Relații romăno-ucrainene, istorie și contemporaneitate

РУМУНСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВІДНОСИНИ, ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Satu Mare
1999

RELAȚII ROMÂNO-UCRAINENE.
ISTORIE ŞI CONTEMPORANEITATE

РУМУНСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВІДНОСИНИ.
ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

ROMANIAN-UKRAINIAN RELATIONS.
HISTORY AND CONTEMPORANEITY

Redactor / Редактор:
Irina Liuba HORVAT / Ірина Люба ГОРВАТ
Tehnoredactare computerizată/ Технoредагування:
Cristian VIRAG / Крістіян ВІРАГ
Copertă / Обкладинка
Adriana HORVAT / Адріана ГОРВАТ
Coordonatori / Упорядники:
Irina Liuba HORVAT / Ірина Люба ГОРВАТ
Anastasia VEHESH / Анастасія ВЕГЕШ

Referenți științifici / Наукові рецензенти:
Микола ВЕГЕШ / Mykola VEHESH
prof. univ. dr., Univ. Națională Ujgorod, Ucraina
Ioan HERBIL / Іван ГЕРБІЛ
lector univ. dr., Univ. Babeș-Bolyai Cluj-Napoca, România
Paula VIRAG / Паула ВІРАГ
cerc. științ. III, dr., Muzeul Județean Satu Mare, România

EDITURA MUZEULUI SĂTMĂREAN,
Satu Mare, Bul. V. Lucaciu, nr. 21
Editură acreditată CNCS – C
ISSN 1843-7052

EDITURA RCR EDITORIAL,
București Cal. Griviței, Nr. 238,
BL. C, Sc. C, Et. 5, AP. 20, Sector 1

Lucrare finanțată de
UNIUNEA UCRAINENILOR DIN ROMÂNIA

LUCRĂRILE SIMPOZIONULUI INTERNAȚIONAL

„RELAȚII ROMÂNO-UCRAINENE. ISTORIE ȘI CONTEMPORANEITATE”

«РУМУНСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВІДНОСИНИ. ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ»

“ROMANIAN-UKRAINIAN RELATIONS. HISTORY AND CONTEMPORANEITY”

SATU MARE, 8-9 MARTIE 2019

VOLUM ANIVERSAR

EDITORI
Irina Liuba HORVAT / Ірина Люба ГОРВАТ
Anastasia VEHESH / Анастасія ВЕГЕШ

EDITURA MUZEULUI SĂTMĂREAN
Satu Mare

EDITURA RCR EDITORIAL
București

2019

CUPRINS / ЗМІСТ / CONTENTS

Relații româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate: la aniversarea a 20 de ani de la apariția primului volum științific (în loc de Prefață)

La baza acestei ediții a volumului de articole științifice „Relațiile româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate", stau materialele celui de al IX-lea Simpozion Internațional al oamenilor de știință din România și Ucraina, care a avut loc la Satu Mare, în perioada 8-10 martie 2019.

Pe parcursul simpozionului au fost prezentate 120 de comunicări, dedicate celor mai actuale probleme de arheologie, istorie, etnografie, lingvistică, literatură și drept. Numărul mare de prezentări atestă prestigiul și importanța forului nostru științific. Această ediție a volumului ne oferă posibilitatea de a trage câteva concluzii cu privire la cooperarea științifică și, de asemenea, de a contura câteva planuri de viitor.

Participanții la primul simpozion științific au fost felicitați de către profesorul Volodymyr Slivka, rectorul de atunci al Universității de Stat din Ujgorod: „Îmi face plăcere să subliniez faptul că în ultimele decenii s-au intensificat relațiile de colaborare ucrainiano-române în domeniul științific și cultural, în care un aport deosebit îl au și oamenii de știință ai Universității de Stat din Ujgorod". Legăturile științifice și pedagogice pe care le-am început în 1991 cu Universitatea din Baia Mare s-au extins și la alte instituții științifice și culturale ale României: Institutul Român de Tracologie, Centrele Științifice și Culturale din Satu Mare, Baia Mare, Zalău, Cluj, fapt demonstrat și de cercetările din domeniul fizicii, arheologiei, istoriei, lingvisticii, etnologiei. Profesorul Volodymyr Slyvka a fost convins că prima conferință științifică „va îmbogăți experiența cooperării transfrontaliere și regionale a oamenilor de știință din țările noastre".

Vom adăuga că prestigiul științific al primei conferințe a fost îmbunătățit în mod substanțial de un mare grup de savanți ai Institutului de Istorie al Ucrainei din cadrul Academiei Naționale a Ucrainei, care au publicat materiale inedite referitoare la istoria relațiilor ucraineano-române din diferite epoci.

Primul volum „Relații româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate" a apărut în anul 1999, fiind editat de dr. Viorel Ciubotă și Vasile Marina. În cuprinsul său, arheologii români și ucraineni și-au prezentat rezultatele cercetărilor, care au avut loc la începutul anilor '90, și care au pus bazele unei colaborări foarte strânse și productive în domeniul studierii istoriei antice. De mare actualitate, din punct de vedere științific, au fost articolele lui Carol Kacsó, Alexandru Matei, Ioan Németi și ale fondatorilor arheologiei din Transcarpatia: Eduard Balahuri și Vyacheslav Kotygoroshko.

Ulterior, această colaborare a dus la zeci de campanii arheologice comune, la publicarea a numeroase articole și a mai multor monografii colective și de autor. Astăzi, cazul pionierilor arheologiei de la Universitatea din Ujgorod este continuat în mod activ de către arheologii Ihor Prokhnenko și Volodymyr Moizesh, care sistematic își publică rezultatele cercetărilor lor în aproape toate volumele acestui simpozion științific în secțiunea *Istorie, Cultură și Civilizație*. Studii bine documentate și care merită evidențiate sunt cele ale cunoscuților profesori ucraineni de la Institutul de Istorie al Ucrainei: O. Reient, O. Rublev, Y. Pinchuk, S. Vidnyanskyi și V. Chyshko.

În 2007, a apărut a doua ediție a volumului științific „Relațiilor româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate", publicat ca parte a proiectului „Cercetarea și utilizarea patrimoniului cultural internațional în județul Satu Mare și Regiunea Transcarpatia" (Phare CBC / România-Ucraina, 2004-2006). În prefața acestei ediții, se constată că, „datorită situării geografice apropiate a regiunii Transcarpatia față de România", cercetarea comună a dat roade, în primul rând, în domeniul istoric. Oamenii de știință au studiat bogatul patrimoniu istoric și cultural care unește cele două țări. Este vorba despre săpăturile arheologice de la Mala Kopania, cercetarea de documente în Arhivele de Stat a regiunii Transcarpatia și cercetarea etnologică de teren. Studiile comparative efectuate în plan etno-social, privind minoritatea națională ucraineană din județele Maramureș și Satu Mare și minoritatea națională română din raioanele Teceu și Rahiv din Transcarpatia, s-au dovedit a fi la fel de fructuoase. În cadrul lor, a fost avută în vedere, în primul rând, problematica complexă a identității etnoculturale a volohilor și problemele socio-culturale ale minorității germane din România și Ucraina.

Începând cu această ediție, în colegiul editorial a fost inclusă și Irina Liuba Horvat, care și-a susținut cu succes teza de doctorat la Institutul de Istorie al Ucrainei și a publicat o monografie bine structurată: „Dezvoltarea socio-economică, politică și culturală a ucrainenilor din Maramureș (România) în 1918-1945". (Ujgorod, 1998, 171 p.). Implicarea doamnei Horvat duce la cooptarea unor oameni de știință din alte unități de învățământ superior și instituții științifice din Ucraina. Dovada acestor afirmații sunt edițiile din 2015, 2016, 2017 și 2018. Ele sunt semnificativ diferite de cele anterioare nu numai prin periodicitate, ci și prin noutatea și relevanța cercetării științifice.

În ediția volumului din 2015, au fost publicate nu numai cercetări arheologice și cele de istorie, dar și lucrări cu tematică pedagogică și politică, articole de lingvistică și literatură. O serie de publicații bine documentate din punct de vedere științific sunt cele ale lui Vasyl Kotsan, Ignats Iuzviak, Lucia Mihoc, Elvira Codrea, Vasyl Mishchanyn și ai altor oameni de știință cu autoritate în domeniu.

Ediția din anul 2016 a început cu amintirile profesorului Volodymyr Zadorozhnyi care a participat activ la inițierea cooperării științifice a Universității de Stat din Ujgorod cu Muzeul Județean Satu Mare. „Am fost onorat să particip la cinci (din toate cele 6) simpozioane „Relații româno-ucrainene. Istorie și

contemporaneitate", începute la mijlocul anilor '90 ai secolului al XX-lea (1997). Aceste conferințe au prilejuit întâlniri, dialoguri, discuții, discursuri ale unor istorici, cu precădere români și ucraineni. Relațiile internaționale bazate pe cunoștințe reciproce, susținute de documente și cercetări, pot servi ca exemplu de dialog intercultural și de coexistență neagresivă. Este greu să nu fi de acord cu afirmația cunoscutului om de știință.

Astăzi, este clar că ultimele ediții ale volumelor noastre sunt mult mai bune decât cele anterioare (unificarea aparatului științific, traducerea în engleză a rezumatelor, atragerea de noi nume științifice etc.). Voi sublinia faptul că a crescut semnificativ calitatea științifică a ultimelor ediții a volumului datorită participării active la simpozioanele științifice ale oamenilor de știință ai Universității Naționale *Yurii Fedkovici* din Cernăuți, *Universității Tehnice Forestiere Naționale din Lvov*, Academiei Diplomatice din cadrul Ministerului Afacerilor Externe al Ucrainei. Avem în vedere, în primul rând, cercetările amănunțite ale lui Serhiy Hakman, Ion Dubovici, Halyna Lesiuk, Taras Tunytsya, Olena Maksymets, Serhiy Troian.

Prestigios în toate privințele a fost Simpozionul științific din 2017 și materialele publicate în anul următor. Au participat oameni de știință din București, Suceava, Cluj, Zalău, (România) și din Ujgorod, Cernăuți, Liov (Ucraina).

O abordare particulară a evidențierii evenimentelor istorice și culturale sunt studiile bine documentate ale Nataliei Nechaieva-Yurchuk, Lyubov Melnychuk, Cornel Grad, Alla Kiridon, Volodymyr Antofiychuk, Ihor Todorovich, Svitlana Pakhomova, Vasyl Kotsan, Claudiei Costin, Mikhail Krasykov, Mihai Mihailiuc. Toate materialele volumului se regăsesc în trei secțiuni separate: „Arheologie, istorie, științe politice", „Studii culturale și lingvistică", „Recenzii". Ultimele volume „Relațiile româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate" au văzut lumina tiparului prin sprijinul moral, științific și financiar al Uniunii Ucrainene din România.

Stimate cititor!

În fața dumneavoastră, se află un nou număr al volumului științific „Relații româno-ucrainene. Istorie și contemporanitate". Toate articolele propuse spre publicare atât de profesorii cu experiență, cât și de cei tineri au fost împărțite în două secțiuni globale: *articole din domeniile arheologie, istorie, științe politice și drept* și articole privind *cultura spirituală*. Subiectele articolelor sunt foarte variate: despre triburile dacice din Bazinul Tisei Superioare, Consiliul Național al Bucovinei și Guvernul Ucrainean din Bucovina, Problema Bucovinei și Basara-biei în procesul de reglementare internațională la Conferința de Pace de la Paris, o serie de articole despre istoria bisericii, noi surse arhivistice despre coloniștii ucraineni din România și Cehia (Boemia) de Vest și Moravia de Sus. Este firesc ca proble-ma politicii externe din perioada actuală și cea a colaborării transfrontaliere, stereotipurile etno-politice și influența acestora asupra formării relațiilor interetnice contemporane în triunghiul Ucraina-România-Moldova, nu puteau să rămână netratate. Autorii volumului nu au trecut cu vederea chestiunile din domeniul ecologic și economic actual, privind gestionarea durabilă a mediului în regiunile de frontieră ale Ucrainei și României.

Interesante sunt noile lucrări ale oamenilor de știință ucraineni: Vasyl Kotsan, Mariana Mehela, Vasyl Korol. În centrul articolelor lor se află „costumul popular tradițional din zona de graniță ucraineano-română", „icoanele pe sticlă", „morții necurați" în credințele populare ale grupului etnografic al huțulilor din Transcarpatia". O serie de articole sunt dedicate operelor scriitorilor ucraineni cunoscuți: Mihai Traista, Corneliu Reguș, Mihai Mihailiuc, Ioan Covaci etc.), iar Roman Petrașuc abordează glorioasa moștenire a lui Yurii Fedkovici. Vadym Pishta și-a exprimat ideile în articolul „Administrarea publică a transplantului de organe: aspectele teoretice-juridice".

Suntem profund convinși că materialele următorului număr al volumului științific „Relații româno-ucrainene". Istorie și contemporaneitate" vor reprezenta un nou punct de reper în studiul cuprinzător al legăturilor istorice, politice și culturale dintre cele două țări prietene, impulsul pentru noi realizări științifice.

Mykola Vehesh
Doctor în istorie, profesor
(Ujgorod, Ucraina)

До двадцятиріччя виходу у світ першого наукового збірника (замість передмови)

В основу цього чергового випуску збірника «Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність» увійшли матеріали IX Міжнародного симпозіуму румунських і українських науковців, який проходив у Сату Маре 8-10 березня 2019 року. На ньому було заслухано 120 доповідей і повідомлень, присвячених найактуальнішим проблемам археології, історії, етнографії, мови, літератури і права. Така велика кількість доповідачів свідчить про престижність і значущість нашого наукового форуму. Двадцятирічний ювілей появи першого наукового збірника дає нам можливість підвести певні підсумки наукової співпраці та накреслити деякі плани на майбутнє.

Учасників першої наукової конференції привітав тодішній ректор Ужгородського державного університету професор Володимир Сливка: «Приємно відзначити, що у розгортання українсько-румунських наукових і культурних зв'язків, які активізувалися за останнє десятиріччя, посильний вклад вносять науковці Ужгородського державного університету. Започатковані нами науково-педагогічні зв'язки з Університетом м. Бая Маре в 1991 р. поширилися на інші наукові й культурні установи Республіки Румунії: Румунський інститут фракології, науково-культурні центри Сату Маре, Бая Маре, Залеу, Клуж, про що свідчать спільні наукові пошуки в галузі фізики, археології, історії, лінгвістики, етнології». Професор В. Сливка був переконаний, що перша наукова конференція «збагатить досвід транскордонної та регіональної співпраці вчених наших країн». Додамо, що науковий престиж першої конференції суттєво посилила велика група вчених Інституту історії України НАН України, яка помістила на сторінках збірника унікальні матеріали, що стосувалися історії українсько-румунських відносин в різні епохи. Перше видання збірника «Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність» побачило світ у 1999 р. під редакцією Віорела Чуботи і Василя Марини, які представляли відповідно Історичний Повітовий музей Сату Маре та історичний факультет Ужгородського державного університету.

Перший збірник відкривався науковими розвідками румунських та українських археологів, які на початку 90-х років започаткували дуже тісну й продуктивну співпрацю на ниві дослідження найдавнішої історії. Актуальними у всіх відношеннях були статті Кароля Каско, Александра Матея, Іоана Неметі, засновників закарпатської археології Едуарда Балагурі та Вячеслава Котигорошка. Ця співпраця пізніше вилилася в десятки спільних археологічних експедицій, публікації десятка статей та видання кількох колективних і авторських монографій. Сьогодні справу піонерів археології в Ужгородському університеті активно продовжують Ігор Прохненко і Володимир Мойжес, які систематично поміщають свої нові матеріали на сторінках чи не всіх випусків цього наукового збірника. Змістовними були також

статті, розміщені в рубриках «Історія», «Культура та цивілізація». Добрих слів заслуговують публікації провідних українських учених Інституту історії України О. Реєнта, О. Рубльова, Ю. Пінчука, С. Віднянського та В. Чишка.

У 2007 році побачив світ другий випуск збірника «Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність», виданий у рамках проекту «Дослідження та використання міжнародного культурного спадку в повіті Сату Маре та Закарпатській області» (Phare CBC/Румунія-Україна, 2004-2006). У передмові до цього випуску констатувалося, що «через близьке географічне розташування Закарпатської області до Румунії» плідними виявилися спільні дослідження насамперед в історичній науці. Дослідники вивчали багату історико-культурну спадщину, що поєднує наші держави. Це – археологічні розкопки в Малій Копані, робота з архівними документами в Державному архіві Закарпатської області, польові етнологічні дослідження. Досить плідними виявилися компаративні дослідження етносоціального плану, що стосуються української національної меншини повітів Марамуреш та Сату Маре і румунської національної меншини Тячівського та Рахівського районів Закарпаття. Досліджувалась складна проблема етнокультурної ідентичності волохів, комплекс соціокультурних проблем німецької меншини в Румунії та Україні. Починаючи з цього випуску, до складу редколегії вже входила Ірина Люба Ґорват, яка в Інституті історії України успішно захистила кандидатську дисертацію та видала ґрунтовну монографію «Соціально-економічний, політичний і культурний розвиток українців Мараморощини (Румунія) в 1918-1945 рр. » (Ужгород, 1998. 171 с.). Саме завдяки їй наукові збірники «Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність» почали видаватися систематично та із залученням науковців з інших вищих навчальних закладів та наукових установ України.

Доказом цих слів є випуски 2015, 2016 та 2018 років. Вони суттєво відрізняються від попередніх не тільки періодичністю, але й новизною та актуальністю наукових досліджень. Не випадково Вчена рада Ужгородського національного університету високо оцінила особистий внесок докторів Віорела Чуботи та Ірини Люби Горват, коли ухвалила рішення про присвоєння їм звання Почесних докторів. У випуску 2015 року були опубліковані не тільки археологічні та суто історичні дослідження, але й праці на педагогічну та політологічну тематику, статті з мовознавства та літературознавства. Як завжди науковою новизною відзначалися змістовні публікації Василя Коцана, Ігнація Юзвяка, Лучії Мігок, Ельвіри Кодрі, Василя Міщанина та багатьох інших авторитетних вчених.

Випуск 2016 року відкрився спогадами професора Володимира Задорожного, який брав активну участь у започаткуванні наукової співпраці Ужгородського університету з Історичним Повітовим музеєм Сату Маре. «Мені випала честь взяти участь у роботі п'яти (всього їх 6) симпозіумів та конференцій під егідою «Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність», – констатував В. Задорожний. – Сесії започатковані у середині 90-х

років XX століття (1997 р.). На цих конференціях відбувалися зустрічі, діалоги, дискусії, виступи переважно румунських та українських істориків... Міжнародні зв'язки, засновані на спільному знайомстві, підтримані документами та дослідженнями, можуть бути прикладом для міжкультурного діалогу та неагресивного співжиття, схожості цінностей кожного народу, створюючи європейську картину культурної різноманітності». З таким твердженням відомого вченого важко не погодитися.

Сьогодні яскраво видно, що останні випуски нашого збірника набагато якісніші за попередні (уніфікація наукового апарату, англійський переклад анотацій, залучення нових наукових імен тощо). Відзначу, що наукова якість останніх збірників значно посилилась завдяки активній участі у наукових симпозіумах учених Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Національного лісо-технічного університету у Львові, Дипломатичної академії України при МЗС України. Маємо на увазі, перш за все, ґрунтовні дослідження Сергія Гакмана, Іона Дубовіча, Ґалини Лисюк, Тараса Туниці, Олени Максимець, Сергія Трояна.

Престижним у всіх відношеннях був науковий симпозіум 2017 року та опубліковані матеріали наступного року. У ньому взяли участь науковці Бухарестського, Сучавського, Клузького та Західного університетів Румунії, Ужгородського, Чернівецького та Львівського національних університетів, Національного музею історії Трансильванії в Клуж-Напока, Повітового музею історії та мистецтва м. Залиу, Закарпатського музею народної архітектури та побуту м. Ужгорода, благодійного фонду «Суспільні ресурси та ініціативи», культурно-християнського товариства імені Тараса Шевченка в Бухаресті. Своєрідним підходом до висвітлення історико-культурних подій відзначаються ґрунтовні дослідження Наталії Нечаєвої-Юрчук, Любові Мельничук, Корнеля Ґрада, Алли Киридон, Володимира Антофійчука, Ігоря Тодорова, Світлани Пахомової, Василя Коцана, Клаудії Костін, Михайла Красикова, Михайла Михайлюка. Всі матеріали збірника розміщені в трьох окремих розділах – «Археологія, історія, політологія», «Культурологія і лінгвістика», «Рецензії». Останні випуски наукового збірника «Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність» побачили світ за моральної, наукової та фінансової підтримки Союзу Українців Румунії.

Шановний читачу!

Перед тобою новий випуск наукового збірника «Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність». Усі запропоновані до друку публікації, авторами яких є як досвідчені науковці, так і молоді вчені, зведено до двох глобальних розділів – «Проблеми археології, історії, політології і права» і «Проблеми духовної культури». Тематика статей багатопланова: дакійські племена у Верхньому Потиссі, Буковинське віче і українська влада на Буковині, проблема Буковини та Бесарабії на Паризькій мирній конференції, низка публікацій, присвячених історії церкви, нові архівні джерела про українських переселенців з Румунії в Західній Чехії та Південній Мо-

равії тощо. Закономірно, що сьогодні актуальними залишаються проблеми сучасної зовнішньої політики та питання прикордонного співробітництва, етнополітичні стереотипи та їх вплив на формування сучасних міжетнічних відносин у трикутнику Україна – Румунія – Молдова. Автори збірника не обминули своєю увагою також сучасні еколого-економічні проблеми реалізації сталого природокористування у прикордонних регіонах України і Румунії.

Цікавими у всіх аспектах видаються нові праці українських учених Василя Коцана, Маряни Мегели, Василя Короля. У центрі їх уваги – «традиційний народний одяг українсько-румунського етнічного порубіжжя», «ікони на склі», «нечисті покійники в народних віруваннях гуцулів Закарпаття». Низка статей присвячена творчості відомих письменників (Михайлові Трайсті, Корнелію Регушу, Михайлові Михайлюку, Івану Ковачу тощо), а Роман Петрашук звертається до славної спадщини Юрія Федьковича. Цікаві думки висловив Вадим Пішта у статті «Державне управління трансплантацією органів: теоретико-правовий аспект».

Глибоко переконані, що матеріали чергового випуску наукового збірника «Румунсько-укрпаїнські відносини. Історія та сучасність» стануть новою віхою у комплексному дослідженні історичних, політичних та культурних зв'язків між двома дружніми країнами, стимулом до нових наукових звершень.

Микола Вегеш,
доктор історичних наук, професор
(Ужгород, Україна)

Romanian - Ukrainian Relations. History and Contemporaneity: At the Twentieth Anniversary of the First Scientific Volume (instead of Preface)

At the base of the present edition of the volume "Romanian-Ukrainian Relations. History and Contemporaneity" are materials presented at the 9th International Symposium of scientists from Romania and Ukraine, which took place in Satu Mare, from 8 to 10 March, 2019.

During the symposium, 120 articles have been presented, dedicated to the most current issues of archaeology, history, ethnography, language, literature and law. The large number of presentations attests to the prestige and importance of our scientific forum. The twentieth anniversary of the first scientific volume of the symposium gives us the possibility to draw some conclusions regarding the scientific cooperation and to outline some plans for the future.

The participants at the first scientific symposium have been congratulated by Professor Volodymyr Slivka, at that time rector of the State University of Uzhhorod: "I am pleased to emphasize that in the last decades the Ukrainian-Romanian cooperation in the scientific and cultural fields have intensified in which the scientists of the State University of Uzhhorod had a special contribution".

The scientific and pedagogical links that we started with the University of Baia Mare in 1991, have been extended to other scientific and cultural institutions from Romania: the Romanian Institute of Thracology, and to scientific and cultural centers from Satu Mare, Baia Mare, Zalău and Cluj. This is visible in the scientific research in the fields of physics, archeology, history, linguistics, ethnology.

Professor Volodymyr Slyvka was convinced that the first scientific conference "will enrich the experience of cross-border and regional cooperation between scientists from our countries".

We will add that the scientific prestige of the first conference has been substantially improved through the participation of a large group of scholars from the Institute of History of the National Academy of the Ukraine, who published unique materials regarding the history of Ukrainian-Romanian relations in different periods.

The first volume of the series "Romanian-Ukrainian Relations. History and Contemporaneity", appeared in 1999, edited by Viorel Ciubotă and Vasile Marina.

In the first volume, Romanian and Ukrainian arrchaeologists presented the results of their researches which took place during early 1990's, a sound basis for a very close and productive collaboration in the field of ancient history. Highly topical from a scientific perspective were the papers signed by Carol Kacsó, Alexandru Matei, Ioan Németi and by the founders of Transcarpathian archaeology: Eduard Balahuri and Vyacheslav Kotigoroshko.

This collaboration resulted in dozens of common archaeological expedi-

tions and the publication of dozens of articles and many collective or single-authored monographs. Today, the work of the pioneers of archaeology at the University of Uzhhorod is actively continued by the archaeologists Igor Prohnenko and Volodymyr Moyzesh, who are systematically publishing their new materials in the pages of this scientific volum in the section: History, Culture and Civilisation. Well documented publications worth highlighting are signed by known Ukrainian professors from the Institute of History of the Ukraine: O. Reient, O. Rublev, Y. Pinchuk, S. Vidnyanskiy și V. Chyshko.

In 2007 appeared the second edition of the scientific volume "Romanian-Ukrainian Relations. History and Contemporaneity", published as part of the project: "The research and valorization of international cultural heritage in Satu Mare county and Transcarpathia region" (Phare CBC / Romania-Ukraine, 2004-2006).

In the foreword to this edition it is stated that „due to close geographical proximity of the Transcarpathian region to Romania", the joint research was highly successful, first of all in the historical field. The researchers studied the rich historical and cultural heritage that unites our countries.

Among the most important research projects we mention the archaeological excavations at Mala Kopanya, the documentation activity at the State Archives of Transcarpathia and the field ethnological studies. The comparative ethno-social studies done among the Ukrainian minority from Maramureș and Satu Mare counties and the Romanian minority from Tiachiv and Rakhiv raions, proved to be equally successful. Other research regards the complex problem of the ethno-cultural identity of the Volohs and the socio-cultural problems of the German minority from Romania and Ukraine.

Starting with this edition, Irina Liuba Horvat has already been included in the editorial board, who successfully defended her doctoral thesis at the Institute of History of Ukraine and published a well-structured monograph "The socio-economic, political and cultural development of the Ukrainians from Maramureș (Romania) between 1918-1945" (Uzhhorod 1998, 171 pages). Thanks to her, the scientific volumes "Romanian-Ukrainian Relations. History and Contemporaneity" began to be published systematically, also with the involvement of scientists from other higher education units and scientific institutions from Ukraine. Proof of these words are the editions of 2015, 2016, 2017 and 2018. They are significantly different from the previous ones not only in frequency, but also by the novelty and relevance of scientific research.

In the 2015 edition of the volume, not only archaeological and historical research was published, but also papers on pedagogical and political themes, and articles on linguistics and literature. As always, a series of well-documented scientific publications are signed by Vasyl Kotsan, Ignats Iuzviak, Lucia Mihoc, Elvira Codrea, Vasyl Mishchanyn and other scientists with authority in the field.

The 2016 edition began with the memories of Professor Volodymyr Zadorozhny, who actively participated in the initiation of the scientific cooperation between the State University of Uzhhorod and the Satu Mare County Museum. "I

was honored to attend five (out of six) symposiums „Romanian-Ukrainian Relations. History and Contemporaneity", sessions started in the mid 90's of the 20th century" declared V. Zadorozhnyi. "These conferences entailed meetings, dialogues, discussions, speeches by historians, especially Romanian and Ukrainian... International relations based on mutual knowledge, supported by documents and research, can serve as an example of intercultural dialogue and non-aggressive coexistence, of the resemblance of the values of each nation, creating a European map of cultural diversity". It is hard not to agree with the statement of the well-known scientist!

Today it is clear that the latest editions of our volumes are much better than the previous ones (a unified scientific apparatus, English abstracts, publications by new scientists, etc.).

I will point out that the scientific quality of the latest editions of the volume has increased significantly due to the active participation at the scientific symposiums of scientists from the Yurii Fedkovici National University of Chernivtsi, from the National Forestry Technical University of Lviv, from the Diplomatic Academy of the Ministry of Foreign Affairs of the Ukraine. We consider, first of all, detailed researches by Serhiy Hakman, Ion Dubovici, Halyna Lesiuk, Taras Tunytsya, Olena Maksymets, Serhiy Troian.

Prestigious in all respects was the scientific symposium of 2017 and the materials published the following year. Scientists from Bucharest, Suceava, Cluj and from numerous universities and cultural institutions participated: the universities Babeș-Bolyai from Cluj-Napoca, Vasile Goldiș Western University of Arad - Satu Mare branch (Romania), the national universities in Uzhhorod, Chernivtsi and Lviv (Ukraine), the National History Museum of Transylvania in Cluj-Napoca, the County Museum of History and Art in Zalău and the Museum of Folk Architecture and Popular Civilization of the Transcarpathian Region, the Charity Fund "Public resources and initiatives", and the Cultural-Christian Society Taras Shevchenko from Bucharest.

A particular approach to historical and cultural events is to be found in the well-documented studies signed by Nataliei Nechaieva-Yurchuk, Lyubov Melnychuk, Cornel Grad, Alla Kiridon, Volodymyr Antofiychuk, Ihor Todorovich, Svitlana Pakhomova, Vasyl Kotsan, Claudiei Costin, Mikhail Krasykov, Mihai Mihailiuc.

All the materials of the volume can be found in three separate sections – "Archaeology, history, political sciences", "Cultural studies and linguistics", and "Reviews". The last volumes "Romanian-Ukrainian Relations. History and Contemporaneity" were published through the moral, scientific and financial support of the Union of Ukrainians of Romania.

Dear Reader!

In front of you is a new issue of the scientific volume "Romanian-Ukrainian Relations. History and Contemporaneity".

All the articles proposed for publication by both experienced and young scientists have been divided into two global sections: papers regarding archaeology, history, political science and law on the one hand and papers about spiritual culture on the other hand. The topics covered by the papers are variate: the Dacian tribes of the Upper Tisa Basin, the National Council of Bukovina and the Ukrainian Government of Bukovina, the problem of Bukovina and Bessarabia in the international regulatory process at the Peace Conference in Paris, a series of papers about the history of the church, new archival sources about the Ukrainian colonists from Romania and the Czech Republic (West Bohemia) and Upper Moravia.

It is also obvious that the issues of foreign policy in the current period and that of cross-border collaboration, the ethno-political stereotypes and their influence on the formation of contemporary interethnic relations in the Ukraine-Romania-Moldova triangle, could not be ignored. The authors of the volume have not overlooked also the problems in the current ecological and economic field of sustainable environmental management in the border regions of Ukraine and Romania.

Interesting in all aspects are the new works of Ukrainian scientists Vasyl Kotsan, Mariana Mehela, Vasyl Korol. At the center of their papers are „the traditional folk costume in the Ukrainian-Romanian border area", „the icons on glass", "the unclean dead in the popular beliefs of the ethnographic group of the Transcarpathian Hutsuls". A number of articles are dedicated to the works of well-known Ukrainian writers (Mihai Traista, Corneliu Reguş, Mihai Mihailiuc, Ioan Covaci, etc.) and Roman Petraşuc addresses the glorious legacy of Yurii Fedkovici. Vadym Pishta expressed his ideas in the article "Public administration in the field of organ transplantation: theoretical and legal aspects".

We are deeply convinced that the materials in the following issue of the scientific volume "Romanian-Ukrainian Relations. History and Contemporaneity" will represent a new landmark in the comprehensive study of the historical, political and cultural links between the two friend countries, the impetus for new scientific achievements.

Mykola Vehesh
Professor, Doctor History
Uzhhorod, Ukraine

АРХЕОЛОГІЯ, ІСТОРІЯ, ПОЛІТОЛОГІЯ
ARHEOLOGIE, ISTORIE, POLITICĂ
ARCHEOLOGY, HISTORY, POLYTOLOGY

Проникнення дакійських племен на північно-східні території Верхнього Потисся

Ihor Prokhnenko / Ігор Прохненко

Pătrunderea triburilor dacice pe teritoriile de nord-est ale regiunii Tisei Superioare. *Pe teritoriul Tisei Superioare, în prima jumătate a secolului I î. e. n., din sud, au pătruns trupe de călăreți daci. Sosirea lor s-a reflectat în înfrângerea centrelor celtice locale, în primul rând centrul Galish-Lovachka. Coloniștii care au urmat trupele militare au organizat în noile regiuni o rețea personală de puncte fortificate, dintre care cea mai importantă a fost așezarea de la Mala Kopania.*
Participarea soldaților staționați pe teritoriul grădiștii în campania militară din anul 60 î. e. n., împotriva celților de la Dunărea de Mijloc, s-a încheiat cu moartea majorității, ceea ce a dus la un control slăbit al teritoriilor Tisei Superioare. Acest fapt a favorizat apariția unor agresiuni externe.
Evenimentele ulterioare au arătat că măreția dacilor, care au venit în regiune, a fost doar un fenomen temporar al erei lui Burebista. După aceea, viața tracilor locali s-a stabilizat la un nivel relativ scăzut, această situație rămânând până în epoca romană târzie.

Invazion of the Dacians Tribes on the Northern-East Territory of the Upper Tisza Region. *Materials of the settlements of the 1st century BC – 1st century AD of the Upper Tisza region was listed as archaeological sites belonging to the Dacian culture circle. The preliminary studies of the sites and drawn parallels with the historic events of the Danube-Carpathian Areal made it possible to associated invasion with the name of dacians tribe chef Burebista and death of the classical dacians local culture with the period of the second half of the 1st century AD.*

Cuvinte cheie: *regiunea Tisei Superioare, daci, celți, așezare fortificată, cimitir, comoară, accesorii, arme, monede.*

Key words: *Upper Tisza region, Dacians, Celts, fortified settlement, cemetery, treasure, accessories, weapons, coins.*

Землі Закарпатської області України складають особливу історико-географічну зону на північному сході Верхньотиського регіону, кліматична та ландшафтна своєрідність якої визначила її порівняно слабе заселення відносно сусідніх територій Європи практично у всі періоди давньої і середньовічної історії. Як правило, кожне відчутне зростання чисельності місцевого населення було пов'язане з інвазіями в результаті загострень ситуації на континенті, що змушувало людей шукати порятунок на віддалених від культурних центрів заболочених лісистих землях біля Карпатських

гір. Лише в поодиноких випадках сюди проникали не біженці, а добровільні переселенці, які йшли за організованими військовими загонами і затримувались на зайнятих територіях на відчутний проміжок часу. Прихід чужорідного населення завжди обумовлював появу нових синкретичних явищ у місцевій матеріальній культурі, що чітко простежується в археологічних матеріалах.

Одне з таких найбільш яскравих переміщень було пов'язане з даками. Вони в значній мірі змінили усталені військово-політичні розклади, а також визначили соціально-економічний і культурний розвиток населення регіону на зламі нашої ери. Традиційно в історіографії виділяються чотири основних етапи проникнення цих фракійців на вказані території:

1) прихід незначного контингенту в II ст. до н. е., пов'язаний з засвоєнням солотвинської солі;

2) потужна міграційна хвиля і осідання в період експансії Буребісти (біля 60 р. до н. е.);

3) проникнення на територію регіону населення з Тисо-Дунайського межиріччя під тиском сарматів у другій чверті I ст. н. е.;

4) відхід біженців на північ у ході дако-римських війн[1].

Складності конкретизації часу приходу даків на північний схід Верхнього Потисся багато в чому викликані їх моноетнічністю з місцевим субстратом і визначальним впливом на матеріальну культуру як перших, так і других з боку кельтів, що в більшості випадків не дозволяє прослідкувати прийшлі елементи в загальній масі населення.

Аналіз письмових джерел і дані археології дозволяють пов'язати основну інвазію дакійських племен на північ з іменем їх царя Буребісти. Після розгрому його військами біля 60-го року до н. е. на Середньому Дунаї об'єднань боїв і таврисків на чолі з Крітасіром у Карпато-Дунайському ареалі гине кельтська цивілізація і встановлюється на значний час гегемонія даків з широким розповсюдженням їх культури. Завершення об'єднання привело до активізації агресивної зовнішньої політики і в інших напрямках, в першу чергу в Причорномор'ї та Подунав'ї.

На північних територіях проникнення військових загонів Буребісти ознаменувалося розгромом політичного центру кельтів на Галіш-Ловачці і зведенням власних городищ. Найбільш потужним з них була Мала Копаня, яка в сучасній історіографії ототожнюється з птолемеївською Сетідавою. Цей пункт відноситься до категорії дав (політичний, економічний і релігійний центр певної території). Він відігравав роль північного форпосту дакійської держави і в науковій літературі іноді навіть називається північною столицею доримської Дакії. Тут необхідно відзначити, що саме процес формування апарату управління єдиною державою визначив збільшення

[1] Прохненко И., *Этапы внедрения даков в Верхнее Потисье*, in "Thracians and Circumpontic World. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology", Chişinău – Vadul lui Vodă, 6-11 September 2004, II, Chişinău 2004, C. 378.

фортифікаційної активності на всій території країни, а не бажання окремих племінних центрів захистити себе від вторгнення сусідів.

З іншого боку, припинення функціонування кельтських центрів не призвело до знищення досягнень латенської цивілізації і застою в місцевій економіці. Розвиток матеріальної культури верхньотиських племен продовжився. Проникнення в північнофракійський масив етнічно споріднених племен з півдня сприяло розповсюдженню в регіоні значно латенізованої дакійської культури, що підтверджується керамічними комплексами поселень і могильників. «Кельтська вуаль», можливо, також є проявом не повного винищення і відходу кельтів з даної території. Ймовірно, категорією кельтського населення, яка не потрапила під знищення, були ремісники. Саме вони стали в основі розвитку металургії даків і багато в чому визначили їх керамічне виробництво.

На сьогоднішній день польові дослідження дозволяють стверджувати про проникнення значного контингенту переселенців на північний схід Верхнього Потисся, планомірне осідання і суттєве заселення прийшлим людом території всього регіону, включення цих земель до складу сформованого державного утворення. На даному етапі вивчення одним з ключових питань виступає конкретизація часу та характеру дакійської інвазії на землі Закарпаття. Для його вирішення необхідний аналіз відповідних матеріалів ключової і найбільш дослідженої регіональної пам'ятки – Малокопанського комплексу. До нього на сьогоднішній день входять городище (урочища Городище та Мале Городище), ландшафтне святилище (урочище Челениця) і група поховань (урочище Середній Грунок).

Історія дослідження городища розпочалася наприкінці XIX сторіччя. У 1890-х роках у комітатах Угоча та Мараморош археологічні знахідки збирав Йожеф Мігалік – історик, мистецтвознавець, член Академії Наук Угорщини (на той час викладач Севлюської цивільної школи). Накопичений ним матеріал став основою археологічної колекції навчального закладу, а результати пошуків були опубліковані у вигляді короткої замітки на сторінках періодичного видання Archaeologiai Értesítő. Серед іншого автор згадав і про Малокопанське городище. Розкопок він не проводив, але відзначив виявлене жорно і фрагменти кераміки[2].

У 1930-х роках окремі речі з Малої Копані потрапили до колекції Національного музею імені Т. Легоцького. У листі директора музею Йожефа Янковича місцевому священику Шандору Валковському від 12 листопада 1931 року висловлюється подяка за передані артефакти, а саме фрагмент оплавленої кольчуги, два наконечники списів і залізний шолом[3]. У ході досліджень експедиції Ужгородського національного університету встановлено, що ці знахідки походять не з території городища, а з розміщеного на вершині сусідньої гори урочища Середній Грунок, де виявлена група поховань.

[2] Mihálik J., *Öskori emlékek Ugocsa vármegyében*, AÉ, 2 (1893), Old. 417.

[3] Державний архів Закарпатської області; Фонд 1555, оп. I; 74, l. 52

У 50-х роках минулого сторіччя археологічну розвідку на городищі провели співробітники Закарпатського краєзнавчого музею. На основі матеріалу кількох шурфів вони відзначили на пам'ятці шар зламу ер, але при цьому визначили її як слов'янське укріплення XI-XII ст. [4]. На той час верхні горизонти городища вже були сильно пошкоджені в результаті активних сільськогосподарських робіт. Також, за повідомленнями місцевих мешканців, виявлені під час посадки фруктових дерев знахідки скидали до глибокої ями, так званого «колодязя», біля входу на городище.

Зупинити процес руйнування пам'ятки вдалося тільки в 1977 році, з початком широкомасштабного археологічного дослідження експедиції Ужгородського державного (нині національного) університету на чолі з В. Г. Котигорошком. Планомірні розкопки місцезнаходження дозволили зарахувати його до кола старожитностей дакійської культури Карпато-Дунайського ареалу І ст. до н. е. – І ст. н. е. і поставити в ряд пріоритетних пунктів зламу нашої ери не тільки Верхнього Потисся, але й загалом Карпатської улоговини.

Основні роботи протягом 40 років проводилися на самому городищі. Разом з тим, у 2002 році були розпочаті дослідження у вже згаданому урочищі Середній Грунок, де виявлено вісім поховань, датованих кінцем І ст. н. е. У 2007 році в ході розвідок на північ від нього, в урочищі Челениця, знайдена ще одна група «захоронень». Тут за шість років розкопок на площі 6488 кв. м розкопано 24 схожих на поховання об'єктів з мінімальним вмістом кальцинованих кісток, 9 комплексів предметів озброєння без слідів захоронень і зібрана величезна кількість матеріалу за їх межами. Результати досліджень знайшли відображення у звітах експедиції, серії статей і підсумковій монографії проф. В. Г. Котигорошка[5].

З самого початку розкопок Челениці було визначено, що тут мало місце не тільки захоронення, але й проведення інших ритуальних дій. На це вказували сотні розкиданих предметів. Речовий матеріал, виявлений в ході дослідження могильника, за своїм функціональним призначенням виділяється в декілька груп: зброя і спорядження вершника, вудила та їх деталі, ножі, прикраси і приналежності одягу, знаряддя праці, побутові речі, монети та керамічний посуд. Масовість матеріалу дозволила створити типологічні та хронологічні таблиці, на їх основі визначити час утворення сакрально-

---

[4] Пеняк С. І. Ранньослов'янське і давньоруське населення Закарпаття VI-XIII ст. Київ 1980. С. 76.

[5] Котигорошко В. Г., Прохненко И. А. Исследования городищ и замков Закарпатья (отчёт археологической экспедиции УжНУ) Ужгород 2008; Исследование памятников Закарпатья в 2008 г. (отчёт археологической экспедиции УжНУ) Ужгород 2009; Котигорошко В. Г., Прохненко И. А., Мойжес В. В. Исследование памятников Закарпатья в 2009 г. (отчёт археологической экспедиции УжНУ) Ужгород 2010; Исследование памятников Закарпатья в 2010 г. (отчёт археологической экспедиции УжНУ) Ужгород 2011; Исследование памятников Закарпатья в 2011 г. (отчёт археологической экспедиции УжНУ) Ужгород 2012; Исследование памятников Закарпатья в 2012 г. (отчёт археологической экспедиции УжНУ) Ужгород 2013.

го центру і встановити його творців, що значно конкретизувало відповіді на ключові питання, пов'язані з проникненням даків у регіон.

На основі проведеного аналізу могильника Челениці були представлені нові концепції в галузі формування їх культури на території Верхнього Потисся. В основі поховального ритуалу пам'ятки лежить кремація з наступним вмістом у ямки, іноді урни, для яких використовувалися, в основному, черпаки. У захороненнях, крім жіночих, відзначається незначна кількість кальцинованих кісток. Разом з похованнями виявлені речові комплекси без кісток з наявністю комплектного воїнського спорядження. Вони визначаються як меморіальне захоронення воїнів, що загинули далеко від своєї батьківщини.

Однією з деталей поховального ритуалу є наявність величезної кількості речового матеріалу поза похованнями і комплексами. В основному це поясні пряжки, вудила та їх фрагменти, фібули. Найбільшу подібність малокопанські матеріали мають з групою пам'яток Падеа-Панагюрської Колонії. Саме тут простежені повні аналогії як в поховальному обряді, його деталях, так і в речовому матеріалі. Це дозволяє стверджувати, що в перші десятиріччя I ст. до н. е., у ході консолідації дакійських племен, відбулося пересування військових контингентів з південно-західної частини Всерединокарпатської дуги в Верхнє Потисся. Вони переслідували основну мету – розгромити кельтів у регіоні і встановити тут свою гегемонію[6].

Політична консолідація даків на території Карпатської улоговини зумовила утворення держави на чолі з Буребістою. Одним з першочергових зовнішньополітичних заходів вождя був уже згаданий похід проти кельтів Середнього Подунав'я. Дані Челениці дозволили припустити, що воїни, які загинули в битві з кельтами біля 60 р. до н. е. були спалені на місці битви, а їх основна атрибутика (мечі, умбони, наконечники списів), були поховані на батьківщині. Для деяких з них такою була Мала Копаня. Саме з цим процесом, ймовірно, пов'язані виявлені комплекси озброєння без решток загиблих. Проведений аналіз речового матеріалу вказує, що захоронення належали саме дакійським воїнам. Наявність речей кельтського типу, у тому числі і мечів, поясних ланцюгів, пов'язано з модою II – I ст. до н. е., яку визначали носії латенської культури. Виходячи з цих матеріалів, можна стверджувати про організацію Малокопанського городища до походу дакійських військ Буребісти проти кельтів у Середнє Подунав'я. Про це свідчить повернення в рідні місця комплектів озброєння воїнів, які загинули далеко від власного дому. За наявними на сьогоднішній день даними (кількість мечів, комплектів кінської збруї і т. д.) можна говорити як мінімум про два десятки добре озброєних вершників, які не вернулися на Малу Копаню після війни з кельтами (рис. 3-4). До того ж серед них були і аристократи найвищого рангу, яким належали, наприклад, золотий торквес і орнаментована воїнська пряжка (рис. 1-2).

[6] Котигорошко В. Г., Верхнє Потисся в давнину. Ужгород 2008. С. 168.

Золотий торквес – атрибут вождя. Основа виробу складається з чотирьох переплетених прутів діаметром 9-10 мм. У середину вплетений тонкий дротик. Закінчення торквесу мали форму півкуль з виступами і отворами замка. Загальна вага виявлених фрагментів – 544 гр. Приблизна вага цієї шийної прикраси біля 800 гр. Згідно з реконструкцією (рис. 1, 1а), внутрішній діаметр складав не менше 13,5 см. [7] Подібні знахідки визначались не стільки функцією власне прикраси, скільки підкреслювали соціальний статус їх власників.

Те саме можна сказати і про орнаментовану пряжку, виготовлену з залізної вигнутої пластини трапецієподібної форми, яка дещо звужується в центральній частині. На зовнішній поверхні, поділеній на дві частини, зображення двох бакланів різного розміру, які летять і тримають у пазурах риб. Уся композиція включена до подвійної рамки, виповненої насічками. На передній рамці гачок з виступом у вигляді голови собаки. Довжина пряжки 12,5 см, ширина – 4,5-6,7 см (рис. 2).

Аналіз прикрас, елементів одягу і монетна колекція, у сукупності з іншим речовим матеріалом урочища Челениця, дозволили визначити відкриті старожитності першою половиною І ст. до н. е., а більш конкретно, другою чвертю цього сторіччя (рис. 1-6). Організатори сакрального центру в Малій Копані ототожнені з носіями групи пам'яток Падеа-Панагюрської Колонії, які складають етнічну карту «країни скордисків». Відповідно, саме звідси військові дружини і рушили у північно-східну частину Верхнього Потисся. Більше того необхідно підкреслити, що переважно це були мобільні кінні формування, які очолювали організаційну структуру легкоозброєного пішого у своїй основі війська часів Буребісти. Про це свідчать довгі призначені для рубки з коня мечі, шпори і значна колекція кінської збруї.

На самому городищі колекцію раннього горизонту, за винятком монет, складають всього декілька знахідок. На Челениці же це сотні предметів. Серед них домінуюче місце займають фібули середньолатенської складнозіставної конструкції, виділені в чотири типи (138 екз.) (рис. 5). Переважають у колекції дротяні застібки, які в Карпато-Дунайському ареалі застосовувалися з середини ІІ до середини І ст. до н. е. Важливе значення мають і виявлені 18 монет. За іконографією і місцем карбування виділені ілірійські, римські пізньореспубліканські і одна імітація, кельтські і дакійські номінали (рис. 6). За своїм походженням знахідки чітко представляють дві різноманітні групи. Перша, в основному ілірійські драхми (9 екз.) Аполонії і Дірахіума, пов'язана з початковим проникненням даків на північ. Інші монети насамперед кельтські номінали типу Тотфолу і Сімерінг, демонструють повернення воїнів з театру бойових дій з кельтами в Середньому Подунав'ї.

Перші спроби встановити причини, які підштовхнули даків до здійснення походу з півдня на північ Карпатського ареалу з подальшим осідан-

[7] Котигорошко В. Г., Прохненко И. А., Золото Малой Копани. Carpatica-Карпатика. Вип. 37. Ужгород 2008. С. 178-181.

ням на зайнятій території, зробив В. Г. Котигорошко. Дослідник на основі даних античних джерел відзначив вихід у той час на історичну арену Європи германців, відомих під етнонімом кімври. Саме вони в 119-118 рр. до н. е., пройшовши долиною Данубія, знищуючи все на своєму шляху, досягли країни скордисків і, ймовірно, захопивши багату здобич, повернулися назад і в 113 р. до н. е. біля Нореї завдали поразки війську консула Папірія Карбона. А потім, разом з тевтонами в 109 р. до н. е., вони розгромили і римські легіони при Араузоні в нижній течії Рони. Удар кімврів по країні скордисків був відчутним. У результаті частина його населення була змушена переселитися на північ Балкан, частина проникла на землі Північного Причорномор'я, а окрема група добре озброєних вершників долиною правобережжя Тиси досягла й осіла на землях Верхнього Потисся, де, як і на території Трансильванії, виникли дави і опорні військові форпости молодої держави Буребісти.

Ужгородський дослідник висловив ще одну можливу версію причин переходу даків на північ. З організацією в 141 р. до н. е. провінції Македонія країна скордисків увійшла до безпосереднього контакту з Римом і надовго стала його ворогом. Гегемонія скордисків у дунайських землях зберігалася до 88 р. до н. е., коли Сципіон Азнаген завдав їм розгромної поразки. Можливо, саме постійні військові конфлікти змусили частину населення покинути свою країну.

У будь-якому випадку, незалежно від причин, які стали поштовхом до початкового переселення, результати дослідження Малокопанського комплексу чітко демонструють пересування військових загонів з півдня на північ Карпатського ареалу в першій половині I ст. до н. е. і участь цих контингентів у подальшій війні Буребісти з кельтами на Середньому Дунаї.

Додаткову конкретизацію подій у північно-східній частині Верхнього Потисся дозволяють провести виявлені місцевими жителями в околицях городища монетні скарби. Про їх склад свідчать фотографії, частина яких передана до наукових фондів Інституту карпатознавства Ужгородського національного університету (рис. 7), а частина знаходиться у вільному доступі в мережі інтернету. В основі накопичення – дакійські імітації римських республіканських монет Роска Фабата. Виходячи з різних версій датування цих знахідок, закладка скарбів найбільш імовірно визначається 50-ми – 40-ми рр. до н. е., але у будь-якому випадку часом після походу військ Буребісти проти дунайських кельтів. Можливо, знекровлені у війні з ними на Середньому Дунаї, даки, які залишилися на Малій Копані, зазнали нападу і опинились не в змозі захищати свої землі. У результаті власники цінностей були змушені ховати їх, але повернутися і забрати вже не змогли. Свідченням існування певних катастрофічних подій у житті місцевих даків служить і саме датування сакрального центру, який різко припинив своє функціонування. Основний час використання святилища В. Г. Котигорошко визначає в межах стадії LT D1 (120-60 рр. до н. е.). У другій половині I ст. до н. е. пам'ятка втратила роль племінного святилища, причини чому дослідник бачить

у змінах світосприйняття і релігійних уявленнях жителів Малокопанського городища. Також було висловлене припущення про роль у цьому процесі подій початку нашої ери, коли городище було розгромлене, скоріше за все, населенням Тисо-Дунайського басейну, яке відійшло в північному напрямку під тиском сарматів-язигів. На думку дослідника, городище як найбільший центр дакійської культури Верхнього Потисся було відновлене і продовжило своє існування і в наступному сторіччі. Жертовник, в свою чергу, був залишений і більше не виконував свої функції. Уважаємо більш справедливим пошук причин припинення функціонування жертовника не в подіях початку нашої ери, а в певній конфліктній ситуації 50-40-х рр. до н. е. Свідченням цього виступають скарби біля Малої Копані та хроноіндикатори Челениці.

На завершення необхідно відзначити, що після яскравої появи військових загонів даків і поселенців, які йшли за ними, відповідно потужного поштовху для розвитку економіки в північно-західній частині Верхнього Потисся, відзначається наступна примітивізація місцевої економіки в зв'язку з периферійністю захопленої території і нерозгалуженою сіткою торгівельних шляхів. Населення краю в цей період не мало певних амбіцій мати високохудожні вироби, у тому числі з дорогоцінних металів. У результаті у відповідь на низькі запити дакійські ремісники Малої Копані спростили процес ремісничого виробництва. Випускалися лише розраховані на місцевий локальний ринок речі – в основному прості дешеві копії дорогих привозних аналогів, які в дуже незначній кількості проникали на північні периферійні землі. Як приклад можна привести виготовлення «маленьких фібульних форм» незначної ваги з неякісних сплавів (рис. 8, 7), а також організацію на городищі монетної майстерні, спеціалізованої на виробництві копій повноцінних срібних кельтських монет типу Медієшул Аурит, зі зменшенням ваги більш ніж в два рази, до того ж із сплавів зі значним вмістом міді (рис. 8, 1-6). На сучасному етапі досліджень поки що важко відповісти на питання, яку мету переслідували ці ремісники – або ж це була підробка з метою збагачення шляхом уведення до грошового обігу маси фальшивих монет, або ж тут знайшов прояв фактор регіональної нестачі дрібної розмінної монети для нормального функціонування товарообігу.

У будь-якому випадку зрозуміло, що яскраві події в північно-східній частині Верхнього Потисся першої половини I ст. до н. е., які ознаменувалися приходом дакійських дружин і розгромом кельтських центрів з подальшим утворенням сітки власних укріплених пунктів, були лише тимчасовим явищем епохи Буребісти, після якої життя місцевих даків стабілізувалося на порівняно невисокому рівні. Спокійний розмірений ритм життя населення цього періоду змінять лише потрясіння пізнього римського часу.

Література

Котигорошко В. Г. Верхнє Потисся в давнину. Ужгород. 2008.

Котигорошко В. Г., Прохненко И. А. Золото Малой Копани. Carpatica-Карпатика. Вип. 37. Ужгород 2008. С. 178-181.

Котигорошко В. Г., Прохненко И. А. Исследования городищ и замков Закарпатья (отчёт археологической экспедиции УжНУ). Ужгород. 2008.

Котигорошко В. Г., Прохненко И. А. Исследование памятников Закарпатья в 2008 г. (отчёт археологической экспедиции УжНУ). Ужгород. 2009.

Котигорошко В. Г., Прохненко И. А., Мойжес В. В. Исследование памятников Закарпатья в 2009 г. (отчёт археологической экспедиции УжНУ). Ужгород 2010.

Котигорошко В. Г., Прохненко И. А., Мойжес В. В. Исследование памятников Закарпатья в 2010 г. (отчёт археологической экспедиции УжНУ). Ужгород. 2011.

Котигорошко В. Г., Прохненко И. А., Мойжес В. В. Исследование памятников Закарпатья в 2011 г. (отчёт археологической экспедиции УжНУ). Ужгород. 2012.

Котигорошко В. Г., Прохненко И. А., Мойжес В. В. Исследование памятников Закарпатья в 2012 г. (отчёт археологической экспедиции УжНУ). Ужгород. 2013.

Пеняк С. І. Раньослов'янське і давньоруське населення Закарпаття *VI-XIII* ст. Київ. 1980.

Прохненко И. Этапы внедрения даков в Верхнее Потисье. in "Thracians and Circumpontic World. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology". Chişinău – Vadul lui Vodă, 6-11 September 2004, II, Chişinău 2004, С. 373-378.

Mihálik J. *Öskori emlékek Ugocsa vármegyében,* AÉ, 2 (1893), Old. 410-418.

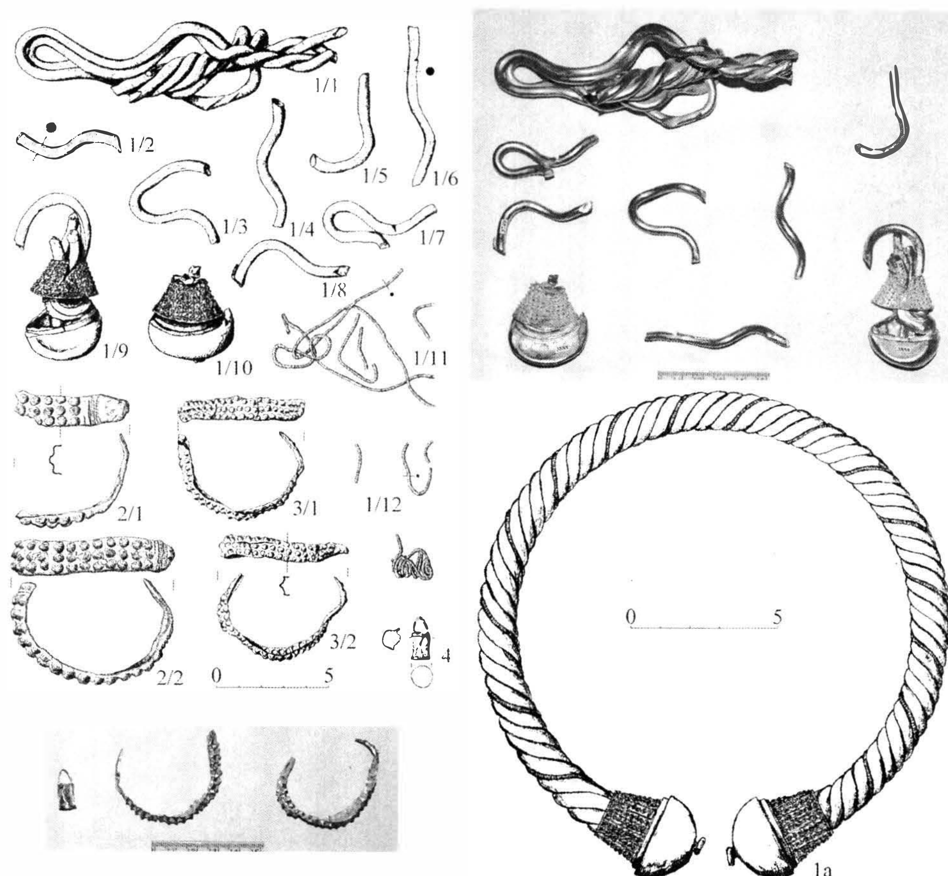

Рис. 1. Малокопанське святилище (урочище Челениця). Золоті прикраси.
1а – реконструкція.

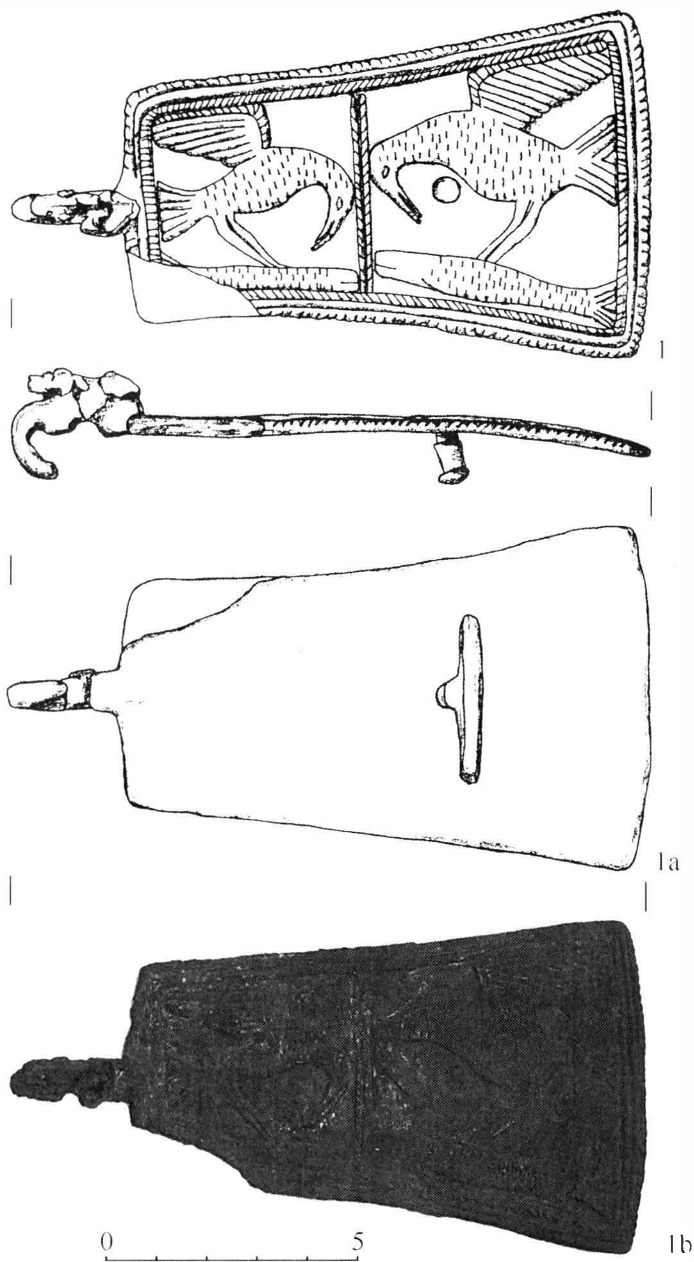

Рис. 2. Малокопанське святилище (урочище Челениця). Поясна пряжка з зображенням бакланів.

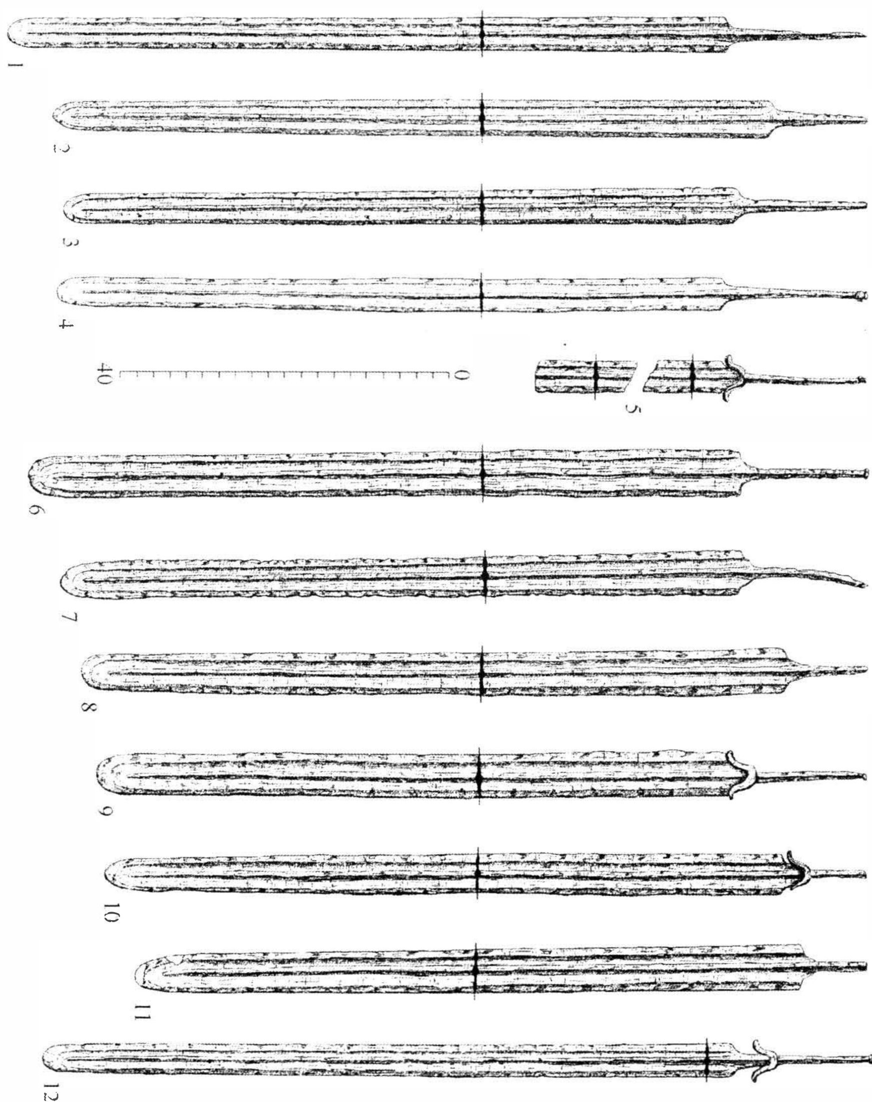

Рис. 3. Малокопанське святилище (урочище Челениця). Мечі вершників.

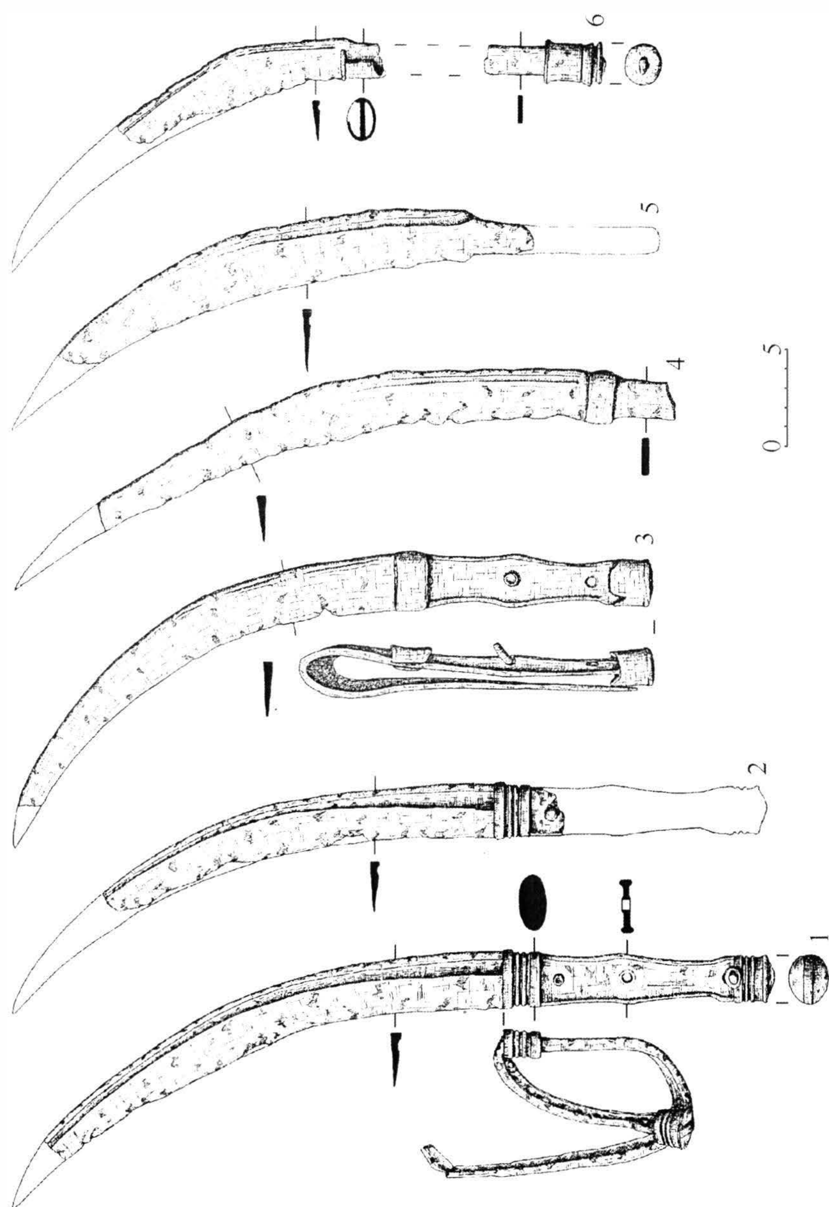

Рис. 4. Малокопанське святилище (урочище Челениця). Сіки.

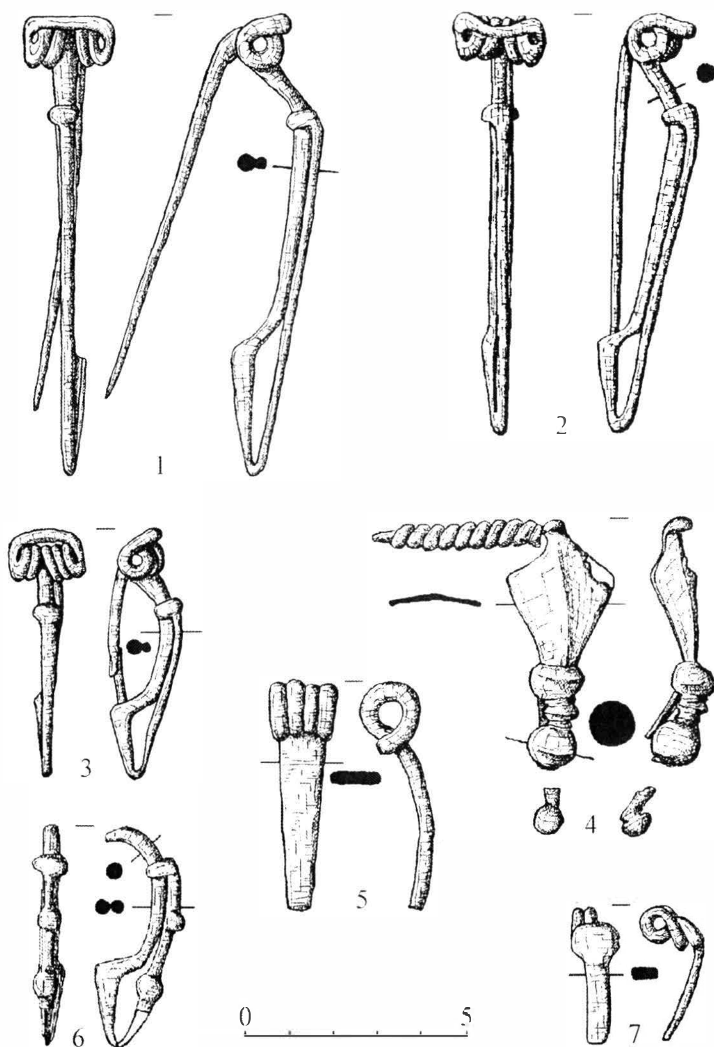

Рис. 5. Малокопанське святилище (урочище Челениця). Фібули.

Рис. 6. Малокопанське святилище (урочище Челениця). Монети.

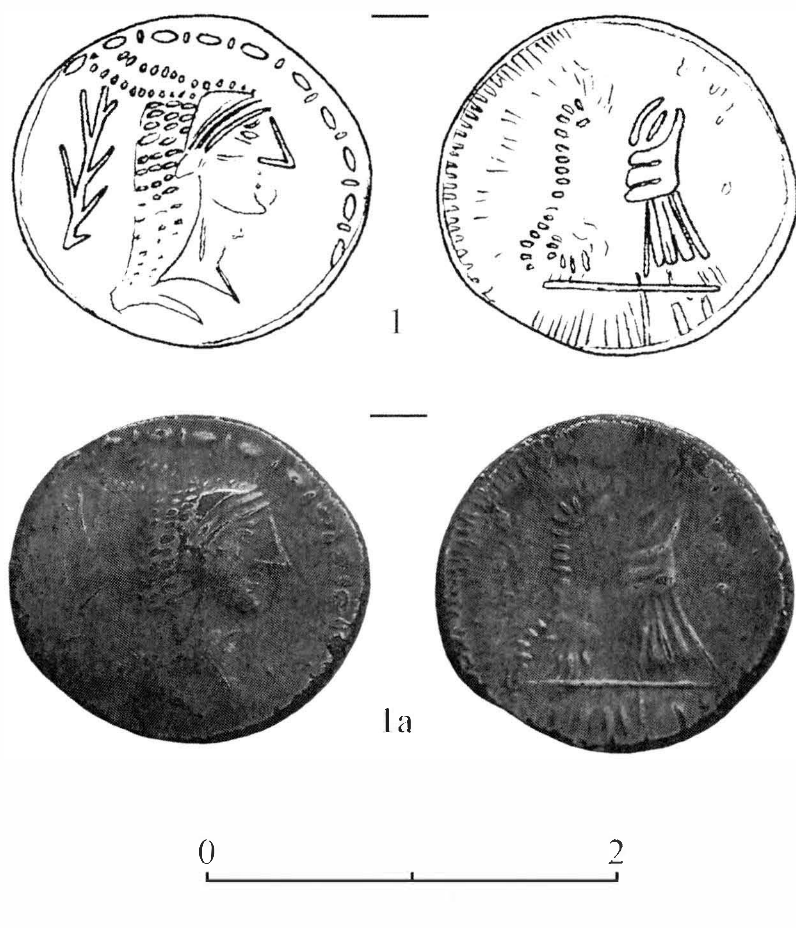

Рис. 7. Типова монета скарбів з околиць Малокопанського городища.

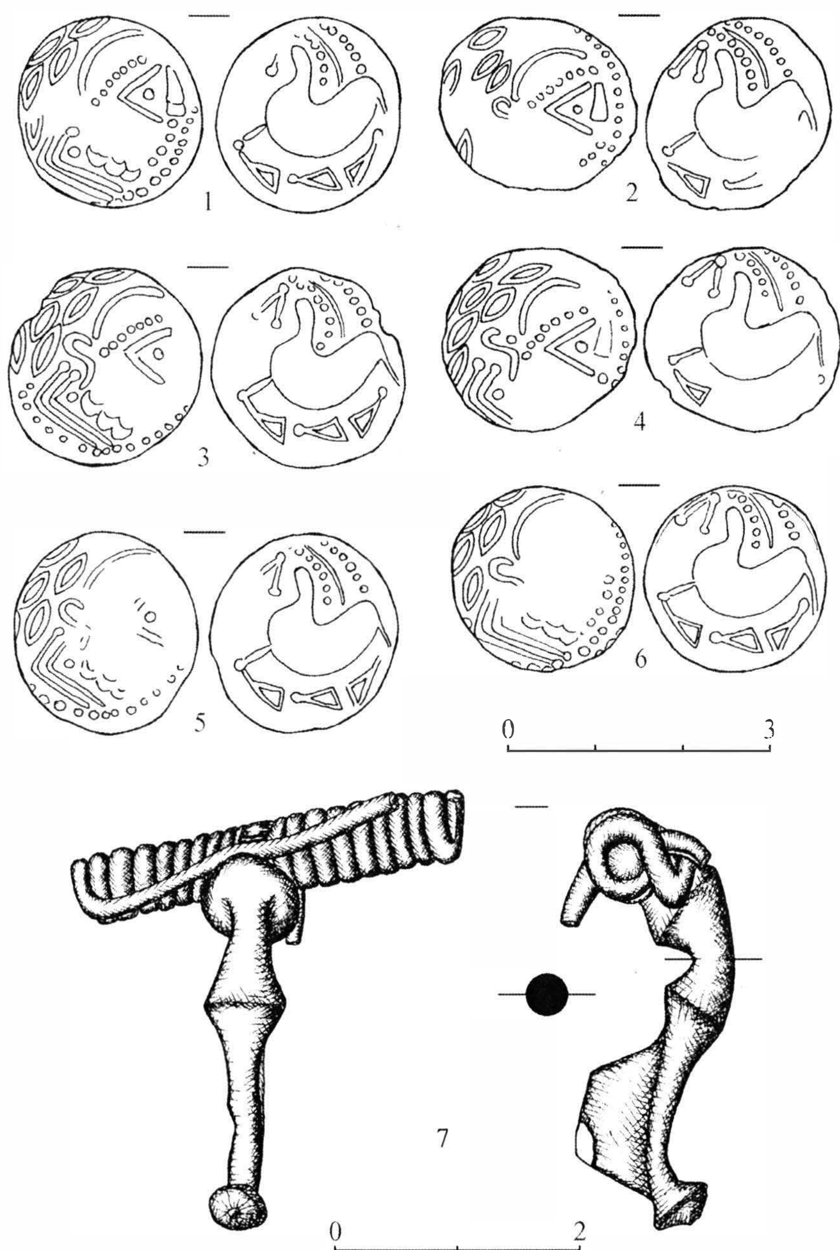

Рис. 8. Продукція малокопанських ремісників, виготовлена з низькоякісних сплавів.

Проблема Буковини у контексті міжнародного врегулювання після Великої війни

Serhiy Hakman / Сергій Гакман

Problema Bucovinei și a Basarabiei în procesul de reglementare internațională după Marele Război. *În articol se analizează procesul de examinare a problemei Bucovinei și Basarabiei la Conferința de Pace de la Paris de la finalul Primului Război Mondial. După aderarea Bucovinei la România, în toamna anului 1918, și după punerea în aplicare a altor schimbări teritoriale în favoarea acesteia din urmă, guvernul regal a căutat să obțină la Conferința de Pace de la Paris recunoașterea moștenirii teritoriale a statului său. În ciuda semnării unei păci separate de către România cu țările Uniunii Quatrilaterului, având în vedere revenirea ei la Antantă și Forțele Aliate, reprezentanții acestora au tratat România cu loialitate. Comisia privind delimitarea frontierelor românești a discutat în mod repetat problema posibilelor frontiere bucovinene, ținând cont de procesele etno-naționale de pe teritoriul Bucovinei, de acordurile preliminare între țări și de interesele geopolitice ale marilor puteri ale lumii.*
În același timp, solicitarea României de a recunoaște unirea întregii Bucovine cu România s-a confruntat cu percepții ambigue din partea delegațiilor americane și britanice. La 10 septembrie 1919, a fost semnat cu Austria Tratatul de Pace de la Saint-Germain, în cadrul căruia aceasta a renunțat la drepturile asupra Bucovinei în favoarea României. Linia de frontieră a Bucovinei, pe care Antanta a recunoscut-o pe deplin în favoarea României, prin decizia din 18 decembrie 1919, a fost definită astfel încât să păstreze pentru Bucovina „integritatea teritoriului său istoric, cu excepția unei mici alinieri necesare pentru legătura feroviară dintre orașele galițiene Gorodenka și Zalischyky".
În ceea ce privește Basarabia, Consiliul Suprem al Antantei și al Statelor Aliate a ezitat mult timp să-i recunoască apartenența la România, deoarece înainte de război, era parte integrantă a Rusiei care nu fusese niciodată în conflict cu România și, prin urmare, nu putea fi obiectul unei remunerații. La 28 octombrie 1920, Regatul Unit, Franța, Italia, Japonia și România au semnat Acordul privind unirea Basarabiei cu România (Tratatul de la Paris). Ratificarea acestui tratat, care, în conformitate cu articolul 9, era o condiție pentru intrarea sa în vigoare, a fost întârziată de-a lungul a mai mulți ani de către Regatul Unit, Franța și Italia, iar Japonia a refuzat să-l confirme.

The Problem of Bukovina and Bessarabia in the process of international arrangements at the Paris Peace Conference. *In the article the process of considering the problem of Bukovina and Bessarabia at the Paris Peace*

Conference after the end of the World War 1 is analysed. After the accession of Bukovina to Romania in autumn of 1918 and the implementation of other territorial changes in favor of the latter, the royal government aimed to recognize the territorial integrity of its state with the help of the Paris Peace Conference. Despite the signing of a separate peace between Romania and the countries of the Quadruple Alliance, taking into consideration its return into the Allied and Associated Forces, the latter's officials were loyal to Romania.

The Commission on the delimitation of Romanian borders has repeatedly discussed the problem of possible Bukovina borders, taking into account ethno-national processes in its territory, preliminary agreements between the countries and the geopolitical interests of the world's great powers. At the same time, Romania's request to recognize the unification of the whole Bukovina with Romania was faced with ambigous perceptions of American and British delegation. On September 10, 1919, the Treaty of Saint-Germain-en-Laye with Austria was signed, according to which Austria renounced the rights on the part of Bukovina, which bordered with Romania, in favor of the latter. The Bukovinian border line, which was fully recognized as Romanian by the Supreme War Council of the Allied and Associated Forces, by its decision of December 18, 1919, was defined in a way to preserve for Bukovina the "integrity of its historical territory, except for the slight alignment necessary to ensure that it does not interrupt the railway connection between the Galician cities – Horodenka and Zalishchyky". Concerning Bessarabia, the Supreme War Council of the Allied and Associated Forces hesitated to recognize its affiliation to Romania, as before the war it was the part of Russia, which has never been in a state of war with Romania, and therefore the indicated territory could not be the subject of reward. On October 28, 1920, Great Britain, France, Italy, Japan and the Romanian Kingdom signed a merger agreement of Bessarabia with Romania (Paris Protocol). The ratification of this Protocol, which, according to Article 9, was a condition for its entry into force, was delayed for many years by Britain, France and Italy, and Japan did not ratify it at all.

Cuvinte cheie: *Conferința de Pace de la Paris, problema stabilirii granițelor Bucovinei și Basarabiei, Tratatul de la Saint-Germain, Protocolul de la Paris, I. C. Brătianu,, V. Sidorenko, A. Vaida-Voievod*

Keywords: *Paris Peace Conference; the problem of establishing the boundaries of Bukovina and Bessarabia; the Treaty of Saint-Germain-en-Laye, Paris Protocol, I. I. K. Bratianu; V. Sidorenko, A. Vayda-Voevod.*

Однією з найбільш складних та дискусійних проблем щодо історії Буковини та Бессарабії є розгляд питання про їх державно-владну приналежність після Першої світової війни на Паризький мирній конференції. До цього часу зберігається досить суттєва різниця у поглядах істориків різних країн на це питання, зокрема, українських істориків

В. Ботушанського[1], І. Буркута[2], Н. Городні[3], В. Фісанова[4], румунських істориків В. Фл. Добрінеску та І. Патрою[5], Р. Економу[6], І. Калафетяну[7], М. Мушата та І. Арделяну[8], Дж. Нямцу[9], І. Скурту[10], молдовських істориків А. Морару[11], М. Пинзару[12], російських історіков В. Виноградова[13], А. Уткина[14]. Певний доробок належить і автору цієї статті[15]. Метою нашої статті є аналіз проблеми Буковини та Бессарабії на Паризький мирній конференції у контексті післявоєнного врегулювання в Європі під впливом етнонаціональних про-

---

[1] Буковина в контексті європейських міжнародних відносин (з давніх часів до середини XX ст.) [Кол. моногр.] / В. М. Ботушанський, С. М. Гакман, Ю. І. Макар та ін. За заг. ред. В. М. Ботушанського. Чернівці: Рута, 2005. С. 497-515.

[2] Буркут І. Розпад Австро-Угорщини і формування нових держав Центральної та Східної Європи // Народне віче Буковини 1918-1993: Документи і матеріали обласної науково-практичної конференції, присвяченої 75-річчю Буковинського народного віча 3 листопада 1918 р. Чернівці: Прут, 1994. С. 27-40.

[3] Городня Н., 1919 рік: УНР в пошуках міжнародної підтримки // Четвертий міжнародний конгрес україністів. Одеса, 26-29 серпня 1999 р. Доповіді та повідомлення. Історія. Частина 2: XX століття / Міжнародна асоціація україністів. Відпов. ред.: Кульчицький С., Даниленко В. Одесса, Київ, Львів. С. 293.

[4] Фісанов В. Буковинське і галицьке питання у міжнародних відносинах періоду першої світової війни // Вісник Центру буковинознавства. Серія історична. Вип. І. 1993. С. 143-154; Hacman S., Fisanov V., *Aliaţi pe neaşteptate: România şi Rusia în anii Primei Conflagraţii Mondiale (Aspecte regionale ale confruntării geopolitice)*, in „Confluenţe româno-slave de-a lungul timpului", (Coord.) N. Ciachir, Ruse: Lyuben Karavelov regional library, 2017, pp. 415-439.

[5] Dobrinescu V. Fl., *Transilvania la cele două Conferinţe de Pace de la Paris (1919-1920 şi 1946-1947)*, „1918. Sfârşit şi început de epocă", Satu-Mare – Zalău: Ed. „Lecon" Zalău, Ed. Muzeului sătmărean, 1998. pp. 487-494; Dobrinescu V. Fl., Patroiu I., *Marea Unire din 1918 în documentele diplomatice americane*, in „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol", Iaşi, XXX/2, p. 155.

[6] Economu R., *Unirea Bucovinei. 1918*, Bucureşti, Ed. Fundaţiei culturale române, 1994, 196 p.

[7] Calafeteanu I., *Opinia publică din România şi consacrarea internaţională a Marii Uniri*, in „Probleme de politică externă a României 1918-1940: Culegere de studii", Bucureşti, Ed. Militară, 1988, pp. 17-66.

[8] Muşat M., Ardeleanu I., *România după Marea Unire, vol. 2, Part. II. (noiembrie 1933-septembrie 1940)*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1988, 1583 p.

[9] Neamţu G., *Geneza notei lui Robert Lansing din 5 noiembrie 1918 privind aspiraţiile de unitate ale României*, in„Acta Musei Porolissensis", XXII, 1998, pp. 623-628.

[10] Scurtu I. Ion, I. C. Brătianu, *Activitatea politică*, Bucureşti, Museion, 1992, 143 p.

[11] Moraru A., *Istoria Românilor. Basarabia şi Transnistria*, Chişinău: Ed. "AIVA", 1995, 560 p.

[12] Пынзару М. Заметки по поводу рекомендаций, представленных правительству Франции по случаю признания территорий за Румынией в рамках Парижской мирной конференции (1919-1920) французким ученым, географом Эммануэлем де Мартон // Cugetul. 1991. № 4. pp. 42-43.

[13] Виноградов В. Н. К оценке дипломатии Ионела Брэтиану // Первая мировая война: дискуссионные проблемы истории. М., 1994. С. 84-102.

[14] Уткин А. Дипломатия Вудро Вильсона. М.: Международные отношения, 1989. 320 с.

[15] Гакман С. Бессарабія та Буковина між миром і війною (Питання Буковини та Бессарабії в міжнародних відносинах, 1917-1940 рр.): Монографія. Чернівці: Зелена Буковина, 2009. 208 с.; Гакман С. Проблема Буковина у контексті міжнародного врегулювання після Великої війни // Внесок буковинців у створення соборної держави. Висвітлення поборницьких края в оновлених програмах з історії України»: Науково-методичні матеріали за підсумками роботи круглого столу від 17 січня 2018 р. / Укладач Дутчак І. Г. Чернівці: Видавничий дім «Букрек», 2018. С. 108-126.

цесів та геополітичних інтересів великих держав світу.

Автором використані як традиційні, так і новітні до вивчення запропонованої теми методи, які стосуються перш за все більш детального розгляду геополітичних, стратегічних та економічних інтересів держав, котрі відіграли вирішальну роль у долі Буковини та Бессарабії як наприкінці Першої світової війни, так і в період післявоєнного врегулювання. Автор керувався принципами об'єктивності, доказовості. При вирішенні поставлених завдань використовувались історико-описовий, історико-порівняльний, проблемно-хронологічний, інтуїтивно-логічний, аналітико-прогностичний, ретроспективний та дискурсивний методи.

Після анексії Буковини Румунією восени 1918 р. та здійснення інших територіальних змін на користь останньої, королівський уряд намагався досягти визнання її територіальних надбань Паризькою мирною конференцією, що розпочала свою роботу 18 січня 1919 р. У конференції брали участь делегації 32 держав, кількісний склад яких коливався у межах від однієї до п'яти осіб. Держав-учасниць умовно можна були згрупувати на великі країни з необмеженими інтересами та малі країни з обмеженими інтересами, що збігалося з думкою Президента США В. Вільсона, котру зазвичай він намагався камуфлювати, але яку він висловив досить відверто трохи пізніше, 3 травня 1919 р., дізнавшись про проведення малими країнами таємної наради: «Головний тягар війни випав на великі держави, тому в кінцевому підсумку саме війська і військово-морська могутність великих держав буде кінцевою гарантією миру»[16]. Румунія була віднесена до другої категорії держав. До складу румунської делегації, очолюваної прем'єр-міністром I. I. К. Бретіану, входили також посли Румунії у Великобританії та Франції Н. Мішу і В. Антонеску, генерал К. Коанде, А. Вайда-Воєвод, К. Діаманді, а пізніше й Н. Тітулеску та І. Кантакузіно[17]. Керівник делегації намагався довести право Румунії на приєднані території, посилаючись на рішення й акти 1918 р. та підписану нею політичну угоду та воєнну конвенцію від 17 серпня 1916 р., на підставі якої Румунія брала участь у війні[18]. На розгорнуту I. I. К. Бретіану діяльність вплинула й вірогідність визнання недійсною румунсько-російської угоди 1916 р. внаслідок укладення Румунією сепаратного миру в Бухаресті у травні 1918 р. та вірогідністю невизнанням з боку США угоди й, відповідно, визнання недійсними територіальних надбань Румунії[19].

При цьому слід відзначити, що незважаючи на підписання сепаратного миру Румунії з країнами Четверного союзу, ще до початку мирної

---

[16] Уткин А. Вказ. праця. С. 295.

[17] Muşat M., *1 decembrie 1918 – o zi pentru eternitate*, in „Anale de istorie", Anul XXXIII, 1987, Nr. 5, p. 17.

[18] *1918 la români. Desăvârşirea unităţii naţional-statale a poporului român: Documente externe.* Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983, vol. 1, 1879-1916, pp. 765-767, 771-774; Dobrinescu V. Fl., *Transilvania la cele două Conferinţe...*, p. 487.

[19] Буковина: історичний нарис. Чернівці: Зелена Буковина, 1998. С. 225.

конференції, офіційні представники країн Антанти підкреслювали своє лояльне ставлення до Румунії і навіть робили натяки на можливу підтримку її в тому, щоб на майбутній мирній конференції вона була представлена серед країн-переможниць. 6 листопада 1918 р. була опублікована нота Уряду США, підписана державним секретарем Р. Лансінгом, котрою США обіцяли використати свій вплив для підтримки Румунії в тому, щоб вона, згідно комюніке Associated Press, «на конференції загального миру отримала свої справедливі політичні та територіальні права»[20]. У ноті вказувалось: «Уряд Сполучених Штатів весь час мав на увазі майбутнє щастя та цілісність Румунії як вільної самостійної держави... Президент бажає поінформувати, що уряд Сполучених Штатів не упускає з поля зору прагнення румунського народу як назовні, так і в середині своїх кордонів»[21]. Також у ноті посольства Великобританії у Бухаресті, надісланій 12 (25) грудня 1918 р. Міністерству закордонних справ Франції, висловлювались «сподівання Його Величності в тому, що Румунія буде представлена на мирному конгресі як союзниця»[22]. Цієї ж думки дотримувався і голова Ради Міністрів Франції та воєнний міністр Ж. Клемансо, який згодом головував на Конференції. У своїй телеграмі генеральному директору міністерства закордонних справ Франції Ф. Бертело від 15 січня 1919 р. він зазначав: «Союзники згодні вважати, що Румунія стала союзною державою, що її так будуть сприймати на конференції. Вони надали їй таку ж можливість щодо кількості делегатів, як Бельгії, Сербії, тобто державам, які не припиняли боротися поруч з ворогами Німеччини та Австро-Угорщини від початку й до кінця війни». При цьому слід відзначити, що побоювання І. І. К. Бретіану відносно того, що союзники будуть іноді згадувати про підписання сепаратного миру з ворогом, були досить обґрунтованими. У згаданій телеграмі Ж. Клемансо вказував на те, що союзники вважали участь Румунії у конференції «привілейованим ставленням до неї», «оскільки вона капітулювала у 1918 р. й анулювала цією капітуляцією укладену у 1916 р. конвенцію, передбаченнями якої вона була прийнята до складу союзницьких держав». Слід зауважити, що французький політик не мав сумніву щодо цього анулювання, підкреслюючи, що «не може йти мова про те, щоб вважати поновленою угоду, яку сам румунський уряд розірвав, незважаючи на наші застереження». Водночас, наголошуючи на подіях, котрі утворюють новий контекст у цьому питанні, Ж. Клемансо вважав можливим розглядати угоду 1916 р. як основу для румунських територіальних вимог, підкреслюючи, що «тільки конференції належить право це вирішувати»[23]. Тому в перший день конференції у своєму виступі на пленарному засіданні Президент Франції Р. Пуанкаре наголошував: «Румунія наважилась

[20] Neamțu G., *op. cit.*, p. 627.

[21] *Desăvârşirea unităţii naţional-statale a poporului român. Recunoşterea ei internaţională. 1918. Documente interne şi externe*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1986, vol. 3, p. 47.

[22] *Ibidem*, p. 93.

[23] *Ibidem*, pp. 159-160.

воювати лише для здійснення національної єдності, котрій чинили опір ті ж самі країни утискуваннями і сваволям. Атакована, зраджена, утиснута, вона була вимушена підписати одіозний договір, перегляду якого ви будете вимагати»[24].

21 січня 1919 р. Румунія подала прелімінарній мирній конференції меморандум, у якому були детально викладені питання про внесок країни у справу союзників, пояснювалися обставини, за яких Румунія вимушена була підписати угоду про перемир'я, а згодом і мир з Центральними державами. У меморандумі підкреслювалося, що ніколи положення, передбачені Бухарестською мирною угодою від 7 травня 1918 р., не набрали чинності, оскільки він не був промульгований королем. Румунія поновила воєнні дії на боці Союзницьких сил 11 листопада 1918 р., ще до підписання перемир'я, взявши активну участь у визволенні своєї національної території.

Щодо Буковини у меморандумі робилися посилання на приналежність цього краю до 1775 р. до Молдови, про зміну її етнічного складу в австрійський період, про рішення генерального конгресу Буковини 28 листопаду 1918 р. У меморандумі згадувалося, що після 1910 р. питома вага українців складає приблизно 3/8 населення краю (тобто 37,5 %, насправді – 38, 4 %, а у північних повітах – 54, 8 % – н. а.), хоча не подавалися етнічні дані щодо населення і розподілу різних національностей, зокрема українців і румунів на території Буковини. У меморандумі, зокрема, згадувалось, що Союзним договором від 4 (17) серпня 1916 р. встановлювалися кордони між Румунією та Росією по лінії Пруту, бо Росія була проти того, щоб кордони Румунії сягали Дністра[25]. З приєднанням Бессарабії де-факто до складу Румунії та за наявності запевнення країн Антанти в тому, що «проблема Бессарабії буде вирішена на користь Румунії»[26], румунська сторона вважала, що анексування Буковини до Дністра дозволило їй «відновити свої природні кордони на цій річці»[27].

І. І. К. Бретіану, розвиваючи зміст попередньо врученого меморандуму, виклав у загальних рисах точку зору Румунії і у своєму виступі на пленарному засіданні Мирної Конференції 1 лютого 1919 р. Як результат зусиль І. І. К. Бретіану та обговорення, яке мало місце на пленарному засіданні, було вирішено створити спеціальну комісію з питань територіальних проблем, що стосуються Румунії на чолі з редактором відділу зовнішньої політики французької газети «Le temps» А. Тардьє. Короткі характеристики складу, можливостей, схильності цією комісії, зроблені відомим румунським істориком і політичним діячем Н. Йоргою у листі, надісланому відомому діячеві культури А. Лєпедату від 6 квітня 1919 р., виглядають так: «З боку Франції: Тардьє – знає все. Ларош – дипломат, не знає й тому – некорисний.

[24] *Ibidem*, p. 169.
[25] Economu R., *op. cit.*, pp. 181-182.
[26] *Desăvârşirea unităţii naţional statale*..., p. 160.
[27] Economu R., *op. cit.*, pp. 181-182.

З боку Італії: Ванутеллі та Маріно – дипломати. Керувалися принципом: підтримати угорців проти румунів і румунів проти сербів. З боку Англії: Лінер – особистий секретар Ллойд-Джорджа і знаходиться під п'ятою у Скотуса Віатора, який підтримує поділ Банату і залишення угорцями міст Сатмар, Орадя та Арад. Крузо – заступник державного секретаря. З боку США: Дей – університетський професор, етнограф. Сеймур – історик, серйозний, доброзичливий, але бажає доброго миру і для ворогів: наші вимоги здавалися йому надмірними. Був дуже стурбований національними меншинами Румунії. Де Мартон, як представник Тардьє, був справжнім керівником і комісії й тих, кого він представляв, боровся в комісії за наші вимоги»[28]. Слід підкреслити, що саме Е. де Мартон відіграв у цій комісії, якщо не вирішальну, то принаймні досить суттєву роль у вирішенні територіальних проблем на користь Румунії[29].

У комісії неодноразово обговорювалася проблема встановлення кордонів Буковини, яку належало приєднати до Румунії. 21 січня 1919 р. представниками США були подані документи на розгляд комісії, які отримали назви «червоної хартії» та «чорної хартії» з додатком карт, що містили рекомендовані ними межі тієї частини Буковини, яку належало приєднати до румунської держави. За цим проектом Буковина мала бути поділена на дві головні етнічні зони лінією, яка проходила на відстані однієї милі на північний захід від Чернівців, які включалися до складу Румунії. Досить бурхливим було обговорення цього питання на пленарному засіданні комісії 8 лютого 1919 р., на якому точки зору союзників розійшлися. Зокрема, представник США, Сеймур, виправдовував етнічне розмежування як таке, що завдасть менше проблем, ніж адміністративний кордон між Буковиною та Галичиною. Можливо, на такий розвій подій вплинули й делегати з Чернівців Штраухер та Василько, які прибули у Париж із вимогою проведення при вирішенні долі Буковини між Дністром і Сіретом плебісциту під американським контролем. Маючи повноваження Єврейського національного комітету, згадані буковинці повинні були одержати підтримку від офіційних представників США на конференції[30]. Представники ж Великобританії та Франції визнавали, що оскільки Буковина належала до 1775 р. Молдові, яка об'єднанням з Валахією утворила Румунію, вона цілком повинна належати останній на підставі принципу «restitutio in integrum». І. І. К. Бретіану, не погоджуючись з ідеєю поділу Буковини, під час засідання комісії від 22 лютого 1919 р., наполягав на вирішенні територіальних питань відповід-

---

[28] Цит. за: Кожокару Г. Международное признание великого объединения // Cugetul. 1991. № 4. Р. 35.

[29] Пынзару М. Заметки по поводу рекомендаций, представленных правительству Франции по случаю признания территорий за Румынией в рамках Парижской мирной конференции (1919-1920) французким ученым, географом Эммануэлем де Мартон // Cugetul, 1991, № 4, pp. 42-43.

[30] Державний архів Чернівецької області (далі – ДАЧО). Фонд 6. Президіальне бюро міністра-делегата Буковини. Оп. 1. Спр. 50. Арк. 1.

но до вимог Румунії, викладених у меморандумі 21 січня 1919 р. Оскільки впродовж декількох засідань члени комісії не дійшли згоди, 5 березня 1919 р. було вирішено передати проблему встановлення кордонів Буковини для вивчення підкомісії, у якій від США брав участь той же Сеймур. Її висновки були надіслані комісії з питань делімітації кордонів, яка 6 квітня 1919 р. одноголосно вирішила подати на розгляд Верховній Раді варіант етнічного кордону, рекомендований у загальних рисах американською делегацією. Етнічна делімітація Буковини була прийнята 23 травня 1919 р. Радою міністрів закордонних справ Паризької мирної конференції, а згодом, 21 червня 1919 р. – Верховною Радою чотирьох, про що було вирішено проінформувати румунську делегацію[31].

Водночас 2 липня 1919 р. генеральний секретар Мирної Конференції Дутеста передав делегації Румунії рішення, прийняте Верховною Радою відносно встановлення румунсько-польського кордону на Буковині. Після вивчення цього рішення Верховною Радою, два експерти з питань Буковини Н. Флондор та А. Вітенку підготували меморандум. Окрім історичних аргументів були представлені аргументи економічного характеру, згідно з якими румунська делегація вважала, що поділ Буковини негативно впливатиме на економічні інтереси населення, орієнтованого на Румунію. Вони вважали, що головна залізниця Чернівці – Заліщики, яка зв'язує систему буковинських залізниць з мережею Ґаличини, повинна перейти під володіння Румунії. Також, з огляду на гідрологічний режим, румунська делегація вважала, що Черемош повинен бути під тим же адмініструванням, що і Прут, щоб здійснювати спільне регулювання цих питань. Нагадувалось також про деякі села на березі Черемошу зі змішаним румунсько-українським населенням, «які своїм переходом до Галичини могли б «слов'янізуватись». Слід також відзначити, що в меморандумі зазначалося, що румунська сторона готова до поступок у районі Сторонця-Путили, що, на погляд авторів меморандуму, не було б ні економічною, ні етнічною втратою[32].

Комісія з питань делімітації румунських кордонів неодноразово обговорювала проблеми можливих кордонів Буковини, аналізуючи також зауваження румунської делегації. На наш погляд, досить цікавим є те, що комісія Конференції з питань румунських територій вирішила, що у доповнення до етнічного принципу буде керуватися ще двома – економічним (головне, щоб, по можливості, не розрізати кордонами залізниці) та стратегічними (щоб «боронитися» від комунізму та реваншизму)[33]. Після довгих сперечань комісія представила свої рекомендації.

Зауважимо, що наполягаючи на отриманні території всієї Буковини, а не лише до р. Прут, як було зазначено в угоді між країнами Антанти та Румунією від 4 (17) серпня 1916 р., серед документів, які були представлені Па-

[31] Economu R., *op. cit.*, pp. 100-101.
[32] Idem.
[33] Виноградов В. Н. К оценке дипломатии Ионела Брэтиану. С. 95.

ризькій мирній конференції делегацією Румунії, був і аналіз проблем щодо північнобуковинської території. Зокрема, румунська сторона висловлювала неможливість відмовитись від території між Прутом та Дністром з наступних причин: «1. Місто Чернівці, найбільший політичний, культурний, економічний та воєнний центр Буковини, залишилось би безпосередньо на кордоні. 2. Джерела води, які забезпечують місто, знаходяться на цій території. 3. Єдине шосе, яке зв'язує Чернівці з Хотином, також проходить через цю область. 4. Єдина залізниця, яка зв'язує Буковину та північ Бессарабії з північчю Молдови, проходить з Чернівців у Новоселицю теж через цю територію. Якщо втратити цю залізницю, економічні відносини між вищевказаними регіонами можуть бути зовсім розірваними, оскільки найближча залізниця, яка б могла здійснювати такий зв'язок, проходить через Ясси, Белць, Окницю, здійснюючи об'їзд в 250-300 км. 5. У першому ж воєнному конфлікті з нашими сусідами місто буде у повному розпорядженні ворога. 6. Нарешті, хоча ця область є сьогодні великою мірою русинізованою, все ж можна з легкістю довести, що ця русинізація проводилася силою. У 1775 р., коли Буковина була відібрана у нас, край був населений в цілому румунами і входив у кордони провінції»[34]. Тобто з шести аргументів п'ять носили економічний та стратегічний характер. Що стосується останнього, він був (і є зараз) об'єктом дискусії між істориками різних країн, зокрема України, Румунії та Республіки Молдова.

Проаналізувавши можливі кордони Буковини, а також беручи до уваги зауваження румунської делегації, комісія з питань делімітації кордонів знову обговорювала ці проблеми під час засідань 22 та 23 липня 1919 р. У зв'язку з тим, що Польща не вимагала попередньо розмежовану українську етнічну зону Буковини, комісія, і навіть делегація США у новому складі, вимушена була погодитись з тим, щоб басейн Черемошу був переданий Румунії. Водночас було вирішено передати Галичині невеличку територію на північному заході краю, на якій був розташований залізничний вузол, що зв'язував Коломию із Заліщиками. 30 липня 1919 р. ці пропозиції були надіслані Верховній Раді[35]. Остання, беручи до уваги аргументи А. Тардьє, погодилась з пропозицією комісії про приєднання до Румунії всього буковинського краю, але оскільки на той час взаємини між Румунією та основними Союзними та Асоційованими країнами були досить напруженими, було вирішено проінформувати румунську сторону про це тільки після підписання нею мирного договору з Австрією[36].

Слід зазначити, що ще 29 травня 1919 р. відбулося сьоме пленарне засідання Паризької мирної конференції під головуванням Ж. Клемансо, на якому Союзні та Асоційовані держави були проінформовані про те, що був складений Мирний Договір з Австрією і викладені основні його поло-

---

[34] *Desăvârşirea unităţii naţional statale...*, p. 569.

[35] Dobrinescu V. Fl., Patroiu I., *Marea Unire din 1918 în documentele diplomatice americane*, p. 155.

[36] *Glasul Bucovinei*, 1919, 23 iulie.

ження. При цьому наголошувалося на тому, що повний текст буде вручений цього ж вечора для подальшого його обговорення на наступному засіданні 31 травня 1919 р. Румунська делегація отримала від генерального секретаріату Мирної конференції текст договору лише увечері 30 травня 1919 р.[37]. Оскільки проект цього договору великі держави розробляли ще з 13 травня 1919 р. без участі безпосередньо зацікавлених сторін, І. І. К. Бретіану взяв на себе організацію деяких дій солідарності маленьких держав для того, щоб захистити свої позиції. Так, на засіданні міністрів закордонних справ 14 травня 1919 р. йшлося про передачу низки австрійських провінцій Польщі та Румунії. І. І. К. Бретіану, як відомо, не погодився підписати документ. Він також вимагав у великих держав від імені урядів Греції, Польщі, Королівства Сербів Хорватів і Словенців, Чехословаччини та Румунії права ознайомитись з проектом договору до того, як він буде вручений австрійській делегації. Унаслідок цього, 29 травня делегації цих п'яти держав були викликані у Міністерство закордонних справ Франції, де їм представили резюме проекту договору без його частин, які мали передбачити положення щодо військових аспектів та репарацій, які належало остаточно сформулювати пізніше[38].

Проаналізувавши проект договору з Австрією і, зокрема тексти щодо кордонів і режиму національних меншин та економічних пільг, румунська делегація підготувала заяву з додатками A, B, C, D та E, у яких були викладені зауваження щодо цих текстів і пропонувалися відповідні зміни. Відносно кордонів Буковини, яка за додатком A передавалася Румунії, румунська делегація висловила незадоволення щодо статті проекту про передачу суверенітету над цією територією. Текст, на думку румунської делегації, був двозначним і встановлював ступеневу систему передачі суверенітету, тобто спочатку суверенітет надавався головним Союзницьким та Асоційованим силам, щоб потім останні передавали державам, що виправдали довір'я, серед яких Румунія. Проблема гарантій, які надавалися національним меншинам (додаток B), як і сприяння економіці (додаток C) у такому вигляді, як вони проявлялися у тексті, на думку румунської делегації, значно зачіпала суверенітет Румунії, з чим вона не могла погодитись, уважаючи це втручанням інших держав у внутрішні справи країни. І. І. К. Бретіану у листі до Ф. Бертело від 27 травня 1917 р. зазначав: «Румунія готова погодитись з будь-яким рішенням, котре держави, що входять до складу Ліги націй, застосують на своїх власних територіях. За інших умов Румунія жодним чином не може погодитись із втручанням інших урядів у застосуванні внутрішніх законів»[39].

На восьмому пленарному засіданні Мирної конференції, яке відбувалося 31 травня 1919 р., І. І. К. Бретіану, розвиваючи передані у письмовій формі зауваження румунської делегації, нахвалював головні Союзницькі та

[37] Arhiva Ministerului Afacerilor Externe a României (далі – Arh. M. A. E.) Fond 71/1914, E 2, vol. 57, Part. II, f. 26; Economu R., *op. cit.*, pp. 181-182.

[38] Scurtu I., *Ion I. C. Brătianu...*, p. 55.

[39] *Desăvârşirea unităţii naţional statale...*, vol. 3, p. 387.

Асоційовані країни, які «воювали, між іншим, за те, щоб дотримувалися права та рівність великих і малих держав, без встановлення різних класів щодо суверенітету держав». Румунська сторона заявила, що вона готова надати найширші права і свободи меншинам, але не може погодитись з тим, щоб гарантії їх дотримання належали головним союзницьким та асоційованим силам, які своїм безпосереднім втручанням у методи реалізації цих прав і свобод підривають підвалини держави, котра сама повинна забезпечувати порядок і мир для всіх своїх громадян. Виступ президента США В. Вільсона на підтримку системи міжнародного захисту прав і свобод меншин, режиму економічних, транзитних та комерційних пільг не змінив позицію голови румунської делегації. Делегації Польщі та Чехословаччини погодились після деяких змін з текстом договору, делегація Югославії приєдналася до румунської точки зору[40].

Напередодні наступного засідання, 2 червня 1919 р., делегації були ознайомлені з остаточним текстом проекту договору з Австрією, у якому вже фігурувала інша стаття відносно безпосередньої передачі Австрією Румунському королівству території Буковини, але вона була незавершеною, без змін щодо проблеми меншин. Наступного дня румунська делегація надіслала нову ноту, у якій вона підтверджувала свої попередні зауваження. Врешті-решт представники Великобританії, Франції, США та Італії прийняли відповідний проект договору без урахування румунських пропозицій[41]. 21 липня 1919 р. І. І. К. Бретіану покинув Паризьку мирну конференцію і після цього був замінений на посаді керівника румунської делегації. Румунська делегація продовжувала висловлювати свою незгоду з проектом договору[42].

Щодо західних політичних діячів, то вони довго вагалися, коли йшлося про зарахування до складу Румунії всієї Буковини. Буковина стала проблемою на мирній конференції з моменту, коли американська та англійська делегації висловили зауваження відносно клопотання Румунії визнати об'єднання всієї Буковини з Румунією. Свою позицію вони аргументували тим, що між Прутом та Дністром більшість населення складали русини[43]. Керівник британського зовнішньополітичного відомства А. Бальфур зауважив, що частина Буковини не буде включена до складу Румунії. Його точка зору збігалася у великий мірі з рекомендаціями англійського тижневика «The New Europe», у якому більш, ніж за рік до цих подій підкреслювалося: «Трансільванія та інші області Угорщини, а також Південна Буковина об'єднаються у складі румунського королівства». Під час одного із засідань конференції В. Вільсон зауважив: «Обговорюючи угоду з Австрією, ми повинні вказати Румунії стосовно дотримання прав меншин, як це було у випадку з чехо-словаками та поляками. Зокрема, це стосується буковинського питан-

[40] Economu R., *op. cit.*, p. 98.

[41] Calafeteanu I., *Opinia publică din România...*, pp. 35-36.

[42] *Glasul Bucovinei*, 1919, 31 aug.

[43] *Desăvârşirea unităţii naţional statale...*, vol. 5, p. 569.

ня»[44]. У подальших рішеннях знов зазначалося, що від Австрії до Румунії відійде не вся територія краю, а лише «більша частина Буковини». Реальністю ж стало інше.

Як відомо, Україна та Росія не були запрошені на Паризьку мирну конференцію. Це пояснювалось тим, що Росія, хоч і на початку Першої світової війни була одним з головних союзників країн Антанти, після сепаратного підписання більшовиками Брестського миру вона вибула з боротьби. Україна, яка також брала участь у переговорах з Центральними країнами у Брест-Литовську не сприймалася як така, що має право на відстоювання своїх прав. Окрім цього, не слід забувати про ставлення західних країн до більшовицьких режимів, які були найпотужнішими політичними силами в обох держава. Інтереси Росії та України намагалися захищали у приватному порядку безпосередньо або через делегатів «уряди», Директорія та інші управлінські структури. При цьому зазначимо, що на клопотання визнати Директорію С. Петлюри урядом, що офіційно представляє інтереси України, Мирна конференція констатувала, що оскільки цей орган не має стабільності, утримуючи під своєю владою все меншу і меншу територію країни, його не можна визнати учасником конференції поряд з Союзницькими та Асоційованими країнами.

Зауважимо, що українське питання ніколи не розглядалося мирною конференцією як самостійне. Наддніпрянська Україна була частиною колишньої Російської імперії, а тому – частиною російського питання, Східна Ґаличина розглядалася в контексті формування східних кордонів Польщі, Буковина – Румунії[45]. Не можна також забувати й про складне становище самої України, яку країни-переможниці не бажали підтримувати. За оцінкою більшості дослідників, причиною цього було укладання Україною мирної угоди із Центральними державами у Бресті[46].

Польсько-румунський бар'єр проти більшовизму, який Франція підтримувала з самого початку, передбачав спільний кордон між Польщею і Румунією, причому Східна Галичина мала входити до складу Польщі як польська провінція, а Буковина – до Румунії. З метою відстояти єдність українських земель та домогтися підтримки великих держав українська делегація пропонувала план другого антибільшовицького бар'єру від Балтійського до Чорного моря. Він мав складатися з держав, що утворилися на території колишньої Російської імперії (Україна, Естонія, Латвія, Литва, Білорусь, Грузія, Азербайджан, Північний Кавказ). Україна через Галичину і Буковину мала входити одночасно і до першого, і до другого бар'єрів[47]. Проте втрата Директорією своєї територією та евакуація французьких військ з півдня України

[44] Цит за: Фісанов В. Буковинське і галицьке питання… С. 152-153.
[45] Городня Н. Вказ. праця. С. 293.
[46] Буковина в контексті європейських міжнародних відносин. С. 500.
[47] Вказ. праця.

мали результатом остаточний вибір великих держав на користь Польщі і Румунії[48].

У березні 1919 р. член директорії В. Сидоренко від імені УНР порушив проблему щодо встановлення кордону Буковини, запропонувавши взяти до уваги те, що територію між Прутом і Дністром, населену у своїй переважній більшості українцями, вимагає Україна, уважаючи її своєю складовою частиною[49]. Пізніше, у травні 1919 р., територія, яку вимагала Україна була зменшена до частини території, розташованої у долині Черемошу на північному заході Буковини.

Що стосується Радянської України, то 7 лютого 1919 р. її уряд надіслав радіограму на адресу головуючого на Паризький мирній конференції Ж. Клемансо та президента США В. Вільсона з протестом щодо намагань І. І. К. Бретіану визнати конференцією приєднання Бессарабії та Буковини до Румунії[50]. Як вже зазначалося, 1 травня 1919 р. Міністерству закордонних справ Румунії булА надісланА спільна нота урядів РРФСР та УРСР з вимогою «негайної евакуації румунських військ, урядовців і агентів з усієї Бессарабії»[51], а також була надіслана нота уряду УРСР з вимогою «заявити протягом 48 годин про свою згоду негайно евакуювати свої війська з Буковини»[52].

Слід зазначити, що ця дипломатична акція була запланована радянським керівництвом за кілька днів. Її мотивацію та кінцеву мету певною мірою розкриває розмова, яку вів Х. Раковський «прямим проводом» 28 квітня 1919 р. Зокрема він зазначав: «Як політичну демонстрацію, яка супроводжувала б наш наступ на Буковину та Бессарабію, можна надіслати ноту Румунії та її гарантам-союзникам. Центральним пунктом у цій ноті може стати російсько-румунський договір від 5 березня минулого року [5 березня 1918 р. в Яссах була підписана російсько-румунська угода, відповідно до якої Румунія зобов'язувалась у двомісячний термін вивести свої війська з Бессарабії[53] – н. а.]. Він залишає для нас зручне пряме підґрунтя для воєнних дій проти румунів, об'єктом котрих ми поставимо Бессарабію, а фактично – повалення румунської буржуазії та об'єднання по її трупах з Угорщиною. Ця політична акція підтримає настрій Угорщини». Далі голова українського Раднаркому підкреслював: «Операції проти румунів ми готуємо, використовуючи, певним чином, інтернаціональні та бессарабські елементи так, щоб

[48] Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІАУЛ). Фонд 581. Оп. 1. Спр. 93. Арк. 8-11; Городня Н. Вказ. праця. С. 294.

[49] Dobrinescu V. Fl., Patroiu I., *Marea Unire din 1918*..., p. 153.

[50] Споконвічна українська земля. Історічні зв'язки Північної Буковини з Росією і Наддніпрянською Україною. Документи і матеріали. Ужгород: Карпати, 1990. С. 331-333.

[51] Arhivele Naţionale ale României (далі – Arh. St.), Fond Preşedenţia Consiliului de Miniştri, Dos. 126/1920-1935, Fil. 318-320; *Relaţiile româno-sovietice. Documente. Vol. 1. 1917-1934*. Bucureşti, Ed. Enciclopedică, 1999, p. 41.

[52] Боротьба трудящих Буковини за соціальне і національне визволення і возз'єднання з Українскою РСР. 1917-1941. Документи й матеріали. Чернівці: Облвидав, 1958. С. 116.

[53] Документы внешней политики СССР. М.: Госполитиздат, Т. І. 1957. С. 90, 249.

вони не йшли на шкоду виконанню директив Володимира Ілліча. Я особисто вважаю, що наші операції в Буковині та Бессарабії ми будемо проводити під місцевою фірмою, не афішуючи себе». У цій же розмові йшлося про те, що в Одесі вже готується уряд для Бессарабії «з бессарабських товаришів»[54].

10 вересня 1919 р. у Сен-Жермені був підписаний мирний договір з Австрією, 59-ю статтею якого Австрія відмовлялася від прав та титулів на частину Буковини, яка межувала з Румунією, на користь останньої, кордони якої мали бути встановлені пізніше[55]. Уряд І. І. К. Бретіану, на знак протесту щодо небажання Верховної Ради взяти до уваги аргументи Румунії, 12 вересня 1919 р. подав у відставку. Це викликало прояв жорсткої позиції з боку Верховної Ради, яка 12 листопада направила Румунії ультиматум з восьмиденним терміном, щоб Румунія підписала беззастережно Мирний договір з Австрією та Угоду Меншин. У випадку відмови Верховна Рада пообіцяла, що буде вимагати від Румунії, щоб вона відізвала свою делегацію з Мирної Конференції, а країни, які входять у Верховну Раду – відізвали свої дипломатичні місії з Бухареста[56]. Лише клопотання румунського короля Фердинанда перед президентом Франції та королем Великобританії дозволило зупинити опублікування Верховною Радою цього документа[57]. 10 грудня 1919 р. новий керівник румунської делегації на Паризькій мирній конференції генерал К. Коанде підписав мирний договір з Австрією, а також угоду з питань меншин, у якій були внесені деякі зміни. Після підписання Сен-Жерменського мирного договору, яким Австрія відмовлялася від Буковини на користь Румунії, український представник В. Сидоренко заявив, що УНР відмовляється від будь-яких претензій на територію Буковини[58]. 22 грудня 1919 р. головуючий на Паризький Мирній конференції Ж. Клемансо надіслав листа голові Ради Міністрів Румунії, яким доводилось рішення Верховної Ради Союзницьких та Асоційованих Сил від 18 грудня про встановлення «кордону Румунії зі Східною Галичиною на Буковині від Дністра до старого кордону між Угорщиною та Галичиною»[59]. Визнання країнами Антанти всієї території буковинського краю частиною Румунії відбулося 4 червня 1920 р. за 45-ю статтею Тріанонської угоди з Угорщиною. За королівством закріплювалася територія Трансільванії, а також вся Буковина[60]. При цьому слід зазначити, що інтереси української частини населення краю, які були відображені у рішенні Буковинського народного віча 3 листопада 1918 р. про приєднання «австрійської частини української землі до України»[61], Конференцією не

---

[54] Виноградов В. Н., Ерещенко М. Д., Семенова Л. Е., Покивайлова Т. А. Бессарабия на перекрестке Европейской дипломатии: Документы и материалы. М.: Индрик, 1996. С. 267-268.
[55] *Desăvârşirea unităţii naţional statale...*, vol. 4, p. 310.
[56] *Ibidem*, vol. 5, p. 23; Economu R., *op. cit.*, pp. 102-103.
[57] Arh. M. A. E., Fond 71/1914 E 2, Vol. 31, Part. II, Fil. 543.
[58] *Bucovina*, 1919, 19 septembrie; Economu R., op. cit., pp. 232-133.
[59] *Desăvârşirea unităţii naţional statale...*, vol. 5, p. 380.
[60] *Ibidem*, vol. 6, p. 282.
[61] Боротьба трудящих Буковини..., С. 125-126; Народне віче Буковини 1918-1993: Документи

були взяті до уваги. Остаточно державні кордони Буковини були визначені статтею 3-ю Угоди між головними Союзницькими та Асоційованими силами та Польщею, Румунією, Чехо-Словацькою і Сербо-Хорвато-Словенською державами, підписаною 10 серпня 1920 р. у Севрі[62].

Лінія кордону Буковини, яку Верховна Рада цілком визнала за Румунією, визначалася таким чином, щоб зберегти для Буковини «цілісність її історичної території, окрім невеликого вирівнювання, необхідного для того, щоб не переривати залізничний зв'язок між галицькими містами Городенка та Заліщики»[63]. Слід зазначити при цьому, що, коли префект Заставни викликав до себе представників населених пунктів, які мали відходити до Польщі, і запропонував підписати декларацію протесту, погодилися тільки представники с. Звинячин. Інші відмовилися, пояснюючі це тим, що вони не хочуть мати неприємності з владою країни до якої вони відходять, але у префекта залишилось враження, що представники цих сіл «не хочуть підписати вищезгадану заяву, оскільки вони втратили надію щодо створення нової держави (Україна) і цим протестом вони не хочуть створити труднощі українським представникам на мирній конференції»[64].

Доля населених пунктів, які внаслідок цього вирівнювання відійшли до Польщі, обговорювалася спільною румунсько-польською комісією щодо делімітації кордонів між двома державами, створеною Севрською угодою, упродовж 1921-1935 рр. на шести пленарних конференціях урядового рівня. Делімітація кордонів Буковини відбулася 26 січня 1928 р. на 5-й пленарній конференції у Бухаресті. Сторони дійшли згоди передати Румунії територію північно-східної частини Буковини з населеними пунктами Бабин, Лука, Прилипче, Звинячин та Хрещатик. Остаточно лінія цього кордону була встановлена 2-м пунктом протоколу згаданої комісії від 17 листопада 1935 р., підписаним у Бухаресті в ході 6-ї пленарної конференції[65]. Така лінія кордону залишалась аж до відомих подій початкового періоду Другої світової війни.

Окремо вирішувалося на конференції питання про Бессарабію. Тут для Румунії також існували певні труднощі, оскільки до 1918 р. Бессарабія входила до складу Росії – союзниці Румунії у війні і не була об'єктом винагороди королівства за участь у війні. Наприкінці 1917-1918 рр. Бессарабія була зайнята румунськими військами, що дістало підтримку з боку Центральних держав. Проте поразка останніх поставила Румунію перед фактом можливого повернення Бессарабії Росії. Складність для Румунії на той час становила невизначеність у тому, який уряд братиме участь у переговорах щодо повернення Бессарабії з російського боку. З початком конференції у

і матеріали ..., С. 116-117.

[62] *Desăvârşirea unităţii naţional statale...*, vol. 6, pp. 422-423.

[63] ДАЧО. Фонд 6. Президіальне бюро міністра-делегата Буковини. Оп. 1. Спр. 115. Арк. 1-2; ЦДІАУЛ. Фонд 581. Оп. 1. Спр. 93. Арк. 8-11; *Desăvârşirea unităţii naţional statale...*, vol. 5, p. 380.

[64] ДАЧО. Фонд 6. Оп. 1. Спр. 26. Арк. 9.

[65] Economu R., *op. cit*, p. 105.

Парижі з'явилася група агітаторів, що представляли «Комітет визволення Бессарабії». Діяльність цих агітаторів зводилася до подання нот конференції через колишнього посла в уряді О. Керенського, В. Маклакова. При обговоренні бессарабського питання на одному із засідань конференції вони запропонували проведення плебісциту з питання включення Бессарабії до складу Румунії, але рішення з цього питання не було прийнято. Незважаючи на відсутність рішення, питання проведення плебісциту стало приводом появи низки статей у пресі, брошур, меморандумів, які були адресовані мирній конференції. Проте і це не досягло мети, рішення про плебісцит так і не було прийнято, оскільки І. І. К. Бретіану боявся спалаху невдоволення і можливого негативного для Румунії результату плебісциту. Рада чотирьох вирішила зобов'язати Румунію тимчасово не проводити в Бессарабії виборів до парламенту. Лише після підписання низки мирних угод, 3 березня 1920 р., голова Ради чотирьох Д. Ллойд Джордж сповістив нового румунського прем'єра А. Вайда-Воєвода про те, що бессарабське питання буде розв'язане на користь Румунії. При цьому, варто відзначити, що на Паризький мирній конференції у складі делегації Румунії не було жодного представника Бессарабії[66].

Зазначимо, що після встановлення 21 березня 1919 р. радянської республіки, в Угорщині керівник Радянської України запропонував організувати спільні радянсько-угорські дії проти Румунії з метою встановлення комуністичного режиму та відокремлення Бессарабії від Румунії. Це рішення спочатку було прийняте Леніним, а потім, у зв'язку зі змінами, які відбулися на фронтах Громадянської війни, скасовано. Водночас керівництво Румунії, у зв'язку із революцією в Угорщині, розраховувало, що участь румунських військ у придушенні цього нового революційного вогнища в Європі суттєво вплине на рішення великих держав щодо територіальних питань. Тому румунські війська, вступивши в Будапешт[67], не поспішали евакуюватися з угорської столиці, поставивши вивід військ у залежність від визнання Антантою приєднання Бессарабії до Румунії. Зокрема, британський прем'єр Д. Ллойд Джорж у своєму листі румунському колезі А. Вайда-Воєводу від 3 березня 1920 р. зазначав: «Користуючись можливістю, щоб нагадати Вашому превосходительству, що вирішення даного питання мирна конференція відклала до того часу, коли румунський уряд здійснить евакуацію з Угорщини»[68].

При цьому слід відзначити, що через рік, внаслідок напруження у радянсько-польських відносинах, яке призвело до виникнення війни між двома державами, радянський уряд почав проводити іншу політику стосовно бессарабської проблеми, поставивши за мету блокування співробітництва між Румунією та Польщею. Після завершення цієї війни країна Рад повернулася у цьому питанні до політики невизнання підсумків голосування Сфатул Церій[69].

---

[66] Moraru A., *Istoria Românilor*, p. 264.

[67] ДАЧО. Фонд 6. Оп. 1. Спр. 34. Арк. 1-2;

[68] Документы внешней политики СССР. Т. V. С. 188-189.

[69] Moraru A., *Istoria Românilor. Basarabia şi Transnistria*, Chişinău, Ed. «AIVA», 1995, pp. 264-265.

Уже 9 березня 1920 р. Паризька мирна конференція надіслала Румунії ноту, з рішенням Верховної Ради Антанти, яке було опубліковане 12 березня 1920 р. У ній, зокрема, зазначалось: «Союзні уряди вважають..., що в інтересах Румунії і сусідніх країн питання Бессарабії не може більше знаходитись у підвищеному стані. Після того, як були взяті до уваги загальні прагнення бессарабського населення, молдавський характер цієї провінції з географічної та етнологічної точки зору, а також економічні та історичні аргументи, головні союзні держави висловлюються на користь возз'єднання Бессарабії з Румунією, яке було формально проголошено нині бессарабськими представниками, і [союзні сили. – н. а.] бажають укласти угоду щодо визнання цього, як тільки висловлені умови будуть впроваджені в життя [завершення виводу румунських військ з Угорщини. – н. а.]. Вони вважають, що у цьому возз'єднанні загальні та окремі інтереси Бессарабії будуть враховані, особливо у тому, що стосується відносин із сусідами, і що права меншин будуть гарантовані таким же чином, як і в інших частинах Румунії»[70]. Досить специфічну позицію у цьому питанні зайняли Сполучені Штати Америки, не приєднавшись до четвірки, оскільки вважали, що це суперечить міжнародному праву. Ознайомившись з посланням Ллойд Джорджа, державний секретар США Е. Бейнбрідж Колбі зробив характерний запис на полях: «Це відноситься до деякої угоди, за якої Румунія евакуює Угорщину в обмін на обіцянку, що вона отримає Бессарабію»[71]. Згодом, 12 червня, Бейнбрідж Колбі інструктував посла у Парижі: «Сполучені Штати завжди відмовлялися бути втягнутими в обговорення румунських домагань на Бессарабію. Ця позиція з повною ясністю була продемонстрована минулої осені на засіданнях Верховної Ради. Вам слід, якщо буде можливість, підтвердити, що цей уряд не може бути учасником будь-якого договору, який має на меті розчленування Росії»[72].

Узагалі, слід зазначити, що Верховна Рада Союзних і Асоційованих держав довго вагалася визнати приналежність Бессарабії до Румунії. Вагомий вплив на це мали зауваження американської делегації, яка не хотіла брати участь у делімітації кордонів колишньої царської імперії. До цього приєднувалася підтримка, яку надавали французи та англійці російському білому руху, який претендував на Бессарабію[73]. Саме тому головні союзні держави погодились з приєднанням цієї території до Румунії тільки після падіння останнього російського «білого» уряду.

Договір про визнання Бессарабії за Румунією було підписано у Парижі 28 жовтня 1920 р. Великобританією, Францією, Італією та Японією – основними союзними державами та Румунією під назвою «Угода стосовно об'єднання Бессарабії з Румунією» (Паризький протокол)[74]. Комітет екс-

---

[70] Idem.

[71] Документы внешней политики СССР. Т. V. С. 189.

[72] Там само. С. 246.

[73] Dobrinescu V. Fl., *Bătălia pentru Basarabia*, p. 82.

[74] Договор об объединении Бессарабии с Румынией, подписанный в Париже 28 октября

пертів Великих держав (Великобританія, Франція, США, Італія, Японія) рекомендував, щоб кордон Румунії був встановлений по лінії Дунай – Чорне Море – Дністер (від Бугазу до Черемошу, на межі старого кордону між Буковиною та Бессарабією, включаючи й Хотинський повіт). Ця рекомендація була визнана більшістю великих держав. Стаття 1 проголошувала: «Високі Сторони, що домовляються, цим визнають суверенітет Румунії на територію Бессарабії, яка розташована між існуючим кордоном Румунії, Чорним Морем, течією Дністра від його гирла до точки, де він зустрічається зі старим кордоном Буковини з Бессарабією, і далі по цьому кордону»[75]. Також в статті 9 цієї угоди зазначалося: «Високі Сторони запросять Радянську Росію приєднатися до даної угоди, як тільки буде утворений уряд Росії, ними визнаний»[76]. Одночасно Великі держави залишали за собою право передавати арбітражу Ради Ліги Націй всі питання, які могли бути порушені російським урядом відносно деталей цієї Конвенції. Тобто російський уряд отримав можливість заперечувати деталі Протоколу, але не заперечувати його законність. Такий акт не мав прецедентів в історії: три держави (Англія, Франція і Італія), ні одне з яких формально не були у стані війни з Росією, з повним порушенням міжнародного права давали згоду на відчуження частини території останньої[77]. Як відомо, 1 листопада 1920 р. народний комісар закордонних справ РРФСР та Голова Ради Народних комісарів УРСР надіслали урядам Франції, Італії, Англії та Румунії, які підписали Паризький протокол, ноту протесту, у якій було заявлено: «Довідавшись про те, що підписано угоду між великими союзницькими державами з одного боку та Румунією з іншого про приєднання до останньої Бессарабії, Радянські Республіки Росії та України оголошують, що вони не можуть визнати такою, що має будь-яку силу, угоду, яка стосується Бессарабії, якщо укладання її відбулось без її участі, і що вони ніяким чином не вважають себе пов'язаними угодою, укладеною щодо цього предмета іншими урядами»[78].

Відповідно до згаданої 9-ї статті угоди, у який підкреслювалося, що «даний документ буде ратифікований сторонами, що його підписали», умовою набрання ним чинності було отримання повідомлень про його ратифікацію[79]. Сама ж процедура ратифікації угоди затягнулася на довгі роки. 19 травня 1922 р. вона була здійснена Великобританією та Румунією, 11 травня 1924 р. – Францією, 7 березня 1927 р. – Італією. У румунській історіографії існує також думка про те, що у 1933 р. договір був де-факто визна-

1920 г. Великобританией, Францией Италией, Японией – основными союзными державами и Румынией // Cugetul, 1991, № 4, С. 59-61.

[75] Документы внешней политики СССР. Т. V. С. 247.

[76] Лазарев А. М., Молдавская советская государственность..., С. 160-161.

[77] Бабилунга Н., Бомешко Б. Курс лекций по истории Молдавии. Лекция VIII. Молдавия в годы военной интервенции и гражданской войны. Борьба за воссоединение Бессарабии с СССР. Тирасполь, 1992. С. 22.

[78] Боротьба трудящих Буковини..., С. 203; *Relațiile româno-sovietice*, vol. 1, p. 69.

[79] Договор об объединении Бессарабии с Румынией... С. 61.

ний США. Щодо Японії, слід відзначити, що через економічні інтереси, які випливали з підписаної 20 січня 1925 р. конвенції з СРСР щодо о. Сахалін, вона так і не ратифікувала документ[80]. Тобто з формально-юридичної точки зору, договір так і не набрав чинності.

При укладенні в ході Паризької мирної конференції Сен-Жерменського мирного договору, Паризького протоколу та інших міжнародних документів, країни переможниці мали намагання влаштувати післявоєнний світ у власному їхньому розумінні. Уважаючи необхідним створення своєрідного антибільшовицького «санітарного кордону» від Балтійського до Чорного моря країни Антанти пішли на передачу Румунії всієї Буковини та Бессарабії (як і інших територій за рахунок розпорошеної Австро-Угорської монархії та переможеної Болгарії). Водночас, слід зазначити, що у питанні майбутньої долі Буковини, як і Бессарабії, у складних умовах після Першої світової війни визначальними були не інтереси різних етнічних груп, що тут проживали, а геополітичні, воєнно-політичні і стратегічні інтереси європейських держав. Проблеми, породжені цими геополітичними змінами, випало вирішувати нам, сучасникам глобальних викликів XXI століття, долаючи стереотипи і упередження, йдучи непростим шляхом розуміння в умовах хаосу та непередбачуваності. Намагаючись подолати ці стереотипи і упередження, нам, на наш погляд, необхідно відмовитися від «проливання світла на історичну справедливість», незважаючи на болючість цієї проблеми не тільки в історіографії, а й у свідомості громадян України і Румунії (а також Республіки Молдова та Росії), оскільки «історична справедливість» у кожної зі сторін була своєю, а деякою мірою залишається такою і тепер. На наш погляд, мову слід вести про історичні реалії з усією їх складністю і суперечливістю, нарешті, зі спробами обґрунтування «історичної справедливості», «історичної несправедливості», які були допущені, на думку тієї чи іншої сторони, при вирішенні складних етнотериторіальних питань. При цьому, аналізуючи історичні події, сторонам слід ґрунтуватися не на національних або етнічних емоціях сторін, а спиратися на існуюче в той чи інший історичний період міжнародне право і будувати свої відносини на основі принципів непорушності сучасних кордонів, закріплених Гельсінськими і іншими дво- і багатосторонніми договорами, а також принципів взаємоповаги і співпраці.

Література

Бабилунга Н., Бомешко Б., Курс лекций по истории Молдавии. Лекция VIII. Молдавия в годы военной интервенции и гражданской войны. Борьба за воссоединение Бессарабии с СССР. Тирасполь, 1992. 45 с.

Боротьба трудящих Буковини за соціальне і національне визволення і возз'єднання з Українскою РСР. 1917-1941. Документи й матеріали. Чернівці: Облвидав, 1958. 452 с.

[80] *Relațiile româno-sovietice*, vol. 1, p. 69; Лазарев А. М., Молдавская советская государственность…, С. 162; Moraru A., *Istoria Românilor*, p. 265.

Буковина в контексті європейських міжнародних відносин (з давніх часів до середини XX ст.) [Кол. моногр.] / В. М. Ботушанський, С. М. Гакман, Ю. І. Макар та ін. За заг. ред. В. М. Ботушанського. Чернівці: Рута, 2005. 744 с.

Буковина: історичний нарис. Чернівці: Зелена Буковина, 1998. 416 с.

Буркут І. Розпад Австро-Угорщини і формування нових держав Центральної та Східної Європи // Народне віче Буковини 1918-1993: Документи і матеріали обласної науково-практичної конференції, присвяченої 75-річчю Буковинського народного віча 3 листопада 1918 р. Чернівці: Прут, 1994. С. 27-40.

Виноградов В. Н. К оценке дипломатии Ионела Брэтиану // Первая мировая война: дискуссионные проблемы истории. М., 1994. С. 84-102.

Виноградов В. Н., Ерещенко М. Д., Семенова Л. Е., Покивайлова Т. А. Бессарабия на перекрестке Европейской дипломатии: Документы и материалы. М.: Индрик, 1996. 381 с.

Ґакман С. Проблема Буковина у контексті міжнародного врегулювання після Великої війни // Внесок буковинців у створення соборної держави. Висвітлення поборницьких края в оновлених програмах з історії України: Науково-методичні матеріали за підсумками роботи круглого столу від 17 січня 2018 р. / Укладач Дутчак І. Г. Чернівці: Видавничий дім «Букрек», 2018. С. 108-126.

Гакман С. Бессарабія та Буковина між миром і війною (Питання Буковини та Бессарабії в міжнародних відносинах, 1917 – 1940 рр.): Монографія. Чернівці: Зелена Буковина, 2009. 208 с.

Городня Н. 1919 рік: УНР в пошуках міжнародної підтримки // Четвертий міжнародний конгрес україністів. Одеса, 26-29 серпня 1999 р. Доповіді та повідомлення. Історія. Частина 2: XX століття / Міжнародна асоціація україністів. Відпов. ред.: Кульчицький С., Даниленко В. Одесса, Київ, Львів. С. 290-296.

Державний архів Чернівецької області. Фонд 6. Президіальне бюро міністра-делегата Буковини. Оп. 1. Спр. 26, 34, 50, 115.

Договор об объединении Бессарабии с Румынией, подписанный в Париже 28 октября 1920 г. Великобританией, Францией Италией, Японией – основными союзными державами и Румынией // Cugetul. 1991. № 4. С. 59-61.

Документы внешней политики СССР. М.: Госполитиздат, Т. I. 1957. 771 с.; Т. V. 1961. 807 с.

Кожокару Г., Международное признание великого объединения // Cugetul. 1991. № 4. pp. 34-41.

Лазарев А. М., Молдавская советская государственность и бессарабский вопрос. Кишинев: Картя молдовеняскэ, 1974. 910 с.

Народне віче Буковини 1918-1993: Документи і матеріали обласної науково-практичної конференції, присвяченої 75-річчю Буковинського

народного віча 3 листопада 1918 р. Чернівці: Прут, 1994. С. 27-40.

Пынзару М., Заметки по поводу рекомендаций, представленных правительству Франции по случаю признания территорий за Румынией в рамках Парижской мирной конференции (1919-1920) французским ученым, географом Эммануэлем де Мартон // Cugetul. 1991. № 4. pp. 42-45.

Споконвічна українська земля. Історічні зв'язки Північної Буковини з Росією і Наддніпрянською Україною. Документи і матеріали. Ужгород: Карпати, 1990. 467 с.

Уткин А. Дипломатия Вудро Вильсона. М.: Международные отношения, 1989. 320 с.

Фісанов В. Буковинське і галицьке питання у міжнародних відносинах періоду першої світової війни // Вісник Центру буковинознавства. Серія історична. Вип. I. 1993. С. 143-154;

Центральний державний історичний архів України у Львові. Фонд 581. Оп. 1. Спр. 93.

1918 la români. Desăvârșirea unității național-statale a poporului român: Documente externe, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1983, vol. 1, 1879-1916, pp. 1-782.

Arhiva Ministerului Afacerilor Externe a României, Fond 71/1914, E 2, vol. 31, 57.

Arhivele Naționale ale României, Fond Președenția Consiliului de Miniștri, Dos. 126/1920-1935.

Bucovina, 1919, 19 septembrie.

Calafeteanu I., *Opinia publică din România și consacrarea internațională a Marii Uniri*, în „Probleme de politică externă a României 1918-1940: Culegere de studii", București, Ed. Militară, 1988, pp. 17-66.

Desăvârșirea unității național-statale a poporului român. Recunoșterea ei internațională. 1918. Documente interne și externe, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1986, vol. 3, 811 p.; vol. 4, 546 p.; vol. 5, 596 p.; vol. 6. 526 p.

Dobrinescu V. Fl., *Bătălia pentru Basarabia. 1918-1940*, Iași, Junimea, 1991, 288 p.

Dobrinescu V. Fl., Patroiu I., *Marea Unire din 1918 în documentele diplomatice americane*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A. D. Xenopol", Iași, XXX/2, pp. 150-162.

Dobrinescu V. Fl., *Transilvania la cele două Conferințe de Pace de la Paris (1919-1920 și 1946-1947)*, în „1918. Sfârșit și început de epocă". Satu-Mare – Zalău, Ed. «Lecon» Zalău, Ed. Muzeului sătmărean, 1998, pp. 487-494.

Economu R., *Unirea Bucovinei. 1918*, București, Ed. Fundației culturale române, 1994, 196 p.

Glasul Bucovinei, 1919, 23 iulie.

Glasul Bucovinei, 1919, 31 august.

Hacman S., Fisanov V., *Aliați pe neașteptate: România și Rusia în anii Primei Conflagrații Mondiale (Aspecte regionale ale confruntării geopolitice)*, în „Confluențe româno-slave de-a lungul timpului", coord. N. Ciachir, Ruse:

Lyuben Karavelov regional library, 2017, pp. 415-439.
Moraru A., *Istoria Românilor. Basarabia și Transnistria*, Chișinău, Ed. AIVA, 1995, 560 p.
Mușat M., *1 decembrie 1918 – o zi pentru eternitate*, în „Anale de istorie", Anul XXXIII, 1987, nr. 5, pp. 3-20.
Mușat M., Ardeleanu I., *România după Marea Unire*, vol. 2, part. II, (noiembrie 1933-septembrie 1940), București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1988, 1583 p.
Neamțu G., *Geneza notei lui Robert Lansing din 5 noembrie 1918 privind aspirațiile de unitate ale României*, în „Acta Musei Porolissensis" XXII, 1998, pp. 623-628.
Relațiile româno-sovietice. Documente, vol. 1, 1917-1934, București, Ed. Enciclopedică, 1999 p.
Scurtu I., *Ion I. C. Brătianu. Activitatea politică*, București, Museion, 1992, 143 p.

Буковинське віче і українська влада на Буковині: Погляд крізь призму століття

Dobrzhanskyi Oleksandr / Олександр Добржанський

Consiliul Național al Bucovinei și Guvernul ucrainean din Bucovina: O privire prin prisma aniversării a 100 de ani de la Marea Unire. *În articol se analizează principiile organizatorice și ideologice ale autorităților ucrainene din Bucovina în toamna anului 1918. Este dovedit că instituirea puterii ucrainene la acel moment a fost o consecință firească a dezvoltării mișcării naționale în regiune, începută încă în anii '60.*
O atenție deosebită este acordată organizării și desfășurării lucrărilor Consiliului Bucovinean, care a demonstrat aspirațiile colective ale bucovinenilor, disponibilitatea lor pentru unitate cu restul pământurilor ucrainene.
Este prezentat procesul transferului de putere, subliniidu-se eforturile părții ucrainene pentru atingerea obiectivelor stabilite prin metode legitime în acord cu partidele austriece, române și cu alte grupuri etnice. S-a subliniat și importanța istorică a câtorva zile de existență a autorităților ucrainene în Bucovina, care au rămas pentru totdeauna în memoria cetățenilor ca o realizare semnificativă a mișcării naționale ucrainene.

Bukovinian Viche and Ukrainian Government in Bukovina. *A Look in the Light of the Centenary. The article analyzes the formation, organizational and ideological principles of the Ukrainian power in Bukovina in the autumn of 1918. It is proved that the establishment of Ukrainian power at that time was a logical consequence of the development of the national movement in the region, launched in the 1960s of the XIX century. Particular attention is paid to the organization and holding of the Bukovinian Viche, which proved the integrity aspirations of the Bukovinians, their willingness to unite with the rest of the Ukrainian lands. The process of transfer of power is analyzed; the efforts of the Ukrainian side to achieve the goals set by legitimate methods in agreement with the Austrian, Romanian parties and other ethnic groups are underlined. The historical significance of the several-day existence of the Ukrainian power in Bukovina, which forever remained in the memories of the Bukovinians as a significant achievement of the Ukrainian national movement is pointed out.*

Cuvinte cheie: *Bucovina, Consiliul Național Ucrainean, Consiliul Bucovinei, O. Popovici, O. Bezpalko, Republica Populară Ucraina de Vest.*

Keywords: *Bukovina, Ukrainian National Council, Bukovinian Viche (public assembly), O. Popovych, O. Bezpalko, Western Ukrainian People's Republic.*

Українська влада на Буковині в 1918 р. проіснувала всього 6 днів, однак залишила помітний слід в історії краю. За останні роки зроблено чимало для вивчення цієї історичної події. Зокрема, опубліковано низку архівних документів про перебіг боротьби за владу в жовтні – листопаді 1918 р.[1], оприлюднено переважну більшість спогадів про той час[2]. Побачило світ декілька статей[3]. Однак тема потребує подальшого вивчення, враховуючи її наукову значущість та суспільно-політичну актуальність. У нашому повідомленні ставимо мету проаналізувати організацію української влади на Буковині та її ідейні засади від часу скликання української Конституанти у Львові і до ліквідації румунськими військами. Особливу увагу, виходячи з поставленої мети, звернемо на суспільні передумови, що спричинили перемогу української влади, процес організаційного оформлення владних структур, управлінські дії, що були реалізовані в зазначений час, дискусії щодо майбутнього української державності, утвердження ідеї про єдність Буковини з рештою українських земель.

До здобуття влади на Буковині українці краю готувалися впродовж п'ятдесяти років, тобто від початку 60-х років XIX ст., коли було започатковано український національний рух. За цей час було досягнуто значних успіхів у згуртуванні та національному освідомленні українського населення. Досить зауважити, що напередодні війни в кожному українському селі була заснована українська початкова школа та діяло по декілька національних товариств, як от сільська читальня, січове товариство, економічне об'єднання «Селянська каса» тощо. Було відкрито три українські гімназії. Бурхливо розвивалася видавнича справа, поширювалися українські газети та брошури. У краї діяло 4 українські політичні партії: з них дві народовські – Українська народна та Національно-демократична, а також Радикальна та Соціал-демократична. Усі вони стояли на національних позиціях, відстоюючи ідею здобуття в майбутньому Україною власної державності. Як ближче завдання ставилася вимога створення окремої української автономії в рамках Австро-Угорщини.

Москвофільський рух напередодні Першої світової війни був фактично розгромлений і не мав значного впливу на широкі верстви населення.

Отже, ідейно значна частина українців Буковини вже була достатньо національно свідомою, щоб в разі потреби відстоювати думку про здобуття Україною незалежності та входження української частини краю до Української держави.

---

[1] Добржанський О., Старик В. Змагання за українську державність на Буковині (1914-1921 рр.). Документи і матеріали. Чернівці: Чернівецька обласна друкарня, 2009. 512 с.

[2] Добржанський О., Старик В. Бажаємо до України! Змагання за українську державність на Буковині у спогадах очевидців (1914-1921 рр.). Одеса, 2008. 1168 с.

[3] Ботушанський В. Роль Українського крайового комітету в революційних подіях 1918 р. в Чернівцях (за спогадами О. Поповича та М. Кордуби) Питання історії України. Зб. наук. праць. Чернівці, 2008. С. 71-76.; *Добржанський О.* Соборницькі прагнення українців Буковини восени 1918 р. Український історичний журнал. 2009. № 1. С. 28-38.

Перша світова війна загострила питання про майбутнє краю. Переважна більшість буковинських політичних і громадських діячів продовжувала відстоювати думку, що українці Галичини, Буковини та Закарпаття повинні об'єднатися в окремий коронний край в межах Австро-Угорщини, а Наддніпрянська Україна утворить окрему державу в разі поразки Росії у війні.

Утворення Центральної Ради було сприйнято на Буковині з ентузіазмом, про що засвідчувала вітальна телеграма, надіслана до Києва громадськістю краю[4]. У той час Буковина була окупована російськими військами. Чимало російських солдат були українцями з Наддніпрянщини. Вони проводили українські акції в Чернівцях, утворили український військовий клуб, який відстоював думку про здобуття Україною незалежності. Позитивне враження справила на буковинців діяльність Д. Дорошенка на посаді крайового комісара Галичини і Буковини, О. Лотоцького, який був губернатором Буковини, українізація адміністрації в українських повітах краю. Безперечно, все це сприяло кращому поєднанню буковинців з українцями Наддніпрянщини.

У серпні 1917 р. Чернівці було звільнено від російських військ. До Буковини повернулася значна частина української інтелігенції. Відновлено українські партії, товариства, газети.

Українці краю продовжували уважно стежити за розгортанням подій на Наддніпрянщині. Особливо радісно буковинці відреагували на проголошення незалежності УНР та укладення Брестського миру. У багатьох містечках і селах відбулися урочисті віча під гаслами «Свято миру і української державності». Брестський мир сприймався буковинцями, перш за все, як припинення братовбивчої війни за чужі інтереси між українцями Австро-Угорщини та українцями Наддніпрянщини. Тим не менше, до жовтня 1918 р. буковинські політики залишалися вірними Австро-Угорщині, уособлюючи найбільш лояльну до імператора течію в українському русі. Лідер українців Буковини М. Василько заявляв у австрійському парламенті: «Українці на Буковині відкидають всяку думку зміни границь Австрії через відлучене їх вітчини. Австрійські українці домагаються, щоби із всіх українських областей монархії утворено нову українську провінцію з повною національною автономією, яка одначе бажає остати в Австрії під панованем австрійського цісаря»[5].

Однак восени 1918 р. події розгорталися дуже швидко, докорінно мінялося міжнародне становище імперії та внутрішня ситуація в ній. Ставало зрозуміло, що Австро-Угорщина потерпить поразку у війні і не зможе існувати в довоєнному вигляді. Це примушувало до активних дій, тим більше, що інші народи імперії, зокрема чехи, словаки, поляки, угорці, серби, хорвати

---

[4] Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: У 2-х т. Т. 1. К., 1996. С. 39.

[5] Діло (Львів). 1917. 17 червня.

та інші значно активізувалися, прагнучи здобути незалежність і утворити окремі держави.

Українці Буковини не могли залишитись осторонь тих доленосних подій. Вони одностайно підтримали рішення про необхідність скликання української Конституанти і проголошення української держави, ухвалене українською парламентською репрезентацією 10 жовтня 1918 р. Можна вважати, що безпосередню підготовку до захоплення влади в краї українські політики розпочали 12 жовтня 1918 р. Цього дня в Чернівцях скликано нараду представників чотирьох українських партій (національно-демократичної, народної, соціал-демократичної та радикальної) для розробки програми майбутніх дій. На ній було ухвалено розпочати підготовку щодо входження української частини Буковини до майбутньої української держави, створеної з українських земель Австро-Угорщини, провести 13 жовтня розширену конференцію для того щоб заручитися підтримкою народу. Визначено, що на Конституанту до Львова поїдуть крім депутатів, по три представники від кожної політичної партії.

Наступного дня у великій залі «Українського Народного Дому» було проведено заплановану конференцію, яка ухвалила резолюцію, у якій, зокрема, зазначалося: «Зібрана в Чернівцях 13 жовтня конференція всіх українських партій Буковини реклямує право на самоозначення також для українського народу. Разом з прочими українцями Австро-Угорщини хочемо самі рішати про свою долю...

Ми проголошуємо своє право на українські області Буковини з їхнім одиноким осередком торговлі і руху містом Чернівцями, яке з трьох сторін окружене чисто українськими областями а тільки з четвертої припирає до мішаної, у якім сходяться всі торговельні шляхи з українських областей і в якім по жидах ми творимо взглядну більшість»[6]. Отже, в цій резолюції українські політики чітко визначалися з територіальними претензіями, зазначивши, що претендують тільки на ті терени, які заселені переважно українцями.

До Львова на конституанту від Буковини прибули депутати парламенту М. Василько, А. Лукашевич, М. Спинул, І. Семака та С. Смаль-Стоцький; депутати Буковинського сейму: О. Бурачинський, Т. Драчинський, Т. Іваницький, Т. Левицький, Ю. Лисан і О. Попович; представники партій: а) національно-демократичної: М. Драгомирецький, О. Іваницький і В. Федорович; б) народної: К. Білинський, М. Кордуба і Р. Цегельський; в) соціал-демократичної: Г. Андріящук, О. Безпалко і В. Сороневич; г) радикальної: І. Карбулицький.

Усі вони взяли активну участь у створенні Української Національної Ради і стали її членами. Щоправда, буковинські соціал-демократи, так само як і їхні галицькі колеги, мали окрему думку щодо майбутнього західноукраїнських земель.

[6] Резолюція конференції всіх українських партій Буковини стосовно права буковинських українців на самовизначення. Буковина (Чернівці). 1918. 18 жовтня.

На нараді Української Національної Ради 19 жовтня ухвалено рішення поділити Національну Раду на дві секції: галицьку і буковинську. На буковинську секцію покладено завдання вирішувати буковинські справи у тісному контакті з галицькою секцією.

Після повернення буковинських делегатів зі Львова до Чернівців розпочався етап безпосередньої підготовки до захоплення влади.

Перш за все було реорганізовано Буковинську секцію Національної ради для того щоб перетворити її в справді дієздатний орган керівництва українцями краю. Її було перейменовано в Крайовий Комітет Української Національної Ради. Склад Крайового комітету розширено за рахунок кооптації до нього ще десяти членів, які представляли різні соціальні групи українства. Зокрема, включено представника українського православного духовенства К. Бриндзана, педагогів А. Артимовича, М. Литвиновича, І. Кавулю, юристів Г. Лисинецького і Л. Когута, міщанства О. Мицака та А. Левандовського, жіноцтва М. Левицьку та К. Добрянську. Такий крок був цілком виправданим. Кооптація до Крайового комітету представників різних соціальних груп суттєво підвищила його авторитет серед широких верств населення.

На першому засідання Крайового Комітету 25 жовтня було обрано його головою О. Поповича, заступником А. Артимовича, секретарем М. Литвиновича, помічником секретаря Ю. Сербинюка. На цьому засіданні було створено комісії: редакційну на чолі з М. Кордубою, народної оборони на чолі з О. Безпалком, фінансову на чолі з Р. Цегельським, міжнародну на чолі з О. Поповичем і адміністративну на чолі з Р. Лисинецьким та визначено завдання для кожної з них.

Добре розуміючи необхідність залучення широких верств населення до вирішення питання про владу і для легітимізації українських вимог, Крайовий комітет ухвалив рішення скликати народне віче, тобто провести своєрідний плебісцит про встановлення української влади на Буковині.

Для цього проведено значну організаційну роботу. 27 жовтня в українських повітах та Чернівцях поширено маніфест Крайового комітету. У ньому, зокрема, зазначалося, що 19 жовтня 1918 р. з усіх українських земель Буковини, Галичини та Угорщини постала українська держава, визнана урядом Австрії. Далі наголошувалося про небезпеку з боку румунів, які претендують на українську територію і робився заклик створювати повсюди організації «Самооборони». «В кожнім селі і місті повинен наш нарід бути згуртований коло «Самооборони», щоби міцною злукою перевів свою волю на своїй землі!»[7]. Також в Маніфесті говорилося про вирішення соціальних та політичних проблем: «Ми твердо постоїмо, щоби в нашій українській державі наступив також справедливий лад для мужика й робітника, щоби наша держава давала богацтво в культурних доробках нашому народови, щоби

[7] Буковина (Чернівці). 1918. 1 листопада.

заспокоїла потребу на землю нашого мужицтва, щоби пошанувала робочу силу робітника, давши йому всяку охорону! А це все осягнемо, бо наша влада буде народна, збудована на основі загального, безпосердного, пропорціонального, рівного й тайного права голосування для всіх мужчин і жінок». Закінчувався маніфест закликом зібратися в Чернівцях 3 листопада 1918 р. «щоби там повселюдно об'явити свою волю цілому світові»[8].

Завдяки добре продуманим організаційним заходам Буковинське віче 3 листопада 1918 р. відбулось надзвичайно успішно і стало грандіозним виявом волі українців Буковини творити власну державу на власній землі. На нього з усіх куточків краю зібралося близько 10 тис. людей. Як і заплановано наради віча проходили одночасно в Українському Народному домі (реферував М. Кордуба), у залі музичного товариства (реферував О. Попович) і робітничому домі (старий театр) (реферував О. Безпалко). У зв'язку з великим напливом народу на подвір'ї Народного Дому проведено окремі збори (реферував Семака). Найбільш радикально, як і раніше, виступали соціал-демократи, які в робітничому домі закликали приєднатися до всієї України.

На Буковинському вічу лунали різні пропозиції про майбутнє Буковини. Але переважна більшість учасників вже була пройнятою думкою про майбутню єдність з рештою українських земель в незалежній державі, у тому числі й з тими територіями, що раніше перебували під владою Росії. Буковинське віче стало своєрідним переломним моментом у поширенні соборницьких ідей в краї, утвердивши їх в свідомості народних мас.

Після зборів, кількома колонами через вулиці Руську, Головну та інші українці пройшли на площу Єлизавети (тепер Театральна), яка була вщент заповнена народом. Тут з короткими промовами виступили О. Безпалко і М. Спинул. Присутні виголосили «ура» на честь самостійної української держави й заспівали «Вже воскресла Україна». Акція українців закінчилася так само організовано як і почалася.

Буковинське віче ухвалило рішення з шести пунктів. У ньому визначалася територія Буковини, яка мала перейти під українське правління. Це м. Чернівці, політичні повіти Заставна, Кіцмань, Вашківці, Вижниця та Чернівецький і Серетський повіти, крім громад, які за останніми переписами мали переважно румунське населення, а також громади Сторожинецького, Радовецького, Сучавського і Кімполунгського повітів, які мали переважно українську більшість. Найвищою владою визнавалася Українська Національна Рада. Представникам інших національностей краю пропонувалося подати своїх делегатів до Української Національної Ради пропорційно до їхньої чисельності на Буковині. Ставилася вимога якнайшвидше прийняти конституцію української держави на території колишньої Австро-Угорської імперії. Висловлювався протест проти намагання інших народів захопи-

[8] Там само.

ти українську територію краю і робився заклик до буковинської делегації Української Національної Ради якнайшвидше перебрати владу в українській частині Буковини. Ця резолюція була підготовлена заздалегідь. Але враховуючи висловлювання за негайне об'єднання всіх українських земель, яке потужно пролунало на Буковинському вічі, у газеті «Буковина» було вміщено додатковий пункт: «Віче бажає прилучення австрійської части української землі до України»[9].

Наступні дії Крайового комітету були спрямовані на взяття влади у свої руки. Після Буковинського віча тривали гострі дискусії яким шляхом встановити українську владу. Але на місцях діяли значно рішучіше. Уже 4-5 листопада українська влада без будь-якого спротиву встановилася в Кіцмані, Заставні, Вашківцях та інших населених пунктах Північної Буковини.

Розуміючи, що владу доведеться віддати, 5 листопада Буковинський крайовий виділ провів своє останнє засідання. На ньому було ухвалено рішення «припинити діяльність... з моменту перебрання крайових установ автономної державної влади новим урядом»[10]. Це відкривало шлях українцям для легітимного взяття влади в свої руки.

Увечері 5 листопада зібралася розширена нарада Крайового Комітету та представників різних верств населення. Хоча під час наради виявилося, що з організацією українських військових частин справа не просувається вперед, було вирішено встановити українську владу в Чернівцях і розставити в усіх державних установах своїх представників. Виступ було призначено на одинадцяту тридцять 6 листопада[11].

Загалом, визначений план дій вдалося виконати в повному обсязі і без великого опору з боку румунів. Зранку було опубліковано звернення Крайового Комітету Української Національної Ради до населення краю, у якому зазначалося: «Стара влада упала і настала необхідність скласти новий орґан виконання державних функцій. На жаль, зусилля українців цего краю встановити владу вкупі і в порозумінні з представниками инших націй не довели до успіху і через те утворилося неможливе становище анархії, яке всім і кожному зокрема загрожує знищеннєм культури, майна і життя. У цей відповідальний момент Українська Національна Рада, як єдина в цей час орґанізована сила, вирішила перейняти під свою опіку суспільний лад і безпеку.

1. Переймає управління Чернівцями і всіма повітами краю, у яких українське населення складає більшість.

2. В місті Чернівцях бере під свій захист всі центральні установи»[12].

О пів на 12 годину члени Крайового комітету депутати М. Спинул, І. Семака, О. Попович та поручик І. Попович прибули до будинку крайового

---

[9] Буковина. 1918. 10 листопада.

[10] *Czernowitzer Morgenblatt* (Чернівці). 1918. 14 листопада.

[11] Кордуба М. Переворот на Буковині (З особистих споминів) Бажаємо до України. Одеса, 2008. С. 841.

[12] *Czernowitzer Morgenblatt* (Чернівці). 1918. 7 листопада.

правління. З ними було близько півроти українських солдат, які вишикувалися перед будинком.

Крайовий президент граф Едцорф прийняв українську делегацію і заявив, що він може передати владу в краї українцям лише разом з румунами. Прибулі депутати звернули увагу крайового президента на те, що переговори про це, які велися з румунами залишилися безуспішними і сказали: «Якщо все залишиться так як є, це приведе ситуацію в місті і краї до повної анархії». Коли крайовий президент зауважив, що він не отримав з Відня жодних інструкцій, виступив вперед І. Попович і сказав: «Ми не прийшли сюди, щоб вести з Вами переговори, пане графе, але ми прийшли для того, щоб в імені Української Національної Ради вимагати від вас передачі урядової влади, можливо що й силою, і з цією метою урядовий будинок оточений військом»[13].

Крайовий президент відповів на це: «Я уступаю перед озброєною силою; прошу панів перебрати владу»[14]. Після цього, визначений Українською Національною Радою на керівника краю Омелян Попович перебрав владу. Його за існуючою традицією почали називати президентом української частини Буковини.

Однак після цього граф Едцорф зробив ще одну спробу порозумітися з румунами. Він провів переговори з Я. Флондором, який знову відмовився погодитися на поділ Буковини. Тоді крайовий президент погодився передати владу над румунською частиною Буковини А. Ончулу, який заявив, що представляє Румунську Національну Раду, створену румунськими депутатами австрійського парламенту у Відні[15].

О четвертій годині дня відбулася офіційна передача влади. Протокол передачі від українців підписали О. Попович, М. Спинул, І. Семака і від румунів А. Ончул.

Була опублікована прокламація українського і румунського національних комісарів О. Поповича та А. Ончула про перебрання влади на Буковині. У ній зазначалося: «Цісарське правительство, що вважає своє завдання покінченим, передало нам як національним комісарам українського й румунського народів сього дня правительственну власть на Буковині до неподільної руки»[16]. Далі визначалися принципи етнічного поділу краю і вказувалося, що спірні питання в поділі території повинен полагодити мирний конгрес.

Упродовж першої половини дня українці зайняли головні державні установи. У дирекцію поліції від імені Української Національної Ради прибув професор д-р Клавдій Білинський. Незважаючи на спротив директора поліції надвірного радника Таранґула, керівництво дирекцією поліції пере-

[13] Попович І. До перевороту на Буковині Бажаємо до України. Одеса, 2008. С. 886.
[14] Кордуба М. Переворот на Буковині (З особистих споминів) Бажаємо до України. С. 843.
[15] Едцорф Й. Останні дні австрійського панування на Буковині Бажаємо до Україн.. С. 904.
[16] Буковина (Чернівці). 1918. 10 листопада.

брав представник Крайового Комітету надкомісар поліції Яворський.

У всіх інших державних установах керівників залишено на їх постах, однак додано їм комісарів від Української Національної Ради.

У дирекції пошти здійснили передачу влади професор доктор Мирон Кордуба і радник крайового суду Лісінецький. Комісаром Української Національної Ради призначено поштового радника Криштофовича.

У залізничній дирекції передачу влади здійснював депутат крайового сейму Пігуляк, комісаром призначено тут Ганчерюка.

У фінансовій дирекції від імені Української Національної Ради виступав д-р Роман Цегельський, комісаром іменовано В. Залозецького.

Передачу влади в магістраті здійснив директор гімназії А. Артимович. Керівником магістрату призначено О. Безпалка.

У крайовому банку комісаром призначено пана д-ра Оробка[17].

З командуванням крайової жандармерії переговори провів віце-маршалок крайового сейму Т. Драчинський та обер-лейтенант Мигалюк. Генерал-майор Фішер заявив, що він не є політиком і віддає себе в розпорядження для добра краю кожної нації. Тому що сфера діяльності пана генерал-майора охоплює також і Буковину, він про це проведе переговори з Радою у Львові. Комісаром від Української Національної Ради при крайовій жандармерії призначено майора Яшкевича.

Управління дирекції маєтків було розділене. Надвірному раднику Вольфу доручено вести справи української частини, а надвірному раднику фон Гуцману – вести справи румунської частини.

Дещо пізніше Українська Національна Рада призначила депутата крайового сейму і надрадника крайового суду А. Малика українським комісаром з питань юстиції в Чернівцях, а надвірний радник, перший державний прокурор д-р фон Тушинський взяв на себе керівництво державною прокуратурою.

У спільному випуску газет «Czernowitzer Allgemeine Zeitung»-«Czernowitzer Tagblatt» повідомлялося: «Бурхливий ранок сповнений щедрих подій для столиці краю і для Буковини залишився позаду нас. Українська Національна Рада перебрала в полудень владу над Чернівцями і над українськими областями північної Буковини. Хто міг би подумати, що таке глибоке перетворення здійсниться в цілковитому спокою! Лише перед будинками крайового уряду і перед магістратом стояло небагато перехожих у той час, коли там з'явилися панове українці для перебрання влади. А втім, місто виглядало зовсім звичайно. Маніфест, який в післяобідні години було вивішено на всіх вуличних перехрестях, виразно пояснював, що перебрання влади в Чернівцях має лише тимчасовий характер, бо переговори з румунами до цього часу не привели до жодної розв'язки. Остаточне вирішення залишається за мирною конференцією»[18].

---

[17] *Czernowitzer Morgenblatt* (Чернівці). 1918. 7 листопада.

[18] *Gemainsame Kriegsausgabe «Czernowitzer Allgemeine Zeitung» - «Czernowitzer Tagblatt»*. 1918.

У зв'язку з тим, що О. Попович взяв на себе політичне правління і став президентом української частини Буковини, на вечірньому засіданні Крайового Комітету було ухвалено рішення обрати нову президію, головою якої став А. Артимович, заступником І. Семака. Вирішено знову офіційно називатися буковинською секцією Української Національної Ради, для того щоб підкреслити, що українська влада на Буковині підпорядковується Українській Національній Раді у Львові.

Цього ж дня буковинська секція Української Національної Ради звернулася із закликом про дотримання порядку в краї та створення комітетів самооборони. «Нехай по всіх селах зійдуться розважні люди і зорганізують комітет самооборони. Пам'ятайте, що ми маємо тепер вже своє українське правительство, яке має правити українською частиною краю доти, доки на мировій конференції не рішиться судьба нашого краю і нашого народу. Вся наша увага мусить бути звернена на те, щоби піддержати наше правительство у всім. Всякі кривди й особисті обрахунки полишім тепер на боці»[19].

Встановлення української влади сприятливо позначилося на ситуації в Чернівцях та Буковині загалом. У місті майже припинилася нічна стрілянина, припинено спроби пограбувань. Біля найважливіших адміністративних установ поставлено українську охорону. Українські патрулі забезпечували спокій на вулицях. Німецькі газети повідомляли: «Після хвилюючої середи вчора ми мали спокійний день. Панове д-р Омелян Попович і д-р Аурел рицар фон Ончул перебрали вже департаменти у крайовому уряді і цілий день проводили наради. Надвечір відбулася нарада з директорами усіх чернівецьких банків щодо емісії косових білетів. Також і в інших державних установах день проминув цілком спокійно... Безпека в місті на очах посилюється, що викликає в публіки велике заспокоєння. Стрілянина вночі продовжується, однак в більшості вона виникає перед постами, яких поставлено охороняти склади і окремі важливі об'єкти»[20].

7 листопада О. Попович та А. Ончул прийняли присягу від державних чиновників на вірність українській і румунській владі. Осип Безпалко зібрав нараду міських службовців і обговорив з ними принципи управління містом. Було відзначено, «що стара система управління містом була неефективною, оскільки міська рада часто вирішувала справи, які насправді мали б виконуватися фахівцями. Тому в надрах нової міської президії планувалося здійснення реформи управління в тому напрямі, щоб роботу розподіляли на відділи і на чолі кожного відділу стояв фахівець. Однак ця реформа може бути проведена лише пізніше»[21].

Також у цей час українська влада переймалася постачанням продовольства до Чернівців, забезпечення електростанції мазутом, роззброєнням

7 листопада.

[19] Буковина (Чернівці). 1918. 10 листопада.

[20] *Gemainsame Kriegsausgabe «Czernowitzer Allgemeine Zeitung» - «Czernowitzer Tagblatt»*. 1918. 8 листопада.

[21] *Czernowitzer Morgenblatt* (Чернівці). 1918. 8 листопада.

та перевезенням демобілізованих солдат, роботою банківських установ та емісією грошей, забезпечення населення дровами тощо.

Загалом, дії української влади по наведенню порядку в краї були своєчасними і ефективними.

Тим часом прихильники Я. Флондора вирішили робити основну ставку не на переговори, а на окупацію краю румунськими військами. Румунська Національна Рада ще 27 жовтня направила листа до уряду Румунії з проханням розпочати інтервенцію на Буковину.

Уже 8 листопада над Чернівцями з'явився румунський літак, який розкидав листівки румунською мовою. У них повідомлялося, що румунські війська незабаром вступлять до Чернівців для того щоб припинити анархію і захистити майно громадян.

На жаль, у цих умовах Українська Національна Рада діяла недостатньо рішуче і дуже повільно. На вечірньому засіданні 8 листопада ухвалено рішення оголосити загальну мобілізацію населення, звернутися по військову і дипломатичну допомогу до Львова, зайняти оборону по р. Серет і чинити збройний опір наскільки це буде можливо. Крім того, вирішено звернутися з листом до командувача румунських військ генерала Задіка, роз'яснивши йому, що Українська Національна Рада взяла владу над українською частиною Буковини, у краї подолано анархію і потреби в інтервенції румунських військ немає.

Це були цілком правильні рішення. Однак Українська Національна Рада чомусь уважала, що в неї ще є достатньо часу. Тому наступного дня 9 листопада ніякої мобілізації не було оголошено. Українські військові частини нараховували всього 450 чоловік, але навіть і їх не було приведено в бойову готовність, не говорячи вже про зайняття оборонних рубежів. Українське керівництво займалося другорядними справами.

Тільки 11 листопада, в обід, дуже несміливо румунські війська вступили до Чернівців.

У цей день Українська Національна Рада провела два засідання, на яких ухвалено призначити Володимира Залозецького президентом краю замість О. Поповича, який виїхав до Заліщик. Його зобов'язано не поступатися президентським кріслом і до останнього відстоювати право українців на українську частину краю. Також ухвалено перенести українське правління до Кіцманя, де воно мало діяти на чолі з тим же В. Залозецьким. Останній проявив мужність і в присутності членів Румунської Національної Ради на чолі з Я. Флондором, генерала Задіка, представників румунських товариств, які відзначали захоплення Буковини, оголосив протест «проти непрошеної насильницької окупації Північної Буковини, яка на північ від Серету є чисто українським краєм». Через декілька годин В. Залозецький був заарештований.

Упродовж кількох тижнів румунські війська окупували всю Буковину. Отже, українці не змогли втримати владу в своїх руках. Сили були надто

нерівними. Війська королівської Румунії мали значну чисельну перевагу і були на той час краще організовані. Тим не менше, шість днів українського правління на Буковині мало велике значення. Українські політики показали, що цілком готові для державотворчої діяльності. У своїх діях вони опиралися на широкі верстви населення. Українська влада мала демократичний характер і планувала значні соціально-економічні перетворення на користь селян та робітників. За кілька днів вдалося навести порядок у краї, не допустити анархії, мародерства, пограбувань. Для українських політиків було важливо взяти владу в свої руки мирним і законним шляхом, у порозумінні з попередньою владою. Цього вдалося досягти. Українці від самого початку наголошували, що вони претендують тільки на свої етнічні території і залишають право румунам на управління їхніми повітами. Це було зафіксовано в прокламації українського і румунського національних комісарів О. Поповича та А. Ончула про передачу влади на Буковині. Безперечно, не все, що планувалося, вдалося втілити в життя в той час. Найголовніше, що українська влада не змогла належним чином організувати військові загони для відсічі ворогу, хоча говорилося про військові проблеми на засіданнях буковинської секції Української Національної Ради дуже багато.

Загалом, Буковинське віче, українська влада на Буковині і її перші управлінські заходи залишилися в пам'яті буковинців як великий здобуток українців краю, як значний прорив у державницьких устремліннях, як реалізація мрії, до якої йшли впродовж кількох десятиліть

Література

Ботушанський В. Роль Українського крайового комітету в революційних подіях 1918 р. в Чернівцях (за спогадами О. Поповича та М. Кордуби) Питання історії України. Зб. наук. праць. Чернівці, 2008. С. 71-76.

Буковина (Чернівці). 1918. 1 листопада.

Буковина. 1918. 10 листопада.

Діло (Львів). 1917. 17 червня.

Добржанський О. Соборницькі прагнення українців Буковини восени 1918 р. Український історичний журнал. 2009. № 1. С. 28-38.

Добржанський О., Старик В. Бажаємо до України! Змагання за українську державність на Буковині у спогадах очевидців (1914-1921 рр.). Одеса, 2008. 1168 с.

Добржанський О., Старик В. Змагання за українську державність на Буковині (1914 - 1921 рр.). Документи і матеріали. Чернівці: Чернівецька обласна друкарня, 2009. 512 с.

Ецдорф Й. Останні дні австрійського панування на Буковині Бажаємо до Україн. С. 896-907.

Кордуба М. Переворот на Буковині (З особистих споминів) Бажаємо до України. Одеса, 2008. С. 823-856.

Попович І. До перевороту на Буковині Бажаємо до України. Одеса, 2008. С. 885-888.

Резолюція конференції всіх українських партій Буковини стосовно права буковинських українців на самовизначення. Буковина (Чернівці). 1918. 18 жовтня.

Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: У 2-х т. Т. 1. К., 1996. 592 с.

Czernowitzer Morgenblatt (Чернівці). 1918. 14 листопада.

Czernowitzer Morgenblatt (Чернівці). 1918. 7 листопада.

Czernowitzer Morgenblatt (Чернівці). 1918. 8 листопада.

Gemainsame Kriegsausgabe «Czernowitzer Allgemeine Zeitung» - «Czernowitzer Tagblatt». 1918. 7 листопада.

Gemainsame Kriegsausgabe «Czernowitzer Allgemeine Zeitung» - «Czernowitzer Tagblatt». 1918. 8 листопада.

Русинські переселенці (українці) з Румунії у Чехії

Mykola Mušinka / Микола Мушинка

Imigranții ruteni (ucraineni) din România în Cehia. *În 1947, în urma depopulării frontierei cehoslovace-germane după deportarea germanilor de pe acest teritoriu, peste 200 de familii de ruteni (ucraineni) din România au fost relocate aici (este vorba despre locuitori din satele Scăiuș și Văgaș). Primii s-au stabilit în orașul Chomutov și satul Troskotovice, ceilalți în districtul Tachov din Boemia de Vest. Ambele grupuri locuiesc aici și în prezent, în mod mai mult sau mai puțin compact.*

Ruthenian (Ukrainean) Migrants from Romania to Czechia. *In 1947, following the settlement of the Czechoslovak-German border after the deportation of the Germans from this territory, more than 200 families of Ruthenians (Ukrainians) from the two settlements of Romania were moved there: the villages of Skejush and Vagash. The first were settled in Chomutov and the village of Troskotovice, the second - in the Takhovsko district of western Czechia. Both groups live there more or less compact till nowadays.*

Cuvinte cheie: *deportarea germanilor, relocarea rutenilor (ucrainenilor) din România, Scăiuș, Văgaș, Chomutov, Troskotovicei, Tachov.*

Keywords: *deportation of Germans, resettlement of Ruthenians (Ukrainians) from Romania, Skejush, Vagash, Chomutov, Troskotovice, Takhovsko.*

Після Другої світової війни із чесько-німецького прикордоння було депортовано в Німеччину 2. 232. 544 німців[1]. Їхні села та міста потрібно було заселити новими поселенцями із інших регіонів Чехословаччини та чехами й словаками з-за кордону. У країни з більшою кількістю чехів і словаків були вислані спеціальні «переселенські» комісії з метою агітації чехів і словаків за повернення на «стару батьківіцину». Одну з таких комісій відіслали і до Румунії, де згідно із офіційними статистичними даними в 1930 р. жило 33897 словаків та 11323 чехів[2].

Крім словацьких сіл, головним чином в Бігорських горах комісія відвідала і два села, заселені переважно русинами: Скеюш (Scăiuş) у Северинській жупі та присілок Ваґаш (Văgaş) села Тарна Маре в окрузі Сату Маре. В обох населених пунктах русини (українці) жили дуже бідно і виявили сильне бажання одержати врожайні землі та муровані будинки після депортованих німців.

---

[1] Odsun Nemcov z ČSR. Čísla a fakty na záver // http://www.geni.sk/odsun-nemcov-z-ciech-a-slovenska/

[2] Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska, d. 2. Bratislava, 1995. S. 162.

Русини (українці), однак, не входили у сферу зацікавлення переселенської комісії. Врешті-решт після наполегливого наполягання русинів, що бажали переселитися в Чехію, комісія погодилася залучити їх у список переселенців за умови, що кожен з них напише заяву з власноручним підписом, що він та члени його сім'ї є словаками. Вони так і зробили. Отже, русини (українці), вже на території Румунії стали «словаками» і як словаки переселилися на по- німецькі землі Чехії (Судети). Переселенців із Скеюша у 1947 році поселили у село Троскотовіце у Зноємському окрузі південної Моравії (тих, що захотіли працювати в сільському господарстві) та місті Хомутові Північночеського краю (тих, що виявили бажання працювати в промисловості).

Переселенці із Ваґаша в тому ж 1947 році були поселені у двох селах (Лесна і Мілірже) та чотирьох присілках (Обора, Горна Вишиня, Долна Вишина та Бранка) Таховського округу в Західночеському краї. На обох територіях переселенці з Румунії живуть і по сей день більш-менш компактно.

Деякі мешканці обох груп вже у міжвоєнний період працювали в Чехії, головним чином, у лісах і навіть володіли чеською мовою. Саме вони були головними агітаторами за переселення у Чехію. Місцеве населення (старожили та переселенці із центральних районів Чехословаччини), не розуміючи їхню говірку, вважало їх румунами, що ображало їхню національну гордість і часто викликало конфліктні ситуації.

Я від 1973 року в обох групах русинських (українських) переселенців з Румунії проводив інтенсивні дослідження. Про результати своїх досліджень я опублікував кільканадцять наукових студій[3].

Нижче подам коротку інформацію про обидві групи.

Переселенці із Скеюша

У 1900 році згідно з офіційною статистикою в селі Скеюш жило 516 русинів (українців), та 22 словаки. У 1930 році тамтешніх русинів (українців), віднесли до спільної рубрики зі словаками. Разом їх було 421[4]. У статистичних даних з 1941 року в Скеюші русинів уже не знаходимо. Із 1551 жителя там наведено: 799 румунів, 594 словаки, 148 чехів та 19 німців[5]. Серед словаків було 545 греко-католиків та 17 римо-католиків[6]. Зусиллям переселенської комісії 112 сімей «словаків» зі Скеюша в 1947 році переселили у Чехословаччину[7].

Усі ці переселенці були потомками людей, поселених у Скеюш у половині XIX століття, переважно із двох русько-українських сіл Старолюбовнянського округу в східній Словаччині – Камйонки та Орябини. З «Горниці»

---

[3] Мушинка Олесь: Бібліографія академіка Миколи Мушинки [1956-1997]. Зб. «Колеса крутяться». Кн. II. Пряшів, 2013.

[4] Štatistický prehľad o Slovákoch v Rumunsku // Slováci v zahraničí, č. 2. Martin 1974, s. 49.

[5] Národopisné zloženie obyvateľstva v obciach so slovenskou menšinou v Rumunsku. Там таки. С. 50.

[6] Slovenské obyvateľstvo v Rumunsku podľa konfesionálnej príslušnosti. Там таки. С. 51.

[7] Дані на основі польових досліджень автора.

(Пряшівщина) вони переселялися туди як громадяни Угорщини без глибшої національної свідомості, зате віддані своїй релігії («руській вірі») та традиціям предків. Кілька років вони жили на одному з панств в околиці Араду, звідки їх силою переселили в гірське село Скеюш. У мультикультурному Скеюші переселенці із Камйонки та Орябини становили замкнену громаду, яка і надалі зберігала свою мову (лемківську говірку) та «руську віру» (греко-католицьку релігію). Наприкінці XIX століття під значним впливом національно свідомого учителя Михайла Поливки в них утвердилася руська національна свідомість.

Уже в міжвоєнний період серед скеюських «камйончан» та «орябинців» почала зароджуватися словацька національна свідомість. Це було спричинене фактом, що їхні рідні села Камйонка та Орябина після розпаду Австро-Угорщини у 1918 році ввійшли до складу Словаччини. Ця свідомість поглибилася у 1941 році, коли уряд Словацької держави вислав у Скеюш двох словацьких учителів – Ґейзу Млинарика та Теодора Солянку, які заснували там словацьку школу. У 1947 році майже всі «словаки» Скеюша разом з двома вище названими учителями переселилися до Чехословаччини.

Переселенці із Скеюша і на нових місцях у Чехії вели ендогамний спосіб життя, тобто одружувалися лише зі «своїми». На початку 60-х років минулого століття старші переселенці пригадали, що їхні предки походили із Камйонки та Орябини, і направили туди «на розвідку» своїх «старих парубків» (холостяків), яких і в Хомутові, і в Троскотовіцях було досить, оскільки місцеві чеські дівчата не дуже охоче поєднували свої долі з неграмотними «румунами», які любили випити, а інколи й дружину побити. А у Камйонці та Орябині, навпаки, було чимало «старих дівок», тому що тамтешні хлопці після військової служби здебільшого залишалися працювати на промислових підприємствах Чехії. Результатом «розвідки» стали сім шлюбів скеюських парубків чеського прикордоння з камйонсько-орябинськими дівчатами.

Про це я довідався під час своєї фольклорної експедиції в Камйонку у вересні 1972 року, а в січні 1973 року вирішив поїхати туди, аби переконатися, в якому стані знаходиться мова і народна культура переселенців.

Саме тоді я переживав, мабуть, найбільшу кризу в житті. З роботи в університеті мене звільнили з політичних причин із суворою забороною друкуватися та працювати в духовній сфері і навіть здійснювати фольклорні дослідження на території східної Словаччини. А на утриманні в мене було троє малих дітей. У Пряшеві я був «персоною нон ґрата», зате мав добрих друзів у наукових колах Братислави, зокрема в Інституті народознавства Словацької академії наук та в Інституті закордонних словаків «Матиці Словацької».

Щоб не бути засудженим за дармоїдство, восени 1973 року я, будучи доктором філософії (PhDr.) та кандидатом філологічних наук (CSc.), найнявся пастухом телиць (150-180 голів) у новозасновану сільськогосподарську ар-

тіль (Jednotné roľnícke družstvo – колгосп) рідного села Курова. У червні 1974 року я, залишивши стадо двом своїм помічникам, вибрався на коротку «розвідку» у Хомутов, а в листопаді того ж 1974 року (після закінчення пастушого сезону) – у Троскотовіце. В обох місцевостях я спочатку зголошувався в органи місцевої влади та прикордонної поліції, пред'являючи, крім паспорта, посвідку від Словацької академії наук, що здійснюю для неї фольклористичне дослідження між словацькими переселенцями з Румунії, можу користатися магнітофоном, фотоапаратом тощо.

І у Хомутові, і в Троскотовіцях я переконався, що переселенці з Скеюша в Румунії є «чистокровними» русинами (українцями), а їхня лемківська мова та народна культура збережені краще, ніж в Камйонці й Орябині. Моя співпраця з ними була ідеальною. Протягом обох досліджень я мешкав на їхніх квартирах, спілкувався з ними їхньою рідною говіркою, яка майже нічим не відрізнялася від моєї рідної говірки. Це було для них значною несподіванкою, бо я був першою офіційною особою, яка говорила точно так, як вони, до того ж добре знала їхню історію та культуру. Всюди, куди б я не зайшов (а заходив я майже до кожної хати), двері для мене були відкриті.

Звісно, що в розмові з інформаторами я не оминав тему національного питання. Переконував співрозмовників, що вони не є ні словаками, ні румунами, але русинами-українцями, як і їхні одноплемінники у Камйонці та Орябині. Дехто погоджувався зі мною, дехто ні, однак усі ставилися до мене з повагою.

Цікаво, що найзатятішими моїми опонентами були представники молодого покоління переселенців, які тоді соромилися мови своїх батьків та дідів і намагалися якомога скоріше влитися у місцеве чеське середовище, аби таким чином довести, що вони не є румунами. Не в одній сім'ї мені довелося чути докір молодих на адресу старших: «Не говоріть і не співайте цьому панові, бо він це записує, аби поглумитися над нами!» Та старші все ж таки вірили мені. Мої погляди на високу художню вартість їхнього фольклору та на їхню національність переконували співрозмовників.

Одна з моїх інформаторок Марія Мальцовська після майже сорока років про це згадує: «Ми ніколи навіть не подумали, що є русинами - українцями, а постійно жили в переконанні, що ми є словаками. Лише після знайомства з професором М. Мушинкою довідались про це і так почали усвідомлювати себе, що ми є русинами (українцями)»[8].

Під час дальших двох моїх експедицій 1974 року я і в Хомутові, і у Троскотовіцях записав на магнітні плівки багатий фольклорний матеріал, який протягом 1975 року в пастушій колибі переписав на друкарській

[8] Розмова Ірини Малинової з Марією Мальцовською з 30 березня 2012 року. Див.: Mgr. Irina Malinová: Folklorní soubor Skejušan: minulost, současnost, perspektíva. Připadová studie kulturní stratégie. Vedoucí práce PhDr. Věra Lendelová, CSc. Chomutov, 2014. S. 46. Комп'ютерна верстка дисертаційної праці, захищеної на Філософському факультеті Карлового університету в Празі. Тут і далі переклад з чеської автора.

машинці. Результатом цієї праці стала монографія під назвою «Materiály z výskumu folklóru presídlencov z Rumunska v Čechách a na Morave» («Матеріали з дослідження фольклору переселенців з Румунії в Чехії та Моравії») на 750 сторінках машинопису, яку я дав оправити у чотирьох примірниках. Оригінал разом з магнітофонними плівками я вислав в архів Народознавчого товариства Словацької академії наук, а дві копії машинопису з фотодокументами з дослідження – моїм інформаторам в Хомутов та Троскотовіце з проханням виправити помилки і неточності, один примірник повернути мені, а один – залишити собі. Так і сталося[9].

Пізніше я відвідав Хомутов та Троскотовіце ще кілька разів і довідався, що моя машинописна книжка була найчитанішою літературою серед переселенців. Побував я і в Скеюші та інших місцевостях Румунії, де живуть потомки переселенців із Камйонки та Орябини. У Решиці я зустрів свого кращого інформатора Івана Туркиняка, який пізніше кілька днів гостював у моїй пастушій колибі на пасовиську Тисовець у катастрі села Кружлів. Під час цих експедицій я записав на магнітні плівки ще більше фольклорних матеріалів, однак опрацювати їх вже не встиг. Вони і досі знаходяться в мене, переважно на магнітних стрічках.

Фольклорний колектив «Скеюшан»

Читаючи мої «Матеріали... », переселенці із Скеюша в Хомутові переконувалися, що їхня народна культура нічим не гірша від культури чехів та словаків, презентована на різних фестивалях, по радіо та телебаченні. Більше того, колишнє почуття меншовартості в них змінювалося на почуття гордості за свій русинський фольклор. Цим почуттям вони спочатку хотіли поділитися із своїми краянами, пізніше і з ширшою громадськістю міста Хомутова. Отак виникла ідея заснувати фольклорний колектив, орієнтований винятково на пісні і звичаї переселенців із Скеюша. Я щиро привітав цю їхню ініціативу.

Перший виступ фольклорного колективу «Скеюшан» відбувся в Хомутові 5 травня 1990 року і був поєднаний із зустріччю земляків із Хомутова, Троскотовіць та гостей із Скеюша в Румунії. У зустрічі брало участь понад 70 людей. Пройшла вона з великим успіхом і стала початком нової традиції, яка триває і досі.

Коли, пізніше, К. Романяк повідомила мене, що такий колектив у Хомутові вже засновано, я, як член організаційного комітету Фестивалю

[9] Оскільки моя праця й досі залишається в рукописі, наводжу її зміст: Вступ про історію русинів у Хомутові та Троскотовіцях (с. 3-36). Іменний список реемігрантів із Скеюша (112 сімей; с. 32-38). Замовляння (39-43). Календарні обряди (44-79). Сімейно-побутові обряди (80-189). Балади (190-270). Духовні пісні (271-298). Дитячий фольклор (277-298). Загадки (299-301). Ліричні пісні (302-519). Казки (520-604). Легенди (605-610). Анекдоти (611-615). Історичні повісті (616-626). Демонологічні оповідання (627-652). Перекази (653-690). Список інформаторів та їх характеристики (692-700). Фотографії (729-734). Поазбучний реєстр початків пісень (239 позицій 735-745). Оскільки реемігранти із Скеюша азбукою не володіли, їх фольклор я записував латиникою, а супровідні тексти словацькою мовою.

фольклору русинів-українців Словаччини у Камйонці, у 1991 році запросив «Скеюшан» до участі в цьому фестивалі.

Дуже успішними були концерти «Скеюшана» в різних містах Чеської Республіки. Після розпаду Чехословаччинин на дві країни – Чехію і Словаччину – «Скеюшан» став єдиним русинським колективом у Чехії і як такий одержував матеріальну підтримку від міських органів Хомутова, краєвих в Усті-над-Лабем і центральних – у Празі.

«Скеюшан» успішно репрезентував національну меншину русинів не лише в Чехії, але й за кордоном. Основним джерелом його програм і надалі були мої «Матеріали... » та спогади старших членів колективу, на основі яких його керівник Катерина Романяк писала сценарії десятків програм: «Рік у селі», «Різдво», «Великдень», «Пущання» (Масляна), «Накладання капусти», «Палення леквару», «Прання на потоку», «Варіння горілки», «Весілля», «Народження дитини» та інші.

Кожна сцена супроводжувалася народними піснями, танцями та говореним словом (лемківською говіркою села Скеюш, аналогічною з говіркою сіл Камйонка та Орябина).

У 1999 році «Скеюшан» став лауреатом Міжнародного фольклорного фестивалю у м. Стражница в Моравії. На цьому престижному фестивалі він побував одинадцять разів. Дев'ять разів був учасником другого найвизначнішого фольклорного фестивалю Чехії «Яношиків дукат» у м. Рожнові-під-Радгоштєм, де у 2008 році його програма «Накладання капусти» зайняла перше місце в конкурсі. Двічі ансамбль побував у с. Скеюш у Румунії, аби тамтешнім людям показати народну культуру своїх і їхніх предків. Шість разів колектив їздив у Камйонку в Словаччині, один раз на Свято до Свидника, п'ять разів до лемків у Польщі. У 2011 році «Скеюшан» з великим успіхом виступив у моєму рідному селі Курові Бардіївського округу на міжнародному фестивалі національних меншин світу «Світ приїздить до Курова».

Усе це детально описано в «Хроніці» ансамблю, яку Катерина Романяк старанно веде від самого початку та у згадуваній дипломній праці члена ансамблю Ірини Малинової «Фольклорний ансамбль Скеюшан», за яку авторці присвоїли титул маґістра (Mgr.).

Згідно з «Хронікою» фольклорний колектив «Скеюшан» за 24 роки своєї діяльності (до року 2014) дав понад 500 концертів. У «Хроніці», яка становить три об'ємні томи, охоплено 142 статей про ансамбль і його виступи. У 2007 році Чеське телебачення зняло документальний телефільм про ансамбль, присвячений 60-літтю переселення жителів Скеюша в Чехію.

15 травня 2015 р ансамбль «Скеюшан» відзначив своє 25-ліття. Згідно з повідомленням Катерини Романяк, – це, мабуть, був його прощальний концерт. Ансамбль тоді нараховував 19 членів. Це переважно жінки. Семеро з них – члени роду Мартяків. Середній вік членів ансамблю – 65 років. Найстаршому членові (Івану Мальцовському) – 85, наймолодшому (Моніці Стаховій) – 35. А хомутовська русинська (українська), молодь, на превеликий

жаль, до «Скеюшана» не горнеться. Вона вже майже повністю асимільована (чехізована) і має інші зацікавлення.

Колектив «Скеюшан» зробив значний внесок у справу поглиблення русинської національної свідомості серед переселенців з Румунії, однак природну асиміляцію йому не вдалося припинити[10].

Переселенці із Ваґаша в Тарна Маре[11]

Селище Ваґаш у західній Румунії, що адміністративно належало до села Тарна Маре (Велика Тарна), було засноване в другій половині XIX ст. колоністами різних сіл т. зв. «Угорської Русі» (історичне Закарпаття), майже виключно греко-католицької релігії («руської віри»). Ініціатором переселення ваґащан у Чехію був селянин Юрій Гречин (1911-1978), який у Чехії побував на лісових роботах у 30-х роках, володів чеською мовою і вступив у переговори з представниками переселенської комісії, переконавши їх, що бажаючі переселитися у Чехію є словацького походження і хочуть повернутися на свою «прабатьківщину».

Я в січні 1973 року за дорученням Інституту закордонних словаків Матиці Словацької в Братиславі здійснив експедицію у Тахівський округ, у рамках якої відвідав майже кожну хату переселенців з Румунії, записуючи їх фольклор та не маючи жодних офіційних даних, виготовив список переселенців з Румунії у цьому регіоні. Мій список охоплював 93 сім'ї. Пізніше до переселенців з Румунії приєдналося кілька сімей закарпатських учасників Першого чехословацького армійського корпусу в СРСР, які відмовилися повернутися в Радянський Союз, та чеських переселенців з Волині.

У 2004 р. в Окружному архіві у Тахові мені вдалося знайти документи про початки заселення цього регіону «словаками» з румунського Ваґаша. З них виходить, що перші ваґащани прибули на Таховсько влітку 1947 р. Їх поселили в с. Павлов Студенець у безпосередній близькості чехословацько-німецького кордону. У 1950 році усіх їх перевели у більш віддалені села від кордону. Документи засвідчили майже стовідсоткову неграмотність переселенців. Справа в тому, що у Ваґаші жодної школи не було. Для ліквідації неграмотності на Таховську були влаштовані спеціальні курси для дорослого населення.

Характерною ознакою переселенців було їх високе дітородіння. Сім'ї з 4-6 дітьми були звичайним явищем, однак були між ними сім'ї з 16 дітьми. Як приклад популяційної експлозії румунських переселенців на Таховську наводжу сім'ю Лазорків. У 1947 році Анна Лазорка прибула в с. Обру з одинадцятьма дітьми (із 16 живонароджених). Коли 1969 року померла, про-

[10] Детальніше про колектив «Скеюшан» див. Мушинка М. Русинські переселенці з Румунії у м. Хомутові (Чехія) та їхній фольклорний колектив «Скеюшан» // Збірник на пошану професора Івана Ребошапки з нагоди 80-ліття. Бухарест, 2015. С. 83-92.

[11] Детальніше про переселенців з Ваґаша у Чехію див.: Mušinka M.: Rusínski presídlenci na Tachovsku // Zb. Etnické komunity. Elity. Inštituce. Stát. Dana Bittnerová, Mirjam Moravcová (eds.). Praha, 2009. S. 289-304.

щалося з нею 11 дітей, 82 внучат та 19 правнучат. У 1973 році число внучат і правнучат становило 141 чоловік. Через 15 років (1988) число внучат зросло на 82, правнучат - на 114, праправнучат - на 15, тобто 211 осіб (сім дітей померло).

Усі переселенці з Ваґаша були греко-католиками. Після ліквідації греко-католицької церкви у Чехословаччині 1950 року вони прийняли православ'я і греко-католицькі церкви (раніше римо-католицькі костьоли) у Лесній та Мілржах перетворили у православні. Після відновлення діяльності греко-католицької церкви в році 1968 переселенці, на відміну від переселенців із Скеюша, залишились православними і такими є по сей день, маючи дуже активного священика із Пряшівщини о. Бакоша.

Їх тотальна неграмотність, з якою вони прибули в Чехословаччину, була найбільшою проблемою. Усі діти шкільного віку (7-15-річні) у селі Лесна у 1947-1948 навчальному році вступили до першого класу і всі закінчили його з оцінкою «незадовільно», що змушувало їх повторювати програму ще раз. Подібна ситуація була і в інших селах та селищах, заселених «словаками» з Румунії. Певних успіхів досяг хіба православний (раніше греко-католицький) священик Юрій Минчич, уроки релігії якого у с. Лесна в шкільному році 1951-1952 відвідувало 136 «румунських» учнів. Саме тому він став «не благонадійним» для комуністичної держави, і його в тому ж році перевели на іншу парафію.

У 1952 році була заснована початкова школа для румунських дітей в селищі Обора. Директор школи Вацлав Мікулашек у перший же рік у рамках боротьби з «релігійними пережитками» вирішив замінити церковну традицію «Ісуска», який приносить дітям подарунки, - на «Діда Мороза». Це викликало бунт батьків, які перестали посилати дітей у школу. Організаторка бунту Ірина Полянська перед комісією з округу заявила (цитую за протоколом слідства): «My máme svého Isuska a nepotřebujeme žádného zmrzlého dědka» («В нас є свій Ісуско і нам не потрібен жоден замерзлий дідко»). Дирекція школи змушена була відмовитися від святкування «Діда Мороза».

Освіта переселенців і надалі була на найнижчому рівні. За 25 років перебування у Чехії ніхто з переселенців Румунії не здобув вищу освіту, а повну середню здобуло лише двоє учнів. Певне зрушення в цьому відношенні настало у 80-х роках, коли 25 дітей переселенців з Румунії здобуло повну середню освіту, а троє - вищу. Віра Лендель із Обори в Московському університеті захистила кандидатську дисертацію і стала кандидатом філологічних наук та викладачем української мови у Празькому Карловому університеті.

Переважна частина дорослих переселенців з Румунії працювала в лісному господарстві, де належали до найстабільнішого кадру жителів прикордоння. В останньому часі значна частина переселенців з Румунії працює у недалекій Німеччині, доїжджаючи до роботи щодня власними машинами. Є серед них і успішні підприємці, навіть власник туристичного готелю (Любош Копча в Оборі). З матеріального боку переселенці з Румунії та їх на-

щадки повністю зрівнялися з місцевим населенням, а в багатьох випадках їх життєвий рівень є вищим від середнього.

Я, як вже було сказано, займаюсь дослідженням їхнього фольклору від 1973 року. Мені вдалося записати на магнітні плівки (в останньому часі і на відеокасети) багатющі фольклорні матеріали, які, на жаль, поки що не опрацьовані.

На відміну від лемківських переселенців із Скеюша тахівські русини (українці), із Ваґаша належать до етнографічної групи бойків. Домінуючим жанром їхнього фольклору є коломийка (як пісня і як танець). Це - короткі, здебільшого 14-складові пісеньки ([4+4+4+2]x2) різноманітного змісту, переважно - ліричні. Інколи вони об'єднуються у довші «ланцюжки». Кращим їх виконавцем був Якуб Попович (1905-1979) - уродженець с. Росош Закарпатської області, який, будучи учасником Чехословацького армійського корпусу в СРСР («свободовцем») здобув у Міліржах будинок і повністю сплинув з переселенцями з Румунії. До відходу на пенсію він працював лісорубом і носив у пам'яті сотні коломийок. Уже після його смерті чеська кінорежисерка Яна Шевчікова зняла про нього та переселенців з Румунії цілovечірній документальний кінофільм «Якуб», який здобув премію на кінофестивалі в Америці.

Досі тут побутують і світські колядки - величальні десятискладові пісні з цензурою по середині ([5+5+3]x2). Правда, колядування і тут закінчилося наприкінці 70-х років.

У перші роки після приїзду переселенців у Тахівський регіон найпопулярнішим виконавцем народних казок був Іван Роспопа. До його хати в Оборі у зимові вечори збиралися переселенці, аби послухати його «приповідки». На жаль, ніхто його казки не записав. Частину репертуару Роспопи засвоїв Юрій Юрек (1930 р. народження) лісоруб із Долної Вишини, від якого я записав кільканадцять казок.

Про переселенців із Ваґаша та Скеюша існує кілька десятків наукових розвідок та журнальних статей дослідників Чехії та Словаччини. (Частина з них наведена у додатку до моєї праці - прим. № 11.) На жаль, фольклором русинських (українських), переселенців з Румунії у Чехії досі не зацікавлені ні народознавці України, ні українські науковці Румунії. А це велика шкода, бо їх народна культура є збагаченням української та румунської культур.

Документи Національного архіву Чехії про релігійно-православне життя в Північній Марамороіцині в 1920-1930 рр.

Yuriy Danylets / Юрій Данилець

Documentele arhivelor cehe privind viața religioasă ortodoxă din nordul Maramureșului între anii 1920-1930. *Articolul prezintă conținutul fondurilor Arhivelor Naționale ale Republicii Cehe de la Praga privind viața religioasă ortodoxă din nordul Maramureșului în perioada anilor 1920-1930. Documentele oferă informații despre cauzele disputelor religioase, lista așezărilor în care lupta a fost de mare anvergură, rezultatele conflictelor din sate. Articolul prezintă o serie de exemple potrivit cărora guvernul cehoslovac a monitorizat călătoriile episcopilor ortodocși în Maramureș, în efortul de a obține informații detaliate cu privire la activitățile lor din cadrul acestor vizite canonice. În primul rând, cehii au fost interesați de o posibilă agitație anti-guvernamentală, de atitudini negative față de administrația locală și centrală etc.*

Documents of the National Archives of the Czech Republic about the Religious-Orthodox Life in the Northern Maramoroshchine of 1920-1930. *The article examines the content of the funds of the Czech National Archives in Prague on religious and Orthodox life in the northern Maramoroshchina in the 1920-1930s. The author shares all the worked sources in two groups: information on the religious struggle and information on the movement and activity of the bishops in Maramoroshchyna. The documents contain information on the causes of religious disputes, a list of settlements where the struggle has become most widespread, the results of conflicts in villages. The article provides a number of proofs that the Czechoslovak government was following the movement of Orthodox bishops in Maramoroshchyna, trying to maximize knowledge of their activities. First of all, the Czechs were interested in possible anti-government agitation, negative attitude to local and central authorities, and others like that.*

Cuvinte cheie: *arhivă, documente, Biserica Ortodoxă, guvernul cehoslovac, Maramureș, episcop, preot.*

Keywords: *archives, documents, Orthodox Church, Czechoslovak government, Maramoroshchyna, bishop, priest.*

У зв'язку з тим, що внаслідок міжнародних угод після Першої світової війни Закарпаття опинилося в складі Чехословаччини, значна частина документів з релігійної історії краю опинилася у архівосховищах у Празі. Релігійне протистояння між греко-католиками і православними, юрисдик-

ційні суперечки між СПЦ та Константинопольською юрисдикціями, діяльність російських та українських емігрантів у церковному середовищі – все це цікавило центральний уряд ЧСР. Незважаючи на те, що згідно Сен-Жерменського мирного договору релігійні питання відносилися до компетенції місцевого автономного уряду, Прага активно втручалася в це питання, формуючи власне бачення церковного життя краю.

Наголосимо, що під північною Марамощиною вчені розуміють нинішні території Рахівського, Тячівського, Хустського і Міжгірського районів, частину Іршавського району (села Довге, Кушниця, Лисичово, Суха, Бронька, Приборжавське) і два села Свалявського району (Керецькі та Березники) Закарпатської області України)[1].

У цій публікації ми будемо вести мову про документи Національного архіву Чехії в Празі, який містить найбільшу кількість джерел з нашої теми. Проаналізовано чотири фонди названого архіву: «Ministerstvo školství, Praha» (MŠ) (раніше MŠANO), «Ministerstvo zahraničních věcí - výstřižkový archiv, Praha» (MZV-VA), «Ministerstvo školství a kultury, Praha» (MŠK), Předsednictvo ministerské rady, Praha» (PMR). Із всієї кількості інформації виділимо дві групи джерел: 1) інформація про релігійну боротьбу та 2) відомості про пересування та діяльність єпископів на Мараморощині.

Історіографія питання з цієї теми відсутня. Дослідники не вивчали окремо питання джерельної бази Національного архіву Чехії в Празі, про релігійно-православне життя в північній Мараморощині 1920-1930 pp.

Інформація про релігійну боротьбу. У фондах названого архіву виявлено низку документів, що відображають питання виникнення релігійної боротьби між греко-католиками і православними. Її суть зводилася в основному до майнових претензій, захоплення церковного майна тощо. Наприклад, у фонді 371 – «Ministerstvo školství, Praha» (MŠ), виявлено лист єпископа Антонія (Паппа) від 23 квітня 1923 р. до Міністерства Шкільництва і народної освіти щодо порушення прав греко-католиків у селах Торунь, Лопушне, Прислоп. Владика критикував окружні та земські органи за бездіяльність та нібито потурання православному рухові. У документі висловлюється вимога щодо звільнення з посад керівників жупанатів за сприяння православним[2]. Аналогічні питання порушувалися наступником Паппа – єпископом Петром (Гебеєм). У листі до Праги 16 січня 1926 р. він перелічив назви 37 сіл, де православні утримували в руках греко-католицькі храми і майно. Серед них 27 сіл знаходилися в північній Мараморощині[3].

15 квітня 1924 р. віце-губернатор Антонін Розсипал підготував детальний звіт до Міністерства внутрішній справ про захоплення православ-

---

[1] Віднянський С. Мараморощина // Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України, К.: В-во «Наукова думка», 2009, с. 503.

[2] NA, f. MŠ, sign. 47 VII, kart. 811.

[3] Idem.

ними греко-католицьких храмів та церковного майна. Позаяк матеріал охоплює всю Підкарп атську Русь, то ми обмежимося лише територією Марамощини. Наприклад, у Хустському окрузі у руках православних перебували храми у селах: Іза, Кошельово, Ґорінчово, Нижній Бистрий, Копашново, Нанково, Нижнє Селище, Данилово і Салдобош. У цих селах більшість населення було православним, а тому перебрання храму в основному пройшло без конфлікту. Хоч були і винятки з правил. У Копашнові та Салдобоші православні силою взяли храм, у Н. Бистрому, Ґорінчові та Данилові, за словами А. Розсипала, – за взаємною згодою сторін. У Тячівському окрузі православні мали абсолютну більшість в Тереблі, Буштині, Уйбарові (нині Новобарово), Дулові, Углі, Колодному, Чумальові. Щодо Буштина, то в даному населеному пункті храм було захоплено ще в 1921 р., а 22 січня 1923 р. повернуто греко-католикам. Однак, коли священик з незрозумілих причин покинув село, православні 25 березня 1923 р. забрали маєток знову. У Вонігові також була подібна ситуація, але коли суд повернув храм греко-католикам, православні звели собі нову споруду. «Від тої доби є в селі спокій»[4]. В с. Тячівські Лази також було побудовано православний храм.

Досить серйозні конфлікти спостерігалися у Тересвлянському окрузі. Віце-губернатор наголошував, що в даному окрузі конфлікти були в наступних селах: Бедевля, Вільхівці, Широкий Луг, Калини, Велика Крива, Руська Мокра та Ґаничі. В с. Нягово вірники розділили майно, храм лишився греко-католикам, а церковна школа відійшла православним. У Нересниці, Тернові та Дубовому було зведено новий православний храм. У Волівському окрузі більшість православні мали в селах: Присліп, Вучкове, Колочава-Горб, Вишній Бистрий, Торун, Нижній Синевир. У Довжанському окрузі (Кушниця, Лисичово, Сухо-Бронька, Керецькі, Березники) спостерігалася більшість православних. Цей факт давав їм можливість контролювати храми. Щодо Рахівщини, то у звіті згадано тільки села Рахів і Білин. У першому населеному пункті влада повернула назад храм греко-католикам, а в останньому селі жандарми завадили захопленню. Підводячи підсумок, чиновник зазначав, що в тих селах, де православні мають більшість, панує спокій. Серед головних причин переходу у православ'я А. Розсипал називав антипатію до місцевого греко-католицького священства та переслідування за православ'я угорською владою[5].

Внаслідок судових процесів, що виникали після захоплення церковного майна, парафії несли великі видатки. У Народному архіві виявлено список сіл, котрі мали сплатити значні грошові кошти. Серед них: Вонігово, Дубове, Вільхівці, Салдобош (нині Стеблівка), Копашново, Торун, Бедевля, Підплеша, Несниця, Велика Крива[6]. Викликають інтерес матеріали про повернення храмів від православних до греко-католиків. У фонді «Ministerstvo

[4] Там само.
[5] NA, f. MŠ, sign. 47 III, kart. 3883.
[6] *Ibidem*, kart. 3884.

školství» виявлено документи про такі події в селах: Вонігово[7], Салдобош[8], Ганичі і т. д. Наприклад, в останньому населеному пункті храм передавали за допомогою 15 жандармів[9]. Окремо нами виявлено матеріали про розслідування підпалу церкви в с. Іза.

Відомості про пересування та діяльність єпископів на Мараморощині. Початково православна церква на Підкарпатській Русі управлялася делегатами СПЦ. Першим із них був Досифей (Васич), який правив із 1921 по 1926 р., однак з 1924 р. не зміг приїхати у довірену йому єпархію. У листі секретаря Мукачівської греко-католицької єпархії від 1 червня 1921 р. на ім'я Президента ЧСР вказувалося, що приїзд єпископа Досифея в Мараморош може викликати релігійну анархію[10]. У фонді «Ministerstvo školstva» виявлено матеріали щодо проведення Першого собору Карпаторуської Православної церкви в с. Іза в серпні 1921 р. та участь у ньому єпископа Досифея[11].

Про поїздку єпископа Досифея в 1923 р. по селах Мараморощини довідуємося із звітів шефа поліційної справи Благи до Президії Міністерства внутрішніх справ, канцелярії Президента та Президії Міністерської ради (ПМР). Усі вони виявлені у фонді «Prezídium ministerské rady». У листі від 14 червня 1923 р. повідомлялося, що єпископ 3 червня, у супроводі 4 священиків, відвідав с. Бедевля. У селі він служив літургію у забраному від греко-католиків храмі, на якій були присутні більше 1,5 тис. вірників. У звіті наведено цитати із проповіді архієрея та зазначено, що про «Чехословацьку республіку не сказав ні слова». 7 червня Досифей служив службу в с. Монастирець, а в с. Іза висвятив двох священиків[12]. Наступного року візит єпископа припав на вересень 1924 р. За інформацією віце-губернатора до ПМР, 27 вересня єпископ очолив відпуст в с. Іза, де говорив про визволення закарпатців після включення до ЧСР[13]. За документами «MSK» 2 жовтня 1924 р. в м. Хуст єпископ Досифей очолив збори православного духовенства, яке обрало новий склад Духовної Консисторії та її голову архімандрита Олексія (Кабалюка)[14].

На початку 1927 р. на Закарпаття прибув єпископ Новосадський Іриней (Чиріч). Маючи обов'язки делегата, він розпочав візитацію парафій. У фонді «Ministerstvo školstva» виявлено звіти про поїздку та служіння Іринея в с. Іза (5 січня)[15], Хусті (14 січня)[16], Ізянському та Липчанському монастирях (27 січня), с. Керецьки, Кушниця та Сухобронька (12 лютого).

[7] NA, f. MŠ, sign. 47 III, kart. 809.
[8] NA, f. MŠ, sign. 47 III, kart. 3883.
[9] NA, f.. MŠ, sign. 47 III, kart. 3883.
[10] NA, f.. PMR, sign. 263, kart. 142. Sv. 743-15.
[11] NA, f.. MŠ, sign. 47 VII, kart. 3908.
[12] NA, f. PMR, sign. 263, kart. 142. Sv. 1923-2.
[13] NA, f. PMR, sign. 263, kart. 142. Sv. 9.
[14] NA, f. MŠK, osobní spisy, kart. 26,.č. 126956/1924
[15] NA, f. MŠ, sign. 47 VII, kart. 3907, č. 9935/1927
[16] NA, f. MŠ, sign. 47 VII, kart. 3907, č. 12198/1927

У 1928-1929 рр. делегатом на Підкарпатській Русі від СПЦ був Серафим (Йованович), єпископ Призренський. У фонді «Ministerstvo školství a kultury, Praha» (MŠK) виявлено окремий картон про діяльність Серафима[17]. Приїзд нового архієрея до с. Іза на Хустщині припав на 13 квітня 1928 р. 21 квітня він зустрівся з керівництвом Підкарпатської Русі в Ужгороді[18]. Віце-губернатор Підкарпатської Русі А. Розсипал інформував до цілого ряду державних органів (МВС, МЗС, МШАНО, Канцелярія Президента, Президія Міністерської Ради) про пересування та діяльність єпископа Серафима на Марамороіцині та на цілій території краю. Зокрема, він служив літургію в с. Іза 15 та 16 квітня 1928 р., а потім 24 травня 1928 р. в Миколаївському монастирі висвятив у сан ієромонаха Антонія (Волощука) та в сан диякона Мефодія (Клинчика)[19]. Окремо в документі згадано про прагнення єпископа відкрити в м. Хуст пастирські курси для священиків, щоб підготувати їх для здачі іспитів на рівні 4 класу гімназії[20].

Не менш важливі документи виявлено у фонді «PMR». Із звітів віце-губернатора до Праги довідуємося про освячення єпископом Серафимом 3 червня 1928 р. новозведеного храму в с. Бедевля Тячівського округу, інспекцію будівництва церква в с. Нягово та освячення іконостасу в с. Нересниця. У звіті зазначалося, що на святкування було запрошено чиновників головнослужного уряду. Зокрема, до села прибув комісар Карел Заїчек. Цікаві факти наведено про кількість вірян та священиків, що відвідали дану подію. За підрахунками А. Розсипала на празник прибуло 600-700 селян та 9 православних священиків сербської юрисдикції. У документі названо імена пастирів: А. Рацин з Вільхівців, В. Потапов з Новоселиці, І. Чопик з Бедевлі, І. Кевешлігеті з с. Ганичі, архімандрит Матфей (Вакаров) з с. Іза та інші. Віце-губернатор наводив уривки із виступів єпископа, місцевого директора школи та чеського урядовця, акцентуючи увагу на ставленні до уряду[21].

25 листопада 1929 р. віце-губернатор повідомляв до Праги про приїзд у жовтні того ж року із Сербії єпископа Серафима та облаштування для нього резиденції в с. Іза. Чиновник припускав, що перенесення центру єпархії з Мукачева, куди в 1928 р. був переїхав архієрей, викликане спробою перешкодити адміністративній передачі закритого храму греко-католикам[22]. 12 грудня 1929 р. із Земського Уряду для Підкарпатської Русі повідомляли до Президії Міністерської Ради в Празі про проведення єпископом Серафимом виборів до Духовної Консисторії. Збори відбувалися в м. Хуст та складалися із 3 делегатів із кожної парафії з усієї єпархії. У підсумку було обрано 12 членів керівного органу на 6 заступників. На зборах був присутній також

[17] NA, f. MŠK, osobní spisy, kart. 204.
[18] NA, f. MŠK, osobní spisy, kart. 204, č. 58740/1928
[19] NA, f. MŠK, osobní spisy, kart. 204, č. 79454/1928
[20] NA, f. MŠK, osobní spisy, kart. 204, č. 58740/1928
[21] NA, f. PMR, sign. 263, kart. 143. Sv. 9. č. 4159/1928
[22] NA, f. PMR, sign. 263, kart. 143. Sv. 9. č. 6277/1929

єпископ Ґоразд (Павлік) із Праги[23].

У 1930-1931 рр. місію делегата СПЦ на Підкарпатській Русі виконував єпископ, а згодом митрополит Йосиф (Цвійович). До його повноважень входило насамперед завершення єпархіального статуту та завершення процесу створення єпархії. У Народному архіві про діяльність цього архієрея на Мароморощині маємо незначну кількість документів. 19 вересня 1931 р. чехословацький посол у Белграді Роберт Флайедер інформував до Праги про інтерв'ю єпископа Йосифа белградському часопису «Правда». Зокрема, у документі згадується інтернат для православних учнів гімназії, заснований архімандритом Олексієм (Кабалюком)[24].

У 1931-1938 рр. на чолі новоствореної Мукачівсько-Пряшівської єпархії СПЦ стояв єпископ Дамаскин (Грданичкі), який мав резиденцію в Мукачеві[25]. Позаяк його призначення було узгоджено з Празьким урядом, інформації про його пересування на території краю збереглося не багато. Можна стверджувати, що владу менше цікавила його діяльність, ніж його попередників. У фонді «Ministerstvo zahraničních věcí - výstřižkový archiv, Praha» (MZV-VA) виявлено окремий картон 3058, присвячений названому архієрею. Однак там містяться документи, що описують інтронізацію єпископа і не показують його місіонерську роботу на території єпархії.

Окремо потрібно говорити про діяльність архієпископа Савватія на Мараморощині. Після його висвячення в 1923 р. він започаткував церковне розділення на дві ворогуючі фракції: сербську і константинопольську. Маючи мінімальну підтримку в Чехії, він, однак, мав прихильників на Підкарпатській Русі. Під час звернення до Стамбула щодо висвячення архімандрита Савватія листа було підписано представниками цілого ряду сіл із Мараморощини.

У вересня 1923 р. відбулася перша поїздка архієпископа Савватія на Закарпаття. У супроводі єпископа Веніаміна (Федченкова), канцлера Мілоша Червінки та інших він відвідав цілий ряд парафій, у тому числі і на Мараморощині. Віце-губернатор інформував до Праги, що архієпископ 15 вересня того ж року відвівав село Теребля на Тячівщині, де наступного дня служив літургію. 16 вересня у с. Вільхівці його чекало 4 тис. вірників, які були присутні на богослужінні. Наступним пунктом візитації стали с. Нересниця, Підплеша, Калини, Дубове, де духовенство служило молебні. 17 вересня в с. Калини архієпископ відправив літургію. Останнім пунктом у візиті Савватія на Мараморощину стало с. Бедевля, у якому обидва архієреї провели богослужіння та говорили до народу. Після поїздки до Руського та Чопівців на Мукачівщині архієпископ Савватій знову повернувся на Мараморощину, де 20-22 вересня відвідав Нересницю, Ґаничі, Углю, Тереблю, Нижню Колоча-

[23] NA, f. PMR, sign. 263, kart. 143. Sv. 9. č. 691/1929

[24] NA, f. MŠ, sign. 47 VII, kart. 3913, č. 141823/1931

[25] Данилець Ю. Місіонерська діяльність єпископа Дамаскина (Грданички) на Підкарпатській Русі // PRAVOSLAVNY BIBLICKY ZBORNIK. Горлице. I/2015. С. 105.

ву (Горб). У с. Нересниця було освячено новозбудований храм. За повідомлення віце-губернатора архієрею асистувало 14 священиків у присутності близько 7 тис. вірників[26].

У грудні 1924 р. архієпископ Савватій реорганізував Єпископську Раду, увівши до її складу священиків та ієромонахів із с. Калини, Нижня Апша, Копашново та Рахова. Головою керівного органу для Підкарпатській Русі було призначено архімандрита Боголіпа (Церковника)[27].

У вересні 1926 р. архієпископ Савватій пробув на території Закарпаття 5 днів (13-18 числа). Згідно зі звітами місцевої влади, архієрея супроводжували секретар Володимир Грузин, урядник Леонід Нейман та підприємець Ладислав Черих – власник легкового авто, на якому пересувалася делегація. Першим населеним пунктом у програмі візиту стало м. Хуст. Гості поселилися в готелі «Коруна», мали зустрічі з архімандритом Олексієм (Кабалюком) та ігуменом Амфілохієм (Кемінь). На думку віце-губернатора, Савватій хотів перетягнути Кабалюка на свій бік, а позаяк йому це не вдалося, не служив у Хусті жодних богослужінь. 14 вересня в с. Копашново було відправлено літургію, після якої архієрей закликав вірників не робити насилля проти греко-католиків. Того ж дня у супроводі згаданого підприємця, архімандрита Боголіпа та священика Івана Бабича, Савватій переїхав до с. Дубове. Наступного дня у названому населеному пункті було проведено освячення храму для скиту Іоанна Предтечі. Ночівля відбулася вже в с. Нересниця. 16 вересня архієпископ відвідав парафії в с. Нижня та Вишня Колочава, де відправив літургію. Чергова ночівля відбулася в с. Нижній Синевир в хаті місцевого старости церковної громади Василя Кута. 17 вересня було проведено літургію в містечку Волове, де церковний діяч зустрівся з керівником головнослужного уряду. 18 вересня Савватій також відвідав с. Сухобронька[28].

11 травня 1926 р. Савватій прибув до с. Чумальово, де о 17. 00 в присутності 19 священиків та 100 вірників висвятив 60-річного вчителя з Крайникова у сан ієрея, а жителя с. Тереблі Созиму – в диякона. 12 квітня він переїхав у с. Кричово, де зустрівся з 20 священиками та 200 вірниками. Після літургії хотів висвятити місцевого жителя Семена Крічфалушія в сан священика, але місцевий пастир Несух виступив з протестом. За повідомленням віце-губернатора, скандали на цьому не завершилися. Під час святкового обіду один із священиків – Георгій Бедзір звинуватив Савватія у висвяченні за гроші. Після нападок секретаря та інших присутніх відповів, що може довести свої слова документально. Щоб залагодити спір, священика запросили до світлиці до архієпископа, але він відмовився і покинув трапезу. У Тереблянському скиту Савватій висвятив на диякона Миколу Поповича та Івана Рибаря. Автор звіту підкреслював, що обидва кандидати були вигнані

[26] NA, f. MŠ, sign. 47 VII, kart. 3907, č. 116591/1923

[27] NA, f. MŠK, osobní spisy, kart. 202, č. 110181, 27. 09. 1928 p.

[28] NA, f. MŠ, sign. 47 VII, kart. 3908, č. 122388/1926.

недавно із монастиря настоятелем Йовом Войтишиним. «Попович і Рибар не мають жодної освіти та не можуть навіть підписатися». У документі знаходимо і відомості про сам скит в Тереблі. У ньому тоді проживало 4 осіб, які не дотримувалися жодного чернечого статуту та не служили літургію за відсутності священика. Віце-губернатор називає їх комуністами та вказує на зв'язки з лідером місцевих комуністів Іваном Чопиком. 13 травня 1926 р. Савватій від'їхав з Буштина до Словаччини[29].

Черговий візит архієпископа Савватія на Мараморощину припав на кінець жовтня 1926 р. Із звіту А. Розсипала до Президії МВС довідуємося, що він 30 жовтня приїхав потягом до Тересви, звідки наспіх переїхав до Нижньої Апші (присілок Велесград). Головна мета візиту – освячення нового православного храму. У цьому населеному пункті архієрей проживав до 1 листопада 1926 р., перебуваючи в будинку місцевого священика Леонтія Газія[30]. У зв'язку з тим, що влада заборонила діяльність Савватія на Підкарпатській Русі, його наступні візити припали вже на кінець 1938 на початок 1939 рр. Однак цей період виходить поза межі нашого дослідження.

Отже, Національний архів Чехії в Празі містить у своїх фондах унікальні документи, що розкривають різноманітні аспекти з історії релігійно-православного життя на Мараморощині. Нами виокремлено два блоки документів: інформація про релігійну боротьбу та відомості про пересування та діяльність єпископів на Мараморощині. Можна стверджувати, що чехословацька влада детально слідкувала за пересуванням православних архієреїв на Підкарпатській Русі, намагаючись контролювати їх діяльність. Джерела характеризують непослідовну політику празького уряду щодо релігійних суперечок у краї. Низка документів наводить на думку, що владі на початку 1920-х рр. було вигідно продовження конфлікту з метою послаблення позиції проугорсько налаштованої верхівки Мукачівської греко-католицької єпархії. Після врегулювання конфлікту за посередництвом Ватикану урядовці локалізували та припинили «релігійну війну», здійснивши ряд необхідних кроків. Тема вивчення чеських архівів залишається перспективною для українських істориків.

Література

Віднянський С. Мараморощина // Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України, К.: В-во «Наукова думка», 2009. С. 503.

Данилець Ю. Місіонерська діяльність єпископа Дамаскина (Грданички) на Підкарпатській Русі // PRAVOSLAVNY BIBLICKY ZBORNIK. Горлице. I/2015. С. 103-113.

NA, f. MŠ, sign. 47 III, kart. 809.

NA, f. MŠ, sign. 47 III, kart. 3883.

---

[29] NA, f. MŠ, sign. 47 VII, kart. 3908, č. 88742/1926.

[30] NA, f. MŠ, sign. 47 VII, kart. 3909, č. 140567/1926.

NA, f. MŠ, sign. 47 III, kart. 3884.
NA, f. MŠ, sign. 47 VII, kart. 811.
NA, f. MŠ, sign. 47 VII, kart. 3907, č. 9935/1927.
NA, f. MŠ, sign. 47 VII, kart. 3907, č. 116591/1923.
NA, f. MŠ, sign. 47 VII, kart. 3907, č. 12198/1927.
NA, f. MŠ, sign. 47 VII, kart. 3908, č. 88742/1926.
NA, f. MŠ, sign. 47 VII, kart. 3908, č. 122388/1926.
NA, f. MŠ, sign. 47 VII, kart. 3909, č. 140567/1926.
NA, f. MŠ, sign. 47 VII, kart. 3913, č. 141823/1931
NA, f. MŠK, osobní spisy, kart. 202, č. 110181, 27. 09. 1928 р.
NA, f. MŠK, osobní spisy, kart. 204, č. 58740/ 1928
NA, f. MŠK, osobní spisy, kart. 204, č. 79454/ 1928
NA, f. MŠK, osobní spisy, kart. 26, č. 126956/1924
NA, f. PMR, sign. 263, kart. 142. Sv. 1923-2.
NA, f. PMR, sign. 263, kart. 142. Sv. 743-15.
NA, f. PMR, sign. 263, kart. 143. Sv. 9. č. 4159/1928
NA, f. PMR, sign. 263, kart. 143. Sv. 9. č. 691/1929
NA, f. PMR, sign. 263, kart. 143. Sv. 9. č. 6277/1929

Проекти створення мараморoської єпархії Греко-Католицької Церкви у 1930-х роках

Victor Kicera / Віктор Кічера

Proiectele de constituire a Episcopiei Bisericii Greco-Catolice din Maramureș în anii 1930. *Acest studiu încearcă să sublinieze ideea creării unei Episcopii a Maramureșului, așa cum o demonstrează numeroasele date de arhivă și articolele de presă. Argumentele studiate sunt confirmate de numeroasele polemici și de frica autorităților laice cehoslovace cu privire la posibilitatea teoretică a creării unei astfel de instituții, fapt care, în aceea vreme, era o situație logică, date fiind condițiile Modus vivendi dintre Capitala Apostolică și Praga. Probabil, pentru a evita o astfel de posibilitate, oficialii au și organizat, în 1931, alegerea unui episcop. Se poate presupune că înființarea Diecezei de Maramureș a fost cheia formării Mitropoliei. Cu toate acestea, contradicțiile din cadrul diecezei și circumstanțele politice obiective ulterioare au lăsat nesoluționate proiecte foarte interesante de creare a unei dieceze în Hust.*

The Projects of Creation of Greek Catholic Church the Maramoroshdioces in 1930's. *This article deals with the idea of creating the Maramorosh diocese. This fact is confirmed by numerous archival data and periodicals. How realistic it seemed the creation of such institution should be studied deeply. The presented arguments show a lively discussion by the secular Czechoslovak authorities this opportunity and their fear of the possibility of such creation. It was a logical situation of that time, given the conditions of the Modus vivendi between the Apostolic Capital and Prague. Probably, in order to avoid such a possibility, officials accelerated the election of the bishop in 1931. Therefore, it is reasonable to assume that the creation of the Maramorosh diocese was the key to the establishment of the metropolis. However, the national contradictions in the diocese and the further objective political circumstances of that time left the extremely interesting projects of creating the diocese in Khust unresolved.*

Cuvinte cheie: *Capitala apostolică, Biserica Greco-Catolică, Episcopia Maramureșului, Modus vivendi, Cehoslovacia.*

Keywords: *Apostolic capital, Greek Catholic Church, Maramorosh diocese, Modus vivendi, Czechoslovakia.*

Починаючи приблизно із 1930 р., на рівні державних органів Чехословацької республіки (ЧСР) та у пресі активно обговорювалося створення архієпископства (митрополії) Греко-Католицької Церкви з центром на Підкарпатській Русі шляхом утворення Хустської (Мараморoської) єпархії. Так,

президія земського уряду Підкарпатської Русі 7 січня 1930 р. інформує Міністерство шкіл і народної освіти (МШАНО), що на конференції греко-католицьких єпископів, яка відбулася в Римі в жовтні 1929 р., говорилося про створення нової єпархії в Хусті, завданням якої мало би стати обмеження розвитку православ'я і повернення втрачених вірників і парафій, тобто воно би мало в основному місійні завдання і діяти без капітули. Проте в Римі так і не вирішили коли і яким способом буде утворена нова Мараморська єпархія і в яких відносинах вона буде з Мукачівською[1]. Тобто з урядової аналітики між місцевою владою Підкарпатської Русі та МШАНО в Празі зрозуміло про активне зондування чехословацькими урядовцями можливості створення нової єпархії в Хусті.

У таємній інформації Міністерства закордонних справ ЧСР (МЗС ЧСР) до МШАНО в Празі від 14 липня 1930 р. подано дані про намагання створити нову єпархію в Хусті, так як православна єпархія теж буде створена в Хусті. Але Ватикан при цьому домагатиметься створення митрополії, пишуть чехословацькі урядовці. Тут йдеться про те, що Ужгород би став центром, а Пряшів і Хуст додавалися би в єдине архиєпископство. Тепер дві єпархії підпорядковуються остиргомському архиєпископу, але при умові створення митрополії воно би отримало незалежність. Іншою думкою чиновників стало підпорядкування обидвох єпархій Львівському митрополиту, але зважаючи на проукраїнську спрямованість польських греко-католиків, такий розвиток подій би лише загострив існуючий стан справ у національній площині[2]. З цих таємних документів стає зрозуміло, що чиновники володіли усією повнотою інформації про плани створення митрополії (архиєпископства) з центром в Ужгороді. Причому чехословацькі урядовці розглядали можливий сценарій приєднання до Галицької митрополії, натомість категорично відкидаючи таку можливість через надмірну проукраїнську спрямованість тамтешніх греко-католиків, що, очевидно, би ускладнило міжнаціональну ситуацію в регіоні для чехословацької влади і Церкви в цілому. Важливо підкреслити, що по лінії МЗС ЧСР йшлося уже й про можливість створення митрополії на Підкарпатській Русі шляхом утворення нової єпархії в Хусті.

Досить цікава урядова аналітика місцевої влади про доцільність створення митрополії з центром в Ужгороді. 13 жовтня 1930 р. Президія земського уряду Підкарпатської Русі інформує МШАНО, що для уряду створення нової єпархії не є принципово вигідним чи то навпаки. Але при умові створення капітули і адміністрації видатки для держави би складали приблизно 300 000 к. ч. в рік. До того ж треба забезпечити маєтки для єпархії. Сама ж Мукачівська єпархія має 226 парафій, що достатньо і для однієї єпархії. А крім того, православні згодом вимагатимуть рівнозначного фі-

---

[1] Národní archiv v Praze (NA v Praze). Fond 371. Presidium Ministerstvaškolství a národníosvěty (MŠANO). Karton 3885. I. č. 2052. Č. 22438/1929.

[2] NAvPraze. F. 371. K. 3885. I. č. 2052. Č. 105220/1930.

нансування[3]. Тобто місцева державна влада в Ужгороді критично розглядала необхідність створення Хустської єпархії для греко-католиків, наводячи насамперед фінансові та адміністративно-територіальні аргументи.

Після отримання 16 травня МШАНО в Празі інформації від Земського уряду м. Ужгорода, уже 17 травня 1931 р. в таємному документі існує прохання до Земського уряду в Ужгороді прискорити розгляд кандидатур на мукачівського єпископа після смерті єпископа Петра Гебея, так як Ватикан може запропонувати створення ще однієї єпархії на Підкарпатській Русі, що буде вкрай негативно для влади, а тому необхідно якнайшвидше вирішити це питання[4]. Судячи з того, що після отримання інформації з Ужгорода Прага на наступний же день почала прискорювати питання вибору мукачівського єпископа,то урядові побоювання про другу єпархію в Хусті виглядали дуже реалістично.

Від 4 червня 1931 р. існує розпорядження МШАНО до Земського уряду в Ужгороді, де повідомляється про зіставлення всіх надісланих справ (очевидно, аналітики по кандидатах) для узгодження із МЗС ЧСР. Що ж до можливого єпископства в Хусті, то канонік Віктор Шельков міг би зайняти можливий пост разом із професором Олександром Хірою, пишуть до місцевого уряду празькі урядовці. Тут же наголошується, що дані про єпархію в Ужгороді необхідно збирати таємно, щоб швидко отримати інформацію чи відповідають кандидати на таке звання[5]. Очевидно, що вибір єпископа на кафедру в Ужгороді надзвичайно цікавив Прагу, так як створення єпархії в Хусті і виникнення митрополії не було би на руку чехословацькій владі. А тому, напевно, план урядовців був такий, щоб отримати до влади лояльного єпископа в Ужгороді й уникнути створення єпархії та митрополії, адже для світської влади краще мати одного лояльного єпископа, ніж незалежну і самодостатню церковну структуру з кількома єпархами.

Окрім місцевої влади та чиновників, МШАНО в Празі поступово залучаються і поліційні органи управління для пошуку інформації на кандидатів. Поліційне комісарство в Ужгороді 4 червня 1931 р. подає короткі відомості на Людвіга Міню, єпископського секретаря в Ужгороді, який народився 24 липня 1924 р. в с. Округле Тячівського округу, неодружений, греко-католицький священик, навчався в гімназії в Сиготі, а богослов'я студіював в Ужгороді й Будапешті. У Римі здобув докторат після чого працював у Хусті, а згодом переміщений на єпископського секретаря в Ужгород. Людвіг Міня позиціонує себе з великоруським напрямом, але є добрим священиком слов'янського напряму, зазначено в поліційній аналітиці[6]. Тобто підготовка інформаційних даних на конкретних осіб здійснювалися по лінії поліційних структур, що підтверджувало високий пріоритет у виборі кандидатур на

[3] NAvPraze. F. 371. K. 3885. I. č. 2052. Č. 131299/1930.
[4] Державний архів Закарпатської області (далі ДАЗО). Фонд 2. Оп. 9. Спр. 781. арк. 10.
[5] ДАЗО. Ф. 2. Оп. 9. Спр. 781. Арк. 12.
[6] ДАЗО. Ф. 2. Оп. 9. Спр. 781. Арк. 36.

єпископа в ЧСР міжвоєнної доби. Тобто, окрім МШАНО, місцевої влади та МЗС ЧСР у вибір єпископа підключають поліційні структури, що засвідчує високий пріоритет та інформативність Праги у релігійних питаннях Підкарпатської Русі.

Інформування МШАНО в Празі відбувалося і через посередництво українського уряду в Братиславі. Так, 15 червня 1931 р. братиславський уряд таємно інформує Прагу про активність Крижевецького єпископа Діонісія Нярaді, котрий ще 6 червня прибув до Пряшева і гостював у єпископа і апостольського адміністратора Павла Гойдича. Важливо, що єпископ Нярадій їхав зі Львова через Стрий і Чоп, але невідомо чи прибув до Ужгорода, хоч, зважаючи на вакантний ужгородський престол, не відвідав, пишуть урядовці, Прагу. Цей заїзд через Львів до Пряшева не був випадковий, адже відома його прихильність до митрополита Андрея Шептицького і протегування ним владики Павла Гойдича. Тут урядовці роблять припущення, що активність єпископа Нярадія пов'язано з намаганнями посісти вакантний престол в Ужгороді, а у випадку переміщення туди (в Ужгород) єпископа Гойдича, то в Пряшеві, де він уже був апостольським адміністратором. Не є винятком, що він би прийняв і єпископство в Хусті, при умові створення там єпархії, читаємо в документі. Завершують урядовці документ проукраїнським світоглядом єпископа Діонісія та анархії, яка панувала в Пряшеві за його правління як апостольського адміністратора[7]. Тобто чехословацькі урядовці досить упереджено описували постать єпископа Діонісія Нярадія перш за все через його колишню працю в Пряшеві та національні переконання.

16 червня 1931 р. урядова аналітика подає інформацію, що існує низка проектів і кандидатів, які активно обговорюються в різних колах і на різних рівнях. Окремо обговорюється також питання створення греко-католицької єпархії в Хусті, на чолі якої згадується найперше єпископський секретар 32-літній Людвіг Міня, який також має римський докторат. У суспільних колах йдеться, що якщо буде створена єпархія в Хусті –буде створено архиєпископство з центром в Ужгороді[8]. Очевидно, що урядові кола аналізували і суспільну думку тогочасної преси, котра не була, напевно, безпідставною. Тобто резонанс про створення митрополії станом на 1931 р. був досить відчутним. Це підтверджується і наступним фактом. Так, в документах МЗС ЧСР від 11 липня 1931 р. подано інформацію до МШАНО в Празі, що близько 15 000 румунів, які живуть на прикордонних територіях Підкарпатської Русі, вимагають створення окремої апостольської адміністратури[9]. Очевидно, що такий часовий збіг про створення адміністратури для румунів, котрі компактно проживали в цьому регіоні, був, напевно, викликаний побоюваннями про створення Марамороської єпархії в Хусті. Таким чином, зважаючи на існування великого масиву інформації про створення єпархії в

[7] ДАЗО. Ф. 2. Оп. 9. Спр. 781. Арк. 23.
[8] ДАЗО. Ф. 2. Оп. 9. Спр. 781. Арк. 25.
[9] NAvPraze. F. 371. K. 3885. I. č. 2052. Č. 107481/1931.

Хусті, обговорення кандидатур та можливість створення митрополії, можна ствердно говорити про цілком конкретні наміри з боку вищої церковної влади здійснити розбудову чинних церковних структур.

Наступний етап активізації щодо створення єпархії в Хусті розпочинається в середині 30-х рр. XX ст. 27 жовтня 1935 р. МШАНО в Празі інформує Президію земського уряду в Ужгороді, що колишній адміністратор Пряшівської єпархії Діонісій Нарядій старається про те, щоби греко-католицьким єпископом в Хусті, у випадку його створення, став монсеньйор Олександр Хіра. Цікаво, що празький уряд інформує – Олександр Хіра не може бути прийнятий за єпископа з політичних причин, так як має полонофільські погляди, зазначається у документі. Празький уряд просить місцеву президію в Ужгороді провести таємне розслідування щодо можливості іменування єпископа Олександра Хіри греко-католицьким єпископом в Хусті, чи ці чутки проявлялися якось конкретно чи ні, що потребує більше інформації про кандидатуру[10]. До честі празької влади, вона намагалася перевіряти дані, що надходили на кандидатів, напевно, з дуже різних джерел. 15 листопада 1935 р. поліційне управління в Ужгороді та президія поліційної дирекції в Ужгороді в цілком таємному документі подає інформацію на Олександра Хіру. Очевидно, це була відповідь на запит МШАНО від 27 жовтня 1935 р. У поліційному зведенні зазначається, що канонік кафедральної капітули в Ужгороді Олександр Хіра народився 17 січня 1891 р. у Вільхівцях, регіон Тячева, неодружений, син Карла і Берти, народжена Табакович, професор теологічної семінарії в Ужгороді, проживає на Учительській вулиці, є русинської народності. Був вихований в угорському дусі. Останнього часу на прохання американських богословів, що вчилися в Ужгороді, придбав кілька українських підручників у Львові, які використовує, хоч української мови не знає. Але не можна його за це вважати українофілом. З богословами, каноніками та в приватному житті розмовляє по-угорськи. Не є політично активний. Саме він не є заангажованим в жодному політичному русі. Олександр Хіра має дуже добру освіту і духовну формацію. З Польщею не має жодних контактів, як і відносини з депутатом Стефаном Фенциком[11]. Поліційна аналітика є досить лаконічною, проте, на нашу думку, дуже влучною і об'єктивною, зважаючи на урядове джерело її походження. Натомість можемо констатувати невдалу спробу скомпрометувати кандидата Олександра Хіру, у чому досить добре розібралися чехословацькі чиновники.

Окрім поліційних даних на кандидатів, чехословацька влада намагалася зіставляти інформацію з єпархіальними повідомленнями. Так, від єпархіального правління в Ужгороді ще 16 травня 1931 р. надійшла більш детальна біографія на каноніка-претендента за підписом генерального вікарія Олександра Стойки. Згідно з біографією Олександр Хіра народився 17 січня 1897 р. у Вільхівцях (Тячево), Підкарпатська Русь, навчався в Нерес-

[10] ДАЗО. Ф. 2. Оп. 9. Спр. 781. Арк. 60.
[11] ДАЗО. Ф. 2. Оп. 9. Спр. 781. Арк. 61.

ниці, Вільхівцях і гімназії в Мараморош Сиготі (1907-1915). Університетські студії завершив у Будапешті з відмінним дипломом (1915-1920). 19 грудня 1920 р. висвячений. Займає посаду протоколіста єпархії, а в 1922-24 рр. – адміністратор парафій у Вільхівцях і Тернові. З 1924 р. – спіритуал і професор богослов'я в Ужгородській богословській семінарії. Очолює місійне товариство та займається пастеризацією в'язнів, а з 1927 р. й хворих в лікарні. З 1930 р. – консисторіальний радник, єпископський комісар в Ужгородській реальній гімназії та папський каплан[12]. Можливо, саме недовіра урядових чиновників до єпархіальних даних, а можливо, якісь інші джерела інформації й змушували перевірити дані про кандидата Олександра Хіру на єпарха в Хусті. Хоч з іншого боку, єпархіальна біографія тим і відрізнялася від поліційної, що в ній відсутня інформація про політичні та національні особливості кандидата.

У 1937 р. існує пояснення в єпархіальному часописі Мукачівської єпархії «Душпастир», що незабаром має бути створення двох архиєпископств в Чехословаччині: чехословацького і підкарпаторуського із створенням нової єпархії в Хусті, має бути проголошена папська булла про ці утворення. Детально лише не пояснено кордони нових адміністративних утворень, проте факт їх викладається як скоре майбутнє, що позначено лише формальними процесами. Причому вказується, що Modusvivendi є лише дочасною угодою. Головні позиції конкордату, щоби була повна автономія місцевого архієрея в рамках держави, а також його вірність державі та управління всіма маєтками потрібно здійснювати всередині держави[13].

У Римі 2 вересня 1937 р. таки була опублікована папська булла, яка змінила юрисдикцію католицьких і греко-католицьких єпархій. Було усунуто підпорядкування Пряшівської та Мукачівської єпархій Остиргомському архиєпископу. Тут же наголошується про створення двох митрополій – Словацької і для Підкарпатської Русі. До нової єпархії буде належати Мукачівська, Пряшівська і нова єпархія Хустська[14]. На жаль, у часописі так і не опубліковано жодного офіційного документа, котрий би стосувався створення вищезгаданих адміністративних одиниць, або документів, які б докорінно змінювали чинні у Чехословаччині греко-католицькі єпархії. Проте саме цей документ усунув підпорядкування греко-католицьких єпархій сусіднім архиєпископам, зробивши їх самодостатніми.

Не менш цікавою є заява єпископа Олександра Стойки, опублікована в тому самому часописі «Душпастир». Тут говориться про створення архиєпископства для Підкарпатської Русі. І першим кроком, як зауважує єпископ Олександр Стойка, має стати наступне: «Я убѣжденный, что при заложенію

[12] ДАЗО. Ф. 2. Оп. 9. Спр. 781. Арк. 4.

[13] М., М., Б. Modusvivendi//Душпастырь. Урядовый и духовный органъ епархіи Мукачевской. Рочник XV (1937). Нов. -децемберъ. Число 11-12. С. 245-249.

[14] Новое установленіє границъ епархій в ЧСР // Душпастырь. Урядовый и духовный орган ъепархіи Мукачевской. Рочник XV (1937). Септ. -октоберъ. Число 9-10. С. 235-236.

нового архієпископства первымъ крокомъ будет канонизація нового єпископства мараморешского съ пребываніемъ в Хустѣ, ибо наша република и Церковъ у восточныхъ воротъ маютъ велику миссию»[15].

Президія поліційної дирекції в Ужгороді 10 грудня 1937 р. подає інформацію Президії земського уряду в Ужгороді, що денна періодика переповнена інформацією про створення архієпископства на Підкарпатській Русі, що є наслідком Modusvivendi. Центром архієпископства буде Ужгород, а осередком нової єпархії – Хуст. Хто буде очолювати архієпископство і нову єпархію невідомо. Але поліційні органи довідалися, що великий вплив у цьому має орден Василіан. Чин виконує для Риму наглядову та інформаційну роль у церковних справах. При цьому греко-католицький єпископ Олександр Стойка не є українського напрямку, натомість василіани є сильно проукраїнськими і тому до єпископа ставляться критично. Єпископ Павло Гойдич натомість походить з чину василіан, а тому останні би раді бачити його на чолі архієпископства, про що й інформують Ватикан. Але церковні кола близькі до єпископа Олександра Стойки вірять, що він має велику підтримку чехословацької влади і архієпископство очолить він, хоч єпископ Павло Ґойдич і є старшим. На хустський єпископський престол найбільш вірогідним кандидатом є канонік Олександр Хіра, котрий серед тамтешніх вірників дуже любимий і є одним з найкращих працівників і каноніків при єпископові Олександрові Стойці[16]. Урядова аналітика 1937 р. подає найбільш реалістичну картину щодо створення майбутньої єпархії в Хусті, заснування якої через внутрішні протиріччя залишалося непростою справою.

Існує досить цікава інформація по лінії місцевих поліційних органів. Президія поліційної дирекції в Ужгороді 22 грудня 1937 р. подає таємну інформацію Президії земського уряду в Ужгороді, що згідно з новими даними є інформація, що американський греко-католицький єпископ Василь Такач був викликаний у Рим для його призначення архієпископом в ЧСР[17]. Такі дані, очевидно, були не безпідставними, зважаючи на інформацію і в церковній пресі того часу. Проте цілком можливо інформація поліційних чиновників трохи перебільшена, а єпископ Василій Такач міг радше розглядатися Ватиканом як черговий кандидат. Проте тут важливо те, що це ще один факт про плани створення митрополії, ключем до якої було створення Хустської єпархії.

Аналізуючи газетну періодику від 24 березня 1938 р., існує інформація чиновників, що одним з кандидатів розглядається також віце-ректор Юлій Марина, який має римський докторат і дуже любимий молоддю. Незадоволеним його кандидатурою міг би бути український табір, котрий

---

15 Его Эксцеленція епископъ Александръ о первойэтапѣ «Modusvivendi» // Душпастырь. Урядовый и духовныйорганъепархіи Мукачевской. Рочник XV (1937). Септ. -октоберъ. Число 9-10. С. 237.

16 ДАЗО. Ф. 2. Оп. 9. Спр. 781. Арк. 63.

17 ДАЗО. Ф. 2. Оп. 9. Спр. 781. Арк. 64.

очолюють василіани, адже др. Марина є руського спрямування. А тому василіани для цих цілей отримали від єпископа Стойки дозвіл на проведення місій та агітації в Марамороші на свою користь. Але діяльність василіан уже кілька разів переступила винятково церковну площину, зазначено в урядовому зведенні[18]. Тут чиновники аналізують протиріччя в середовищі греко-католицького духовенства за національним чинником, що, очевидно, впливало і на створення єпархії в Хусті. Проте події 1938 р. і особливо 1939 р. перекреслили сподівання утворення марамороської єпархії, на місце якої, з проголошенням Карпатської України, призначено апостольського адміністратора Діонісія Нярадія.

Таким чином, ідея створення Марамороської єпархії підтверджується чисельними архівними даними та періодичною пресою. Наскільки реалістично виглядало створення такого утворення, варто глибше вивчати. Проте уже вищенаведені аргументи, підбір кандидатів, засвідчують жваве обговорення і боязнь світської чехословацької влади навіть про теоретичну можливість такого утворення, що було цілком послідовною справою тієї доби, зважаючи на положення Modusvivendi між Апостольською столицею і Прагою. Напевно, для уникнення такої можливості чиновники і прискорювали вибори єпископа у 1931 р. Можна припустити, що саме створення Марамороської єпархії було ключем до створення митрополії. Проте національні протиріччя і подальші об'єктивні політичні обставини тієї доби залишили невирішеними надзвичайно цікаві проекти створення єпархії в Хусті.

Література

Державний архів Закарпатської області. Фонд 2. Оп. 9. Спр. 781. Арк. 4-65.

Его Эксцеленція епископъ Александръ о первуй этапѣ «Modusvivendi» // Душпастырь. Урядовый и духовный органъ епархіи Мукачевской. Рочник XV (1937). Септ. -октоберъ. Число 9-10. С. 237.

М., М., Б. Modusvivendi // Душпастырь. Урядовый и духовный органъ епархіи Мукачевской. Рочник XV (1937). Нов. -децемберъ. Число 11-12. С. 245-249.

Новое установленіє границъ епархій в ЧСР // Душпастырь. Урядовый и духовный органъ епархіи Мукачевской. Рочник XV (1937). Септ. -октоберъ. Число 9-10. С. 235-236.

Národní archiv v Praze (NA v Praze). Fond 371. Presidium Minister stvaškolství a národní osvěty (MŠANO). Karton 3885. I. č. 2052. Č. 22438/1929.

NAvPraze. F. 371. K. 3885. I. č. 2052. Č. 105220/1930.

NAvPraze. F. 371. K. 3885. I. č. 2052. Č. 131299/1930.

NAvPraze. F. 371. K. 3885. I. č. 2052. Č. 107481/1931.

[18] ДАЗО, ф. 2, оп. 9, спр. 781, арк. 65.

Ромська етнічна меншина України та Румунії: бінарне порівняння практик включення у громадсько-політичне життя

Petro Habryn / Петро Габрин

Minoritatea etnică rromă a Ucrainei și a României: comparație binară a practicii de integrare în viața publică. *Autorul analizează cadrul constituțional și legislativ al drepturilor și libertăților minorităților etnice din Ucraina și România, inclusiv a comunității de rromi. Sunt ilustrate datele statistice privind numărul populației de rromi pe unități administrativ-teritoriale din Ucraina și România. De asemenea, sunt descrise activitățile organizațiilor neguvernamentale din Ucraina și România și influența lor asupra formării politicilor locale și statale privind minoritatea etnică rromă. Lucrarea analizează și nivelurile și formele de reprezentare a minorității etnice rrome în organismele locale de autoguvernare din Ucraina și România. Este comparat nivelul de implicare a reprezentanților din comunitățile de rromi în instituțiile centrale ale puterii executive și legislative a celor două țări. Este studiată experiența pozitivă a României pentru Ucraina cu privire la practicile de includere a minorității etnice rrome în viața publică și politică.*

Roma Ethnic Minority of Ukraine and Romania: Binary Comparison of Practices of Inclusion in Public and Political Life. *The author analyzed constitutional and legislative frameworks of ethnic minority rights and freedoms in Ukraine and Romania, including the Roma community. The statistical data on the number of Romani population in the context of administrative units in Ukraine and Romania are illustrated. The activities of non-government organizations in Ukraine and Romania and their influence on formation of state and local politics concerning Roma ethnic minority are described. Levels and forms of the Roma ethnic minority representation in local governments of Ukraine and Romania are analyzed. The comparison of involvement level of the Roma community representatives in central institutes of executive and legislative power of the two countries is made.romanian positive experience for Ukraine in relations to the practice of Roma ethnic minority incorporating into public and political life is considered.*

Cuvinte cheie: *România, Ucraina, minoritate etnică rromă, partid politic, organizație neguvernamentală, politică locală, procese etno-politice, integrare, incluziune.*

Keywords: *Romania, Ukraine, Roma ethnic minority, political party, non-government organization, local politics, ethnopolitical processes, integration, inclusion.*

Проблема захисту громадсько-політичних прав і свобод ромів заслуговує на особливу увагу через специфіку й складне становище цієї етнічної меншини як в Румунії, так і в Україні. Можна вважати, що Конституція Румунії, прийнята Конституційною Асамблеєю 21 листопада 1991 року, не виправдала очікувань представників найбільшої етнічної меншини країни – угорської громади. Представники ж ромів та інших, менших за чисельністю етнічних меншин, зайняли досить нейтральну та обережну позицію щодо маніфестованих конституційних принципів, які стосуються їхніх прав та свобод. Також зрозуміло, що політичне представництво ромів та інших етнічних меншин не завжди були схожими на цілі угорської меншини Румунії.

Найбільш важливе право, отримане етнічними меншинами Румунії на початку 1990-х років, стало політичне право представництва в парламенті. Закон № 68/1992 «Про вибори Палати депутатів і Сенату» надав гарантовану кількість депутатських мандатів для кожної етнічної меншини за умови дотримання певної процедури. Ст. 4 (1) цього Закону передбачає, що «юридично створені організації громадян, що належать до національних меншин, які не можуть отримати принаймні одне місце в Палаті депутатів або Сенаті на виборах, мають право на одне місце в Палаті депутатів»[1]. Відповідно до пункту 2 ст. 59 Конституції Румунії 1991 року[2], такою умовою є те, що їхня частка у голосуванні становить щонайменше 5% від середньої кількості голосів, відданих у всій країні для обрання одного депутата.

У 1993 році була створена Рада національних меншин, сформована з представників етнічних меншин і державних службовців від міністерств. Це був лише консультативний орган, а фактична відсутність реальних повноважень характеризувала його діяльність як таку, яку можна оцінити «дуже стриманою». Румунія стала членом Ради Європи 7 жовтня 1993 року, а 1 лютого 1995 року підписала Рамкову конвенцію про захист національних меншин. Цю Конвенцію румунський парламент ратифікував уже 11 травня 1995 року.

У 1990-х роках загальне становище ромського населення країн Центрально-Східної Європи у різних сферах суспільного життя погіршилося. У Румунії роми так само зазнали труднощів під час працевлаштування, погіршилися соціально-економічні умови їхнього життя, зріс рівень неписьменності серед молоді, почастішали прояви непрямої та прямої форм дискримінації, які «виштовхували» ромів на задвірки суспільного життя. У другій половині 1990-х років процес фрагментації громадського ромського руху в Румунії був неминучим у контексті відсутності політичного досвіду та культурними відмінностями між ромськими активістами. Багато ромських лідерів орієнтували свої інтереси та роботу в неурядовому секторі, де вони

---

[1] Art. 4. Cap. 1 Dispozitii generale. Emitent: Parlamentul Romaniei. *Legea nr. 68 din 15 iulie 1992 pentru alegerea Camerei Deputatilor si a Senatului*. URL: http://www. cdep.ro/pls/legis/legis_pck.htp_act_text?idt=12169

[2] Art. 59. Alegerea Camerelor. Titlul III Autoritățile publice. Capitolul 1 Parlamentul. *Constituția României 1991*. URL: http://www. cdep.ro/pls/dic/act_show?ida=1&idl=1&tit=3#t3c1s1a59

легше залучали фінансові та інші ресурси у вигляді соціальних допомог, реалізації проектів у ромських громадах.

У парламентських виборах 1996 року взяли участь три ромські партії: Ромська партія, Альянс ромської єдності та Ромська етнічна спільнота. Ромська партія отримала 82 000 голосів виборців та отримала одне місце в парламенті – депутатом був обраний Меделін Войку. Незважаючи на свій відносний успіх, Ромська партія зіткнулася з сильною конкуренцією з боку Альянсу ромської єдності, який отримав лише на 10 000 голосів виборців менше[3]. Успіхи ромських партій Румунії на парламентських виборах 1996 року призвели до зростання уваги до ромської етнічної меншини з боку уряду. Урядове агентство у справах ромів уперше було створено у лютому 1997 року під назвою Національного агенства ромів, яке підпорядковувалося Департаменту захисту національних меншин. У липні 2003 року агентство було перейменовано в Управління у справах ромів[4].

Вибори до румунського парламенту у 2000 році призвели до зміни політичної ролі Ромської партії. Лідери Ромської партії підписали виборчу угоду із Соціал-демократичною партією, яка на той час була найпотужнішим гравцем у партійній системі Румунії. Так, окремі положення угоди передбачали, що Ромська партія отримає ряд позицій у центральних органах державного апарату, зокрема посаду державного секретаря у вже створеному Національному агенстві ромів. Була запропонована посада ромського радника для обраного президента. Після парламентських виборів Ромська партія залишилася найважливішим гравцем з-поміж інших ромських політичних сил і знову закріпила своє зарезервоване місце в парламенті – ромським депутатом на чотири роки став Ніколає Пеун. Він також очолив Комітет з прав людини, релігій та національних меншин у Палаті депутатів. Крім того, член Ромської партії, який балотувався по виборчому списку Соціал-демократичної партії, також отримав місце у нижній палаті парламенту. Перша велика ініціатива цієї Угоди полягала у призначенні радників з-поміж ромів до регіональних адміністративних урядових офісів, відомих як префектури[5].

Результати парламентських виборів 2000 року спричинили до зміни конфігурації політичних сил, яка була унормована «Угодою про співробітництво між Соціал-демократичною партією та Демократичним союзом угорців Румунії» в 2002 році. Зокрема, спеціальна увага була приділена питанню забезпечення політичних прав етнічних меншин у тих місцевостях та регіонах, де вони знаходяться у пропорційно великій меншості порівняно з більшістю населення. Одним з найважливіших моментів було парламентське голосування щодо нового закону про місцеве державне управління

[3] Magyari N., Mark L., Harbula H., Magyari-Vincze E., *Country Report on Ethnic Relations: Romania*, Budapest, 2008. p. 22. URL: https://ec.europa.eu/migrant-integration/index. cfm?action=media. download&uuid=2998179B-D4DD-9D53-5227C598F3ECEA6C

[4] *Ibidem*, p. 21.

[5] *Ibidem*, p. 24.

№ 215/2001, який передбачав використання мов меншин у межах адміністративно-територіальних одиниць Румунії, де етнічна меншість становить як мінімум 20 % від загальної кількості населення[6]. Цей закон є великим досягненням для Румунії у сфері захисту та дотримання прав етнічних меншин. Так, у місцевих радах, у яких депутати, які належать до етнічної меншини, складають принаймні одну третину від загальної кількості складу ради, їхня рідна мова також може бути використана на засіданнях (сесіях) цієї ради.

У 2003 році однією з найважливіших конституційних поправок для етнічних меншин Румунії було впровадження нової ст. 120 (стара ст. 119 у формі Конституції 1991 року), яка передбачає використання мови меншин щодо державного управління. Було запроваджено наступний конституційний принцип: «У територіально-адміністративних одиницях, де громадяни належать до національної меншини, значна увага передбачена усному та письмовому використанню мови цієї національної меншини у відносинах з місцевими органами державного управління Румунії та децентралізованими державними службами на умовах, передбачених парламентським законом»[7]. Роми стали однією з шістнадцяти визнаних етнічних меншин у Румунії, які, за Конституцією, мають право на гарантований один мандат у нижній палаті Парламенту Румунії – Палаті депутатів (до прикладу, чеська та словацька етнічні меншини мають також одне місце у даній Палаті).

Парламентські вибори 2004 року відзначилися падінням рівня підтримки ромських партій серед виборців. Найпотужніша Ромська партія отримала тільки 56 076 голосів виборців або 0,55 % від усіх голосів (депутатом нижньої палати парламенту став Ніколає Пеун). Це менше порівняно з результатом партії у 2000 році, коли вона отримала 71 786 голосів виборців. Друга за величиною ромська партія – Альянс ромської єдності – отримала на цих виборах 15 041 голосів виборців або 0,14 % від усіх голосів[8].

Національне агентство з питань ромів було створено у 2004 році для заміни попереднього Управління у справах ромів. Національне агентство з питань ромів стало державним органом, який був відповідальним за координацію та моніторинг реалізації Стратегії покращення умов життя ромів 2001 року. Агенство об'єднало представників галузевих міністерств, інших державних установ і ромських неурядових організацій для діалогу та покра-

---

[6] Art. 40. Sectiunea a 3-a Functionarea consiliului local. Capitolul II Consiliile locale. *Legea nr. 215 din 2001 a administratiei publice locale.* URL: http://legislatie. resurse-pentru-democratie.org/legea/215-2001. php

[7] Articolul 120. Principii de baza. Sectiunea 1 Administratia publica centrala de specialitate. Capitolul V Administratia publica. *Constitutia Romaniei din 2003.* URL: http://www. dreptonline.ro/legislatie/constitutia_romaniei. php

[8] Frunzaru V., *Political Inclusion of Roma Minority in Romania*, in Tarrosy I., Rosskogler G. (eds.)*Social, Economic and Political Cohesion in the Danube Region in the Light of EU Enlargement.* Pecs: Europe Centre PBC, 2006. p. 112. URL:http://drcsummerschool.eu/static/designs/drcsummerschool/portlets/portlet. application. DocumentStorage/getFile. jsp?order=getFile&id=61&returnUri=/proceedings&returnOrder=getLinks&returnCategoryId=4

щення соціально-економічного становища ромів, сприяння розвитку культур, зайнятості, а також моніторингу умов життя. Національне агентство з питань ромів стало відповідальним за адміністрування та реалізацію проектів, що фінансуються різними інструментами з боку ЄС.

Румунія також є країною-підписантом «Ромської Декади 2005–2015» – регіональної ініціативи з підвищення соціальної інтеграції ромів, – яка була започаткована 2 лютого 2015 року дев'ятьма європейськими країнами у м. Софія (Республіка Болгарія). Відтак уряд Румунії призначив Національне агентство з питань ромів координатором виконання Декади. Румунія була першою з дев'яти членів Декади, яка головувала в ній з липня 2005 року по липень 2006 року. Національне агентство з питань ромів запропонувало обговорювати кілька нагальних проблем, характерних для державної політики щодо ромів у Румунії. Один з цих аспектів стосувався гармонізації румунської та міжнародної державної політики[9].

Парламентські вибори 2008 року вже традиційно «принесли» для ромської громади Румунії одне місце депутата у нижній палаті парламенту. Обраним депутатом від Ромської партії «Про-Європа» знову став Ніколає Пеун, а сама партія отримала 44 037 голосів (0,6 %) виборців. Як зазначив О. Процюк, станом на 2010 рік Румунія досягла значних успіхів у плані включення представників етнічних меншин до складу парламенту. Більше того, етнічні меншини були надмірно або ж пропорційно представлені в парламенті. Після електоральної реформи 2008 року виборча система Румунії стала поєднанням пропорційного представництва та гарантованого резервування місць для кандидатів від етнічних меншин. Таким чином, була сформована система забезпечення високого рівня парламентського представництва етнічних меншин[10].

Як держава-член Європейського Союзу у відповідності до Рамкової угоди ЄС щодо національних Стратегій інтеграції ромів, уряд Румунії у 2011 році прийняв свою другу Стратегію інтеграції ромів на 2012–2020 роки. Стратегія включає напрямки роботи у сфері освіти, зайнятості населення, охорони здоров'я, житла та інфраструктури, культури, профілактики та боротьби з дискримінацією, відповідно до останніх політик ЄС щодо соціального включення. Водночас, як зазначив румунський дослідник Г. Андреєску, у той час соціально-політична атмосфера в Румунії не була сприятливою для задоволення важливих потреб угорської та ромської меншин[11].

Парламентські та місцеві вибори 2012 року засвідчили, що незважа-

[9] Ionescu M., Stănescu S., *Assessment report of national programs financed by European Union for Roma inclusion.* București, Pro Universitaria, 2014. p. 27. URL: http://www. anr.gov.ro/docs/Site2014/ProiectePrograme/ProiecteInCurs/140616%20PAIRS%20EN%20final.pdf

[10] Protsyk O., *Representation of minorities in the Romanian parliament*, Mexico, 2010. p. 15. URL: http://archive. ipu.org/splz-e/chiapas10/romania.pdf

[11] Andreescu G., *The draft law on the status of national minorities versus the real challenges of the system for the protection of minorities*, in "*The Romanian Journal of Society and Politics*", vol. 6, № 2. December 2011, p. 61, URL: http://rjsp. politice.ro/sites/default/files/pictures/gabriel_andreescu.pdf

ючи на велику частку виборців серед ромського населення в Румунії, їхній політичний вплив мав бути потужнішим, якби роми зуміли об'єднати свої сили, особливо враховуючи те, що угорців від Демократичного союзу угорців у Румунії стали представляти вісімнадцять депутатів у нижній палаті та дев'ять сенаторів у вищій палаті Парламенту. Ромська партія «Про-Європа» отримала близько 22 000 голосів або менше 0,3 % від загальної кількості голосів виборців, що є значно нижчим за 5 % виборчий поріг. Парадоксально, що серед усіх шістнадцяти меншин Румунії, що мають право обиратися до парламенту, тільки роми були найбільш слабко представлені в ньому. Фактично роми, яких офіційно налічується понад 621 тис. чол., були представлені одним депутатом. Тоді як, наприклад, вірмени, македонці, албанці або русини, при значно меншій кількості населення, також отримали по одному депутату в законодавчому органі Румунії. У той же час на місцевих виборах 2012 року Ромська партія «Про-Європа» отримала одного міського голову та 125 місцевих депутатів. Крім цього, ромська партія «Ромський громадський демократичний альянс» виборола 28, а Національний союз ромських громад здобув 8 мандатів місцевих депутатів.

Прем'єр-міністр Румунії, соціал-демократ Віктор Понта (травень 2012 – листопад 2015 років) у 2012 році призначив відомого музиканта ромського походження Даміана Дрегічі особистим радником у справах ромів. Він також був обраний до румунського Сенату, а потім був обраний членом Європейського Парламенту у 2014 році від Соціал-демократичної партії. З весни 2014 року радником у справах ромів стала молода ромка Аліна Чічіу. Однак реальними повноваженнями посада радника не була наділена. Це було скоріш почесним званням та демонстрацією готовності уряду реагувати на соціальні виклики в ромських громадах Румунії. Процес широких консультацій щодо перегляду національної «ромської» Стратегії розпочався у березні 2013 року і тривав по грудень 2014 року. Наслідком перемовин стало прийняття п'ятирічної зміненої та доповненої «Стратегії уряду Румунії щодо включення румунських громадян, які належать до ромської меншини на 2015–2020 роки»[12].

Останні парламентські вибори в Румунії, які відбулися у грудні 2016 року показали, що підтримка Ромської партії «Про-Європа» знизилася – партія набрала тільки 13 126 голосів (0,19 %) виборців. Однак гарантоване одне місце в нижній палаті парламенту ця партія за собою зберегла. Депутатом від ромської меншини став Васіле Даніел.

Важливим для розуміння демографічних, міграційних процесів та електоральної поведінки ромської етнічної меншини Румунії та України є питання чисельності даної громади у своїй країні. Для двох держав спільною ознакою є те, що офіційна статистика кількості ромів за результатами

[12] Див.: *Strategy of the government of Romania for the inclusion of the romanian citizens belonging to roma minority for 2015–2020*, Bucharest, 2015, 128 p. URL: https://www. swedenabroad. se/globalassets/ambassader/rumanien-bukarest/documents/romanian-strategy-for-2015-2020.pdf

загальнодержавних переписів населення є значно нижчою від тих даних, які наводять неурядові організації, у тому числі міжнародні. Починаючи з 1990-х років у Румунії були проведені три загальнодержавні переписи населення, а саме у 1992, 2002 та 2011 роках. Так, у 1992 році ромська етнічна меншина за даними перепису складала 401 087 осіб, а у 2002 році – вже 535 140 осіб[13]. До прикладу, у м. Орадея офіційна кількість ромів станом на 2002 рік складала 2 449 осіб за етнічною приналежністю; 37 % етнічних ромів розмовляли угорською мовою, а 22 % – ромською мовою[14].

Відповідно до останнього загальнодержавного перепису населення, який проводився у Румунії впродовж 20–31 жовтня 2011 року серед запитань загального анкетування у ході збору статистичних даних щодо громадян були такі як: «До якої етнічної групи належить особа?» та «Якою є рідна мова особи?»[15]. Це дало змогу чітко виокремити приналежність громадян до тої чи іншої етнічної меншини, включаючи ромську. За даними перепису 2011 року, 621 573 особи заявили, що є ромами за етнічною приналежністю з приблизно 20 млн. чол. Таким чином, у порівнянні з 2002 роком, ромська етнічна меншина збільшилась на 15,6 %. Роми становили 3,2 % від загального числа мешканців Румунії. Ромське населення найбільше проживає у таких повітах (жудецах) як Калараш (8,1 %), Муреш (8,8 %), Салаж (6,9 %), Біхор (6,1 %)[16].

На думку лідерів ромських неурядових організацій, досить часто роми не хочуть відкрито заявляти про свою ідентичність через сумне історичне минуле, передане майбутнім ромським поколінням. До прикладу, процес депортації ромів Придністров'я у ході Другої світової війни й досі закріплений у колективній пам'яті ромського населення. З іншого боку, звіт щодо оцінки фінансування Європейським союзом програм на підтримку ромів Румунії за 2014 рік показує, що навіть сьогодні «самоідентифікація ромів продовжує залишатися стигмою»[17]. Таким чином, роми складають третю найбільшу етнічну групу в Румунії після румунів і угорців. Водночас різні неурядові організації називають чисельність ромів вищою у 4-5 разів – до 2 млн. чол., що перетворює їх, очевидно, на найбільшу етнічну меншину в країні[18]. Отримання точних статистичних даних для підрахунку ще більше

---

[13] Populatia după etnie la recensamintele din perioada 1930-2011 – judete. URL: http://www.recensamantromania.ro/wp-content/uploads/2015/05/vol2_t1.xls

[14] Tátrai P., *Ethnic residential segregation in three cities of Northwest Romania*, in "Hungarian Geographical Bulletin", № 60 (2), 2011, pp. 210-211. URL: http://epa. oszk. hu/02500/02541/00010/pdf/EPA02541_hungeobull_2011_2_189-216.pdf

[15] *National Institute of statistics. Quality Report of the 2011 Population and Housing Census*, Bucharest, 2011, p. 20. URL: http://www. recensamantromania.ro/wp-content/uploads/2015/02/Raport-de-calitate_RPL2011_ENGLISH.pdf

[16] Marin A., Csonta A., *Discrimination of Roma Communities Romania National Report*, Bucharest, 2012, p. 5. URL: https://www. gitanos.org/upload/44/68/Discrimination_of_Roma_National_Report_ROMANIA_Net_Kard.pdf

[17] Ionescu M., Stănescu S. M., *op. cit.*, 2014, p. 22. URL: http://www. anr.gov.ro/docs/Site2014/ProiectePrograme/ProiecteInCurs/140616%20PAIRS%20EN%20final.pdf

[18] Embassy of Finland. *Background report about the roma in Romania*, 4 July 2014, Bucharest, 2014,

ускладнюється тим, що велика міграційна хвиля громадян Румунії, у тому числі ромів, до різних європейських країн розпочалася після вступу Румунії до ЄС у 2007 році.

Аналізуючи участь ромської етнічної меншини у парламентських електоральних циклах Румунії, можна зазначити, що політичне представництво ромів в обох палатах парламенту є дуже низьким. Будучи фактично третьою за чисельністю етнічною групою Румунії, роми й досі задовольняються одним (!) депутатом у нижній палаті парламенту. Як зазначають І. Барінов та В. Пантін, сьогодні подальше врегулювання положення етнічних меншин у Румунії багато в чому буде залежати від наявності конструктивного діалогу між національним урядом та керівництвом ЄС. Цей діалог повинен включати, крім іншого, готовність Бухареста йти на реальні поступки меншинам і прагнути в дійсності, а не формальним чином підняти їх поточний політичний рівень до європейських стандартів. Брюсселю ж, зі свого боку, також належить співвіднести усталені в Західній Європі норми з політичними традиціями та реальним соціально-економічним станом Румунії[19].

Зауважимо, що незважаючи на політичні зусилля та дії центральних та місцевих органів влади, велика кількість ромів Румунії й досі є виключеними з основних сфер суспільного життя країни. Ромські політичні партії, неурядові організації, традиційні ромські лідери разом відіграють важливу роль у тому, що голос ромської етнічної меншини «чує» румунська влада на центральному та місцевому рівнях. Також ці актори відіграють важливу роль у розробці політики та програм, пов'язаних з ромами, проводять моніторинг стану їх виконання. Проте, враховуючи значний відсоток ромського населення Румунії, вплив ромського громадянського суспільства виявляється досить обмеженим та вузьким. На думку дослідниці Р. Прісакаріу, низький рівень громадсько-політичного впливу ромів Румунії пов'язаний не з браком законодавчих інструментів, а через селективну кооптацію ромських представників, яка доповнюється слабким зв'язком між ключовими ромськими лідерами та низовими ромськими громадами20. Тим не менше, залишається до кінця незрозумілим те, чому (попри наявні людські, фінансові та громадські ресурси – П. Г.) роми й по сьогодні, практично, виключені з процесів прийняття важливих політичних рішень як в Румунії, так і по всій Європі.

p. 4. URL: http://www. finland.ro/public/default. aspx?contentid=310705&contentlan=2&culture=en-US

[19] Баринов И., Пантин В., Политика по отношению к национальным меньшинствам в Словакии и Румынии на рубеже XX–XXI вв. Человек. Сообщество. Управление. 2016. Том 17. № 4. С. 26. URL: https://www. imemo.ru/index. php?page_id=645&id=3721

[20] Prisacariu R., *Roma political participation in Romania – from presence to influence*, Fribourg, 2013, p. 2, URL: http://www. unifr. ch/ius/assets/files/Institus/IST_Federalisme/files/Guest%20researchers/Roxana%20Prisacariu_%20Ro ma%20political%20participation%20in%20Romania%20-%20from%20presence%20to%20influence.pdf

Загальнодержавний перепис населення в Україні 2001 року зафіксував 47,6 тис. ромів[21]. З них, у прикордонних з Румунією Закарпатській та Одеській областях, проживає найбільш чисельна ромська громада – близько 14 тис. та 4 тис. ромів відповідно. Звичайно, що ці дані є значно заниженими, адже тільки в Закарпатській області, до прикладу, за даними подворових медичних обходів у 2012 році проживало 39 270 ромів[22]. Незважаючи на те, що з моменту проведення перепису в Україні вже пройшло майже вісімнадцять років, у зв'язку з низкою політичних та економічних причин, дата нового перепису постійно переставляється на майбутнє. Це позбавляє можливості верифікації даних, які наводять ромські неурядові організації та міжнародні експерти щодо загальної кількості ромів в Україні – станом на 2018 рік ця цифра коливається у межах від 150 тис. до 250 тис. осіб[23].

Упродовж 1990–2010 років в Україні питання форм і ступенів залучення ромської етнічної меншини у громадсько-політичне життя держави практично не викликало інтересу поміж науковців, політиків та державних діячів. 8 квітня 2013 року Указом Президента України В. Януковича була прийнята «Стратегія захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року», метою якої є визначення засад захисту та інтеграції в українське суспільство ромської етнічної меншини шляхом забезпечення рівних прав і можливостей для її участі в соціально-економічному та культурному житті держави, а також активізації співпраці з громадськими об'єднаннями ромів[24].

За результатами експертного опитування «Права національних меншин, етнічних груп на політичну участь у виборних органах», який провів Український незалежний центр політичних досліджень у 2013 році, за результатами парламентських виборів 2012 року була розроблена низка рекомендацій, які можна втілити на практиці щодо ромської етнічної меншини. На думку експертів, «доцільно створювати умови, які сприяють участі етнічних меншин у загальнодержавних і місцевих виборах (питання мови виборчих бюлетенів, інформації про кандидатів мовами національних меншин), зокрема в місяцях компактного проживання національних меншин. Відповідне питання потребує розвитку законодавства про національні меншини в Україні в цілому, адже на законодавчому рівні не визначено поняття «місце компактного проживання». Необхідно запроваджувати більш ефективні

---

[21] Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року. URL: http://2001. ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/

[22] Скрип В. В., Марковцій Л. Ю. Туберкульоз в Закарпатській області (аналітично-статистичний довідник за 2005–2011 роки). Ужгород, 2012. С. 5.

[23] Чисельність ромів в Україні може сягати 220 тисяч – експерт. Укрінформ. 24. 07. 2018. URL: https://www. ukrinform.ua/rubric-society/2504886-ciselnist-romiv-v-ukraini-moze-sagati-220-tisac-ekspert.html

[24] Указ Президента України № 201/2013 «Про Стратегію захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року». Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: https://www. president.gov.ua/documents/2012013-15202

механізми імплементації та розвитку положень українського законодавства стосовно забезпечення представництва меншин. Зокрема, відповідні положення можуть знайти своє відображення шляхом внесення змін до Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів», які встановлювали б механізми формування округів у місцях компактного проживання національних меншин з урахуванням демографічних особливостей районів»[25].

Як зазначає В. Овчаренко, виходячи з особливостей чинного нині виборчого законодавства України, незважаючи на її поліетнічний склад, гарантоване представництво національних меншин в українському парламенті практично неможливе. Одним із варіантів розв'язання проблеми реальної участі етнічних громад України як самостійних юридичних суб'єктів у виборчому процесі є квотування для них місць у виборних органах місцевого самоврядування[26]. Ця пропозиція є актуальної для ромської етнічної меншини в компактних поселеннях Закарпатської та Одеської областях.

Варто також зазначити, що за останні п'ять років в Україні активізувалися зусилля до налагодження співпраці урядових та неурядових інститутів, спрямовані на покращення умов життя ромів та їхнього залучення до громадсько-політичного життя. У 2015 році, підсумовуючи стан реалізації державної політики щодо ромів, науковці та громадські діячі зазначили, що ромське питання є складним і багатоаспектним викликом для етнонаціональної політики України. Комплексне вирішення питань ромського етносу в правовій, соціальній, економічній та культурно-освітній сферах вийшли за рамки проблем лише ромської громади України й стосуються всього спектру міжкультурних відносин в країні[27].

У 2015 році 16 неурядових організацій з 11-ти регіонів України об'єдналися в Коаліцію ромських неурядових організацій України «Стратегія – 2020» з метою синхронізації зусиль для забезпечення громадського контролю за виконанням органами державної влади Плану заходів до «ромської» Стратегії[28]. Головою Коаліції було обрано Володимира Кондура – відомого в Україні ромського громадського діяча та правозахисника.

Ізоляція ромів від процесів прийняття політичних рішень спостерігається в Україні дуже виразно. Ромські неурядові організації впродовж

---

[25] Тищенко Ю. Політичні партії та національні меншини в оцінках експертів. Український незалежний центр політичних досліджень. 2013. С. 10. URL: http://www. ucipr.org.ua/publicdocs/party-national_minority2013.pdf

[26] Овчаренко В. До питання про забезпечення виборчих прав національних меншин України. Вісник Центральної виборчої комісії. 2014. № 1 (28). С. 76.

[27] Сеїтосманов А., Черноусов А., Щербань С., Пономарьов С. Стан реалізації державної політики щодо ромів. Звіт за результатами моніторингу виконання Плану заходів Стратегії захисту та інтеграції ромської національної меншини в українське суспільство до 2020 р. К., 2015. С. 35.

[28] Права ромів в Україні: проблеми, виклики, перспективи. За результатам соціологічного дослідження. К., 2018. С. 2.

1991–2018 років так і не спромоглися об'єднати свої зусилля щодо політичної структуризації або артикуляції своїх інтересів через ту чи іншу політичну партію. Понині жоден ром не був депутатом Верховної Ради України чи обласних рад. Поки що рівень представництва ромів спостерігається тільки в низових органах місцевого самоврядування – на рівні сіл, селищ і міст держави. Як зазначає Ю. Тищенко, мажоритарно-пропорційна система виборів, як довела виборча практика, не вирішує завдання представництва національних меншин у парламенті, адже представники національних меншин у Верховній Раді України, як правило, люди, які пройшли за закритими списками політичних партій. Це позитивний, водночас надзвичайно вразливий досвід у його нинішньому форматі[29].

На думку Р. Зерницького, у контексті реформи децентралізації в Україні, що триває з 2014 року, відбувається поступове збільшення повноважень органів місцевого самоврядування. У зв'язку з цим, можливість бути обраними до місцевих рад представників національних меншин є важливішою. У місцевій раді значно простіше сформувати коаліцію й впливати на рішення відповідно до власних етнічних інтересів[30]. Останні місцеві вибори в Україні, які відбулися у 2015 році, показали, що загальна кількість депутатів місцевих рад, які відносять себе до ромської етнічної меншини, зросла. Аналізуючи вибори в Закарпатській області, можна вказати, що у великих містах були обрані депутати-роми до міських рад. Наприклад, в Ужгороді – Мирослав Горват та Юрій Мандич, у Чопі – Валерія Адам, у Мукачеві – Янош Йонаш. Загалом по області, за попередніми даними лідера ромського товариства «Романі черхень» (Ромська зірка) Мирослава Горвата, обраними депутатами-ромами до сільських, селищних і міських рад Закарпатської області є 12 осіб.

Сучасна партійна система України відзначається існуванням великої кількості політичних партій, кілька з яких створені за етнічним принципом, зокрема Партія угорців України «КМКС», Демократична партія угорців України, політична партія «Солідарність» (членами партії є поляки, які живуть в Україні – П. Г.), політична партія «Грузинська партія України». 22 січня 2016 року Міністерством юстиції України була зареєстрована політична партія «Циганська партія України». Керівником партії вказано Кириченка Сергія Олександровича, а юридична адреса знаходиться у м. Одеса[31]. Однак широ-

[29] Тищенко Ю. Виборча реформа, в якій не знайшлося місця національним меншинам. *glavkom.ua*. 2017. 13 жовтня. URL: https://glavcom.ua/publications/viborcha-reforma-v-yakiy-neznayshlosya-miscya-nacionalnim-menshinam-443790.html

[30] Зерницький Р. Представленість національних меншин в органах місцевого самоврядування України на прикладі Закарпатської області. Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Питання політології». 2018. Вип. 33. С. 112. URL: https://periodicals. karazin.ua/politology/article/view/11814/11180

[31] Відомості щодо зареєстрованих у встановленому законом порядку політичних партій станом на 18 січня 2017 року. URL: http://ddr. minjust.gov.ua/uk/ca9c78cf6b6ee6db5c05f0604acdbdec/politychni_partiyi/

кому загалу ромських громадських лідерів дана партія практично невідома, активної діяльності з часу створення не веде, що може свідчити про її формальну реєстрацію. Швидше за все, створення «Циганської партії України» було спрямоване з прицілом на майбутні парламентські вибори восени 2019 року та місцеві вибори 2020 року.

Принагідно зауважимо, що 2018 рік в Україні пройшов під знаком зростання кількості випадків прямої агресії та фізичного насилля щодо представників ромської етнічної меншини з боку різного роду радикальних та парамілітарних організацій. Найбільш резонансний випадок трапився поблизу Львова 23 червня, коли було вбито молодого закарпатського рома Давіда Папа й травмовано членів його родини. Цей злочин набув значного міжнародного резонансу.

Наслідком відкритих проявів дискримінації щодо ромів стала тісніша співпраця різних сил: депутатів Верховної Ради України, урядовців, правоохоронців, правозахисників, представників неурядових організацій (в тому числі й міжнародних) у напрямку пошуку шляхів підвищення безпеки у ромських громадах, моніторингу дотримання прав людини, рівня забезпеченості особистими ідентифікаційними документами тощо.

Таким чином, можна констатувати, що роми й понині залишаються майже наодинці з серйозними проблемами дотримання власних прав і свобод у повсякденному житті. Фактично справа полягає в тому, що становище ромів в Україні повинно включатись у контекст вирішення «ромського» питання на рівні стандартів ЄС. Не дивлячись на перманентні проблеми соціалізації ромських громад, відповідні урядові та регіональні програми України повинні використовувати позитивний досвід включення ромів у суспільство на прикладі окремих європейських держав, зокрема Румунії.

Література

Баринов И., Пантин В. Политика по отношению к национальным меньшинствам в Словакии и Румынии на рубеже XX–XXI вв. Человек. Сообщество. Управление. 2016. Том 17. № 4. С. 19-30. URL: https://www.imemo.ru/index.php?page_id=645&id=3721

Відомості щодо зареєстрованих у встановленому законом порядку політичних партій станом на 18 січня 2017 року. URL: http://ddr. minjust.gov.ua/uk/ca9c78cf6b6ee6db5c05f0604acdbdec/politychni_partiyi/

Зерницький Р. Представленість національних меншин в органах місцевого самоврядування України на прикладі Закарпатської області. Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Питання політології». 2018. Вип. 33. С. 107-113. URL: https://periodicals.karazin.ua/politology/article/view/11814/11180

Овчаренко В. До питання про забезпечення виборчих прав національних меншин України. Вісник Центральної виборчої комісії. 2014. № 1 (28). С. 74-77.

Права ромів в Україні: проблеми, виклики, перспективи. За результатам со-

ціологічного дослідження. К., 2018. 32 с.
Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року. URL: http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/
Сеїтосманов А., Черноусов А., Щербань С., Пономарьов С. Стан реалізації державної політики щодо ромів. Звіт за результатами моніторингу виконання Плану заходів Стратегії захисту та інтеграції ромської національної меншини в українське суспільство до 2020 р. К., 2015. 71 с.
Скрип В. В., Марковцій Л. Ю. Туберкульоз в Закарпатській області (аналітично-статистичний довідник за 2005-2011 роки). Ужгород, 2012. 89 с.
Указ Президента України № 201/2013 «Про Стратегію захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року». Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: https://www. president.gov.ua/documents/2012013-15202
Тищенко Ю. Виборча реформа, в якій не знайшлося місця національним меншинам. glavkom.ua. 2017. 13 жовтня. URL: https://glavcom.ua/publications/viborcha-reforma-v-yakiy-ne-znayshlosya-miscya-nacionalnim-menshinam-443790.html
Тищенко Ю. Політичні партії та національні меншини в оцінках експертів. Український незалежний центр політичних досліджень. 2013. 11 с. URL: http://www.ucipr.org.ua/publicdocs/party-national_minority2013.pdf
Чисельність ромів в Україні може сягати 220 тисяч – експерт. Укрінформ. 24. 07. 2018. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2504886-ciselnist-romiv-v-ukraini-moze-sagati-220-tisac-ekspert.html
Andreescu G., *The draft law on the status of national minorities versus the real challenges of the system for the protection of minorities*, in "The Romanian Journal of Society and Politics", vol. 6, № 2, December 2011, pp. 47-64. URL: http://rjsp. politice.ro/sites/default/files/pictures/gabriel_andreescu.pdf
Art. 4. Cap. 1 Dispozitii generale. Emitent: Parlamentul Romaniei. Legea nr. 68 din 15 iulie 1992 pentru alegerea Camerei Deputatilor si a Senatului. URL: http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.htp_act_text?idt=12169
Art. 40. Sectiunea a 3-a Functionarea consiliului local. Capitolul II Consiliile locale. Legea nr. 215 din 2001 a administratiei publice locale. URL: http://legislatie.resurse-pentru-democratie.org/legea/215-2001.php
Articolul 59. Alegerea Camerelor. Titlul III Autoritățile publice. Capitolul 1 Parlamentul. Constituția României 1991. URL: http://www.cdep.ro/pls/dic/act_show?ida=1&idl=1&tit=3#t3c1s1a59
Articolul 120. Principii de baza. Sectiunea 1 Administratia publica centrala de specialitate. Capitolul V Administratia publica. Constitutia Romaniei din 2003. URL: http://www. dreptonline.ro/legislatie/constitutia_romaniei.php
Civil Society Monitoring Report on Implementation of the National Roma Integration Strategy in Romania. Brussels, 2018. 68 p. URL: https://cps.ceu.edu/sites/cps.ceu.edu/files/attachment/basicpage/3034/rcm-civil-society-

monitoing-report-1-romania-2018.pdf
Embassy of Finland, *Background report about the roma in Romania*, 4 July 2014, Bucharest, 2014. 26 p. URL: http://www. finland.ro/public/default. aspx?contentid=310705&contentlan=2&culture=en-US
Frunzaru V., *Political Inclusion of Roma Minority in Romania*, in Tarrosy I., Rosskogler G. (eds), "Social, Economic and Political Cohesion in the Danube Region in the Light of EU Enlargement", Pecs: Europe Centre PBC, 2006. pp. 104-116. URL: http://drcsummerschool.eu/static/designs/drcsummerschool/portlets/portlet. application. DocumentStorage/getFile. jsp?order=getFile&id=61&returnUri=/proceedings&returnOrder=getLinks&returnCategoryId=4
Ionescu M., Stănescu S., *Assessment report of national programs financed by European Union for Roma inclusion*, București: Pro Universitaria, 2014, 118 p. URL: http://www. anr.gov.ro/docs/Site2014/ProiectePrograme/ProiecteInCurs/140616%20PAIRS%20EN%20final.pdf
National Institute of statistics. *Quality Report of the 2011 Population and Housing Census*, Bucharest, 2011, 24 p. URL: http://www. recensamantromania.ro/wp-content/uploads/2015/02/Raport-de-calitate_RPL2011_ENGLISH.pdf
Magyari N., Mark L., Harbula H., Magyari-Vincze E., *Country Report on Ethnic Relations: Romania*, Budapest, 2008, 48 p. URL: https://ec.europa.eu/migrant-integration/index. cfm?action=media. download&uuid=2998179B-D4DD-9D53-5227C598F3ECEA6C
Marin A., Csonta A., *Discrimination of Roma Communities Romania National Report*, Bucharest, 2012, 44 p. URL: https://www. gitanos.org/upload/44/68/Discrimination_of_Roma_National_Report_ROMANIA_Net_Kard.pdf
Populatia dupa etnie la recensamintele din perioada 1930-2011 – judete. URL: http://www.recensamantromania.ro/wp-content/uploads/2015/05/vol2_t1.xls
Prisacariu R., *Roma political participation in Romania – from presence to influence*, Fribourg, 2013, 27 p. URL: http://www.unifr.ch/ius/assets/files/Institus/IST_Federalisme/files/Guest%20researchers/Roxana%20Prisacariu_%20Roma%20political%20participation%20in%20Romania%20-%20from%20presence%20to%20influence.pdf
Protsyk O., *Representation of minorities in the Romanian parlament*, Mexico, 2010, 20 p. URL: http://archive.ipu.org/splz-e/chiapas10/romania.pdf
Strategy of the government of Romania for the inclusion of the romanian citizens belonging to roma minority for 2015–2020, Bucharest, 2015, 128 p. URL: https://www.swedenabroad.se/globalassets/ambassader/rumanien-bukarest/documents/romanian-strategy-for-2015-2020.pdf
Tátrai P., *Ethnic residential segregation in three cities of Northwest Romania*, in "Hungarian Geographical Bulletin", № 60 (2), 2011, pp. 189-216. URL:http://epa.oszk.hu/02500/02541/00010/pdf/EPA02541_hungeobull_2011_2_189-216.pdf

Деякі аспекти історії Закарпаття XIII-XX століть (З нагоди 90-річчя від дня народження академіка Володимира Грабовецького)

Mykola Vehesh / Микола Вегеш,
Irina-Liuba Horvat / Ірина Люба Ґорват

Câteva aspecte din istoria Transcarpatiei secolelor XIII-XX (cu ocazia aniversării a 90 de ani de la nașterea academicianului Volodymyr Hrabovetskyi). *Articolul analizează câteva aspecte ale istoriei socio-economice, politice și culturale a Transcarpatiei din moștenirea științifică a proeminentului istoric ucrainean Volodymyr Hrabovetskyi. Ne vom referi, în special, la lucrările fundamentale ale omului de știință privind istoria Huțuliei, lupta de eliberare națională a haiducilor din arealul carpatic sub conducerea lui Oleksa Dovbush și a adepților săi, istoria cazacilor zaporojeni și la figura impresionantă a lui Bohdan Khmelnytskyi. Autorii articolului analizează atât volumele publicate de V. Hrabovetskyi, precum și câteva articole științifice.*

Some Aspects of the History of Transcarpathia in the XIII-XX Centuries (on the 90th Anniversary of Academic Volodymyr Hrabovetsky). *The article attempts to analyze some aspects of socio-economic, political and cultural history of Transcarpathia in the scientific heritage of the prominent Ukrainian historian Volodymyr Hrabovetsky. In particular, we are talking about the thorough works of a scientist on the history of Hutsul region, the national liberation struggle of the Carpathian opryshky under the leadership of Oleksa Dovbush and his followers, the history of Zaporizhzhya Cossacks and the colorful figure of Bohdan Khmelnytsky. The authors of the article analyze both the multivolume works of V. Grabovetsky and also his separate scientific researches.*

Cuvinte cheie: *Volodymyr Hrabovetskyi, regiunea Huțulia, huțuli, haiduci carpatici, lupta de eliberare națională, Oleksa Dovbush, Pintea, Bohdan Khmelnytskyi, Transcarpatia.*

Keywords: *Volodymyr Hrabovetsky, Hutsul region, Hutsuls, Carpathian opryshky, national liberation struggle, Oleksa Dovbush, Pyntya, Bohdan Khmelnytsky, Transcarpathia.*

Володимир Грабовецький (1928-2015) – доктор історичних наук (1968 р.), професор (1980 р.), академік Академії наук Вищої школи України (1995 р.), Заслужений діяч науки і техніки України (1995 р.), відмінник освіти України (1997 р., 2000 р.), повний кавалер ордена «За Заслуги» (1998 р., 2008 р., 2015 р.), почесний доктор Ужгородського національного універси-

тету (2005 р.).

Народився 24 липня 1928 р. в с. Печеніжин на Коломийщині. Початкову освіту здобув у рідному селі, навчався у Коломийській українській гімназії (1939 р.), Малій Духовній семінарії у Львові (1942-1944 рр.), закінчив історичний факультет Львівського університету (1952 р.), після чого вчителював на Львівщині. З 1953 р. працював старшим науковим співробітником відділу історії України Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові. Науково-педагогічна діяльність В. Грабовецького поділяється на два періоди – львівський та івано-франківський. 25 років працював у Львові (1953-1975 рр.). З 1975 р. до останніх років життя працював у Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника. З 1990 р. очолював кафедру історії України цього вишу. У 1958 р. захистив кандидатську («Селянський рух на Прикарпатті в другій половині XVII ст.»), а в 1968 – докторську («Антифеодальна боротьба карпатського опришківства XVI-XIX ст.») дисертації, отримав наукове звання старшого наукового співробітника (1962 р.), професора (1980 р.). Опублікував понад 1000 наукових і науково-популярних праць, серед яких – 42 монографії, 62 окремих видання, 887 статей з історії України, у тому числі й Прикарпаття та Закарпаття. 70 років досліджував життя і діяльність легендарного героя України Олекси Довбуша, видав про нього 150 праць й протягом півстоліття збирав історико-літературно-мистецькі експонати, на базі яких спромігся відкрити Івано-Франківський історико-меморіальний музей Олекси Довбуша (1995 р.). Крім того, був ініціатором і організатором встановлення пам'ятника і пам'ятного знака на місці, де народився і загинув народний герой. В. Грабовецький організував музей історії міста Івано-Франківська та музей кафедри історії України у Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника.

Наукові праці В. Грабовецького друкувалися в ряді країн Європи і Америки. Лауреат премії імені Івана Вагилевича (1991 р.), імені академіка Івана Крип'якевича (1998 р.), імені Василя Стефаника (2001 р.), Почесний громадянин чотирьох міст і чотирьох сіл Прикарпаття, член Наукового товариства імені Шевченка (2000). В. Грабовецький виступив науковим консультантом художнього фільму «Олекса Довбуш», який вийшов на екрани (1959 р.). Найповніше життєвий шлях і багатогранна наукова діяльність В. Грабовецького знайшли відображення в монографіях П. Михайлини, М. Вуянко, Г. Бурнашова та авторів цих рядків[1]. У центрі цього дослідження передусім

---

[1] Михайлина П., Вуянко М. Володимир Грабовецький – історик України. До 65-річчя від дня народження. Івано-Франківськ, 1993. 98 с.; Бурнашов Г. Лицар із роду опришків. Івано-Франківськ: Просвіта, 1995. 94 с.; Вегеш М., Горват Л. Короткий життєпис академіка В. Грабовецького (До 70-річчя з дня народження). Ужгород, 1998. 98 с.; Вегеш М. Академік Володимир Грабовецький – визначний історик України / Видання друге, доповнене. Івано-Франківськ: Видавництво «Нова Зоря», 2006. 432 с.; На вівтар історії України. Ювілейний збірник на пошану академіка АН Вищої школи України, професора В. В. Грабовецького / Кугутяк М. В. (голоова редколегії). Івано-Франківськ, 2008. 564 с.

знаходяться ґрунтовні багатотомні видання В. Грабовецького[2]. Найповніша бібліографія В. Грабовецького (шосте видання) містить 1265 позицій[3].

Історія Гуцульщини вже з давніх-давен привертала увагу дослідників. Змістовні праці написали Я. Головацький, В. Гнатюк, В. Шухевич, О. Білоус, К. Дракохруст, К. Косачевська та низка інших учених. Уже багато років ця проблематика знаходилася в центрі уваги В. Грабовецького. Найповніше історію гуцулів учений виклав на сторінках своїх монографій «Гуцульщина XIII-XIX ст. » (1982), «Гуцульщина в другій половині XIX – початку XX ст. » (1995) і брошури «Гуцульщина в історії України» (1993).

Гуцульщина охоплює південні гірські райони Івано-Франківської області (Верховинський район, південну частину Косівського, Надвірнянського і Коломийського районів), південно-західну частину Чернівецької (Путильський і Вижницький райони), південно-східну частину (Рахівський район) Закарпатської областей[4]. В. Грабовецький намагався відповісти на питання хто такі гуцули і звідки походить ця назва. У своєму виступі на конгресі гуцулів у 1993 р. В. Грабовецький констатував: «Оскільки на території Гуцульщини не виявлено жодних даних про поселення з передісторичних часів, Київської Русі-України та Галицько-Волинського князівства, то конкретно твердити про появу в ці періоди самої назви «гуцул» немає підстав. Як свідчать історичні дані, основний процес заселення Гуцульщини припадає на XIV-XVII ст. Але уважний перегляд архівного матеріалу переконує, що назви «гуцул», «Гуцульщина» ще тоді не існували. Тільки з середини XVIII ст. в історичних документах зустрічаємо прізвища Гуцул, Гуцуляк і лише на початку XIX ст. в письмових документах вже явно йдеться про гуцулів – жителів Східних Карпат». На думку вченого, назва «гуцул» походить від прізвиська, а територія ними заселена, дістала назву Гуцульщина як історико-етнографічна область[5].

---

[2] Грабовецький В. Нариси історії Прикарпаття. З найдавніших часів до XV ст. Т. 1. Івано-Франківськ, 1992. 208 с.; Грабовецький В. Нариси історії Прикарпаття XVI-XVII ст. Т. 2. Івано-Франківськ, 1993. 210 с.; Грабовецький В. Нариси історії Прикарпаття. Друга половина XVII ст. Т. 3. Івано-Франківськ, 1993. 167 с.; Грабовецький В. Нариси історії Прикарпаття. Соціально-економічні відносини (антикріпосницька опозиція народних мас у XVIII ст.). Т. 4. Івано-Франківськ, 1994. 188 с.; Грабовецький В. Нариси історії Прикарпаття. Вірменські поселення XV-XVIII ст. Т. 5. Івано-Франківськ, 1994. 174 с.; Грабовецький В. Нариси історії Прикарпаття. Гуцульщина в другій половині XIX-початку XX ст. Івано-Франківськ, 1995. 222 с.; Грабовецький В. Ілюстрована історія Прикарпаття. З найдавніших часів до I половини XVII ст. Т. 1 / Друге доповнене видання. Івано-Франківськ: Видавництво «Нова Зоря», 2002. 432 с.; Грабовецький В. Ілюстрована історія Прикарпаття. Друга половина XVII-XVIII ст. Т. 2 / Друге доповнене видання. Івано-Франківськ: Видавництво «Нова Зоря», 2003. 344 с.;Грабовецький В. Ілюстрована історія Прикарпаття. Тисячолітній літопис Гуцульщини. Т. 3 / Видання друге, доповнене. Івано-Франківськ: Видавництво «Нова Зоря», 2004. 464 с.

[3] Вегеш М. Академік Володимир Грабовецький – визначний історик України. С. 313-420.

[4] Грабовецький В. Гуцульщина XIII-XIX століть. Історичний нарис. Львів, 1982. С. 9.

[5] Грабовецький В. Гуцульщина в історії України. Виступ на Конгресі гуцулів. Коломия, 1993. С. 6-7.

Коли і як виникли перші оселі на Закарпатській Гуцульщині? В. Грабовецький вважає, що перші гуцульські населені пункти на Закарпатті з'явилися в XVI ст. Так, зокрема, в 1555 р. стає відомо про Рахів і Ясіня, а наприкінці XVI ст. подаються письмові дані про Требушани і Лазенщину. У 1648 р. появляються згадки про село Кваси. На карті «Покуття» французького інженера Гійома Левассера де Боплана, складеної близько 1650 р., зображено гуцульське село Ясіня. Інші поселення появилися наприкінці XVIII-XIX ст. Йдеться про Чорну і Білу Тиси на Закарпатській Гуцульщині. Приблизно тоді ж зафіксована поява сіл Богдан, Усть-Чорна і Луги[6].

Великий джерельний матеріал, опрацьований В. Грабовецьким, дав можливість ученому констатувати, що «значний приплив селян із підгірських і низовинних околиць Прикарпаття, Закарпаття і Буковини в гірській території Гуцульщини в XV–XVIII ст. пояснюється соціально-економічними умовами. Внаслідок наступу феодалів втечі селян набувають масового характеру. Основними причинами втеч було посилення феодально-кріпосницького гніту, передусім захоплення шляхтою селянських наділів, збільшення феодальних повинностей, розорюючий характер орендної системи шляхетського господарства. Селяни залишали рідні оселі, переходили в більш сприятливі місця, щоб позбутися гніту... Селяни-втікачі були переконані, що в нових місцях вони будуть вільними... Як свідчать актові дані, селяни Галичини, починаючи з XVI ст., втікають переважно на Поділля, Наддніпрянщину і в Карпати, зокрема на Закарпаття і Буковину»[7].

Чому саме в Карпати втікали пригноблені селяни? «Від гніту експлуататорів, – писав В. Грабовецький, – селян захищали неприступні гори, великі ліси, глибокі печери. Постійні виступи окремих загонів опришків не давали можливості шляхті з такою силою гнобити селян, як це було в низовинних районах Галицької землі. Крім того, у Карпатах сходилися кордони трьох держав – Польщі, Угорщини і Молдавії. Це давало можливість вільно переходити з однієї країни в іншу. Такі переходи тривали протягом усієї другої половини XVII ст. В Уторопах і Шешорах королівські війська в 1674 р. так знущалися над селянами, що вони всі «пішли в Угорщину» (мається на увазі Закарпатська Україна і її гірська територія Гуцульщини). На Закарпаття прибували втікачі і з більш віддалених територій. Так, у 1669 р. з Волині «взяла напрям на Угорщину» велика валка селян. Власник вирішив повернути їх, наздогнавши біля с. Текуча (в горах), але вони, не бажаючи повернутися до ненависного пана, поховалися в лісах»[8].

У першій половині XVIII ст. втечі селян на Закарпаття і Буковину відбувалися рівномірно, набравши в 30–40-х роках масового характеру. Гуцульські села, на глибоке переконання В. Грабовецького, виникали в двох напрямах. По-перше, вони засновувались за системою рік Прута, Рибниці,

[6] Грабовецький В. Гуцульщина XIII-XIX століть. Історичний нарис. С. 28.
[7] Там само.
[8] Грабовецький В. Гуцульщина XIII-XIX століть. Історичний нарис. С. 29.

Ославки, Лючі, Черемоша на Галицькій і Буковинській Гуцульщині і Тиси – Закарпатської Гуцульщини.

Щодо походження назв населених пунктів Закарпатської Гуцульщини, то «у народі існує багато легенд, оповідань, переказів», які передавалися із покоління в покоління. Безумовно, що історик повинен це враховувати. Значна кількість сіл Гуцульщини характерна гідрографічними ознаками (Чорна і Біла Тиси), чимало назв відображають ознаки рослинного світу, флори (Кваси, Ясіня). Що стосується Квасів, то закарпатські гуцули мінеральну воду називали «квасною водою», від чого пішла назва с. Кваси[9]. На Ґалицькій Гуцульщині таку воду називали «буркут», від чого і пішла назва однойменного населеного пункту. Назва селища Ясіня, на думку вченого, пов'язується з ясеновим лісом, де пастухи знаходили затишну зимівку для овечих отар. Це підтверджується, зокрема, старовинною печаткою селища, на якій зображені ясен, а під ним пастух та вівці.

Яким було соціально-економічне становище закарпатських гуцулів? Закарпатська частина Гуцульщини, загарбана в XVIII ст. угорськими феодалами, за адміністративним поділом в XIV-XVII ст. входила до Мараморокого комітату – жупи. Вона охоплювала переважно гірські околиці Ясіня, які в 1672 р. перейшли у власність Бичківської казенної домінії. Віднайдені В. Грабовецьким королівські люстратори, описуючи маєтки на Гуцульщині в 1565-1566, 1570 рр., зазначали багатство лісів, річок у горах на тодішньому молдаво-угорсько-польському пограниччі. Територія Рахівщини у XV – на початку XVI ст. залишалася власністю угорських феодалів. У 1555 р. с. Ясіня належало угорському феодалу Драгері, а з 1558 р. воно переходить у власність нового феодала Карелі. Рахів у середині XV ст. потрапляє у кріпосну залежність від Великобичківської казенної домінії (маєтності). У своїх маєтках угорські феодали, як і польські, нещадно експлуатували селян, намагаючись поступово «залучити їх до важких феодальних повинностей». Важкий соціальний гніт змушував селян покидати рідні оселі. «На Гуцульщині, – писав В. Грабовецький, – під тиском феодального гніту вони тікали з маєтку в маєток, здебільшого переходили молдавсько-польське або польсько-угорське пограниччя і поселялись на Буковині чи Закарпатті. Так, зустрічаємо дані про те, що у 1714 р. гуцули з Рахова і Довгопілля «прийшли до Жаб'єго і там проживали»10.

Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. в Закарпатській Гуцульщині нараховувалось 23 села. Соціально-економічне становище гуцулів значно погіршилося. На жаль, документи про період австрійського панування майже відсутні. Проте вчений, на основі окремих джерел, що стосуються конкретних населених пунктів, довів, що до 1772 р. «селяни Ясіня змушені були виконувати повинність: перевозити сіль з солеварень, а з 1773 р. їх зобов'язували платити гроші за перевезення солі та виготовляти плоти домі-

[9] Там само. С. 35.

[10] Грабовецький В. Гуцульщина XIII-XIX століть. Історичний нарис.. С. 93.

нії. Основне багатство Закарпатської Гуцульщини – ліси, але вони належали казні. Гуцули Ясіня, як і інших гірських сіл, не мали права займатися мисливством, заготовляти паливо і навіть збирати в лісі ягоди та гриби.

У всіх селах Бичківської домінії замість натурального оброку вводилися всезростаючі грошові побори. Замість здачі шкіри куниці, наприклад, селяни сплачували три флорини, вівці – один, замість відробітку женця також три флорини і т. д. З уведенням грошової ренти гуцули, щоб знайти засоби для сплати грошових поборів, змушені були на ринку продавати свою худобу, йти на заробітки в ліси. Так, наприкінці XVIII ст. в околицях с. Ясіня на лісозаготівлях та сплаві лісу працювало 300-400 чоловік. У першій половині XIX ст. йшов процес обезземелення гуцулів, їх нещадно експлуатували управителі казенної домінії, сільські багатії, церква». Не кращим був стан справ з розвитком освіти на Закарпатській Гуцульщині. За підрахунками В. Грабовецького, у середині XIX ст. в Рахові діяли дві церковнопарафіяльні школи, у яких навчалося 56 дітей, а в Ясіня – 25 дітей[11].

Важкий соціальний, національний і духовний гніт приводив до різноманітних методів боротьби. Не дивно, що закарпатські гуцули охоче вступали в опришківські загони, брали участь у ході революції 1848–1849 рр., співчували повстанцям Лук'яна Кобилиці. Однак територія Карпат, яка примикала до Угорщини, була під пильним наглядом властей. Тут стояли війська, організовувалися гірські стрільці. Найменші звістки про угорських повстанців лякали австрійський уряд. В. Грабовецький наводить цікавий епізод: «Капітан австрійської військової залоги, яка стояла в Косові, вислав розвідника з Жаб'єго «за гори» – на Угорщину. Угорські повстанці спіймали його, але йому вдалося втекти. Два повсталі угорці пустилися за ним в погоню і дійшли до Буркута, де їх спіймали і надіслали в Коломию. Це стало причиною поширення чуток про наступ повстанців на Галичину»[12].

У другій половині XIX – на початку XX ст. в Марамороську жупу з центром в Сигеті входили закарпатські гуцульські села Рахів, Великий Бичків, Кобилецька Поляна, Ясіня, Богдан, Ділове, Кваси, Лазенщина, Луг, Луги, Розтоки, Чорна Тиса. Основна функція жупного управління полягала в тому, щоб своєчасно збирати з населення державні та військові податки, тримати в покорі народні маси гуцулів. За підрахунками В. Грабовецького, на Закарпатську Гуцульщину, що фактично охоплювала територію сьогоднішнього Рахівського району, припадало 10-15 тисяч населення. «Лише вибіркові дані, – констатує вчений, – дають уявлення про кількість населення в цьому куточку Гуцульщини. Станом на 1881 р. в Рахові проживали 4422 чоловіка, з них 3556 українців, 650 німців, 316 угорців і євреїв. У 1900 році загальне число населення зросло до 5875 чоловік. В Ясіні і на його присілках проживало в 1909 році понад 10 тисяч чоловік, в т. ч. 7 тисяч українців, а решта угорці, німці. Отже, в кінці XIX – на початку XX ст. на всіх трьох частинах

[11] Там само. С. 122-123; 138.
[12] Там само. С. 131.

– Прикарпатській, Закарпатській і Буковинській Гуцульщині – проживало понад 200000 чоловік населення»[13].

На Закарпатті в 1900 р. сільськогосподарське населення становило близько 83%. Однак, твердить В. Грабовецький, «на Закарпатській Гуцульщині із 14 полонин лише 3 належали селянам і то багатим., а решта залишалися у володінні держави і поміщиків». Серед закарпатських гуцулів «ішов процес соціального розшарування, чітко виділилася група сільських багатіїв, на противагу яким зростала біднота. Корчмарі і куркулі шляхом підступного лихварства і кабали збільшували свої орні поля, пасовища, ліси і полонини, на яких за прожитковий мінімум наймитувала біднота». У підтвердження своїх висновків В. В. Грабовецький наводить незаперечні факти. Так, «в Рахові у 1900 році корчмар Манчел посідав 124 кадастральні гольди пасовищ, куркуль Беркела – 192 гольди пасовищ і лук, українські багатії типу Прокоп'юка – 36 гольдів землі і лісу, а інший йому подібний, Попович – 56 гольдів. Зате 162 поденників, 100 наймитів, 405 сезонних робітників, як і інші безземельні і малоземельні рахівські гуцули, з метою прожитку шукали будь-якої роботи на дрібних капіталістичних промислових підприємствах, лісозаготівлях, тартаках, сплавах на Тисі.» Особливо їх використовували при будівництві шосейних і залізничних шляхів. Лише на заготівлі лісу в 1908 р. працювало в Рахові 110 робітників, які отримували плату на харчування»[14].

Хоча революція 1848-1849 рр. і скасувала кріпацтво, однак в Ясіні – типовому гуцульському селі – становище селян... залишалось незавидним. Земельні угіддя зосереджувались у сільських багатіїв, у той час як основна маса ясінянських гуцулів страждала від малоземелля. Австрійські власті масово вирубували ліс, який великими партіями транспортувався по Тисі і її притоках за кордон. Підприємці наживалися, а на тяжких роботах томились гуцульські робітники. Новостворена австрійсько-німецька фірма «Ясенер петролеум гезельшафт» робила спроби виявити місцеві родовища нафти, і на цих бурових роботах тяжко працювали місцеві робітники».

Закарпатські гуцули взяли активну участь у революції. Під її впливом «селянські виступи прокотилися по Закарпаттю і досягли гуцульських сіл. Яскраво вони проявилися в Мараморській жупі, зокрема, в селі Ясіні, де селяни підпалили католицьку церкву і вимагали, щоб «... все землі, ораниці, ниви й луги у наших руках зостались, от которых до марта 1848 року ніяку дачку окремешню крем панщини і подинщини не давали... ». До 1902 р. розмежування земель було проведено в 54 селах, розташованих на території Козинської домінії Мараморського комітату... Селяни у своїх скаргах вимагали повернення відібраних у них угідь і земель. Гуцули Рахова в 1902 р. скаржилися експлуататору, що в них незаконно відібрані землі, якими користувалися вони та їх батьки протягом 40–50-х років... У 1902-1903 роках скаржилися на несправедливість у землекористуванні і селяни Білина, Бог-

[13] Там само. С. 10.

[14] Грабовецький В. Гуцульщина XIII-XIX століть. Історичний нарис. С. 72-73.

дана та інших сіл Рахівщини. У праці В. Грабовецького зустрічаємо окремі факти про січових стрільців. Зокрема, «гуцульська сотня виїхала на Закарпаття і в складі австрійських військ громила російські царські війська в околицях Кірлібаби, Якобен, Дорни, Ватри... Із Закарпаття Гуцульська сотня виїхала в Галичину»[15].

Наприкінці XIX – на початку XX ст. рівень освіти закарпатських гуцулів продовжував залишатися низьким. У Рахові в 80-х роках XIX ст. на 5 тисяч чоловік письменних було тільки 526, у двох початкових школах навчалося 150 дітей, у Великому Бичкові в 1900 р. з 5294 жителів вміло слабо читати і писати 1542 чоловік, а в Кобилецькій Поляні неписьменні складали 70% населення, оскільки діяла лише церковнопарафіяльна школа з половини XIX ст. У кінці XIX ст., крім народної школи, тут була ще механічна на місцевому металургійному заводі. В Ясіні спочатку діяла двокласна церковнопарафіяльна школа, а в 1892 р. засновано 4-х класову, яку відвідувало дуже мало учнів (у 1907 р. налічувалося 118 учнів). У 1870 р. в Ясіні народилось 172, а померло 160 дітей; у 1908 р. з 455 новонароджених вижило тільки 240[16].

Таким чином, В. Грабовецький у своїх працях приділив багато уваги проблемам заселення Закарпатської Гуцульщини, детально проаналізував соціально-економічне становище гуцулів, довівши, що воно було важким. Селяни несли непосильний феодальний гніт, адже разом із заселенням краю розширювалось феодальне землеволодіння. Посилення соціально-економічного гніту, зростання феодальних повинностей сприяло піднесенню різних форм антифеодальної боротьби. Своєрідною формою антифеодальної боротьби селянства на західноукраїнських землях стало карпатське опришківство. Рух опришків – цих відважних месників – завжди привертав увагу істориків. Безперечно, що найбільший вклад у науку вніс В. Грабовецький[17]. Історик детально зупинився на проблемі «Опришки і Закарпаття».

Збіднілі селяни, не стерпівши гніту феодалів, тікали в такі місця, де їх ніхто із можновладців не міг зловити. Як правило, стежки їхні пролягли в гори. Тут вони об'єднувалися і робили напади на своїх визискувачів. Такі загони виникли і на території Закарпаття. Центром діяльності опришків тут стала Мармарощина, зокрема райони Рахова, Тячева і Хуста. Документи свідчать про те, що там активно діяли опришківські загони Варцаби, Д. Ковальчука, Ф. Томащука та ін.

---

[15] Там само. С. 116.

[16] Грабовецький В. Гуцульщина XIII-XIX століть. Історичний нарис. С. 160.

[17] Грабовецький В. Народний герой Олекса Довбуш: Історичний нарис. Львів, 1957. 152 с.; Грабовецкий В. Олекса Довбуш – легендарный герой украинского народа. М., 1959. 89 с.; Грабовецький В. Антифеодальна боротьба карпатського опришківства XVI-XIX ст. Львів: Видавництво Львівського університету, 1966. 252 с.; Грабовецький В. Олекса Довбуш (1700-1745). Львів: Світ, 1994. 271 с.; Грабовецький В. Стежками Олекси Довбуша. Путівник. Івано-Франківськ, 1988. 16 с.; Грабовецький В. Як знайдено топір Олекси Довбуша. Івано-Франківськ, 1997. 12 с.; Грабовецький В. Легендарні опришки – лицарі Карпат (XVI-XIX ст.) в літописі та ілюстраціях / Видання друге, доповнене. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. 464 с. +20 іл.

Зв'язки карпатських опришків з населенням Закарпаття встановилися в 1648-1654 рр. під час походів Богдана Хмельницького. На своєму шляху козаки «Батька Хміля» громили як польську шляхту, так і угорських феодалів. Без сумніву, поява козаків активізувала народні маси на Закарпатті. Краківський воєвода 13 грудня 1648 р. повідомляв коронного канцлера, що «тут, над границею, зустрів посла Ракочія, якого відпроваджувало три тисячі козаків до самого Мукачева. Я бачив велику шкоду в маєтках і людях, заподіяну шляхті, яка виходила за Бескид з жінками, дітьми і добром..., я бачив всюди людей, які групуються і загалом там збирається велике військо».

У цей час небезпека для феодалів з боку опришків значно зросла. У 1654 р. в закарпатських селах Бистрій, Лютій, Загорбі, Ставному, Ужку, Поляні та інших успішно діяли загони Ф. Фаркаша, П. Варяги, І. Сивохопа, які нападали на маєтки Другетів. У 1649 р. з Лемківщини до Ужгорода неодноразово пробиралися загони опришків для поповнення запасів зброї. Наприкінці XVII – на початку XVIII ст. на територіях Березького, Мармороського і Угочанського комітатів активно діяли повстанські загони на чолі з опришківськими ватажками Іваном Пинтею, Федором Бойком, Іваном Пискливим. Діями повстанців на Ужгородщині керував Іван Беца. На Закарпатті також наводили жах на панство і опришки Івана Шугая (Сюгая). У 1703 р. із Закарпаття в Східну Галичину прибули сміливці Пинті, які брали участь у визвольній війні народних мас Угорщини.

У монографії «Легендарні опришки – лицарі Карпат (XVI-XIX ст.) в літописі та ілюстраціях» В. Грабовецький помістив окремий підрозділ «Народні герої Іван Пискливий і Степан Пинтя», у якому так писав про попередників Довбуша: «З судових документів відомо, що на початку XVIII ст. діяв загін опришків Галицької землі. Ватажком його був Іван Пискливий. Загін здійснив декілька вдалих походів проти феодалів на Коломийщині. Так Іван Пискливий з великим загоном готувався «відомстити за свої кривди» якомусь орендареві з Коломиї, робив напади на багатих заболотівських орендарів, шляхтича в Отинії, розправився з сільськими багатіями в селах Незвиську і Вороні. Незабаром Пискливий з своїми опришками влився у загін закарпатського ватажка Степана Пинті, який прославився в боротьбі із закарпатськими феодалами на початку XVII століття. Це об'єднання покутсько-закарпатських опришків відбулося влітку 1704 року. На той час польській шляхті вдалося розгромити загін Івана Пискливого. Але ватажка не вдалося спіймати, він деякий час переховувався у різних місцях. Степан Пинтя із Закарпаття, прибувши на Покуття, розшукав Пискливого і, об'єднавшись з ним, почав нові походи на гнобителів. Перший похід цих народних ватажків Пискливого і Пинті відбувся 1704 року на лихварів міста Косова. Тут зосереджувалися великі групи різних багатих орендарів, лихварів, які жорстоко і нещадно експлуатували довколишнє населення. У 1704 році косівський багач Гедалій на весілля своєї дочки запросив багато лихварів. Обурені мешканці вирішили відомстити їм і запросили опришків на чолі з

Пинтею і Пискливим допомогти їм у цьому. Ці ватажки вчинили напад на тих п'явок на тілі бідних гуцулів, деяких з них побили і завдали їм збитків на 10 тисяч злотих. Ці події стали голосними»[18].

Сучасна дослідниця Таміла Висіцька у своїй монографії наводить як легенди («Як Пинтя дістав силу і як її втратив», «Подвиги Пинті», «Співанка про Пинтю», «Смерть Пинті»), так і архівні матеріали про Пинтю[19]. Наведемо лише фрагменти з одної легенди, яку аналізує дослідниця: «Опришок Грегор Пинтя був румунського походження. Це була струнка, висока і плечиста людина. Серед своїх друзів відзначався силою і спритністю. Одягався просто і скромно. Любив ходити у постолах і носив сорочку з широкими рукавами. Панів і багачів страшенно ненавидів і скрізь, де тільки міг, робив їм пакості за те, що утісняли й знущалися над бідними людьми. В тім часі у Хустському замку засіли великі багачі, графи та поміщики.

– Чекайте, шкуродери! Я вас навчу розуму, – говорив сердито Пинтя, коли задумав розбити Хустський замок.

Змайстрував з твердого дерева гармату, оббив її залізними обручами, зробив відповідні кулі і все це вивіз на гору Чебрин, що за Тисою. Гармату поставив на один величезний камінь і націлив на Хустський замок. Першим пострілом розбив покрівлі будинків. Другий постріл розбив стіни. Багато панів загинуло, а ті, що залишилися в живих, порозбігалися, мов миші, залишивши у підвалинах замку багато золота, срібла та різних дорогоцінностей. А коли Пинтя пішов подивитися на замок, то там тільки руїни найшов і ніде ні душі живої. Потім на горі Чебрин викопав одну велику яму і там заховав свою гармату. Та так її заховав, що і по сьогоднішній день ніхто не знає, де знадиться та гармата. А до того золота і срібла, до тих дорогоцінностей, що залишили багачі, ніхто не може добратися, бо в підземеллі замку повно нечистих духів, які стережуть це майно»[20]. «Ні про дані з біографії Пинті, – констатує Т. Висіцька, – ні про його допомогу біднякам у документах, що збереглися до наших днів, не згадується. Написано лише, що він грабував, убивав (як і будь-який опришок). Дослідники посилаються на три документи, що знаходяться в ДАЗО (Державний архів Закарпатської області – Авт.), про діяльність Пинті… Лише в одному з них йдеться про злодія Пинтю, у двох інших прізвище Пинті взагалі не згадується… Дослідниками записані легенди ще про двох опришків – Бибу, який діяв приблизно у XVIII ст. в околицях Синевирська Поляна на Міжгірщині, та Івана Бецу. Архівних документів про опришка Бибу автором не знайдено, Беца Іван з сином – реальні особи»[21]. Володимир Грабовецький про Бибу теж не вказує. Учений твер-

[18] Грабовецький В. Легендарні опришки – лицарі Карпат (XVI-XIX). С. 61-62; Грабовецький В. Народні герої Іван Пискливий і Степан Пинта. До 400-річчя виступів легендарних месників Прикарпаття і Закарпаття. Івано-Франківськ, 2004. 40 с.

[19] Висіцька Т. Опришки. Легенди і дійсність. Ужгород: ЛІРА, 2007. С. 68-86.

[20] Там само. С. 75-76.

[21] Там само. С. 81.

дить, що рух покутських опришків Пинті і Пискливого на початку XVIII ст. розгортався поряд з народним рухом у Закарпатській Україні, де повстанцями керував Іван Шугай, діяльність якого народні маси прославили в усній творчості[22].

Найбільшого розмаху опришківський рух набув у першій половині XVIII ст., коли його очолив народний герой Олекса Довбуш. У 30–40-х роках XVIII ст. все Прикарпаття, Закарпаття і Буковина палають у вогні опришківства. Можливо, що саме тоді, у загоні Довбуша з'явився опришок Андрій Пилип'юк, який 9 років служив у якогось Василя в селі Требушанах на Закарпатті. Наприкінці 30-х років у Довбуша активно діють закарпатці. Нам відомі імена семи опришків, які були уродженцями нашого краю – син Серичина з Ясіня, його односельчани Матвій Цюперик, Гриць Мартущуків, Круцяків, Іван з Валені, Рохників з села Будущі, Анатолій з Серби. Додамо, що в опришківські загони не приймали кого завгодно. Завдяки творчості В. Грабовецького ми маємо можливість ознайомитися з матеріалами судових процесів, які у свій час були зовсім невідомими для широких кіл читачів. Андрій Пилип'як на суді розповідав, що Довбуш «котрого взяв, а котрий не сподобався йому з тих легінів, вибраковував і відганяв від купи». А. Пилип'яку, коли він вступав до загону Довбуша, наказано було «присягати на стрільбу, що не покине» своїх товаришів.

Базою діяльності опришків були, зрозуміло, Карпатські гори. Для них не існувало ніяких державних кордонів, вони швидко могли відірватися від погоні, і, користуючись своїм знанням місцевості, сховатись на Закарпатті, Буковині, де на них завжди чекала підтримка інших загонів опришків. У 1744 р. Довбуш прийняв рішення перейти Карпати і зупинитися на Закарпатті. Чим це було викликане? «Небезпека потрапити до рук карателів, які захопили Покуття, – писав В. Грабовецький, – була досить реальною. Тому Олекса Довбуш вирішує перейти Карпати і зупинитися на Закарпатті, де угорські війська ще не встигли розгорнути такого широкого наступу, як польська шляхта. Своїм новим опорним пунктом він не випадково обирає гори навколо с. Ясіня, адже в цих околицях було чимало знайомих, котрі при необхідності могли надати допомогу зброєю і харчами, налагодити розвідку та поповнити загін новими людьми. Звідси Олекса Довбуш навесні і влітку 1744 р. розгортає свої найбільші і найвіддаленіші походи за межі галицької землі»[23]. У 1744-1745 рр. Довбуш повернувся назад на Закарпаття і вже в червні-липні вербував нових опришків. У цей час до загону вступає Василь Баюрак, наступник Довбуша.

Нерідко польська шляхта домовлялася з угорськими феодалами про ведення спільних бойових дій проти опришків. На початку вересня 1744 р., вважає В. Грабовецький, «на Угорщині почали переслідувати загін місцеві війська. До цього спричинилися або наступи опришків на угорську шляхту,

[22] Грабовецький В. Легендарні опришки – лицарі Карпат (XVI-XIX). С. 61-62.
[23] Грабовецький В. Олекса Довбуш (1700-1745). С. 104-106.

або просто домовленість польського уряду з угорським, як це мало місце, починаючи з XVI ст. Під тиском угорських військ Олекса Довбуш знов переходить Карпати і робить далекі походи на захід Ґалицького Прикарпаття. Невідомо тільки, чому Баюрак на суді змовчав про ці походи восени 1744 р., заявивши, що після переходу в Чорногору під натиском угорського війська загін «не ходив вже того року на розбій». Це, правдоподібно, викликане особистими міркуваннями підсудного».

На початку зими 1744 р. Довбуш знову повернувся на Закарпаття, але не міг зупинитися в с. Ясіня у своїх знайомих, тому що виникла загроза переслідування з боку угорського уряду. Обережний ватажок у супроводі найближчих соратників перейшов у Чорногору і там у безпечному кутку Джерджя біля потоку, серед нікому невідомої глухої полонини збудував хату-зимівку та оселився з дружиною і групою найближчих побратимів-соратників. В. Грабовецький наводить переконливі докази підтримки опришків Довбуша місцевим населенням: «Чим же ви в тій дебрі через зиму живилися? Хто вам доносив їсти? Чи знав хто з сусідніх сіл про ту хату в ярі?» – запитували Баюрака на суді. «Ще заки я пристав до компанії, – відповідав підсудний, – був у Довбущуковім товаристві Федько, наймит угорського шляхтича Речника. Відсилав давніше Довбущук на продаж по умовленій ціні всякі забрані фанти, китайки, упряж і таке інше, а відносив ті фанти Речникові його власний вівчар Івонуш Глодіян. Отже, той речник ще тоді не розрахувався з Довбущуком, був йому винен 50 маріяшів. То Довбуш пішов зі своєю компанією до Речникової кошари, забрав йому за 50 неоплачених маріяшів 50 овець, загнав їх до своєї зимівки, і тут товариші різали одну вівцю за другою і живилися тим м'ясом через зиму. Але ми мали й хліб. Довбущук, бувши раз у Ясині зі своїм сестрінцем у своєї жінки, залишив їй гроші на хліб. Вона пішла з тими грішми до Надвірної, накупила муки і пшона, набрала муку на одного коня, а пшоно на другого, і то спровадив Довбущук до нашої хати, і тим ми живилися через цілу зиму»[24].

В. Грабовецький справедливо зазначає, що «діяльність Олекси Довбуша на Угорщині й Закарпатті зокрема, досі не вивчена». Це стосується і останніх походів ватажка опришків. «Тільки зі зізнання Василя Баюрака відомо, що влітку 1745 р. приблизно в червні-липні ватажок перебував деякий час у закарпатському с. Ясині з двома побратимами: Павлом Орфенюком і Василем Баюраком. Тут знаходилася і його дружина... На другий день Довбуш назавжди покинув Закарпаття і перейшов на Покуття».

23 серпня 1745 р. Олекса Довбуш був смертельно поранений. Цікаво те, що він звертається до свого найближчого соратника Івана Рахівського, уродженця Закарпаття, і просить його:

Іванку мій, ба й Рахівський,
Озьми мене по-легінськи,
Ба й віднеси в Чорногору.

[24] Грабовецький В. Олекса Довбуш (1700-1745). С. 111.

Поховай ня серед бору.
Ялиночку прирубайте,
Моє тіло прикривайте.

Діяльність Олекси Довбуша високо оцінювали Юрій Федькович, Іван Франко, Гнат Хоткевич, Володимир Гжицький. Великий Каменяр, зокрема, писав: «... Перед ким дрожали смілі і сильні, корились горді? Перед Довбушем! На кого надіялися слабії, біднії і утиснені? На Довбуша! Хто був красою наших гір, начальником наших легінів? Довбуш!».

Народ не забув свого героя. «Через усе Прикарпаття, – писав В. Грабовецький, – над Прутом і Черемошем, над Бистрицею, Рибницею в Чорногорі, на Закарпатті в околицях Рахівщини, Ужоцького перевалу і буковинських горах, – скрізь, де вода, сонце і вітри залишили на камені чи скелі свої сліди, народ пов'язує їх з іменем Довбуша»[25]. Пам'ятають Довбуша на Закарпатті. Відомо, що Ю. Федькович, готуючи до друку свою баладу «Довбуш», використав і народну творчість Закарпаття. Ще в студентські роки зацікавився фольклором і зібрав чимало пісень про опришків Я. Головацький. Ця його діяльність завершується виданням збірника «Народні пісні Галицької і Угорської Русі», де е чимало пісень про опришків, у тому числі кілька балад про Довбуша. У 1842-1843 рр. Іван Вагилевич опублікував свої спостереження з подорожі по Галичині й Закарпатті. В угорському журналі «Етнографія» за 1908 р. у п'ятому випуску надруковано статтю Т. Легоцького про Довбуша. Одним із героїв роману В. Гжицького «Довбуш» виступає Іван з Рахова. Драматурги Макаренко і Дубовик написали п'єсу «Олекса Довбуш», у якій показали, як підтримували Довбуша на Закарпатті.

Образ Олекси Довбуша знайшов відображення в образотворчому мистецтві закарпатських художників. У Великому Березному славиться своїми витворами з коріння дерева народний умілець І. Барна, котрого за майстерність називають «гірським чарівником». Він виконав барельєф «Олекса Довбуш»: ватажок, спершись рукою на топірець, стоїть на скелі і задумливо дивиться вдалечінь. Цікава також робота ужгородського художника М. Поповича «Олекса Довбуш», виконана на дереві. Обробкою народної пісні про Довбуша «Ой попід гай зелененький» займалося багато композиторів. Найбільш вдало її обробив закарпатський композитор Задор Кость-Милославський на основі двох варіантів народних мелодій із закарпатського села Ясіня, яке було головною опорою Олекси Довбуша у 1744-1745 рр.

Із смертю Олекси Довбуша опришківський рух не припинився. Його справу продовжили Василь Баюрак та Іван Бойчук. Вони теж не припиняли зв'язки із Закарпаттям. Відомо, що в 1750 р. Баюрак зі своїм загоном напав на багатого орендаря в Нямці на Угорщині й захопив у нього 1300 червінців. У нього було багато друзів-закарпатців, та й місцеве населення його підтримувало. Іван Бойчук головним місцем свого перебування обрав село Ясіня

[25] Грабовецький В. Олекса Довбуш (1700-1745). С. 113.

на Закарпатті. Звідти він робив сміливі напади й на окремі прикарпатські міста Коломию, Болехів. Після взяття останнього, опришки в 1750 р. знову повернулися на Закарпаття[26].

На початку XIX ст. рух опришків на Закарпатті посилився. Великі загони їх діяли під керівництвом С. Товта і І. Кокоша в Ужанській долині. Наприкінці 40-х років XIX ст. на Мараморощині діяли бунтарі, очолювані І. Паляничем, уродженцем с. Іза.

Активно діяли і опришки із загону Івана Волощука та Івана Вередюка. Загін спочатку був невеликий, У ньому було всього 8 чоловік, а потім зріс на 17 за рахунок вихідців із Закарпаття. Розпочавши свою діяльність навесні 1845 р., вони протягом семи тижнів учинили 16 нападів, з них 4 було здійснено в с. Ясіня. Деякий час опришки змушені були опісля переховуватись, бо знову посилились каральні акції феодалів. Однак у 70-х роках XIX ст. відновив опришківські дії останній ватажок Микола Драгирук, або, як його називали, Бордюк. Його також незабаром спіймали, судили і повісили в 1878 р. Так припинив своє існування рух карпатських опришків. Він зародився на початку XVI ст. і наводив жах на панів аж до 70-х років XIX ст.

В. Грабовецький неодноразово у своїх працях порушував проблему «Запорізькі козаки і Закарпаття»[27]. Уперше запорізькі козаки з'явилися на Закарпатті в 1616 р. Того року, відзначають автори колективної монографії «Нариси історії Закарпаття», «загін козаків чисельністю кілька тисяч чоловік пройшов через Закарпаття і під Кошице розгромив армію трансільванських феодалів. Козаки вступали в контакт з русинським населенням, декотрих залучали до своїх рядів, їх загони нападали на маєтки окремих магнатів, сприяли піднесенню антифеодальної боротьби народних мас. Спілкування з козаками, які розмовляли з селянами на зрозумілій їм мові і були однієї з ними віри, вселяло надію, що за Карпатами живуть брати, які допоможуть їм у боротьбі проти соціального та національного гноблення. Королівська адміністрація, характеризуючи перебування козаків у Закарпатті, писала: «Тільки того треба боятися, що до козаків приєднуються їх одновірці і піддані Другета – верховинські руснаки, які і без того ненавидять своїх панів»[28].

Удруге козацькі загони з'явилися на Закарпатті в 1619 р. З цього приводу відомий зарубіжний дослідник українського походження О. Баран опублікував статтю «Козаки на Закарпатті в 1619 році». Угорський магнат Юрій Ґомонай-Другет вів тоді гостру боротьбу з семигородським князем Ґабором Бетленом і вирішив використати найманців – запорізьких козаків. «Юрій

[26] Там само. С. 197.

[27] Грабовецький В. Західноукраїнські землі в період народно-визвольної війни 1648-1654 рр. К.: Наукова думка, 1972. 192 с.; Грабовецький В. Згадаймо праведних гетьманів і кошових; де їх могили? Івано-Франківськ, 2005. 131 с.; Грабовецький В. Семен Височан. До 400-х роковин Богдана Хмельницького. Івано-Франківськ, 1995. 33 с.; Грабовецький В. Народний полководець Семен Височан. Івано-Франківськ, 2000. 64 с.; Грабовецький В. Богдан Хмельницький в історії України / Видання друге, доповнене. Івано-Франківськ, 2005. 48 с.

[28] Нариси історії Закарпаття. Т. 1. Ужгород, 1993. С. 105.

Ракоці, військовий комендант окупованої Мадярщини, – писав О. Баран, – довідавшись про приготування Гомоная, відразу писав до Бетлена про небезпеку козацького нападу. Але Бетлен в тому часі не вірив, що Гомонай міг нагромадити таку кількість найманих військ, з якими міг напасти на Семигород. Відписав Ракоцієві, що це тільки панікерські плітки і ними не варто перейматися». Однак Гомонай вже 27 жовтня вирушив з великим військом у бік Карпат, а 30 жовтня перейшов кордон. Козацьке військо нараховувало близько 10 тисяч чоловік, тим часом як Ракоці мав не більше 4 тисяч гайдуків. Спроби відтіснити козаків нічого не дали, за якусь мить семигородсько-угорське військо, охоплене панікою, почало втікати. «Перемога козаків була повна, – пише О. Баран, – тим більше, що козаки, переслідуючи утікачів, зробили вбитими коло двох тисяч вояків Ракоція, а між ними й багато офіцерів»[29]. 30 листопада військо козаків уже стояло біля Кошице, однак брама міста була закрита. Дізнавшись про те, що Ракоці підходить з підкріпленням, Гомонай із своїми козаками пішов у напрямку Пряшева. Тут ситуація була аналогічною, та найгірше полягало в тому, що казна Гомоная спорожніла і він уже не мав чим платити козакам. Останні, незадоволені таким станом справ, організували бунт, скинули полковника Рогавського і натомість обрали Адама Липського. Новий отаман прийняв рішення покинути Гомоная і повернутися в Польщу. Через деякий час це зробив і Гомонай, боячись репресій з боку Ракоці і Бетлена.

Як же зустрічали закарпатські русини козацьке військо? О. Баран писав: «Північна територія Мадярщини між Спішом і Ужанським комітатом була заселена здебільшого карпатськими українцями, а від них на південь також і словаками. Мадяр тут не було. Але вони тримали все в руках. Шляхта та державна адміністрація були здебільшого мадяри, а українці та словаки до 80% були кріпаками. Ці карпато-українські кріпаки дуже втішилися, коли побачили війська українських козаків, що ганяли за мадярськими панами та їхніми гайдуками». Необхідно погодитися з думкою відомого дослідника, що цей «національний підйом був дуже сильний і якби був засягнув такі східні українські комітати, як Берег, Угоча та Мараморош, то хто знає, чи не викликав був свого роду «Хмельниччину» на українськім Закарпатті». Безперечно, що ця подія «поглибила зв'язки між закарпатцями та українцями з-поза Карпат»[30].

У 1648 р. почалася народно-визвольна війна українського народу проти панської Польщі, про яку швидко стадо відомо на Закарпатті. Про це свідчить запис, зроблений на рукописі Євангелія в 1648 р. у Великих Ком'ятах: «По смерті великого короля польського Владислава извоевали козаки Польщу. Почали ляхов істинати і гнати їх від ріки Дніпра до славного города Києва і звідти аж до Вісли. Старшому козакові було ім'я Хміль»[31].

[29] Баран О. Козаки на Закарпатті в 1619-цім році. Український Історик. 1970. № 1-3. С. 76.
[30] Баран О. Названа праця. С. 77-78.
[31] Нариси історії Закарпаття. Т. 1. С. 107.

Після успішного для Б. Хмельницького завершення битв під Жовтими Водами, Корсунем і Пилявцями козацьке військо підійшло до Львова. В. Грабовецький писав, що «перебуваючи під Львовом, Хмельницький пожвавив дипломатичні відносини з Молдавією й Угорщиною і особисто почав переговори з семигородським воєводою Ракоцієм. Він надсилав до гетьмана під Львів своїх послів». Мемуарист Ґолінський пише, що «шляхті вдалося перехопити послів Ракочія в Ґаличині. Річ Посполита, боячись з'єднання угорців з козаками, робила все, щоб не допустити до Хмельницького угорських послів». Але цей же Ґолінський далі пише, що в грудні 1648 р. Хмельницький «радо прийняв секретне посольство» Ракоці під Львовом і після переговорів «наказав провести його за Львів двом тисячам козаків»[32].

Думки, висловлені В. Грабовецьким, підтверджуються джерелами і працями вітчизняних істориків. Що стосується листування між Богданом Хмельницьким і Юрієм Ракоці ІІ, то перший лист українського гетьмана до трансільванського князя датується 7 листопада 1648 р. У ньому Хмельницький писав: «... наша думка і переконання говорить, що ти майбутній наш пан і надійний опікун, тому що весь польський народ проти нас ворожнечею і гнівом пройнявся, ось чому від усієї нашої душі і серця ми одностайно бажаємо мати свою найсвітлішу високість опікуном і королем Польщі, нашої батьківщини... Наші посли, яких ми обрали з нашого війська і посилаємо до твоєї високості, розкажуть про цю справу твоїй високості для кращої і яснішої бесіди та порозуміння усно, ґрунтовно і дуже точно. Ласкаво просимо дати повну віру всіх їм словам»[33].

Таким чином, відносини між Хмельницьким і Юрієм Ракоці були встановлені ще до грудня 1648 р. За наказом запорізького гетьмана кількатисячний козацький полк провів посольство Ракоці до самого Мукачева. Не викликає жодного сумніву, що поява козаків на Закарпатті впливала на українське населення, вселяла надію на визволення. Однак ще напередодні відправлення посольства в Угорщину козаки побували на Закарпатті. Микола Лелекач у своїй змістовній праці «Козаки в політичних комбінаціях мадярських панів в XVIII ст. » писав, що вони проникали в Березьку та Ужанську жупи і завдавали угорським феодалам великої шкоди, руйнували їх маєтки[34].

З цього часу відносини між Хмельницьким і Ракоці не припинялися ні на мить. 10 лютого 1649 р. гетьман пише Ракоці листа, у якому викладає плани спільних дій проти Польщі. Хмельницький повідомляє: «Хоч ясновельможний гетьман з усіма військами, як запорізькими, так і татарськими, знову виступить проти поляків, він, однак, хоче, щоб було визначено

[32] Грабовецький В. Західноукраїнські землі в період народно-визвольної війни 1648-1654 рр. С. 74-75.

[33] Документи Богдана Хмельницького. К., 1961. С. 102.

[34] Лелекач М. Козаки в політичних комбінаціях мадярських панів в XVIII ст. Підкарпатська Русь. 1931. Ч. 9-10. С. 197.

час, коли ясновельможний гетьман, найясніші князі Трансильванії і ясновельможний князь Радзівіла – кожний із свого боку, з усіма своїми силами – вторгнуться в Польщу і виконають свій намір»[35]. 4 травня 1649 р. Хмельницький повідомляв трансільванського князя Сигізмунда Ракоці про мир і дружбу з молдавським воєводою. У лютому 1653 р. Хмельницького відвідав посланник Ракоці Степан Люц, який підтвердив наміри трансільванського князя бути в дружбі з козаками.

Документи свідчать, що козацьке військо неодноразово переходило Карпати. Якими шляхами воно йшло? На це питання намагався відповісти В. Грабовецький. Він писав: «У джерелах ми не знаходимо відповіді на запитання, через Сколівський чи Ужоцький перевали проходило козацьке військо з послами на Закарпаття. Але відомо, що на своєму шляху козаки громили як польську шляхту, так і угорських феодалів на Закарпатті, в околицях Ужгорода, Мукачева. Ужгородські власті доповідали 2 грудня 1648 р. німецькому імператорові Фердинандові III, що «козаки з татарами напали на Угорщину і пустошать все біля Унгвару (Ужгорода)». У фонді Оссолінських Львівської державної наукової бібліотеки НАН України В. Грабовецький відшукав листа від українського воєводи про велику шкоду, заподіяну козаками магнатам.

Дипломатичні відносини Богдана Хмельницького з Юрієм Ракоці мали певні результати. Так, зокрема, у квітні 1651 р. угорський посол повідомляв гетьмана, що Юрій Ракоці виставить 60 000 війська на краківському напрямку. Таким чином, готувався широкий похід на Річ Посполиту, який би мав поставити її на коліна. Добросусідськими й далі залишалися відносини Хмельницького з молдавським господарем Василем Лупулом. Однак незабаром виникли непорозуміння між Ракоці та Лупулом, які не могли не вплинути на відносини з Україною.

Богдан Хмельницький не припиняв відносин із трансільванським князем і після укладення договору про воєнний союз із Росією у 1654 р. Переконавшись, що цар грубо порушує основні статті договору, Хмельницький вирішив шукати інших союзників і зберегти дружні відносини з Молдавією та Угорщиною[36]. Б. Хмельницький не тільки чекав допомоги від Ракоці, він неодноразово висилав йому війська на допомогу. Так, 31 грудня 1656 р. він видав Універсал про висилку на допомогу Юрію Ракоці козацького війська, їм було наказано, «жеби се злучили з войсками князя»[37]. На жаль, союз Хмельницького з Ракоці та шведським королем не увінчався успіхом. «Весною 1657 р., – писав М. Грушевський, – він і зачав війну з Польщею на

[35] Документи Богдана Хмельницького. С. 102.

[36] Грушевський М. Про старі часи на Україні. Коротка історія України (для першого початку). К., 1907. С. 54.

[37] Документи Богдана Хмельницького. С. 551; Див. також: Сергійчук В. Іменем війська запорозького. Українське козацтво в міжнародних відносинах XVI-середини XVII століття. К., 1991.

спілку з Швецією й Ракоцієм, а проти волі Москви. Так мала злука України з Москвою розірватись. Але у війні козакам не пощастило, в війську прокинувся непослух. Хмельницький і без того хворий, а ся прикрість більше його розстроїла, і він вмер 27 липня 1657 р., лишивши справи непорішеними». У 1657 р. Ракоці теж зазнав невдачі – він втратив трон Трансільванії. Цим скористалися поляки, які напали на Закарпаття. Вони «грабували села і міста Закарпаття, – говориться в «Нарисах історії Закарпаття». – Особливо потерпіли міста Мукачево, Берегове, села Ракошино, Чинадієво, Підгоряни, Хуст, Вишково – всього близько 300 населених пунктів. Найбільше потерпіли селяни, які співчували козацтву, чекали його допомоги...».

Український історик з Дніпра Ю. Мицик відшукав нові документи, які свідчать про появу козаків на Закарпатті в 1684 р. Дослідник, оперуючи матеріалами фонду «Архів Замойських», відзначив: «У виявленій нами урядовій інструкції для польських дипломатів є і додаток, що стосується відправи українських дипломатів. У його 6-му пункті йдеться про видачу грошей на провіант у дорозі козакам з Унгвару, як тоді на угорський лад називався Ужгород, котрих очолював якийсь Заболоцький... Ще нижче дописано пізніше: «А. Могила», що, можливо, засвідчує те, що осаул з Ужгорода та А. Могила, який був гетьманом Правобережної України у 1684-1686 рр., є одна і та ж особа»[38]. Останнім часом видруковано цілу низку фундаментальних досліджень про запорізьке козацтво[39].

Отже, значне місце в працях В. Грабовецького посідають питання історії Закарпаття, які умовно можна звести до таких основних проблем: Закарпаття в XIII–XIX ст., соціально-економічне, політичне і культурне становище закарпатських гуцулів. Закарпатська Гуцульщина в XIX – на початку XX століття; діяльність карпатських опришків на Закарпатті, зв'язки місцевого населення з опришками; вплив народно-визвольної війни 1648-1654 рр. на Закарпаття, запорізькі козаки на Закарпатті. Із вищеназваного випливає, що в працях академіка В. Грабовецького міститься величезний фактичний матеріал, який дозволяє нам глибше зрозуміти історію України періоду феодалізму і зародження капіталістичних відносин, збагнути причини і наслідки антифеодальних рухів, зокрема, національну революцію середини XVII століття під проводом українського гетьмана Богдана Хмельницького.

---

[38] Мицик Ю. Закарпатські козаки XVIII ст. Карпатський край. 1995. № 5-8. С. 144.

[39] Історія українського козацтва: Нариси: У 2 т. / Редкол.: В. А. Смолій (відп. ред..) та ін. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. Т. 1. 800 с.; Історія українського козацтва: Нариси: У 2 т. / Редкол.: В. А. Смолій (відп. ред..) та ін. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. Т. 2. 724 с.; Українське козацтво: Мала енциклопедія / Керівник авторського колективу Ф. Г. Турченко; Відповідальний редактор С. Р. Лях / Видання друге, доповнене і перероблене. К.: Генеза; Запоріжжя: Премєр, 2006. 672 с.; Косенко Л. О. Козаки: Лицарський орден України: Факти. Міфи. Коментарі. Харків: ВД «Школа», 2007. 576 с.; Смолій В. А., Степанков В. С. Українська національна революція XVII ст. (1648-1676) рр.. Україна крізь віки. Т. 7. К.: Альтернативи, 1999. 352 с.; Смолій В. А., Степанков В. С. Українська державна ідея: Проблеми формування, еволюції, реалізації. К.: Альтернативи, 1997. 368 с.

Література

Баран О. Козаки на Закарпатті в 1619-цім році. Український Історик. 1970. № 1-3. С. 76-82.

Бурнашов Г. Лицар із роду опришків. Івано-Франківськ: Просвіта, 1995. 94 с.

Вегеш М. Академік Володимир Грабовецький – визначний історик України / Видання друге, доповнене. Івано-Франківськ: Видавництво «Нова Зоря», 2006. 432 с.

Вегеш М., Горват Л. Короткий життєпис академіка В. Грабовецького (До 70-річчя з дня народження). Ужгород, 1998. 98 с.

Висіцька Т. Опришки. Легенди і дійсність. Ужгород: ЛІРА, 2007. 312 с.

Грабовецкий В. Олекса Довбуш – легендарный герой украинского народа. М., 1959. 89 с.

Грабовецький В. Як знайдено топір Олекси Довбуша. Івано-Франківськ, 1997. 12 с.

Грабовецький В. Антифеодальна боротьба карпатського опришківства XVI-XIX ст. Львів: Видавництво Львівського університету, 1966. 252 с.

Грабовецький В. Богдан Хмельницький в історії України / Видання друге, доповнене. Івано-Франківськ, 2005. 48 с.

Грабовецький В. Гуцульщина XIII-XIX століть. Історичний нарис. Львів, 1982. 152.

Грабовецький В. Гуцульщина в історії України. Виступ на Конгресі гуцулів. Коломия, 1993.

Грабовецький В. Західноукраїнські землі в період народно-визвольної війни 1648-1654 рр. К.: Наукова думка, 1972. 192 с.

Грабовецький В. Згадаймо праведних гетьманів і кошових; де їх могили? Івано-Франківськ, 2005. 131 с. Грабовецький В. Семен Височан. До 400-х роковин Богдана Хмельницького. Івано-Франківськ, 1995. 33 с. Грабовецький В. Народний полководець Семен Височан. Івано-Франківськ, 2000. 64 с.

Грабовецький В. Ілюстрована історія Прикарпаття. Друга половина XVII-XVIII ст. Т. 2 / Друге доповнене видання. Івано-Франківськ: Видавництво «Нова Зоря», 2003. 344 с.

Грабовецький В. Ілюстрована історія Прикарпаття. З найдавніших часів до I половини XVII ст. Т. 1 / Друге доповнене видання. Івано-Франківськ: Видавництво «Нова Зоря», 2002. 432 с.

Грабовецький В. Ілюстрована історія Прикарпаття. Тисячолітній літопис Гуцульщини. Т. 3 / Видання друге, доповнене. Івано-Франківськ: Видавництво «Нова Зоря», 2004. 464 с.

Грабовецький В. Легендарні опришки – лицарі Карпат (XVI-XIX ст.) в літописі та ілюстраціях / Видання друге, доповнене. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. 464 с. +20 іл.

Грабовецький В. Нариси історії Прикарпаття XVI-XVII ст. Т. 2. Івано-Франківськ, 1993. 210 с.

Грабовецький В. Нариси історії Прикарпаття. Вірменські поселення XV-XVIII ст. Т. 5. Івано-Франківськ, 1994. 174 с.
Грабовецький В. Нариси історії Прикарпаття. Гуцульщина в другій половині XIX-початку XX ст. Івано-Франківськ, 1995. 222 с.
Грабовецький В. Нариси історії Прикарпаття. Друга половина XVII ст. Т. 3. Івано-Франківськ, 1993. 167 с. Грабовецький В. Нариси історії Прикарпаття. Соціально-економічні відносини (антикріпосницька опозиція народних мас у XVIII ст.). Т. 4. Івано-Франківськ, 1994. 188 с.
Грабовецький В. Нариси історії Прикарпаття. З найдавніших часів до XV ст. Т. 1. Івано-Франківськ, 1992. 208 с.
Грабовецький В. Народний герой Олекса Довбуш: Історичний нарис. Львів, 1957. 152 с.
Грабовецький В. Народні герої Іван Пискливий і Степан Пинта. До 400-річчя виступів легендарних месників Прикарпаття і Закарпаття. Івано-Франківськ, 2004. 40 с.
Грабовецький В. Олекса Довбуш (1700-1745). Львів: Світ, 1994. 271 с.
Грабовецький В. Стежками Олекси Довбуша. Путівник. Івано-Франківськ, 1988. 16 с.
Грушевський М. Про старі часи на Україні. Коротка історія України (для першого початку). К., 1907. 104 с.
Документи Богдана Хмельницького. К., 1961. 740 с.
Історія українського козацтва: Нариси: У 2 т. / Редкол.: В. А. Смолій (відп. ред..) та ін. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. Т. 1. 800 с.
Історія українського козацтва: Нариси: У 2 т. / Редкол.: В. А. Смолій (відп. ред..) та ін. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. Т. 2. 724 с.
Лелекач М. Козаки в політичних комбінаціях мадярських панів в XVIII ст. Підкарпатська Русь. 1931. Ч. 9-10. С. 197-199.
Михайлина П., Вуянко М. Володимир Грабовецький – історик України. До 65-річчя від дня народження. Івано-Франківськ, 1993. 98 с.
Мицик Ю. Закарпатські козаки XVIII ст. Карпатський край. 1995. № 5-8. С. 144-146.
На вівтар історії України. Ювілейний збірник на пошану академіка АН Вищої школи України, професора В. В. Грабовецького / Кугутяк М. В. (голоова редколегії). Івано-Франківськ, 2008. 564 с.
Нариси історії Закарпаття. Т. 1. Ужгород, 1993.
Сергійчук В. Іменем війська запорозького. Українське козацтво в міжнародних відносинах XVI-середини XVII століття. К., 1991. 252 с.
Смолій В. А., Степанков В. С. Українська державна ідея: Проблеми формування, еволюції, реалізації. К.: Альтернативи, 1997. 368 с.
Смолій В. А., Степанков В. С. Українська національна революція XVII ст. (1648-1676) рр. Україна крізь віки. Т. 7. К.: Альтернативи, 1999. 352 с.

Українське козацтво: Мала енциклопедія / Керівник авторського колективу Ф. Г. Турченко; Відповідальний редактор С. Р. Лях / Видання друге, доповнене і перероблене. К.: Генеза; Запоріжжя: Премєр, 2006. 672 с.
Косенко Л. О. Козаки: Лицарський орден України: Факти. Міфи. Коментарі. Харків: ВД «Школа», 2007. 576 с.

Сучасні соціо-еколого-економічні проблеми щодо реалізації концепції сталого розвитку в прикордонних регіонах України ма Румунії

Ion Dubovici / Іон Дубовіч,
Khrystyna Vasylyshyn / Христина Василишин,
Maryana Vyniarska / Мар'яна Винярська,
Halyna Lesiuk / Ґалина Лесюк

Problemele socio-ecologico-economice actuale privind implementarea conceptului de dezvoltare durabilă în regiunile de frontieră din Ucraina și România. *Se acordă atenție problemelor socio-ecologico-economice moderne privind implementarea conceptului de dezvoltare durabilă în regiunile de frontieră din Ucraina și România. Se analizează importanța actuală a cooperării transfrontaliere socio-ecologice-economice. Accentul se pune pe necesitatea dezvoltării unei baze teoretice și metodologice științifice privind principiile strategiei socio-ecologice-economice și a unui plan de acțiune corespunzător destinat implementării conceptului de dezvoltare durabilă în regiunile de frontieră ale țărilor învecinate. Se justifică faptul că cooperarea transfrontalieră dintre Ucraina și România nu corespunde principiilor socio-ecologico-economice moderne și că cooperarea transfrontalieră socio-ecologico-economică nesemnificativă împiedică extinderea și consolidarea relațiilor transfrontaliere corespunzătoare. Se atrage atenția asupra faptului că principalele cauze ale situației socio-ecologice-economice complexe care s-au dezvoltat în regiunile de frontieră ale Ucrainei și României sunt: neglijarea regularităților obiective de dezvoltare economică; protecția ineficientă a mediului; utilizarea și reproducerea irațională a resurselor naturale etc. Se arată importanța implementării corespunzătoare a ecologizării educației în regiunile de frontieră din Ucraina și România, menite să creeze creșterea nivelului de competență în domeniul educației ecologice și economice și formarea specialiștilor în domeniul dezvoltării durabile. Sunt prezentate schemele ecologizării economice și ecologizării educației.*

Modern Social, Environmental and Economic Problems of the Implementation of the Concept of Sustainable Development in the Border Regions of Ukraine and Romania. *The attention is paid to the current social, environmental and economic problems concerning the implementation of the concept of sustainable development in the border regions of Ukraine and Romania. The importance of transboundary social, environmental and economic cooperation is analyzed. The emphasis is made on the need to develop scientific theoretical and methodological basis of the principles of the social, environmental and economic strategy and an appropriate action plan aimed at implementing the concept of sustainable*

development in the border regions of the neighboring countries. It is substantiated that cross-border cooperation between Ukraine and Romania does not correspond to the modern social, environmental and economic principles and that insignificant transboundary social, environmental and economic cooperation seriously hinders the expansion and strengthening of the relevant cross-border relations. Attention is drawn to the fact that the main causes of the problematic social, environmental and economic situation in the border regions of Ukraine and Romania are: neglecting objective laws of economic development; ineffective environmental protection; irrational use and reproduction of the natural resource complex, etc. The importance of the proper implementation of greening of education concept in the border regions of Ukraine and Romania aimed at raising the level of social, environmental and economic awareness and training specialists for sustainable development is considered. Schemes of greening of economy and greening of education are developed.

Cuvinte cheie: *Ucraina, România, cooperarea socio-ecologice-economică transfrontalieră, dezvoltarea durabilă, pregătirea specialiștilor pentru dezvoltare durabilă, ecologizarea economiei, ecologizarea educației.*

Keywords: *Ukraine, Romania, transboundary social, environmental and economic cooperation, sustainable development, preparation of experts of sustainable development, greening of economy, greening of education.*

Постановка проблеми та її актуальність. Транскордонне соціо-еколого-економічне співробітництво завжди було і залишається у наш час актуальною проблемою. На думку представників Асоціації європейських прикордонних регіонів, транскордонне співробітництво, на відміну від інших форм зовнішньоекономічної співпраці, може створювати так звану «додану вартість» у розвитку громад і регіонів, яка набуває політичних, економічних, соціальних, екологічних, культурних, інституційних та інших обрисів[1].

Найбільш актуальні проблеми транскордонного співробітництва України і Румунії це: недостатнє розуміння суспільством пріоритетів щодо належної охорони, раціонального використання та ефективного відтворення природних ресурсів у прикордонних регіонах держав-сусідів; недотримання норм екологічного права; відсутність належної соціо-еколого-економічної стратегії та дієвого механізму щодо поетапного переходу до сталого розвитку в прикордонних регіонах України і Румунії та ін.

Нехтування соціо-еколого-економічними принципами, спрямованими на реалізацію концепції сталого розвитку в прикордонних регіонах України і Румунії становить підвищену екологічну небезпеку, завдає значних економічних збитків державам-сусідам та призводить до міждержавних непорозумінь.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Питання транскордонного співробітництва активно досліджується зарубіжними науковцями, а недав-

[1] Лукаш О. Еколого-економічні основи формування механізмів транскордонного співробітництва / Дис. на здоб. наук. ст. канд. екон. наук. Суми: СумДУ, 2008. 219 с.

но це питання почало все більше цікавити і українських учених.

Проблеми транскордонної співпраці, поняття транскордонного співробітництва, а також близькі терміни вивчали багато закордонних учених: Р. Ратті, Г. -М. Чуді (Швейцарія), Д. Віллерс (Німеччина), Т. Коморніцкі (Польща), Б. Борісов (Болгарія), П. Кузьмішин (Словаччина) та українських учених: П. Бєлєнький, Б. Буркинський, М. Долішній, Н. Луцишин, П. Луцишин, Н. Мікула, С. Писаренко та ін.

Питання транскордонного співробітництва регулюються Європейською рамковою конвенцію про транскордонне співробітництво та іншими міжнародними нормативно-правовими актами[2].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на зростання інтересу науковців до даної тематики, досі немає розробленої наукової теоретико-методологічної основи щодо принципів реалізації соціо-еколого-економічної стратегії та відповідного плану дій, спрямованого на практичне втілення концепції сталого розвитку в прикордонних регіонах держав-сусідів.

Мета статті – розроблення науково обґрунтованих теоретико-методологічних та практичних пропозицій щодо розвитку транскордонного соціо-еколого-економічного співробітництва, спрямованого на реалізацію концепції сталого розвитку у прикордонних регіонах України і Румунії.

Методи дослідження. Теоретичним та методологічним підґрунтям для розроблення пропозицій щодо розвитку транскордонного соціо-еколого-економічного співробітництва є методи наукового пізнання, зокрема системного підходу та аналізу, а також фундаментальні положення економіки природокористування, екологічної економіки та сучасних економічних теорій. Вихідними джерелами для дослідження є нормативні-правові акти Верховної Ради та Кабінету Міністрів України, міжнародні та двосторонні угоди з питань співробітництва у сфері охорони довкілля, а також публікації провідних вітчизняних та зарубіжних науковців щодо забезпечення сталого розвитку на прикордонних регіонах України і Румунії.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Процес глобалізації у нинішньому світі, державна політика України щодо децентралізації влади та європейської інтеграції веде до зростання ролі транскордонного соціо-еколого-економічного співробітництва, яке відкриває нові шляхи та можливості для економічного розвитку, належної охорони, використання та відтворення природних ресурсів і гарантування екологічної безпеки на прилеглих до кордону територіях держав-сусідів. Відповідно до Закону України «Про транскордонне співробітництво» (від 24. 06. 2004), транскордонне співробітництво – це спільні дії, спрямовані на встановлення і поглиблення економічних, соціальних, науково-технічних, екологічних, культурних та інших відносин між територіальними громада-

---

[2] Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_106.

ми, їх представницькими органами, місцевими органами виконавчої влади України та територіальними громадами, відповідними органами влади інших держав у межах компетенції, визначеної їх національним законодавством[3].

Оскільки ефективне транскордонне соціо-еколого-економічне співробітництво України з суміжними державами є одним із важливих засобів в умовах глобалізації, децентралізації влади та євроінтеграційного процесу й основним механізмом практичного впровадження європейських стандартів, то сьогодні необхідно розробити таку теоретико-методологічну основу в сфері екологічної економіки, яка б забезпечила практичну реалізацію соціо-еколого-економічних принципів та концепції сталого розвитку в прикордонних регіонах України та держав-сусідів.

У наш час Україна докладає чимало соціо-еколого-економічних зусиль для налагодження ефективної транскордонної соціо-еколого-економічної співпраці з сусідніми країнами, особливо з країнами, які є членами ЄС. Це пояснюється необхідністю тісного транскордонного співробітництва в умовах сталого розвитку та євроінтеграційного процесу. Базовим напрямом транскордонної співпраці між Україною та ЄС є: ефективне транскордонне соціо-еколого-економічне співробітництво, збереження та відтворення біорізноманіття; гарантування екологічної безпеки; створення сприятливих природних умов для проживання нинішнього та майбутніх поколінь; підвищення рівня добробуту людей тощо.

Для розвитку відносин добросусідства з Румунією Україна докладає зусиль як на двосторонньому рівні, так і у рамках міжнародних та регіональних структур. Зокрема, між урядами двох держав, а також областями України та повітами Румунії сьогодні укладено більше 50 угод щодо питань культури, науки і освіти, охорони здоров'я, охорони довкілля та екологічної безпеки, економічного, промислового, наукового та технічного співробітництва[4]. Деякі з угод стосуються питань раціонального використання природних ресурсів, зокрема «Угода між Урядом України та Урядом Румунії про співробітництво в галузі водного господарства на прикордонних водах». Відповідно до цієї Угоди Україна та Румунія зобов'язується співпрацювати в галузі водогосподарської діяльності, включаючи захист та використання прикордонних вод на основі принципів «забруднювач платить», а також принципу «перестороги»[5]. У сфері лісового господарства, між Україною, Румунію, Чехією, Угорщиною, Польщею, Сербією та Словаччиною укладе-

[3] Закон України «Про транскордонне співробітництво» (від 24. 06. 2004, № 45-ВР). URL: https://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1861-15.

[4] Договірно-правова база між Україною та Румунією. Посольство України в Румунії. URL: https://romania. mfa.gov.ua/ua/ukraine-ro/legal-acts.

[5] Угода між Урядом України та Урядом Румунії про співробітництво в галузі водного господарства на прикордонних водах. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/642_059.

на «Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат». Цей міжнародний договір є другою вагомою субрегіональною угодою щодо захисту гірських районів у всьому світі. З метою виконання завдань, визначених Карпатською конвенцією, підготовлено і затверджено «Протокол про стале управління лісами» (Братислава, 27. 05. 2011 р.). Метою Протоколу є сприяння сталому управлінню Карпатськими лісами та їх охороні в інтересах нинішнього та прийдешнього поколінь[6].

Зауважимо, що незважаючи на зусилля щодо розвитку відносин добросусідства, між Україною та Румунією виникали різні соціо-еколого-економічні непорозуміння. Наприклад, у грудні 2007 р. Румунія звернулася із заявою до Європейської Економічної Комісії ООН (ЄЕК ООН) з оцінки впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті (Конвенція Еспоо), у якій висловила занепокоєння екологічними наслідками будівництва глибоководного судноплавного каналу «Дунай – Чорне море» в українській частині дунайської дельти[7].

Прикладом ще одного українсько-румунського ресурсного та одночасно міжнародного правового конфлікту став конфлікт навколо о. Зміїний. Багаторічні дискусії навколо острова стосувались його територіальної приналежності та загострились після відкриття значних запасів вуглеводнів[8]. Відповідно до рішення Міжнародного суду ООН в Гаазі «Про морську делімітацію в Чорному морі» (Румунія проти України) Румунія, вигравши територіальний спір про приналежність частини шельфу, отримує гіпотетичний прибуток 30 млрд. дол. США за умови повного видобутку вуглеводнів, які знаходяться в чорноморському шельфі[9].

Інші приклади щодо транскордонних українсько-румунських непорозумінь, пов'язані з тим, що останнім часом зустрічаються випадки, коли через стічні води в Україну та Румунію потрапляють різні токсичні відходи, які є шкідливими, як для здоров'я населення, так і для навколишнього природного середовища. Від такого забруднення найбільше страждають жителі прикордонних регіонів України та Румунії.

Наявність екологічних проблем свідчить, що сьогодні транскордонне співробітництво між Україною і Румунією недостатньо налагоджене та не відповідає повною мірою принципам сталого розвитку. Уважаємо, що

---

[6] Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_164.

[7] Дубовіч І. Україна і Румунія: Сучасні проблеми еколого-політичного та правового співробітництва. Україна і Румунія: 20 років дипломатичних зносин. Чернівці: Букрек, 2012. С. 122-129.

[8] Еколого-ресурсні проблеми та конфліктний потенціал українського суспільства. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: http://www.niss.gov.ua/articles/1355.

[9] Чеморкін І. Проблема острова Зміїний як аспект національної безпеки України в регіоні північно-західного причорномор'я. Теоретичні та прикладні питання державотворення, 2012. №10.

основними причинами несприятливої соціо-еколого-економічної ситуації, яка склалася в прикордонних регіонах України і Румунії є: нехтування об'єктивними законами розвитку економіки; неефективна охорона довкілля; нераціональне використання і відтворення природно-ресурсного комплексу; відсутність належного рівня еколого-економічної грамотності й екологічної свідомості громадян; відсутність відповідної державної екологічної політики та екологічного права тощо.

Незначна транскордонна соціо-еколого-економічна співпраця серйозно перешкоджає в розширенні та зміцненні належних транскордонних відносин. Тому, на сучасному етапі більшого значення та актуальності набуває виявлення повних і достовірних відомостей про стан охорони довкілля та рівень соціально-економічного розвитку в прикордонних регіонах України та Румунії, а також активна спільна діяльність в межах програм Європейського інструменту сусідства та партнерства. Зокрема, транскордонне співробітництво в плані реалізації політики ЄС здійснюється в рамках Ініціативи INTERREG, мета якої – субсидіювання та стимулювання транснаціональної та міжрегіональної співпраці, яка здійснюється через кордони та сприяє гармонічній підтримці розвитку. У межах цієї програми діє Угода INTERREG – трілатеральне співробітництво Закарпатської області (Україна), Сатумарського повіту (Румунія) та області Саболч-Сатмар-Берег (Угорщина). INTERREG на транскордонних територіях України, Румунії та Угорщини реалізує розвиток у наступних напрямах: Європейський транспортний коридор; економіка та іноземний туризм; збереження спільних культурних спадщин; охорона природи[10].

Уважаємо, що для забезпечення ефективного та об'єктивного соціо-еколого-економічного транскордонного співробітництва дослідження прилеглих до кордону територій повинні проводити одночасно спеціалісти двох (чи більше) сусідніх держав. Окрім того, для запобігання економічним збиткам внаслідок природних стихійних явищ у прикордонних регіонах України та Румунії, потрібні фахові дослідження, спрямовані на прогнозування впливу антропогенної діяльності на довкілля. Негативних соціально-економічних наслідків стихійних явищ можна було б уникнути або зменшити їх шкоду шляхом проведення інформаційно-просвітницьких, організаційних та інших заходів. Окрім того, розв'язання чинних соціо-еколого-економічних проблем у прикордонних регіонах України та Румунії неможливе без екологізації освіти та економіки, а також підвищення рівня еколого-економічної грамотності, екологічної культури та екологічного виховання.

Для розкриття сутності екологізації освіти необхідно проаналізувати визначення понять «екологізація» в цілому та «екологізація економіки», зокрема.

---

[10] Іртищева І., Стегней М. Сталий розвиток територіальних одиниць Закарпаття в контексті транскордонного співробітництва. Науковий вісник Мукачівського державного університету. Сер.: Економіка, 2014. Вип. 2. С. 47-52.

Під екологізацією розуміємо процес насичення екологічними (природоохоронними) вимогами: знань та умінь фахівців; управлінських рішень; характеристик новостворюваної техніки; проектів будівництва і реконструкції виробничих об'єктів та інфраструктури; виробничих технологій; програм політичних партій; суспільної свідомості тощо. Спорідненою сутністю екологізації є формування екологічної економіки як нового, екологічно безпечного способу господарювання та безпечних умов для життя людини. Далекосяжною стратегічною метою в цьому напрямі є формування екологічної цивілізації[11]. Що розуміють під екологічною цивілізацією? Екологічна цивілізація – це суспільство з немеркантильним еколого-економічним способом мислення та господарювання, майбутня історична епоха переходу людства від ірраціональної однобокої експлуатації природи до раціональної співпраці людини з природою. Офіційно ініціатива формування екологічної цивілізації вперше була проголошена в Китаї у 2007 р.[12].

Стосовно поняття «екологізація економіки» в наш час є різні підходи щодо його тлумачення.

На нашу думку, екологізація економіки – це процес упровадження відповідної еколого-економічної, еколого-політичної та еколого-правової системи, що забезпечує належну якість довкілля, ефективне використання, охорону та відтворення природних ресурсів, а також екологічну безпеку на всіх рівнях (національному, регіональному і глобальному), відповідно до вимог концепції сталого розвитку (рис. 1).

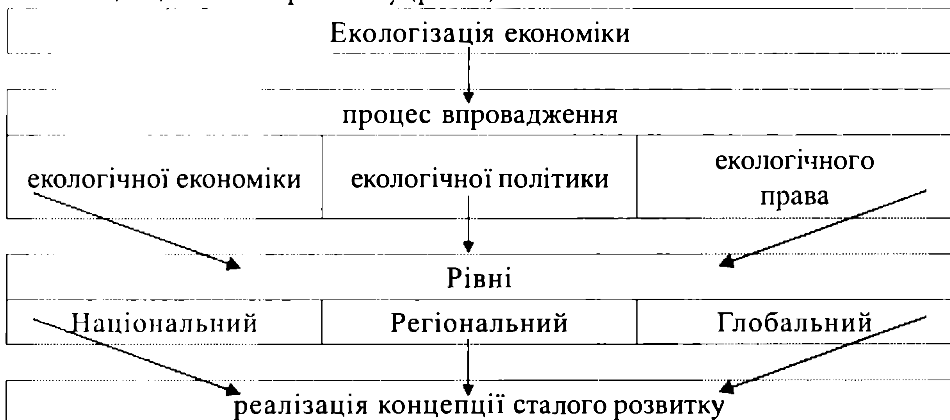

Рис. 1. Схема екологізації економіки, спрямованої на реалізацію концепції сталого розвитку

Враховуючи сутність термінів та понять «екологізація» та «екологізація економіки», сформульовано різні визначення екологізації освіти:

1. Насичення навчальних програм підготовки фахівців усіх напрямів екологічними вимогами з метою формування еколого-економічного спосо-

[11] Лісотехнічний термінологічний словник: український, російський, англійський / за ред. Ю. Ю. Туниці, В. О. Богуслаєва. Львів: Піраміда, 2014. С. 114.

[12] Там само, С. 116.

бу мислення в замін однобокого традиційного економічного мислення[13].

2. Цілеспрямоване формування еколого-економіко-правової культури та еколого-виховного процесу учнів та студентів[14].

3. Тенденція проникнення ідей, понять, принципів екології в структуру підготовки спеціалістів різного профілю: педагогів, лікарів, економістів та ін., які повинні мати навички практичної діяльності, котрі необхідні їм для різних видів експертизи, розрахунків, проектної та природоохоронної діяльності; вміти застосовувати свої фундаментальні та прикладні знання у передбаченні і профілактиці екологічних та будь-яких техногенних катастроф і нещасних випадків; володіти знаннями, технологією, прийомами й ефективними методами швидкого і професійного реагування на критичні ситуації, їх передбачення[15].

Сьогодні при прийнятті соціально-економічного плану розвитку ще залишається домінантним економічний інтерес, а не еколого-економічний. Така модель відношення людини до природи є загрозливою щодо реалізації новітнього еколого-економічного мислення, яке досягається завдяки екологізації освіти. На нашу думку, екологізація освіти – це цілеспрямований навчальний процес підготовки учнів і студентів щодо формування у них належного еколого-економічного, еколого-політичного й еколого-правового світогляду та професійної компетентності відповідно до вимог концепції сталого розвитку (рис. 2).

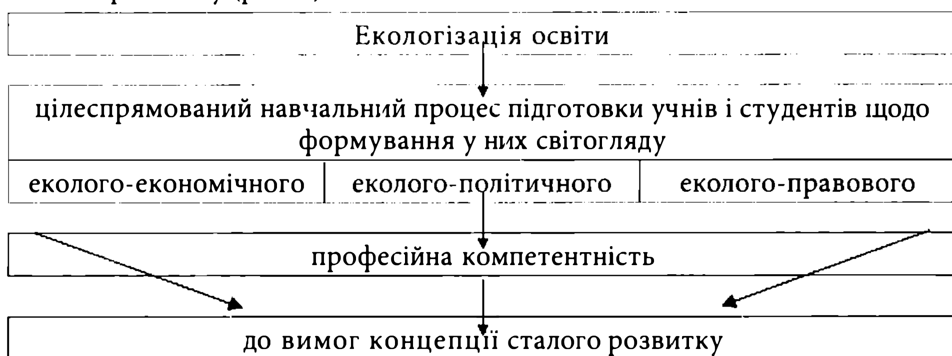

Рис. 2. Схема екологізації освіти відповідно до вимог концепції сталого розвитку

На думку академіка НАН України Ю. Ю. Туниці, **екологізація освіти** є основною передумовою переходу до **екологізації економіки** (насичення

[13] Лісотехнічний термінологічний словник: український, російський, англійський / за ред. Ю. Ю. Туниці, В. О. Богуслаєва. Львів: Піраміда, 2014. С. 114-115.

[14] Дубовіч І. *Концептуальні теоретико-методологічні та практичні засади транскордонного еколого-економіко-правового співробітництва України з ЄС*. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Механізм регулювання регіонального розвитку в Україні: [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; редкол.: В. С. Кравців (відп. ред.). Львів, 2014. Вип. 5 (109). С. 205-212.

[15] Совгіра С. Тенденція проникнення екологізації у зміст освіти та навчальне середовище. URL: http://library.udpu.org.ua/library_files/psuh_pedagog_probl_silsk_shkolu/20/visnuk_28.pdf.

екологічними вимогами моделей виробництва і споживання з метою попередження або пом'якшення їх негативного впливу на природне середовище), **екологічної економіки** (екологічно безпечного і ресурсозберігаючого способу господарювання), **досягнення цілей сталого розвитку й формування нового суспільства** (з еколого-економічним світоглядом і сталим способом господарювання)[16].

Уважаємо, що екологізація освіти в Україні та сусідніх державах повинна формуватися на принципах **екологічної економіки** (комплексності кількісного обліку і вартісної оцінки всіх компонентів природного життєвого довкілля та природних ресурсів на тій, чи іншій території, або акваторії у їх взаємозв'язку; переваг або врахування дефіцитності окремих компонентів та умов природного довкілля і природних ресурсів; регіональної диференціації оцінок, що передбачає різний рівень оцінки якісно однакових умов довкілля і ресурсів; динамічності абсолютних оцінок у часі; урахування бумеранг-ефектів[17]), **екологічної політики** (посилення ролі екологічних норм в системі державного управління України для досягнення рівності трьох складових розвитку (соціального, екологічного, економічного); урахування екологічних наслідків при прийнятті управлінських рішень; міжсекторальне партнерство і залучення зацікавлених сторін та ін. [18]) та **екологічного** права (нормативно-правові акти для забезпечення обґрунтованого еколого-економічного взаємозв'язку суспільства і природи; соціальної справедливості, законності в екологічній галузі та ін. [19]).

Екологізація освіти в прикордонних регіонах України та держав-сусідів має бути спрямована на підвищення рівнів еколого-економічної грамотності, екологічної свідомості та екологічної культури населення, нових поглядів суспільства у відносинах з природою, відповідальності перед нинішнім і майбутніми поколіннями.

Зазначимо, що питання екологізації освіти є актуальним для всієї світової спільноти, тому у 2005 р. ЮНЕСКО проголосило десятиріччя ООН з освіти для сталого розвитку (2005-2014 рр.). Уперше питання екологізації, екологізації економіки та екологізації освіти були висунуті на конференції ООН з охорони природи, яка проходила 1972 р. у Стокгольмі (Швеція). Актуальність і важливість цих питань також обговорювались на міжнародних конференціях, що відбулися під егідою ООН в Бразилії (Ріо-де-Жанейро, 1992 р. і 2012 р.), Південно-Африканській Республіці (Йоганнесбург, 2002 р.), США (Нью-Йорк, 2015 р.) та ін. Відповідно до ключових документів між-

---

[16] Туниця Ю., Адамовський М., Борис М., Краєвський С., Магазинщикова І. Екологізація освіти як ключовий фактор підготовки фахівців для сталого розвитку. Науковий вісник НЛТУ України: зб. наук. -техн. праць. Львів: РВВ НЛТУ України, 2015. Вип. 25. 10. С. 348-356.

[17] Туниця Ю. Екоекономіка і ринок: подолання суперечностей. К.: Знання, 2006. С. 120-121.

[18] Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» (від 21. 12. 2010 р.). URL: http://www.rada.gov.ua.

[19] Дубовіч І. Екологічне право України: конспект лекцій, видання друге. Львів: РВВ НЛТУ України, 2018. С. 12-14.

народних конференцій ООН пріоритетним завданням людства має стати формування населення планети з високим рівнем еколого-економічної грамотності, екологічної свідомості й культури.

«Угода про співробітництво в галузі культури, науки і освіти між Урядом України та Урядом Румунії» та «Угода про наукове співробітництво між Академією наук України та Румунською Академією» визнають необхідність посилення співробітництва в галузі культури, науки, освіти, спорту, молодіжних та інших обмінів, однак не містять положень щодо освіти для сталого розвитку[20]. Ураховуючи інтерес та зусилля міжнародної спільноти щодо поширення концепції освіти для сталого розвитку, уважаємо доцільним доповнити угоди положеннями про освіту для сталого розвитку. Звичайно, декларативне визнання освіти для сталого розвитку не є результативним. Тому у прикордонних областях України та Румунії доцільною є реалізація проектів, спрямованих на розвиток умінь та навичок, що сприяють організації власного життя, життя сім'ї та місцевої громади з урахуванням потреб сталого розвитку як серед учнів шкіл чи студентів, так і серед дорослих. Для забезпечення освіти дорослих варто також залучати засоби масової інформації, оскільки це сприяє підвищенню інформованості про сталий розвиток.

Екологізація освіти у прикордонних областях сусідніх держав дає можливість формувати в учнів, студентів та дорослих еколого-економічний світогляд та культуру і виконує роль стратегічної основи для подолання соціо-еколого-економічних проблем та формування умов для екологічно безпечного життя громадян у цих регіонах. Таким чином, здатна сприяти поступовому втіленню концепції сталого розвитку в прикордонних регіонах України і Румунії.

Висновки.

1. Основною причиною погіршення соціо-еколого-економічної ситуації в прикордонних регіонах України і Румунії є відсутність розроблених механізмів та практичної реалізації концепції сталого розвитку в прикордонних регіонах.

2. Перспективними варіантами налагодження транскордонного соціо-еколого-економічного співробітництва є спільні наукові дослідження щодо: визначення поточного стану довкілля в прикордонних регіонах, прогнозування впливу антропогенної діяльності на довкілля та проведення інформаційно-просвітницьких, організаційних та інших заходів.

3. Для посилення транскордонного соціо-еколого-економічного співробітництва між Україною та Румунією доцільними є заходи з виявлення та поширення відомостей про стан охорони довкілля та рівня соціально-економічного розвитку, а також активна спільна діяльність в межах програм Європейського інструменту сусідства та партнерства.

[20] Угода про наукове співробітництво між Академією наук України та Румунською Академією. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/642_001.

4. Передумовами досягнення позитивного соціо-еколого-економічного ефекту на територіях прикордонних регіонів держав-сусідів є екологізація освіти, підготовка фахівців для сталого розвитку, підвищення рівня еколого-економічної грамотності та екологічної свідомості населення, усвідомлення відповідальності перед нинішнім і майбутніми поколіннями.

Література

Еколого-ресурсні проблеми та конфліктний потенціал українського суспільства. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: http://www.niss.gov.ua/articles/1355.

Договірно-правова база між Україною та Румунією. Посольство України в Румунії. URL: https://romania.mfa.gov.ua/ua/ukraine-ro/legal-acts.

Дубовіч І. Екологічне право України: конспект лекцій, видання друге. Львів: РВВ НЛТУ України, 2018. 160 с.

Дубовіч І. Концептуальні теоретико-методологічні та практичні засади транскордонного еколого-економіко-правового співробітництва України з ЄС. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Механізм регулювання регіонального розвитку в Україні: [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; редкол.: В. С. Кравців (відп. ред.). Львів, 2014. Вип. 5 (109). С. 205-212.

Дубовіч І. Україна і Румунія: Сучасні проблеми еколого-політичного та правового співробітництва. Україна і Румунія: 20 років дипломатичних зносин. Чернівці: Букрек, 2012. С. 122-129.

Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_106.

Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» (від 21. 12. 2010 р.). URL: http://www.rada.gov.ua.

Закон України «Про транскордонне співробітництво» (від 24. 06. 2004, № 45-ВР). URL: https://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1861-15.

Іртищева І., Стегней М. Сталий розвиток територіальних одиниць Закарпаття в контексті транскордонного співробітництва. Науковий вісник Мукачівського державного університету. Сер.: Економіка, 2014. Вип. 2. С. 47-52.

Лісотехнічний термінологічний словник: український, російський, англійський / за ред. Ю. Ю. Туниці, В. О. Богуслаєва. Львів: Піраміда, 2014. 967 с.

Лукаш О. Еколого-економічні основи формування механізмів транскордонного співробітництва / Дис. на здоб. наук. ст. канд. екон. наук. Суми: СумДУ, 2008. 219 с.

Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_164.

Совгіра С. Тенденція проникнення екологізації у зміст освіти та навчальне середовище. URL: http://library.udpu.org.ua/library_files/psuh_pedagog_probl_silsk_shkolu/20/visnuk28.pdf.

Туниця Ю. Екоекономіка і ринок: подолання суперечностей. К.: Знання, 2006. 314 с.

Туниця Ю., Адамовський М., Борис М., Краєвський С., Магазинщикова І. Екологізація освіти як ключовий фактор підготовки фахівців для сталого розвитку // Науковий вісник НЛТУ України: зб. наук. -техн. праць. Львів: РВВ НЛТУ України, 2015. Вип. 25. 10. С. 348-356.

Угода між Урядом України та Урядом Румунії про співробітництво в галузі водного господарства на прикордонних водах. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/642_059.

Угода про наукове співробітництво між Академією наук України та Румунською Академією. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/642_001.

Чемьоркін І. Проблема острова Зміїний як аспект національної безпеки України в регіоні північно-західного причорномор'я. Теоретичні та прикладні питання державотворення, 2012. №10.

Сучасні еколого-економічні та правові проблеми транскордонного співробітництва України та Румунії у сфері екологічного туризму

Ion Dubovici / Іон Дубовіч,
Tetiana Fomicheva / Тетяна Фомічева

Problemele ecologice-economice și juridice actuale de cooperare transfrontalieră între Ucraina și România în domeniul turismului ecologic. *Atenția se acordă problemelor ecologice-economice* și *juridice actuale ale cooperării transfrontaliere dintre Ucraina* și *România privind dezvoltarea turismului ecologic. Se analizează importanța promovării lui* în *regiunile de frontieră dintre Ucraina* și *România. Accentul se pune pe potențialul dezvoltării acestui tip de turism* în *regiunile de frontieră dintre Ucraina* și *România. Se justifică faptul că problemele cooperării transfrontaliere care apar* în *domeniul turismului ecologic, necesită mecanisme corespunzătoare de implementare a politicii de stat, care include un complex de metode organizatorice, ecologice, socio-economice, politico-juridice etc. Se atrage atenția asupra faptului că* în *prezent procesul de dezvoltare a cooperării transfrontaliere ucraineano-române* în *domeniul turismului ecologic se* încetinește *din cauza unor probleme ecologico-economice* și *juridice. Se analizează aspectele care necesită crearea* și *implementarea unei politici de stat eficiente privind dezvoltarea turismului ecologic. Se susține că pentru intensificarea cooperării transfrontaliere ecologico-economice* și *juridice* între *Ucraina* și *România* în *domeniul turismului ecologic, este necesar să se formeze,* în *viitorul apropiat, cadrul de* reglementarea legislativă. *Sunt prezentate propunerile privind cooperarea corespunzătoare la nivel transfrontalier* între *Ucraina* și *România. Se sugerează complexul de măsuri pentru reglementarea aspectelor ecologico-economice* și *juridice ale dezvoltării turismului ecologic* în *regiunile de frontieră dintre Ucraina* și *România.*

Modern Ecological-Economic and Legal Problems of Cross-Border Cooperation between Ukraine and Romania in the field of ecological tourism. *The attention was paid to the current ecological-economic and legal problems of cross-border cooperation between Ukraine and Romania on the development of environmental tourism. The importance of the development of environmental tourism in the border areas of Ukraine and Romania is taken into consideration. The emphasis is on the potential of the development of ecological tourism in the border regions of Ukraine and Romania. It is substantiated that problems of cross-border cooperation that arise in the field of ecological tourism require appropriate mechanisms for the implementation of state policy, which includes a set of organizational,*

environmental, socio-economic, political, legal and other methods. Attention is drawn to the fact that in our time the process of developing cross-border Ukrainian-Romanian cooperation in the field of ecological tourism is slowing down due to a number of ecological, economic and legal issues. The problems, which dictate the necessity of creation and implementation of effective state policy on the development of ecological tourism, are analyzed. It is substantiated that for the development of cross-border environmental, economic and legal cooperation between Ukraine and Romania in the field of ecological tourism in the near future, it is necessary to form the relevant regulatory and legal framework. Proposals are offered on the proper cooperation at the cross-border level between Ukraine and Romania in the field of ecological tourism. Also, it is proposed a complex of measures for the regulation of ecological-economic and legal aspects of the development of ecological tourism in the border regions of Ukraine and Romania.

Cuvinte cheie: *Ucraina, România, turism ecologic, cooperare transfrontalieră, dezvoltare durabilă, activitate ecologico-turistică.*

Keywords: *Ukraine, Romania, ecological tourism, cross-border cooperation, sustainable development, ecological-tourist activity.*

Постановка проблемита її актуальність. Інтеграція України в економічні та інші структури Європейського Союзу (ЄС) вимагає, насамперед, активного транскордонного співробітництва із сусідніми державами ЄС.

Ураховуючи вимоги ЄС щодо реалізації концепції сталого розвитку, а також природно-ресурсний потенціал прикордонних регіонів України та Румунії, одним з найбільш перспективних напрямів транскордонного українсько-румунського співробітництва є туризм. Сьогодні як світова, так і вітчизняна практика показують зростання попиту на такий вид туризму як екологічний.

Розвиток транскордонного співробітництва України з Румунією у сфері екологічного туризму має здійснюватися із врахуванням збереження самобутності та національної індивідуальності кожної сторони. Екологічний туризм у прикордонних регіонах України і Румунії є не лише формою організації ***відпочинку***, але й налагодження українсько-румунського співробітництва щодо забезпечення сталого розвитку, еколого-економічного виховання населення, налагодження добросусідських взаємовідносин між державами та ін.

Можна стверджувати, що на прикордонних територіях України та Румунії, екологічний туризм має великі перспективи і відіграє важливу роль для соціально-економічного розвитку та підвищення рівня добробуту населення в регіоні. Отже, транскордонне українсько-румунське співробітництво у сфері екологічного туризму сприятиме формуванню сталого розвитку прикордонних регіонів у межах нової європейської еколого-економічної та правової політики добросусідства, підвищенню іміджу прикордонних регіонів України та Румунії тощо.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Наукові дослідження у сфері розвитку екологічного туризму здійснюють вітчизняні та закордонні вчені. Вагомий внесок у виявлення проблемних питань розвитку цього виду туризму внесли Л. Г. Богуш, Д. Г. Дармостук, О. Ю. Дмитрук, Н. О. Кравченко, Д. І. Кубай та ін.

Незважаючи на те, що тематика транскордонного співробітництва України та сусідніх держав у сфері екологічного туризму висвітлена у деяких теоретичних і практичних дослідженнях науковців, питання сучасних еколого-економічних та правових проблем транскордонного співробітництва, пошук нових ефективних шляхів їх вирішення, вдосконалення розвитку транскордонної співпраці України з сусідніми державами у сфері екологічного туризму сьогодні є недостатньо вивченим.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на зростання інтересу науковців до даної тематики, досі немає розробленої наукової теоретико-методологічної основи щодо вирішення сучасних еколого-економічних та правових проблем транскордонного українсько-румунського співробітництва у сфері екологічного туризму.

Мета статті полягає у висвітленні еколого-економічних та правових проблем транскордонного співробітництва України і Румунії у сфері екологічного туризму та розробленні теоретичних положень, методичних основ та практичних рекомендації щодо вдосконалення шляхів розвитку екологічного туризму в прикордонних регіонах України і Румунії.

Методи **дослідження.** Деякі еколого-економічні та правові методологічні аспекти екологічного туризму висвітлені в наукових працях низки українських вчених.

Незважаючи на те, що тематика транскордонного співробітництва у сфері екологічного туризму висвітлена у деяких теоретичних і практичних дослідженнях науковців, питання сучасних еколого-економічних та правових проблем транскордонного співробітництва, пошук нових ефективних шляхів їх вирішення, вдосконалення розвитку транскордонної співпраці України і Румунії у сфері екологічного туризму сьогодні є недостатньо дослідженими. Саме тому, дедалі більшої актуальності набуває необхідність формування еколого-економічної та правової системи щодо розвитку держав-сусідів.

Під час науково-методичного дослідження екологічного туризму в прикордонних регіонах України і Румунії необхідно враховувати соціальні, організаційні, економічні, правові та інші методи, за допомогою яких виконуються взаємопов'язані функції для забезпечення сталого розвитку туризму.

Перелічені методи доцільно поділити за сферами застосування:

1. У соціальній сфері: сприяння працевлаштуванню людей у сфері екологічного туризму.

2. В організаційній структурі: формування позитивного іміджу країн-сусідів на міжнародному туристичному ринку, сприяння в просуванні

туристичного продукту на національний, міжнародний та світовий ринки, а також створення умов для ефективного використання туристичної інфраструктури.

3. В економічній сфері: податкове регулювання, кредитування, субсидіювання та ін.

4. У правовій сфері: удосконалення нормативно-правової бази, розвиток методології ліцензування, стандартизації та сертифікації у сфері туризму.

5. У науково-освітній сфері: розвиток наукових досліджень еколого-туристичної діяльності, створення інформаційно-аналітичної бази та забезпечення підготовки компетентних професійних кадрів для екологічного туризму[1].

Виклад основного матеріалу дослідження. Транскордонний регіон України та Румунії займає вигідне географічне та геополітичне положення в центрі Європи (географічний центр Європи знаходиться на прикордонній території України, у Закарпатській області, Рахівському районі), має сприятливі природно-кліматичні ресурси, які створюють особливі передумови для розвитку транскордонного екологічного туризму. Прикордонні території України та Румунії володіють значними туристичними ресурсами, які сприяють розвитку екологічного туризму і створюють потенційно високі конкурентні переваги України та Румунії порівняно з прикордонними регіонами інших країн Європи. У той же час у прикордонних регіонах України та Румунії слаборозвинена туристична інфраструктура, низький рівень еколого-економічної безпеки, низький рівень компетентності фахівців, які б відповідали концепції сталого розвитку тощо.

Питання, пов'язані з охороною навколишнього середовища в прикордонних регіонах України та Румунії, є одними з ключових у сфері транскордонного співробітництва між сусідніми державами, оскільки саме вони створюють необхідні умови для соціально-економічного розвитку.

Складна еколого-економічна та правова ситуація, актуальність проблем раціонального використання природних ресурсів вимагають обов'язкових зусиль усіхучасників транскордонного українсько-румунського співробітництва. Саме тому, дослідження проблем та особливостей транскордонного співробітництва України і Румунії у сфері екологічного туризму на сучасному етапі є надзвичайно важливим.

Сьогодні можна виділити наступні основні проблеми щодо розвитку екологічного туризму в прикордонних регіонах України та Румунії:

- відсутність єдиної, цілісної системи стратегічного планування розвитку туристичних регіонів та державного еколого-економічного та право-

[1] Дубовіч І., Швайка О., Василишин Х., Фомічева Т. Особливості транскордонного економіко-правового співробітництва України з Європейським Союзом у сфері екологічного туризму. Наукові праці Лісівничої академії наук України: збірник наукових праць. Львів: Видавництво «Компанія "Манускрипт"», 2018. Вип. 16. С. 115-122.

вого регулювання щодо розвитку екологічного туризму в цих регіонах;

- дефіцит висококваліфікованих, компетентних кадрів, здатних здійснювати розробку стратегічної документації з питань розвитку екологічного туризму в регіоні;
- дефіцит інноваційних проектів та наукових досліджень з питань впровадження екологічного туризму в регіоні;
- недостатній рівень інформаційного забезпечення розвитку екологічного туризму в регіоні;
- недостатня інтеграція науково-методологічних підходів та нормативно-правової бази щодо розвитку екологічного туризму та ін.

Обґрунтування мети, завдань та принципів стратегії розвитку україно-румунських туристичних регіонів у контексті реалізації регіональної політики вимагає врахування наступних положень:

- регіональна стратегія розвитку екологічного туризму має бути основним документом, який визначає цілі, завдання, пріоритети, напрями економічного і соціального розвитку екологічного туризму в регіоні;
- принципи розроблення стратегії туристичних регіонів повинні відповідати загальноприйнятим європейським стандартам;
- в Україні та Румунії має бути єдине нормативно-правове та методологічне забезпечення у сфері розроблення як стратегій регіонального еколого-економічного розвитку, так і стратегій розвитку туристичних регіонів;
- розроблення стратегій регіонального соціо-еколого-економічного розвитку чи стратегій розвитку туристичних регіонів повинно здійснюватися робочими групами, створеними з представників органів державної влади та місцевого самоврядування, бізнесових кіл, наукових установ та громадських організацій України та Румунії.

Як показує досвід, значна частка невирішених еколого-економічних та правових проблем екологічного туризму пов'язана з неузгодженістю дій міждержавних інституцій розвитку транскордонного співробітництва.

Для ефективного вирішення існуючих еколого-економічних та правових проблем щодо розвитку транскордонного співробітництва України та Румунії у сфері екологічного туризму, доцільно активізувати незадіяний природно-ресурсний потенціал регіону.

У наш час необхідно врахувати специфіку екологічного туризму, який займає важливе місце у розвитку транскордонного співробітництва. Сьогодні туристичний та рекреаційний потенціали є вагомими елементами, які дозволяють прикордонним регіонам держав-сусідів успішно розвиватися. А вирішення проблем використання туристично-рекреаційного потенціалу з урахуванням можливостей транскордонного співробітництва є актуальним питанням сьогодення. Екологічний туризм є одним із важливих соціально-економічних явищ сучасності, яке підпорядковане об'єктивним

законам еколого-економічного розвитку суспільства[2]. Як один із видів туристичної діяльності та галузь економіки, екологічний туризм повинен активно розвиватися в прикордонних регіонах України та Румунії.

Відомо, що екологічний туризм є одним з видів туризму, який займає лідируючі позиції за популярністю та темпах розвитку в усьому світі. Він зайняв свою нішу на ринку туристичних послуг через збільшення попиту на сталий туризм. Сталий туризм пов'язаний із визначенням економічних, соціальних та екологічних аспектів розвитку, уточнення поточних потреб суспільства без негативного впливу на благополуччя майбутніх поколінь. Генеральна Асамблея ООН 21 грудня 2012 року прийняла резолюцію, яка має назву «Сприяння екологічного туризму для викорінення бідності, а також підвищення значення охорони навколишнього середовища»[3]. Саме тому усунення проблем еколого-економічного та правового характеру транскордонного співробітництва сприятиме ефективному використанню природних, рекреаційних та культурних ресурсів шляхом заохочення як місцевих громадян у приймаючих країнах, так і туристів, щоб зберегти природні цінності регіону[4].

Більшість прикордонних територій у європейських країнах є не такими розвиненими, як центральні, саме тому ЄС спрямовує свою регіональну політику на усунення диспропорцій щодо економічного розвитку регіонів та підвищення життєвого рівня населення. Для України ця ситуація виглядає дещо по-іншому з огляду на те, що в минулому західні прикордонні території держави розвивалися зі специфікою периферійності, а всі інші регіони – як внутрішні. Поява державного кордону на цих землях внесла суттєві корективи у життєдіяльність населення. Саме тому основними цілями, яких необхідно дотримуватися у розвитку регіональної еколого-економічної та правової політики у сфері транскордонного співробітництва, є нівелювання наявності кордону, використання нових можливостей щодо вирішення проблем територіального розвитку прикордонних регіонів та забезпечення зростання життєвого рівня населення в цих прикордонних регіонах[5].

Екологічний туризм у прикордонних регіонах України і Румунії перебуває на стадії становлення. Але проблеми транскордонного співробітництва, що виникають у галузі екологічного туризму, потребують відповідних механізмів реалізації державної політики, яка включає в себе комплекс

---

[2] Дмитрук О. Екологічний туризм: Сучасні концепції менеджменту і маркетингу. Навчальний посібник, 2-е вид., перероб і доп. К.: «Альтерпрес», 2004. 192 с.

[3] UN General Assembly: ecotourism key to eradicating poverty and protecting environment, PR №: PR13001. UNWTO, 2013. URL: http:// http://media. unwto.org/en/press-release/2013-01-03/.

[4] UN General Assembly: ecotourism key to eradicating poverty and protecting environment, PR №: PR13001. UNWTO, 2013. URL: http:// http://media. unwto.org/en/press-release/2013-01-03/.

[5] Дубовіч І., Сенета З. Сучасні еколого-економічні проблеми транскордонного співробітництва України та Європейського Союзу у сфері сільського зеленого туризму. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. Видавничий дім «Гельветика», 2018. Випуск 18(1). С. 158-161.

організаційних, екологічних, соціально-економічних, політико-правових та інших методів, що використовуються парламентами, урядами, державними і громадськими організаціями та установами з метою створення умов для розвитку екологічного туризму в прикордонних регіонах України і Румунії[6].

Правове регулювання туристичної діяльності в Україні та Румунії здійснюється на підставі системи джерел права, основою яких є Конституція України і Конституція Румунії, міжнародно-правові акти про туризм, закони України і закони Румунії, комплекс спеціальних підзаконних нормативно-правових актів, які відіграють визначальну роль в організації туристичної діяльності

До основних нормативно-правових актів, що регулює відносини у сфері туризму в Україні належать Закон України «Про туризм» (від 15. 09. 1995 р.)[7]. У цьому законі, залежно від категорій осіб, які здійснюють туристичні подорожі (поїздки, відвідування тощо), їх цілей, об'єктів, що використовуються або відвідуються, чи інших ознак існують різні види туризму, серед яких розглядається екологічний (зелений) туризм[8].

До основних нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері туризму в Румунії належить Постанова Кабінету Міністрів Румунії «Про організацію та проведення туристичної діяльності в Румунії» (від 26. 08. 1998 р.)[9]. У цій постанові звернено увагу на поняття і терміни туристичної сфери. Проаналізовані туристичні ресурси, як складові природного і антропного значення, види туризму, організація туристичної діяльності та ін[10].

Що стосується визначення поняття «екологічний туризм», його принципів, ознак та критеріїв, то немає в Законі України «Про туризм» і Постанові Кабінету Міністрів Румунії «Про організацію та проведення туристичної діяльності в Румунії». Це створює проблеми для розвитку даного виду туризму як всередині країн, так і при транскордонному співробітництві України і Румунії. Слід зазначити, що існуючі в Україні та Румунії правові документи лише частково регулюють питання пов'язані з екологічним туризмом.

На нашу думку, важливим було б розроблення та прийняття нормативно-правових актів про екологічний туризм, не лише частково, а повністю, у яких би відображались основні аспекти розвитку екологічного туризму в прикордонних регіонах держав-сусідів. Одним із таких нормативно-правових актів може бути Закон України «Про екологічний туризм», Указ Президента України «Про заходи щодо розвитку екологічного туризму в Україні»

---

[6] Дармостук Д. Державне регулювання зеленого туризму в Україні. Держава і суспільство. С. 164-168. URL: http://www. kbuapa. kharkov.ua/e-book/putp/2013-2/doc/4/03.pdf.

[7] *Закон України «Про туризм»* (від 15. 09. 1995, № 324/95-ВР). URL: http://zakon0.rada.gov.ua.

[8] *Закон України «Про туризм»* (від 15. 09. 1995, № 324/95-ВР). URL: http://zakon0.rada.gov.ua.

[9] OG 58 1998 privind organizarea şi desfăşurarea activităţii de turism în România (din 26. 8. 1998, №. 309). URL: https://legeaz. net/text-integral/og-58-1998-turism-romania.

[10] Там само

та ін. Окрім цього, потрібно також удосконалити умови ліцензування, технологію стандартизації, сертифікації, статистику тощо.

Єдиний шлях для розв'язання системних проблем у сфері екологічного туризму в прикордонних регіонах України та Румунії – це стратегічно орієнтована політика держав-сусідів, основним завданням якої є визначення екологічного туризму одним з основних пріоритетів в туристичних регіонах, упровадження економіко-правових механізмів успішного ведення туристичного бізнесу, інвестиційних механізмів розвитку туристичної інфраструктури, інформаційно-маркетингових заходів з формування іміджу екологічного туризму тощо[11].

Еколого-туристична діяльність в Україні та Румунії повинна регламентуватися як прямо, так і опосередковано. У першому випадку йдеться про створення спеціального туристичного законодавства, у другому – законодавство включається в блок законодавчих актів, які стосуються як туризму, так й інших галузей економіки[12].

Розвиток екологічного туризму в Україні та Румунії пов'язаний з рядом проблем, які супроводжують його вже зараз, коли, по суті, цей вид активного відпочинку знаходиться на початковій стадії. Від успішного вирішення цих проблем, які носять екологічний, економічний, соціальний та правовий характер, залежить, чи виправдають види туризму статус екологічних та розвиватимуться належним чином в контексті сталого розвитку, чи, навпаки, залишаться одним з видів туристичних послуг, які робитимуть свій «внесок» в деградацію навколишнього середовища[13].

Уважаємо, що для вдосконалення діяльності туристичної галузі в Україні та Румунії, необхідно в короткі терміни вирішити досить складні проблеми. Незадовільний стан сучасної туристичної інфраструктури вимагає значних вкладень коштів. Важливими джерелами фінансування програмних заходів розвитку туристичної сфери є: державні асигнування; кошти підприємств, установ, організацій – власників рекреаційно-туристичних об'єктів; кошти місцевих бюджетів, у тому числі отримані від платежів за рекреаційні ресурси, податкові надходження тощо; кредитні ресурси; іноземні інвестиції[14].

---

[11] Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року» (від 16 березня 2017 р., № 168-р.). URL: https://www. kmu. gov.ua/ua/npas/249826501.

[12] Дубовіч І., Швайка О., Василишин Х., Фомічева Т. Особливості транскордонного економіко-правового співробітництва України з Європейським Союзом у сфері екологічного туризму. Наукові праці Лісівничої академії наук України: збірник наукових праць. Львів: Видавництво «Компанія "Манускрипт"», 2018. Вип. 16. С. 115-122.

[13] Кравченко Н. Проблеми розвитку екотуризму в Україні. Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Суспільно-географічні проблеми розвитку продуктивних сил України». К.: ВГЛ «Обрії», 2004. С. 225-226.

[14] Кубай Д. Екологічні аспекти сучасного розвитку туризму. Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини, 2008. Вип. 24. С. 142-146.

Отже, у наш час процес розвитку транскордонного українсько-румунського співробітництва у сфері екологічного туризму вповільнюється через низку еколого-економічних та правових проблем, зокрема:

– недосконале забезпечення нормативно-правової бази як в Україні, так і в Румунії;

– обмеженість належного асортименту запропонованих послуг;

– неефективне використання туристично-рекреаційних можливостей та низький рівень розвитку туристичної та рекреаційної інфраструктури;

– відсутність перспективного комплексного підходу у туристичній сфері;

– недосконалість інформаційного забезпечення щодо туристичних ресурсів;

– незадовільний стан пам'яток історичної та архітектурної спадщини;

– низький рівень методичної, організаційної, інформаційної та матеріальної підтримки держав-сусідів щодо суб'єктів туристичної діяльності;

– недостатнє забезпечення компетентними професійними кадрами галузі екологічного туризму;

– недостатня екологічна освіта та виховання подорожуючих;

– переробка і видалення з природних територій відходів, пов'язаних з діяльністю туристичного сектору та ін[15].

Наявні еколого-економічні та правові проблеми диктують необхідність створення та впровадження ефективної державної політики щодо розвитку сфери туризму, зокрема і екологічного. Для розвитку транскордонного еколого-економічного та правового співробітництва України і Румунії у сфері екологічного туризму на найближчу перспективу потрібно вирішити низку невідкладних заходів:

- формування нормативної правової бази для розвитку екологічного туризму;

- законодавчо закріпити визначення базових положень і термінів у сфері екологічного туризму;

- наділення центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері екологічного туризму та курортів повноваженнями щодо введення державного реєстру саморегулювальних організацій;

- формування організаційних, економічних, соціальних та екологічних аспектів регулювання галузі екологічного туризму;

- визначення кваліфікаційних вимог до керівників еколого-туристичних підприємств, що організовують подорожі груп туристів;

- формування правових основ функціонування єдиної автоматизованої інформаційної системи обліку реалізації еколого-туристичних про-

[15] UN General Assembly: ecotourism key to eradicating poverty and protecting environment, PR №: PR13001. UNWTO, 2013. URL: http:// http://media. unwto.org/en/press-release/2013-01-03/.

дуктів і послуг на території держав-сусідів;

- запровадження обов'язкового страхування еколого-туристичних маршрутів підвищеної небезпеки у межах держав-сусідів із установленням мінімального розміру страхової суми;

- збільшення бюджетних асигнувань на просування національного еколого-туристичного продукту України та Румунії за кордоном;

- забезпечення умов кредитування, субсидіювання суб'єктів екологічного туризму, що створені в напрямі пропозиції туристичних послуг;

- пільгове оподаткування суб'єктів екологічного туризму, які здійснюють значний внесок у розвиток внутрішнього і в'їзного туризму;

- фінансування наукових досліджень щодо розроблення екологічних технологій ефективного використання туристично-рекреаційного потенціалу країни;

- бюджетне фінансування програм розвитку екологічного туризму;

- створення сприятливих умов для залучення інвестицій в екологічний туризм;

- створити інформаційні засоби та технології з даними щодо клієнтської бази. Інформувати населення про нові пропозиції на ринку послуг. Забезпечити регулярний обмін інформацією між населенням і турагенствами;

- налагодити тісну співпрацю з міжнародними та вітчизняними фондами. Ефективно використовувати грантову та фінансову допомогу. Брати участь у міжнародних програмах розвитку екологічного туризму;

- підвищити ефективність використання транзитного потенціалу у західних областях України шляхом будівництва нових і реконструкції чинних пунктів пропуску, модернізувати залізничні колії, швидкісні та об'їзні дороги;

- активізувати місцеві органи влади щодо підтримки екологічного туризму, адже екологічний туризм – це додаткові гроші в розвиток інфраструктури районів та областей України та Румунії;

- проводити навчальні семінари, тренінги та забезпечувати ці заходи якісним навчальним матеріалом, організовувати поїздки та екскурсії у прикордонних регіонах. Створити та розвивати нові спільні культурні транскордонні маршрути;

- створити інформаційне забезпечення (реклама, друкування брошур про туристичний потенціал прикордонних регіонів та їх окремих районів);

- створити високоякісну освітню програму для працівників туристичної галузі, налагодити випуск туристичних довідників. Брати активну участь у міжнародних ярмарках і виставках та ін.

Важливою умовою функціонування екологічного туризму є те, що він змусить уряди, громадські організації й комерційні структури брати активну участь у справі збереження й оздоровлення навколишнього природного середовища. З метою запобігання негативного впливу на довкілля органи місцевого самоврядування, органи контролю, адміністрації приро-

доохоронних установ повинні постійно контролювати дотримання вимог природоохоронного законодавства, щоб не допустити перевищення рекреаційного навантаження і деградації природного середовища. Спільні зусилля транскордонного співробітництва України і Румунії у сфері екологічного туризму дають змогу вирішити наявні проблеми[16].

Для усунення проблем еколого-економічного та правового транскордонного співробітництва у сфері екологічного туризму у рамках визначених пріоритетних напрямів необхідно забезпечити ефективну взаємодію міжнародного регулювання розвитку екологічного туризму. Необхідно розробити стратегію розвитку екологічного туризму на прикордонних територіях України і Румунії, яка включатиме різні механізми (правовий, організаційний та ін.). Правовий механізм орієнтований на дотримання учасниками процесу реалізації принципів конституційності, законності та прозорості. Основними інструментами правового механізму повинні бути нормативно-правові акти. Організаційний механізм спрямований на забезпечення принципів партнерства та транскордонного співробітництва. Чітке визначення завдань учасникам реалізації стратегії дасть змогу розподілити відповідальність за прийняття рішень та їх виконання[17].

Висновки

1. Екологічний туризм є одним з видів туризму, який займає лідируючі позиції за популярністю та темпах розвитку в усьому світі. На прикордонних територіях України та Румунії екологічний туризм має великі перспективи і відіграє важливу роль для соціально-економічного розвитку та підвищення рівня добробуту населення в регіоні.

2. Враховуючи вимоги ЄС щодо реалізації концепції сталого розвитку, а також природно-ресурсний потенціал прикордонних регіонів України та Румунії, одним з найбільш перспективних напрямів транскордонного українсько-румунського співробітництва є екологічний туризм.

3. Екологічний туризм у прикордонних регіонах України і Румунії є не лише формою організації ***відпочинку***, але й налагодження українсько-румунського співробітництва щодо забезпечення сталого розвитку, еколого-економічного виховання населення, налагодження добросусідських взаємовідносин між державами та ін.

4. Процес розвитку транскордонного українсько-румунського співробітництва у сфері екологічного туризму уповільнюється через низку еколого-економічних та правових проблем. Складна еколого-економічна та правова ситуація, актуальність проблем щодо раціонального використання природних ресурсів вимагають обов'язкових зусиль усіх учасників транскордонного українсько-румунського співробітництва.

---

[16] Богуш Л. Екотуризм як вектор інтеграції соціально-економічної та екологічної складових сталого розвитку. URL: http://economics-of-nature. net/uploads/arhiv/2008/Bogush.pdf.

[17] Wood M. E., *Ecotourism: Principles, Practices&Policies for Sustainability.* URL:http://www.academia.edu.

5. Проблеми транскордонного українсько-румунського співробітництва, що виникають в галузі екологічного туризму, потребують відповідних механізмів реалізації державної політики, яка включає в себе комплекс організаційних, екологічних, соціально-економічних, політико-правових та інших, що використовуються парламентами, урядами, державними і громадськими організаціями та установами з метою створення умов для розвитку екологічного туризму в прикордонних регіонах України і Румунії.

6. Наявні еколого-економічні та правові проблеми диктують необхідність створення та впровадження ефективної державної політики щодо розвитку екологічного туризму. Для розвитку транскордонного українсько-румунського співробітництва у сфері екологічного туризму потрібно сформувати нормативно-правову базу, спрямовану на розвиток екологічного туризму та налагодження тісної співпраці між державами-сусідами.

7. Шлях для розв'язання системних проблем у сфері екологічного туризму в прикордонних регіонах України та Румунії – це стратегічно орієнтована політика держав-сусідів, основним завданням, якої має бути визначення екологічного туризму одним з основних пріоритетів у туристичних регіонах.

Література

Богуш Л. Екотуризм як вектор інтеграції соціально-економічної та екологічної складових сталого розвитку. URL: http://economics-of-nature. net/uploads/arhiv/2008/Bogush.pdf.

Дармостук Д. Державне регулювання зеленого туризму в Україні. Держава і суспільство. С. 164-168. URL:http://www. kbuapa. kharkov.ua/e-book/putp/2013-2/doc/4/03.pdf.

Дмитрук О. Екологічний туризм: Сучасні концепції менеджменту і маркетингу. Навчальний посібник, 2-е вид., переробі доп. К.: «Альтерпрес», 2004. 192 с.

Дубовіч І., Сенета З. Сучасні еколого-економічні проблеми транскордонного співробітництва України та Європейського Союзу у сфері сільського зеленого туризму. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. Видавничийдім «Гельветика», 2018. Випуск 18 (1). С. 158-161.

Дубовіч І., Швайка О., Василишин Х., Фомічева Т. Особливості транскордонного економіко-правового співробітництва України з Європейським Союзом у сфері екологічного туризму. Наукові праці Лісівничої академії наук України: збірник наукових праць. Львів: Видавництво «Компанія "Манускрипт"», 2018. Вип. 16. С. 115-122.

Закон України «Про транскордонне співробітництво» (від 24. 06. 2004, № 45-ВР). URL:https://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1861-15.

Закон України «Про туризм» (від 15. 09. 1995, № 324/95-ВР). URL: http://zakon0.rada.gov.ua.

Кравченко Н. Проблеми розвитку екотуризму в Україні. Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Суспільно-географічні проблеми розвитку продуктивних сил України». К.: ВГЛ «Обрії», 2004. С. 225-226.

Кубай Д. Екологічні аспекти сучасного розвитку туризму. Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини, 2008. Вип. 24. С. 142-146.

Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року» (від 16 березня 2017 р. № 168-р.). URL: https://www. kmu.gov.ua/ua/npas/249826501.

OG 58 1998 privind organizarea și desfășurarea activității de turism în România (din 26.8.1998, №. 309). URL: https://legeaz.net/text-integral/og-58-1998-turism-romania.

UN General Assembly: ecotourism key to eradicating poverty and protecting environment, PR №: PR13001. UNWTO, 2013. URL: http:// http://media.unwto.org/en/press-release/2013-01-03/.

Wood M. E., *Ecotourism: Principles, Practices&PoliciesforSustainability*, URL: http://www. academia. edu.

Українсько-румунське співробітництво в рамках зовнішньополітичної ініціативи ЄС «Східне партнерство»

Ihor Zinko / Ігор Зінько,
Olexandra Fedun / Олександра Федунь

Cooperarea dintre Ucraina și România în cadrul inițiativei UE „Parteneriatul estic". *Sunt evidențiate bazele politice și juridice, realizările și problemele dezvoltării cooperării ucraineano-române în cadrul inițiativei de politică externă a Uniunii Europene, „Parteneriatul estic". Se pune accent pe particularitățile situației politice internaționale actuale, care este determinată de agravarea relațiilor UE și a Ucrainei cu Rusia și de fenomenele de criză din activitatea UE, care afectează implementarea programelor Parteneriatului estic. Sunt analizate direcțiile și dinamica cooperării multilaterale în formatul Ucraina-România-UE.*
O atenție deosebită se acordă programelor transfrontaliere de cooperare ucraineano-română, precum și dezvoltării rețelelor de transport, care sunt finanțate de UE. Se pune accent pe problematica privind nivelul insuficient de contacte culturale și educaționale dintre Ucraina și România și activitatea redusă a organizațiilor neguvernamentale ale căror activități ar putea contribui la îmbunătățirea eficacității relațiilor bilaterale și a programelor relevante ale Parteneriatului Estic.
Se analizează eficiența utilizării, cu sprijinul României, a instrumentelor inițiativei pentru promovarea cursului de integrare europeană a Ucrainei. Se trag concluzii cu privire la caracterul general, de succes al cooperării dintre Ucraina și România, atât în cadrul Parteneriatului Estic, cât și în format bilateral.

The Cooperation between Ukraine and Romania within the EU initiative "Eastern Partnership". *In this article are presented the political-legal basis, the achievements and the problems of developing the cooperation between Ukraine and Romania within the framework of the European Union's foreign policy initiative „Eastern Partnership". The emphasis is put on the particularities of the current situation of international politics, determined by the tensioning of relations between the EU and Ukraine with Russia and the crisis phenomena in the EU activity that affect the realization of the Eastern Partnership programs. The directions and the dynamics of multilateral cooperation in the format „Ukraine-Romania-EU" are analyzed. Particular attention is paid to the cross-border cooperation programs between Ukraine and Romania, as well as to the development of transport networks, which are financed by the EU. Attention was given to the lack of cultural and educational contacts between Ukraine and Romania and the weak activity of non-governmental organizations, whose activity could contribute to the*

effective growth of bilateral relations and related programs of the Eastern Partnership. The efficiency of using the initiative tools for promoting the European integration course of Ukraine through Romania is revealed. The conclusions regarding the general successes regarding the cooperation between Ukraine and Romania both in the Eastern Partnership and in the bilateral form are presented.

Cuvinte cheie: *Ucraina, România, cooperare bilaterală, UE, „Parteneriatul Estic", integrarea europeană a Ucrainei, instrumentele Parteneriatului Estic.*

Keywords: *Ukraine, Romania, bilateral cooperation, EU, "Eastern Partnership", European integration of the Ukraine, Eastern Partnership's instruments.*

Постановка проблеми та її актуальність. Стратегічною метою зовнішньої політики України є набуття повноправного членства в Європейському Союзі. Для її реалізації наша держава впроваджує європейські стандарти, проводить фундаментальні та системні реформи, послідовно виконуючи прийняті зобов'язання відповідно до Угоди про асоціацію з ЄС від 2014 р. Одним із важливих інструментів реалізації євроінтеграційних устремлінь України є ініціатива ЄС «Східне партнерство» (далі СхП). На сучасному етапі євроінтеграції надзвичайно важливим питанням є підтримка нашої країни з боку окремих держав-членів Євросоюзу, зокрема Румунії, яка є сусідом першого порядку та водночас східним форпостом ЄС і НАТО. До того ж Україна та Румунія зацікавлені в розвитку різнопланових двосторонніх зв'язків, що можуть бути посилені використанням інструментів, запропонованих ЄС у рамках ініціативи «Східне партнерство».

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Напрями та динаміку двосторонніх відносин України з Румунією, проблеми та перспективи українсько-румунського співробітництва висвітлюють у своїх працях вітчизняні науковці, зокрема: Т. Бауер, В. Веселова, І. Вовканич, С. Ґакман, В. Гарагонич, М. Ґоманюк, М. Дністрянський, О. Добржанський, І. Дубовіч, К. Лускалова, Ю. Макар, І. Максименко, Н. Нечаєва-Юрійчук, О. Панухник та інші, а також зарубіжні вчені, з-поміж них і румунські: І. -Л. Горват, Ф. Кепітенеску, Х. Манта, П. Оту, С. Р. Соаре, К. Рижновяну та інші. Можливості та перспективи використання інструментів «Східного партнерства», особливості двостороннього та багатостороннього співробітництва в євроінтеграційному процесі України досліджують Н. Антонюк, І. Ґазізуллін, М. Ґончар, А. Ґончарук, Н. Коваль, О. Краєвська, О. Коломієць, Г. Максак, В. Мартинюк, С. Мітряєва, Ю. Палагнюк, Г. Перепелиця, О. Пошедін, О. Снігир, І. Тодоров, В. Халаджи та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри зростання уваги до проблематики українсько-румунських відносин і наявності великої кількості публікацій у сучасних наукових дослідженнях бракує виваженого аналізу проблем, обґрунтування напрямів і перспектив

поглиблення двостороннього співробітництва між Україною та Румунією у контексті європейської інтеграції з використанням інструментів «Східного партнерства», зокрема у сферах торгівлі й економіки, енергетики та охорони навколишнього природного середовища, освіти й культури, міжрегіонального і транскордонного співробітництва.

Методи дослідження. У процесі дослідження використані різні групи методів наукового пізнання як на теоретичному, так і емпіричному рівнях. За допомогою методів аналізу та синтезу досліджено динаміку розвитку двосторонніх відносин і галузевого співробітництва України з Румунією на різних рівнях (міждержавному, міжрегіональному, транскордонному). Методи аналогій і порівняння сприяли виробленню рекомендацій стосовно активізації та координації українсько-румунського міжрегіонального співробітництва в рамках СхП із залученням нових інституційних механізмів, враховуючи приклад польської ініціативи інформаційно-аналітичної підтримки українсько-польської транскордонної співпраці.

Застосовуючи методи якісного та кількісного контент-аналізу, проаналізовано основоположні документи двостороннього і багатостороннього співробітництва України та Румунії за посередництва ЄС. Із використанням методу івент-аналізу простежено динаміку українсько-румунських відносин, а також посилення конструктивного політичного діалогу сторін на основі спільних цінностей і національних інтересів. Статистичні методи дозволили виявити динаміку обсягів фінансування спільних проектів щодо модернізації транспортної інфраструктури прикордонних районів, енергетичних мереж, управління водними ресурсами і відходами та ін.

Мета статті – розкрити динаміку, здобутки та проблеми українсько-румунського співробітництва, що реалізується в рамках ініціативи ЄС «Східне партнерство», а також обґрунтувати перспективи використання нових інструментів СхП для просування євроінтеграційного курсу України за посередництвом Румунії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Європейський Союз після динамічного розширення у 2004 та 2007 роках значну увагу приділяє східноєвропейському вектору зовнішньої політики. У травні 2009 р. на празькому саміті започаткована зовнішньополітична ініціатива «Східне Партнерство» як складова Європейської політики сусідства (ЄПС). Її головна мета – поступове зближення ЄС із країнами-партнерами з пострадянського простору, зокрема Україною, Білоруссю, Молдовою, Грузією, Вірменією та Азербайджаном. Відтоді тривала трансформація цього формату від політичного дискурсу щодо ключових положень до формування нових дієвих інструментів, практичної реалізації комплексних програм (інтегрованого управління кордонами, розвитку малих і середніх підприємств тощо), конкретних проектів за фінансової підтримки з боку Євросоюзу у рамках двостороннього і багатостороннього співробітництва між країнами-партнерами та ЄС і його

державами-членами[1].

На сучасному етапі засадничою підставою СхП є документ «Східне Партнерство– 20 очікуваних досягнень до 2020 р.: фокусуючись на головних пріоритетах та реальних результатах» (грудень 2016, оновлена версія – червень 2017), затверджений Радою ЄС. Він визначає 20 головних показників для досягнення конкретних результатів у 2020 р. [2] Цей документ є гнучким практичним інструментом комплексної та ефективної імплементації політики СхП, покликаний оновити її зміст, спрямувати на досягнення конкретних результатів, активізувати діяльність ЄС і країн-партнерів у чотирьох пріоритетних сферах, затверджених під час брюссельського саміту (2017), зокрема: економічний розвиток і ринкові можливості; зміцнення інститутів та належне управління; зв'язок, енергоефективність, навколишнє природне середовище та зміна клімату; мобільність і контакти між людьми. Сформульовані відповідно до цілей Європейської політики сусідства «20 очікуваних досягнень до 2020 р. » враховують динаміку взаємодії ЄС із Україною, зобов'язання, що визначені Угодою про асоціацію та Порядком денним асоціації.

Політичний діалог на вищому рівні (керівництва ЄС і лідера головуючої держави, президентів і вищого державного керівництва шести країн-партнерів) відбувається у форматі самітів «Східного партнерства», який проходить раз на два роки. П'ятий саміт СхП (Брюссель, 24 листопада 2017 р.) проходив у ситуації глибокої кризи всередині ЄС, а також в умовах помітного загострення стосунків України з деякими державами Європейського Союзу, насамперед Польщею та Угорщиною.

На сучасному етапі зовнішня і безпекова політика ЄС загалом, як і східноєвропейська політика зокрема, перебувають у стані перманентної кризи, зумовленої новітніми викликами: Брекзитом, наростанням агресивної політики Російської Федерації, війною на Близькому Сході та міграційною кризою. Загострення геополітичної ситуації на Сході Європи відчутно зросло навесні 2014 р. після силової анексії РФ Криму та збройної агресії проти України, посилення тиску Москви на інші країни-учасниці ініціативи, у яких дотепер існують «заморожені конфлікти». Ці нові виклики для зовнішньої та безпекової політики ЄС призвели до перегляду пріоритетів СхП. У відповідь на дестабілізаційну діяльність і пропаганду з боку РФ Євросоюз не визнав незаконної анексії Криму, ініціював запровадження з 20 грудня 2014 р. додаткових міжнародних санкцій проти неї у сфері інвестицій, послуг і торгівлі.

[1] Антонюк Н., Федунь О. Ефективність ініціативи «Східне партнерство» як механізму європейської інтеграції України / Європейські інтеграційні процеси у XXI столітті: ключові тенденції, основні виклики та нові можливості: Український Щорічник з Європейських Інтеграційних Студій. Луцьк: Терен, 2018. № 1. С. 27-38.

[2] *Joint Staff Working Document: Eastern Partnership – 20 Deliverables for 2020: Focusing on key priorities and tangible results.* 14 June 2017. [Electronic recourse]. - Available in: http://onepolicyplace.com/2017/06/14/cover-note-joint-staff-working-document-eastern-partnership-20-deliverables-2020-focusing-key-priorities-tangible-results/

У зв'язку з цим для нашої держави виникає необхідність поглиблення двосторонніх відносин з тими партнерами, які демонструють зростаюче зацікавлення у багатосторонньому співробітництві, насамперед з державами-сусідами, зокрема з Румунією, яка з 1 січня 2019 р. вперше головує в Раді ЄС. Саме Бухарест упродовж останніх років виразно і послідовно виявляє зацікавлення у розширенні та поглибленні відносин із Києвом, особливо на тлі зростаючих імперських авантюр Москви. 3 липня 2014 р. Парламент Румунії першим з-поміж законодавчих органів країн-членів ЄС завершив процедуру ратифікації Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. У рамках НАТО Румунія очолила трастовий фонд, який створили для надання допомоги Україні у сфері інформаційної та кібербезпеки, надавши на реалізацію відповідних заходів 50 тис. євро. Гуманітарна допомога Бухареста була скерована на лікування та реабілітації українських військовослужбовців, які постраждали внаслідок бойових дій на окупованих територіях Сходу України[3].

Необхідно наголосити, що внесок Румунії в активізацію політики СхП на сучасному етапі є послідовним і ефективним. Двосторонні відносини та галузеве співробітництво України з Румунією розвиваються на різних рівнях (міждержавному, міжрегіональному, транскордонному). Незважаючи на існування в минулому низки проблемних і дискусійних питань у взаємовідносинах сторін, зокрема територіальних претензій у Чорному морі, участі сторін у врегулюванні молдовсько-придністровського конфлікту, умов експлуатації судноплавного каналу в гирлі Дунаю, забезпечення мовних прав румунської національної меншини, зазначимо, що від 2014 р. ситуація докорінно змінилася.

«Революція гідності» в Україні, яку чимало румунів порівнювали з революцією проти Чаушеску (1989 р.) через те, що обидва народи виступили за свободу, демократію та верховенство права, анексія Криму, спроби дестабілізації політичної ситуації в Одесі, зростання загроз з боку РФ, повернули Україну та Румунію до конструктивного політичного діалогу на основі спільних цінностей та національних інтересів. Бухарест підтримав територіальну цілісність нашої держави під час усіх голосувань у міжнародних організаціях, висловив занепокоєння мілітаризацією окупованого Криму, не визнає референдумів, проведених 2014 р. на сході України, а в 2015 р. проголосував за скасування віз для українців у ЄС та ін. Сьогодні Румунія відкрито демонструє зацікавлення в цілісності державної території нашої країни та її інтеграції до ЄС і НАТО[4].

Україна має з Румунією найдовшу ділянку державного кордону, що є частиною спільного зовнішнього кордону ЄС – майже 613 км. У цьому зв'язку частину проблемних питань прикордонного співробітництва, зокрема таких,

[3] Лускалова К. Є. Україна – Румунія: сучасні тенденції двосторонніх відносин / Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2016. Вип. 23(2). С. 29-34.

[4] *Strategia naţionala de apărare a tarii pentru perioada 2015-2019 - O Românie puternica în Europa şi in lume*, Bucureşti 2015 // Президент Румунії. Офіційне інтернет-представництво [Електронний ресурс]. Режим доступу: http:www. presidency.ro.

як розбудова інфраструктури пунктів пропуску, малий прикордонний рух, боротьба з нелегальною міграцією та контрабандою можна було б розглядати в контексті реалізації програм СхП.

Прикордонне співробітництво спрямоване на поглиблення взаємодії між прикордонними регіонами країн-членів ЄС та прикордонними регіонами країн-партнерів. Метою українсько-румунського співробітництва є сприяння економічному та соціальному розвитку прикордонних регіонів, а також галузеве співробітництво, яке охоплює охорону навколишнього середовища, охорону здоров'я, запобігання та боротьбу з організованою злочинністю, забезпечення ефективності та безпеки кордонів, надання сприяння місцевим міжособистісним транскордонним контактам. Програма прикордонного співробітництва фінансується з коштів Європейського інструменту сусідства і партнерства (ЄІСП) та Європейського фонду регіонального розвитку (одного з інструментів «внутрішньої» регіональної політики ЄС).

Поглиблюючи партнерські відносини з ЄС, співпрацюючи з Румунією та іншими країнами, Україна намагається максимально використовувати Європейський Інструмент Сусідства (ЄІС), інструменти СхП: СІВ (Comprehensive Institution Building Programme), Twinning, TAIEX (Technical Assistance Information Exchange)[5], SIGMA (Support for Improvement in Governance and Management) та ін. для зміцнення державного врядування, адаптації національного законодавства до acquis communautaire, проведення реформ, поступового впровадження європейських стандартів з метою імплементації положень Угоди про асоціацію України з ЄС та набуття в майбутньому повноправного членства в Європейському Союзі[6].

У минулому реалізовано низку успішних проектів за допомогою ЄІС, а також із певним дофінансуванням окремими країнами-учасницями програм. Наприклад, у рамках Спільної Операційної Програми «Румунія-Україна-Республіка Молдова 2007-2013 рр. » з європейських фондів профінансовано 140 проектів, загальний кошторис яких становив близько 107 млн. євро. Ці кошти були залучені в розвиток та модернізацію транспортної інфраструктури прикордонних районів, енергетичних мереж, управління водними ресурсами і відходами та ін. Також профінансовано низку проектів щодо співробітництва між університетами, науково-дослідними інститутами, місцевими органами влади та підприємствами трьох держав і ін.

---

5 Комісар ЄС з питань Європейської політики сусідства та переговорів з розширення Йоханнес Хан підсумував результати використання інструментів Twinning і TAIEX у 2017 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: //5 липня 2018 http://www.center.gov.ua/pro-tsentr/derzhavni-zakupivli-tsentru/richnij-plan-zakupivel-2016/item/3118-комісар-єс-з-питань-європейської-політики-сусідства-та-переговорів-з-розширення-йоханнес-х

6 Україна в координатах Східного партнерства 2017–2020 рр. Експертна оцінка Спільного робочого документа «Східне Партнерство – 20 очікуваних досягнень до 2020 р.: фокусуючись на головних пріоритетах та реальних результатах» // за ред. Г Максака та О Машталер. Київ: Українська національна платформа Форуму громадянського суспільства Східного Партнерства, 2017. С. 46.

У 2013 р. розпочалася підготовка нових програм прикордонного співробітництва у рамках ЄІС (далі ППС ЄІС) на період 2014–2020 рр. з метою розвитку добросусідства, співпраці в прикордонній зоні на користь державам-учасницям і членам-ЄС, які мають спільний кордон. З українського боку в цих програмах беруть участь 14 областей[7].

Підготовка ППС ЄІС відбувалася згідно з нормативно-правовими документами, зокрема:

- Регламентом (ЄС) № 232/2014 Європейського Парламенту і Ради від 11 березня 2014 р. про загальні положення Європейського інструменту сусідства (Regulation (EU) No 232/2014 of the European Parliament and of the Council of 11 march 2014 Establishing a European Neighbourhood Instrument);

- Регламентом Комісії (ЄС) № 897/2014 від 18 серпня 2014 р., в якому викладено правила реалізації програм прикордонного співробітництва, що фінансуються згідно з Регламентом (ЄС) № 232/2014 Європейського Парламенту і Ради від 11 березня 2014 р. про загальні положення Європейського інструменту сусідства (Commission Implementing Regulation (EU) No 897/2014 of 18 August 2014 laying down specific for the implementation of cross-border cooperation programmes financed under Regulation (EU) No 232/2014 of the European Parliament and of the Council establishing a European Neighbourhood Instrument);

- Програмним документом з підтримки ЄС прикордонного співробітництва в рамках Європейського інструменту сусідства 2014-2020 (Programming document for EU support to ENI Cross-Border Cooperation (2014-2020)[8].

Сьогодні Україна та Румунія співпрацюють у трьох із чотирьох операційних програмах прикордонного співробітництва, які схвалені Європейською Комісією:

1) ППС ЄІС «Угорщина–Словаччина–Румунія–Україна» з українського боку охоплює Закарпатську, Івано-Франківську області як основні регіони; Чернівецьку область – як додаткового; з румунського – повіти: Сату Маре, Марамуреш, Ботошань, Сучава і Тулча. Загальний бюджет цієї програми становить 73,952 млн. євро.

2) ППС ЄІС «Україна–Румунія» включає такі регіони України: Одеську, Чернівецьку, Івано-Франківську та Закарпатську області як основних регіонів; Вінницьку, Тернопільську та Хмельницьку області – як додаткових регіонів. Бюджет фінансування ЄС складає 60 млн. євро.

3) ППС ЄІС «Басейн Чорного моря», яка, крім України та Румунії, об’єднує низку країн-партнерів: Вірменію, Азербайджан, Болгарію, Грецію, Грузію, Молдову, Туреччину. Програма поширюється на такі регіони України:

---

[7] Перспективи розвитку партнерських відносин України з Румунією. Аналітична записка, грудень 2015 р. //Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: htpp:www.niss.gov.ua.

[8] Румунія-Україна. ЄІС – прикордонне співробітництво. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://ro-ua.net/ua/about-the-programme-3/overview.html.

Одеська, Херсонська, Миколаївська, Запорізька та Донецька області. Бюджет – 39,039 млн. євро[9].

Актуальною проблемою українсько-румунського співробітництва в контексті європейської інтеграції є питання ефективного використання Дунайського водного шляху, інтенсивної інтеграції національних транспортних мереж у транс'європейську систему транспортно-логістичних коридорів. Зокрема, Україна та Румунія досягли певних порозумінь щодо окремих питань у сфері транспорту і комунікацій. Зазначимо, що через Дунай країни до 2019 р. не звели жодного моста чи регулярної поромної переправи, яка б скоротила шлях між ними на понад 200 км. Тому для розв'язання цих проблем Україна та Румунія запланували розвиток поромного сполучення шляхом відкриття переправи типу РО-РО між містами Рені (Україна) і Галац (Румунія), розробили документацію для організації поромного сполучення між пунктами Тульча (Румунія) – Рені (Україна) для вантажних перевезень, а також Тульча–Ізмаїл для легкових автомобілів[10].

У 2015 р. розпочали будівництво поромної переправи Орлівка (Україна) – Ісакча (Румунія) у найвужчій частині русла Дунаю (930 м)[11], а 2018 р. обговорили питання будівництва моста між населеними пунктами Орлівка–Ісакча довжиною 1050 м, як частини транс'європейського транспортного коридору Е87 (Одеса-Рені-Галац-Констанца-Варна-Малка-Тирново-Декер-Ізмір-Анталія). Кабінет Міністрів України ухвалив розпорядження про відкриття нового міжнародного пункту пропуску для поромного сполучення Орлівка–Ісакча, який може розпочати роботу вже в липні 2019 р. Реалізація великих інвестиційних проектів з розбудови та модернізації транспортної інфраструктури сприятиме пожвавленню міжнародної торгівлі та галузевого співробітництва між країнами СхП, значна частина яких має вихід до моря.

Енергетична безпека в умовах глобальної політичної нестабільності набула актуальності поруч із найбільшими загрозами міжнародній безпеці на сучасному етапі. Треба брати до уваги традиційне перешкоджання з боку Росії планам ЄС та України щодо створення та розвитку незалежної енергетичної інфраструктури. Тривогу викликає підтримка Німеччиною та низкою інших членів ЄС російських проектів будівництва другої черги магістрального газопроводу «Північний потік-2» по дні Балтійського моря. Адже його спорудження різко понизить стратегічну значимість української газотранспортної системи. Тут також варто згадати про протестні заяви румунських політиків.

---

[9] Програми прикордонного співробітництва ЄІС 2014-2020. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=15d70f98-fdc3-4383-92bd-cde17c8ee224&title.

[10] Гарагонич В В Сучасний стан українсько-румунського транскордонного співробітництва / Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. 2016. Вип. 2. С. 35-38.

[11] Паромную переправу через Дунай в Одесской области запустят в 2019 году, - посол. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://uc. od.ua/news/traffic/1205620.

Доцільно внести до порядку денного діалогу Україна – ЄС використання українських підземних сховищ газу компаніями-споживачами країн ЄС, а також розробку спільної програми освоєння Чорноморського шельфу. Українській стороні варто більше уваги приділити проекту AGRI (Azerbaijan-Georgia-Romania Interconnector), який є частиною ініціативи ЄС «Східне Партнерство» і передбачає диверсифікацію газопостачання країн Європи. В умовах постійного політичного та економічного диктату Росії в газовій сфері прискорена реалізація цього проекту повинна відбуватися і за участю української сторони. Тут варто зауважити, що Україна та Румунія за останні роки відмовилися від безпосереднього постачання російського газу.

Ще одним із важливих викликів для системи міжнародної безпеки є надійний захист кіберпростору, особливо в контексті нарощування російських засобів неконтрольованого втручання в інформаційні системи багатьох країн-членів НАТО і ЄС, але передовсім у інформаційно-обчислювальні системи пострадянських країн. Такі засоби дуже вразливого втручання в комп'ютерні системи захисту життєво важливих сфер суспільного життя, включаючи проведення виборів найвищих органів державної влади і лідерів країн, стали дуже частими у практиці спеціальних служб Росії. Саме тому в співпраці в межах СхП важливим є посилення участі Румунії та інших країн-членів ЄС у створенні надійних схем захисту як власного кіберпростору, так і надання ефективної допомоги країнам-партнерам. Про це, зокрема, йшлося на другому Форумі аналітичних центрів Східного партнерства (Eastern Partnership Think Tank Forum), який відбувся з 14 по 16 листопада 2018 року в Бухаресті. Румунія вважається однією з провідних країн у захисті кіберпростору та готова підтримати зусилля щодо створення Цільового фонду НАТО з кіберзахисту для України[12].

Програма культурного співробітництва СхП спрямована на налагодження контактів у сфері культури та мистецтва між ЄС та країнами-партнерами. Програма є найменшим тематичним інструментом СхП. Її мета полягає в підтримці ролі культури в розвитку регіону, регіонального співробітництва між державними установами та громадськими культурними організаціями. Програма передбачає також залучення учасників із країн-партнерів у європейські освітні ініціативи, зокрема освітній проект ЄС Еразмус+.

Щодо освітнього співробітництва України з Румунією варто згадати, що в межах програми академічної мобільності викладачів і студентів ЄС Еразмус+, яка передбачає навчання українських студентів в університетах

---

[12] Pădureanu Mihaela-Adriana, Chapter IV, *Assessing the security framework at the EU border: the case of Romania*, in: "Policy Paper a new Security Agenda for the Eastern Partnership: Assessing the key Security Risks for the EU, Georgia, Republic of Moldova and Ukraine", [Electronic recourse]. Available in: http://eap-csf.eu/wp-content/uploads/Policy-Paper-A-new-security-agenda-for-the-Eastern-Partnership-Assessing-the-key-security-risks.pdf?fbclid=IwAR0gRgBJTMVdfqdB7ijvHafX-niHPLkFbovSWGD5VaWDjaaW6LJ-wdWgRT4

країн-членів ЄС за профільними навчальними програмами та європейських студентів в українських вишах із взаємним зарахуванням реалізованого пакету освітнього навантаження, а також взаємне стажування науковців та адміністративних працівників недостатньо представлені румунські університети. Зокрема, з українського боку учасниками проекту Еразмус+ є Львівський національний університет імені Івана Франка. Наші студенти й науковці вже мають дуже корисний досвід навчання і стажування в провідних університетах країн ЄС та Туреччини. Однак у цьому переліку немає жодного румунського університету-партнера. Напевне, завжди були б бажаючі з України навчатися у ньому, пізнаючи водночас основи румунської мови і культури, що власне й передбачається цим проектом. І навпаки, були б охочі з Румунії спробувати реалізувати свої освітні та наукові наміри в провідних українських університетах. Принагідно варто зауважити, що вивчення румунської мови в Україні проводиться переважно у вишах прикордонних регіонів і то з урахуванням потреб переважно румунської меншини. У Львівському національному університеті імені Івана Франка, де викладається понад три десятки іноземних мов як дисциплін спеціалізації, у тому числі практично усі слов'янські мови та мови країн Північної Європи, досвіду викладання румунської мови, на жаль, немає.

Для активізації українсько-румунського регіонального співробітництва варто переймати досвід щодо українсько-польської міжрегіональної співпраці. Так створений Центр українсько-польського транскордонного співробітництва, який займається аналізом існуючого стану співпраці, з'ясовує проблемні та перспективні її сторони. Центр від березня 2011 р. відкрив нову інформаційно-аналітичну сторінку для висвітлення актуальних питань українсько-польського транскордонного співробітництва, нових ініціатив Східного партнерства та інформації щодо грантів і проектів. Команда сайту Eastbook.eu цього ж Центру, у співпраці з Міністерством закордонних справ Республіки Польща організувала проведення першого семінару проекту «EASTMAP», спрямованого на створення «карти» неурядових організацій. «EASTMAP» є робочою назвою польської ініціативи та ставить за мету сприяти у створенні мережі неурядових організацій з країн ЄС та країн СхП[13]. Чому б не створити подібний координуючий орган українсько-румунського транскордонного співробітництва, який би не дублював діяльності конкретних єврорегіонів, а був координаційним органом для значно ширших форм співпраці?

Необхідно наголосити, що як в Україні, так і в Румунії створено не так вже й багато громадських організацій, чия діяльність була б спрямована на підтримку різних форм двостороннього співробітництва і використана для реалізації завдань СхП. Більшість із них – це організації національних меншин, які займаються питаннями захисту їхніх власних культурних, мов-

[13] Eastbook.eu розробляє карту неурядових організацій. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://sites.google.com/site/ukrainianpolishcenter/home.

них, освітніх та інших прав. Однак мало організацій серед спеціалістів, науковців, представників творчої інтелігенції, молоді, які б спільно працювали задля формування привабливого образу країни-сусіда і налагоджували вигідні та плідні контакти з партнерами по другий бік державного кордону.

Висновки

1. За роки співробітництва з Європейським Союзом і його державами-членами у рамках зовнішньополітичної ініціативи ЄС «Східне Партнерство» Україна отримала значну політичну і фінансову підтримку в проведенні суспільно-політичних, економічних, соціальних та інших реформ. Ця ініціатива стала вагомим доповненням до договірно-правової бази двосторонніх відносин з ЄС, основу яких від 2014 р. становить Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Активне залучення окремих членів ЄС до реалізації програми СхП, зокрема й Румунії, дозволяє значно розширити і конкретизувати форми взаємодії не лише на загальнодержавному рівні, а й на рівні транскордонного і прикордонного співробітництва.

2. Розвиток галузевого співробітництва між державами, обмін досвідом щодо проведення реформ, підтримка України з боку румунської сторони в євроструктурах сприятимуть прискоренню євроінтеграційного процесу в нашій державі, реалізації комплексних програм прикордонного співробітництва за фінансової підтримки з боку ЄС, зокрема в сфері інтегрованого управління кордонами, розширення та модернізації транспортної інфраструктури, розвитку малих і середніх підприємств, формування регіональних ринків електроенергії, використання відновлюваних джерел енергії, охорони навколишнього природного середовища, активізації культурно-освітнього та наукового співробітництва тощо.

3. Серед пріоритетних напрямів українсько-румунського співробітництва залишається посилення прикордонного співробітництва, використовуючи досвід та здобутки діяльності єврорегіонів за участю України та Румунії. При цьому ще недостатньо використовуються можливості задоволення культурно-освітніх та інших потреб національних меншин, малоефективною є координація спільних природоохоронних проектів, погодження методів боротьби з контрабандою та нелегальною міграцією тощо.

3. У сучасних умовах збройної агресії з боку РФ проти України та зростання загроз для міжнародної безпеки Румунія відкрито демонструє зацікавлення в цілісності державної території нашої країни та підтримує її інтеграції до ЄС і НАТО. Доволі оптимістичні перспективи в політиці СхП розкриває формат Бухарестської дев'ятки (B9) – неформальний консультативний форум лідерів, парламентарів, міністрів закордонних справ і силових відомств дев'яти країн Центрально-Східної Європи – членів НАТО. На квітневій 2018 р. зустрічі в Бухаресті спікери національних парламентів проголошували ініціативи щодо посилення безпекової співпраці за участю усіх країн СхП. Також додає оптимізму головування Румунії в ЄС у першому півріччі 2019 р., пріоритетами якого названо питання регіональної безпе-

ки, співробітництво із східними сусідами та зміцнення трансатлантичного партнерства.

4. Таким чином, наявний формат українсько-румунського співробітництва в рамках ініціативи ЄС «Східне Партнерство» дозволяє активізувати та поглибити взаємовідносини між Україною та Румунією, продуктивно залучити не лише державні установи, а й недержавні фінансові і підприємницькі структури та різноманітні громадські організації. Це дозволить вирішувати не лише поставлені перед СхП цілі та завдання, але сприятиме зміцненню взаємної довіри та посилить ефективність українсько-румунського співробітництва у різних сферах суспільного життя на тривалу перспективу.

Література

Антонюк Н., Федунь О. Ефективність ініціативи «Східне партнерство» як механізму європейської інтеграції України / Європейські інтеграційні процеси у XXI столітті: ключові тенденції, основні виклики та нові можливості: Український Щорічник з Європейських Інтеграційних Студій. Луцьк: Терен, 2018. № 1. С. 27-38.

Гарагонич В. Сучасний стан українсько-румунського транскордонного співробітництва / Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Ужгорром, 2016. Вип. 2. С. 35-38.

Лускалова К. Україна – Румунія: сучасні тенденції двосторонніх відносин / Науковий вісник Дипломатичної академії України. Київ, 2016. Вип. 23(2). С. 29-34.

Перепелиця Г. М. Східне партнерство і асоціація: можливості та обмеження євроінтеграційної політики України / Актуальні проблеми міжнародних відносин. Київ, 2011. Вип. 97 (Частина ІІ). С. 7-11.

Україна в координатах Східного партнерства 2017–2020 рр. Експертна оцінка Спільного робочого документа «Східне Партнерство – 20 очікуваних досягнень до 2020 р.: фокусуючись на головних пріоритетах та реальних результатах» // за ред. Г. Максака та О. Машталер. Київ: Українська національна платформа Форуму громадянського суспільства Східного Партнерства, 2017. 88 с.

Eastbook.eu розробляє карту неурядових організацій. URL: http://sites. google. com/site/ukrainianpolishcenter/home.

Комісар ЄС з питань Європейської політики сусідства та переговорів з розширення Йоханнес Хан підсумував результати використання інструментів Twinning і TAIEX у 2017 році. URL: www. center.gov. ua/pro-tsentr/derzhavni-zakupivli-tsentru/richnij-plan-zakupivel-2016/ item/3118-комісар-єс-з-питань-європейської-політики-сусідства-та-переговорів-з-розширення-йоханнес-х

Паромную переправу через Дунай в Одесской области запустят в 2019 году, – посол. URL: https://uc. od.ua/news/traffic/1205620.

Перспективи розвитку партнерських відносин України з Румунією. Аналітична записка, грудень 2015 р. // Національний інститут

стратегічних досліджень при Президентові України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: htpp:www. niss.gov.ua.

Приграничное сотрудничество. URL: http://www. easternpartnership.org/ru/programmes/vostochnoe-parterstvo-funds.

Програми прикордонного співробітництва ЄІС 2014-2020. URL: http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=15d70f98-fdc3-4383-92bd-cde17c8ee224&title=ProgramiPrikordonnogoSpivrobitnitst-vais2014-2020&isSpecial=true.

Румунія-Україна. ЄІС – прикордонне співробітництво. URL: http://ro-ua. net/ua/about-the-programme-3/overview.html.

Joint Staff Working Document: Eastern Partnership – 20 Deliverables for 2020: Focusing on key priorities and tangible results. 14 June 2017. URL: http://onepolicyplace.com/2017/06/14/cover-note-joint-staff-working-document-eastern-partnership-20-deliverables-2020-focusing-key-priorities-tangible-results/

Pădureanu Mihaela-Adriana, Chapter IV. *Assessing the security framework at the EU border: the case of Romania*, In: "Policy Paper a new Security Agenda for the Eastern Partnership: Assessing the key Security Risks for the EU, Georgia, Republic of Moldova and Ukraine", URL: http://eap-csf.eu/wp-content/uploads/Policy-Paper-A-new-security-agenda-for-the-Eastern-Partnership-Assessing-the-key-security-risks.pdf?fbclid=IwAR0gRgBJTMVdfqdB7ijvHafX-niHPLkFbovSWGD5 VaWDjaaW6LJ-wdWgRT4.

Strategia nationala de aparare a tarii pentru perioda 2015-2019, în „O Românie puternică în Europa și în lume", Bucuresti, 2015 // Президент Румунії. Офіційне інтернет-представництво URL: http:www.presidency.ro.

Румунсько-російські відносини в контексті українсько-російського протистояння

Diana Kupar / Діана Купар

Relațiile româno-ruse în contextul confruntării ucraineano-ruse. *Articolul examinează actuala cooperare* în *domeniul politicii externe* și *domeniul economic dintre Federația Rusă* și *România. Se face o analiză a documentelor conceptuale cheie* în *domeniul politicii externe a României* și *poziția forțelor politice ale* țării. *Agravarea situației geopolitice din regiunea Mării Negre contribuie la rolul strategic al României* în *contextul apartenenței sale la structurile euro-atlantice. Pe fondul confruntării dintre Ucraina* și *Rusia, există o slăbire semnificativă a contactelor româno-ruse la nivel de stat. Pe de altă parte, asediul politic ucrainiano-român este destul de dinamic* și *promițător.*

Romanian-Russian Relations in the Context of the Ukrainian-Russian Confrontation. *The article deals with the foreign policy and the economic cooperation between the Russian Federation and Romania at the present stage. The author analyzes the main conceptual documents in the field of foreign policy of Romania and the position of the leading political forces of the country. The aggravation of the geopolitical situation in the Black Sea region leads to a strengthening of the strategic role of Romania in the context of its membership in the Euro-Atlantic structures.russia's violation of international law caused a significant weakening of the Romanian-Russian contacts at the state level. Instead, Ukrainian-Romanian political cooperation is quite dynamic and promising.*

Cuvinte cheie: *România; Federația Rusă; contacte politice; cooperare economică; Regiunea Mării Negre; parteneriat strategic; sancțiuni; cooperarea ucraineano-română.*

Keywords: *Romania; the Russian Federation; political contacts; economic cooperation; the Black Sea region; strategic partnership; sanctions; Ukrainian-Romanian cooperation.*

В епоху кардинальної трансформації світового порядку вирішальний вплив на зовнішньополітичну орієнтацію Румунії, країни яка входить у так званий «балканський геополітичний вузол», у постсоціалістичний період має позиція провідних гравців міжнародного життя – США і Євросоюзу. Ставши членом НАТО у 2004 р., та Євросоюзу в 2007 р., Румунія уклала низку багатосторонніх угод у сфері економіки, зовнішньої і оборонної політики, які накладають ряд зобов'язань міжнародного характеру.

Порушення Росією норм міжнародного права, анексія Криму та постійна ескалація напруги в Чорноморському регіоні значно ускладнили і до того непрості відносини між країнами і посилили стратегічне суперництво в регіоні. Подальша ескалація конфлікту створює прямі загрози національній безпеці Румунії і спонукає керівництво до тіснішої співпраці з Україною.

У ході опрацювання цієї проблеми автором були опрацьовані основні документи, які визначають зовнішньополітичний курс Румунії і містять оцінку ситуації в регіоні, матеріали Міністерства закордонних справ України, Міністерства закордонних справ РФ, матеріали української, російської та румунської преси. Вивчення праць учених Інституту економіки РАН дозволило зрозуміти позицію російських науковців щодо проблем та перспектив румунсько-російського співробітництва. Динаміка українсько-румунського співробітництва аналізується широким колом експертів, дипломатів та громадських діячів України, які відзначають значний потенціал двосторонньої співпраці та необхідність розбудови повноцінного стратегічного партнерства між Україною та Румунією.

Метою нашого дослідження є аналіз впливу «українського» питання на динаміку двостороннього румунсько-російського співробітництва на сучасному етапі. Виходячи з вищезгаданої мети, автор ставить перед собою наступні завдання:

- проаналізувати зовнішньополітичну позицію Румунії щодо анексії Криму та війни на сході України;
- простежити динаміку румунсько-російських політичних контактів на найвищому рівні;
- дослідити вплив санкцій на економічне співробітництво між державами;
- вивчити сучасний стан українсько-румунського співробітництва.

На тлі важливих змін геополітичної ситуації, появи все нових викликів і ризиків Румунія намагається зберегти свою прихильність вимогам євро атлантичної єдності. Виступаючи в Бухаресті 29 січня 2019 р. на зустрічі з послами європейських держав, К. Йоханніс запевнив, що політична еліта Румунії дотримується головної мети – «консолідації та розширення нашого стратегічного партнерства зі Сполученими Штатами, а також посилення ролі та підтримки Румунії для Північноатлантичного альянсу»[1].

На початку 2019 р. Румунія розпочала головування у Раді ЄС. Презентуючи програму президентства на пленарній сесії парламенту, прем'єр-міністр В. Денчіле зазначила: «Ми будемо сприяти консолідації оборонних та безпекових можливостей Європейського Союзу в тісному зв'язку з подібними процесами НАТО. Румунія буде підтримувати дії у сфері спільної по-

[1] Address by the President of Romania on the occasion of the annual meeting with the heads of diplomatic missions accredited to Bucharest, *Official web site of the President of Romania*. URL: http://www.presidency.ro/en/media//address-by-the-president-of-romania-on-the-occasion-of-the-annual-meeting-with-the-heads-of-diplomatic-missions-accredited-to-bucharest1548840562

літики безпеки і оборони... Ми також зацікавлені у зміцненні стратегічного партнерства ЄС – НАТО. Особлива глава у зовнішній політиці Союзу під час президентства Румунії буде присвячена Чорному морю, яке повинно займати центральне місце в порядку денному ЄС»[2].

2018 р. був досить символічним для російсько-румунських відносин. Цього року виповнювалося 15 років з дати підписання Договору про дружні відносини та співробітництво між Румунією та Росією, а також 140 років дипломатичних відносин між двома країнами[3]. Проте румунсько-російські відносини у XXI ст., на думку російських науковців, не повною мірою відображали потенціал співробітництва двох держав.

У 2013 р. румунсько-російські контакти на високому рівні були досить активними. У лютому 2013 р. в Бухаресті проведені консультації за участю першого заступника міністра закордонних справ Росії В. Титова і держсекретаря МЗС Румунії Б. Ауреску. Сторони декларували націленість на подальший розвиток діалогу між країнами. З 18 по 19 квітня 2013 р. в Бухаресті пройшла XI сесія Міжурядової російсько-румунської комісії з економічного співробітництва. Російську делегацію очолив керівник Росспівробітництва К. Косачов, румунську делегацію – Міністр економіки В. Восганян. У рамках візиту К. Косачов зустрівся з прем'єр-міністром Румунії В. Понтою, міністрам енергетики і членами обох палат парламенту. Учасники зустрічей обговорили актуальні питання двостороннього економічного співробітництва та перспективи реалізації великих інвестиційних проектів в енергетичній та інших сферах реального сектора економіки[4].

Досить важливою подією був візит секретаря Ради безпеки Росії Н. Патрушева до Бухареста у червні 2013 р. За підсумками переговорів з президентом Румунії Т. Бесеску, прем'єр-міністром В. Понтою, міністром закордонних справ Т. Корлецяном, головою Палати депутатів парламенту Румунії В. Згонею і радником президента Румунії з питань національної безпеки Ю. Фотою був підписаний Меморандум про взаєморозуміння між Радою безпеки Росії і Департаментом Національної безпеки Адміністрації президента Румунії, який передбачає співпрацю у боротьбі з тероризмом, незаконним обігом наркотиків, відмиванням грошей та економічною злочинністю[5].

Міністр закордонних справ Румунії Т. Корлецян відвідав Москву у липні 2013 р.. У рамках зустрічей були підписані дві угоди між урядами РФ

---

[2] Presentation of the Work Programme of Romanian Presidency of the Council of the European Union. *Romanian Presidency of the EU Council*. URL: https://www.romania2019.eu/2018/12/12/presentation-of-the-work-programme-of-romanian-presidency-of-the-council-of-the-european-union

[3] 15 ani de la semnarea Tratatului de prietenie-cooperare România-Rusia. URL: https://ro. sputnik.md/Rusia/20180704/20309060/4-iulie-july-tratatul-prietenie-romania-rusia.html

[4] Российско-румынские политические отношения. Посольство Российской Федерации в Румынии. URL: https://romania.mid.ru/fa/69

[5] Traian Basescu: Am convenit ca secretarul Consiliul de Securitate rus, Patrusev, să transmită preşedintelui Putin deschiderea noastră spre cooperare. URL: https://www.hotnews.ro/stiri-esential-15018586-ora-19-30-traian-basescu-sustine-declaratie-presa.htm?nomobile=

та Румунії – про заснування та умови діяльності Російського центру науки і культури в м. Бухаресті і Румунського культурного інституту в Москві, Програма співробітництва в галузі культури, освіти, науки, спорту, молоді та туризму до 2014 р, а також План консультацій між МЗС на 2013-2014 рр. На переговорах обидва міністри заявили про початок нового етапу у відносинах між Росією і Румунією[6].

У жовтні 2013 р. запрошення голови Комітету Ради Федерації з міжнародних справ М. Маргелова відбувся офіційний візит в Москву делегації Комісії із зовнішньої політики Сенату Румунії на чолі з сенатором П. Філіпом. Обговорювалися питання підвищення довіри, активізації гуманітарної співпраці, розширення економічних зв'язків. Був зроблений акцент на великі спільні проекти в паливно-енергетичній сфері[7].

Події 2014 р. сповільнили позитивну динаміку політичних контактів на високому рівні. Наслідком протиріч, що виникли між Росією і західноєвропейськими країнами на тлі українсько-російської війни та загострення геополітичної ситуації, стало ослаблення російсько-румунських співробітництва.

Позиція Румунії з питань світової політики визначена положеннями «Програми уряду на 2018-2020 рр.» та «Національної стратегії оборони країни у 2015-2019 рр.». Зокрема, у Програмі уряду зазначається: «Зовнішня політика Румунії повинна бути політикою національної злагоди при досягненні ефективно і професійно визначених цілей просування та захисту національних інтересів».

У стратегії національної оборони країни в 2015-2018 рр. підкреслюється, що на Румунію, розташовану на східному кордоні ЄС і НАТО – в зоні конфліктних ситуацій з високим рівнем ризику для безпеки, покладена відповідальність, яка перевищує можливості однієї країни. У цих умовах гарантом безпеки Румунії є НАТО. Зберігаються жорсткі оцінки Росії і її позиції в регіоні. У Національній стратегії оборони чітко задекларовано: «Дії Росії в регіоні Чорного моря, порушення норм міжнародного права та міжнародного порядку, збереження заморожених конфліктів і анексія Криму знову привернули увагу НАТО до виконання її головної місії – колективної безпеки, а також до переоцінки зобов'язань з безпеки, укладених з Росією в кінці XX століття»[8].

У 2014 р. у зв'язку з українською кризою Румунія, поряд з Польщею та країнами Прибалтики, звернулася до США і НАТО з проханням посилити присутність на своїй території бойових літаків НАТО додатково до вже

[6] Визит министра иностранных дел Румынии в Российскую Федерацию. Посольство Румынии в Российской Федерации. URL: https://moscova. mae.ro/ru/local-news/822

[7] Российско-румынские политические отношения. Посольство Российской Федерации в Румынии. URL: https://romania.mid.ru/fa/69

[8] Strategia națională de apărare a țării pentru perioada 2015-2019. *Official web site of the President of Romania*. URL: http://www.presidency.ro/files/userfiles/Strategia_Nationala_de_Aparare_a_Tarii_1.pdf

існуючої дислокації американських ВПС на військових базах США[9].

Після подій 2014 р. співпраця Румунія – НАТО стала особливо інтенсивною. З 2016 р. в румунському селі Девеселу надійшла на чергування американська база ПРО Aegis A-Shore, оснащена ракетами МК-4. На авіабазі М. Когелнічану дислокований американський військовий контингент (близько 1 тис. осіб). У повітряному просторі Румунії патрулюють винищувачі Великобританії і Канади. Міністерство оборони Румунії в 2016-2018 рр. почало масові закупівлі у США зенітно-ракетних комплексів дальнього радіусу дії Patriot, літаків перехоплювачів F-16, ракетно-артилерійських систем і ін. Румунія активно бере участь у масштабних військових навчаннях як на своїй території, так і в інших країнах-членах НАТО[10].

У Програмі уряду країни на 2018-2020 рр. зазначається: «Що стосується Росії, необхідні прагматичні і прогнозовані зв'язки, рівень взаємодії з російською державою залежить від конструктивного вирішення Росією конфлікту в Україні і відновлення стратегічного балансу в питаннях Східного партнерства, дотримання міжнародних зобов'язань є абсолютно необхідною умовою для пожвавлення діалогу». І далі підкреслюється, що економічні відносини триватимуть при строгому і активному дотриманні режиму санкцій, прийнятих ЄС, які будуть продовжені до вирішення української кризи[11].

Погіршення румунсько-російських відносин у політичній сфері позначилося і на динаміці економічного співробітництва. У 2015 р. товарообіг знизився на 18,5%. Особливо знизився румунський експорт в Росію. У 2015 р. він скоротився майже на 40%, в 2016 р – ще на 6%, але у 2017 р. спостерігається приріст до 30 %. Коливання на енергетичному ринку, ембарго, введене Росією у відповідь на санкції, учасницею яких стала і Румунія, а також процес рецесії, що зачепив російську економіку, підвищив нестійкий характер динаміки і збалансованості торгівлі. Частка Росії в румунському експорті скоротилася у 2015 р. з 2,8% до 1,9%, в імпорті – з 3,9% до 3%, а в 2017 р. склала 1,7% в експорті і 2, 9% в імпорті. Виключно низькою залишалася і частка Румунії в російському експорті у 2017 р. (0,6%) і в імпорті (0,7%).

Інструментом реалізації розвитку торгово-економічних відносин між двома країнами залишається російсько-румунська Міжурядова комісія з економічного та науково-технічного співробітництва, останнє XI засідання якої відбулося 18-19 квітня 2013 р. Протокол за підсумками сесії комісії визначав напрями співпраці в конкретних галузях господарства, у галузі освіти, науки, культури. З початку 2014 р. ведуться переговори про підготовку XII засідання МПК. У січні 2014 року під час візиту в Москву румунського

[9] Дифференциация восточноевропейского постсоциалистического пространства: Монография / Отв. ред. Ю. К. Князев, И. И. Орлик, Э. Я. Шейнин. М.: ИЭ РАН, 2018. С. 203.

[10] Там само. – С. 193.

[11] Programul de guvernare 2018-2020. url:http://gov.ro/fisiere/pagini_fisiere/programul_de_guvernare_2018-2020.pdf

міністра економіки відбулася зустріч голів російської та румунської частин МПК з питань підготовки чергового засідання. Надалі безперервність діалогу на високому рівні не отримала розвитку, а діяльність на рівні дипломатичних і державних структур помітно ослабла. Зниження зовнішньоторговельного обміну між Росією і Румунією на тлі зростання загального обсягу румунської зовнішньої торгівлі (на 26,2% за 2015-2017 рр.) супроводжується ослабленням позицій Росії на румунському ринку[12].

Динаміку та структуру російського експорту в Румунію продовжував визначати паливно-енергетичний сектор економіки. З 2016 р. він став основним фактором стабілізації двостороннього обміну після падіння його в 2015 р. на 18,9%. Російський експорт паливно-енергетичних товарів забезпечував 48% товарообміну між країнами і суттєво впливав на рівновагу паливно-енергетичного балансу Румунії. У 2017 р. на паливно-енергетичний сектор приходилось 37% торгівлі між країнами, а частка палива в російському експорті становила 77,8%.

Знижується роль Росії в забезпеченні країни нафтою і газом. У 2015-2016 рр. Росія експортувала в Румунію 1,2-1,3 млн т нафти і нафтопродуктів, що становило менше 20% румунського імпорту (в 2013 р. на Росію припадало близько 40% продукції, що ввозиться в країну нафти). У 2015 р. Румунія взагалі відмовилася від закупівель газу з Росії в зв'язку, як зазначалося, з відсутністю попиту на імпорт з боку підприємств. Обсяг поставок до липня 2015 р. склав 0,2 млрд куб. м проти щорічних поставок в 6 млрд куб. м в передкризовий період. Але вже в 2016 р. Румунія зіткнулася з проблемою нестачі палива для електроцентралей і для забезпечення приватних споживачів в умовах морозної зими. Закупівлі газу у Ґазпрому були помітно збільшені і склали майже 1,5 млрд куб. м, але залишалися на найнижчому рівні в порівнянні з поставками з Росії в інші країни ЦСЄ[13].

Після встановлення нової влади в Україні в 2014 р. українсько-румунські відносини вийшли на якісно новий рівень співробітництва. Відносини України з Румунією протягом довгого часу були досить напруженими: наявність територіальних претензій, які деякі політичні сили Румунії висували на частини Чернівецької та Одеської областей, ускладнювали конструктивний діалог між державами. Це закономірно породжувало недовіру між політиками та громадянами країн-сусідів.

Позиція політичної еліти Румунії щодо розв'язання Росією війни на сході України була досить чіткою. У спеціальній заяві від 16 липня 2014 р. президент Т. Бесеску висловив глибоку заклопотаність дією «російських бойовиків, поставками важкого озброєння» і зажадав негайно припинити підтримку Росією «проросійських парамілітарних загонів сепаратистів» Така позиція Румунії, на думку російських дослідників, багато в чому пояснюю-

[12] Центрально-Восточная Европа: развитие в новых геополитических реалиях: Монография / Отв. ред. Н. В. Куликова. М.: ИЭ РАН, 2016. С. 209-210.

[13] Там само. С. 215.

ється істотним зменшенням за останні чверть століття торгово економічних зв'язків з Росією, насамперед її залежності від імпорту російських вуглеводнів, перетворенням ЄС в основного партнера в галузі економіки, політики, контактів громадян. Криза в Україні і викликані нею наслідки дали можливість румунським політикам ще раз продемонструвати прихильність союзницьким відносинам із Заходом.[14]

При цьому важливою вбачається оцінка Послом України в Румунії Т. Бауером активної позиції румунського громадянського суспільства як особливого фактору, що спричинив початок реального перезавантаження відносин між Україною та Румунією. Саме румунське суспільство сформувало відповідний запит до політичної еліти, зазначає посол. Річ у тім, що на відміну від багатьох інших країн, які сприйняли українську Революцію гідності як прагнення українців до європейської інтеграції, прагнення покращити свій добробут, румунське суспільство бачило події на Майдані через призму власної Революції 1989 р., у результаті якої було повалено режим Н. Чаушеску[15].

Політичні контакти між двома країнами набули сталої динаміки. У лютому 2015 р. відбувся візит Міністра закордонних справ України П. Клімкіна до Бухареста. У ході візиту Міністр провів переговори з президентом Румунії К. Йоханнісом, Віце-прем'єрміністром, міністром з внутрішніх справ Румунії Г. Опря, головою Сенату К. Попеску-Терічану, міністром закордонних справ Б. Ауреску, зустрівся з представниками української громади[16].

У березні 2015 р. в ході офіційного візиту К. Йоханніса до Києва було підписано пакет документів про співпрацю (відновлення роботи Міжурядової економічної комісії, угода про транспортування військових вантажів, спільне патрулювання румуно-українського кордону)[17].

Приймаючи в Бухаресті з візитом президента України П. Порошенка 13 квітня 2016 р, президент Румунії висунув ініціативу створення на Чорному морі об'єднаної військової флотилії Румунії - України - Болгарії - Туреччини як відповідь на загрозу з боку Росії. Після візиту Президента П. Порошенка вже 10-11 липня 2017 р. в Бухаресті зібралась міжурядова комісія з питань економіки, торгівлі, транспорту та інфраструктури. Результатом її роботи стало підписання протоколу зі значною кількістю домовленостей по різних напрямках: активізація двосторонньої торгівлі, залучення інвестицій, реалізація проектів транспортної та прикордонної інфраструктури[18]

---

[14] Центрально-Восточная Европа: развитие в новых геополитических реалиях: Монография / Отв. ред. Н. В. Куликова. М.: ИЭ РАН, 2016. С. 192.

[15] Бауер Т. Київ – Бухарест: час партнерського діалогу. Газета «День». URL: https://day.kyiv.ua/uk/article/den-planety/kyyiv-buharest-chas-partnerskogo-dialogu

[16] Герасимчук С. Україна-Румунія: нова сторінка у відносинах. Рада зовнішньої політики «Українська Призма». URL: http://prismua.org/ukraine-romania/

[17] Солодкий С. Ракеру І. Аудит зовнішньої політики: Україна-Румунія. К, 2016 URL: http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2017/10/Aud_Ukr_Rom_ukr_net.pdf

[18] Офіційний візит Президента України Петра Порошенка до Румунії Офіційний портал

Запланований на жовтень 2017 р. візит К. Йоханніса до України був відтермінований «до вирішення питання, пов'язаного з ухваленням Верховною Радою України Закону «Про освіту»», як зазначалося у офіційному формулюванні Адміністрації президента Румунії. Подальший процес вирішення цього питання проходить у рамках переговорів між міністерствами освіти двох держав у роботі над проектом Протоколу про співробітництво між освітніми міністерствами України та Румунії[19].

20 вересня 2017 р. парламент Румунії ухвалив декларацію, у якій висловлено надію на дотримання європейських стандартів у сфері захисту прав національних меншин, які проживають в Україні, після прийняття Верховною Радою закону «Про освіту». За прийняття декларації депутати обох палат парламенту проголосували одноголосно, що підкреслює значення питання захисту національної меншини для румунського суспільства[20]. У ході робочого візиту до Бухареста міністр закордонних справ України П. Клімкін провів переговори з Міністром закордонних справ Румунії Т. Мелешкану, Міністром з питань румунів звідусіль А. Пестирнак, делегацією Парламенту Румунії з питань ініціювання діалогу з українськими інституціями для забезпечення захисту прав громадян, які належать до румунської меншини в Україні. П. Клімкін заявив про готовність до діалогу з представниками румунської національної меншини в Україні та співпраці з Румунією, спільних дій щодо імплементації Закону «Про освіту» в рамках підготовки закону про середню освіту та навчальних програм з урахуванням висновків Венеціанської Комісії[21].

22 лютого 2019 р. посол України в Румунії О. Баньков провів зустріч з Державним секретарем з питань політики оборони, планування та міжнародних відносин Міністерства Національної Оборони Румунії Н. Наста, в ході якої обговорювалися питання протидії загрозам безпеці у Чорному морі, моніторинг ситуації в Керченській протоці та Азовському морі та актуальний стан двостороннього співробітництва між двома сусідніми країнами, зокрема підписання Договору про військово-технічне співробітництво[22].

Міністерства закордонних справ України. URL: https://mfa.gov.ua/ua/press-center/news/46748-oficijnij-vizit-prezidenta-ukrajini-petra-poroshenka-do-rumuniji

[19] Соловей І., Олександр Баньков: «Темні часи» у наших відносинах закінчились». URL: https://ukr.lb.ua/world/2018/09/07/406861_temni_chasi_vidnosinah.html

[20] Парламент Румунії схвалив декларацію у зв'язку з українським освітнім законом. Європейська правда. URL:https://www.eurointegration.com.ua/news/2017/09/20/7071271/

[21] Міністр закордонних справ України Павло Клімкін здійснив робочий візит до Бухареста. Офіційний портал Міністерства закордонних справ України. URL: https://mfa.gov.ua/ua/press-center/news/60464-13-zhovtnya-ministr-zakordonnih-sprav-ukrajini-pavlo-klimkin-zdijsniv-robochij-vizit-do-buharesta

[22] Зустріч Посла України в Румунії з Державним секретарем Міністерства Національної Оборони Румунії. Офіційний портал Міністерства закордонних справ України. URL: https://romania. mfa.gov.ua/ua/press-center/news/70710-zustrich-posla-ukrajini-v-rumuniji-z-derzhavnim-sekretarem-ministerstva-nacionalynoji-oboroni-rumuniji

Аналіз динаміки румунсько-російських відносин за останні п'ять років засвідчує, що у розвитку відносин з Росією румунська політична еліта чітко дотримується принципів політики Євросоюзу. На відміну від інших країн ЄС, румунські політики ніколи не виступали за призупинення дії економічних санкцій. Позиція Румунії стосовно політики Росії на сході України та її дестабілізуюча роль у Чорному морі чітко закріплені у стратегічно важливих документах «Програмі уряду на 2018-2020 рр. » та «Національній стратегії оборони країни у 2015-2019 рр. ». Починаючи з 2015 р. також значно знизилися показники торговельного обороту між країнами, а можливість російського впливу на румунських політиків шляхом економічного тиску є досить обмеженою. Водночас українсько-румунське співробітництво вийшло на якісно новий рівень розвитку, що пояснюється співпадінням стратегічних цілей обох країн.

Література

Бауер Т. Київ – Бухарест: час партнерського діалогу. Газета «День». URL: https://day. kyiv.ua/uk/article/den-planety/kyyiv-buharest-chas-partnerskogo-dialogu

Визит министра иностранных дел Румынии в Российскую Федерацию. Посольство Румынии в Российской Федерации. URL: https://moscova.mae.ro/ru/local-news/822

Герасимчук С. Україна-Румунія: нова сторінка у відносинах. Рада зовнішньої політики «Українська Призма». URL: http://prismua.org/ukraine-romania/

Дифференциация восточноевропейского постсоциалистического пространства: Монография / Отв. ред. Ю. К. Князев, И. И. Орлик, Э. Я Шейнин. М.: ИЭ РАН, 2018. 296 с.

Зустріч Посла України в Румунії з Державним секретарем Міністерства Національної Оборони Румунії. Офіційний портал Міністерства закордонних справ України. URL: https://romania. mfa.gov.ua/ua/press-center/news/70710-zustrich-posla-ukrajini-v-rumuniji-z-derzhavnim-sekretarem-ministerstva-nacionalynoji-oboroni-rumuniji

Міністр закордонних справ України Павло Клімкін здійснив робочий візит до Бухареста. Офіційний портал Міністерства закордонних справ України. URL: https://mfa.gov.ua/ua/press-center/news/60464-13-zhovtnya-ministr-zakordonnih-sprav-ukrajini-pavlo-klimkin-zdijsniv-robochij-vizit-do-buharesta

Офіційний візит Президента України Петра Порошенка до Румунії Офіційний портал Міністерства закордонних справ України. URL: https://mfa.gov.ua/ua/press-center/news/46748-oficijnij-vizit-prezidenta-ukrajini-petra-poroshenka-do-rumuniji

Парламент Румунії схвалив декларацію у зв'язку з українським освітнім законом. Європейська правда. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2017/09/20/7071271/

Российско-румынские политические отношения. Посольство Российской Федерации в Румынии. URL: https://romania.mid.ru/fa/69
Соловей І., Олександр Баньков: «Темні часи» у наших відносинах закінчились». URL:https://ukr.lb.ua/world/2018/09/07/406861_temni_chasi_vidnosinah.html
Солодкий С., Ракеру І. Аудит зовнішньої політики: Україна-Румунія. К, 2016 URL:http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2017/10/Aud_Ukr_Rom_ukr_net.pdf
Центрально-Восточная Европа: развитие в новых геополитических реалиях: Монография / Отв. ред. Н. В. Куликова. М.: ИЭ РАН, 2016. 328 с.
15 ani de la semnarea Tratatului de prietenie-cooperare România-Rusia. URL: https://ro.sputnik.md/Rusia/20180704/20309060/4-iulie-july-tratatul-prietenie-romania-rusia.html
Address by the President of Romania on the occasion of the annual meeting with the heads of diplomatic missions accredited to Bucharest Official web site of the President of Romania. URL: http://www.presidency.ro/en/media//address-by-the-president-of-romania-on-the-occasion-of-the-annual-meeting-with-the-heads-of-diplomatic-missions-accredited-to-bucharest1548840562
Presentation of the Work Programme of Romanian Presidency of the Council of the European Union. Romanian Presidency of the EU Council. URL: https://www.romania2019.eu/2018/12/12/presentation-of-the-work-programme-of-romanian-presidency-of-the-council-of-the-european-union
Programul de guvernare 2018-2020. url: http://gov.ro/fisiere/pagini_fisiere/programul_de_guvernare_2018-2020.pdf
Strategia națională de apărare a țării pentru perioada 2015-2019. *Official web site of the President of Romania*. URL: http://www. presidency.ro/files/userfiles/Strategia_Nationala_de_Aparare_a_Tarii_1.pdf
Traian Basescu: Am convenit ca secretarul Consiliul de Securitate rus, Patrusev, sa transmită președintelui Putin deschiderea noastră spre cooperare. URL: https://www.hotnews.ro/stiri-esential-15018586-ora-19-30-traian-basescu-sustine-declaratie-presa.htm?nomobile=

Особливості становлення; проблеми та розвиток українсько-румунських політико-правових відносин

Oksana Onyshchuk / Онищук Оксана

Particularități ale formării; probleme și dezvoltarea relațiilor politice și juridice ucraineano-române. *Se analizează evoluția relațiilor politice* și *juridice ucraineano-române, dezvoltarea istorică a relațiilor bilaterale. Articolul pune accent pe eforturile ambelor părți de a rezolva problemele* în *conformitate cu dreptul internațional. Este subliniat nivelul insuficient al relațiilor culturale ucraineano-române, prezentându-se cooperarea dintre Ucraina* și *România* și *potențialul de transformare a integrării europene* în *procesul de implementare a transformărilor politice* și *juridice. Pe baza analizei stării actuale de dezvoltare a relațiilor ucraineano-române, se remarcă faptul că partea română acționează ca un aliat consecvent al Ucrainei* în *rezistența* împotriva *expansiunii ruse* și în *asigurarea stabilității regionale. Articolul identifică domeniile prioritare privind perspectivele de aprofundare a cooperării dintre Ucraina* și *România* în *contextul relațiilor bilaterale* și *al integrării europene. Concluzia generală este acea că relațiile ucraineano-române au avut o evoluție complexă de la acuzații reciproce la sprijin* și *cooperare pe scară largă.*

Peculiarities of Formation; Problems and Development of the Ukrainian-Romanian Political and Legal Relations. *The article deals with the evolution of the development of Ukrainian-Romanian relations. The historical development of bilateral relations is considered. The emphasis is placed on the efforts of both parties in terms of problem solution in accordance with the norms of international law. The attention is focused on the insufficient level of cultural Ukrainian-Romanian relations. The Ukrainian-Romanian cooperation is analyzed and the transformational potential of European integration is revealed in the process of the implementation of political and legal transformations. Following from the analysis of the current state of development of Ukrainian-Romanian relations, it is noted that the Romanian side acts as a consistent ally of Ukraine in confronting Russian expansion and ensuring regional stability. The article identifies the priority directions regarding the prospects for deepening the Ukrainian-Romanian cooperation in the context of the bilateral cooperation and the European integration. It is concluded that the Ukrainian-Romanian relations have undergone a complex evolution from mutual accusations and claims to broad support and interaction.*

Cuvinte cheie: *Ucraina, România, UE, relații interstatale, minorități naționale*

Keywords: *Ukraine, Romania, the EU, interstate relations, national minorities.*

Румунія, незважаючи на суперечливий характер суспільно-політичної трансформації, спромоглася забезпечити безперешкодне входження до євроатлантичних та євроінтеграційних структур.

Румунія посідає важливе місце у зовнішньополітичних інтересах України, що зумовлено багатьма факторами. Зокрема, суміжним кордоном, спільністю орієнтирів на європейську інтеграцію, широкими потенційними можливостями для розвитку взаємовигідного торговельно-економічного співробітництва, а також проживанням у цих країнах, відповідно, української та румунської меншин. У сучасному світі, де конфлікти набувають світового виміру, питання міждержавних відносин є одним з найбільш актуальних, оскільки жителі прикордонних районів вносять свої корективи у міжнаціональні стосунки.

Падіння тоталітарного режиму Н. Чаушеску в Румунії в результаті грудневої революції 1989 р. та набуття незалежності Україною у 1991 р. внес-ли суттєві зміни в українсько-румунські відносини. Це ознаменувало початок нового етапу їх історії, створивши передумови для розвитку взаємин у форматі двох національних держав. Утім зміна геополітичної ситуації в регіоні виявились необхідною, але недостатньою умовою для швидкого налагодження добросусідських відносин і розв'язання нагромаджених суперечностей. Тому оцінка характеру й перспектив відносин України й Румунії потребує різнобічних підходів, серед яких конструктивне значення може мати геополітичне бачення проблеми. Саме геополітичний аналіз українсько-румунських політико-правових відносин дає змогу представити і значення територіально-політичного взаєморозміщення держав у контексті міжнародних відносин,

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Питання українсько-румунських відносин висвітлюються в роботах вітчизняних і зарубіжних фахівців, зокрема Національного інституту стратегічних досліджень, Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Питання щодо транскордонної співпраці знайшли відображення в публікаціях В. Бурдяк, С. Ґакмана, І. Дубовіча, В. Лажніка, М. Токаря та ін. Значна кількість публікацій (В. Джамана, М. Зана, В. Куреляка, І. Костащука, А. Кругпашова, І. Монолатія, О. Склярської та ін.) присвячена етнополітичним аспектам українсько-румунських відносин. Міжнародно-правові аспекти міждержавних стосунків у трикутнику Україна–Румунія–Молдова та в контексті європейської інтеграції розкриті в працях Г. Боднараша, Р. Войтович, О. Добржанського, І. Зінька, В. Василової, А. Краснейчук. В останні роки збільшилась і кількість об'єктивих досліджень щодо перспектив українсько-румунських міждержавних відносин і в румунській науковій літературі (В. Ефрос, М. Брі, Ш. Пуріч, Х. Сабол-Мареч, І. Хорга та ін.). Водночас аналіз публікацій із проблематики українсько-румунських стосунків засвідчує недостатність праць інтегрального характеру, які давали б змогу всебічно

розкрити всі суттєві, сприятливі й несприятливі, моменти відносин двох держав.

Мета статті – розроблення науково обґрунтованих теоретико-методологічних пропозицій щодо особливостей становлення проблем та розвитку українсько-румунських політико-правових відносин.

Методи дослідження.

Основним у межах наукового дослідження є *системний підхід*, що полягає у розгляді Європейського Союзу як системи, якій властива складна інституційна структура, динамічні внутрішні та зовнішні зв'язки. Дослідження внутрішніх особливостей Румунії, як системи нижчого рівня та специфіки взаємовідносин між нею та ЄС, як системою вищого рівня, проведено за допомогою *системного методу*. Використання *порівняльного методу* у вивченні ефективності суспільно-політичної трансформації Румунії.

Залучення методів *прогнозування* сприяло розгляду короткотермінових та довготривалих перспектив участі Румунії в євроінтеграційних процесах. Загальна методологія, використана в дослідженні, охоплює елементи *політичного, історичного, філософського аналізу*, що допомогло виявити й обґрунтувати особливості й закономірності українсько-румунських відносин.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Перші роки українсько-румунських відносин позначились загальним напруженням. Румунія визнала незалежну Україну 8 січня 1992 р. 1 лютого 1992 р. у Давосі (Швейцарія) відбулася зустріч президентів і міністрів закордонних справ України і Румунії, під час якої було підписано Спільне комюніке про встановлення дипломатичних відносин. 24 вересня 1992 року в Бухаресті було відкрито Посольство України. У лютому 1993 року Генеральне консульство Румунії в Україні було перетворено на Посольство. Проте це ще не означало визнання існуючого кордону, що і стало наріжним каменем двосторонніх відносин у подальші роки. Одним із прикладів можна назвати ноту Румунії, скеровану у квітні 1993 р. МЗС України, у якій, посилаючись на розпад СРСР, проголошено неправомірним Договір про режим радянсько-румунського кордону 1967 р. До 1995 р. питання базового договору, який би визначив основні засади двосторонніх відносин, не обговорювалося на офіційному рівні[1].

Територіальні питання завжди були в центрі уваги румунської сторони. Обрана румунською дипломатією тактика постійного нагадування про цю проблему Україні, і міжнародному співтовариству ще більше її загострювала, зважаючи на те, що було відкладено підписання угод про українсько-румунський кордон. Послідовно дотримуючись такої стратегії, румунська сторона впродовж 1993-1995 рр. надіслала до МЗС України кілька нот, оголосивши Договір про режим радянсько-румунського державного кордону 1961 року та Протокол про уточнення лінії проходження радянсько-румунського державного кордону від 1948 року такими, що втратили чинність.

---

[1] Василова В. Посткомуністичні трансформації в Румунії та Україні як фактор двосторонніх відносин на початку 1990-х рр. [Електронний ресурс]. Доступно з: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/NZTNPU_ist/2009_2/materialy/2009_2/Vasylova.pdf

Поміркована позиція румунського керівництва на той період пояснюється налаштованістю країни до вступу в європейські структури, насамперед до НАТО. За вимогами Північноатлантичного альянсу, країна-кандидат, а тим більше член організації, не може розраховувати на преференції у випадку наявності територіальних претензій до інших країн. Ураховувалося також і те, що до Румунії могли б висунути подібні територіальні вимоги інші держави, наприклад, Угорщина щодо Трансильванії – регіони Румунії, де проживає переважна більшість етнічних угорців, які зазнають нищівної політики з боку місцевої влади.

Непохитна віра у непорушні засади міжнародного правопорядку призвела до низки прорахунків у реалізації завдань щодо гарантування безпеки України. Деякі українські політики і дипломати вбачали вихід із глухого кута у підписанні основної частини договору з Румунією якнайшвидше. Видавалося, що такий документ зможе захистити державу, забезпечуватиме їй невтручання, визнання і, врешті-решт, гарантуватиме безпеку. Прискорення договірного процесу вимагали і умови Північноатлантичного альянсу. Посол США в Румунії А. Мозес у своєму виступі в університеті м. Клуж-Напока заявив, що розв'язання питання щодо вступу Румунії в НАТО залежить від того, чи будуть підписані базові договори з її сусідами – Угорщиною й Україною[2]. Крім того, укладання договору вимагав і активний переговорний процес в Європі у межах французької ініціативи про розробку Європейського пакту стабільності, що змушувало європейські країни визнати існуючі між державами кордони і додержуватись європейських стандартів дотримання прав національних меншин. Але румунська сторона наполягала включити до преамбули базового договору тезу про засудження пакту Молотова-Ріббентропа. Україна не могла погодитись з такою пропозицію.

Врешті-решт Україна і Румунія знайшли компромісне рішення: зняли з договору статті щодо кордонів. Цьому сприяло також і рішення НАТО розглянути кандидатуру Румунії стосовно членства в Альянсі, хоча, на думку Генерального секретаря НАТО Дж. Робертсона, це питання можна було б вирішити і у двосторонньому форматі. Румунія погодилася укласти основний базовий договір у новому варіанті. 2 червня 1997 р. у м. Констанца (Румунія) був підписаний Договір про відносини добросусідства і співробітництва між Україною та Румунією (процедура ратифікації якого румунською стороною була завершена 8 липня 1997 року, українською – 17 липня, договір набрав чинності 22.10.97 р.), який заклав правовий фундамент для розвитку двосторонніх відносин. У ньому сторони домовилися розв'язати питання режиму кордонів до 2000 р. на основі принципів і процедур, погоджених шляхом обміну листами між міністрами закордонних справ, який відбувся одночасно з підписанням цього Договору[3].

---

[2] *Украина* не намерена делать какие-либо уступки в территориальном вопросе // Голос України. 1995. 19 грудня.

[3] Україна-Румунія [*Електронний ресурс*]. Доступно з: http://svit.ukrinform.com/romania/attitudes. shtml

Нові можливості для співпраці між Україною та Румунією відкрилися після підписання 5 червня 1998 р. в Ялті Статуту Організації Чорноморського Економічного співробітництва (ЧЕС). Європейський Союз визнав і підтримує роботу ЧЕС, спрямовану на стабільність і безпеку регіону.

Проте питання щодо кордонів так і не було вирішено до 2000 *р.*: не було підписано Договір про режим державного кордону й Угоду про делімітацію континентального шельфу і виключних економічних зон, хоча за три роки держави провели тринадцять консультацій із зазначених питань. Зовнішньополітичне відомство України вважало, що договір про режим державного кордону з Румунією буде укладено на основі принципу правонаступності держав стосовно кордонів. В українсько-румунському випадку кордон визначено та описано у Договорі 1961 р. про режим радянсько-румунського державного кордону і відповідних документах демаркації. Зазначені демаркаційні документи передбачають, що о. Зміїний є частиною території України. Обидві сторони повинні укласти окремий договір, вирішити питання про делімітацію їх континентального шельфу і виключних економічних зон в Чорному морі на основі принципів, узгоджених шляхом обміну листами між міністрами закордонних справ під час підписання базового договору.

Отже, вимальовувалось замкнуте коло: доки не було договору про кордони, який уникала підписувати Румунія, неможливо було звернутися до Міжнародного суду ООН по допомогу – примусити Румунію провести делімітацію шельфу й економічної зони.

На думку деяких аналітиків не вирішене питання кордонів з Україною ускладнювало Румунії шлях до НАТО та ЄС, тому в Бухаресті старалися ослабити суперечку і визначення морського кордону лишити поки що в замороженому стані.

Надії щодо просування переговорного процесу з Румунією українська сторона покладала на офіційний візит до України президента Румунії І. Ілієску у вересні 2002 р., згодом названий українською пресою «оригінальним»[4]. З огляду на листопадовий саміт НАТО у Празі, цей візит не призвів до зміцнення позицій України у складному діалозі сусідів. У Києві президенти підписали Спільну декларацію, яка засвідчила, що «сторони домовилися до 1 червня 2003 р. підписати Договір про режим українсько-румунського державного кордону та, по можливості, Угоду про делімітацію континентального шельфу і виключних економічних зон України та Румунії у Чорному морі, згідно з Договором про відносини добросусідства та співробітництва між Україною та Румунією». Отже, компроміс було віднайдено: президенти зустрілися, продемонструвавши всім, у тому числі і НАТО, що напруження у відносинах між державами немає[5].

Зрозуміло, що декларація не накладає юридичних зобов'язань на того, хто заявляє про ті чи інші наміри.

---

[4] *Солодкий С.* «Оригінальний» візит // День. 2002. 19 вересня.

[5] *Солодкий С.* «Оригінальний» візит // День. 2002. 19 вересня.

Територіальні проблеми президент румунської держави І. Ілієску називав неактуальними: вони заважають співробітництву. Спірні ж питання щодо прилеглих до Дунаю земель пояснював тим, що річка є «природною артерією і може змінювати русло, підмивати береги й через природні зміни часто переміщуватися». Не вбачав він проблеми і у поділі морського шельфу, тому що у світі є загальноприйняті норми морської демаркації, яких «кожна країна просто зобов'язана дотримуватися».

У червні 2003 р. сталася важлива подія в контексті врегулювання українсько-румунських відносин – президенти України та Румунії у Чернівцях підписали Договір про державний кордон між Україною і Румунією, який підтверджує лінію держкордону, визначену в 1961 р. 12 травня 2004 р. Верховна Рада України ратифікувала цей договір і 27 травня 2004 р. Президент України Леонід Кучма підписав ухвалений ВР Закон «Про ратифікацію Договору між Україною і Румунією про режим українсько-румунського державного кордону, співробітництво і взаємну допомогу в прикордонних питаннях»[6].

Підписаний документ розвиває положення базового українсько-румунського Договору про відносини добросусідства та співробітництва від 1997 р., яким було встановлено лінію Держкордону між двома суверенними країнами. За домовленістю сторін питання делімітації континентального шельфу і виняткових економічних зон України і Румунії в Чорному морі було винесено за рамки цього договору, а робота над відповідною угодою триває.

Договором встановлюється кінцевий пункт сухопутного кордону між Україною і Румунією, що відповідно до документа є початковим пунктом для делімітації кордону, який проходить по континентальному шельфу і виняткових економічних зонах у Чорному морі. Згідно з підписаним документом, усі пункти договору, що стосуються лінії державного кордону між двома країнами, «не підлягають денонсації»[7].

Набуття 2004 р. членства в НАТО вивело Румунію у геополітичній площині на значно вищий порядок. Сучасна Румунія висловлює наміри і побажання вже не як одноосібний суб'єкт міжнародного права, а як представник світового військового Альянсу.

Проблема делімітації континентального шельфу і виключної економічної зони в районі о. Зміїний. Румунія спершу не визнавала Зміїного як українського острова, але невдовзі його підлеглість не дискутувалася. Натомість Румунія хотіла назвати його скелею без права на територіальні води та виняткову економічну зону, хоча географічно це острів. У такому

[6] Президент затвердив українсько-румунський кордон [*Електронний ресурс*]. Доступно з: http://ua. proUA.com/news/2004/05/27/101426.html >

[7] Договір між Україною і Румунією про режим українсько-румунського державного кордону, співробітництво і взаємну допомогу в прикордонних питаннях, червень 2003 р. [*Електронний ресурс*]. Доступно з: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/642_022

6 разі «українське» море зовсім не перекривало «румунське». Проблема Зміїного полягала в тому, що контроль над ним, а також прилеглою акваторією економічно дуже вигідний. Вдале геополітичне положення дозволяє встановити контроль над дельтою Дунаю, торговими шляхами Західного Причорномор'я. На шельфі, на відносно невеликій глибині відкриті значні запаси вуглеводнів, на 16 гектарах території острова можна розмістити інфраструктуру для робітників: житло, ринок, аптеки та ін., не буде великої необхідності добиратись до далеко розташованої Великої Землі. Крім того, тут можна розмістити рекреаційні комплекси, необжитість і віддаленість території, чистий степ і море, чудові умови для дайвінгу цьому дозволяють[8].

Однак в ЄС це розуміли так, що в Румунії відсутні прикордонні проблеми, тому її і надалі готували до вступу в ЄС. Бухарест успішно відкладав узгодження з Україною щодо подальших конкретних угод стосовно делімітації кордону. На це звернули увагу експерти з Північноатлантичного альянсу, які підкреслили загострення конфлікту, пов'язаного з визначенням кордону між Україною і Румунією, що ж заважало Румунії вступити в НАТО. У результаті 17 червня 2003 року був підписаний наступний «Договір між Україною та Румунією про режим українсько-румунського державного кордону». Договір не вирішив головну проблему делімітації кордонів у Чорному морі поблизу острова Зміїний. Український парламент все ж ратифікував договір 12 травня 2004 року, а Румунію незабаром прийняли до Північноатлантичного альянсу.

Румунія першою почала висовувати заперечення щодо статусу Зміїного, коли в 2001 році плавуча бурова установка «Сиваш» підприємства «Чорноморнафтогаз» виявила поклади мінеральної сировини на відстані 40 км на південь від острова.

16 вересня 2004 року Румунія зробила подання в Міжнародний Суд у Гаазі з приводу того, чи вважати острів Зміїний островом чи скелею, що має визначний вплив на схему розмежування континентального шельфу в даному районі[9]. Офіційним предметом суперечки, яким займався Міжнародний суд, був «спір між Румунією та Україною, котрий торкається створення єдиного морського кордону делімітації континентального шельфу та виключних економічний зон між цими двома державами в Чорному морі»[10].

19 травня 2006 року Україна зробила подання контрмеморандуму, після чого, у грудні 2006 року Румунія направила в суд репліку на контрмеморандум. До липня 2007 року Україна мала право на подання контрреплики на румунську репліку, після чого суд розпочав розгляд справи по суті. Засі-

---

[8] *Державний кордон України/ Острів Зміїний* (проблему *вжевирішено)* [Електронний *ресурс].* Доступно з: http://uk.wikipedia.org/wiki/Державний *кордон України*

[9] Судовий розгляд щодо українсько-румунського розмежування на морі [*Електронний ресурс*]. Доступно з: http://uk.wikipedia.org/wiki/Зміїний_(острів)

[10] Зіткнення інтересів Румунії та України за острів Зміїний Дмитро Янчук незалежний експерт, Університет ім. Масарика (м. Брно, Чеська Республіка) [Електронний ресурс].

дання суду тривало до 19 вересня 2008 року[11].

Остаточне рішення по справі суд ухвалив 3 лютого 2009 року. Згідно з ним острів Зміїний було визнано островом з територіальним морем у 12 морських миль, але при цьому о. Зміїний не може вважатися частиною прибережної лінії України у визначенні серединної лінії при делімітації континентального шельфу та виключної економічної зони[12].

Суд не підтримав жодну зі сторін в їх вимогах і лишив за собою право самостійно встановити кордон між Румунією та Україною в Чорному морі. Остаточним морським кордоном між державами стала лінія, яка розділює спірну морську ділянку, на яку претендували держави. Суд не згодився з аргументами України, що розміщення острова суттєво впливає на морський кордон між державами, і що це необхідно взяти до уваги при визначенні виключної економічної зони. З іншого боку, Суд надав Зміїному статус острова і залишив за ним територіальні прибережні води шириною 12 морських міль, але не взяв це до уваги при делімітації морського континентального шельфу. У Гаазі чорноморський простір між Румунією та Україною розділили відповідно до лінії, яку у свій час пропонував СРСР, а котра розмежувала тільки державний кордон між Румунією та СРСР (1959 рік). Суд виходив також з обставин, що між Румунією та Україною немає жодного діючого договору про розділення континентального шельфу і виключних економічних зон. Тому при розділенні виключних економічних зон і континентального шельфу Суд використав найпростіший метод, яким користуються в міжнародному морському праві, а саме метод рівномірної віддаленості точок.

Отже, вивчивши аргументи сторін та історію питання, а також можливі прецеденти, суд прийняв одноголосне рішення[13]. Після закінчення судового процесу обидві сторони були впевнені в своїй перемозі.

Так що з однієї сторони Зміїний не загубив свій статус острова, але величезну територію морського шельфу Міжнародний суд розділив нерівномірно. Так зі спірних 75 тис. км^2 Україна дістала лише 12 тис. км^2. Однак зразу після винесення рішення деякі українські аналітики почали рахувати втрати в результаті відриву території, які випливали через розділення шельфу Гаазьким судом.

Отже, Румунія і Україна в суперечці за делімітацію кордону в Чорному морі вирішили задіяти арбітра і прийняти допомогу Міжнародного суду ООН. Обидві сторони підтвердили, що безсуперечно будуть дотримуватись будь-якого рішення Гаазького суду. Вирішення тривалого конфлікту між

[11] У Гаазі вирішують суперечку між Україною та Румунією / Любомир Крупницький, Бі-Бі-Сі, Київ [Електронний ресурс]. Доступно з: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/indepth/story/2008/09/080902_hague_court_ak.shtml

[12] Україна задоволена, що Гаазький суд визнав Зміїний островом, 03. 02. 2009 [Електронний *ресурс].* Доступно з: http://www.unian.ua/news/298644-ukrajina-zadovolena-scho-gaazkiy-sud-viznav-zmijiniy-ostrovom.html

[13] Судовий розгляд щодо українсько-румунського розмежування на морі [Електронний ресурс]. Доступно з: http://uk.wikipedia.org/wiki/Зміїний_(острів)

двома державами цим правовим та цивілізованим способом є важливе як для Румунії, так і для України.

Окрім питання навколо острова Зміїного ще однією проблемою кордону між Україною та Румунією була його модифікація через зміну природного ландшафту. Йдеться про ділянку Рахівського та Тячівського районів (Закарпатської області) українсько-румунського державного кордону. Відповідно до Договору про режим радянсько-румунського кордону, співробітництво і взаємну допомогу з прикордонних питань 1961 р. лінія кордону тут проходить по середині русла Тиси. Однак це русло, як і будь-якої іншої річки, з часом змінюється. Головною причиною зміни русла ріки є паводки, що відбуваються тут декілька разів на рік і розмивають берег. Оскільки географічно так склалося, що нижчий берег – український, він поступово і відходить углиб нашої території, вивільняючи від води румунський берег. З 1961 р. українська сторона втратила у такий спосіб 270 гектарів землі[14].

Втрата Україною своєї території може припинитися, підписанням з Румунією демаркаційних документів, якими б державний кордон став би постійним, за прикладом відповідних домовленостей України з Угорщиною, Словаччиною і Польщею.

Проблемним є також питання п'яти островів у гирлі Дунаю. Румунські дипломати вважають, що до ділянок, на яких розташовані ці острови, необхідно застосувати принцип головного судноплавного фарватеру річки, а відповідно до цього всі п'ять островів мають стати румунськими. Українська сторона дотримується іншої точки зору і має наступні міркування. За згаданим радянсько-румунським договором 1961 р. всі п'ять островів з самого початку належать Україні.

Передача ж їх під юрисдикцію Румунії суперечитиме принципу непорушності кордонів, зафіксованому в українсько-румунському базовому договорі. Крім того, на цій ділянці Дунаю (це зафіксовано делімітаційними і демаркаційними документами) принцип головного судноплавного фарватеру річки не застосований, оскільки кордон встановлювався за іншими правилами.

З відновленням в українській частині Нижнього Дунаю судноплавства по глибоководному судновому ході (ГСХ) «Дунай – Чорне море» перелік українсько-румунських прикордонних проблем збільшився ще на один невеличкий, але прикрий пункт – нової якості набула проблема визначення лінії державного кордону в дельті Дунаю[15].

На нижній дільниці Дунаю кордони було встановлено за принципом триметрової ізобари. Відновлення ГСХ на Кілійському гирлі Дунаю викли-

---

[14] Козак В. 270 гектарів уже втрачено на кордоні з Румунією // Дзеркало тижня. 2001. 27 жовтня [Електронний ресурс]. Доступно з: http://www.ji-magazine.lviv.ua/conf-febr2005/vystupy.htm -_ednref11#_ednref11

[15] Гоманюк М. Українсько-румунський кордон. Канал «Дунай – Чорне море» [Електронний ресурс]. Доступно з: http://www.ji-magazine.lviv.ua/conf-febr2005/vystupy.htm

кало різні тлумачення питання, де саме проходить державний кордон. Українська сторона притримується думки, що територіальні води починаються на глибині 3 метри. Акваторія, що має глибини більше ніж 3 метри вважається судноплавною частиною загального користування.

Після прокладення ГСХ українська сторона змушена була позначити межі ГСХ відповідними навігаційними знаками. У свою чергу, румунська сторона межі ГСХ де-факто визнала кордоном міжнародних вод. Ситуація наразі регулюється на рівні прикордонних відділків, проте це не заважає виникненню конфліктних ситуацій під час виконання виробничих завдань на Дунаї.

За проходження кордону між Україною та Румунією в нижній частині Дунаю саме на основі принципу ГНФ довгий час боролися румунські дипломати, адже це давало додаткові можливості для перегляду лінії кордону. Ще до будівництва ГСХ «Дунай – Чорне море» глибини в прикордонному Кілійському рукаві дельти Дунаю періодично змінювалися, що слугувало приводом для дискусій щодо проходження лінії україно-румунського кордону. У результаті Румунія довгий час претендувала на низку українських островів на Дунаї.

У договорі остаточно не зафіксовано координати кордону, уважається, що в майбутньому може виникнути необхідність їх зміни внаслідок природних змін берегової смуги. У договорі вказується, що «якщо буде констатовано наявність певних об'єктивних ознак внаслідок природних явищ, не пов'язаних з людською діяльністю, які спричиняють необхідність зміни цих координат, Змішана прикордонна комісія укладе нові Протоколи».

Проте визначити «природність» цих змін довести буде доволі важко. Звичайно, припустити, що румунська сторона повністю тримає під контролем природні зміни в дельті Дунаю, було б перебільшення, але існуючі тенденції свідчать, що підстав для цього у румун все ж таки більше. Принаймні було більше до початку відбудови українського ГСХ.

На даний час у нижній частині Дунаю кордони залишаються незмінними, деякі українські експерти вважають, що Бухарест добивається того, щоб у майбутньому при зміні берегових ліній прикордонних рік можна було б переглянути існуючу лінію кордону. У цьому сенсі відновлення ГСХ якщо не зменшує шанси Румунії на зміни берегової лінії на її користь, то вносить додаткові, непідконтрольні Румунії фактори. Тому дії Бухареста, скеровані на перешкоди в будівництві каналу, можна аргументувати не тільки загрозою диверсифікації транспортних шляхів на Дунаї і, відповідно, загрозою для транспортної монополії Румунії, але й можливими прикордонними ускладненнями та змінами на Нижньому Дунаї не на користь Румунії[16].

2-3 лютого 2005 р. на українсько-румунській зустрічі експертів та фахівців було підтверджено, що судноплавний шлях по Кілійському гирлу, там

[16] Порохнявий Ю. Проблема кордонів України // Нова політика. 1996. № 1. С. 25.

де проходить державний кордон, є спільним шляхом судноплавства обох держав, де правила судноплавства визначаються спільно. На зустрічі було прийнято рішення про початок робіт по підготовці спільних правил судноплавства на Кілійському гирлі.

Насамкінець варто зазначити, що питання відновлення роботи ГСХ – це не тільки питання функціонування транспортного коридору, це питання виживання міст Придунав'я, адже транспортна галузь є основою їх економіки. Занепад її може призвести по соціальної катастрофи в регіоні, до дестабілізації всього Південноукраїнського Пограниччя[17].

Після приєднання Румунії до ЄС у січні 2007 р. питання налагодження двосторонніх відносин України та Румунії перейшло в іншу площину і розглядається під кутом взаємовідносин не лише як з сусідньою країною, а й як з країною-членом Європейського Союзу. Безумовно, Румунія є стратегічним партнером України і постійним учасником переговорів щодо європейського та євроатлантичного майбутнього України. Не менш важливим є співпраця країн у рамках Чорноморської безпеки, зокрема це стосується й «заморожених конфліктів». Проте ще й досі залишається низка невирішених проблем в українсько-румунських відносинах, зокрема питання судноплавства в гирлі Дунаю, урегулювання Придністровського конфлікту та проблема паспортизації Румунією українського населення у прикордонній зоні. Як у прикордонній країні-члені ЄС у Румунії триває процес формування та вдосконалення політики щодо сусідніх східних країн. Цей процес підтримується Брюсселем, що надає можливість Румунії активно просувати свої інтереси в рамках Європейської політики сусідства, зокрема у Чорноморському регіоні.

Питання безпеки є пріоритетним у регіональній зовнішній політиці Румунії, тому в Національній стратегії безпеки Румунії (2006 р.) чітко йдеться про ризики та загрози, викликані наявністю регіональних конфліктів та військовою кризою поблизу ЄС. Цей документ стверджує, що «регіональна співпраця з безпеки, матеріалізована в існуванні численних організацій, дає можливість покращити спільні механізми для оцінки стратегічного оточення, визначення спільного порядку денного щодо ризиків та адекватних інструментів управління кризами»[18].

Загострилася проблема паспортизації Румунією українського населення в прикордонній зоні. Використання Румунією історичних питань у відносинах з Україною, зокрема щодо національно-територіальної приналежності Північної Буковини, Герци, Хотинського, Аккерманськогота Ізмаїльського районів Бессарабії, не лише заважає нормалізації міждержавних

---

[17] Гакман С. Сучасні аспекти українсько-румунських відносин, 16 вересня 2011 [Електронний ресурс]. – Доступно з: http://www.uames.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=66:2011-10-24-16-21-36&catid=11:2010-06-01-10-24-12&Itemid=12

[18] Національна стратегія безпеки Румунії. (NationalSecurityStrategyofRomania, 2006) [Електронний ресурс]. Доступно з: http://www.presidency.ro/static/ordine/SSNR/SSNR.pdf

відносин, але й поглиблює непорозуміння. Надаючи румунські паспорти етнічним румунам України, Бухарест намагається інтегрувати ці території (культурно, економічно та політично) та створити плацдарм для подальшого поширення своїх інтересів. Другий паспорт отримали (за неофіційними, але підтвердженими даними компетентних служб) майже 50 тис. громадян України[19].

Крім цього, керівництво Румунії висуває ідею обміну територіями. У квітні 2008 р. у румунських виданнях (зокрема «Ziua») з'явилась низка матеріалів, заснованих на ідеях президента Румунії Т. Басеску, де зазначається, що Придністров'я може бути обміняним на Північну Буковину (частина Чернівецької області)[20].

Територіальні претензії та ініціативи Румунії до сусідніх країн, зокрема територій Придністров'я, можуть негативно вплинути на переговорний процес, оскільки в Придністров'ї внаслідок цих провокацій Україна сприйматиметься не як гарант домовленостей та захисник етнічних українців, а навпаки, як ворожо налаштована сторона.

30 жовтня 2007 р. Кабінет міністрів України та уряд Румунії уклали угоду про економічну, промислову, наукову та технічну співпрацю[21]. Угода є правовою основою для розвитку двосторонніх торговельно-економічних відносин, сприяє розвитку перспективних напрямів співпраці між двома країнами й активізації зовнішньоторговельного обороту. Вступ Румунії до Європейського Союзу вплинув також на режим та характер перетину українсько-румунського кордону. Після приєднання Румунії до ЄС, ЄС відразу почав вимагати від України скасувати візи для громадян Румунії та Болгарії. Адже з 26 липня 2005 р. встановлено на постійній основі безвізовий режим в'їзду в Україну для громадян держав – членів ЄС, Швейцарської Конфедерації та Князівства Ліхтенштейн на термін перебування, що не перевищує 90 діб[22].

У листопаді 2007 року була прийнята Постанови Кабінету Міністрів України від 21. 11. 07 N 1358 додаток 4 до Правил в'їзду іноземців та осіб без громадянства в Україну, їх виїзду з України і транзитного проїзду через її територію. Угода про спрощення візового режиму та Угода про реадмісію,

---

[19] Плаксенко М. Л. Динаміка українсько-румунських відносин після приєднання Румунії до ЄС // Міжнародні відносини, Стратегічні пріоритети, №1 (10), 2009 р. С. 254-261 [Електронний *ресурс]*. Доступно з: http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/10/32.pdf

[20] G. Damian, M. Isac, V. roneca. Nu vrea Tratat cu Moldova // Ziua – Nr. 4212 de joi, 17 aprilie 2008 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.ziua.ro/display.php?data=2008-04-17&id=236238

[21] Плаксенко М. Л. Динаміка українсько-румунських відносин після приєднання Румунії до ЄС // Міжнародні відносини, Стратегічні пріоритети, №1 (10), 2009 р. С. 254-261 [Електронний *ресурс]*. Доступно з: http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/10/32.pdf

[22] Про встановлення безвізового режиму для громадян держав – членів Європейського Союзу, Швейцарської Конфедерації та Князівства Ліхтенштейн: Указ Президента України від 26 липня 2005 р. № 1131/2005 // Офіційний вісник України. 2005.12.08. № 30. С. 44, ст. 1787

підписані 18 червня 2007 р. набули чинності також з 1 січня 2008 року[23].

Отже, Румунія вступила в ЄС в 2007 році, при цьому залишаючись поза Шенгенською зоною. В'їзд з румунською візою на територію країн, що підписали Шенгенську угоду, заборонений. Поїздки громадян України до Румунії здійснюються на основі віз, які видаються румунськими дипломатичними місіями та консульськими установами в Україні[24].

Також актуалізується проблема візового режиму між Україною та Румунією в контексті членства останньої у ЄС та перспективи приєднання до Шенгенської зони. Ураховуючи існуючу ситуацію, Україна скасувала візовий режим для громадян Румунії, а та, в свою чергу, зобов'язана запровадити спрощений візовий режим для громадян України. Після Помаранчевої революції в Україні, у 2005-2006 роках, спостерігалася активізація двосторонніх контактів та співробітництва міждвома державами, що стало можливим завдяки роботі глав держав В. Ющенка та Т. Басеску, які прагнули розв'язати усі спірні питання. Однак у цілому головною проблемою українсько-румунських відносин є недостатнє забезпечення прав національних меншин та проблема подвійного громадянства, яка з кожним наступним роком XXI століття перетворюється на дедалі більший виклик для України.

Події Революції Гідності, що мали місце в Україні у листопаді 2013 - лютому 2014 років продемонстрували підтримку європейських прагнень українців зі сторони Румунії.

Президент Румунії Т. Басеску заявив, що Румунія підтримує територіальну цілісність України і не визнає жодних референдумів, проведених на сході держави. А 25 травня 2014 року президент Румунії першим привітав кандидата у президенти України П. Порошенка з перемогою на виборах.

Після обрання 17 листопада 2014 року новим президентом Румунії Клауса Йоханніса спостерігається зростання підтримки євроінтеграційних прагнень України зі сторони одного з найближчих сусідів. Уже у березні 2014 року Румунія засудила агресію РФ в Україні і закликала світове співтовариство до адекватної реакції на нові виклики та загрози. Новообраний президент підтвердив готовність Бухареста підтримати санкції ЄС проти РФ. У квітні 2016 році Міністерство оборони Румунії навіть запропонувало ідею створення Чорноморського флоту НАТО за участі ВМС України.

За останні два роки спостерігаємо великі зрушення у налагодженні ефективної співпраці між двома країнами: по-перше, наприкінці минулого року завершено усі процедури щодо підписаної наприкінці 2014 року Угоди про місцевий прикордонний рух; по-друге, під час лютневої зустрічі у Мюнхені (2016 рік) президенти П. Порошенко та К. Йоханніс домовилися прискорити підготовку до підписання двосторонньої угоди про скасуван-

---

[23] Україна ввела безвізовий режим з Болгарією і Румунією з моменту вступу в дію угоди з ЄС про візи [*Електронний ресурс*]. Доступно з: www.unian.ua/products-64784.htm

[24] Посольство Румунії в Україні (м. Київ) [*Електронний ресурс*]. Доступно з: http://kiev.mae.ro/index.php?lang=ua&id=27253

ня оплати за національні візи. Одночасно відбувається робота і в інших напрямках, що є надзвичайно позитивним для двосторонніх українсько-румунських відносин.

Румунія і Україна багато уваги приділяють сприятливим політичним відносинам. Темпи вирішення цих проблем значно відстають від сучасних інтеграційних потреб. Серед сучасних, хоча ще мало досліджених, засобів вирішення всього комплексу прикордонних проблем між двома державами є регіональне співробітництво, яке у всій багатоманітності форм прояву служить як європейській інтеграції в цілому, так і економічному розвитку окремих регіонів країни, в т. ч. депресивних у силу географічного розташування територій. Захист національних меншин – одна з найактуальніших проблем сучасності. Роль і значення цього питання у справі забезпечення прав людини, підтримання миру і стабільності зростають з кожним роком. Міжнаціональні стосунки є однією з найскладніших проблем, а питання прогнозування та запобігання конфліктів на етнічному ґрунті є актуальними для будь-якої багатонаціональної держави.

У свою чергу, для України, у якій 19 адміністративно-територіальних одиниць є прикордонними, поряд з іншими основними напрямками регіональної співпраці особливої актуальності набуває транскордонне співробітництво прикордонних територій.

Об'єднання Європи робить все більш актуальними проблеми інтеграції і співробітництва для тих країн, які тільки включаються у роботу загальноєвропейських структур. На етапі, коли і Україна і Румунія шукають гідне місце у системі загальноєвропейського господарювання, певну роль набуває також транскордонне співробітництво, котре покликане сприяти здійсненню більш тісних відносин між сусідами, поновленню втрачених позицій на ринках сусідніх держав, підняттю зовнішніх економічних взаємин на новий рівень.

Незважаючи на складну історичну спадщину, наявні труднощі і проблеми, українсько-румунські відносини неухильно вступають у фазу прагматичного, взаємовигідного розвитку. Поглиблення реформ в обох країнах має створити базу для конструктивних румунсько-українських взаємин.

Література

Василова В. Посткомуністичні трансформації в Румунії та Україні як фактор двосторонніх відносин на початку 1990-х рр. [Електронний ресурс]. Доступно з: http://www. nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/NZTNPU_ist/2009_2/materialy/2009_2/Vasylova.pdf

Гоманюк М. Українсько-румунський кордон. Канал «Дунай – Чорне море» [Електронний ресурс]. Доступно з: http://www.ji-magazine.lviv.ua/conf-febr2005/vystupy.htm

Ґакман С. Сучасні аспекти українсько-румунських відносин, 16 вересня 2011 [Електронний ресурс]. Доступно з: http://www.uames.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=66:2011-10-24-16-21-

36&catid=11:2010-06-01-10-24-12&Itemid=12

Договір між Україною і Румунією про режим українсько-румунського державного кордону, співробітництво і взаємну допомогу в прикордонних питаннях, червень 2003 р. [Електронний ресурс]. Доступно з: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/642_022

Державний кордон України/ Острів Зміїний (проблему вже вирішено) [Електронний ресурс]. Доступно з: http://uk.wikipedia.org/wiki/Державний кордон України

Зіткнення інтересів Румунії та України за острів Зміїний. Дмитро Янчук, незалежний експерт, Університет ім. Масарика (м. Брно, Чеська Республіка) [Електронний ресурс]. Доступно з: http://real-politics.org/zitknennya-interesiv-rumuniji-ta-ukrajiny-za-ostriv-zmijinyj/

Козак В. 270 гектарів уже втрачено на кордоні з Румунією // Дзеркало тижня. 2001. 27 жовтня [Електронний ресурс]. Доступно з: http://www.ji-magazine.lviv.ua/conf-febr2005/vystupy.htm - _ednref11#_ednref11

Національна стратегія безпеки Румунії. (NationalSecurityStrategyofRomania, 2006) [Електронний ресурс]. Доступно з: http://www.presidency.ro/static/ordine/SSNR/SSNR.pdf

Порохнявий Ю. Проблема кордонів України // Нова політика. 1996. № 1. С. 25.

Плаксенко М. Л. Динаміка українсько–румунських відносин після приєднання Румунії до ЄС // Міжнародні відносини, Стратегічні пріоритети, №1(10), 2009 р. С. 254-261 [Електронний ресурс]. Доступно з: http://old. niss.gov.ua/book/StrPryor/10/32.pdf

Президент затвердив українсько-румунський кордон [Електронний ресурс]. Доступно з:http://ua.proUA.com/news/2004/05/27/101426.html >

Плаксенко М. Л. Динаміка українсько–румунських відносин після приєднання Румунії до ЄС // Міжнародні відносини, Стратегічні пріоритети, №1(10), 2009 р. С. 254-261 [Електронний ресурс]. Доступно з: http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/10/32.pdf

Про встановлення безвізового режиму для громадян держав – членів Європейського Союзу, Швейцарської Конфедерації та Князівства Ліхтенштейн: Указ Президента України від 26 липня 2005 р. № 1131/2005 // Офіційний вісник України. 2005. 12. 08. № 30. С. 44, ст. 1787

Посольство Румунії в Україні (м. Київ) [Електронний *ресурс].* Доступно з: http://kiev.mae.ro/index. php?lang=ua&id=27253

Солодкий С. «Оригінальний» візит // День. – 2002. – 19 вересня.

Солодкий С. «Оригінальний» візит // День. – 2002. – 19 вересня.

Судовий розгляд щодо українсько-румунського розмежування на морі[Електронний *ресурс].* Доступно з:http://uk.wikipedia.org/wiki/Зміїний_(острів)

Судовий розгляд щодо українсько-румунського розмежування на морі [Електронний *ресурс].* Доступно з: http://uk.wikipedia.org/wiki/Зміїний_(острів)

Украина не намерена делать какие-либо уступки в территориальном вопросе // Голос України. 1995. 19 грудня.

Україна-Румунія [Електронний *ресурс].* Доступно з: http://svit.ukrinform.com/romania/attitudes. shtml

У Гаазі вирішують суперечку між Україною та Румунією / Любомир Крупницький, Бі-Бі-Сі, Київ [Електронний *ресурс].* Доступно з: http:// www. bbc.co.uk/ukrainian/indepth/story/2008/09/080902_hague_court_ak.shtml

Україна задоволена, що Гаазький суд визнав Зміїний островом, 03. 02. 2009 [Електронний *ресурс].* Доступно з:http://www.unian.ua/news/298644-ukrajina-zadovolena-scho-gaazkiy-sud-viznav-zmijiniy-ostrovom.html

Україна ввела безвізовий режим з Болгарією і Румунією з моменту вступу в дію угоди з ЄС про візи [Електронний *ресурс].* Доступно з: www. unian.ua/products-64784.htm

G. Damian, M. Isac, V.roneca, Nu vrea Tratat cu Moldova // Ziua– Nr. 4212 dejoi, 17 aprilie 2008 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www. ziua.ro/display.php?data=2008-04-17&id=236238

Сучасні тенденції та перспективи розвитку українсько-румунських міждержавних відносин (2014-2018 рр.)

Ivan Vovkanych / Іван Вовканич,
Ihor Shnitser / Ігор Шніцер

Tendințele și perspectivele actuale ale dezvoltării relațiilor interstatale dintre Ucraina și România (2014-2018). *În articol* se evidențiază stadiul actual a relațiilor interstatale *ucraineano-române. Este dovedit că anul 2014 a reprezentat un moment de cotitură în dezvoltarea relațiilor bilaterale. Victoria „Revoluției Demnității" și începutul agresiunii ruse împotriva Ucrainei au demonstrat convergența obiectivelor strategice ale celor două țări. Bucureștiul, care, în Ucraina, o vreme a fost perceput drept o amenințare majoră la adresa securității naționale, a condamnat deschis agresiunea Rusiei împotriva Ucrainei, a sprijinit integritatea teritorială și integrarea euro-atlantică a țării noastre. Toate acestea au contribuit la activarea și apariția tendințelor pozitive în sferele politice, economice și umanitare ale cooperării ucraineano-române.*

Modern Trends and Prospects for the Development of Ukrainian-Romanian Inter-state Relations (2014-2018). *The article highlights the current state of Ukrainian-Romanian inter-state relations. 2014 proved to be a turning point in the bilateral relations between the countries. The victory of the ,Revolution of Dignity' and the beginning of the Russian aggression against Ukraine condemned the coincidences in the strategic goals of the two states. Bucharest, which has been acquired in Ukraine for some time as one of the critical threats to the national security, openly condemns the aggression against Ukraine and supports the territorial integrity and Euro-Atlantic integration of our state. All of this activates the emergence of positive trends in the political, economic and humanitarian spheres of the Ukrainian-Romanian cooperation.*

Cuvinte cheie: *relații interstatale ucraineano-române, agresiune rusă, integrare europeană, dialog politic, cooperare economică, minorități naționale.*

Keywords: *Ukrainian-Romanian inter-state relations, Russian aggression, European integration, political dialogue, economic cooperation, national minorities.*

Починаючи з 1991 р., важливим зовнішньополітичним завданням України була розбудова відносин найвищого рівня зі стратегічними партнерами-країнами. Недарма у постанові Верховної Ради України від 2 липня 1993 р. «Про основні напрями зовнішньої політики України» акцент було зроблено на розбудові особливих відносин із сусідніми державами. У доку-

менті, зокрема, зазначалось, що зовнішньополітичні зусилля України «мають бути постійно спрямовані на те, щоб прикордонні держави утворювали навколо України надійну смугу миру і стабільності. У цьому контексті кожна прикордонна держава є стратегічним партнером України»[1]. Однією з таких держав є Румунія.

Однак упродовж тривалого часу українська влада підозрювала Бухарест у намірах втілити проект «Велика Румунія» та розглядала як конкурента нашої країни у Чорноморському регіоні. Ситуацію ускладнювали й постійні суперечки країн навколо захисту прав румунської меншини в Україні та української в Румунії, делімітації континентального шельфу в Чорному морі, створення глибоководного суднового ходу річки Дунай – Чорне море на українській ділянці дельти, а також ситуації з Криворізьким гірничо-збагачувальним комбінатом.

У публічному вимірі Румунії Україна також тривалий час позиціонувалася як недружня держава. Румунські можновладці не довіряли багатовекторній політиці Києва, яка час від часу робила більший крен у бік Росії.[2] Румунські націоналісти спекулювали на тематиці включення до складу Румунії Буковини та Буджаку.

Домінування у двосторонніх стосунках проблемних питань не спонукали до активного діалогу. Двосторонні обміни між країнами характеризувалися низькою динамікою. За період з 1991 до 2014 року мали місце 7 обмінів офіційними візитами на рівні глав держав, всього 2 обміни візитами на рівні керівників урядів, та 3 – на міжпарламентському рівні.[3]

Таким чином, відносини між Україною та Румунією до 2014 р. характеризувалися достатньою інертністю, конфліктністю та відсутністю системності. У двосторонніх стосунках домінували суперечливі питання, що справляло суттєвий стримуючий вплив на розвиток конструктивних двосторонніх відносин. «Договір про відносини добросусідства і співробітництва між Україною та Румунією» був підписаний в 1997 р. головним чином через бажання Бухареста у такий спосіб продемонструвати світу відсутність територіальних претензій до сусідньої країни. Це було вкрай важливо, зважаючи на прагнення Румунії здобути статус кандидата на членство в НАТО.[4] Однак навіть цей Договір не вирішив усіх проблемних питань у відносинах двох держав. Доказом цьому може служити той факт, що територіальний спір України та Румунії щодо розмежування континентального шельфу в Чорному морі навколо острову Зміїний з 2004 по 2009 рік розглядався у Міжнародному суді.

---

[1] *Постанова Верховної Ради України «Про Основні напрями зовнішньої політики України».* URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12.

[2] Солодкий С., Ракеру І. *Аудит зовнішньої політики: Україна – Румунія.* К., 2016. С. 5.

[3] Лускалова К. Є. Україна-Румунія: сучасні тенденції двосторонніх відносин. *Науковий вісник Дипломатичної академії України.* Вип.23 (2). 2016. С. 30.

[4] Солодкий С., Ракеру І. *Аудит зовнішньої політики: Україна – Румунія.* С. 4.

Поворотним в українсько-румунських міждержавних відносин став 2014 рік. Саме тоді в Україні перемогла «Революція Гідності», яку багато хто з румунів порівнював з революцією проти Чаушеску. Як відзначав заступник голови Ради зовнішньої політики Українська Призма Сергій Герасимчук, «багатьом румунам середнього віку те, що відбулося на Майдані, нагадало молодість і жертви під час повалення Чаушеску»[5]. На думку президента Асоціації експертів з безпеки та глобальних питань (ESGA, Румунія) Анжели Грамади, саме після лютневих подій 2014 р. румуни, «які з песимізмом дивилися на розвиток двосторонніх відносин, стали по-іншому оцінювати і Україну, і українців, почали їх розглядати як людей з розвинутою громадянською свідомістю»[6].

Анексія Криму Росією та спроба дестабілізації ситуації в Одесі ще більше зблизили Румунію та Україну. Бухарест рішуче підтримав територіальну цілісність України. Так, анексія сепаратистського кримського регіону Москвою була оцінено румунським МЗС протиправним актом, що суперечить основним принципам міжнародного права та порушує незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України. Зовнішньополітичне відомство Румунії висловило «повну незгоду» щодо дії Російської Федерації, і попереджало, що вона може призвести до дестабілізуючих наслідків у всьому регіоні та політичної, економічної й військової ізоляції Москви на міжнародній арені. Як наголошувалося в офіційному прес-релізі МЗС, *Румунія не визнає акт анексії Автономної Республіки Крим, складової української держави*[7].

Румунія стала одним із головних прихильників санкцій проти Росії, запроваджених ЄС у відповідь на анексію Криму та вторгнення на Донбас. Ще в 2014 р. президент Румунії Траян Басеску вимагав застосувати жорсткі заходи щодо Росії: «Ситуація на Сході України рухається в напрямку придністровського сценарію. Очевидно, що Росія прагне закріпити позиції сепаратистів на Сході Україні. Ніхто не говорить, що Росія хоче приєднати Східну Україну. Ми маємо підвищити рівень санкцій лише тому, що Москва повинна зрозуміти: ЄС дотримується власних принципів»[8].

Для Президента Румунії Траяна Басеску анексія Криму стала доказом того, що Росія Володимира Путіна намагається відновити колишній Радянський Союз. Це занепокоєння поділяв й тодішній прем'єр-міністр Віктор Понта, який вважав, що міжнародні організації повинні чітко реагувати, бо, в іншому випадку, є така можливість, щоб Росія продовжила свою політику

---

[5] Ерман Г. *Як Україні та Румунії вирішити мовну суперечку*. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/features-42664117.

[6] Там само.

[7] Матей Б., Мант Х., *Реакція Румунії на анексію Криму*. URL: http://www.rri.ro/uk_uk/Реакція_Румунії_на_анексію_Криму-14709.

[8] Солодкий С., Ракеру І. *Аудит зовнішньої політики: Україна – Румунія*. С. 15.

анексії.[9] Після 2014 р. Росія стала розглядатися офіційним Бухарестом як загроза безпеці Румунії. Згідно із соціологічним опитуванням, яке було проведено у лютому 2015 року, 64,4% громадян Румунії сприймали війну в Україні як загрозу Румунії. Також опитування виявило, що 69,7% респондентів виступають за збільшення військових витрат у країні.[10] Згідно з цим же опитуванням, Росія – лідер негативного сприйняття серед пересічних румунів (66,2% оцінюють країну негативно, і лише 25,4% – позитивно)[11].

Розуміючи загрози, які несе в собі така ситуація, Румунія взяла курс на перезавантаження відносин з Україною та посилення двосторонньої співпраці, у тому числі в рамках розширених регіональних форматів[12]. Це, у свою чергу, надало відносинам України і Румунії нової якості. Дві країни стали більш схильні до діалогу, до того, що потрібно перейти через історичні моменти у спільній історії. Останньому певним чином посприяло й обрання президентом Румунії Клауса Йоханніса, який, на відміну від свого попередника Траяна Басеску, не є настільки обтяжений у своєму підході та у своїй риториці до України історичною спадщиною. Після 2014 р. Румунія як ніколи стала зацікавлена в цілісності та інтеграції України до ЄС та НАТО.

Румунський парламент 2 липня 2014 року першим ратифікував Угоду про асоціацію України з ЄС. Даний документ підтримало 284 депутати, один утримався і один виступив проти. Прем'єр-міністр Румунії Віктор Понта з цього приводу заявив, що «це історична подія, значення якої ми сьогодні усвідомлюємо не до кінця. Жителі Лівобережжя Прута зробили величезний крок».[13] 9 липня 2014 р. Президент Румунії підписав «Декрет про промульгацію Закону про ратифікацію Угоди про асоціацію між ЄС та Україною».

17 березня 2015 р. Президент Румунії Клаус Йоханніс відвідав Київ з офіційним візитом. Під час його візиту було оголошено про створення нового формату Польща-Румунія-України.[14] Ідея «трикутника» є похідною від активно обговорюваної у 1990-ті роки концепції Балто-Чорноморської осі, яка б включала країни Центрально-Східної Європи з числа колишніх республік СРСР (Латвія, Литва, Естонія, Білорусь, Україна, Молдова) та колишніх членів Організації Варшавського договору (Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина, Болгарія, Румунія). Висуненню цієї ідеї передувала низка зустрічей президентів Румунії та Польщі, які підтвердили прагнення їх країн

---

[9] Там само.

[10] *Barometrul INSCOP - Adevărul despre România, Simpatie ări-conflictul din Ucraina.* URL: http://www.inscop.ro/wp-content/uploads/2015/02/INSCOP-02.2014-Simpatie-tari-si-situatia-din-Ucraina.pdf.

[11] Там само.

[12] *Перспективи розвитку партнерських відносин України за Румунією.* Аналітична записка. URL: http://www.niss.gov.ua/articles/2084.

[13] *Румунський парламент першим ратифікував угоду про асоціацію з Україною.* URL: http://uapress.info/uk/news/print/29871.

[14] *Перспективи розвитку партнерських відносин України з Румунією.* Аналітична записка. URL: http://www.niss.gov.ua/articles/2084.

до створення подібного формату. Додатковим важелем на користь співпраці у форматі «трикутника» слугує також активна діяльність США в регіоні Центрально-Східної Європи. У цьому контексті інтерес тут, зокрема, може становити залучення трьох країн до запропонованої США Ініціативи з гарантування безпеки в Європі[15].

21 квітня 2016 р. Президент України Петро Порошенко побував у Бухаресті, проклавши шлях для подальшої активізації співробітництва двох держав. Так, під час візиту українського Президента до Румунії було прийнято рішення про поновлення роботи українсько-румунської спільної президентської комісії, що дозволяло говорити про серйозні наміри сторін і надалі розвивати відносини на доволі високому рівні. Український та румунський лідери також погодились, що під час відкриття консульства Румунії у Солотвині в травні 2016 р. буде підписано Угоду між урядами про скасування плати за довготермінові візи. Не менш важливою стала й Угода про спільне патрулювання українсько-румунського кордону[16]. Під час переговорів значну увагу було приділено двостороннім проектам щодо зміцнення економічної співпраці між Україною та Румунією[17].

Президенти Петро Порошенко та Клаус Йоханніс також обговорили безпекову ситуацію в регіоні Чорного моря. Український лідер, зокрема, підтримав ініціативу Румунії щодо формування у Чорному морі спільної флотилії під егідою НАТО, а крім того, Україна та Румунія розглянули можливість формування спільної українсько-румунсько-болгарської бригади. Румунія також вкотре висловила підтримку збереженню санкцій щодо Російської Федерації, які стали наслідком анексії Росією Криму, та підтримала рішення НАТО провести засідання Комісії Україна-НАТО під час саміту Альянсу у Варшаві у липні 2016 р. У цьому контексті Румунія залишилася послідовною союзницею України, а Президент Клаус Йоханніс не менше за друзів України з Польщі та держав Балтії при кожній нагоді нагадував про неприпустимість повернення у відносинах з Росією до принципу «business as usual»[18].

Після 2016 р. глави двох держав неодноразово зустрічалися у рамках міжнародних форумів та багатосторонніх зустрічей. Зокрема, 24 листопада 2017 року відбулася зустріч Президента України Петра Порошенка із Президентом Румунії Клаусом Йоханнісом в рамках участі у П'ятому Саміті Східного партнерства у Брюсселі. Під час зустрічі Президент України висловив вдячність Президентові Румунії за незмінну підтримку територіальної

---

[15] Там само.

[16] *Союзники не мимоволі: що показав візит Порошенка до Румунії.* URL: https://antikor.com.ua/articles/100505-sojuznik_ne_mimovoli.

[17] *Відновлення українсько-румунської Спільної Президентської Комісії стане дієвим механізмом співробітництва двох держав – Петро Порошенко.* URL: https://www.president.gov.ua/news/vidnovlennya-ukrayinsko-rumunskoyi-spilnoyi-prezidentskoyi-k-37015.

[18] Там само.

цілісності та суверенітету України, а також подякував Клаусу Йоханнісу за співавторство Румунії в українському проекті Резолюції ГА ООН «Становище у галузі прав людини в Автономній Республіці Крим та м. Севастополь (Україна)»[19].

Активізація українсько-румунського співробітництва посприяла укладанню впродовж 2015-2018 років близько 13 міжнародних угод між Україною та Румунією. Серед них заслуговують на увагу: Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Румунії про спільне патрулювання українсько-румунського державного кордону, Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Румунії про співробітництво у сфері військових перевезень, Угода про співробітництво в галузі архівів між Державною архівною службою України та Національним архівом Міністерства внутрішніх справ Румунії та Угода про співробітництво між Національним Антикорупційним Бюро України та Національним Антикорупційним Директоратом у системі Прокуратури при Вищому Касаційному Суді Румунії.[20]

Однією з причини активізації українсько-румунських двосторонніх відносин стало усвідомлення спільних безпекових загроз, які йдуть зі сторони Росії. Мілітаризація Криму, російські військові навчання з відпрацюванням ударної операції з блокування Чорноморських проток у квітні 2016 р. та відверті погрози Бухаресту через розміщення на базі Девеселу комплексу протиракетної оборони НАТО, спонукають Україну та Румунію до активної розбудови нового безпекового балансу.[21] Нова Національна стратегія оборони Румунії в 2015 р. одним з основних факторів, що впливає на регіональний вимір національної безпеки країни, визначила реконфігурацію регіонального безпекового середовища та спроби Росії зміцнити свої позиції в Чорноморському регіоні[22]. Зважаючи на це, уже у квітні 2016 р. Міністерство оборони Румунії запропонувало ідею створення Чорноморського флоту НАТО за участі ВМС України. Планувалося, що створення відповідної структури ВМС послабить позиції Росії в Чорноморському регіоні. Одним із перших кроків у цьому напрямку стали військові навчання «Посейдон-2018» у акваторії Чорного моря за участю бойового флоту Північноатлантичного альянсу[23].

4 листопада 2015 р. у Бухаресті східні союзники НАТО провели свій міні-саміт Альянсу, на якому підтримали військову стратегію колективної оборони та закликали Альянс до стримування й нейтралізації агресивних

[19] *Президент України провів зустріч з Президентом Румунії.* URL: https://www.president.gov.ua/news/prezident-ukrayini-proviv-zustrich-z-prezidentom-rumuniyi-44638.

[20] *Договірно-правова база між Україною та Румунією.* URL: https://romania.mfa.gov.ua/ua/ukraine-ro/legal-acts.

[21] Солодкий С., Ракеру І. Аудит зовнішньої політики: Україна – Румунія. С. 7.

[22] Лускалова К.Є. *Україна-Румунія: сучасні тенденції двосторонніх відносин.* С. 33.

[23] Бойовий флот НАТО увійшов у Чорне море і рухається до України: що відбувається. URL: https://znaj.ua/world/184457-boyoviy-flot-nato-uviyshov-u-chorne-more-i-ruhayetsya-do-ukrajini-shcho-vidbuvayetsya.

дій з боку Росії[24]. Румунія активно долучилася до розгортання сил і засобів Альянсу на Сході Європи, що відповідає національним інтересам України. Навіть більше, на Варшавському саміті НАТО у липні 2016 р. Румунія зобов'язалася створити багатонаціональну бригаду за участі американських та інших союзних сил. Офіційний Бухарест бачить східноєвропейську систему безпеки з основою, яка була в ній закладена ще до війни в Україні: повага національного суверенітету, повага міжнародних кордонів, дотримання міжнародних норм і Статуту ООН, а також вирішення суперечок та конфліктів шляхом дипломатичного діалогу і міжнародного права. Крім того, у якості основної запоруки безпеки в Східній Європі Румунія вважає євроатлантичну інтеграцію[25].

Румунія бере активну участь у моніторингу безпекової ситуації в Україні. Вона делегувала 41 спостерігача у рамках місії ОБСЄ на Сході України. Це зумовлено тим, що румунські лідери досі зважають на можливість перезапуску Росією воєнної кампанії на Сході України з метою завершення проекту «Новоросія». А це може становити додаткові загрози для Бухареста, оскільки «Новоросія» включає Одеську область, яка безпосередньо межує з Румунією[26].

Показово, що румунська влада підтримує Україну в боротьбі з російською агресією не тільки на словах, але й на ділі. Зокрема, нею було прийнято рішення про надання нашій державі військово-технічної допомоги на суму 250 тисяч євро. Ще 500 тисяч євро Румунія внесла у трастовий фонд Україна-НАТО[27]. Румунія вважається головною країною Альянсу, яка відповідає за Трастовий фонд, спрямований на вирішення проблем у кіберсфері України, а також неформальним лідером у цій сфері серед країн НАТО загалом. Бухарест також надав гуманітарну допомогу для лікування та реабілітації українських військовослужбовців, які постраждали у ході бойових дій на Донбасі, організації відпочинку дітей учасників АТО.

Заслуговує на увагу й політика Румунії щодо підтримки трансформаційних процесів в Україні. Офіційний Бухарест зробив скромний фінансовий внесок у процес реформ в Україні. Доказом цьому є програми «Допомога заради розвитку» та транскордонні проекти. Румунські кошти спрямовуються на стипендії, проекти, присвячені зміцненню громадянського суспільства та інституційного потенціалу (наприклад, гранти для Національної гвардії України). Окрім того, Румунія надає Україні посильну гума-

---

[24] *Варшавський саміт НАТО: чого чекати Україні.* URL: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2016/04/12/7047616/

[25] Георге Вісан, *Війна в Україні показала важливість належності Румунії до потужної системи колективної безпеки.* URL: https://defence-ua.com/index.php/statti/1116-heorhe-visan-viyna-v-ukrayini-pokazala-vazhlyvist-nalezhnosti-rumuniyi-do-potuzhnoyi-systemy-kolektyvnoyi-bezpeky.

[26] Солодкий С., Ракеру І. *Аудит зовнішньої політики: Україна – Румунія.* С. 13.

[27] *Румунія вклала півмільйона євро в траст Україна – НАТО*. URL: http://uaport.net/uk/news/ua/t/1604/21/11261017.

нітарну допомогу[28].

Румунська влада вважає, що саме завдяки успішно проведеним реформам Україна може наблизитися до Євросоюзу. Починаючи з 2014 р., Румунія входила до табору найбільших прибічників безвізового режиму для України та є послідовним прихильником програм ЄС, спрямованих на співпрацю зі східними сусідами. З іншого боку, окремі румунські політики досить скептично оцінюють здатність України до проведення реформ. Їхній скептицизм пояснюється тим, що наша держава має довгу історію невдалих реформ, а її політична система та інститути характеризуються епідемією корупції та олігархічним контролем. Зважаючи на це, основним внеском Румунії у процес реформ в Україні може стати допомога у проведенні судової реформи (як постачальника знань). Румунія сьогодні вважається одним із лідерів у сфері боротьби з корупцією. У цьому контексті значну користь Україні може принести група підтримки реформ у сфері юстиції за сприяння Румунії та США[29]. 7 вересня 2017 р. керівник Національного антикорупційного бюро Артем Ситник здійснив навчальний візит до профільного відомства у Румунії, за результатами якого було підписано Меморандум між Національним антикорупційним бюро України та Національним антикорупційним директоратом у системі прокуратури при Вищому касаційному суді Румунії (Direcţia Naţională Anticorupţie, DNA) про співробітництво у сфері виявлення і розслідування корупційних правопорушень. Зокрема, сторони зобов'язалися обмінюватися інформацією, досвідом, методами боротьби з корупцією. Передбачено, що антикорупційні органи разом організовуватимуть спільні навчальні та тренувальні заходи, підтримуватимуть службову комунікацію[30].

Слабким місцем в українсько-румунських міждержавних відносинах залишається торговельно-економічна співпраця. І хоча Угода про асоціацію з ЄС привела до її невеликого пожвавлення, говорити про вирішення всіх проблем у даній сфері не доводиться. За даними Державної служби статистики України, якщо у 2016 р. обсяг товарообігу між Україною та Румунією становив 1 097,7 млн. дол., то у 2017 р. він зріс до 1 299,82 млн. дол. У порівнянні з 2016 р., в цілому, товарообіг збільшився на 18,4%, експорт – на 17,4%, імпорт – на 20,3%. Торговельне сальдо склало 383,79 млн. дол. на користь України.[31] Основними статтями українського експорту до Румунії традиційно є чорні метали, електричні машини, руди, шлаки і зола, деревина, вироби з деревини тощо. Водночас, завдяки преференційному режиму торговельних

[28] Солодкий С., Ракеру І. *Аудит зовнішньої політики: Україна – Румунія*. С. 20

[29] Там само. С. 21.

[30] *НАБУ та румунський Антикорупційний директорат домовилися про обмін інформацією*. URL: https://nabu.gov.ua/novyny/nabu-ta-rumunskyy-antykorupciynyy-dyrektorat-domovylysya-pro-obmin-informaciyeyu.

[31] Стан торговельно-економічних відносин та інвестиційної діяльності між Україною та Румунією. URL: https://romania.mfa.gov.ua/ua/ukraine-ro/trade.

відносин між Україною та ЄС, в останні роки збільшився експорт до Румунії харчової та сільськогосподарської продукції. Проте частка згаданих статей на сьогодні поки не має відчутного впливу на загальний обсяг експорту[32]. Румунія ж постачає в Україну електричні машини, зернові культури, засоби наземного транспорту, палива мінеральні, нафта і продукти її переробки, котли, машини тощо.

Низьким залишається рівень румунських інвестицій, вкладених у вітчизняну економіку. Станом на кінець 2017 р. вони становили 21,7 млн. дол. США. Це 0,01% від загального обсягу інвестицій в Україну. Згідно з даними Міністерства з питань ділового середовища, торгівлі та підприємництва Румунії, станом на 31.12.2017 р. в Румунії зареєстровано 714 спільних українсько-румунських підприємства, обсяг українських інвестицій становить 11,971 млн. дол. США (59 місце в списку іноземних інвесторів)[33].

Двосторонні відносини України та Румунії у сфері культурно-гуманітарного співробітництва також потребують інтенсифікації та виведення на новий рівень. Особлива увага надається поточним питанням румунської національної меншини України та української національної меншини в Румунії. Наприклад, Посольство України в Румунії та Культурно-інформаційним центр у його складі у контактах з міністерствами національного виховання та культури Румунії, а також з представниками Союзу українців Румунії постійно опрацьовують питання щодо з'ясування потреб української громади Румунії у класичній та художній літературі, отриманій з України, іншій друкованій українознавчій продукції, наглядно-ілюстрованих матеріалів для оформлення кабінетів української мови та літератури у румунських навчальних закладах, де викладається українська мова та література[34].

13 вересня 2017 р. у рамках VI засідання Змішаної Україно-Румунської міжурядової комісії з питань забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин, сторонами було підписано Протокол, який забезпечує реалізацію інтересів національної української спільноти в Румунії, та угоду, яка закрила попередні засідання, за результатами яких не було досягнуто консенсусу щодо вирішення проблемних питань забезпечення прав національних меншин. Зокрема, у Протоколі були зафіксовані важливі для закордонного українства положення та двосторонні домовленості, які, безумовно, поліпшать становище української національної спільноти в Румунії та румунської спільноти в Україні[35].

---

[32] Лускалова К. Є. *Україна-Румунія: сучасні тенденції двосторонніх відносин.* С. 32.

[33] Там само.

[34] *Культурно-гуманітарне співробітництво між Україною та Румунією.* URL: https://romania.mfa.gov.ua/ua/ukraine-ro/culture.

[35] *VI-е засідання Змішаної Українсько-Румунської міжурядової комісії з питань забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин.* URL: https://mfa.gov.ua/ua/press-center/news/59806-vi-je-zasidannya-zmishanoji-ukrajinsyko-rumunsykoji-mizhuryadovoji-komisiji-z-pitany-zabezpechennya-prav-osib-jaki-nalezhaty-do-nacionalynih-menshin.

Відзначимо, що упродовж 2017-2018 рр. розширився спектр заходів щодо сприяння розвитку співробітництва України з Румунією в галузі культури, освіти, науки, туризму і спорту, поширення серед румунської громадськості інформації про сучасну Україну, ознайомлення румунських громадян з історією і культурою України тощо.

Серйозним випробуванням для нового етапу українсько-румунського міждержавного співробітництва став Закон «Про освіту», який Верховна Рада України схвалила 5 вересня 2017 року. Саме через цей закон у вересні 2017 р. розпочалася криза у відносинах України з Румунією. Було скасовано офіційний візит Президента Румунії Клауса Йоханніса в Україну. Глава румунської держави заявив, що в Україні мешкає близько 400 тисяч румун, а ухвалений Верховною Радою Закон «жорстко обмежує права національних меншин навчатися рідною мовою»[36]. Парламент Румунії прийняв декларацію, у якій висловив стурбованість ухваленням нового Закону «Про освіту».

Для врегулювання кризи Президент України Петро Порошенко звернувся до Міністерства закордонних справ України та Міністерства освіти України – провести необхідні консультації з Румунією. 13 жовтня 2017 р. Міністр закордонних справ України Павло Клімкін здійснив робочий візит до Бухареста. У ході візиту він поінформував представників румунської сторони щодо Закону України про освіту, наголосивши, що метою статті 7 є розширення можливостей для самореалізації представників національних меншин. Також він наголосив на готовності української влади до діалогу з представниками румунської національної меншини в Україні та співпраці з Румунією, спільних дій щодо імплементації Закону «Про освіту» в рамках підготовки закону про середню освіту та навчальних програм з урахуванням висновків Венеційської Комісії.

Під час зустрічі з Міністром закордонних справ Румунії Теодором Мелешкану було також обговорено широкий спектр питань двостороннього порядку денного, у тому числі питання транскордонного співробітництва, розширення інфраструктури на пунктах пропуску через спільний українсько-румунський кордон та співпрацю у забезпеченні освітніх потреб обох національних меншин[37]. За підсумком зустрічі Теодор Мелешкану заявив, що його країна «готова поділитися з Україною накопиченим досвідом у сфері навчання мовами національних меншин з паралельним вивченням державної мови. Це було б прикладом пошуку оптимальних рішень для досягнення поставлених цілей – знання державної мови і навчання представників національних меншин рідною мовою»[38]. Глава зовнішньополітичного

---

[36] *Президент Румунії Клаус Йоганніс заявив про скасування офіційного візиту в Україну через ухвалений Верховною Радою закон «Про освіту».* URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/2310163-prezident-rumunii-skasuvav-vizit-do-ukraini-cerez-zakon-pro-osvitu.html.

[37] *Міністр закордонних справ України Павло Клімкін здійснив робочий візит до Бухареста.* URL: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=250348643.

[38] *Закон про освіту: Румунія готова допомогти Україні.* URL: https://www.ukrinform.ua/rub-

відомства Румунії підтвердив принципову позицію щодо підтримки європейського вектора розвитку України та її зближення з Європейським Союзом. Теодор Мелешкану також висловився за поглиблення соціально-економічної та культурної взаємодії між Україною та Румунією.

Загалом за підсумком візиту Міністра закордонних справ України в Румунію стало зрозуміло, що для Бухареста питання забезпечення права на освіту рідною мовою для румунської громади залишається пріоритетним у двосторонніх відносинах. Тим паче, що в оприлюднених 11 грудня 2017 р. рекомендаціях щодо українського Закону «Про освіту», Венеційська комісія дійшла висновку, що Україна має право сприяти вивченню державної мови, але закон не визначає гарантії навчання мовою нацменшин. Тому нашій державі було рекомендовано виправити недоліки під час підготовки закону про середню освіту, провести консультації з нацменшинами з цього питання.

11 січня 2018 р. у Чернівцях відбулася чергова робоча зустріч міністрів закордонних справ України та Румунії. Голова МЗС Румунії Теодор Мелешкану назвав переговори з українським колегою «дуже добрими та змістовними».[39] Міністр закордонних справ України Павло Клімкін у ході зустрічі наголосив, що «всі громадяни України повинні мати добрі знання української, без чого у кожного немає можливості реалізувати своє майбутнє і розуміти свою країну. Це означає, що ряд предметів, наприклад історія України, теорія держави і права, за визначенням мають викладатися українською»[40].

Не змінилася й румунська позиція щодо українського Закону «Про освіту». Питання забезпечення права на освіту рідною мовою для румунської громади залишається на порядку денному Бухареста. Доказом цьому стала підсумкова заява МЗС Румунії, у якій наголошувалося, що «Румунія підтверджує свою оцінку того, що стаття 7 Закону про освіту в її нинішній редакції негативно впливає на право на освіту рідною мовою для осіб, що належать до румунської меншини»[41].

Таким чином, дотримання права румунської нацменшин на навчання рідною стало чи не основним у сучасних українсько-румунських відносинах. Саме тому Україна і Румунія домовилися розпочати переговори щодо протоколу про співробітництво між міністерствами освіти на 2017-2020 роки. Він має передбачати взаємні гарантії мовних прав нацменшин.

2 квітня 2018 р. відбулися політичні консультації заступника глави МЗС України Василя Боднара із держсекретарем Міністерства закордонних справ Румунії Денуцем Некулеєску. Під час зустрічі Україна поінформувала представника Румунії про хід імплементації положень закону «По освіту»

---

ric-polytics/2324581-zakon-pro-osvitu-rumunia-gotova-dopomogti-ukraini.html.

[39] *Як Україні та Румунії вирішити мовну суперечку.* URL: https://www.bbc.com/ukrainian/features-42664117.

[40] Там само.

[41] Там само.

та актуальні питання захисту прав представників румунської національної меншини в Україні. Сторони погодилися щодо необхідності пошуку компромісних підходів у питанні забезпечення освітніх прав румунської меншини в Україні та української меншини в Румунії.[42] Залишається сподіватися, що у найближчому майбутньому такий компроміс буде знайдено, і мовні суперечки не стануть на заваді підтримки Румунією європейської та євроатлантичної інтеграції України.

Схожість стратегічних орієнтирів України та Румунії на сучасному етапі розвитку створює перспективи для поглиблення українсько-румунського співробітництва на базі посилення безпеки в Чорному морі, обмеженні стратегічної переваги Росії на Донбасі, у Криму та Придністров'ї, підтримки європейської та євроатлантичної інтеграції України. Бухарест прагне взяти на себе роль промоутера демократії у Чорноморському регіоні. У цьому контексті Україні важливо й надалі отримувати допомогу Румунії у втіленні реформ, передусім, антикорупційної. Активний обмін досвідом між румунськими та українськими інституціями для боротьби з корупцією під егідою ЄС поглибить співпрацю двох держав. Не менш важливо втілювати взаємовигідні проекти в енергетичній сфері. Україна б могла зміцнити власну енергетичну безпеку налагодивши реверсні поставки румунського газу.

Необхідною передумовою підвищення інтересу Румунії до України, на думку експертів, виступає створення умов для захисту культурних прав румунської меншини та досягнення компромісу, пов'язаного із глибоководним судновим ходом «Дунай – Чорне море»[43]. Також варто звернути увагу на подальше посилення економічної співпраці двох держав. Угода про асоціацію, а особливо її економічна частина могли б посприяти пожвавленню торговельно-економічної співпраці між Україною та Румунією, позаяк дотеперішній рівень взаємодії бажає кращого.

Активізація українсько-румунського співробітництва впродовж 2014 – 2018 рр. не означає, що в обох країнах забули про проблеми, накопичені в минулому. У майбутньому українсько-румунське співробітництва повинно розбудовуватися на засадах добросусідства, обопільної довіри та поваги до інтересів кожної зі сторін, конструктивізму та взаємовигідного партнерства. У той же час слід пам'ятати, що в результаті президентських та парламентських виборів в Україні в 2019 році очікуються політичні ротації. Крім того, політологи прогнозують, що незабаром Бухарест також можуть чекати помітні зміни політичної конфігурації. Зважаючи на це, у 2019 році Україна та Румунія можуть опинитися в ситуації, коли двосторонні відноси-

[42] *У четвер, 12 квітня відбулися політичні консультації заступника глави МЗС України Василя Боднара із держсекретарем Міністерства закордонних справ Румунії Денуцем Некулеєску.* URL: https://hromadske.ua/posts/ukraina-ta-rumuniia-pratsiuvatymut-nad-vyrishenniam-pytan-natsmenshyn-mzs.

[43] Солодкий С., Ракеру І. *Аудит зовнішньої політики: Україна – Румунія.* С. 8.

ни опиняться у «підвішеному стані». Саме тому варто докласти максимальних зусиль для того, щоб 2019 рік не став утраченим часом у двосторонніх українсько-румунських відносинах.

Отже, приводом до активізації українсько-румунських міждержавних відносин після 2014 року стало перш за все усвідомлення спільних безпекових загроз зі сторони Росії. Упродовж 2014-2018 рр. новими вимірами наповнилася співпраця України та Румунії у політичній, військовій, економічній та гуманітарній сферах. Співробітництво двох держав базувалося як на історичних притягальних традиціях, так і на усвідомленні імперативної необхідності повного примирення наших народів. Водночас державам не варто ігнорувати проблемні питання у двосторонніх відносинах, оскільки саме вони зберігають певну недовіру між Києвом і Бухарестом.

Література

Barometrul INSCOP - Adevărul despre România, Simpatie ţări-conflictul din Ucraina. URL: http://www.inscop.ro/wp-content/uploads/2015/02/INSCOP- 02.2014-Simpatie-tari-si-situatia-din-Ucraina.pdf.

VI-е засідання Змішаної Українсько-Румунської міжурядової комісії з питань забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин. URL: https://mfa.gov.ua/ua/press-center/news/59806-vi-je-zasidannya-zmishanoji-ukrajinsyko-rumunsykoji-mizhuryadovoji-komisiji-z-pitany-zabezpechennya-prav-osib-jaki-nalezhaty-do-nacionalynih-menshin.

Бойовий флот НАТО увійшов у Чорне море і рухається до України: що відбувається. URL: https://znaj.ua/world/184457-boyoviy-flot-nato-uviyshov-u-chorne-more-i-ruhayetsya-do-ukrajini-shcho-vidbuvayetsya.

Варшавський саміт НАТО: чого чекати Україні. URL: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2016/04/12/7047616.

Відновлення українсько-румунської Спільної Президентської Комісії стане дієвим механізмом співробітництва двох держав – Петро Порошенко. URL: https://www.president.gov.ua/news/vidnovlennya-ukrayinsko-rumunskoyi-spilnoyi-prezidentskoyi-k-37015.

Георге Вісан. Війна в Україні показала важливість належності Румунії до потужної системи колективної безпеки. URL: https://defence-ua.com/index.php/statti/1116-heorhe-visan-viyna-v-ukrayini-pokazala-vazhlyvist-nalezhnosti-rumuniyi-do-potuzhnoyi-systemy-kolektyvnoyi-bezpeky.

Договірно-правова база між Україною та Румунією. URL: https://romania.mfa.gov.ua/ua/ukraine-ro/legal-acts.

Ерман Г. Як Україні та Румунії вирішити мовну суперечку. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/features-42664117.

Закон про освіту: Румунія готова допомогти Україні. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/2324581-zakon-pro-osvitu-rumunia-gotova-dopomogti-ukraini.html.

Культурно-гуманітарне співробітництво між Україною та Румунією. URL: https://romania.mfa.gov.ua/ua/ukraine-ro/culture.

Лускалова К.Є. Україна-Румунія: сучасні тенденції двосторонніх відносин. Науковий вісник Дипломатичної академії України. Вип. 23 (2). 2016. С. 29-34.

Матей Б., Мант Х. Реакція Румунії на анексію Криму. URL: http://www.rri.ro/uk_uk/Реакція_Румунії_на_анексію_Криму-14709.

Міністр закордонних справ України Павло Клімкін здійснив робочий візит до Бухареста. URL: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=250348643.

НАБУ та румунський Антикорупційний директорат домовилися про обмін інформацією. URL: https://nabu.gov.ua/novyny/nabu-ta-rumunskyy-antykorupciynyy-dyrektorat-domovylysya-pro-obmin-informaciyeyu.

Перспективи розвитку партнерських відносин України з Румунією. Аналітична записка. URL: http://www.niss.gov.ua/articles/2084.

Постанова Верховної Ради України «Про Основні напрями зовнішньої політики України». URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12.

Президент Румунії Клаус Йоганніс заявив про скасування офіційного візиту в Україну через ухвалений Верховною Радою закон «Про освіту». URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/2310163-prezident-rumunii-skasuvav-vizit-do-ukraini-cerez-zakon-pro-osvitu.html.

Президент України провів зустріч з Президентом Румунії. URL: https://www.president.gov.ua/news/prezident-ukrayini-proviv-zustrich-z-prezidentom-rumuniyi-44638.

Румунія вклала півмільйона євро в траст Україна – НАТО. URL: http://uaport.net/uk/news/ua/t/1604/21/11261017.

Румунський парламент першим ратифікував угоду про асоціацію з Україною. URL: http://uapress.info/uk/news/print/29871.

Солодкий С., Ракеру І. Аудит зовнішньої політики: Україна – Румунія. К., 2016. 44 с.

Союзники не мимоволі: що показав візит Порошенка до Румунії. URL: https://antikor.com.ua/articles/100505-sojuznik_ne_mimovoli.

Стан торговельно-економічних відносин та інвестиційної діяльності між Україною та Румунією. URL: https://romania.mfa.gov.ua/ua/ukraine-ro/trade.

У четвер, 12 квітня відбулися політичні консультації заступника глави МЗС України Василя Боднара із держсекретарем Міністерства закордонних справ Румунії Денуцем Некулеєску. URL: https://hromadske.ua/posts/ukraina-ta-rumuniia-pratsiuvatymut-nad-vyrishenniam-pytan-natsmenshyn-mzs.

Як Україні та Румунії вирішити мовну суперечку. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/features-42664117.

Транскордонне співробітництво України й Румунії у сфері освіти та науки

Svezhentseva Oksana / Оксана Свєженцева

Cooperarea transfrontalieră dintre Ucraina și România în domeniul educației și științei. *În articol sunt descrise relațiile actuale ucraineano-române în domeniul educației și științei, ținând cont de apropierea etnică și culturală a celor două națiuni. O atenție deosebită se acordă specificului cooperării transfrontaliere dintre Ucraina și România în domeniul învățământului superior și științei, fiind exemplificată cooperarea internațională a Universității Naționale Ujgorod cu instituțiile de învățământ superior de stat și instituțiile de cercetare din România. Un alt aspect analizat este dezvoltarea mobilității academice între universitățile ucrainene și românești. De actualitate rămâne pregătirea proiectelor internaționale comune în diferite domenii științifice, desfășurarea de cercetări științifice comune și organizarea de conferințe internaționale.*

Cross-Border Cooperation Between Ukraine and Romania in the Field of Education and Science. *The article deals with contemporary Ukrainian-Romanian relations in the field of education and science taking into account the ethnic and cultural proximity of the two nations. Considerable attention is paid to the peculiarities of cross-border cooperation between Ukraine and Romania in the field of higher education and science and as example is given the international collaboration between Uzhhorod National University and higher education and scientific institutions from Romania. A separate aspect discussed regards the development of academic mobility between Ukrainian and Romanian universities. The preparation of joint international projects in various scientific fields, joint research, and the organization of international conferences remains essential.*

Cuvinte cheie: *relații ucraineano-române, educație, știință, cooperare transfrontalieră, mobilitate academică, proiecte internaționale*

Keywords: *Ukrainian-Romanian relations, education, science, cross-border cooperation, academic mobility, international projects.*

Під час виступів та дискусій, в українських і румунських академічних колах доволі частіше та активніше обговорюються актуальні проблеми і перспективи українсько-румунської співпраці у сфері культури, освіти, науки, у сфері гуманітарного співробітництва, власне, де у більшій мірі передбачено заохочення українсько-румунських транскордонних зв'язків з огляду

на усвідомлення етнічної та культурної спорідненості двох народів.

Метою статті є окреслення наявних й можливих векторів для розвитку транскордонного співробітництва, зокрема в секторі вищої освіти та науки, а завданнями – охарактеризувати позитивні тенденції співпраці через реалізацію різних форм академічної мобільності та спільне виконання транскордонних проектів; проаналізувати ефективність регулювання двосторонньої та багатосторонньої освітньої співпраці в умовах транскордонного співробітництва на прикладі двох країн.

Важливу консолідуючу роль у сучасному світі відіграють наукові та навчально-наукові центри, де навчальний процес нерозривно пов'язаний з проведенням наукових досліджень (насамперед це університети), тому важливим є розширення співпраці між провідними університетами та науковими установами України та Румунії з метою супроводження міжнародних програм, виконання інноваційних проектів, реалізацію актуальних наукових ідей, спільної підготовки кваліфікованих кадрів.

Доречним, на нашу думку буде концентрація уваги на трьох важливих аспектах міжнародної співпраці, що сприяють можливості впливу науковців на регіональний розвиток.

По-перше, серед важливих етапів, що сприятимуть можливості впливу науковців на регіональний розвиток, є членства університетів та наукових установ в Міжнародних Асоціаціях, Об'єднаннях, Конференціях;

По-друге, виокремлюючи ті пункти, що певною мірою відображають аспекти транскордонного співробітництва, ми акцентуємо увагу на укладанні та реалізації меморандумів про співробітництво в галузі освіти і науки, організації освітніх і наукових обмінів, стажування та навчання за кордоном, участі учасників академічної мобільності;

По-третє, окремим аспектом активізації нашої співпраці слід назвати спільну участь у міжнародних програмах, однією з яких стала «Програма Транскордонного Співробітництва 2007-2013 ЄІСП Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна» та програма «Україна-Румунія», у рамках яких здійснювалися та продовжуть здійснюватися міжнародні проекти. Утворення Асоціації університетів Карпатського єврорегіону, активна участь університетів у Європейській Асоціації Університетів, Конференції ректорів Дунайського регіону, створення Міжнародного консорціуму університетів, все це об'єднує науковців в унікальні форуми для співпраці та надає можливість слідкувати за останніми тенденціями в політиці вищої освіти і науки, активно долучитися до робочих груп з пріоритетних напрямків Європейської Стратегії.

Серед важливих етапів, що сприятимуть можливості впливу науковців на регіональний розвиток, стало набуття членства університету в Конференції ректорів Дунайського регіону[1]. Загалом до Конференції ректорів Ду-

[1] Danube Rector's Conference // [Електронний ресурс] – Режим доступу до офіційного сайту: https://www.drc-danube.org/

найського регіону входять очільники близько 70-ти університетів (16 з яких, керівники румунських університетів!), які працюють на поліпшення вищої освіти в галузі викладання та наукових досліджень. Одним із найактуальніших питань, з яким стикаються сьогодні не тільки українські, румунські та інші європейські вищі навчальні заклади, є конкуренція на освітньому ринку. Ми повинні усвідомити, що успіх забезпечує постійне підвищення рівня якості освіти, розвиток наукових досліджень, запровадження інновацій та розширення міжнародних зв'язків університетів регіону. Відбуваються щорічні зібрання очільників університетів та науковців (до речі у листопаді 2019 році Конференція ректорів Дунайського регіону відбудеться у Бухаресті, а у 2020 році в Ужгороді).

Налагодження і координація міжінституційної співпраці у сферах академічної мобільності, наукових досліджень, технологічних розробок та інновацій, підвищення конкурентоспроможності у національному та міжнародному масштабах українські та румунські партнери обговорили під час роботи міжнародної конференції, учасники підписали Меморандум про створення Міжнародного Консорціуму Університетів[2]. Наразі Членами Консорціуму є 14 вищих навчальних закладів України та світу.

Основні напрями співпраці між Сторонами-партнерами є такими: організація спільних конференцій, симпозіумів, семінарів, інших наукових форумів; підготовка та видання спільних навчальних і наукових публікацій; академічна мобільність студентів, докторантів, викладачів; розробка спільних освітніх та освітньо-наукових програм, налагодження спільного керівництва докторантами; налагодження взаємовигідного співробітництва з органами влади, бізнесом, іншими зацікавленими сторонами; розробка, просування та реалізація спільних проектів до національних та міжнародних донорів.

Загалом, класифікуючи освітню та наукову співпрацю в ареалі Карпатського єврорегіону, доречно виокремити заходи: такі, що здійснюються на основі загальноєвропейської фінансової підтримки, на основі міждержавного координування, та ті, які базуються на регіональній та двосторонній міжуніверситетській домовленості.

Підтримуючи транскордонні ініціативи, політика вищих навчальних закладів та наукових установ спрямована насамперед на обмін досвідом та інтернаціоналізацію освіти. Взаємодовіра обумовлена в угодах між українськими та зарубіжними університетами. Насамперед йдеться про провідні навчальні заклади Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської та Чернівецької областей з університетами Дебрецена, Мішкольца, Ніредьгази, Сучави, Сату Маре, Бая Маре, Кошице, Пряшева та Жешува.

Особлива роль у процесі інтернаціоналізації відводиться навчанню за спільними освітніми програмами, яке координується безпосередньо

---

[2] Міжнародний консорціум університетів // [Електронний ресурс] – Режим доступу до офіційного сайту:https://www.uzhnu.edu.ua/uk/consortium/

університетами-партнерами. Ініційована університетами, на основі білатеральних угод, здійснюється підготовка студентів усіх освітніх рівнів за спільними освітніми програми, коли на основі узгоджених навчальних планів студенти паралельно здобувають освіту у двох університетах, а по завершенню отримують два дипломи. Визнання кредитів, засвоєних студентом у виші-партнері, дає змогу розширити методологію, зміст та географію навчання, а разом з тим зекономити час.

У контексті транскордонної співпраці між університетами важливу роль відіграють двомовні спільні освітні програми, адже у прикордонних регіонах фіксується високий рівень володіння мовами сусідніх країн, до того ж варто врахувати й особливість етнічного складу прикордонних міст і областей. Спільні двомовні програми (а іноді й тримовні, додається міжнародна англійська мова), за якими здійснюється фахова підготовка бакалаврів та магістрів, робить їх конкурентоздатнішими на європейському ринку праці. Мовний фактор не варто ігнорувати, адже він сприяє транскордонній академічній мобільності та науковому співробітництву в прикордонних регіонах. Знання мов регіону, безперечно, зближує людей та зміцнює транскордонну співпрацю, однак, без застосування англійської мови складно реалізувати будь-який транскордонний проект чи взяти участь у програмі мобільності, що підтримується європейськими фондами. Ця вимога часу привела до розробки навчальних планів, де більша частина фахових та фундаментальних навчальних курсів викладається англійською мовою.

У цих умовах відкритий простір європейської вищої освіти, з одного боку, створює перспективи для збереження відмінностей, а з іншого – вимагає зусиль для подолання бар'єрів розроблення програм з метою розширення мобільності та зближення учасників цього процесу. З часом актуальною стала потреба створення єдиного принципу, що забезпечує взаємне визнання різних систем освіти на основі міжнародного порівняння їх еквівалентності. Саме гнучкість цієї системи досягнута через використання семестрів та кредитів (за схемою ECTS), що створює можливість їх зіставлення для тих, хто обирає первинну освіту або продовження навчання в різних європейських університетах чи хотів би отримати ступінь протягом життя в будь-який час і в будь-якому університеті.

Обмін досвідом науковців та педагогів є чи не найголовнішим у підвищенні якості надання освітніх послуг, модернізації та інтернаціоналізації в регіоні. Організація міжнародних науково-практичних конференцій, проведення спільних науково-дослідних робіт, наукове та викладацьке стажування, співкерівництво бакалаврськими, магістерськими роботами та кандидатськими дисертаціями, практика постійного лекторату, – це найпоширеніші форми мобільності академічно-наукового кола. Вищезазначені форми обміну досвідом здійснюються як на основі урядових угод, так і за підтримки різних стипендійних програм та й з ініціативи безпосередньо навчальних та наукових установ.

За підтримки урядових програм Словацької Республіки, Республіки Польщі, Румунії та Угорщини здійснюється й семестрове навчання, частковий курс навчання, проходження виробничої практики на підприємствах, в організаціях, клініках, навчальних закладах та наукових установах прикордонних регіонів. Так, наприклад, щорічно близько сотні студентів Ужгородського національного університету користуються такою можливістю й проходять часткове (тримісячне) навчання закордоном. Такого роду академічна мобільність дає студентам покращення мовних навичок та досвід міжкультурного спілкування, а для майбутніх випускників розширюються можливості працевлаштування через визнання кваліфікацій[3]. Взаємне визнання документів про освіту, наукові ступені і вчені звання здійснюється також на підставі двосторонніх міжурядових угод, і такі угоди Україна має серед понад двадцяти країн з Польщею, Словацькою Республікою, Угорщиною та Румунією в тому числі.

Знайомство з Європою та вищою освітою країн-членів програми, унікальний досвід європейського навчання, отримання подвійного/багатостороннього/спільного диплома європейських ВНЗ, фінансову підтримку – все це отримують учасники мобільності завдяки програмі Еразмус+.

Університети нашого євро регіону, починаючи з 2014 року, здійснюють активний обмін студентами і викладачами в рамках діяльності, пов'язаної партнерством між прикордонними закладами, проте за підтримки європейських стипендій, наданих програмою Еразмус+. Дебреценський університет, Ніредьгазька вища школа, Мішкольський університет, Кошицький університет ім. П. Й. Шафарика, Кошицький технічний університет, Пряшівський університет, Західний університеті ім. Васіле Голдіш м. Арад (центри у Сату Маре та Бая Маре), Сучавський університет «Стефан чел Маре», Клузький ун-т ім. Бабеш Боліяї та ін., визначивши кількісні та якісні пріоритети для мобільності з українськими університетами, підписують договори на реалізацію академічної мобільності[4]. Програма Еразмус+ передбачає навчання від одного місяця до одного року у виші-партнері, а викладацьке стажування – до 30 днів. Тепер, практично базуючись на принципах Болонської декларації, через визнання кредитів та модулів та при вивченні дисциплін циклу «за вибором», навчання студента може проходити в різних університетах різних країн Європи. Головною умовою академічної мобільності є отримання освітньої кваліфікації та захист дипломного проекту у рідному виші (до якого вступав на перший курс).

Розширення транскордонного співробітництва сприяє дотриманню

[3] Корчова Г. Л. Академічна мобільність здобувачів в умовах сучасного освітнього процесу // [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://visnyk.chnpu.edu.ua/?wpfb_dl=3294

[4] База проектів Еразмус+: Напрям Жана Моне, Розвиток потенціалу вищої освіти, Мобільність та інші (2014, 2015, 2016, 2017рр.) // [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://erasmusplus.org.ua/erasmus/ka1-navchalna-mobilnist/konkursy.html

концептуальних позицій, що приводить до розширення автономності вишів та наукових установ, до політики децентралізації та до розширення можливостей щодо участі і реалізації транскордонних освітніх програм та проектів. Заклади освіти отримують нові можливості для реалізації продуктивних проектів, використовуючи наявний науково-педагогічний, людський ресурс, вчасно модернізуючи методику діяльності.

У межах транскордонної співпраці важливу роль відіграють популяризація та поширення інформації щодо мови, історії і культури сусідніх країн, організація навчально-ознайомчих екскурсій, літніх шкіл, тощо. На поглиблення вивчення історичних та культурних зв'язків населення сусідніх країн; збереження спільної культурної спадщини, традицій, релігійних цінностей; інтенсифікацію інституційної транскордонної співпраці; посилення соціально-культурної єдності шляхом покращення співпраці між окремими людьми та громадами; залучення молоді до вивчення та поширення традицій, культури, історичних цінностей; підвищення рівня обізнаності молоді в інституційно-транскордонних відносинах першочергово зорієнтовані грантові програми транскордонного співробітництва.

Ефективна реалізація транскордонного співробітництва неможлива без надання прикордонним регіонам фінансової підтримки. У цьому вимірі важливо проаналізувати, якими є особливості фінансування транскордонного співробітництва в Карпатському регіоні, на яких умовах і за якими принципами здійснюється фінансування. Важливо також з'ясувати дієвість інструментів Європейського Союзу, які використовуються для підтримки співробітництва між прикордонними регіонами. Згідно з принципом партнерства, програми та інструменти розвитку транскордонного співробітництва, які поширюються на регіони Угорщини, Словаччини, Румунії та Польщі, вимагають активної співпраці з прикордонними регіонами України включно[5].

Окремим аспектом нашої співпраці слід назвати спільну участь у міжнародних програмах, однією з яких стала «Програма Транскордонного Співробітництва 2007 – 2013 ЄІСП Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна», в рамках даної програми здійснювалися Міжнародні проекти: «Вивчення дослідження та використання міжкордонного культурного надбання» та «Інтерактивна інституційна співпраця. Історія та традиції та культура без кордонів». Метою даних проектів була активізація співпраці між державними органами України (Закарпатська область) та Румунії (повіти Сату Маре і Марамуреш) в галузі освіти, дослідження історії та захисту культурного надбання. Ці проекти сприяли посиленню зв'язків між культурними та освітні-

[5] Устич С. І. Інноваційні перспективи у транскордонному співробітництві // Геополітика України: історія і сучасність: збірник наукових праць. Вип. 8 / Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Шляхи підвищення ефективності транскордонного співробітництва на новому Східному кордоні Європейського Союзу», м. Стара Лесна, Словацька Республіка, 18-19 вересня 2012 р. Ужгород: ЗакДУ, 2012. 280 с.

ми установами прикордонних областей. Варто зазначити, що Закарпатська область та повіти Сату Маре і Марамуреш традиційно тісно співпрацюють з багатьох проблемних питань і, зокрема, одним із найважливіших є питання збереження культурної спадщини.

Сучасна динаміка європейської інтеграції потребує виокремлення нових пріоритетів розвитку транскордонного співробітництва України та сусідніх держав. Більше того, геополітичні зміни, зокрема в регіоні Центральної і Східної Європи, також вимагають формування транскордонних відносин за європейськими стандартами. І дійсно, поряд з міждержавними відносинами, все частіше доводиться чути і говорити про активне регіональне або транскордонне співробітництво, без якого інтеграція в цивілізоване європейське співтовариство, по суті, неможлива. Розвиток такого співробітництва визнається одним з важливих інструментів поступової інтеграції ЄС.

Особливу увагу розвитку транскордонної співпраці, приділяє Ужгородський національний університет, поглиблюючи співпрацю з різними вищими навчальними закладами та науковими установами іноземних держав. Вагомим доказом плідної міжнародної співпраці університету є участь науково-педагогічних працівників та студентів у міжнародних конференціях, «круглих столах» та симпозіумах, спільних наукових розробках у сфері гуманітарних, природничих та точних наук. Протягом останнього часу акценти міжнародної співпраці зміщуються як у бік двосторонніх відносин із зарубіжними партнерами, так і до участі у міжнародних консорціумах, асоціаціях, фондах, товариствах.

Проте наші країни поєднані між собою ще одним визначальним фактором – нашою природою, кліматичними умовами спільного Карпатського регіону. Це наш спільний дім, повітря, земля і вода, без яких наше життя тут є неможливим. І тільки в наших силах зробити так, щоб наш регіон якомога менше страждав. Це стосується як необережної людської діяльності чи бездіяльності, так і невідворотних природніх факторів, катаклізмів. Завдання людей – мінімізувати їхній вплив, зробити все, щоб забезпечити наш, спільний Карпатський регіон від руйнівних наслідків надзвичайних природних явищ. Роль науковців у цьому процесі неможливо переоцінити. Над цим питанням науковці УжНУ працюють разом з співробітниками Центру Асоціацій Досліджень, Інновації та технології передачі «NORDTech» міста Бая Маре, Румунія, виконуючи міжнародний проект: «Система космічного захисту від надзвичайних ситуацій – транскордонна система для передбачення надзвичайних природних явищ на основі використання супутникових технологій в Угорщині, Словаччині, Румунії та Україні». Мета проекту: створення системи моніторингу та попередження небезпечних природних явищ з метою зменшення ризиків та збитків населення, захисту природних ресурсів та навколишнього середовища на досліджуваній території за допомогою використання супутникових технологій у режимі реального часу.

Ще один важливий міжнародний проект, який науковці Музею міне-

ралогії – Планетарію Бая Маре, та вчені УжНУ успішно завершили нещодавно: Pl@NETour – Створення науково-туристичного продукту та мережевої інфраструктури для наукового туризму в прикордонних регіонах Марамуреш та Закарпаття. Метою проекту став розвиток туристичного потенціалу прикордонних регіонів Марамуреш і Закарпаття з метою збільшення внеску туристичного сектора в економічний розвиток прилеглих територій Румунії та України. Реалізація даного проекту передбачає створення науково-туристичного продукту, шляхом модернізації планетарію, у м. Бая Маре та встановлення цифрового планетарію на базі Лабораторії космічних досліджень Ужгородського національного університету; розвиток партнерства в галузі наукового туризму та вивчення передового досвіду у цій сфері; заохочення молоді до вивчення природничих наук. Наприкінці 2018 року керівництво Програми транскордонного співробітництва Європейського інструменту сусідства Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна на 2014-2020 роки затвердило перелік проектів, яким буде надане грантове фінансування цього року. Перелік включає 34 проекти, рекомендовані для нагородження Спільним Моніторинговим Комітетом Програми. Обрані 34 проекти отримають загальний обсяг фінансування ЄС у розмірі майже 25 млн. євро.

Пріоритетами програми стали розвиток місцевої культури, туристичної привабливості регіону, збереження національної культурної спадщини, сталий розвиток регіону, покращення екологічної обстановки та інфраструктури, транскордонна мобільність, обмін досвідом тощо. Україні буде виділено 37,73% грантових коштів, це найбільша сума в порівнянні з іншими країнами-учасницями. Між іншими схвалення Комітету отримала Проектна пропозиція Торгово-промислової палати м. Марамуреш (Румунія) «Сприяння розвитку ремісництва та гастрономії як суттєвих компонентів культурної спадщини Карпатського єврорегіону» (загальна сума грантової підтримки 581.954,68 €). Партнерами проекту є Університет Бабеш-Бойяи (Румунія), Університет м. Мішкольц (Угорщина), Ужгородський національний університет (Україна), Торгово-промислова палата округу Боршод-Абауй-Земплен (Угорщина) та Закарпатський фонд підтримки підприємництва «Фонд ТЕС» (Україна). Дослідники Ужгородського національного університету мають провести антропологічний аналіз суб'єктів ремісництва та гастрономи на території Закарпатської області, визначити, нанести на карту та тестувати тематичні транскордонні туристичні маршрути. Проект обіцяє бути цікавим та захоплюючим для проектної команди та зробити суттєвий внесок в розвиток туристичної привабливості Закарпаття.

Отже, сьогодні реалізовується концептуальна модель, у якій головна роль відводиться активізації наукової, інноваційної та міжнародної діяльності. Це водночас сприяє розширенню та зміцненню двосторонньої співпраці. Відрадно, що у цьому контексті між університетами та науковими установами України та Румунії розвиваються хороші зв'язки, це створює можливість підготовки багатьох наукових ідей та втілення їх у життя.

Спільно виконуються дослідницькі проекти, відбувається обмін викладачами та студентами, науково-педагогічні працівники діляться досвідом на наукових міжнародних конференціях. І зростає впевненість, що ці напрацювання будуть інтенсифіковуватися у майбутньому.

Література

Danube Rector's Conference // [Електронний ресурс] – Режим доступу до офіційного сайту:https://www.drc-danube.org/

База проектів Еразмус+: Напрям Жана Моне, Розвиток потенціалу вищої освіти, Мобільність та ініші (2014, 2015, 2016, 2017рр.) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://erasmusplus.org.ua/erasmus/ka1-navchalna-mobilnist/konkursy.html

Договірно-правова база українсько-румунських двосторонніх відносин // [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: https://romania.mfa.gov.ua/ua/ukraine-ro/legal-acts

Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1556-18

Корчова Г. Л. Академічна мобільність здобувачів в умовах сучасного освітнього процесу // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://visnyk.chnpu.edu.ua/?wpfb_dl=3294

Міжнародний консорціум університетів // [Електронний ресурс] – Режим доступу до офіційного сайту: https://www.uzhnu.edu.ua/uk/consortium/

Устич С. І. Інноваційні перспективи у транскордонному співробітництві // Геополітика України: історія і сучасність: збірник наукових праць. Вип. 8 / Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Шляхи підвищення ефективності транскордонного співробітництва на новому Східному кордоні Європейського Союзу», м. Стара Лесна, Словацька Республіка, 18-19 вересня 2012 р. Ужгород: ЗакДУ, 2012. 280 с.

Сучасний стан та регіональна конфігурація партійної системи України

Ostapets Yuriy / Юрій Остапець

Situația actuală și configurarea regională a sistemului de partide al Ucrainei. *În articol este analizată situația actuală și configurarea regională a sistemului de partide din Ucraina. Baza metodologică a cercetării este teoria naționalizării sistemului de partide, care face posibilă studierea alcătuirii sale regionale.*

Pentru analiza configurării regionale a sistemului de partide, s-a calculat indicele de naționalizare al partidelor politice și *sistemul de partide Jones-Mainwaring* și *distanța euclidiană conform rezultatelor alegerilor parlamentare din 1998-2014.*

Caracteristicile generale ale dezvoltării sistemului de partide din Ucraina sunt studiate folosind indicii numărului efectiv ale partidelor, fracționalității și *volatilității. Se subliniază dilema vectorială a dezvoltării sistemului de partide din Ucraina* între *naționalizare* și *regionalizare. Pe de o parte, evoluția sa este legată de formarea partidelor naționale, iar pe de altă parte – conform rezultatelor alegerilor locale din 2010* și *2015 se poate constata apariția unor partide regionale puternice.*

Se stabilește că configurarea regională a sistemului de partide din Ucraina este formată din următoarele componente: 1) partidele politice parlamentare naționale care au depășit bariera electorală; 2) partidele non-parlamentare naționale care au primit cel puțin 1% din voturi la alegerile pentru Rada Superioară a Ucrainei; 3) partidele politice regionale care sunt reprezentate în *consiliile regionale* și *raionale din mai multe regiuni; 4) partide subregionale: a) partide politice* în *una sau mai multe circumscripții cu singur un mandat; b) partidele locale care folosesc situațional politicienii locali pentru a oferi sprijin electoral pentru alegerile administrațiilor locale.*

Se subliniază că principalele tipuri de partide care alcătuiesc sistemul de partide din Ucraina sunt următoarele: partide parlamentare la guvernare (PP Blocul lui „Petro Poroshenko" „Solidaritatea", PP „Frontul Popular"; PP" Uniunea Samopomich", Partidul Radical al lui Oleg Liashko, PP „Blocul opoziției"); brand-uri politice „vechi" (UN „Batkivshchyna", UN „Svoboda", PP „Poziția Civică); partidele politice regionale (PP "Centrul Unic", PP Hersontsi); Partidele minorităților naționale („KMKSZ - Partidul Maghiarilor din Ucraina", „Partidul Democrat al Maghiarilor din Ucraina"), PP „Sectorul de dreapta, partide noi de stânga, partidele de inițiativă publică militarizate (PP „Sectorul de dreapta", PP „Corpul Național); Partidele de inițiativă publică / Mișcări de partid - (PP „Controlul public").

The Current State and Regional Configuration of the Party System of Ukraine. *The article describes the current state and regional configuration of the party system of Ukraine. The methodological principle of the study is the theory of nationalization of the party systems, that makes it possible to study its regional configuration. To study the regional configuration of the party system the index of the nationalization of political parties and the party system by Jones-Mainwaring and the Euclidean distance according to the results of the parliamentary elections between 1998-2014 have been calculated. The general features of the development of the party system of Ukraine are investigated by means of use of an effective number of parties indexes, fractionalization and volatility. It is made a conclusion about the vector dilemma of the development of the party system of Ukraine between nationalization and regionalization. On the one hand, its evolution is connected with the formation of national parties, on the other –according to the results of local elections in 2010 and 2015 – it is possible to state the emergence of powerful regional parties. It is established that the regional configuration of the party system of Ukraine consists of the following components: 1) national parliamentary political parties that overcame the electoral barrier in elections; 2) national non-parliamentary parties that received at least 1% of the votes of voters at the elections to the Verkhovna Rada; 3) regional political parties represented in the regional and district councils of several regions; 4) subregional parties: a) political parties of one / several single-mandate constituencies; b) local parties that are situationally used by local politicians for ensuring electoral support on elections to local self-government bodies. It is noted that the main types of parties that make up the party system of Ukraine are the following: leading parliamentary parties (political party The Petro Poroshenko Bloc "Solidarity", political party "People's Front", political party Union "Self-Reliance", The Radical Party Oleh Lyashko, political party "Opposition Bloc"); "Old" parties` brands (The All-Ukrainian Union "Fatherland", The All-Ukrainian Union "Svoboda", political party "Civil Position"); regional political parties (political party "United Centre", political party "Khersoners"); parties of national minorities ("KMKS - Hungarian Party of Ukraine", Democratic Party of Hungarians in Ukraine), "new left-wing" parties; militarized parties (political party "Right Sector", political party "National Corps"); parties of civil initiatives / parties-movements (political party "Public Control").*

Cuvinte cheie: *Ucraina, sistemul de partide, naționalizarea sistemului de partide, alegeri parlamentare, alegeri locale, partide regionale.*

Keywords: *Ukraine, party system, nationalization of the party system, parliamentary elections, local elections, regional parties.*

Актуальність дослідження. Партійна система є однією з підсистем суспільства, яка може зазнавати суттєвих змін під впливом низки чинників. До таких чинників відносимо: соціально-політичні розмежування, виборчу систему, нормативно-правову основу функціонування партій, електоральні процеси тощо. Змінюється, як правило, її конфігурація, регіональна впли-

вовість політичних партій, акторна структура. Відтак вивчення основних тенденцій розвитку партійної системи залишається одним із актуальних завдань вітчизняної політичної науки.

Актуалізується дослідження також неоднозначністю розвитку партійної системи України у континіумі «націоналізація – регіоналізація». З одного боку її еволюція пов'язана зі становленням загальнонаціональних партій, а з іншого – за результатами місцевих виборів 2010 та 2015 рр. можна констатувати появу потужних регіональних партій. Таким чином, чим вищий показник націоналізації партійної системи, тим нижчий показник її регіоналізації і навпаки.

Методологія дослідження. У політичній науці є загальноприйнятий методологічний інструментарій, що дозволяє аналізувати розвиток партійних систем в «нових» демократіях. По-перше, логіка їх розвитку підпорядковується логіці демократичного транзиту. І, по-друге, з успішним переходом до демократії пов'язують консолідацію партійних систем, яка характеризується зменшенням партійної фрагментації (вимірюється індексом ефективного числа партій), електоральної волатильності (вимірюється індексом електоральної волатильності) і підвищенням рівня націоналізації (вимірюється індексом націоналізації партійних систем).

Отже, мета нашого дослідження – охарактеризувати сучасний стан і регіональну конфігурацію партійної системи України. Для досягнення мети необхідно вирішити такі завдання: а) дослідити регіональну конфігурацію партійної системи України за результатами парламентських виборів 1998–2014 рр.; б) окреслити сучасний формат та акторну структуру партійної системи.

Результати. Регіональну конфігурацію партійної системи України розглянемо в рамках теорії націоналізації політичних партій і партійних систем. Під процесом націоналізації партійних систем, як зазначає Г. Голосов, розуміється уніфікація електоральної підтримки політичних партій у різних територіальних одиницях держави. Партійна система повністю націоналізована, коли частки голосів, отриманих партіями в різних територіальних одиницях держави однакові. Якщо партії отримують електоральну підтримку тільки в деяких регіонах, то партійну систему вважають ненаціоналізованою[1].

У дослідженнях по націоналізації, як вважає Р. Туровський, регіональними вважаються партії, які беруть участь у виборах лише на окремих територіях, тобто мають незначне територіальне покриття. Другим важливим критерієм віднесення партій до категорії регіональних є наявність партикуляристської ідеології останніх. Загальнонаціональні партії, які мають локальну територіальну підтримку, учений називає регіоналізованими[2].

[1] Голосов Г., Григорьев В. Национализация партийной системы: российская специфика». Политическая наука. 2015. №1. С. 18.

[2] Туровский Р. Национализация и регионализация партийных систем: подходы к исследова-

Оскільки в політичній науці немає єдиного підходу до вивчення територіальної гомогенності електоральних переваг, то для вимірювання рівня націоналізації партійної системи нами буде використаний індекс націоналізації політичних партій (PNS) і партійних систем (PSNS), розроблений М. Джонсом і С. Мейнверінгом, і який був успішно апробований на масивах електоральних даних[3]. Для визначення типовості / девіантності партійного впливу в регіонах нами буде розрахована евклідова відстань за результатами парламентських виборів 1998-2014 рр. Низьке значення показника вказує на типові регіони, а високе на девіантні. Типові регіони голосують як країна в цілому. Виокремлення девіантних регіонів дозволяє виявити території, які демонструють найбільші відхилення від загальнонаціонального паттерну голосувань[4].

Для аналізу процесів націоналізації / регіоналізації, які характерні для розвитку партійної системи України, нами були розраховані ряд емпіричних показників, представлених в Таблиці 1: індекс електоральної мінливості (волатильності) М. Педерсена (IPed); індекси ефективного числа електоральних і парламентських партій М. Лааксо і Р. Таагапери (ENPV, ENPS); індекс націоналізації партійної системи (PSNS), індекс фракціоналізації (F).

Таблиця 1

Емпіричні показники розвитку і функціонування партійної системи України

Індекси	1998 р.	2002 р.	2006 р.	2007 р.	2012 р.	2014 р.
ENPS	4,9	4,7	3,4	3,3	4,3	4,8
ENPV	9,0	6,9	5,2	3,8	4,9	7,5
Iped	–	46	50	17	36	61
F						
PSNS	0,65	0,62	0,66	0,68	0,72	0,76

Визначальний вплив як на загальнонаціональну, так і регіональну конфігурацію партійної системи мали президентські, парламентські та місцеві вибори. Особливо хотілося б акцентувати увагу на «установчих виборах», до яких ми відносимо вибори до Верховної Ради України 1990 та 1994 рр. і президентські вибори 1991 та 1994 рр. Аналіз їх результатів показує, що їх вплив на політичні процеси в Україні мав амбівалентний характер. З одного боку установчі вибори успішно виконали покладені на них функції в умовах демократичного переходу: вони встановили інституційний дизайн, у рамках якого розвивається електоральна конкуренції і еволюціонує партійна система; сформували моделі електоральної поведінки населення

нию. Полития. 2016. №1. С. 162-180.

[3] Гайворонский Ю. Факторы национализации партийной системы современной России. 2018. Полис. Политические исследования. № 1. С. 45-61.

[4] Туровский Р. Электоральное пространство России: от навязанной национализации к новой регионализации?. Полития. 2012. №3. С. 100-119.

України, які мають підкреслено регіональний характер; створили основу легітимації майбутнього політичного режиму[5]. А з іншого, вони сприяли встановленню в Україні гібридного політичного режиму.

Особливістю парламентських виборів 1998 р. стала поява феномену політичних партій одного регіону. Голосування за такі партії було зафіксовано в Закарпатській (Соціал-демократична партія України (об'єднана) (СДПУ (о) – 31, 17%), Дніпропетровській (Всеукраїнське об'єднання (ВО) «Громада» – 35, 34%) і Сумській (Прогресивна соціалістична партія України (ПСПУ) – 20, 89%) областях. Саме завдяки такому голосуванню названі партії подолали 4% бар'єр голосів виборців по Україні в цілому[6].

Парламентські вибори 2002 р. стали точкою біфуркації в розвитку партійної системи. Якщо до 2002 р. на її еволюцію домінуючий вплив мало соціально-економічне розмежування, то після виборів – таким стає соціально-культурне. Відповідно в Західному і Центральному регіонах перемогу здобув опозиційний до влади ВБ «Блок Віктора Ющенка «Наша Україна», основу якого складали політичні партії національно-демократичного спрямування, а в Південному та Східному – найбільшу підтримку отримав провладний блок «За Єдину Україну!», який утворювали центристські партії. Крім цього, специфікою парламентських виборів було структурування головних суб'єктів виборчого процесу в форматі іменних партійних блоків, що призвело до втрати впізнаванності партій, «розчиненні» їх у виборчих блоках, а в кінцевому підсумку і до забуття.

У 2004-2014 рр. спостерігалося електоральне протистоянняпо осі «Схід –Захід». Його особливість – стабільність електоральної карти, яка з'явилася за результатами президентських виборів 2004 р. і потім відтворювалася в процесі виборчих кампаній 2006-2012 рр.[7] Слід відмітити, що результати місцевих виборів 2006 та 2010 рр. констатують появу в Україні потужних регіональних партій. До основних причин виникнення регіональних політичних партій в Україні слід віднести: соціокультурне розмежування «Схід – Захід»; етномовна відмінність і компактне проживання національних меншин на певній території; розмежування в часі проведення місцевих і парламентських виборів; нормативно-правова основа діяльності політичних партій; реформа з децентралізації влади і утворення об'єднаних територіальних громад; прагнення регіональних еліт зберегти вплив і контроль над місцевими ресурсами; особистісний фактор; адміністративний ресурс[8].

---

[5] Остапець Ю. Електоральні процеси в Україні: загальнонаціональний та регіональний виміри. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук (23.00.02 – політичні інститути і процеси). Львів, 2016. С. 158-171. URL: http://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/11/dis_ostapets.pdf

[6] Там само. С. 171-179.

[7] Трансформація партійної системи: український досвід у європейському контексті / за ред. Ю. Якименка. Київ: Центр Разумкова, 2017. 428 с.

[8] Манайло-Приходько Р. Вплив «установчих» виборів на еволюцію партійної системи України. Гілея: науковий вісник 2018. № 135 (8). С. 362-367.

Таким чином, якщо за результатами місцевих виборів 2010 р. в партійній системі України з'являється виражена тенденція до утворення партійної системи з домінуючою партією, то результати парламентських виборів 2012 р. дозволяють зробити висновок про те, що українська партійна система змінюється в напрямку двоблокової конфігурації: з одного боку – це Партія регіонів і КПУ, а з іншого – ВО «Батьківщина», ВО «Свобода» та ПП «Український демократичний альянс за реформи» («УДАР»).

Починаючи з президентських і парламентських виборів 2014 р., в Україні змінюється структура електорального простору та партійної конкуренції. Позачергові вибори до ВР України 2014 р. кардинально змінили формат партійної системи і її акторну структуру. За результатами виборів до Українського парламенту пройшли 4 нові політичні партії: ПП «Народний фронт», ПП «Блок Петра Порошенка», ПП «Опозиційний блок», ПП «Об'єднання «Самопоміч», Радикальна партія Олега Ляшка. З попереднього складу Верховної Ради прохідний бар'єр подолала лише ВО «Батьківщина» з найменшим результатом[9].

Слід також зазначити, що багато політичних партій, які отримали представництво в органах місцевої влади за результатами місцевих виборів 2015 р, обрали нову тактику виборчої кампанії, сконцентрувавши сили на регіональному або субрегіональному рівнях та висуваючи своїх кандидатів тільки в деякі місцеві ради. Регіональна локалізація таких партій пов'язана з: а) дієздатністю окремих місцевих осередків загальнонаціональних партії (принцип функціонування багаторівневої партії); б) наданням партійного бренду зацікавленим учасникам виборчого процесу (політична франчеза); в) функціонуванням загальнонаціональних партій в окремих регіонах за принципом «регіональних партійно-електоральних машин»; г) політичними інтересами місцевих бізнес-еліт.

Розрахунок індексу націоналізації партійної систем (PSNS) показує його коливання за результатами парламентських виборів 1998-2014 рр. в межах від 0,62 до 0,76. Досить низьке значення індексу в порівнянні з партійними системами інших держав – результат регіональної соціокультурної неоднорідності України, яка і визначає особливості голосування. Високим рівень індексу був в 2014 р. – 0,76 (консолідація партійної системи після Євромайдану) і в 2012 р. – 0,72 (з'являється тенденція до утворення стійкої двоблокової партійної системи), а найнижчим у 2002 р. – 0,62 (актуалізація соціально-культурного розмежування «Схід – Захід»).

Величина індексу націоналізації для окремих партій (ступеня гомогенності голосування за них) вказує на наступні тенденції. По-перше, порівняно низькі значення індексу для парламентських партій, що визначається регіональними особливостями політичного розвитку і експлуатацією полі-

[9] Остапець Ю., Шестак Н., Дудінська І. Еволюція партійної системи України в умовах трансформації соціальних і політичних структур. Ужгород: Видавництво «ЗІППО», 2016. 252. С. 159-178.

тичними партіями соціокультурних маркерів в боротьбі за симпатії електорату. Відповідно електоральні показники регіоналізованих партій як східної (Партія регіонів, Комуністична партія України, ПП «Опозиційний блок» та ін.), так і західної України (ВО «Свобода», ВБ «Наша Україна», ВО «Батьківщина» та ін.) приблизно однакові. Їх значення коливається від 0,42 до 0,8. По-друге, ідеологічні партії НРУ, ВО «Свобода» такий індекс мали нижчий (від 0, 5 до 0,6) ніж у електорально-прагматичних партій (Партія зелених України, Народно-демократична партія України (від 0,7 і вище). По-третє, за результатами парламентських виборів 2014 р. індекс націоналізації партійної системи, як і індекси націоналізації окремих партій мали найбільш високе значення. Таке значення індексу показує ослаблення тенденції регіоналізації у розвитку партійної системи і наступні парламентські вибори (2019 р.) повинні або підтвердити або заперечити цю тенденцію (див. Таблицю 2).

Таблиця 2

Індекс націоналізації парламентських партій за результатами виборів Верховної Ради України 1998–2014 рр.

Партії / Виборчі блоки*	**1998**	**2002**	**2006**	**2012**	**2014**
Народний Рух України	0,56				
Партія зелених України	0,86				
ВБ «СПУ та Сел. ПУ»	0,53				
КПУ	0,71	0,64	0,73	0,67	
ВО «Громада»	0,52				
ПСПУ	0,55				
СДПУ (о)	0,60	0,67			
НДП	0,81				
ИБ «Національний фронт»	0,28				
ВБ «Блок Віктора Ющенка «Наша Україна» / ВБ «Наша Україна» (2006)		0,55	0,60		
ВБ «За Єдину Україну»		0,68			
ВБ «Блок Юлії Тимошенко» / ВО «Батьківщина» (2012, 2014)		0,64	0,71	0,76	0,85
СПУ		0,514	0,633		
Партія регіонів			0,54	0,69	
ПП «УДАР»				0,83	
ВО «Свобода»				0,53	
ПП «Народний фронт»					0,75
ПП «Блок Петра Порошенка»					0,89
ПП «Об’єднання «Самопоміч»»					0,80

ПП «Опозиційний блок»					0,42
Радикальная партія Олега Ляшка					0,81
Індекс націоналізації партійной системи України	0,64	0,62	0,66	0,72	0,76

Підвищення індексу націоналізації за результатами парламентських виборів 2014 р. обумовлено: а) зникненням з електоральної карти базових для багатьох партій історичних регіонів – Донбасу і Криму; б) низькою явкою виборців у південній і східній Україні. Участь у місцевих виборах 2015 р. сильних регіональних партій показує вірогідність повернення української партійної системи за результатами президентських і парламентських виборів 2019 р. до конфігурації 1998/2002 рр. з сильними загальнонаціональними партіями, електоральні ніші яких пов'язані з певними регіонами. Результати президентських виборів показують, що індекс однорідності (в даному випадку нами розрахований індекс націоналізації Джонса – Мейнверінга) регіонального голосування за основних кандидатів у президенти, кожен з яких представлений політичною партією, є низьким (див. Таблицю 3). Відповідно президентські вибори 2019 р. показують, що голосування за кандидатів мало регіональний характер. Винятком є кандидатура В. Зеленського, але високий індекс однорідності голосування за нього пов'язаний з іншими тенденціями і чинниками суспільно-політичного життя України (див. Таблиця 3).

Таблиця 3

Результати І туру президентських виборів у розрізі однорідності / неоднорідності регіонального волевиявлення

ПІБ кандидатів	**Політична партія**	**Нац. екзит- пол %**	**Результат %**	**PSNS 2014**	**Рівень однорідності голосування**
Зеленський В.	ПП «Слуга народу»	30,6	30,24	–	0,84
Порошенко П.	ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність»	17,8	15,95	0,89	0,77
Тимошенко Ю.	ВО «Батьківщина»	14,2	13,4	0,85	0,81
Бойко Ю.	ПП «Опозиційний блок»	9,7	11,67	0,42	0,55
Гриценко А.	ПП «Громадянська позиція»	7,1	6,91	0,85	0,66
Смешко І.	ПП «Сила і честь»	6,5	6,04	0,83	0,79

Ляшко О.	Радикальна партія Олега Ляшка	4,7	5,48	0,81	0,74
Вілкул О.	ПП «Опозиційний блок – партія миру та розвитку»	4,0	4,15	–	0,51
Кошулинський Р.	ВО «Свобода»	1,7	1,62	0,75	0,51

За результатами парламентських виборів 1998-2014 рр. нами розраховано евклідову відстань для всіх регіонів України (див. Додаток А). Розрахунки цього показника дозволяють нам, по-перше, виділити девіантні і типові регіони в Україні. Щодо девіантних регіонів, то такими будемо вважати такі, де евклідова відстань більше 1. До них відносимо Івано-Франківську, Львівську, Тернопільську, частково Рівненську, Донецьку, Луганську області, АРК та м. Севастополь. Причому відхилення від показників загальнонаціонального голосування в трьох західних областях України значно більші, ніж в східних. Пояснити це можна тим, що на сході України протягом зазначеного періоду меншою була електоральна мінливість, а стабільною підтримка так званих «партій Сходу»: КПУ, Партії регіонів, ПП «Трудова Україна» та ін. Значно складніше з виділенням типових регіонів, оскільки часто відхилення виходили за кордон типовості (0,5). Однак до таких регіонів ми можемо віднести: Житомирську, Одеську, Херсонську, Чернігівську, Сумську, Черкаську та ряд інших областей. Як видно з Додатку А це області Центральної і Південної України.

По-друге, показники евклідової відстані вказують на деякі аномальні відхилення за вказаний період, або за результатами окремих виборів, які є найбільшими. До причин таких відхилень можна віднести: наявність регіональних партій (це загальнонаціональні партії з чітко визначеною територіальною локацією, або «багаторівневі партії»); втручання адміністративного ресурсу у виборчий процес; особливість розташування політичних сил в регіоні на момент виборів тощо. Наприклад, Івано-Франківська обл. (2002 р. – 2,31), Тернопільська обл. (2002 р. – 1,93), Донецька обл. (2006 р. – 1,87) (див. Додаток А).

Таким чином, станом на 1 січня 2019 р. Міністерством юстиції України зареєстровано 354 політичні партії. Майже половина всіх українських політичних партій було створено протягом 2014-2016 рр. (на кінець 2013 р. було зареєстровано 193 партії). Рекордним для реєстрації партій став 2015 р., коли було легалізовано 79 політичних партій. Така кількість партій в кілька разів перевищує показники в інших державах Європейського Союзу.

Динаміка утворення політичних партій прорахована М. Кармазіною у монографії «Політичні партії України 2014-2017 рр.» і виглядає наступним

чином (див. Таблиця 4)[10]:

Таблиця 4

Кількість партій, зареєстрованих Міністерством юстиції України (1990–2017 рр.)

Рік	Кількість зареєстрованих партій	Рік	Кількість зареєстрованих партій	Рік	Кількість зареєстрованих партій
1990	1	2000	19	2010	14
1991	9	2001	22	2011	17
1992	7	2002	2	2012	8
1993	16	2003	2	2013	6
1994	7	2004	8	2014	39
1995	4	2005	24	2015	79
1996	5	2006	12	2016	42
1997	12	2007	4	2017	3
1998	13	2008	20	2018	
1999	25	2009	12		

Регіональну конфігурацію партійної системи України утворюють такі складові: 1) загальнонаціональні парламентські політичні партії, які на виборах подолали виборчий бар'єр; 2) загальнонаціональні непарламентські партії, які отримали на виборах у ВР України не менше 1% голосів виборців; 3) регіональні політичні партії, які представлені в обласних і районних радах кількох областей; 4) субрегіональні партії: а) політичні партії одного / декількох одномандатних виборчих округів; локальні партії, які ситуативно використовують місцеві політики для забезпечення електоральної підтримки на виборах в органи місцевого самоврядування. Основними типами партій, які складають партійну системи України, є наступні: провідні парламентські партії (ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність», ПП «Народний фронт», ПП «Об'єднання «Самопоміч», Радикальна партія Олега Ляшка, ПП «Опозиційний блок»); «старі» партійні бренди (ВО «Батьківщина», ВО «Свобода», ПП «Громадянська позиція»); регіональні політичні партії (ПП «Єдиний Центр», ПП «Херсонці»); партії національних меншин («КМКС – Партія угорців України», Демократична партія угорців України), «нові ліві» партії; мілітаризовані партії (ПП «Правий сектор», ПП «Національний корпус»); партії громадських ініціатив / партії-рухи (ПП «Громадський контроль»). Високий рівень волатильності з порівняно невисоким значенням індексів націоналізації за результатами парламентських виборів свідчать про те, що незважаючи на суттєві зміни в акторній структурі

[10] Кармазіна М. Політичні партії в Україні. 2014-2017 рр. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2018. С. 11.

партійного формату, залишається високою неоднорідність (регіональність) партійних уподобань громадян України. І підвищення рівня електоральної гомогенності за результатами парламентських виборів 2014 р. ще не визначає тенденцію до підвищення рівня націоналізації партійної системи, оскільки вже на місцевих виборах 2015 р. домінує протилежна тенденція її розвитку – регіоналізація.

Отже, у розвитку партійної системи України чітко простежуються дві тенденції: націоналізації і регіоналізації. У різні періоди розвитку більш чітко (рельєфно) проявляється одна з них, що залежить від сукупної дії цілої низки чинників.

Література

Авксентьєв А. Регіональна неоднорідність електорального простору: порівняльний аналіз (на матеріалі 100 національних кейсів). Грані. 2016. №1. С. 6-11.

Ґайворонский Ю. Факторы национализации партийной системы современной России. 2018. Полис. Политические исследования. № 1. С. 45-61.

Ґолосов Г., Григорьев В. Национализация партийной системы: российская специфика. Политическая наука. 2015. №1. С. 128-156.

Кармазіна М. Політичні партії в Україні. 2014-2017 рр. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2018. 168 с.

Манайло-Приходько Р. Вплив «установчих» виборів на еволюцію партійної системи України. Гілея: науковий вісник 2018. № 135 (8). С. 362-367.

Остапець Ю. Електоральні процеси в Україні: загальнонаціональний та регіональний виміри. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук (23.00.02 – політичні інститути і процеси). Львів, 2016. 550 с. URL: http://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/11/dis_ostapets.pdf

Остапець Ю., Шестак Н., Дудінська І. Еволюція партійної системи України в умовах трансформації соціальних і політичних структур. Ужгород: Видавництво «ЗІГПО», 2016. 252 с.

Офіційний сайт Центральної виборчої комісії. URL: http://www.cvk.gov.ua

Трансформація партійної системи: український досвід у європейському контексті / за ред. Ю. Якименка. Київ: Центр Разумкова, 2017. 428 с.

Туровский Р. Национализация и регионализация партийных систем: подходы к исследованию. Полития. 2016. №1. С. 162-180.

Туровский Р. Электоральное пространство России: от навязанной национализации к новой регионализации? Полития. 2012. №3. С. 100-119.

Янішевський С. Локальні політичні проекти: чинники виникнення та перспективи політичної діяльності (за підсумками місцевих виборів – 2015). URL: http://old2. niss.gov.ua/content/articles/files/lokalni_prosesu-7d35f.pdf

Додаток А

Евклідова відстань (ЕВ) за результатами парламентських виборів в Україні 1998–2014 рр. *

Область	ЕВ 1998	ЕВ 2002	ЕВ 2006	ЕВ 2012	ЕВ 2014
Захід					
Івано-Франківська	1,35	2,31	1,65	1,41	0,78
Львівська	1,27	1,72	1,47	1,49	0,68
Тернопільська	1,30	1,93	1,46	1,33	0,71
Рівненська	1,02	1,29	1,10	0,76	0,51
Волинська	0,79	1,42	1,34	0,89	0,61
Чернівецька	0,41	0,99	0,92	0,71	0,51
Закарпатська	1,24	0,80	0,69	0,39	0,44
Центр					
Київ	0,56	0,69	0,99	0,96	0,55
Київська	0,34	0,43	1,18	0,61	0,40
Вінницька	0,56	0,75	1,05	0,87	0,71
Кіровоградська	0,42	0,60	0,60	0,32	0,26
Полтавська	0,52	0,89	0,54	0,89	0,55
Хмельницька	0,51	0,55	0,98	0,64	0,39
Черкаська	0,69	0,60	1,03	0,64	0,35
Житомирська	0,37	0,19	0,59	0,51	0,34
Сумська	0,70	0,45	0,92	0,54	0,29
Чернігівська	0,50	0,36	0,81	0,57	0,48
Південний Схід					
Дніпропетровська	1,18	0,80	0,65	0,45	0,73
Запорізька	0,43	0,84	0,90	0,68	0,77
Донецька	0,74	1,29	1,87	1,59	1,43
Луганська	0,97	1,08	1,72	1,40	1,39
Харківська	0,54	0,83	0,87	0,67	1,13
Одеська	0,37	0,70	0,79	0,66	0,75
Миколаївська	0,60	0,79	0,84	0,59	0,51
Херсонська	0,43	0,65	0,37	0,45	0,38
АРК	0,75	0,87	1,16	1,06	–
Севастополь	0,91	1,01	1,46	1,24	–

*Офіційний сайт Центральної Виборчої Комісії [електронний ресурс] // Режим доступу:http://www.cvk.gov.ua

Судочинство у смартфоні

Lyudmyla Ostych / Людмила Остич

Justiție în smatphone. *Articolul tratează cadrul legal principal referitor la punerea* în *aplicare a regimului de testare electronică a tribunalelor* în *Ucraina* în *vederea aplicării unei justiții echitabile* și *imparțiale, asigurarea accesului persoanelor fizice* și *juridice la justiție* și *reducerea sarcinii pentru personalul judiciar, economisirea resurselor financiare* și *umane. Sunt analizați termenii de bază legați de electronizarea sistemului judiciar* și *este formulată definiția conceptului de „sistem judiciar (justiția)". Instrucțiunile pas cu pas pentru* înregistrarea *pe portalul web oficial „Judiciar" sunt date pentru a putea profita din plin de sistemul automatizat de circulație a instanțelor. Sunt prezentați pașii privind* înregistrarea *pe pagina oficială de web "Puterea judecătorească" pentru a profita la maximum de sistemul automatizat de evidență judiciară. Sunt subliniate principalele avantaje* și *dezavantaje ale justiției* în *Ucraina. Sunt prezentate principalele perspective* și *modalități de* îmbunătățire în *domeniul implementării standardelor europene* în *legislația judiciară ucraineană* în *scopul funcționării efective a subsistemului „Instanța electronică". Concluzia este legată de necesitatea rezolvării problemelor* în *domeniul practic al funcționării instanței electronice. Se evidențiază principalele avantaje ale implementării inovatoare* în *domeniul sistemului judiciar electronic* și *oportunitatea* încurajării *societății ucrainene să profite de cele mai noi tehnologii legate de modernizarea ramurii judiciare.*

Justice in a Smartphone. *The article dwells upon basic normative legal data concerning the invention of testifying regime of electronic court in Ukraine for fair and prejudiced trial, provising the legal entity or private person excess to courtesy, reducing burden towards law establishment staff, financial and human resource saving. Basic terms had been analyzed concerning the electronic judicial system and the determination of the concept «electronic justice» had been formed. Stepwise instruction for registration on official web-site «judicial power» had been given for using all advantages of automatical system of legal documents. All advantages and disadvantages of electronic justice in Ukraine had been underlined. Basic aspects and ways to improve implementation of European standards into Ukrainian judicial law with the aim of effective function subsystem «Electroniccourt». In conclusion its necessary to solve problems on practical level of electronic justice function, main advantages of innovation implementation in the sphere of justice system electronization had been depicted. The essence to use advantages of new technology by society in respect of judicial authority modernization had been underlined.*

Cuvinte cheie: *justiție, instanță electronică, justiție electronică, tehnologia informației.*

Keywords: *justice, electronic court, electronic justice, electronic judicature, informative technology.*

Багато сфер нашого життя охопили комп'ютеризація і оцифрування документації, у тому числі і судової. У наш час все спрямовано на полегшення доступу громадянам до органів публічної влади. Застарілі бюрократичні тенденції відходять у минуле і на зміну їм приходять дієві ідеї втілення принципу доступності та прозорості правосуддя. Застосування сучасних гаджетів у поєднанні з новітніми комп'ютерними програмами дають можливість легко, швидко та зручно оцінити переваги нової сучасної підсистеми «Електронного суду».

Метою статті є дослідження готовності судів України та учасників судового процесу, зокрема, до реалізації Концепції електронного суду України, що передбачає правила використання для систем електронного документообігу, для електронних інформаційних систем з елементами документообігу, систем судової статистики, web-ресурсів та інших різновидів систем, працюючих із інформацією суду, а також можливість безпосереднього виготовлення друкованих процесуальних документів на ґрунті даних інформаційної системи[1]. Тому завданнями нашої роботи є аналіз фундаментальної бази електронного судочинства та визначення наявності прогалин правових норм на етапі їх поступової практичної реалізації в судах.

Курс Української держави на європейські стандарти, зокрема відносно електронізації суду, все частіше привертає увагу науковців. Про це свідчать дослідження вчених-правників, серед них: В. В. Білоус, О. В. Бринцев, Н. Ю. Голубєва, І. О. Ізарова, О. М. Лазько, Н. В. Кушакова-Костицька, Р. Ю. Ханик-Посполітак. О. В. Шамрай та ін. Але зважаючи на те, що їх праці стосується лише деяких питань електронного суддівства у правовому полі окремих дисциплін, на сьогодні залишається недостатньо вивченим питання розвитку електронного суду в Україні.

Особливим і довгоочікуваним кроком стало прийняття наказу Державної судової адміністрації України № 628 від 22 грудня 2018 року «Про проведення тестування підсистеми «Електронний суд» у місцевих та апеляційних судах», що запровадив тестовий режим експлуатації вищезгаданої підсистеми[2]. Хоча підґрунтя для здійснення інноваційно якісного українського судочинства було закладено набагато раніше, про що свідчить затвердження Радою суддів 26 листопада 2010 року Положення про автоматизовану систему документообігу суду (далі – Положення). Згідно з Положенням

[1] Концепція електронного суду України. Державне підприємство «Інформаційні судові системи». URL:http://ukbs.org.ua/files/koncept_digital_ukr.pdf

[2] Про проведеннятестуванняпідсистеми «Електронний суд» у місцевих та апеляційних судах»: наказ Державної судової адміністрації України від 22 грудня 2018 р. № 628. URL: https://dsa.court.gov.ua/userfiles/media/628_18.pdf

автоматизована система документообігу суду (далі – АСДС) визначається як сукупність комп'ютерних програм і відповідних програмно-апаратних комплексів, що входять до складу Єдиної судової інформаційної системи, та забезпечують виконання завдань, визначених цим Положенням, у тому числі таких як: функціонування документообігу суду та органів системи правосуддя; обмін інформацією між ними та з іншими органами державної влади; обмін з єдиною централізованою базою даних судової влади; оприлюднення інформації за допомогою офіційного веб-порталу судової влади України; захист інформації від несанкціонованого доступу, тощо[3].

У юридичній літературі під поняттям «Електронний суд» розуміють автоматизацію процесів судового діловодства і забезпечення повноцінного поширення інформації щодо судового розгляду, правової інформації, узагальнення судової практики, публікації цієї інформації для громадян, а також забезпечення дотримання процесуальних строків. Електронний суд – це можливість обміну процесуальними документами між судом й учасниками процесу в електронному вигляді[4].

Л. Р. Сердюк дає наступне визначення електронного суду – це інформаційно-телекомунікаційна система судів, яка спрямована на забезпечення прозорості та відкритості системи правосуддя в Україні, підвищення інформованості суспільства про діяльність судів[5].

Використання інформаційних технологій при здійсненні правосуддя засвідчило існування відповідних понятійних категорій, а саме: електронне правосуддя, електронне судочинство. Аналіз нормативної бази свідчить про те, що ці поняття не закріплені на законодавчому рівні, а спроби вчених дати пояснення цим дефініціям є досить неточними та поверхневими. Найбільшу увагу цій проблематиці приділив О. В. Бринцев, хоча безпосереднього визначення «електронного правосуддя» чи «електронного судочинства» не наводить, але тлумачить термін «електронний суд» у вузькому розумінні як підсистему в системі Єдиної судової інформаційної системи України, призначеної для забезпечення своєчасного отримання учасниками судового процесу повісток та повідомлень про розгляд судових справ та процесуальних документів, ухвалених під час розгляду справ. Відповідно в широкому розумінні «електронний суд» як елемент інформаційного суспільства – це самостійна унікальна форма судового процесу, заснованого на новітніх інформаційних технологіях, що забезпечують повний цикл розгляду судової справи в електронному форматі[6].

---

[3] Положення про автоматизовану систему документообігу суду у редакції, затвердженій рішенням Ради суддів України від 26 листопада 2010 року № 30 щодо провадження документообігу у судах загальної юрисдикції. URL:https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr030414-10

[4] Кузнєцов К. Електронний суд – перший крок до майбутнього Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи. Юридичний вісник України. 2018. № 25(1198). С. 6.

[5] Сердюк Л. Р. Нормативно-правове забезпечення впровадження електронного судочинства в Україні. «Молодий вчений». 2016. № 3 (30). С. 502.

[6] Бринцев О. В. «Електронний суд» в Україні». Досвід та перспективи: Монографія. Харків:

Ототожнює поняття «електронного правосуддя» та «електронного судочинства» Н. В. Кушакова-Костицька та визначає останнє як використання у судочинстві сучасних інформаційних технологій. Але зауважує, що це передбачає також автоматизацію та здійснення онлайн таких функцій, як подача позовної заяви, додатків до неї і надання відгуків на позови в електронному вигляді, доступ до судових актів, надання «електронних» доказів, розгляд справи онлайн, розсилка учасникам процесу через Інтернет або через sms-повідомлення інформації щодо поточної справи, функціонування сайтів судів, на яких можна знайти інформацію з конкретного розгляду[7].

Для того, щоб розмежувати вищезазначені терміни, варто з'ясувати сутнісну природу понять «правосуддя» та «судочинство». Згідно з тлумачним словником сучасної української мови правосуддя визначається як суд, судова діяльність держави; юстиція; установи, які здійснюють судову діяльність держави; розгляд судових справ; судочинство; справедливий суд[8]. Відповідно судочинство зазначається як діяльність судових органів, пов'язана з розглядом кримінальних і цивільних справ; судовий процес[9]. З огляду на вищевказане поняття «правосуддя» та «судочинства» є синонімічними, хоча категорія «правосуддя» і є дещо ширшим. І як зазначає Р. Ю. Ханик-Посполітак, термін «електронне правосуддя» превалює у науці вітчизняного права[10].

С. Ю. Обрусна вкладає в поняття «правосуддя» діяльність спеціально створених державою органів – судів, яка реалізується конкретними, встановленими законом способами, зокрема шляхом розгляду і вирішення в судових засіданнях цивільних, господарських, адміністративних та інших, передбачених законом справ[11].

Розмежування поняття «електронного (віртуального) судочинства» крізь порівняльну призму зарубіжної та вітчизняної практики впровадження інформатизації судів здійснив В. Білоус. Науковець зазначає, що протягом останніх років у деяких провідних країн світу (Австрія, Велика Британія, Італія, Канада, Німеччина, США та ін.) активно впроваджується в практику електронне (віртуальне) судочинство, засноване на всебічному використанні в процесі відправлення правосуддя сучасних інформаційних технологій і засобів телекомунікацій. В Україні ж інформатизація судочинства поки що зводиться тільки до автоматичного розподілу судових справ,

Право, 2016. С. 30

[7] Кушакова-Костицька Н. В. Розвиток електронного судочинства в Україні: проблемні питання. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. 2013. № 7. С. 140.

[8] Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII. С. 1102.

[9] Там само. С. 1412.

[10] Ханик-Посполітак Р. Ю. Запровадження електронного правосуддя Уцивільному судо чинстві України. Право України. 2017. №8. С. 123.

[11] Обрусна С. Ю. «Поняття судового управління: проблемидефініції». Право і безпека. 2010. №2. С. 42.

вибіркового фіксування судового засідання за допомогою звукозаписувальних технічних засобів, автоматизованої системи документообігу, ...а також використання відеоконференцзв'язку[12].

У зв'язку з прогресивним розвитком та застосуванням інноваційних технологій серед науковців все частіше застосовується поняття «електронна демократія». Більшість фахівців, серед них і В. В. Білоус, переконані, що воно включає використання інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ) для захисту і розвитку основних демократичних цінностей і, перш за все, розширення дистанційних форм участі громадян в процесах ухвалення державних рішень[13].

Відповідно до Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні (далі – Стратегія) визначено цілі розвитку інформаційного суспільства в Україні, завдання, спрямовані на їх досягнення, а також основні напрями, етапи і механізм реалізації цієї Стратегії з урахуванням сучасних тенденцій та особливостей розвиткуУкраїни в перспективі до 2020 року[14]. Згідно з цією Стратегією електронна демократія – це форма суспільних відносин, за якої громадяни та організації залучаються до державотворення та державного управління, а також до місцевого самоуправління шляхом широкого застосування інформаційно-комунікаційних технологій (е-демократія).

При комплексному дослідженні нормативно-правової бази та наукових напрацювань учених можна сформулювати єдине синтезуюче поняття «електронного правосуддя (судочинства)», під яким слід розуміти електронні правові операції, пов'язані з використанням автоматизованої системи документообігу суду для створення, збору, обробки, зберігання, копіювання, передачі та архівування електронної документації між авторизованими користувачами інформаційного ресурсу – судами, учасниками судового провадження, органами виконавчої влади, а також електронна комунікація між ними для забезпечення електронної демократії.

Основним завданням розвитку інформаційного суспільства в Україні є сприяння кожній людині на засадах широкого використання сучасних ІКТ можливостей створювати інформацію і знання, користуватися та обмінюватися ними, виробляти товари та надавати послуги, повною мірою реалізовуючи свій потенціал, підвищуючи якість свого життя і сприяючи сталому розвитку країни[15]. Тому очевидним та важливим є використання всіх широ-

[12] Білоус В. В. «Інноваційні напрямки інформатизації судочинства». Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. 2011. Вип. 11. С. 101.

[13] Електронна демократія: сутність, мета, основні завдання. Категорійно-понятійний апарат електронної демократії. Організація з безпеки та співробітництва в Європі: опорний конспект лекцій з теми е-Урядування. К.: 2012. С. 54.

[14] Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 р. № 386-р. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80

[15] Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки: Закон України від 9 січня 2007 р. № 537-V. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16

ких можливостей підсистеми «Електронного суду». Процедура реєстрації в системі обміну електронними документами на офіційному веб-порталі «Судова влада» не є складною, але передбачає наявність у користувача електронного підпису – електронні дані, які додаються підписувачем до інших електронних даних або логічно з ними пов'язуються і використовуються ним як підпис[16]. Отримати електронний – цифровий підпис можна в будь-якому Акредитованому центрі сертифікації ключів. Наразі активно розвиваються й постачальники послуг електронного підпису, особливо в міжнародному контексті. Використання цієї технології забезпечує формування домовленостей в правову полі, а також сприяє настанню юридично значущих наслідків, відповідно до укладених в електронній формі правочинів[17].

Наступним кроком є отримання офіційної електронної пошти на офіційному веб-порталі mail.gov.ua.

Вищевказані дії дають змогу зареєструватися в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі з офіційної електронної пошти за допомогою електронно-цифрового підпису. Для цього розглянемо покрокові етапи реєстрації:

1. Спочатку потрібно перейти за посиланням cabinet. court.gov.ua та на завантаженій сторінці натиснути кнопку «Увійти», після чого з'являється сторінка «Вхід до системи по електронний цифровий підпис» з відповідними полями, які необхідно заповнити.

2. Далі потрібно обрати центр сертифікації ключів згідно запропонованого списку, вибрати файл особистого ключа, увести пароль захисту ключа. Після заповнення полів натиснути кнопку «Продовжити».

3. Відкривається сторінка, де необхідно ввести анкетні дані для завершення реєстрації. Прізвище, ім'я, по батькові заповнюється автоматично з даних електронного цифрового підпису. Також необхідно ввести дату народження, стать. Реєстраційний номер облікової картки платника податків заповнюється автоматично з даних електронного цифрового підпису.

4. Контактний телефон, номер телефону необхідно підтвердити за допомогою коду підтвердження, який буде надіслано в SMS-повідомленні. Зробити це можна при реєстрації або пізніше в особистому кабінеті. (Примітка. Один номер телефону не можна використовувати для різних облікових записів, тому що з'являтиметься повідомлення: «Цей номер телефону вже використовується іншим обліковим записом, але він не пройшов підтвердження. Якщо це Ваш e-mail, будь ласка, авторизуйтесь або пройдіть процедуру підтвердження номера телефону»).

5. Електронну адресу необхідно підтвердити за допомогою коду підтвердження, який буде надіслано в особисті повідомлення. (Примітка. Одну

[16] Проелектронні довірчі послуги: Закон України від 5 жовтня 2017 р. № 2155-VIII. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#n294

[17] Горкуша М. Ю. Проблеми нормативного регулювання встановлення довіри до електронного підпису в Україні. IT право: проблеми і перспективи розвитку в Україні: зб. матеріалів наук. -практ. конф. Львів: НУ «Львівська політехніка», 2016. С. 39.

електронну адресу не можна використовувати на різні облікові записи, тому шо буде з'являтися повідомлення: «Така e-mail адреса вже використовується. Якщо це Ви, тоді пройдіть авторизацію, якщо Ви забули пароль, перейдіть до сторінки відновлення пароля»).

6. Після заповнення всіх полів вкінці необхідно поставити ознаку «Я даю згоду на обробку та збереження моїх персональних даних відповідно до їх призначення» та натиснути кнопку «Підтвердити». Після чого буде здійснено вхід в обліковий запис.

Очевидно, що виникнення труднощів при реєстрації практично відсутні.

Інформатизація судової системи, на думку О. В. Шамрай, дозволяє забезпечити удосконалення діяльності суду шляхом підвищення якості надаваних послуг для того, щоб держава могла гарантувати належний доступ українських громадян до правосуддя, і, як наслідок, задоволеність та зростання довіри до суду[18].

Такі інновації в судовій системі мають ряд суттєвих переваг:

1) доступність реєстрації для користувачів на безоплатній основі;

2) цілодобове функціонування системи;

3) автоматичне формування електронної справи у суді;

4) зручна передача електронних документів між учасниками судового провадження та судами;

5) подання позовної заяви (заяв) в режимі онлайн;

6) швидкий перегляд матеріалів та документів по справі;

7) можливість використання функції відеоконференції як ефективного засобу комунікаційного спілкування;

8) зручна функція сплати судового збору;

9) зменшення навантаження на кадровий апарат суду;

10) заощадження бюджетних коштів, пов'язаних з пересиланням та доставкою судових документів, зменшення використання паперових документів (судових повісток, позовних заяв, інших документів стосовно розгляду справи);

11) можливість здійснення оперативного спостереження руху справи та результати її розгляду просто у смартфоні.

Серед науковців також є зазначено ряд переваг в напрямі судової реформи. Н. В. Кушакова-Костицька називає такі позитивні рухи: підвищення відкритості та доступності судочинства, загальної ефективності та прискорення всіх судових процедур, ускладнення корумпованості та інших негативних явищ, що викликають обурення і формують правовий нігілізм у населення протягом десятиліть[19]. Серед очевидних переваг учена також на-

---

[18] Шамрай О. В. Електронний суд в українському судочинстві: нормативне врегулювання та перші практичні здобутки. Університетські наукові записки. 2014. № 3(51). С. 175.

[19] Кушакова-Костицька Н. В. Електронне правосуддя: українські реалії та зарубіжний досвід. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2013. №1. С. 104.

водить: своєчасність інформування юристів; економія робочого часу співробітників судів; економія витрат на друк документів тощо[20].

Порівнюючи електронне судочинство з традиційним, В. В. Білоус впевнений, що перше більшою мірою гарантуватиме доступ до правосуддя, швидкість розгляду справ судами, сприятиме якості судових рішень, контролю сторін за розглядом справи та економії судових витрат, посилить змагальність і публічність судових процесів[21].

На думку Н. Ю. Голубєвої, широко розрекламований «електронний суд» – досить дорогий для держави проект. Проте вигоди від його впровадження абсолютно очевидні. Потенційна можливість працювати віддалено дуже економить час для юристів, підприємців та ін[22].

Серед учених-правників висловлені також позиції щодо негативних ознак судового комп'ютерного реформування. На думку Н. І. Логінової, немає єдиного формату обміну даними, завдяки якому стане можливою передача справ та документів між автоматизованими системами документообігу суду різних розробників. Не вдосконалено систему захисту інформації, що обробляється в системі судочинства. Унаслідок фінансової та економічної кризи проекти електронного правосуддя недостатньо фінансуються[23].

Також серед проблем Л. Р. Сердюк відзначає недостатній фаховий рівень суддів та працівників апарату суду в аспекті знань і навичок використання програмних продуктів, що функціонують у судах[24].

Відповідно до Плану заходів з виконання завдань, передбачених Законом України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» актуальними залишаються наступні напрями удосконалення:

- Гарантування інформаційної безпеки, зокрема захисту інформаційних ресурсів, порядку виявлення, попередження, оцінювання та прогнозування загроз безпеці державних інформаційних ресурсів;
- забезпечення представлення через засоби масової інформації зарубіжних країн та під час проведення заходів міжнародного характеру інвестиційних проектів у сфері інформаційно-телекомунікаційних технологій;
- забезпечення захисту та підтвердження отримання електронних повідомлень;

---

[20] Кушакова-Костицька Н. В. Розвиток електронного судочинства в Україні: проблемні питання. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. 2013. № 7. С. 141.

[21] Білоус В. В. «Інноваційні напрямки інформатизації судочинства». Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. 2011. Вип. 11. С. 105.

[22] Голубєва Н. Ю. Актуальні питання цивільного судочинства у світлі судової реформи в Україні: монографія. Одеса: «Юридична література», 2017. С. 27.

[23] Логінова Н. І. Упровадження електронного правосуддя в систему судочинства. Актуальні проблеми держави і права. 2014. С. 433.

[24] Сердюк Л. Р. Теоретико-прикладні проблеми впровадження електронного судочинства в Україні. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. ПРАВО. 2016. Вип. 39, т. 2. С. 118.

- розробка навчальних програм з підготовки спеціалістів у сфері інформаційно-телекомунікаційних технологій з урахуванням сучасного стану її розвитку;

- забезпечення співпраці із структурами ЄС, зокрема з Генеральним Директоратом Європейської комісії з питань інформаційного суспільства[25].

Використання інформаційно-телекомунікаційних технологій у судочинстві є відносно новим для України, але не для зарубіжних країн. Справедливо відзначає В. В. Білоус, що протягом останніх років у деяких провідних країн світу (Австрія, Велика Британія, Італія, Канада, Німеччина, США та ін.) активно впроваджується в практику електронне (віртуальне) судочинство, засноване на всебічному використанні в процесі відправлення правосуддя сучасних інформаційних технологій і засобів телекомунікацій[26].

Своїми напрацюванням та досвідом діляться представники сусідніх країн. До прикладу, на семінарі, присвяченому вивченню зарубіжного досвіду організації роботи секретаріатів рад правосуддя, виступив член Вищої ради магістратури Румунії, суддя Крісті Даніелт та поділився досвідом впровадження загальнодоступних електронних баз даних судової системи, які містять інформацію щодо суддів, прокурорів, адвокатів, судових проваджень, офіційних зустрічей представників судових органів тощо. «Впровадження електронних ресурсів сприяє досягненню зовнішньої та внутрішньої прозорості судової системи», – наголосив пан Данілет[27].

Висновки

У підсумку можна констатувати, що Україна, дещо повільно, але впевнено йде стратегічним напрямом розвитку інформаційного суспільства. На шляху електронізації правосуддя України з'являються проблемні питання щодо практичного функціонування електронного судочинства, зокрема забезпечення в необхідній кількості технічних пристроїв та оргтехніки судових установ для повноцінного виконання всіх функцій, пов'язаних з інноваційними нововведеннями щодо автоматизації технологічних процесів; недостатня професійна обізнаність працівників суду з елементами роботи підсистеми «Електронного суду».

В Українській державі процес електронізації розпочатий не так давно. У зарубіжних країнах упровадження таких інновацій в органи державної влади зайняло багато часу, але все ж виведено на належний рівень та відповідно закріплено в законодавстві. Тому дуже важливою є співпраця з

---

[25] План заходів з виконання завдань, передбачених Законом України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки», затвердженого розпорядженням Кабінету МіністрівУкраїнивід 15 серпня 2007 р. N 653-р. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/653-2007-%D1%80

[26] Білоус В. В. «Інноваційні напрямки інформатизації судочинства». Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. 2011. Вип. 11. С. 101.

[27] «Основна інвестиція – це інвестиція в людський капітал», – керівник секретаріату Вищої ради правосуддя Королівства Іспанія. Савранський районний суд Одеської області: веб-сайт. URL:https://sr. od. court.gov.ua/sud1525/pres-centr/news/273776/

іншими країнами, які мають тривалий досвід та відповідні напрацювання і рекомендації в сфері електронного судочинства.

Застосування електронних комунікацій дозволяє замінити звичайну паперову передачу документів. Це надає можливість уникнути повторної електронної реєстрації звернень у суді, а отже, і до уникнення вхідних помилок. Використання електронного способу відправлення документів дає можливість знизити витрати та прискорити процес.

Визначним є те, що електронізація судочинства є суттєвим і необхідним етапом для українського суспільства, що жодним чином не повинно вплинути на якість суддівських рішень при здійсненні процедури законодавчо визначених процесуальних дій.

В еру високої інформатизації суспільства потрібно ефективно використовувати всі можливості комп'ютерних технологій. Підсистема «Електронний суд» здатна набагато спростити та пришвидшити комунікаційні зв'язки процесуальних учасників судочинства. Але для цього потрібно стимулювати українське суспільство та підвищити довіру до судових органів. Для цих цілей варто першочергово здійснити заходи забезпечення щодо надійного захисту інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах від несанкціонованих посягань; при реєстрації в підсистемі «Електронного суду» знизити ставки судового збору; розробити мобільний додаток згаданої підсистеми з широким спектром оперативних функцій керування.

Література

Нормативно-правові документи:

Концепція електронного суду України. Державне підприємство «Інформаційні судовиси стеми». URL:http://ukbs.org.ua/files/koncept_digital_ukr.pdf

План заходів з виконання завдань, передбачених Законом України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки», затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2007 р. N 653-р. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/653-2007-%D1%80

Положення про автоматизовану систему документообігу суду у редакції, затвердженій рішенням Ради суддів України від 26 листопада 2010 року № 30 щодо провадження документообігу у судах загальної юрисдикції. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr030414-10

Проелектронні довірчі послуги: Закон України від 5 жовтня 2017 р. № 2155-VIII. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#n294

Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки: Закон України від 9 січня 2007 р. № 537-V. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16

Про проведення тестування підсистеми «Електронний суд» у місцевих та апеляційних судах»: наказ Державної судової адміністрації України від 22 грудня 2018 р. № 628. URL:https://dsa.court.gov.ua/userfiles/

media/628_18.pdf
Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 р. № 386-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80
ІІ. Монографії, статті, посібники, Інтернет-ресурси:
Білоус В. В. «Інноваційні напрямки інформатизації судочинства». Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. 2011. Вип. 11. С. 97-106
Бринцев О. В. «Електронний суд» в Україні». Досвід та перспективи: Монографія. Харків: Право, 2016. 72 с.
Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII. 1728 с.
Ґолубєва Н. Ю. Актуальні питання цивільного судочинства у світлі судової реформи в Україні: монографія. Одеса: «Юридична література», 2017. 212 с.
Горкуша М. Ю. Проблеми нормативного регулювання встановлення довіри до електронного підпису в Україні. ІТ право: проблеми і перспективи розвитку в Україні: зб. матеріалів наук. -практ. конф. Львів: НУ «Львівська політехніка», 2016. С. 37-41
Електронна демократія: сутність, мета, основні завдання. Категорійно-понятійний апарат електронної демократії. Організація з безпеки та співробітництва в Європі: опорний конспект лекцій з теми е-Урядування. К.: 2012. 264 с.
Кузнєцов К. Електронний суд – перший крок до майбутнього Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи. Юридичний вісник України. 2018. № 25 (1198). С. 6
Кушакова-Костицька Н. В. Електронне правосуддя: українські реалії та зарубіжний досвід. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 1. С. 103-109
Кушакова-Костицька Н. В. Розвиток електронного судочинства в Україні: проблемні питання. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. 2013. № 7. С. 139-145
Логінова Н. І. Упровадження електронного правосуддя в систему судочинства. Актуальні проблеми держави і права. 2014. С. 429-435
Обрусна С. Ю. «Поняття судового управління: проблеми дефініції». Право і безпека. 2010. № 2. С. 42-46
«Основна інвестиція – це інвестиція в людський капітал», – керівник секретаріату Вищої ради правосуддя Королівства Іспанія. Савранський районний суд Одеської області: веб-сайт. URL:https://sr.od.court.gov.ua/sud1525/pres-centr/news/273776/
Сердюк Л. Р. Нормативно-правове забезпечення впровадження електронного судочинства в Україні. «Молодий вчений». 2016. № 3 (30). С. 500-505

Сердюк Л. Р. Теоретико-прикладні проблеми впровадження електронного судочинства в Україні. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. ПРАВО. 2016. Вип. 39, т. 2. С. 115-118

Ханик-Посполітак Р. Ю. Запровадження електронного правосуддя у цивільному судочинстві України. Право України. 2017. № 8. С. 122-129

Шамрай О. В. Електронний суд в українському судочинстві: нормативне врегулювання та перші практичні здобутки. Університетські наукові записки. 2014. №3(51). С. 174-184

Українсько-румунське стратегічне партнерство на тлі російської агресії

Ihor Todorov / Ігор Тодоров

Parteneriatul strategic ucraineano-român în contextul agresiunii rusești. *Relațiile dintre România* și *Ucraina joacă un rol important* în *politica externă a ambelor* țări. *Cadrul legal* și *de reglementare al relațiilor ucraineano-române* îl *reprezintă sute de acorduri bilaterale. românia susține integritatea teritorială a Ucrainei* și *consideră Rusia ca o amenințare la adresa securității României. Aceasta din urmă* își *asumă responsabilitatea consolidării democrației* în *spațiul post-sovietic. românia conduce fondul de* încredere *NATO, care acordă asistență securității cibernetice* în *Ucraina. Eforturile unite ale Ucrainei* și *României ajută ambelor* țări *să-și consolideze pozițiile, să-și* îndeplinească *obiectivele politice, să contracareze influența rusă* și *să formeze imaginea purtătorului de valori democratice* și *europene* în *ochii celorlalte* țări *din regiune. Pentru prima dată,* în *a doua jumătate a anului 2019, România deține președinția Consiliului Uniunii Europene. Printre prioritățile Președinției române a Consiliului Uniunii Europene se numără Parteneriatul estic* și *regiunea Mării Negre.*

The Ukrainian-Romanian Strategic Partnership against the Backdrop of Russian Aggression. *The relations between Romania and Ukraine take an important place in the foreign policy of both countries. The legal norms stipulating the Ukrainian-Romanian relations are based on more than a hundred various bilateral agreements.romania supports the territorial integrity of Ukraine and considers Russia a threat to Romania's security. romania takes responsibility for strengthening democracy in the post-Soviet space.romania has headed the NATO Trust Fund, which provides Ukraine with cyber security assistance. The combined efforts of Ukraine and Romania help both states to strengthen their positions, realize their political goals, oppose Russia's influence and shape their image of the advocate of democratic and European values in the eyes of the other countries in the region. In the first half of 2019, Romania will, for the first time, chair the Council of the European Union. Among the priorities of the Romanian Presidency of the Council of the European Union are the Eastern Partnership and the Black Sea Region.*

Cuvinte cheie: *parteneriat strategic, agresiunea rusă, relații ucraineano-române, NATO, UE, fond de* încredere, *securitate cibernetică.*

Keywords: *strategic partnership, Russian aggression, Ukrainian-Romanian relations, NATO, the EU, the Trust Fund, Cybersecurity.*

Стабільні взаємовигідні відносини з Румунією є одним з ключових пріоритетів для України. Україна розвиває різнобічні відносини співпраці з Румунією як на двосторонньому рівні, так і в рамках міжнародних та регіональних структур. Схожість стратегічних орієнтирів складають підґрунтя розбудови і зміцнення двосторонніх відносин між цими країнами. Відносини між Румунією та Україною займають важливе місце у зовнішній політиці обох країн, зважаючи на наявність протяжного спільного державного кордону (638,4 км), проживання в обох країнах національної меншини (іридентити), існування значних резервів і нереалізованих потенційних можливостей у різних сферах. Румунія посідає важливе місце у зовнішньополітичних інтересах України, що зумовлено суміжним кордоном, спільністю орієнтирів на європейську інтеграцію, широкими потенційними можливостями для розвитку взаємовигідного торгівельно-економічного співробітництва, а також проживанням у цих країнах, відповідно, української та румунської меншин.

Історичне та геополітичне підґрунтя взаємин України та Румунії, співробітництво в багатьох міжнародних організаціях мають сприяти не лише зміцненню економічних і політичних відносин, але й спонукати обидві країни до пошуків нового виміру співробітництва як на регіональному, так і на міжнародному рівнях. Подальша співпраця між Україною та Румунією відкриватиме нові шляхи для започаткування та реалізації спільних ініціатив, які відповідатимуть інтересам обох держав.

На українсько-румунські відносини зараз найвагоміше впливає чинник агресивної політики Кремля в чорноморському регіоні. Анексія Криму Росією та спроба дестабілізації в Одесі ще більше зблизили Румунію та Україну. Бухарест підтримав територіальну цілісність України під час голосувань в усіх міжнародних організаціях і висловив занепокоєння мілітаризацією окупованого Криму. Фактично відбувається набуття українсько-румунськии відносинами реального стратегічного характеру. Сучасний рівень відносин спирається на вагому міжроднонправову базу, що налічує понад сотні лише двосторонніх угод. Особливе місце серед них займає базовий Договір про відносини добросусідства і співробітництва між Україною та Румунією 1997 р. Тоді Україна і Румунія, не дивлячись на певні непорозуміння, вказали на спільне прагненням до єдиної Європи та засудили несправедливі акти тоталітарних і військово-диктаторських режимів, які в минулому негативно впливали на відносини між українським та румунським народами. Обидві країни підтвердили як непорушний існуючий між ними кордон і тому утримуватимуться тепер і в майбутньому від будь-яких зазіхань на цей кордон. Принципово, що в тому договорі, Україна і Румунія пообіцяли утримуватися від підтримки дій третьої строни щодо погрози силою або використання сили проти територіальної цілісності чи політичної незалежності України та Румунії[1].

[1] Договір про відносини добросусідства і співробітництва між Україною та Румунією. Пор-

Росія розглядається як загроза безпеці Румунії. Народилася нова якість відносин між Румунією та Україною. Ми стали більш схильні до діалогу, до того, що потрібно перейти через історичні моменти в наших відносинах. Тільки разом ми можемо боротися з загрозами, які виходять з ситуації в регіоні. Румунія зацікавлена в цілісності та інтеграції України до ЄС та НАТО.

За останні 5 років Україна з Румнією уклала 14 нових договорів. Серед них чимале значення має Угода між Урядом України і Урядом Румунії про заходи зміцнення довіри і безпеки, укладена 10 березня 2014 року, тобто одразу після початку російської агресії. Згідно з цією угодою Україна та Румунія розвиватимуть військове співробітництво з метою подальшого зміцнення взаємної довіри і безпеки в зонах, що прилягають до українсько-румунського державного кордону. Україна зобов'язалася не мати і не розміщувати на острові Зміїний наступальні озброєння. Для оцінки виконання положень Угоди та вироблення спільних пропозицій щодо її вдосконалення експерти з обох країн мають зустрічатися по черзі, на території України та Румунії не менше одного разу на рік[2].

Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Румунії стосовно співробітництва у сфері військових перевезень визначає рамкові умови, загальну процедуру та організацію військових перевезень територіями обох держав автомобільним, залізничним, повітряним транспортом, внутрішніми водними та морськими шляхами сполучення, а також пункти пропуску через державний кордон та умови перетину держаного кордону, зокрема: з метою підтримки міжнародних операцій з підтримання миру і безпеки, проведення спільних військових навчань та інших заходів міжнародного військового співробітництва у рамках міжнародних договорів, сторонами яких є Україна та Румунія[3].

Найважливішою в умовах російської інвазії, на наш погляд, є Угода про реалізацію Трастового фонду Україна – НАТО з питань кібербезпеки між Службою безпеки України та Румунською службою інформації від 23 липня 2015 р. Трастовий фонд НАТО зі сприяння Україні в розбудові національної спроможності з кібернетичного захисту започатковано рішенням Саміту НАТО у вересні 2014 року. Альянс визначив Румунію країною-лідером Фонду з боку НАТО. Угода побудована на базових юридичних документах, що регулюють питання національної безпеки Румунії та України. Зокрема, на Постанові Уряду Румунії № 271/2013 щодо затвердження Стратегії кібербезпеки Румунії та Національного плану дій з розгортання системи

тал Верховної Ради України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/642_003.

[2] Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Румунії про заходи зміцнення довіри і безпеки. Портал Верховної ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/642_060

[3] Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Румунії стосовно співробітництва у сфері військових перевезень. Портал Верховної ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/642_004-16

кібербезпеки; Постанові Уряду Румунії № 1130/2014 стосовно затвердження Угоди щодо фінансових аспектів Трастового фонду Україна – НАТО з питань кібербезпеки, укладеної між провідною країною, країнами-донорами та Департаментом фінансового контролю НАТО. Після агресії Росії НАТО започаткував 6 нових трастових фондів на підтримку України. Вони спрямовані на покращення системи управління та зв'язку, логістики, програму реабілітації та перекваліфікації колишніх військових, протидії саморобним вибуховим пристроям та розмінування, питань кібербезпеки. За два роки загальний бюджет цих фондів збільшився більш, ніж у два рази – з 4 до 9 млн євро, 50% коштів уже перераховані країнами-членами НАТО до цих фондів. Цю ініціативу підтримали майже всі країни-члени Альянсу, а також деякі партнери. На Варшавському саміті було прийнято рішення про надання Україні Комплексного пакета допомоги, який, окрім трастових фондів, також передбачає надання консультацій, підтримку у проведенні реформ у секторі безпеки та оборони, покращення освіти у сфері безпеки тощо.

Трастовий фонд Україна – НАТО з питань кібербезпеки спрямований на підтримку України у розвитку її оборонних можливостей у галузі кібернетичної безпеки, пропонуючи обладнання, програмне забезпечення, технічну допомогу, консультативні послуги та проведення навчальних тренінгів. Румунія, як провідна країна Трастового фонду, є координатором його реалізації через Румунську службу інформації. Виконавцем виступила державна румунська компанія RASIROM RA, яка спеціалізується на інтеграції та інжинірингу систем кібернетичної і фізичної безпеки та має досвід у сфері інформаційних безпекових технологій INFOSEC. Усі заходи, які вживаються у рамках цієї Угоди, сприятимуть підвищенню потенціалу кібернетичної безпеки України. Перебачено впровадження на об'єктах критичної інфраструктури України передових технічних рішень та систем кібернетичної безпеки, які гарантуватимуть належний рівень кібернетичної безпеки, створення центральної та мережевої лабораторії комп'ютерно-технічних експертиз з фіксованими та мобільними компонентами, проведення тренінгів для персоналу з експлуатації, ремонту і управління створеними системами. Такі тренінги спрямовані на групи реагування на інциденти кібербезпеці (CERT). Тривалість дії Трастового фонду спочатку була розрахована на 24 місяці. Обсяг Проекту залежив від наданих внесків і був продовжений. Компанія RASIROM RA відповідатиме за реалізацію технічної складової і пов'язані з цим тренінги та консультативні послуги. Служба безпеки України є відповідальною за координацію забезпечення належного та своєчасного виконання всіх етапів реалізації Трастового фонду. Було здійснено спрощення поставок українським відомствам-отримувачам обладнання, програмного забезпечення, послуг інсталяції та конфігурації обладнання, забезпечення якісної та повноцінної роботи наданого технічного та програмного обладнання відповідно до технічних специфікацій, підтримки та надання послуг з ремонту доставленого технічного обладнання і програмного забезпечення

відповідно до умов компаній-постачальників, протягом одного року після інсталяції, організації для українських відомств навчальних тренінгів з правил користування залученого технічного обладнання і програмних засобів.

Служба безпеки України за погодженням з іншими українськими відомствами має створювати необхідні умови для установки та конфігурації технічного і програмного забезпечення або запропонувати письмові гарантії від інших українських відомств-отримувачів, забезпечити режим експлуатації, який вимагається технічними специфікаціями отриманого обладнання, а також наявність підготовленого персоналу, визначити відповідний персонал для участі у тренінгах з операцій конфігурації технічного обладнання та інсталяції програмного забезпечення, використовувати отримане технічне і програмне забезпечення відповідно до призначення, не продавати, не передавати та не використовувати не за призначенням інформацію та продукти, отримані в рамках Трастового фонду, забезпечити підтримку у питаннях підготовки кадрів (учбовий клас з обладнанням), забезпечити за необхідності переклад з англійської мови відповідних матеріалів, отримати у власність встановлене у її приміщеннях технічне і програмне забезпечення разом з усіма відповідними зобов'язаннями щодо цього. Трастовий фонд Україна – НАТО з кібербезпеки спрямований на надання Україні необхідної підтримки винятково для розвитку оборонних технічних можливостей (таких, як CSIRT- Cyber Security Incident Response Team, група реагування на інциденти кібербезпеки), у тому числі лабораторій для розслідування інцидентів у кібернетичній сфері.

Основним завданням Трастового фонду є підвищення технічних можливостей України у сфері кібербезпеки. Проект також включає в себе реалізацію навчально-методичних та консультативних заходів із адаптаційним підходом, які базуються на інтересах як союзників, так і України та виходить з вимог у сфері безпеки і оборони України. Такий підхід надав можливість досягти конкретних відповідних результатів у короткостроковій перспективі, залишаючись гнучким залежно від наявності ресурсної бази та з урахуванням доцільності адаптації позитивного досвіду реалізації Трастового фонду.

Аналіз Союзниками та Україною поточного стану безпекової обстановки в Україні свідчить про те, що інформаційний простір залишається критично слабкою складовою державної безпеки та зберігає високий ступінь уразливості перед кіберзагрозами. Інформаційна безпека України потребує подальшого розвитку та покращення, а робота в цьому напрямку вимагає узгоджених та скоординованих дій між правоохоронними і безпековими структурами країн та приватним сектором.

Створення Центру з розслідування злочинів в інформаційній сфері включає в себе впровадження системи, яка надасть можливість створити базу даних інформаційної сфери та міститиме інформацію про обладнання та системи захисту українських установ, а також, за потреби, деяких місце-

вих інтернет-провайдерів. Крім того, Проект передбачає можливість захисту одного або, за необхідності, більше об'єктів критичної інформаційної інфраструктури в Україні залежно від наявних коштів.

Захист мереж українських об'єктів критичної інформаційної інфраструктури буде здійснюватися на основі потреб української сторони, проте з урахуванням румунського досвіду у вказаній сфері. Усі існуючі засоби безпеки об'єктів критичної інформаційної інфраструктури або ті, що будуть придбані в рамках цього проекту, налаштовуватимуться для отримання журналів подій у сфері інформаційної безпеки, які будуть відправлятися в Центр з розслідування злочинів в інформаційній сфері через пристрої односторонньої передачі даних (з метою уникнення прямого зв'язку між мережею об'єктів критичної інфраструктури та мережею Центру з розслідування злочинів в інформаційній сфері).

Указаний Центр, створений українською стороною, працюватиме у форматі групи реагування на інциденти кібербезпеки, яка забезпечуватиме надходження до відповідної системи управління інформації про події, її подальшу обробку та накопичення в інформаційній системі подій безпеки управління[4].

Трастовий фонд з питань кібербезпеки повністю виконав першу фазу. Країна-лідер Фонду з боку НАТО – Румунія проявила цю зацікавленість рухатися далі. З огляду на президентські і парламентські вибори 2019 р. в України питання кібербезпеки, зокрема виборчої системи, було дуже важливим[5]. Трастовий фонд з питань кібербезпеки реально сприяє реалізації стратегії кібербезпеки України. Ця стратегія визначає пріоритети національних інтересів України у сфері кібербезпеки, наявні та потенційно можливі кіберзагрози життєво важливим інтересам людини і громадянина, суспільства та держави в кіберпросторі, пріоритетні напрями, концептуальні підходи до формування та реалізації державної політики щодо безпечного функціонування кіберпростору, його використання в інтересах особи, суспільства і держави, підвищення ефективності основних суб'єктів забезпечення кібербезпеки, насамперед суб'єктів сектору безпеки і оборони, щодо виконання завдань у кіберпросторі, а також потреби бюджетного фінансування, достатні для досягнення визначених цілей і виконання передбачених завдань, та основні напрями використання фінансових ресурсів[6].

Румунський парламент першим після підписання ратифікував Угоду про асоціацію України з ЄС у липні 2014 року. У квітні 2016 році Міністер-

---

[4] Угода про реалізацію Трастового фонду Україна – НАТО з питань кібербезпеки між Службою безпеки України та Румунською службою інформації. Портал Верховної Ради України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/642_063

[5] Україна розраховує на допомогу НАТО в кіберзахисті виборчої системи. Сайт Укрінформ. URL:https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/2610138-ukraina-rozrahovue-na-dopomogu-nato-v-kiberzahisti-viborcoi-sistemi.html

[6] Закон України Про національну безпеку України. Портал Верховної Ради України. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19

ство оборони Румунії навіть запропонувало ідею створення Чорноморського флоту НАТО за участі ВМС України. На відміну від Угорщини, з Румунією вдалося в основному вирішити мовну суперечку. Через закон про освіту у вересні 2017 року почалася певна криза у відносинах України з Румунією. 11 грудня 2017 р. Венеційська комісія оприлюднила рекомендації щодо закону. У рішенні комісії йшлося про те, що Україна має право сприяти вивченню державної мови, але закон не визначає гарантії навчання мовою нацменшин. Бухарест і Київ домовилися, що імплементація угоди буде відбуватися під чітким моніторингом з румунської сторони. Український уряд пообіцяв румунській стороні поправки не в закон, а в підзаконні акти, гарантуючи, що ніякого звуження прав румунської меншини не буде. Конфлікт легко вирішити фінансуванням румунських шкіл за участі Румунії і забезпеченням паралельного вивчення румунської та української мов. Румунія, на відміну від Угорщини, прагматично підходить до відносин з Україною і не збирається блокувати євроатлантичну інтеграцію країни, оскільки вона – в інтересах Бухареста[7].

Бачення спільного ворога зближує позиції України та Румунії. Сьогодні Румунія побоюється тільки російського фактора і прагне якимось чином його зменшити. Розміщуючи американські військові бази на своїй території, Бухарест захищає себе від вторгнення, але при цьому він повинен подбати і про захист від регіональних негативних факторів, які загрожують стабільності та процвітанню румунської держави. Для цього Румунія повинна взяти на себе роль регіонального лідера, що також підтримується Вашингтоном. Виходячи з нових завдань, румунське керівництво починає дуже енергійно займатися питаннями регіонального та чорноморського співробітництва. Румунія бере на себе відповідальність за зміцнення демократії на пострадянському просторі з тим, щоб гармонійно влитися в Європу і зайняти там свою, але потрібну новій Європі нішу.

Об'єднані зусилля України та Румунії допомогли б двом державам зміцнити свої позиції, реалізувати свої політичні цілі, протиставити себе російському впливу і сформувати образ носія демократичних і європейських цінностей в очах решти держав регіону. А в довгостроковій перспективі, можливо, Україна зможе досягти стратегічної незалежності від Росії, до чого вона прагне вже багато років своєї незалежності.

Враховуючи позитивний процес інтеграції Румунії до Європейського Союзу та Північно-Атлантичного альянсу, вивчення її досвіду особливо актуальне для України, котра задекларувала своє прагнення стати повноправним членом НАТО та ЄС. Окрім того, важливу роль у процесі європейської інтеграції і створенні Європи без внутрішніх кордонів відіграє також транскордонне співробітництво України і Румунії. Інтерес до послідовної підтримки та висхідного розвитку україно-румунського діалогу підтвер-

[7] Ерман Г. Як Україні та Румунії вирішити мовну суперечку. Сайт української служби BBC. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/features-42664117

джується невичерпними історичними, культурними і духовними зв'язками двох народів. Схожість стратегічних орієнтирів України і Румунії складає підґрунтя розбудови і зміцнення транскордонного співробітництва двох держав.

Спираючись на досвід Румунії, Україна поділяє спільні з НАТО цінності та стратегічні цілі, Україна розглядає інтеграцію в політичні та військові структури Організації Північноатлантичного Договору як пріоритетний напрям своєї зовнішньої і внутрішньої політики. Річні національні програми під егідою Комісії Україна – НАТО визначають стратегічні орієнтири для проведення системних політичних, військових, безпекових і соціально-економічних реформ в Україні. Україна забезпечуватиме поступову конвергенцію у сфері зовнішньої і оборонної політики та розвиватиме взаємодію з країнами Альянсу для посилення спроможностей сектору безпеки і оборони, а також підтримання міжнародної безпеки і стабільності.

Наприкінці лютого 2019 р. країни Б-9 (Румунія, Болгарія, Чехія, Естонія, Угорщина, Латвія, Литва, Польща та Словаччина) під час свого саміту підкреслили важливість подальшої присутності НАТО від Балтійського моря до Чорного моря. У документі підтримується консолідована військова присутність США та Канади в Європі, особливо на східному фланзі НАТО. Дев'ять європейських лідерів підкреслили стурбованість з приводу конфлікту на сході України та недавньої напруженості в Азові та Чорному морі. Вони знову наголошують на підтримці підходу НАТО до Росії на основі сильного стримування і оборони, а також на відкриття діалогу. Вони забезпечують підтримку політики НАТО «Відкриті двері», зобов'язання щодо безпеки і стабільності Західних Балкан, вони підтверджують підтримку територіальної цілісності та суверенітету України, Грузії та Республіки Молдова[8].

Улітку 2019 р. США за запитом НАТО розмістять у Румунії систему THAAD (Terminal High Altitude Area Defense) для підтримання протиракетної оборони Північноатлантичного альянсу. Система протиповітряної оборони THAAD призначена для висотного заатмосферного перехоплення ракет у радіусі до 200 кілометрів. Це заплановане і тимчасове розгортання THAAD свідчить про прихильність США принципам захисту союзників по НАТО і забезпечує стримування потенційних противників за межами європейського театру дій. Систему буде розміщено на території румунської військової бази Девеселу. THAAD з 69-ї артилерійської бригади протиповітряної оборони, 32-ї армії і командування протиповітряної оборони, що базується в Форт-Худі, штат Техас, буде інтегрований в існуючу архітектуру протиракетної оборони НАТО протягом обмеженого періоду часу – на період планового технічного обслуговування та оновлення системи протиракетної оборони Aegis Ashore у Румунії. Союзне повітряне командування

[8] B9 Summit Declaration: importance of NATO forward presence from Baltic Sea to Black Sea. Сайт Румунської агенції новин URL: https://www.actmedia.eu/daily/b9-summit-declaration-importance-of-nato-forward-presence-from-baltic-sea-to-black-sea/79831

НАТО візьме на себе оперативний контроль над THAAD протягом усієї своєї місії[9].

У першій половині 2019 року Румунія вперше головує в Раді Європейського Союзу. МЗС Румунії окреслило основні пріоритети головування, які відображають потребу у згуртованості: Європа зближення: зростання, згуртованість, конкурентоспроможність, зв'язок; безпечніша Європа; Європа як сильний глобальний суб'єкт; Європа спільних цінностей. Серед пріоритетів Румунського Головування в Раді Європейського Союзу Східне партнерство і Чорноморський регіон, заходи та ініціативи ЄС, які фокусуються на Україні та Чорноморському регіоні. Головування Румунії проходитиме під гаслом «Згуртованість, спільна європейська цінність». У цьому контексті прикро, що голова Єврокомісій Жан-Клод Юнкер поставив під сумнів готовність Румунії до головування в ЄС на тлі глибоких політичних розбіжностей всередині країни і спірної судової реформи [10].

Для України було безумовно важливим, що б під час свого головування Румунія більше уваги приділяла підкресленню фактів російської агресії та мілітаризації Криму. ЄС має краще розуміти загрозу, з якою Україна зіткнулася, і щоб у ЄС було більше можливостей її приборкати. Румунія може стати реальним драйвером, який почне штовхати Євросоюз до вироблення стратегії щодо Чорноморського регіону. Після вступу Румунії і Болгарії до ЄС, здавалося, що Чорне море стало морем Європейського Союзу (враховуючи переговори про вступ Туреччини та європейські прагнення Грузії і України). Але Російська Федерація зараз, після окупації і анексії українського Криму і подій, які відбуваються на Азові, намагається перетворити Чорне море на російське озеро.

Зберігається відчуття, що на Заході немає розуміння, як діяти з Російською Федерацією, яка грубо порушує міжнародне право і є надія, що Румунія, близька до України, може сприяти адекватному розумінню геополітичної ситуації.

Також для України важливо, щоб питання звільнення українських громадян, військовополонених моряків частіше звучало під час офіційних виступів. Про це дуже важливо говорити, бо для відновлення довіри до міжнародного права необхідно, щоб питання захисту прав людини, питання захисту політичних в'язнів, які перебувають у РФ чи на окупованих територіях, було на порядку денному. На думку Посла Румунії в Україні Крістіана-Леона Цуркану зараз в Раді ЄС головує не просто сусід України – головує друг[11].

---

[9] НАТО зміцнює оборону: США перекинуть на територію Румунії систему ПРО THAAD. Сайт Центру міжнародної безпеки і партнерства. URL: http://www.ispc.org.ua/archives/5310

[10] Румунія розпочала головування у Раді ЄС на тлі сумнівів у її готовності до цього. Сайт Європейська правда. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2019/01/1/7091165/

[11] Національний координатор УНП – про пріоритети румунського головування та співпрацю між Україною та Румунією. Українська національна платформа Форуму громадянського

9 травня 2019 р. в Сібіу пройшов неформальний саміт глав ЄС. Президент Румунії Клаус Йоганніс перед обранням був мером у Сібіу[12].

За підсумками саміту було ухвалено спільну декларацію, що включає 10 пунктів. Безумовно, згадки про Україну в Декларації Сібіу немає. Втім принципово важливо, що у документі політики задекларували зобов'язання виступати єдиною Європою в якості відповідального глобального гравця, приймати спільні та єдині рішення, ставити людей понад політикою, захищати громадян ЄС, європейський устрій життя, демократію та верховенство права[13]. Саме збереження і повернення до спільних європейських цінностей дає надію Україні на немарність нашої Революції Гідності.

Таким чином, російська агресія в Україну стала каталізатором розбудови стратегічного партнерства між Румунією та Україною. Схожість стратегічних орієнтирів складають підґрунтя розбудови і зміцнення двосторонніх відносин між країнами. Наявність відповідної міжнародно-правової бази обумовлює поглиблення партнерства. Спільність цілей надає перспективу сприяння з боку Румунії євроатлантичній і європейській інтеграції України. Подальша співпраця між Україною та Румунією відкриватиме нові шляхи для започаткування та реалізації спільних ініціатив, які відповідатимуть інтересам обох держав.

Література

Договір про відносини добросусідства і співробітництва між Україною та Румунією. Портал Верховної Ради України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/642_003.

Ерман Г. Як Україні та Румунії вирішити мовну суперечку. Сайт української служби BBC. URL: https://www. bbc.com/ukrainian/features-42664117

Закон України Про національну безпеку України. Портал Верховної Ради України. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19

НАТО зміцнює оборону: США перекинуть на територію Румунії систему ПРО THAAD. Сайт Центру міжнародної безпеки і партнерства. URL: http://www. ispc.org.ua/archives/5310

Національний координатор УНП – про пріоритети румунського головування та співпрацю між Україною та Румунією. Українська національна платформа Форуму громадянського суспільства Східного Партнерства. URL: http://eap-csf.org.ua/natsionalniy-koordinator-unp-pro-prioriteti-rumunskogo-golovuvannya-ta-spivpratsyu-mizh-ukrayinoyu-ta-rumuniyeyu/

суспільства Східного Партнерства. URL: http://eap-csf.org.ua/natsionalniy-koordinator-unp-pro-prioriteti-rumunskogo-golovuvannya-ta-spivpratsyu-mizh-ukrayinoyu-ta-rumuniyeyu/

[12] Саміт у Сібіу і декларація про єдність Європи. Українські національні новини. URL:https://www. unn.com.ua/uk/publication/1799176-samit-u-sibiu-i-deklaratsiya-pro-yednist-yevropi

[13] The Sibiu Declaration. Портал Європейських комісій. URL: https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2019/05/09/the-sibiu-declaration/

Румунія розпочала головування у Раді ЄС на тлі сумнівів у її готовності до цього. Сайт Європейська правда. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2019/01/1/7091165/

Саміт у Сібіу і декларація про єдність Європи. Сайт Інформаційного агентства Українські національні новини. URL: https://www.unn.com.ua/uk/publication/1799176-samit-u-sibiu-i-deklaratsiya-pro-yednist-yevropi

Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Румунії про заходи зміцнення довіри і безпеки. Портал Верховної ради України. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/642_060

Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Румунії стосовно співробітництва у сфері військових перевезень. Портал Верховної ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/642_004-16

Угода про реалізацію Трастового фонду Україна – НАТО з питань кібербезпеки між Службою безпеки України та Румунською службою інформації. Портал Верховної ради України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/642_063

Україна розраховує на допомогу НАТО в кіберзахисті виборчої системи. Сайт Укрінформ. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/2610138-ukraina-rozrahovue-na-dopomogu-nato-v-kiberzahisti-viborcoi-sistemi.html

B9 Summit Declaration: importance of NATO forward presence from Baltic Sea to Black Sea. Сайт Румунської агенції новин URL: https://www. actmedia.eu/daily/b9-summit-declaration-importance-of-nato-forward-presence-from-baltic-sea-to-black-sea/79831

The Sibiu Declaration. Портал Європейських комісій. URL: https://www. consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2019/05/09/the-sibiu-declaration/

Релігія й церква в Карпатській Україні

Mykola Vehesh / Микола Вегеш,
Irina Liuba Horvat / Ірина Люба Горват

Religia și biserica în Ucraina Carpatică. *În articol se prezintă situația religioasă și ecleziastică din Transcarpatia (Rusy Subcarpatică - Ucraina Carpatică) în ajunul celui de-al Doilea Război Mondial. Autorii analizează o serie de reviste religioase și periodicele din Transcarpatia din acea vreme, activitățile celor mai marcante personalități eclesiastice, sociale și politice, precum Dionýz Dionýz Njarady Njarady, Augustin Voloșin, Olexandr Stoyka, Yuri Staninets. O atenție deosebită este acordată relației dintre credincioșii confesiunii greco-catolice și ortodoxe. Este vorba de represiunile în masă împotriva clerului după ocuparea Ucrainei Carpatice de către trupele Ungariei Hortiste.*

Religion and Church in Carpathian Ukraine. *The article attempts to investigate the religious-church situation in the Transcarpathian region (Pidkarpatska Rus – Carpathian Ukraine) on the eve of the World War II. The authors analyse different religious periodicals, the Transcarpathian periodicals of that time, the works of famous church and public figures – Dionizij Nyaradi, Augustine Voloshyn, Oleksandr Stoyka and Yuriy Stanynets. Considerable attention is drawn to the relationships between the believers of the Greek Catholic and Eastern Orthodox confessions. The article researches the mass repressions against the clergy after the occupation of the Carpathian Ukraine by the troops of the Horthyst Hungary.*

Cuvinte cheie: *Ucraina Carpatică, guvernul lui Augustin Voloșin, Biserica Greco-Catolică, Biserica Ortodoxă, reviste religioase, represiunea maghiară.*

Keywords: *Carpathian Ukraine, government of Augustine Voloshyn, Greek Catholic Church, Orthodox Church, religious periodicals, Hungarian repressions.*

Багаторічна національно-визвольна боротьба закарпатських українців за свої автономні права завершилася їх здобуттям у жовтні 1938 р., коли празька влада призначила головою місцевого уряду Андрія Бродія, а незабаром Августина Волошина. 12 лютого 1939 р. в краї відбулися вибори до Сойму Карпатської України, який 15 березня проголосив повну незалежність. До цих яскравих і віког.омних подій спричинилися українські політичні партії, різноманітні патріотичні товариства, зокрема «Просвіта», цілий ряд відомих громадсько-політичних діячів краю, які протягом усього міжвоєнного періоду пропагували українську ідею, відстоювали право місцевого населення на власну державність. Немаловажну роль у цих проце-

сах відігравала Греко-Католицька Церква, яка впродовж кількох десятиліть виховала цілу плеяду яскравих особистостей, до яких належали Президент Карпатської України Августин Волошин, патріотичні українські священики та культурно-освітні діячі Кирило Феделеш, Степан Сабол (Зореслав), Карло Купар, Юрій Станинець та багато інших. Разом з тим, необхідно констатувати, що окремі закарпатські священики не підтримали українську ідею й відкрито агітували проти неї. Нерідко вони вели відверту боротьбу проти автономного уряду Августина Волошина й підтримували ідею входження Закарпаття до складу гортистської Угорщини. З окупацією угорськими військами Карпатської України розпочалися масові репресії проти її захисників. Не оминула ця участь і представників духовенства.

Враховуючи той факт, що правдива історія церкви на Закарпатті до проголошення незалежності України була заборонена, перші об'єктивні наукові публікації побачили світ за кордоном. Їх авторами, як правило, були активні учасники національно-визвольних змагань 1938-1939 років, які емігрували після окупації Закарпаття гортистськими військами в країни Європи та Америки. Ґрунтовні монографії про вищеназвані події видали В. Шандор, А. Штефан, С. Росоха, Ю. Химинець. Великий фактичний матеріл міститься в споминах та опублікованому щоденнику головного редактора урядової газети «Нова свобода» В. Гренджі-Донського. Серед істориків української діаспори США, які впродовж багатьох років досліджували історію Греко-Католицької Церкви часів Карпатської України, необхідно назвати П. Стерча, О. Данка, В. Маркуся, П. Р. Магочія, А. Пекаря, М. Утриска, І. Лисяка-Рудницького та ін. В Україні найповніше вищеназвана проблема знайшла своє відображення на сторінках тритомної праці «Нариси історії Закарпаття», яка побачила світ на початку 90-х років під редакцією професора І. Гранчака. На жаль, у ній більше місця відводилося не стільки Карпатській Україні, як релігійній ситуації на Закарпатті протягом міжвоєнного періоду. Найповніше ця проблематика досліджена в монографіях та статтях М. Болдижара та М. Палінчака. Питання релігії та церкви в часи Карпатської України досліджували П. Чучка, О. Хланта, Н. Бенько, О. Довганич. Авторами монографій про життєвий шлях і громадсько-політичну діяльність Августина Волошина виступили М. Токар, М. Зимомря, В. Гомоннай, М. Кляп, В. Туряниця, В. Сергійчук. Взаємовідносини Августина Волошина з митрополитом Андреєм Шептицьким досліджували О. Хоменко і В. Басараб. Багатогранну діяльність Діонизія Няраді досліджував І. Ліхтей.

Основною метою є дослідження головних аспектів церковно-релігійної ситуації, яка склалася в Карпатській Україні наприкінці 30-х років, коли молода держава пройшла своєрідну еволюцію від автономії до проголошення повної незалежності. Значна увага звертається на взаємовідносини між представниками Православної та Греко-Католицької Церков, на діяльності найвідоміших представників духовенства Закарпаття Августина Волошина, Діонизія Няраді та Олександра Стойки.

Наприкінці 30-х років Греко-Католицька Церква на території нерадянської України налічувала 4.370.000 вірників, 3.040 парохій з 4.440 церквами. У п'ятьох єпархіях з двома Апостольськими адміністраторами діяли два єпископи та один митрополит. За підрахунками І. Ортинського, на західноукраїнських землях несли службу 2.950 священиків, 520 ієромонахів (священиків-ченців), 1. 100 монахинь, 540 студентів богослов'я, 4 малі семінарії, 41 католицька організація та 38 часописів, журналів і видавництв[1]. На території Закарпаття налічувалось 410.000 греко-католиків[2].

У 1936 р. в краї було зареєстровано 140.000 чоловік православного віросповідання, їх обслуговувало 67 служителів культу (15 монахинь та 52 священики)[3]. На думку В. Маркуся, «на території Чехо-Словаччини в 20-30-х роках розгорнувся рух православ'я, так що скоро Греко-Католицька Церква втратила монопольне становище серед українців. Православіє ширилося з ініціятиви головно російських, як і буковинських та галицьких русофільських, емігрантів та завдяки підтримці празького уряду, який бачив у новому релігійному русі реакцію на політичний курс великої частини змадяризованого греко-католицького духовенства»[4]. Першим сербським єпископом на Закарпатті був Досифей, пізніше Владимир, якого угорці після окупації усунули.

2 листопада 1938 р. відбувся Віденський арбітраж, у результаті якого під Угорщиною залишилось 35 греко-католицьких парафій на чолі з єпископом О. Стойкою, який залишився в Ужгороді[5]. Отже, у Карпатській Україні залишилось 280 парафій, які не мали єпископа[6]. Уже 3 листопада 1938 р. від імені Мукачівської греко-католицької єпархії та ряду політичних партій і об'єднань був складений меморандум, який передали урядам Чехословаччини, Великобританії, Франції, Німеччини, Італії, Польщі, Румунії, Угорщини та Югославії. У ньому вказувалося, що «віденський арбітраж відторгнув від Карпатської Русі головне місто Ужгород і промисловий центр Мукачево, без яких край з точки зору економічної, культурної та національної існувати не може. Тому заявляємо, що і після віденського арбітражу розглядаємо цю територію єдиною і неподільною»[7]. Цей меморандум не справив ніякого впливу на ініціаторів арбітражу у Відні, а тому мав символічне значення.

---

[1] Оршан Я. Закарпаття. Париж, 1938. С. 118.

[2] Стерчо П. Карпато-Українська держава: З історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках. Торонто, 1965; Львів: За вільну Україну, 1994. С. 85.

[3] Палінчак М. Державно-церковні відносини на Закарпатті та в Східній Галичині в 20 – середині 30-х років XX століття. Ужгород, 1996. С. 47.

[4] Маркусь В. Нищення греко-католицької церкви в Мукачівській єпархії в 1945-1950 рр. Відбитка із Збірника присвяченого памяті З. Кузелі. Записки НТШ. Т. CXIX. Париж, 1982. С. 5.

[5] Бенько Н. Міжконфесійні відносини на Закарпатті в політичних подіях 1938-1949 рр. Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею. Випуск другий. Ужгород, 1996. С. 103-119.

[6] Магочій П. Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948). Ужгород, 1994. С. 15.

[7] Довганич О. Д., Пашкуй З. А., Троян М. В. Закарпаття в роки війни. Ужгород: Карпати, 1990. С. 18.

Єпископ О. Стойка зробив спробу підпорядкувати собі греко-католицькі парафії Карпатської України. Він направив до Хуста наймолодшого каноніка Людовика Міню, щоб той управляв 280 парафіями. Ватикан, звісна річ, на такий крок не пішов.

У ситуації, яка склалася, проявив ініціативу єпископ Крижевацької греко-католицької єпархії Діонизій Няраді, який «подав меморандум на руки кардинала Євгена Тіссерана, секретаря Конгрегації Східної Церкви в Римі, інформуючи, що в Карпатській Україні понад 400. 000 вірних залишається без єпископа»[8]. 14 листопада 1938 р. Папа Пій XI прийняв на аудієнції Д. Няраді, під час якої доручив йому «піклуватися найбіднішим народом Підкарпаття, що лишився без пастиря й інших необхідних засобів»[9]. 15 листопада 1938 р. Кардинал Є. Тіссеран від імені Святої Конгрегації Східної Церкви у Ватикані видав декрет №653/38, згідно з яким «цілковито уступає юрисдикція Всепреосвященного Олександра Стойки, мукачівського єпископа Русинів у парохіях його дієцезії, що находяться поза границями угорського Королівства, аж доки Апостольська Столиця інакше не зарядить. Усякі інші зарядження цьому противні, оцим устають»[10]. Причина такого кроку Ватикану пояснювалась наслідками Віденського арбітражу, після якого відбулося «нове розграничення між Чехословацькою Республікою і Королівством Угорщини» і «більша часть Парохій мукачівської дієцезії Русинів у дійсності остала відлучена від міст Мукачева й Ужгорода»[11]. У зв'язку з тим, що «мукачівському єпископові Русинів тепер неможливо дістатися з одної частини (дієцезії) до другої принадлежної до його юрисдикції», Ватикан «зволив поручити Високопреосвященному др. Діонизію Няраді, єпископові крижевацькому, щоб перебрав пастирський уряд Апостольського Візитатора мукачівської єпархії Русинів, що знаходяться в Чехословацькій Республіці, і щоб про все інформував Апостольську Столицю»[12].

Ще в 1934 р. «Благовісник» повідомляв, що в найближчому часі має виникнути нове греко-католицьке єпископство в Хусті. Це дало б можливість Ватикану перетворити Ужгородську єпархію на митрополію. Однак урядове повідомлення Апостольської Столиці в цій справі прийшло аж 2 вересня 1937 р. Друга світова війна перекреслила ці благонадійні плани. Щодо призначення Д. Няраді апостольським адміністратором краю, то даний акт Ватикану розцінювався тільки як тимчасовий, «в очікуванні створення власної закарпатської митрополії»[13]. В інтерв'ю газеті «Нова свобода» 12 грудня 1938 р. Д. Няраді сказав: «Є отже, дві єпархії, й наша, поки що буде управ-

---

8 Стерчо П. Названа праця. С. 84.

9 Там само. С. 84-85.

10 Нова свобода. 1938. 6 грудня.

11 Там само.

12 Нова свобода. 1938. 6 грудня.

13 Пекар А. Мукачівська Єпархія і Галицька митрополія. Українські Карпати: етнос, історія, культура. Матеріали міжнародної наукової конференції. Ужгород: Карпати, 1993. С. 402.

лювана апостольською адміністрацією, може й через довгий час... За моєю гадкою єпархія Карпатської України згодом стане дефінітивно окремою бо вже й тепер можна вважати, що Мукачівська єпархія стала двома сепаратними єпархіями. Резиденція апостольської адміністратури є тепер в Хусті і я думаю, що місце осідку єпархії буде в Столиці Уряду Карпатської України»[14].

Необхідно погодитися з твердженням П. Р. Магочія, що «оскільки Няраді був відомий українофіл, то таке призначення свідчило, що Ватикан визнає українську орієнтацію автономного уряду»[15]. Тогочасна Карпатська Україна ставала центром боротьби не тільки політичної, але і церковної. Не випадково А. Волошин у «Маніфесті уряду Карпатської України до всіх громадян Карпатської України», прийнятому 3 листопада 1938 р., закликав: «Хай пропадуть всякі релігійні й класові спори, що їх до сьогодні викликували між нами вороги нашого народу»[16]. На глибоке переконання В. Шандора, «назначенням єпископа Няраді апостольським адміністратором у Хусті Греко-Католицька Церква була з боку юрисдикції упорядкована»[17]. Що стосується Угорщини, то вона висловила Ватикану невдоволення з приводу призначення Няраді єпископом Карпатської України.

Про приїзд Д. Няраді в Карпатську Україну Міністерство закордонних справ ЧСР повідомило уряд А. Волошина 26 листопада 1938 р. «Ця вістка, – писала «Нова свобода», – викликала велике вдоволення народу Карпатської України»[18]. 29 листопада Хуст зустрів єпископа Д. Няраді, який приїхав з Ватикану через Югославію[19]. 4 грудня 1938 р. він провів першу службу Божу в Хусті, проголосивши літургію «за самостійну Карпатську Україну, за її Народ, за Владу і за її добро – щоб були всі за одно! Одно: в католицизмі, в українській народності, всі в благородній праці, культурі: словом, одні в житті і смерті!»[20]. Отже, уже з перших днів свого перебування в Карпатській Україні Д. Няраді зарекомендував себе відвертим прихильником української ідеї.

Українська орієнтація єпископа яскраво відображена в його «Пастирських листах» і «Зверненнях». В одному з перших своїх «Пастирських листів» Д. Няраді закликав: «Прошу всіх Отців, щоб Служба Божа серед тижня, коли не мають замовлених інтенцій, видправлялася по намірені Святого Отца: «Про мир усього світа», а кромі цього про добро нашої держави. Одночасно дуже поручаю всім моїм Вірним, щоб у своїх молитвах випрошували благословення для цілого нашого народу, а передусім для тих, у чиї

[14] Нова свобода. 1938. 13 грудня.

[15] Магочій П. Р. Названа праця. С. 115.

[16] Волошин А. Початки національного пробудження на Підкарпатській Русі. Августин Волошин. Твори. Ужгород: Гражда, 1995. С. 113-116.

[17] Шандор В. Спомини. Т. 1. Карпатська Україна. 1938-1939. Ужгород: МПП «Гражда»; Карпатський Союз, 1996. С. 257.

[18] Нова свобода. 1938. 27 листопада.

[19] Там само. 30 листопада.

[20] Там само. 4 грудня.

руки Боже Провидіння поставило керму нашої держави і нашого народу»[21]. 18 грудня 1938 р. Д. Нярады відвідав Перечин, де виголосив промову, у якій «закликав вірників стояти певно при вірі, що тільки у певній вірі наше спасіння й успіх нашого відродження та кращої майбутності нашого народу та державного визволення»[22]. У «Пастирському листі» від 23 грудня 1938 р. Д. Нярады сповістив вірників, що «нашу єпархію мукачівську в Чехословацькій Республіці віддав я під особливу опіку Препорочно Зачатої Діви Марії, наша ж держава проголосила її особливою Покровителькою-Заступницею Підкарпатської Держави»[23].

1 січня 1939 р. єпископ звернувся з «Батьківським зичливим словом до Впр. Отців Душпастирів», у якому закликав, щоб вони «свідомі своїх священних завдань, як найдальше держали себе від хоть якої протидержавної агітації так, щоб і найменша тінь не падала на їхню діяльність. І церковне право і сам природний закон вказують нам душ пастирям, яке має бути наше відношення до законної Влади на території, на котрій нам приходиться розвивати нашу священичу діяльність. Супроти такої Влади треба нам заняти впрост позитивне становище...»[24]. Незважаючи на цю пересторогу, українською поліцією були затримані греко-католицькі священики Н. Сілвай, І. Йосиф, З. Шолтес, І. Мінь, І. Емерик. Їх звинуватили в античеській, антиукраїнській і проугорській пропаганді та ув'язнили в концентраційний табір Думен. Безперечно, вищеназваними особами не завершувався перелік священиків, які відкрито працювали на Угорщину. Можливо, саме тому, окремими членами уряду Карпатської України вносилися пропозиції про заміну священиків у поодиноких округах[25].

Приступивши до виконання обов'язків апостольського адміністратора в Карпатській Україні, Д. Нярады виклав свою програму дій в інтерв'ю редакторові «Нової свободи» В. Гренджі-Донському 12 грудня 1938 р.: «Мій плян є такий, – сказав єпископ, – щоб кожний священик був взірцевим духовником своїх вірних і виконував свої обов'язки сумлінно і як найточніше. Другим моїм пляном є запровадити наше духовенство до діяльності Католицької Акції... Священик не сміє видтягатися від культурної праці між своїми вірниками, він повинен давати ініціятиву й брати живу участь у цій праці. А такої праці скрізь є багато: а) праця релігійного змісту, організація релігійних кружків, католицької молоді і т. п.; б) праця в читальні «Просвіти», догляд і керування нею; в) харитативно-добродійна допомога бідним; г) організовання і ведення антиалкогольних кружків... Також було б бажа-

21 Там само. 6 грудня.

22 Там само. 21 грудня.

23 Там само. 23 грудня.

24 Ліхтей І. Єпископ Діонисій Нярады і Карпатська Україна (листопад 1938 – березень 1939). Дзвони. 1995. Ч. 4. С. 4-5.

25 Вегеш М. Карпатська Україна (1938-1939): соціально-економічний і політичний розвиток. Ужгород, 1993. С. 69.

ним, щоб священство запровадило освідомлюючу працю господарського характеру… Відчити лекцій а також практичні вказівки, щоб піднести наш народ на вищий економічний рівень. Було б добре закладати при кожній парохії комітет, щоб дати можливість вишколення талановитих бідних хлопців через матеріяльну допомогу… На Карпатській Україні потрібно є видавати тижневик, де можна б містити, крім політично-культурного перегляду, також цінні господарські поради селян… Для народу є конче потрібним видавати якнайбільше дешевих популярних книжок»[26].

Д. Няраді активно почав упроваджувати свій план у життя. Єпископ заснував «Товариство греко-католицьких священиків», яке очолив Ю. Станинець, а секретарем став С. Сабол. Контакт з духовенством він підтримував при допомозі «Вісника Мукачівської єпархії в Чехословацькій Республіці», перший номер якого побачив світ 1 січня 1939 р. в Хусті. Усього вийшло п'ять номерів. У «Віснику» друкувалися звернення єпископа до священиків та вірників, інформація про життя єпархії тощо. С. Сабол видавав «Місійний календар». Ці видання друкувалися в приміщенні державної друкарні в Хусті.

Наприкінці 30-х років дві греко-католицькі вчительські семінарії значно розширили число учнів і щороку випускали по 200–250 випускників. Крім того, в Ужгороді успішно працювала греко-католицька семінарія, яка готувала священиків. За порадою уряду А. Волошина владика Д. Няраді з 1 лютого 1939 р. переніс до Оломоуца Ужгородську богословську семінарію. Її ректором було призначено монаха-василіана М. Калинця[27].

10 березня 1939 р. Д. Няраді підписав розпорядження священикам про урочисте відзначення в церквах Сойму Карпатської України: «В особливіший спосіб поручаю і заряджую, щоб у день отворення Сойму – точна дата буде оголошена в радіо – у всіх парохіях нашої єпархії на автономній території Карпатської України всечестиві отці духовні відправили Службу Божу; наперед треба повідомити вірників і місцеві уряди. Рівно ж заряджаю, щоб із тої світлої нагоди всі дзвони по наших церквах дзвонили на навечеріє (в останній вечір перед днем відкриття Сойму – Авт.) й у самий день отворення Сойму по Службі Божій – також через чверть години»[28]. Три священики були обрані послами Сойму Карпатської України – К. Феделеш, А. Довбак і Ю. Станинець. Про останнього В. Гренджа-Донський писав, що він «облюблений священик, знаменитий проповідник і відомий наш письменник»[29].

У Карпатській Україні існувало 140 православних парафій з 5 монастирями, з чого два були жіночі, а один знаходився на Пряшівщині[30]. Усього в краї налічувалося 155. 000 православних. На думку П. Р. Магочія, «право-

[26] Нова свобода. 1938. 13 грудня.
[27] Ліхтей І. Названа праця. С. 5.
[28] Документи свідчать. Ужгород: Карпати, 1985. С. 120.
[29] Гренджа-Донський В. Щастя і горе Карпатської України: Щоденник. Мої спогади / Ред. Д. М. Федака. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2002. С. 223.
[30] Стерчо П. Названа праця. С. 86.

славний єпископ… не підтримав уряд Волошина. Православне населення, якому була прищеплена любов до всякого російського, не могло перейняти українську ідеологію хустського уряду»[31]. Вважаємо, що більш має рацію В. Шандор, який твердить, що «боротьба розпочалась заслугою єпископа Саватія в православній церкві. Саватій з'явився на Карпатській Україні і відправляв Богослужіння. Православна церква на Карпатській Україні належала до юрисдикції Сербської православної церкви, а Саватій належав до московської, у Чехо-Словакії не визнаваної. Є очевидно, що метою Саватія було зробити заколот»[32].

Міністр внутрішніх справ Карпатської України Ю. Ревай під час свого перебування в Празі 4 грудня 1938 р. прийняв представника «Німецького Інформаційного Бюро», якому заявив: «Ворожа пропаганда поширює сплетні, що в Карпатській Україні є переслідування на політичному чи релігійному тлі, зокрема переслідування православного населення. Ці чутки – видумані. У Карпатській Україні немає ніяких переслідувань. Усі громадяни, без різниці політичних переконань чи релігійної приналежності – є рівні перед законом»[33]. А. Волошин 23 листопада 1938 р. прийняв архієпископа Саватія, «розмова з яким тривала 40 хвилин і торкалася справ православної церкви на Карпатській Україні. Архієпископ Саватій після розмови з прем'єром прийняв редактора «Нової свободи», і висловив велике задоволення, що прем'єр з повним зрозумінням і прихильністю ставиться до потреб православної церкви на Карпатській Україні»[34]. 28 листопада А. Волошин прийняв нового єпископа православної церкви В. Раїча з Мукачева, який «зложив прем'єрові заяву лояльності до Карпатоукраїнської держави та її влади»[35]. 21 грудня А. Волошина відвідав сербський православний митрополит Йосиф у супроводі єпископа В. Раїча й архімандрита О. Кабалюка. Делегація передала привітання від патріарха православної церкви Гаврила. Митрополит Йосиф запевнив А. Волошина, що православна церква буде лояльна до влади Карпатської України та не буде втручатися до національних справ.

Таким чином, уряд А. Волошина пішов на зближення з керівництвом православної церкви, яке почало приносити перші позитивні наслідки. У с. Копашньові під час святкування храму церкви святого Михайла православний архієпископ закликав молитися за «Богохраниму Карпатську Україну та її правительство»[36]. Представники православної митрополії, поруч з греко-католицьким єпископом Д. Нярâді, брали участь у роботі з'їзду Карпатської Січі в Хусті як почесні гості[37]. Серед питань, які обговорювалися

[31] Магочій П. Р. Названа праця. С. 115.
[32] Шандор В. Названа праця. С. 257.
[33] Нова свобода. 1938. 4 грудня.
[34] Там само. 27 листопада.
[35] Там само. 30 листопада.
[36] Палінчак М. М., Болдижар М. М. Релігія і церква на Закарпатті в 20-30-х рр. Нариси історії Закарпаття. Т. 2. Ужгород, 1995. С. 447.
[37] Карпатська Січ. Матеріали наукової конференції. Ужгород, 1996. С. 104.

29 грудня 1938 р. на засіданні Синодального Комітету Української Православної Митрополії Карпатської України значилося наступне: «Українська православна церква на службі відродження Карпатської України та розбудови церковної організації і наше відношення до інших церков»[38]. Ці факти є доказом того, що керівництво православної церкви в Карпатській Україні лояльно відносилося до уряду А. Волошина та політики, яку проводив його кабінет.

На закарпатській території, яку окупувала Угорщина, греко-католицьким єпископом Мукачівської єпархії був Олександр Стойка. Високоосвічена і з багатим досвідом людина, він проводив нечітку та непослідовну політику, нерідко міняючи свої погляди. 26 жовтня 1938 р., коли А. Волошин став прем'єр-міністром Підкарпатської Русі, під час благодарственного молебня єпископ О. Стойка назвав його «батьком народу»[39]. У першій половині березня 1939 р. єпископ у виступі по радіо заявив: «...Місце русинського народу може бути тільки в тій Угорщині, де він протягом тисячі літ ділив добро і лихо з братським угорським народом... І тепер, у ці години, коли героїчна армія Угорщини святого Стефана наближається до Карпатських гір, щоб визволити нас, русинів, від відчайдушного пекла, ми бачимо в цьому святу волю доброго Бога, який турбується за долю народів і націй. Ці герої-гонведи... з братньою любов'ю об'єднаються з нашими русинськими солдатами, щоб пліч-о-пліч навіки забезпечити повагу до віри і церкви русинського народу, забезпечити захист наших святих традицій і можливість матеріального життя, гідного людини. Приймайте з довір'ям і любов'ю гонведів»[40]. О. Стойка завершив свій виступ словами: «Хай живе наша тисячолітня батьківщина – Угорщина, хай живе наш улюблений пан регент і хай живе наш дорогий русинський народ»[41]. У пасхальному посланні від 2 квітня 1939 р. О. Стойка закликав славити угорських загарбників і з радістю віддати їм багатства краю[42].

13 червня 1939 р. О. Стойка склав присягу на вірність Угорщині: «Я, д-р. Стойка Олександр, як це личить єпископові, присягаю святим Євангелієм, що буду вірним прихильником регента Угорщини, і обіцяю, що ні посередньо, ні безпосередньо не братиму участь у справах, які суперечать інтересам Угорщини. Боже, мені допоможи!»[43]. Однак незабаром О. Стойка переконався, що угорські власті ведуть подвійну гру. Цим самим вони дискредитували себе в очах єпископа. Як вважають сучасні дослідники[44], О. Стойка спрямував усі зусилля на захист свого народу. Своїм відважним виступом не дозволив деградувати прелата ректора Олександра Хіру, якого

[38] Нова свобода. 1938. 29 грудня.
[39] Бенько Н. Названа праця. С. 104.
[40] Документи свідчать. С. 122.
[41] Там само.
[42] Там само.
[43] Там само.
[44] Бенько Н. Названа праця. С. 107.

нова угорська влада довгий час ігнорувала в семінарії. Він постарався також, щоб керівництво семінарії залишилося в руках священиків-народовців. Студійні місця в семінарії він заповняв селянськими хлопцями і піклувався про піднесення релігійно-культурного життя народу. Під його керівництвом видавалися офіційний орган Мукачівсько-Пряшівської єпархії «Душпастир», часописи «Благовісник» і «Місійний вісник». Однак, незважаючи на це, єпископ О. Стойка, безперечно, усе зробив для того, щоб прискорити окупацію Карпатської України Угорщиною.

Адміністратором православних приходів на окупованій угорськими військами західній частині Закарпаття Владимир Раїч призначив ігумена Аврікія. Єпископу В. Раїчу було запропоновано прийняти угорське громадянство, але він відмовився. У зв'язку з цим Міністерство культів Угорщини заявило, що В. Раїч – підданий іншої країни і тому він не може бути визнаний урядом як уповноважений по виконанню функцій єпископа у їх державі. Він був інтернований як особа неблагонадійна для угорських властей. На його місце було призначено ігумена Феофана Сабова, але і його незабаром усунуто[45]. «Загальне враження населення Закарпаття про ставлення мадярської влади до закарпатських церков, – писав відомий дослідник історії церкви О. Данко, – можна у спрощеній формі окреслити так: мадярська влада фаворизувала Греко-Католицьку Церкву, а до православної ставилася вороже чи, щонайменше, по-мачушиному... Православна церква Закарпаття... пройшла шлях від стану церкви переслідуваної на самому початку до стану церкви підтримуваної тією ж мадярською владою»[46]. Згідно з угорською статистикою, у 1940 р. в Закарпатті налічувалося 110 тисяч православних[47].

15 березня 1939 р. угорські війська розпочали окупацію Карпатської України. Через деякий час почалися масові репресії, які не обминули і представників церкви, причому, не мало суттєвого значення, до якої конфесії належав той чи інший священик. «Архівні матеріали свідчать, – довели П. Чучка і Е. Швед, – що наступ угорських властей на українську ідею на Закарпатті в міжвоєнні роки не припинявся. Деякі з них наочно показують динаміку і технологію цього наступу, розкривають спеціальність служб киймел-гарітов, називаючи конкретних осіб, яких брали на мушку з метою фізичної розправи угорські репресивні органи напередодні другої світової війни, зокрема з осені 1938 по весну 1939 року»[48]. Ці вчені віднайшли два архівні документи під назвами «Спис цих українців, які з метою сильно шкодили так

[45] Хланта О. Деякі питання керівництва Мукачівською єпархією православної церкви в Закарпатській Україні у 1939-1944 рр. Науковий збірник Краєзнавчого музею. Випуск 2. С. 103-119.

[46] Данко О. Угорська політика відносно православної церкви на Закарпатті в 1939-1944 рр. Культура Українських Карпат: традиції і сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції. Ужгород, 1994. С. 362.

[47] Маркусь В. Названа праця. С. 5.

[48] Чучка П., Швед Е. На шляху до Ковнера – 42. За Українське Закарпаття: Дослідження, статті, спогади / Упор. В. Маркусь, В. Худанич. Ужгород: Гражда, 1994. С. 38.

мадярському, як руському народу» і «Спис цих українців, які намагалися шкодити мадярському і мадяро-руському народу», до яких занесені прізвища 140 осіб. Усі вони вважались запеклими ворогами Угорщини і підлягали знищенню. Дослідниками доведено, що списки були складені 10 листопада 1938 р., тобто відразу після завершення роботи Віденського арбітражу і задовго до вторгнення угорських військ на територію Карпатської України.

У списках значилися прізвища п'ятьох духовних осіб – Булика, В. Лара, О. Хіри, С. Папа і Ю. Станинця[49]. Необхідно додати, що в списках названі тільки добре відомі в широких колах населення люди. Час показав, що протягом 1939-1942 років усі вони пройшли крізь угорські тюрми і табори. У списках відсутнє прізвище Д. Няраді, який був відомий далеко за межами Закарпаття. Однак, незважаючи на велику популярність єпископа, «два дні після окупації Карпатської України уряд Мадярщини поставив єпископа Няраді у його власній квартирі в Хусті під строгий жандармський догляд із забороною виходити з будинку та зустрічатися з людьми. Брутальною поведінкою жандармерії та інших мадярських урядових властей єпископ Няраді зазнав всяких принижень. Тільки пізніше Апостольський нунцій в Будапешті Ангело Ротта поміг єпископові та його секретареві о. Решетилові виїхати до Риму»[50].

Брак архівних джерел стосовно гортистських репресій проти священиків дещо доповнюють спогади очевидців. Вони свідчать про жахливий терор, учинений угорцями: «Середина літургії. Не давши дослужити Службу Божу, о. Купара схопили, здерли ризи і, як злочинця, вивели з церкви… Заарештованих погнали в ліс. Зупинилися на поляні. Один зробив спробу втекти – то був Федір Розниійчук, – але його пристрелили на місці. Іншим пройшлися кулями по ногах, і всі ранені попадали на землю. Озвірілі садисти в дикій люті живим людям виколювали очі, відрізали губи, язики, розпорювали животи. Нелюдські крики, стогін, зойки поносилися над лісом. Ці люди помирали великомученицькою смертю. На гуцульщині їх називають «квасівськими мучениками»[51]. «Мене катували і судили за те, – пригадував священик Ю. Станинець, – що «брав участь у підпільній організації, яка ставила собі за мету прогнати угорських окупантів із Закарпаття». Так твердили судді і слідчі моєї «справи»… Побоями, знущанням намагалися «вибити» свідчення. Наші судді не вникали в справи»[52]. Греко-католицького священика із с. Терново на Тячівщині Погоріляка засудили до п'яти років ув'язнення[53]. Активний учасник подій 1938-1939 рр. у Карпатській Україні священик С. Пап пройшов через тортури у хустській в'язниці та концтаборі в Кривій. У 1942 р. його засудили вдруге. У вироку вказувалось: «… підсудні проголо-

[49] Чучка П., Швед Е. Названа праця.
[50] Шандор В. Названа праця. С. 257.
[51] Карпатська Січ. Матеріали наукової конференції. С. 257.
[52] Там само. С. 74-75.
[53] Там само. С. 75.

шували, що Закарпаття завжди було українською територією, такою і залишиться, у зв'язку з чим Закарпаття, якщо треба, то збройним повстанням і революційним шляхом необхідно відірвати від Угорщини і приєднати до України»[54].

Проводити репресії гортистам допомагали проугорськи налаштовані священики. Таким, зокрема, був Ю. Марина. «Він греко-католицький священик, професор і віце-ректор Богословської Семінарії в Ужгороді, – пригадував С. Пап, – своїм поводженням був занадто грубим і зарозумілим. Ніхто з питомців його не любив. Для них він не був прикладом доброго священика. У священичій рясі був мадярським шпигуном... А тепер він тут, щоб подивитись ще на конання останніх жертв мадярського насилля»[55]. Багатьом допоміг уникнути ув'язнення і зберіг життя єпископ О. Стойка.

Переважна більшість населення Карпатської України була греко-католицького віросповідання. Із середини листопада 1938 р. до середини березня 1939 р. обов'язки апостольського адміністратора в краї виконував крижеватський єпископ Д. Няраді, який відзначався своєю чіткою українською орієнтацією. Уряд Карпатської України все робив для того, щоб не виникали конфлікти між вірниками греко-католицької та православної конфесій. Православна церква, що відносилася до Сербської Православної Митрополії, лояльно ставилася до уряду А. Волошина. Мукачівський єпископ О. Стойка, який залишився на окупованій Угорщиною території, вірно служив окупантам, заохочуючи їх до повного захоплення Закарпаття. Однак у роки окупації він діяв менш активно, розчарувавшись у двоякості угорської політики. З окупацією Закарпаття військами Угорщини в краї встановився жорстокий репресивний режим, від якого постраждали представники духовенства обох конфесій.

Література

Бенько Н. Міжконфесійні відносини на Закарпатті в політичних подіях 1938-1949 рр. Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею. Випуск II. Ужгород, 1996. С. 103-119.

Вегеш М. Карпатська Україна (1938-1939): соціально-економічний і політичний розвиток. Ужгород, 1993.

Волошин А. Початки національного пробудження на Підкарпатській Русі. Августин Волошин. Твори. Ужгород: Гражда, 1995. С. 113-116.

Гренджа-Донський В. Щастя і горе Карпатської України: Щоденник. Мої спогади / Ред. Д. М. Федака. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2002.

Данко О. Угорська політика відносно православної церкви на Закарпатті в 1939-1944 рр. Культура Українських Карпат: традиції і сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції. Ужгород, 1994. С. 349-365.

Довганич О. Д., Пашкуй З. А., Троян М. В. Закарпаття в роки війни. Ужгород: Карпати, 1990.

[54] Карпатська Січ. Матеріали наукової конференції. С. 78.

[55] Там само. С. 113

Документи свідчать. Ужгород: Карпати, 1985.
Карпатська Січ. Матеріали наукової конференції. Ужгород, 1996.
Ліхтей І. Єпископ Діонисій Наряді і Карпатська Україна (листопад 1938 – березень 1939). Дзвони. 1995. Ч. 4. С. 4-5.
Магочій П. Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948). Ужгород, 1994.
Маркусь В. Нищення греко-католицької церкви в Мукачівській єпархії в 1945–1950 рр. Відбитка із Збірника присвяченого пам'яті З. Кузелі. Записки НТШ. Т. С XIX. Париж, 1982.
Оршан Я. Закарпаття. Париж, 1938.
Палінчак М. Державно-церковні відносини на Закарпатті та в Східній Словаччині в 20 – середині 30-х років XX століття. Ужгород, 1996.
Палінчак М. М., Болдижар М. М. Релігія і церква на Закарпатті в 20–30-х рр. Нариси історії Закарпаття. Т. 2. Ужгород, 1995. С. 436-447.
Пекар А. Мукачівська Єпархія і Галицька митрополія. Українські Карпати: етнос, історія, культура. Матеріали міжнародної наукової конференції. Ужгород: Карпати, 1993.
Стерчо П. Карпато-Українська держава: З історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках. Торонто, 1965; Львів: За вільну Україну, 1994.
Хланта О. Деякі питання керівництва Мукачівською єпархією православної церкви в Закарпатській Україні у 1939-1944 рр. Науковий збірник Краєзнавчого музею. Випуск 2. С. 103-119.
Чучка П., Швед Е. На шляху до Ковнера – 42. За Українське Закарпаття: Дослідження, статті, спогади /Упор. В. Маркусь, В. Худанич. Ужгород: «Гражда», 1994. С. 36-40.
Шандор В. Спомини. Т. 1. Карпатська Україна. 1938-1939. Ужгород: МПП «Гражда»; Карпатський Союз, 1996.

Державне управління трансплантацією органів: Теоретико-правовий аспект

Vadym Pishta / Вадим Пішта

Poziția administrației de stat privind transplantul de organe: aspecte teoretico-juridice. *Articolul prezintă abordările pentru definirea conceptelor de „administrație" și „administrație publică". Se atrage atenția asupra faptului că,* în *prezent, nu există o abordare unică pentru* înțelegerea *administrației publice, ceea ce indică faptul că nu există o cercetare* științifică *solidă* în *acest domeniu, precum* și *că lipsește un cadru normativ legal care să stabilească categoria „administrație publică". Este dată definiția „administrației publice* în *domeniul transplantului de organe". Sunt analizate particularitățile administrației publice* în *domeniul transplantului de organe luând* în *considerare elaborata teorie modernă a dreptului. Se face o* împărțire *a principiilor administrației publice* în *domeniul transplantului de organe* între *specii,* în *funcție de direcția* și *natura activității de management. Se prezintă o listă exhaustivă a principiilor administrației publice* în *domeniul transplantului de organe: principiile* înscrise în *Constituția Ucrainei, principiile sociale* ș *legale, principiile organizatorice* și *principiile prevăzute de legislația privind transplantul - fiind analizat fiecare principiu. O atenție deosebită se acordă principiului specific al managementului de stat al transplantului de organe,* și *anume: principiului cooperării internaționale. Pe baza exemplului României, se concluzionează că Ucraina trebuie să respecte acest principiu special* și *de asemenea, se accentuează atenția, pe activitatea Agenției Naționale de Transplant din România.*

Public Administration in the Field of Organ Transplantation: Theoretical and Legal Aspects. *The article deals with the approaches to the definition of the concepts of* "management" *and* "public *administration". Attention is focused on the fact that today there is no single approach to understanding the public administration, indicating a lack of fundamental scientific research in this area, as well as the absence of regulatory consolidation category of "public administration". We give a definition of* "public *administration in the field of organ transplantation". The features of state management in the field of organ transplantation are considered on the basis of properties developed by the modern theory of law. There is a distinction between public administration in the field of transplantation of organs by species, depending on the direction and nature of management activity. An exhaustive list of principles of state administration of organ transplantation is given: the principles enshrined in the Constitution of Ukraine, socio-legal principles, organizational principles and principles stipulated by the legislation on transplantation, each of which is being analysed. Particular attention is paid to the special principle of state*

administration of organ transplantation – the principle of international cooperation. Based on the example of Romania, we conclude with the importance of adhering of Ukraine to this special principle and focus our attention on the activities of the National Agency for the Transplantation of Romania.

Cuvinte cheie: *administrație publică, transplant de organe, principii de bază, Ucraina, cooperare internațională.*

Keywords: *public administration, organ transplantation, main principles, Ukraine, international cooperation.*

Постановка проблеми. В умовах реформування українського законодавства про трансплантацію органів необхідно дослідити основні теоретичні засади державного управління у сфері надання медичної допомоги із застосуванням трансплантації органів в Україні. Визначення категоріального апарату дозволить знайти підходи та класифікувати складові державного управління у цій сфері.

Стан дослідження. На сьогодні відсутні комплексні дослідження державного управління трансплантацією органів в адміністративно-правовій доктрині України. Уваги заслуговують праці фахівців, які досліджували як питання державного управління в цілому, так і державне управління в сфері охорони здоров'я. Серед них можемо виділити: В. Б. Авер'янова, Г. В. Атаманчука, М. М. Білинську, М. Н. Курка, Я. С. Радиша, С. А. Сивову, І. І. Фуртака та ін.

Мета статті спрямована на дослідження державного управління у сфері трансплантації органів для з'ясування дефініції цього поняття, розгляду ознак та видів, а також визначення принципів державного управління у сфері трансплантації органів.

Виклад основного матеріалу. Управлінню як правовій, соціальній, економічній та філософській категорії присвячено багато досліджень[1], внаслідок чого є чимало підходів до визначення цього поняття. Відсутність єдності в поглядах науковців залишає місце для майбутнього наукового дискурсу.

У «Філософському енциклопедичному словнику» під терміном «управління» розуміється функція високоорганізованих систем (соціологічних, біологічних, технічних), що забезпечує їхню структурну цілісність, підтримання заданого режиму діяльності, а також реалізацію програми до-

[1] Див. зокрема: Дракер П. Посткапиталистическое общество: пер. с англ. Новая постиндустриальная волна на Западе: антология. Москва. Academia. 1999. С. 95; Мельтюхова Н. М. Управління. Енциклопедичний словник з державного управління [уклад. Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна]. Київ. НАДУ. 2010. С. 123; Куц Ю. О. Проблемне поле державного управління: концептуальна демаркація. Публічне управління: теорія та практика. 2011. № 1. С. 5; Marume S. B. M., *Meaning of Public Administration*, in "*Journal of Research in Humanities and Social Science*", 2016, Vol. 4 (Is. 6), p. 15-16та ін.

сягнення мети[2].

С. В. Приживара застерігає від того, щоб піддавати занадто широкому тлумаченню поняття «управління», що стало можливим завдяки розвитку кібернетики. Разом з тим, він негативно ставиться до прихильників так званого «кібернетичного» підходу щодо тлумачення поняття «управління». Науковець стверджує, що «... розширення змісту поняття «управління» призвело до того, що воно почало втрачати власний предмет, стало вживатись для позначення явищ (зв'язків, стосунків, процесів), які не мають свідомого початку ... і дуже далекі від безпосереднього управління»[3].

Л. А. Кодзокова зазначає, що управління в загальному вигляді означає діяльність щодо керування чим-небудь, основне призначення якої полягає в забезпеченні збереження та функціонування певної структури[4].

Ще одне визначення управління знаходимо у Г. В. Атаманчука, який дає таку дефініцію цьому поняттю: «... [це] практичний, організовуючий та регулюючий вплив держави на суспільну та особисту життєдіяльність людей з метою її впорядкування, скорочення або перетворення, що опирається на її владну силу»[5].

Державне управління є безпосередньою складовою діяльності держави. Категорія «державного управління» неодноразово ставала предметом наукових досліджень[6].

Сучасні дослідники під поняттям «державне управління» розуміють:

• державну управлінську діяльність, що реалізовується різними частинами державного механізму під час виконання функцій держави;

• сферу державного управління, що позначає згруповані по різних сферах суспільного життя його галузі у вигляді державного управління економічною, соціально-культурною або адміністративно-політичною сферою;

• галузі державного управління, що включають у себе органи управління, об'єднані спільними об'єктами управління;

• галузі державного управління в сфері суспільних відносин, які виникають при здійсненні регульованих законодавством міжгалузевих держав-

---

[2] Шинкарук В. І. Філософський енциклопедичний словник. Київ. Абрис. 2002. С. 657.

[3] Приживара С. В. Управління як специфічний вид діяльності. Державне будівництво. 2012. № 1. С. 2-3.

[4] Кодзокова Л. А. Понятие управления как сферы применения норм административного права. Теория и практика общественного развития. 2015. № 20. С. 120.

[5] Атаманчук Г. В. Теория государственного управления: Курс лекций. Москва. ОМЕГА-Л. 2005. С. 62.

[6] Мосов С. П., Нижник Н. Р. Про державне управління, об'єкт і предмет його теорії. Вісник УАДУ. 2000. № 3. С. 55-61; Козаков В. М. Соціально-ціннісні засади державного управління в Україні: Монографія. Київ. Вид-во НАДУ. 2007. 284 с; Hood C., *Emerging Issues in Public Administration*, in "Public Administration", Vol. 73, Is. 1. URL: https://onlinelibrary. wiley.com/doi/abs/10. 1111/j. 1467-9299. 1995. tb00822. x; Marume S. B. M., *Meaning of Public Administration*, in "Journal of Research in Humanities and Social Science". 2016. Vol. 4 (Is. 6). pp. 16-18; Abejare A., Olla J. O.„ *Towards a Theoretical Definition of Public Administration*, in "IOSR Journal of Business and Management", March 2014. Vol. 16 (Is. 3). pp. 65-69 та ін.

но-владних контрольно-наглядових повноважень спеціального призначення;

• органи державного управління, тобто суб'єкти виконавчої влади, що наділені Конституцією або іншими нормативно-правовими актами відповідною компетенцією, а також мають певну структуру та управлінський персонал, який безпосередньо здійснює функції державного управління[7].

Разом з тим, учений М. Н. Курко відзначає, що на сьогодні в науці можна виділити два підходи, які по-різному тлумачать поняття державного управління – так звані, «широка» та «вузька» моделі[8].

Прихильники «вузької» моделі розуміння державного управління позиціонують його як виконавчу діяльність держави, що здійснюється відповідним виконавчим апаратом[9].

Інший погляд у науковців, які розглядають державне управління у «широкому» розумінні. Зокрема, йдеться про те, що державне управління здійснюється всіма органами держави[10].

Як бачимо, на сьогодні не існує єдиного підходу до розуміння державного управління. На нашу думку, це свідчить про:

1) специфічність відносин, що складаються у сфері державного управління та неможливість чітко окреслити межі державного управління через те, що ознаки державного управління вбачаються не тільки в діяльності органів виконавчої влади;

2) відсутність ґрунтовних та систематичних досліджень з питань державного управління в юридичній науці;

3) відсутність нормативно-правового закріплення поняття «державного управління».

Загальноприйнятим в Україні є поділ системи адміністративного права на дві частини: загальну та особливу. До загальної частини входять підгалузі та правові інститути, до особливої – правові інститути, що передбачають державне управління у трьох сферах – адміністративно-політичній (сюди відноситься діяльність в оборонній, внутрішній та зовнішніх сферах держави, діяльність в юстиції), економічній (діяльність у промисловій, сільськогосподарській, енергетичній сферах держави) та соціально-культурній (діяльність у сфері освіти, науки, культури та охорони здоров'я).

Ми знаємо, що сфера охорони здоров'я забезпечується завдяки безперервній діяльності всіх органів державної влади, завдяки чому і є можливим ефективне забезпечення цієї важливої соціальної функції держави. Разом з тим, найбільш ефективний механізм, завдяки якому можливим є збереження та покращення стану здоров'я, профілактика та попередження хвороб, складання та результативне виконанню соціальних програм у сфері

---

[7] Бахрах Д. Н. Административное право: учебник для вузов. Москва. Норма. 2007. С. 32-34.

[8] Курко М. Н. Зміст державного управління (теоретико-правовий аспект). Юридичнийвісник. № 1 (34). 2015. С. 36-37.

[9] Козлов Ю. М. Советское административное право. Москва: Знание. 1984. С. 8.

[10] Данилькевич Н. И. Административное право Украины. Днепропетровск: ДНУ. 2001. С. 20.

охорони здоров'я, закладений у повноваженнях органів виконавчої влади. Тому, на нашу думку, доцільно дослідити питання державного управління трансплантацією органів в Україні, що є однією зі складових частин охорони здоров'я. При цьому, ми будемо брати до уваги в якості суб'єктів державного управління органи виконавчої влади, які наділені відповідними повноваженнями у сфері трансплантації органів. Завдяки цьому ми зможемо дати визначення поняттю «державне управління у сфері трансплантації органів», а також дослідити суттєві характеристики державного управління.

Розглядаючи ознаки державного управління трансплантацією органів, слід виходити з властивостей державного управління, що вже вироблені теорією права[11]. На основі цього можемо виділити такі ознаки:

– є складовою частиною соціально-культурного сегменту державного управління;

– основною метою є забезпечення зміцнення та збереження здоров'я населення, збереження життя, ефективного та доступного для всіх громадян обслуговування відповідно до чинного законодавства;

– носить обов'язковий безперервний характер, оскільки здійснюється для забезпечення виконання нормативно-правових актів щодо трансплантації;

– здійснюється спеціально створеними органами – державними органами виконавчої влади щодо застосування законів та нормативно-правових актів;

– ці органи наділяються повноваженнями щодо прийняття власних адміністративних актів;

– взаємоузгоджує суспільні інтереси різних соціальних груп населення;

– характерною рисою є присутність горизонтальних відносин (при наявності традиційних у адміністративному праві – вертикальних) у взаєминах, які виникають з приводу трансплантації органів;

– в разі ефективного здійснення державного управління у сфері надання медичної допомоги зі застосуванням трансплантації органів відповідно до поставленої мети виступає стратегічним фактором щодо збереження та покращення здоров'я, збереження життя, що в свою чергу є запорукою ефективного розвитку суспільства.

Щодо видів державного управління у сфері, розглянутій нами, можемо диференціювати їх за різними критеріями. Залежно від напрямків управлінської діяльності, державне управління у сфері надання медичної допомоги із застосуванням трансплантації органів можна поділити на такі види:

1) внутрішнє державне управління;

2) зовнішнє державне управління.

---

[11] Державне управління охороною здоров'я в Україні: генеза і перспективи розвитку: кол. моногр. [За заг. ред. проф. Білинської М. М., проф. РадишаЯ. Ф.]. Київ: НАДУ, 2013. С. 11; Агапов А. Б. Административное право: учебник для бакалавров. Москва: Юрайт. 2016. С. 44-46.

Внутрішнє державне управління здійснюється для організації системи управління органів виконавчої влади у сфері застосування трансплантації (наприклад, розробка Міністерством охорони здоров'я державних комплексних та цільових програм, спрямованих на розвиток трансплантації).

Зовнішнє державне управління спрямоване на реалізацію владних повноважень поза системою органів виконавчої влади (наприклад, проведення центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері надання медичної допомоги зі застосуванням трансплантації інформаційно-роз'яснювальної роботи з питань законодавства про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів).

У науці адміністративного права зустрічається ще один класифікатор державного управління, відповідно до якого воно поділяється на:

1) публічне державне управління;
2) приватноправове управління[12].

Основою такого поділу є те, що адміністративне право хоч і є публічною галуззю права, однак інколи воно зачіпає питання, що виходять поза межі приватноправової компетенції.

Характерною ознакою публічного державного управління є адміністративний примус, приватноправового – рівноправність держави в приватноправових відносинах: «Публічне управління – це управління, що «примушує», тобто таке, що застосовує заходи адміністративного примусу [...] [Приватноправове] управління має місце в тих випадках, коли сама держава не виступає в ролі суверенного учасника правовідносин. Тому воно передбачає рівноправність держави як учасника приватноправових відносин»[13].

Прикладом публічного державного управління у сфері трансплантації є здійснення контролю Міністерством охорони здоров'я за діяльністю центральних органів виконавчої влади щодо організації медичної допомоги зі застосуванням трансплантації органів. Приватноправове управління, наприклад, має місце у разі укладення публічних договорів, предметом яких виступає інноваційна розробка у сфері трансплантації.

Очевидно, що головне призначення державного управління у сфері трансплантації органів, на нашу думку, полягає у належному виконанні вимог та приписів, установлених нормативно-правовими актами в зазначеній сфері всіма органами державної влади, що входять до системи органів охорони здоров'я, діяльність яких повністю або частково стосується трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів. Саме завдяки злагодженій роботі механізму державного управління можна досягти головної мети цього спеціального методу лікування – відновлення здоров'я та збереження життя людини.

Для розвитку трансплантації органів важливу роль відіграє визначення та детальне дослідження принципів як керівних правил державного

[12] Россинский Б. В., Старилов Ю. Н. Административное право. Москва: НОРМА. 2009. С. 38.
[13] Россинский Б. В., Старилов Ю. Н. Административное право. С. 39.

управління у згаданій сфері.

Під принципом у теорії права розуміють: «... вихідні, визначальні ідеї, положення, установки, які складають моральну та організаційну основу виникнення, розвитку і функціонування права»[14].

І. П. Бахновська відзначає, що принципи права «вказують на загальну спрямованість і найбільш істотні риси змісту правового регулювання суспільних відносин, пронизують усі стадії механізму правового регулювання»[15].

А. М. Колодій стверджує, що найсуттєвішою ознакою принципу права є регулятивність, оскільки принципи, які зафіксовані у праві, стають загальними правилами поведінки і мають загальнообов'язковий характер. Також науковець стверджує, що «саме принципи права є критерієм законності та правомірності дії громадян і посадових осіб, адміністративного апарату і органів юстиції та за відомих умов мають велике значення для зростання правосвідомості населення, його культури й освіти»[16].

Питання про принципи державного управління досліджується науковцями протягом значного часу, а тому вже вироблено деякі основні підходи з приводу їхньої кваліфікації.

Так, Г. В. Атаманчук здійснив поділ принципів на суспільно-політичні (сформульовані у результаті пізнання соціальної природи державного управління), функціонально-структурні (абстраговані шляхом дослідження взаємодії компонентів суб'єкта та об'єкта державного управління і які розкривають закономірності структури державно-управлінського впливу), організаційно-структурні (відображають характер, закономірності та специфіку організаційної структури державного управління, в основному системи органів державного управління) та принципи державно-управлінської діяльності (розкривають закономірності, відносини та взаємозв'язки методів, форм та стадій управлінської діяльності державних органів при формуванні та реалізації управлінських функцій)[17].

У працях М. В. Макарейко ми знаходимо класифікацію принципів на загальні (соціально-правові) та організаційні. Серед загальних принципів державного управління науковець виділяє демократизм, законність, об'єктивність, конкретність, розподіл влади, науковість, федералізм, ефективність, серед організаційних – галузевий, функціональний, територіальний принцип та принцип поєднання єдиноначальності й колегіальності[18].

---

[14] Зайчук О. В. Принципи права в контексті розвитку загальної теорії держави і права. Альманах права. 2012. Вип. 3. С. 23.

[15] Бахновська І. П. Питання співвідношення принципів і норм права та їх місця у механізмі правового регулювання. Університетські наукові записки. 2013. № 1. С. 46.

[16] Колодій А. М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. Альманах права. 2012. Вип. 3. С. 43.

[17] Атаманчук Г. В. Теория государственного управления. Москва: ОМЕГА-Л. 2004. С. 144.

[18] Макарейко Н. В. Административное право: Краткий курс лекций. Москва: Юрайт. 2014. С. 11-13.

Натомість М. М. Добринін виділяє три групи принципів державного управління: загальносистемні, системні та внутрішньосистемні. До загальносистемних принципів він відносить принципи демократизму, законності, розподілу влади, публічності, комплементарності, субсидіарності, вертикальної ієрархії, балансу повноважень, гомогенності та ін. Структурні принципи включають принципи спеціалізації та розподілу праці, диференціації та фіксування функцій, єдиноначальності, колегіальності, інформаційного забезпечення, обсягу контролю, розповсюдження державної влади. Окрім інших, до внутрішньосистемних принципів віднесено принцип управління персоналом державної служби, стимулювання раціональної та ефективної управлінської діяльності[19].

Зрештою, варто навести класифікацію С. А. Сивової, яка виділяє два класи принципів державного управління – універсальні та галузеві. Далі наводимо повний перелік універсальних принципів, запропонованих науковцем: політико-правові принципи (народовладдя, дотримання прав та свобод людини та громадянина, демократизм, законність, розподіл влади, федералізм, єдність системи державного управління, відкритість діяльності органів державного управління), управлінські принципи, що поділяються на принципи, що відображають закономірності реалізації управлінського контуру (цілеспрямованість, зворотній зв'язок, перетворення інформації, необхідне різноманіття управлінської підсистеми, адаптація), принципи, що відображають ефективне виконання функцій (диференціація та фіксування функцій, сумісність функцій, концентрація), принципи, що відображають закономірності ефективної організації (ієрархічність, делегування повноважень, поєднання централізації та децентралізації, поєднання єдиноначальності та колегіальності, поєднання галузевих та територіальних структур) та принципи, що відображають якість управлінської діяльності (результативність, ефективність, об'єктивність, професіоналізм)[20].

Коли йдеться про принципи у сфері надання медичної допомоги зі застосуванням трансплантації органів, то перш за все потрібно звернути увагу на такі принципи, що закріплені в Конституції України: а) законність; б) демократизм; в)розподіл влади; г) єдність системи виконавчої влади[21].

Принцип законності означає, що всі учасники відносин у сфері трансплантації органів зобов'язані дотримуватись чинного законодавства: Конституції України, міжнародно-правових актів, що були ратифіковані Верховною Радою України, законів та інших підзаконних нормативно-правових актів.

---

[19] Добрынин Н. М. Государственное управление: Теория и практика. Современная версия новейшеи стории государства: Учебник. Новосибирск: Наука. Т. 1. 2010. С. 97-100.

[20] Сивова С. А. Принципы государственного управления. Приоритетные направления развития науки и образования. 2018. С. 150.

[21] Конституція України, прийнята 28.06.1996 р. Верховною Радою України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80

Щодо принципу демократизму, то варто відзначити, що закони мають виражати волю та інтереси переважної більшості населення, у той час як населення має брати участь у формуванні цієї волі на всіх етапах законотворення за наявності демократичних процедур, що супроводжують створення, обговорення, прийняття та оприлюднення правотворчих рішень[22]. Тому цей принцип є надзвичайно важливим і для відносин, що виникають при трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів.

Принцип розподілу влади означає, що державна влада поділяється на три незалежні одна від одної гілки: законодавчу, виконавчу й судову. Органи державної влади в Україні наділяються відповідною компетенцією у сфері надання медичної допомоги із застосуванням трансплантації органів і не можуть делегувати один одному свої повноваження.

Відповідно до принципу єдності системи виконавчої влади, органи виконавчої влади поєднані організаційною єдністю, ієрархічною системою та є взаємопов'язаними одне з одним, що однак дозволяє їм утворювати власні підсистеми зі специфічними функціями й компетенцією. Згідно з Конституцією України Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади[23]. Натомість до системи центральних органів виконавчої влади входять міністерства, інші центральні органи виконавчої влади (агентства, інспекції та служби), а також центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом, що разом із Кабінетом Міністрів України утворюють єдину систему органів виконавчої влади в Україні. Галузеве управління охороною здоров'я загалом і трансплантацією органів, зокрема, здійснює Міністерство охорони здоров'я України. Відповідно до ЗУ «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» до системи органів, що здійснюють надання медичної допомоги із застосуванням трансплантації та здійснення діяльності, пов'язаної з трансплантацією також входять:

- центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері надання медичної допомоги із застосуванням трансплантації та здійснення діяльності, пов'язаної з трансплантацією;
- заклади охорони здоров'я, які мають ліцензію на провадження господарської діяльності з медичної практики, що передбачає право надання медичної допомоги із застосуванням трансплантації та/або здійснення діяльності, пов'язаної з трансплантацією, згідно з переліком, затвердженим центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я;
- бюро судово-медичної експертизи та інші суб'єкти господарювання, що здійснюють діяльність, пов'язану з трансплантацією[24].

---

[22] Теория государства и права. [Под ред. проф. Кабаева В. К.]. Москва: Юристъ. 2003. С. 233.
[23] Конституція України.
[24] Закон України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині», від 17. 05. 2018 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19

Крім того, державне управління трансплантацією органів в Україні має відповідати сучасним тенденціям, що характерні для вітчизняного законодавства у цій сфері. Воно має бути спрямоване на підвищення кількості медичних операцій із застосуванням трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів, що має призвести до покращення стану здоров'я та збереження життя тих осіб, які мають потребу в такому лікуванні. Для цього потрібно сприяти проведенню інформування широких мас суспільства про можливості сучасної трансплантації органів, підвищувати обізнаність населення щодо факторів ризику в разі здійснення трансплантації та про можливості подолання таких негативних факторів, якщо вони виникнуть. Важливо також вивчати досвід зарубіжних країн, що дозволить об'єктивно оцінити перспективи втілення в життя рішень, що приймаються.

Зважаючи на сказане раніше, потрібно також звернути увагу на соціально-правові принципи державного управління. Серед них ми виділимо такі як: ефективність (досягнення результату при мінімальних затратах ресурсів), об'єктивність (вибір тих методів та засобів, що максимально відповідають природі та тенденціям медичної діяльності зі застосуванням трансплантації), конкретність (орієнтування державного управління на конкретні обставини).

У науці адміністративного права прийнято виділяти ще й організаційні принципи[25]. Серед них у контексті державного управління у сфері надання медичної допомоги зі застосуванням трансплантації органів ми виділимо наступні:

– галузевий – формує спеціальні органи, що здійснюють державне управління у зазначеній сфері;

– функціональний – наділяє створені органи відповідними функціональними повноваженнями в сфері трансплантації органів, а також розподіляє функції у внутрішній структурі цих органів;

– територіальний – визначає структурну побудову цих органів, що дозволяє їм здійснювати свої повноваження як на території всієї України, так і в межах конкретно визначеної адміністративно-територіальної одиниці (в областях, АР Крим, районах, містах та ін.);

– єдиноначальність – орган, що здійснює державне управління у сфері надання медичних послуг зі застосуванням трансплантації органів очолює конкретна особа, яка й приймає рішення одноособово у зазначених законодавством випадках;

– колегіальність – можливість прийняття колегіальних рішень у цій сфері (наприклад, у разі утворення комісій, рад або інших консультаційних органів);

– відповідальність за свої рішення – у разі прийняття помилкового рішення у сфері державного управління трансплантацією органів без ура-

[25] Адміністративне право України: Підручник. [За заг. ред. проф. Коломоєць Т. О.]. Київ: Істина. 2008. С. 99.

хування об'єктивних закономірностей, особа невідворотно та персонально несе відповідальність за свої рішення.

При вивченні принципів державного управління у цій сфері суспільних відносин, варто звернути увагу на те, що у ЗУ «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» включено перелік «основних принципів застосування трансплантації» (ст. 4)[26], що містить наступні принципи:

1) добровільності;

2) гуманності;

3) анонімності;

4) надання донорських органів потенційним реципієнтам за медичними показаннями;

5) безоплатності (крім гемопоетичних стовбурових клітин);

6) дотримання черговості (крім родинного та перехресного донорства);

7) достойного ставлення до тіла людини у разі посмертного донорства.

Принцип добровільності передбачає наступне: донор та реципієнт мають надати інформовану згоду на медичне втручання, попередньо їх має бути поінформовано в належній формі про всі можливі ризики, переваги та наслідки майбутнього медичного втручання зі застосуванням трансплантації, при цьому, вони мають бути повністю дієздатними і на них не має вчинятись жодний сторонній тиск для прийняття відповідного рішення.

Під принципом гуманізму ми розуміємо те, що людина та її існування є найвищою цінністю для держави. При виконанні своїх повноважень органи виконавчої влади, лікарі та інші особи, які причетні до процесу трансплантації органів, повинні прагнути до створення умов, за яких буде можливо найповніше реалізувати права людини у цій сфері, а також попередження порушення цих прав.

Дія принципу анонімності під час застосування трансплантації забезпечується за допомогою того, що конфіденційна інформація про реципієнтів та донорів, що міститься у відповідних державних реєстрах та забезпечує дотримання анонімності не підлягає розголошенню. Доступ до персональних даних у відповідності до ЗУ «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» (ст. 11) надається:

- трансплант-координаторам;
- посадовим особам центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері надання медичної допомоги із застосуванням трансплантації;
- у передбачених законом випадках – судово-медичним експертам[27].

Принцип надання донорських органів потенційним реципієнтам за медичними показаннями означає, що проведення трансплантації можливе лише у тому разі, якщо у реципієнта наявні медичні показання для тако-

[26] Закон України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині».

[27] Закон України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині».

го медичного втручання, а його життя неможливо зберегти або неможливо відновити його здоров'я за допомогою застосування іншого виду лікування.

Необхідність дотримання принципу безоплатності в цій сфері обумовлюється тим, щоб донор не зміг отримати жодної вигоди від свого вчинку: грошової або матеріальної вигоди у будь-якій іншій формі. Задля реалізації цього принципу державне управління має бути спрямоване на створення такої системи перевірки потенційних донорів, за якої отримання матеріальної вигоди від донорства буде неможливим. При цьому, безоплатність не означає, що донор після проведення операції залишиться без підтримки з боку держави. Так, згідно із ЗУ «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» (ст. 22) живий донор, який надав анатомічні матеріали має право на:

1) безоплатне медичне обстеження, безпосередньо пов'язане з донорством анатомічних матеріалів;

2) безоплатну медичну допомогу у разі виникнення хвороб чи ускладнень здоров'я у зв'язку з донорством анатомічних матеріалів;

3) перевагу в отриманні анатомічних матеріалів у разі необхідності проведення йому трансплантації та ін. [28]

Виняток становить лише вилучення гемопоетичних стовбурових клітин. Так, у ст. 15 ЗУ «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» йдеться про те, що: «…[вилучення] гемопоетичних стовбурових клітин проводиться безоплатно (за бажанням донора) або на умовах грошової компенсації державою живому донору гемопоетичних стовбурових клітин витрат, пов'язаних зі здійсненням донорства. Порядок та розміри державної компенсації витрат, пов'язаних зі здійсненням донорства гемопоетичних стовбурових клітин, встановлюються Кабінетом Міністрів України»[29].

Принцип дотримання черговості означає, що реципієнти в порядку черговості очікують на отримання потрібного їм органа. На додержання цього принципу в Україні створено Єдину державну інформаційну систему трансплантації, що призначена для «…здійснення автоматизованого об'єктивного і неупередженого розподілу анатомічних матеріалів людини, визначення пари донор-реципієнт, що зберігається на державних інформаційних ресурсах». Саме дотримання цього принципу дозволяє уникати ризиків так званої «чорної трансплантології». Виняток з цього принципу становлять лише родинне та перехресне донорство.

Принцип достойного ставлення до тіла людини у разі посмертного донорства означає, що під час вилучення органів у такого донора бригада вилучення анатомічних матеріалів людини повинна дотримуватись усіх медичних стандартів та повернути родичам тіло для поховання у належному для цього стані без завдання нових тілесних ушкоджень.

---

[28] Закон України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині».
[29] Там само.

Аналіз ЗУ «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» дозволяє виділити кілька фундаментальних положень, які, на нашу думку, виступають у ролі спеціальних принципів державного управління у цій сфері. По-перше, варто виділити таке положення: «Державна політика у сфері застосування трансплантації та здійснення діяльності, пов'язаної з трансплантацією, спрямовується на ... створення умов для проведення наукових досліджень, упровадження нових технологій щодо застосування трансплантації та здійснення діяльності, пов'язаної з трансплантацією» (п. 1, ч. 1, ст. 5). Саме реалізація цього принципу дозволяє збільшувати ефективність пересадок органів, застосовувати складні та унікальні методи лікування.

По-друге, уваги заслуговує й положення про те, що державна політика у сфері застосування трансплантації спрямовується на розвиток міжнародного співробітництва у цій сфері (п. 10, ч. 1, ст. 5).

Для того, щоб зрозуміти як діє цей спеціальний принцип державного управління в досліджуваній сфері, необхідно звернути увагу на досвід Румунії. Так, у 2004 році було створено Національне агентство з трансплантації на підставі Закону Румунії «Про створення Національного агентства з трансплантації»[30]. У законі містяться положення, що наділяють Національне агентство з трансплантації повноваженнями щодо співпраці у питаннях трансплантації з міжнародними установами та з іншими країнами (п. «с», ст. 1).

У 2017 році було укладено угоду[31] між Національним агентством з трансплантації Румунії та Євротрансплантом, міжнародною неурядовою організацією, що координує питання трансплантації органів в Австрії, Бельгії, Люксембурзі, Нідерландах, Німеччині, Словенії, Угорщині та Хорватії. Угода дозволила Румунії стати частиною взаємообміну органами та іншими анатомічними матеріалами в межах існуючої системи, що дозволить збільшити кількість пересадок.

У таблиці 1 наведено статистику, що яскраво ілюструє невисокий рівень розвитку трансплантації органів у Румунії, основним виразником якого є невелика кількість донорів у Румунії (при майже повній відсутності донорів серця, легень та підшлункової залози). Однак із підписанням угоди із Євротрансплантом очікується збільшення кількості донорських органів через поступову інтеграцію Румунії в міжнародну трансплантаційну систему.

---

[30] Lege nr. 588/2004, din 15/12/2004, privind aprobarea Ordonantei Guvernuluinr. 79/2004 pentru infiintarea Agentiei Nationale de Transplant.

[31] Bilateral Agreement between Stitching Euro transplant International Foundation and Romanian National Transplant Agency, 29/06/2017. URL: https://www. transplant.ro/FrontPage/BA-Eurotransplant-ANT.pdf

[32] Rafael Matesanz, *Newsletter Transplant*, in "International Figureson Donation and Transplantation", 2010, Vol. 16, № 1, 2011, pp. 5, 8-11.

[33] Rafael Matesanz, *Newsletter Transplant*, in "International Figureson Donation and Transplantation" 2013, Vol. 19, № 1, 2014, pp. 5, 8-11.

[34] Beatriz Dominguez-Gil & Rafael Matesanz, *Newsletter Transplant*, in "International Figureson

Донорський орган	Кількість донорів		
	2010 рік[32]	2013 рік[33]	2016 рік[34]
Нирки	10,0	13,5	13,7
Печінка	2,4	5,6	5,0
Серце	0,3	0,0	0,6
Легені	0,0	0,0	0,0
Підшлункова залоза	0,0	0,0	0,1

Таблиця 1. Середня кількість донорів органів у Румунії в 2010, 2013 та 2016 роках відповідно до класичної для таких випадків формули – «середня кількість на один мільйон жителів» (annual rate per million people).

У результаті дослідження ми дійшли до висновків:

1. Державне управління у сфері трансплантації органів – це організовуючий та регулюючий вплив держави на учасників відносин у цій сфері через організацію виконання законів, здійснення управлінських функцій органами виконавчої влади з метою дотримання таких невід'ємних прав людини як: право на життя, право на охорону здоров'я та право на трансплантацію органів, а також завдяки реалізації державної політики у сфері застосування трансплантації.

2. До ключових ознак державного управління трансплантацією органів відносимо: а) покращення стану здоров'я людей та рятування їхнього життя, завдяки ефективності та доступності для всіх категорій населення трансплантації; б) носить безперервний характер та діє на підставі Конституції України, законів та підзаконних актів; в) здійснюється органами виконавчої влади, перелік яких наведений у ЗУ «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» та ін.

3. Можемо виділити такі види державного управління трансплантацією органів, як внутрішнє державне управління та зовнішнє. Також існує поділ на публічне державне управління трансплантацією органів та приватноправове.

4. Виділяємо декілька груп принципів державного управління трансплантацією органів. До першої групи входять ті, що закріплені в Конституції України, до другої – соціально-правові принципи, до третьої – організаційні, до четвертої – принципи, які передбачає ЗУ «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині».

5. Окремо слід виділити спеціальний принцип, який безпосередньо виходить із положень законодавства – принцип міжнародного співробітництва у сфері трансплантації органів. Прикладом того, як має бути реалізований цей принцип в Україні слугує Румунія, де було створено Національне агентство з трансплантації. За допомогою агентства відбувається поступова

Donation and Transplantation" 2016, Vol. 22, № 1, 2017, pp. 5, 8-11.

інтеграція Румунії в міжнародну трансплантаційну спільноту: у 2017 році укладено угоду з Євротрансплантом. Саме завдяки цій угоді очікується збільшення кількості пересадок органів, що дозволить зберегти життя та покращити здоров'я більшій кількості людей.

6. Проведене дослідження є хорошим підґрунтям для подальших наукових розвідок. Тому перспективу майбутніх наукових досліджень ми вбачаємо у вивченні суб'єктів державного управління у сфері організації та надання медичної допомоги із застосуванням трансплантації, а також у дослідженні їхніх повноважень у розрізі Конституції України, ЗУ «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині», підзаконних актів Міністерства охорони здоров'я України, а також розгляд відповідних міжнародно-правових та зарубіжних норм.

Практика взаємодії державних органів влади в Румунії та Україні з національними інститутами громадянського суспільства: порівняльна характеристика

Marian Tokar / Маріан Токар

Practica interacțiunii autorităților guvernamentale din România și Ucraina cu instituțiile naționale ale societății civile. Analiză comparativă. *Sunt analizate aspectele practice ale interacțiunii autorităților administrației publice și a ONG-urilor din România și Ucraina într-un studiu de caz. Se acordă atenție normelor legislative ale activității organizațiilor nonguvernamentale. Este evidențiată varietatea participării la formarea statală. Sunt definite particularitățile relațiilor dintre instituțiile statului și societatea civilă în contextul integrării europene. Sunt subliniate direcțiile schimbului de experiență națională și internațională între subiecții menționați în articol*

The interaction practice between state authorities and the national institutions of the civil society in Romania and Ukraine (comparative analysis). *The practical aspects of the interaction between public authorities and non-governmental organizations in Romania and Ukraine with the emphasis on the comparative consideration has been analyzed in the paper. The attention has been also paid to the legislative norms of public organizations activity. The collaboration diversity in the state formation has been also specified. The relationships between the state institutes and the civil society in the context of European integration are determined. The author also outlines the exchange directions of the national and international experience between the subjects of the research.*

Cuvinte cheie: *România, Ucraina, stat, organizații non-guvernamentale, societate civilă, interacțiune, efect sinergetic.*

Keywords: *Romania, Ukraine, state, non-governmental organizations, civil society, interaction, synergetic effect.*

Взаємодія державних органів влади з національними інститутами громадянського суспільства, зокрема неурядовими (недержавними) громадськими організаціями є цементуючою основою демократичного суспільства, гарантією дієвого та ефективного розвитку громадянського суспільства. Надання державою управлінських можливостей представникам «третього сектору» виходить із базових принципів демократичного розвитку суспільно-політичних відносин. Для країн, які взяли курс на євроінтеграцію та демократизацію сфери публічної влади, поступово здійснюють децентра-

лізацію системи управління, необхідно враховувати можливості громадянського суспільства у напрямку взаємодоповнення органів державної влади в реалізації планових завдань соціумного розвитку, у цьому контексті важливим є аналітичне співставлення критеріїв та механізмів взаємодії державних органів влади з інститутами громадянського суспільства. Попри те, що державна політика розвитку сприймається частково як механізм впливу на громадянське суспільство, факт взаємодії інституційних суб'єктів повинен розумітися в контексті досягнення синергетичного ефекту як «додаткового результату, отриманого від тісної злагодженої взаємодії окремих елементів системи»[1].

Україні, яка перебуває на стадії розвитку громадянського суспільства та початкової децентралізації владних відносин, вкрай необхідно ефективно використовувати досвід сучасних демократичних країн, які пройшли подібний шлях й зуміли вийти на стабільний етап демократичного інституціонального функціонування. Для показового прикладу, скориставшись матеріалами аналітиків із «Open Government Partnership»[2], можемо запропонувати короткий аналіз позитивного характеру взаємодії органів державної влади з «третім сектором» в Румунії, яка мала свого часу подібні проблеми в інституалізації громадянського суспільства. Водночас спробуємо подати матеріал у вигляді порівняльної характеристики. Цьому нам допоможуть використані матеріали дослідників М. Назарука[3], Р. Стадник[4], Л. Усаченко[5] та ін.

Отже, для наскрізної характеристики досвіду взаємодії органів державної влади з національними інститутами громадянського суспільства в Румунії та Україні використаємо такі узагальнені критерії як: коротка історія становлення демократичних відносин, законодавче регулювання діяльності громадських організацій, публічний доступ до інформації та си-

---

[1] Ковальов А., Гальченко К. Синергія. Синергетичний ефект. *WEB-ресурс научно-практических конференций.* VII Международная научно-практическая Интернет-конференция «АЛЬЯНС НАУК: УЧЕНЫЙ – УЧЕНОМУ» (15-16 марта 2012 года). URL: http://www.confcontact.com/2012_03_15/ek1_kovalev. php

[2] Досвід взаємодії державних органів країн світу з інститутами громадського суспільства, залучення громадськості до формування та реалізації державної політики, протидії корупції, забезпечення електронного урядування. *Open Government Partnership.* URL: http://ogp.gov.ua/sites/default/files/library/Dosvid_OGP-MFA.pdf

[3] Назарук М. П. Історичні аспекти становлення інституту громадських об'єднань. Науковий блог. Національний університет «Острозька академія». URL: https://naub.oa. edu.ua/2017/історичні-аспекти-становлення-інсти/

[4] Стадник Р. Доступ до публічної інформації як основа демократичного стилю життя. Розвиток взаємодії держави і громадянського суспільства в контексті впровадження європейських принципів належного врядування: зб. матеріалів міжнар. наук. -практ. конф. (12 грудня 2012 р., м. Київ) / упоряд.: В. М. Яблонський, О. А. Корнієвський, П. Ф. Вознюк. К.: НІСД, 2013. С. 212–220.

[5] Усаченко Л. Зарубіжний досвід державного фінансування неурядових організацій. Демократичне врядування. Наук. вісник. 2009. Вип. 3. URL: http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik3/fail/+Usachenko.pdf

нергетичний ефект взаємодії інститутів держави і суспільства. Такий огляд надасть загальну картину синергетичного конструкту в процесі вдосконалення державної політики сприяння розвитку неурядових організацій у названих країнах.

Коротка історія становлення демократичних відносин. Румунія і Україна – сусідні держави Центрально-Східної Європи. Їх суміжний кордон простягається на відстань у 613,8 км. Одночасно це є зовнішній кордон Європейського Союзу на сході.

Суспільно-політичний розвиток як Румунії, так і України на межі 1980-х – 1990-х років був тісно пов'язаний із принциповими намірами громадян позбутися комуно-радянського минулого й вибудувати цілком нову демократичну політичну систему. Починаючи з другої половини 1980-х років, у країнах робляться спроби демократизації соціально-економічної й, меншою мірою, суспільно-політичної сфери. А 1989 рік став особливо знаковим для кожної з названих країн. Його події стали переломними і багато в чому визначальними для подальшої долі громадян. Масовість, цілеспрямованість, організованість, динаміка та результативність громадської активності стали головними чинниками подальших суспільно-політичних перетворень. У Румунії, внаслідок повалення політичного режиму Чаушеску й революційної зміни влади, невдовзі встановлюється курс на демократизацію всіх напрямів внутрішньої та зовнішньої політики, яка призвела до прийняття 1991 року нової Конституції Румунії[6]. В Україні впродовж 1988 – 1990 років активізувався масовий громадський рух, який породив перші неурядові громадські організації («Українська Гельсінська спілка», «Народний рух України за перебудову» та ін.), котрі очолили національний процес відродження української державності, що врешті відбулося в 1991 році й було закріплено в національній Конституції 1996 року.

Попри те, що процес демократизації та розподілу публічної влади має своє особливе національне забарвлення й змістовну управлінську специфіку, нівелювання наслідків негативної спадщини комуно-радянської системи державного управління й тотального контролю держави над суспільною сферою у кожній із досліджуваних держав було спільною ознакою перехідного періоду. Ще однією спільною особливістю перших років демократичного життя в країнах стали активні, масові та, водночас, хаотичні процеси творення нових інститутів держави та громадянського суспільства, відсутність чіткого правового регулювання їх діяльності в умовах трансформації суспільних відносин, політичної конкуренції та ідеологічного відчуження.

Однак подальші суспільно-політичні процеси змусили рухатися Румунію та Україну різними шляхами. Румунія принципово і безповоротно обрала курс на євроатлантичну інтеграцію, що привело до успішного результату – у 2004 році, уже як стабільна демократична республіка, країна стала пов-

[6] Шімон І. П. Демократична революція в Румунії 1989 р.: передумови, зміст, особливості. Форум права. 2015. №1. С. 371-376. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_1_61.pdf

ноправним членом НАТО, а в 2007 році – Європейського Союзу. Натомість Україна пережила дві революційні хвилі (2004 – 2005 рр., 2013 – 2014 рр.) і понад чверть століття перебуває в зоні імперських інтересів Російської Федерації й на межі європейсько-азійської політичної ментальності, що й по сьогодні гальмує процес демократизації та реалізації євроатлантичних амбіцій української влади.

Разом з тим, події останніх майже тридцяти років у історії двох держав указують на унікальний симбіоз внутрішніх і зовнішніх чинників формування та функціонування таких ключових інститутів громадянського суспільства як неурядові громадські організації. Значну роль у цьому процесі відіграють характер взаємодії влади і суспільства, ступінь впливу держави на розвиток громадського суспільства, мотивація громадян до виконання «допоміжних» функцій у державі й суспільстві, а також механізми синергетики, що сприяють формуванню цілісної програми, стратегії чи політики за допомогою сприяння державними інститутами діяльності різноманітних самоорганізованих громадських організацій для досягнення спільних державотворчих цілей. Отже, спробуємо порівняти ці важливі складові сучасного громадянського суспільства у Румунії та Україні.

Законодавче регулювання розвитку відносин між досліджуваними суб'єктами. Інституціалізація органів державної влади й громадянського суспільства в Румунії проходила паралельними курсами на основі публічності й взаємної довіри. Визнаючи важливу роль громадян у трансформаційних процесах, державна влада прихильно відгукнулася на формування системи неурядових організацій, діяльність яких отримала відповідну легітимізацію в рамках нормативно-правового регулювання. Офіційно такі відносини регулюються низкою законодавчих актів, серед яких є так звані спеціальні, або ж цільові документи. Зокрема, пряму дію мають Закон «Про соціальний діалог», Закон «Про прозорість ухвалення рішень у державному управлінні» та Закон «Про вільний доступ до інформації, що становить інтерес для громадськості», зміст яких максимально наближений до європейських демократичних стандартів і має відповідальну для держави і суспільства концепцію. Про серйозність намірів влади у напрямку сприяння ефективної взаємодії суспільно-державних інституцій свідчать і Рішення Уряду Румунії «Про заснування, організацію та функціонування комісій з питань соціального діалогу в рамках міністерств та префектур»[7].

Виходячи з того, що Румунія є членом Європейського Союзу, то за демократичними традиціями її нормативно-правова база була змушена змістовно наблизитися до вимог континентальної структури. Тому закони формувалися й схвалювалися відповідними владними інституціями згідно

[7] Досвід взаємодії державних органів країн світу з інститутами громадського суспільства, залучення громадськості до формування та реалізації державної політики, протидії корупції, забезпечення електронного урядування. *Open Government Partnership*. URL: http://ogp.gov.ua/sites/default/files/library/Dosvid_OGP-MFA.pdf

із принциповими вимогами ЄС. Ключовою ж метою змістовного наповнення законів та їх практичної реалізації було зростання ролі громадянського суспільства у здійсненні державної політики.

Важливою складовою політики спільних дій інститутів держави і громадянського суспільства, з метою динамічного розвитку демократії в Румунії, на чому наголошується в змісті названих та інших законодавчих документів, є надання консультативних, соціальних та інших послуг, підтримка законодавчих ініціатив вдосконалення правового поля, сприяння розвитку неурядових громадських організацій, збереження і примноження засадничих параметрів громадянського суспільства загалом та його взаємодії з державою.

У 2011 році на урядовому рівні було створено загальнонаціональну координаційну структуру – Тристороння національна рада соціального діалогу (ТНРСД)[8]. Функціональною метою її діяльності й було визначено актуальне коло питань, серед яких ключовими стали наступні: обговорення поточних проблем розвитку, розробка й впровадження проектних програм, пошук і тісна співпраця з партнерами, сприяння та координація їх роботи, формування бази даних про ініціативи та пропозиції всіх сторін-учасників, зокрема громадянського суспільства, у тому числі й законодавчі.

Створення на найвищому державному рівні подібної загальнодержавної структури, до складу якої увійшли представники уряду, Національного банку Румунії, лідери громадянських організацій та профспілкових конфедерацій, свідчить про неабияку зацікавленість усіх суб'єктів суспільно-політичного життя Румунії в її демократичному розвитку.

Україна, на відміну від Румунії, йшла дещо іншим шляхом. Виборовши собі місце в суспільно-політичній системі в безкомпромісній боротьбі з комуно-радянською номенклатурою наприкінці 1980-х років, представники українських громадських організацій заявили про право впливу на прийняття суспільних рішень. Одним із наслідків такого успіху першопрохідців громадянського суспільства, що лише здіймався на ноги, стало прийняття у 1990 році Президією Верховної Ради УРСР постанови «Про порядок реєстрації громадських об'єднань». Редакція цього документа ознаменувала новий виток розвитку неурядових громадських організацій, діяльність яких вперше почала відокремлюватися юридично від політичних структур. Фактично ця постанова стала передзаконним актом, яким регулювалися питання створення та діяльності громадських організацій і позбавляла їх одержавленого статусу. Того ж року набув чинності Закон СРСР «Про громадські об'єднання», згідно з яким громадським об'єднанням визнавалися добровільні формування, що виникли на основі вільного волевиявлення

[8] Досвід взаємодії державних органів країн світу з інститутами громадського суспільства, залучення громадськості до формування та реалізації державної політики, протидії корупції, забезпечення електронного урядування. *Open Government Partnership*. URL: http://ogp.gov.ua/sites/default/files/library/Dosvid_OGP-MFA.pdf

громадян, котрі мають спільні інтереси[9].

Основоположною ж точкою правового регулювання діяльності громадських об'єднань в незалежній Україні стали Закон України «Про об'єднання громадян» (1992 р.), Закон України «Про благодійництво та благодійні організації» (1997 р.), Закон України «Про професійних творчих працівників та творчі спілки» (1997 р.), Закон України «Про молодіжні та дитячі громадські організації» (1998 р.). Про пожвавлення інтересу до проблем розвитку громадянського суспільства свідчать й інші тогочасні міністерські накази і постанови, серед яких «Тимчасові правила реєстрації благодійних фондів» (1993), «Про порядок легалізації об'єднань громадян» (1993), «Про порядок реєстрації філіалів, відділень, представництв та інших структурних осередків громадських (неурядових) організацій зарубіжних держав в Україні» (1993)[10].

Сформована правова база діяльності громадських організацій відштовхувалася від сформульованих у Конституції України від 1996 року демократичних принципів побудови нових держави та суспільства, хоча в самому тексті Основного Закону прямих посилань на законодавчу базу громадянського суспільства немає[11]. Саме у цей час закладаються правові підвалини інститутів громадянського суспільства, що знаходить своє відображення, крім названих документів, і в Цивільному кодексі України, інших законодавчих та підзаконних актах. Логіку нормотворчої взаємодії органів державної влади й громадських організацій у 2003 році продовжив Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань», який конкретизував критерії діяльності різних організаційних інститутів громадянського суспільства, а 2013 року – Закон України «Про громадські об'єднання», який визначає правові та організаційні засади реалізації права на свободу об'єднання, гарантованого Конституцією України та міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, порядок утворення, реєстрації, діяльності та припинення діяльності громадських об'єднань[12]. Незважаючи на чисельні поправки, цей правовий документ сформулював більш-менш чіткі визначення та межі функціонування громадських організацій в Україні й став результатом еволюції суспільно-політичних поглядів представників влади і громадянського суспільства.

Якщо ж порівнювати законодавче регулювання розвитку відносин і динаміку нормотворчої активності представників влади й суспільства в

---

[9] Новые законы СССР. М.: Юридическая литература, 1991. Вып. 3. С. 19.

[10] Назарук М. П. Історичні аспекти становлення інституту громадських об'єднань. Науковий блог. Національний університет «Острозька академія». URL: https://naub. oa. edu.ua/2017/історичні-аспекти-становлення-інсти/

[11] Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. ст. 141. URL: http://ufpp.gov.ua/content/PDF/zakonodavstvo/konstitychiya.pdf

[12] Про громадські об'єднання: Закон України станом на 22 черв. 2018 р. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 1. ст. 1. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17.

двох державах, що виражається у реалізації законодавчих ініціатив і впровадженні їх положень у життя, то варто зазначити, що в Румунії умови для стабільного та суспільно відповідального громадянського суспільства були створені краще й вчасно отримали хороший стимул з боку демократичних інститутів Європейського Союзу, рекомендації яких мали надзвичайно повчальний і практичний характер. Однак масштаби організаційно-структурної розбудови неурядових організацій в Румунії як і їх вплив на загальнонаціональні процеси не є значним.

Однак в Україні часом робляться спроби державної влади вплинути на контроль над «третім сектором», що призводить до того, що громадянське суспільство, відчуваючи «просторовий голод», розпочинає активну фазу самозахисту й активізує свою природну діяльність. Це особливо проявилося під час Помаранчевої революції та Революції гідності. Українці відчули, що громадські організації справді можуть виступати центрами захисту й реалізації їхніх прав і свобод, потреб та інтересів на засадах спільної громадської мотивації. Відповідну активізацію відчула й інтелігенція та наукова спільнота України, які зініціювали публічну дискусію з владою з приводу подальшого місця й ролі громадянського суспільства і, зокрема, громадських організацій у сучасних суспільно-політичних процесах.

Публічний доступ до інформації та синергетичний ефект взаємодії інститутів держави і суспільства. Для ефективної взаємодії державних органів з інститутами громадянського суспільства потрібний принцип взаємної довіри та відповідальності перед державою, який можна виразити у формі публічного доступу до інформації. У Румунії та Україні, як у демократичних державах, питання публічності є важливим звітом перед європейською та національною спільнотою. Тому прозорість і публічність органів влади перед громадянами є важливим критерієм демократичності системи загалом. У Румунії у цьому контексті діє Закон «Про вільний доступ до інформації, що становить інтерес для громадськості», у якому розроблені положення про участь громадськості в розробці та прийнятті суспільно важливих рішень, про доступність у засобах масової інформації та на власних інтернет-ресурсах інформації щодо програмної діяльності, інших дій інституцій, а також про обов'язковість реакції представників органів державної влади на різноманітні запити громадян та інститутів громадянського суспільства[13].

Як результат – відчутний синергетичний ефект взаємодії інститутів держави і суспільства. Напрацювання у сфері співробітництва між урядовими інституціями та громадськими організаціями мають сталі традиції в Румунії. Зокрема, таку діяльність координує управління громадянських проблем Департаменту з питань зв'язків з органами державної влади та

---

[13] Досвід взаємодії державних органів країн світу з інститутами громадського суспільства, залучення громадськості до формування та реалізації державної політики, протидії корупції, забезпечення електронного урядування. *Open Government Partnership*. URL: http://ogp.gov.ua/sites/default/files/library/Dosvid_OGP-MFA.pdf

громадянським суспільством Адміністрації Президента Румунії, а Міністерство юстиції Румунії активно взаємодіє з інститутами громадянського суспільства в питаннях боротьби з корупцією та подолання феномену бюрократії в сфері юстиції. Серед найбільш відомих неурядових громадських організацій, які виступають партнерами державних інституцій у напрямку надання послуг громадянам, можна назвати наступні: Центр юридичних ресурсів, Асоціація «За демократію», Альянс за європейську юстицію в Румунії, Ділова громадськість Румунії, Агентство з моніторингу преси, Румунська академічна асоціація, Асоціація суддів Румунії, Союз адвокатів Румунії, Союз нотаріусів Румунії[14].

Варто зазначити, що в Румунії загалом рівень дієвого авторитету «третього сектору» досить слабкий, а в контексті співпраці між урядовими і неурядовими інституціями надається перевага формуванню великих корпоративних союзів, зокрема для надання громадянам різного виду послуг. Такі корпорації стимулюються як державними, так і недержавними донорами. Щоправда, у такому тандемі перед веде все ж держава, оскільки вона ініціює вибіркову співпрацю для реалізації насамперед власних інтересів. Тому, попри дієвість демократії в країні, можливість реального впливу системи громадських організацій на життя держави і суспільства не є визначальним.

Щодо фінансування неурядових організацій, то в Румунії механізм матеріального підживлення громадських об'єднань здійснюється виняткововв рамках чинного національного законодавства й має можливості покривати поточні витрати переважно з грантових програм і фондів. Державна ж підтримка може стосуватися тих неурядових організацій, які, внаслідок публічного конкурсу, співпрацюють з державними органами влади на контрактній основі з метою виконання спільних програм розвитку, або ж виконують допоміжні соціальні замовлення. Такі субсидії виділяються на покриття витрат, що пов'язані з наданням переважно соціальних послуг окремим видам громадян, котрі виступають у відповідних програмах цільовими групами[15]. Зокрема, поширена практика Міністерства у справах молоді та спорту в Румунії, яке має право виділяти кошти громадським організаціям, які стимулюють молодіжний і спортивний напрями[16]. Загалом у Румунії державне фінансування таких програм становить близько 45 відсотків ре-

[14] Досвід взаємодії державних органів країн світу з інститутами громадського суспільства, залучення громадськості до формування та реалізації державної політики, протидії корупції, забезпечення електронного урядування. *Open Government Partnership.* URL: http://ogp.gov.ua/sites/default/files/library/Dosvid_OGP-MFA.pdf

[15] Попереднє дослідження правового регулювання питань державного фінансування діяльності НУО в Болгарії, Хорватії, Угорщині, Румунії й Словаччині: матер. конф. для державних службовців, неурядових організацій, юристів у сфері НУО (27–28 квітня 2001 р.). Державне партнерство. Опатія, 2001. 245 с.

[16] Державне фінансування громадських організацій: зарубіжний досвід та рекомендації щодо впровадження в Україні: аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: http://www. niss.gov.ua/articles/811/

сурсів «третього сектора»[17].

У країні досить активно використовується практика співпраці неурядових громадських організацій в мегакорпоративних грантах, які мають на меті виконання комплексних завдань спільно з іноземними партнерами, у тому числі й українськими. До таких міжнародних програм залучаються й різнорівневі владні інституції (від міністерств до регіональних державних структур, університетів, закладів культури та ін.), представництва органів місцевого самоврядування (мерії, громади та ін.) тощо. Фактично гарантами надання проектних субсидій у формі грантів виступають саме центральні органи державної влади. Тому, вважаємо, що в Румунії взаємодія органів державної влади та інститутів громадянського суспільства регулюється відповідними законодавчими та управлінськими правилами.

Щодо України, то питання доступу до публічної інформації стало особливо актуальним і невідворотним у змісті демократичного поступу та подальшої відкритості взаємодії держави й суспільства вже в XXI столітті. Незважаючи на те, що першим документом-гарантом відповідного процесу в державі став ще у 1992 році Закон України «Про інформацію»[18], врахування публічності й доступності інформації для суспільства на основі відкритості та прозорості влади, адаптації до міжнародних правових стандартів, прослідковується лише у тексті нового Закону України «Про доступ до публічної інформації» (2011 р.)[19], який значно підвищив ефективність державного публічного управління та авторитет, бодай частково, серед громадян. В Україні зазначають, що прийняття згаданого закону стало прикладом «відновлення взаємної довіри і відповідальності та сприяло створенню реальних умов для дієвого та конструктивного діалогу «громадськість – влада»[20]. Адже, на наше глибоке переконання, характер взаємовідносин органів державної влади, органів місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства повинен бути побудований, крім іншого, і на трьох невід'ємних один від одного принципах – демократичності публічного управління, соціальній взаємодії й правовій певності. А доступ до публічної інформації має гарантувати прозорість даних про діяльність представників влади та прийняті ними рішення, а також низку інших важливих демократичних процедур.

---

[17] Усаченко Л. Зарубіжний досвід державного фінансування неурядових організацій. Демократичне врядування. Наук. вісник. 2009. Вип. 3. URL: http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik3/fail/+Usachenko.pdf

[18] *Про інформацію*: Закон України від 2. 10. 1992 р. № 2657-XII (станом на 09. 05. 2011р.). Відомості Верховної Ради України. 1992. № 48. – Ст. 650.

[19] Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13. 01. 2011 р. № 2939-VI (станом на 13. 01. 2011 р.). Відомості Верховної Ради України. 2011. № 32. Ст. 314.

[20] Стадник Р. Доступ до публічної інформації як основа демократичного стилю життя. Розвиток взаємодії держави і громадянського суспільства в контексті впровадження європейських принципів належного врядування: зб. матеріалів міжнар. наук. -практ. конф. (12 грудня 2012 р., м. Київ) / упоряд.: В. М. Яблонський, О. А. Корнієвський, П. Ф. Вознюк. К.: НІСД, 2013. С. 212–220.

У тому ж напрямі сприймається й ініціатива прийняття в 2011 році Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції», який покликаний забезпечити прозорість діяльності перш за все тих громадян, які працюють у сфері публічної політики[21]. З точки зору законодавчої гарантії правових норм в Україні, згадані закони справді виконані на високому рівні. На практиці ж, з точки зору їх дотримання, на жаль, є певні проблеми.

Саме через це і з'являється головна прогалина у дієвій взаємодії між державою і суспільством в Україні. Синергетичний механізм формування і розвитку організаційної культури в Україні дещо дисонує з реальним бажанням влади посилити взаємодію держави із структурами громадянського суспільства, зокрема з неурядовими громадськими організаціями, які почали активно здійснювати контроль за дотриманням законодавства. Попри динамічний розвиток громадянського суспільства як самоорганізованої, хоча й дещо хаотичної, системи, для сучасної України характерний достатньо низький рівень державної підтримки і фінансування громадських інституцій. У даному конструкті важливим є постановка в центрі єднання зусиль загаданих суб'єктів еволюційних державотворчих цілей. Але відсутність синергетичного ефекту інтеграції держави і суспільства в Україні в процесі сприяння розвитку неурядових організацій ускладнює синхронність методів демократизації та децентралізації. Вважаємо, що саме на державу, яка повинна співпрацювати з громадянським суспільством, покладається функція законодавчого регулювання вмотивованої діяльності неурядових організацій. У цьому й полягає ефективність регулювання й взаємовигода процесу розвитку для інститутів держави і громадянського суспільства.

Ефективне використання новітніх інформаційних технологій також сприяє публічному налагодженню комунікації між різними гілками влади та громадянами. Громадські організації масово використовують соціальні мережі для поширення просвітницько-пропагандистської інформації про розвиток громадянського суспільства, афішують світовий досвід, намагаються здійснювати публічний контроль за діяльністю представників державної влади і місцевого самоврядування. Ці мережі також є важливим комунікатором у суспільному середовищі, що показали революційні події останніх років в Україні.

На сучасному етапі в Україні найбільш помітна співпраця органів державної влади і неурядових громадських організацій у соціально спрямованій грантовій діяльності. Сотні вітчизняних товариств, спілок, фондів, інших організацій та об'єднань завдяки масштабній благодійній кампанії країн демократичного світу через посередництво різноманітних державних і недержавних фондів, корпорацій, громадських організацій, посольств, урядів країн Європейського Союзу, Великобританії, США та Канади матеріально стимулюються й залучаються до співпраці в чисельних грантових

[21] *Про засади* запобігання і протидії корупції: Закон України від 7. 04. 2011 р. № 3206-VI (станом на 13. 03. 2012 р.). Відомості Верховної Ради України. 2011. № 40. Ст. 404.

програмах. У великих грантах зазвичай залучені й державні інституції як загальнонаціонального, так і регіонального значення.

Важливим є усвідомлення того, що державна політика сприяння розвитку неурядових організацій в Україні зумовлюється ставленням самої держави до громадянського суспільства як союзника на шляху державотворення. Адже тільки спільними зусиллями всіх інститутів держави і суспільства можна прискорити процес демократичного розвитку України у всіх життєво важливих сферах. Сьогодні, завдяки політиці децентралізації, розширюються можливості участі громадян у прийнятті рішень, лобіюванні місцевих інтересів, вирішенні чисельних поточних завдань і проблем. Крім неурядових громадських організацій, вони задіяні в діяльності громадських рад, корпоративних об'єднань, центрів комунікації із громадськістю, кол-центрів тощо. Їх місія саме й полягає в налагодженні тісної співпраці з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаними територіальними громадами. І це матиме ефект успіху тоді, коли буде вміло використано синергетичний конструкт у процесі вдосконалення державної політики сприяння розвитку неурядових організацій в Україні.

Узагальнюючи вищенаведене, хотілося б найперше наголосити на позитивних аспектах досвіду європейських інституцій у правовому забезпеченні громадянської діяльності в обох країнах. Як в Румунії, так і в Україні процес демократизації суспільно-політичних відносин розпочався майже одночасно – на межі 1980-х – 1990-х років. І хоча процес подолання комуно-радянської спадщини відбувався з різними складностями, використання євроатлантичного досвіду неабияк прискорювало демократичну трансформацію держави і суспільства. Після приєднання Румунії до ЄС, країна в цілому змінилася у кращий бік. Україна ж, переживаючи чисельні суспільно-політичні та соціально-економічні кризи повільніше, але все ж рухається в напрямі реалізації євроатлантичних мрій. Своєрідним індикатором цих змін став характер взаємодії органів державної влади з національними інститутами громадянського суспільства в Румунії та Україні, законодавче регулювання діяльності неурядових громадських організацій, а також публічний доступ до інформації та синергетичний ефект взаємодії інститутів держави і суспільства. На наш погляд, саме ці критерії найбільш вдало змальовують цілісну картину синергетичного конструкту в процесі вдосконалення державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Румунії та Україні.

Література

Державне фінансування громадських організацій: зарубіжний досвід та рекомендації щодо впровадження в Україні: аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: http://www.niss.gov.ua/articles/811/

Досвід взаємодії державних органів країн світу з інститутами громадського суспільства, залучення громадськості до формування та реалізації

державної політики, протидії корупції, забезпечення електронного урядування. Open Government Partnership. URL: http://ogp.gov.ua/sites/default/files/library/Dosvid_OGP-MFA.pdf

Ковальов А., Гальченко К. Синергія. Синергетичний ефект. WEB-ресурс научно-практических конференций. VII Международная научно-практическая Интернет-конференция «АЛЬЯНС НАУК: УЧЕНЫЙ – УЧЕНОМУ» (15-16 марта 2012 года). URL: http://www.confcontact.com/2012_03_15/ek1_kovalev. php

Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. ст. 141. URL: http://ufpp.gov.ua/content/PDF/zakonodavstvo/konstitychiya.pdf

Назарук М. П. Історичні аспекти становлення інституту громадських об'єднань. Науковий блог. Національний університет «Острозька академія». URL:https://naub.oa.edu.ua/2017/історичні-аспекти-становлення -інсти/

Попереднє дослідження правового регулювання питань державного фінансування діяльності НУО в Болгарії, Хорватії, Угорщині, Румунії й Словаччині: матер. конф. для державних службовців, неурядових організацій, юристів у сфері НУО (27-28 квітня 2001 р.). Державне партнерство. Опатія, 2001. 245 с.

Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13. 01. 2011 р. № 2939-VI (станом на 13.01.2011 р.). Відомості Верховної Ради України. 2011. № 32. Ст. 314.

Про засади запобігання і протидії корупції: Закон України від 7. 04. 2011 р. № 3206-VI (станом на 13.03.2012 р.). Відомості Верховної Ради України. 2011. № 40. Ст. 404.

Про інформацію: Закон України від 2.10.1992 р. № 2657-XII (станом на 09.05. 2011р.). Відомості Верховної Ради України. 1992. № 48. Ст. 650.

Усаченко Л. Зарубіжний досвід державного фінансування неурядових організацій. Демократичне врядування. Наук. вісник. 2009. Вип. 3. URL: http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik3/fail/+Usachenko.pdf

Стадник Р. Доступ до публічної інформації як основа демократичного стилю життя. Розвиток взаємодії держави і громадянського суспільства в контексті впровадження європейських принципів належного врядування: зб. матеріалів міжнар. наук. -практ. конф. (12 грудня 2012 р., м. Київ) / упоряд.: В. М. Яблонський, О. А. Корнієвський, П. Ф. Вознюк. К.: НІСД, 2013. С. 212-220.

Шімон І. П. Демократична революція в Румунії 1989 р.: передумови, зміст, особливості. Форум права. 2015. №1. С. 371-376. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_1_61.pdf

Концепт толерантності та особливості його впровадження в українському суспільно-політичному просторі

Ihor Vehesh / Ігор Вегеш,
Marianna Kolodii / Маріанна Колодій

Conceptul de toleranță și particularitățile implementării sale în spațiul socio-politic ucrainean. *În articol este studiată evoluția principiilor de bază ale conceptului de toleranță în gândirea științifică mondială. Sunt analizate particularitățile introducerii conceptului de toleranță în spațiile socio-politice și culturale ale Ucrainei. O atenție deosebită este acordată și toleranței politice din Ucraina, conflictului diferitelor identități culturale și politice din cadrul societății ucrainene, precum și conflictului cu Rusia, fapt ce complică sarcina implementării conceptului de toleranță, dar în același timp și demonstrează necesitatea de a lucra în această direcție, necesitate bazată pe intenția Ucrainei de a deveni pe deplin membru al comunității europene cu valorile și standardele sale dominante.*

The Concept of Tolerance and Peculiarities of its Implementation in the Ukrainian Social and Political Space. *The article researches the evolutionary development of the basic principles of the concept of tolerance in the world's scientific thought. It also tries to study the peculiarities of the implementation of the concept of tolerance in the Ukrainian broad social, political and cultural space. Main attention is paid to the political tolerance in Ukraine, to the conflict of different cultural and political identities inside the Ukrainian society and, of course, to the conflict with Russia, which makes the implementation of tolerance in Ukraine a hard task, but the same time it is the work that should be done if Ukraine wants to become a true part of European community with its values and standards.*

Cuvinte cheie: *toleranță, toleranță politică, conflict socio-politic, etica păcii, spațiul toleranței, democrație, societate de tranziție.*

Keywords: *tolerance, political tolerance, socio-political conflict, peace ethics, space of tolerance, democracy, transitional society.*

Толерантність є однією із ключових ланок гармонійного розвитку суспільства, що окреслює її, з одного боку, як дієвий механізм порозуміння між різними соціальними спільнотами, а з іншого боку, дозволяє трактувати її як надважливу парадигму в сучасному науковому та філософському дискурсах, імплементація якої у глобальних, світових масштабах стала можливою лише в умовах та обставинах новітньої історії. Адже тільки наприкінці ХХ ст. зростаюча актуалізація толерантності обумовила ухвалення «Декларації принципів толерантності» на конференції ЮНЕСКО, упровадження міжна-

родного дня толерантності (16 листопада 1995 року), а також спонукала до поступової та наполегливої імплементації базових принципів толерантності у цілому ряді країн Заходу. Це призвело до створення низки різноманітних майданчиків для обговорення проблематики, пов'язаної з толерантністю/ інтолерантністю, а також до конкретних кроків із побудови простору толерантності у тій чи іншій сфері суспільної життєдіяльності розвинених країн. Крім цього, інтелектуальні кола європейських країн усвідомлюють той факт, що демократія як засаднича цінність Західної цивілізації не може бути реалізована у повному обсязі без урахування принципової важливості концепту толерантності. Сучасні трактування демократії, які більший акцент роблять не стільки на інтересах більшості, скільки на захисті прав меншості, впритул підходять до визнання взаємозв'язку між демократією та толерантністю. Це спричинює включення проблематики толерантності до дедалі ширших суспільно-політичних контекстів.

Утім виникнення самого поняття «толерантність» та його концептуалізація мають досить давню історію, що дозволяє виділяти навіть певні етапи еволюції в сенсі трактування цього поняття. Ідея толерантності починає увиразнюватися з настанням епохи Нового часу, що обумовлювалося процесами Реформації та появою політичних теорій, які згодом заклали підвалини для лібералізму. Однак наближені до толерантності ідеї висловлювалися задовго до Нового часу, фактично вони були частиною пізнавального дискурсу впродовж усієї історії людської цивілізації. Звичайно, у різні часи і в різних спільнотах цей дискурс забарвлювався по-різному, але потреба в ньому залишалася константною. Толерантність за всіх часів уважалася надзвичайно важливою людською чеснотою, тією чеснотою, яка вимагала зусилля, над якою потрібно працювати.

Уже у релігійних вченнях буддизму, християнства, ісламу та ін. можна зустріти близькі до толерантності ідеї. Зокрема, християнство вчить «любові до ближнього», вчить поважати інших та допомагати їм. Постать Ісуса Христа взагалі може вважатися одним із найкращих взірців толерантного ставлення до інших, незалежно від їх етнічної, статевої чи релігійної приналежності, прикладів чого у Біблії більш, ніж достатньо. Буддизм вчить не заподіювати шкоду нічому живому. Морально-етична філософія давнього Китаю також пропонує ідеї, які межують із нинішнім трактування толерантності. У даосизмі проголошується «принцип недіяння», як фундаментальний принцип, яким повинен керуватися правитель у ставленні до своїх підданих – роль держави, як і будь-якої іншої сили, що може бути спрямована на «іншого», повинна бути зведена до мінімуму. Конфуціанство[1] проголошує принцип «жень» (людинолюбство, гуманність), яким повинні керуватися всі без винятку соціальні індивіди задля втілення гармонійного, неконфліктного суспільства.

[1] Конфуций. Суждения и беседы / перевод с. кит. П. Попова. Санкт-Петербург: «Издательская Группа «Азбука-классика», 2009.

Мислителі античної Греції намагались визначити та обґрунтувати умови для забезпечення гармонійної життєдіяльності полісу, у зв'язку з чим зачіпали проблематику, яку нині ми включаємо у дискурс толерантності. Наголошуючи на всеохоплюючій властивості моральних законів, Сократ відстоював право людини на власні переконання. Представники різних напрямків античної філософії – від стоїцизму до кінізму – відстоювати ідеал космополітизму, наголошуючи на важливості усунення кордонів між державами, а також між представниками різних спільнот (до прикладу, між еллінами і варварами). Таким чином, у межах цієї філософії категорія «іншого» розглядається не в контексті протиставлення, а в контексті визнання можливості (необхідності) спільної праці з «іншим» для досягнення спільного блага.

Починаючи з епохи Відродження, тематика толерантності дедалі частіше стає предметом розмислів науковців та філософів. У межах натуралістичного гуманізму М. Монтень, визнаючи спільні для всіх риси людської природи, наголошував на тому, що люди різняться між собою. У зв'язку з цим, мислитель відстоював принципи толерантності, поблажливості та квієтизму (немає ідеї, задля якої варто вбивати інших чи дати вбити самого себе)[2]. Багато в чому визначальною була робота англійського філософа Дж. Локка «Листи про терпимість», у якій він розглянув проблему релігійної нетерпимості. Учений вважав, що кожна людина наділена правом висловлювати судження та розвиватися на власний розсуд. Хоча контекст віротерпимості є завузьким для сучасного розуміння толерантності, однак ця спроба Дж. Локка заклала підвалини для подальших досліджень у цій сфері, а також створила теоретичні передумови для входження концепту толерантності у ширший науковий дискурс.

В епоху Просвітництва, коли постало питання про побудову справедливого суспільства, філософія звернулася до вивчення стосунків між соціальними індивідами. Ідея «людства» проголошується як найвища етична мета. Крізь призму теорії суспільного договору просвітники висвітлили адекватні умови та фундаментальні принципи для побудови справедливого суспільства, що згодом знайшло своє відображення також і в конструюванні концепту толерантності.

Основні теоретики лібералізму в XIX ст., осмислюючи категорію «свобода», також упритул підійшли до започаткування нового дискурсу толерантності. Дж. С. Мілль у своїй праці «Про свободу»[3] описав толерантність як невід'ємний чинник свободи, а також як конкретний механізм, який може убезпечити від свавілля держави та суспільного цілого. У цьому

---

[2] Татаркевич В. Історія філософії: Том 2 / Татаркевич В. Історія філософії: у 3-х т. / перекл. з польської Я. Саноцький, О. Гірний. Львів: Свічадо. Том 2. Філософія Нового часу до 1830 року. 1999. С. 18.

[3] Міл Дж. Ст. Про свободу / переклад з англ. Є. Мірошниченко. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001.

контексті мислитель також не міг залишити поза увагою таке важливе питання як «межі» толерантності, тим самим започаткувавши розгляд одного із найскладніших аспектів проблематики толерантності.

У XX ст. філософія та політична етика звертаються до переосмислення категорії «іншого», що призводить до появи сучасного концепту толерантності. Різні філософські та наукові напрямки – від екзистенціалізму до структуралізму – намагаються запропонувати нове трактування «іншого» крізь призму власних концептуальних підходів. Це призвело також і до глибинних зрушень у концептуалізації толерантності в межах різних наукових та філософських напрямків. У руслі структурної антропології поняття «толерантності» розробляв К. Леві-Строс, у соціології крізь призму концепту «соціального поля» толерантність проаналізована у працях П. Бурдьє, а у філософії екзистенціалізму толерантність трактована в роботах Г. Марселя.

Унікальними в контексті розвитку ідеї толерантності є принципи політичної етики М. Ганді, яка опирається на вчення про ненасильницький опір супротивнику («сатьяграха»). М. Ґанді закликав ставитися до негативних вчинків противника як до таких, що породжені не знанням, а не свідомим наміром чинити зло. За таких умов, «природним є формулювання мети боротьби, яка не ставить перед собою завдання ліквідації супротивника, а намагається залучити його до співпраці на благо спільній справі»[4]. Уже тут простежується наближене до сучасного трактування толерантності як активної, дієвої сили (всупереч пасивному формату терпимості), що набуло подальшого вдосконалення як в етико-політичних теоріях, так і в практиці толерантного ставлення до іншого, яка почала набувати обертів у західних суспільствах другої половини XX ст.

Аналізуючи механізми ефективної соціальної взаємодії, Ю. Ґабермас впритул підійшов до осмислення толерантності. Протиставляючи такі категорії як «включення» і «залучення», філософ віддав безперечну перевагу останньому. «Включати» когось означає співпрацювати з ним на тих умовах, за яких він стає таким як ми, тобто перестає бути собою («іншим»). У той же час, «залучати» когось означає співпрацювати з ним на тих засадах, що він залишається собою («іншим»). Ю. Ґабермас зазначав: «Залучення означає тут не включення до своїх і відокремлення від інших. «Залучення іншого» радше означає, що межі спільноти відкриті для всіх – у тому числі і для тих, котрі є чужими між собою і хочуть залишатися такими»[5]. Такий формат толерантності є одним із найглибших у сучасній науці, адже дозволяє сприймати «іншого» у перспективі взаємодії, співпраці.

Незважаючи на різноманіття підходів до трактування толерантності у сучасній науці, майже всі вони збігаються у ключовому – «інший» може і

[4] Гальтунг Ю., Несс А. Політична етика Ганді / переклад з норв. Н. Іваничук. Львів: Видавництво «Місіонер», 2001. С. 116.

[5] Ґабермас Ю. Залучення іншого. Студії з політичної теорії / переклад з нім. А. Дахній. Львів: Астролябія, 2006. С. 7.

повинен бути трактований з повагою та визнанням за ним тих атрибутів та прав у соціальному просторі, що належать «мені». Крім цього, у наукових колах часто постає питання про доцільність застосування самого поняття «толерантність», оскільки воно досить наближене до поняття «терпимість» (замість «поваги» до іншого, йдеться про те, щоб «терпіти» його). У зв'язку з цим на передній план виходять такі категорії як «прийняття» (acceptance) та «згуртованість» (cohesion). Тим не менше, попри ревізію, якої інколи зазнає дефініція толерантності, саме вона залишається більш прийнятною та зрозумілою в сенсі налагодження взаємодії між різними елементами соціально-політичного простору.

Куди більш дражливим є питання «меж» толерантності, адже в різних спільнотах та різних культурних (у тому числі й релігійних) площинах та системах координат межі толерантності можуть бути трактовані по-різному. Ключове питання тут: «Де та межа в толеруванні іншого, яку я не можу дозволити собі переступити?» Способи вирішення цього питання різняться залежно від підходів, парадигм та конкретних особливостей того чи іншого соціального простору. Але незмінним залишається найпростіше розуміння того, що межа толерантності проходить там, де починається нетолерантність (можна толерувати усе, що завгодно, окрім нетолерантності).

Таким чином, проаналізувавши історію формування та розвитку концепту толерантності, можна чітко виокремити щонайменше три еволюційні періоди:

1) трактування толерантності як терпимості, пасивне ставлення до «іншого», як до когось, кого потрібно терпіти (найнижчий рівень толерантності, який може бути забезпечений законодавчо, але який видається недостатнім для створення ефективно функціонуючого простору толерантності);

2) трактування толерантності як підтримання «нейтралітету» у ставленні до іншого, визнання за «іншим» прав, якими наділені ми самі, але в той же час небажання діяти із ним спільно;

3) трактування толерантності як активного механізму для конструювання моделей взаємодії та співпраці з «іншим» (саме цей формат активної толерантності закладений в основу «Декларації принципів толерантності»).

У перехідних суспільствах, до яких, безумовно, належить і Україна, питання толерантності у різних сферах (від культурної до політичної) є надзвичайно актуальним. Адже ті обставини, що виникають у транзитивних суспільствах неодмінно викликають протиріччя та конфлікти, що часто переступають межу толерантного ставлення. Різні політичні актори (від державних діячів до громадянського суспільства) вступають у суспільно-політичну комунікацію із нечіткими та незахищеними правилами, що спричинює неможливість порозуміння у цивілізованих межах та посилює тенденцію до насильницьких дій та протидій.

В українському контексті питання толерантної взаємодії у соціально-політичній площині обов'язково включає:

1. Проблему взаємодії між поколіннями (старшим поколінням, значна частина життя якого припала на часи авторитаризму, а також молодшого покоління, яке більше ідентифікує себе із пост-авторитарним світоглядом та наближене до цінностей демократії та культурного прогресу).

2. Проблему взаємодії між сходом та заходом України, які в культурно-ментальному та політичному плані суттєво відрізняються одне від одного, що дозволило С. Гантінгтону назвати Україну «розколотою країною».

3. Кардинально непримиренну боротьбу різних політичних партій, які сприймають одна одну не як опонентів у відкритій та чесній демократичній боротьбі, а як відвертих ворогів, які є носіями «чужорідних цінностей», і які «своїми» цінностями наступають на «мої» цінності та заперечують їх. У таких випадках конкурування політичних партій стає настільки радикальним, що методи протистояння межують із відкритим насильством.

4. Конфлікт із Росією, який уже більше п'яти років, залишається ключовою перешкодою для встановлення толерантної комунікації як із цією країною, так і між різними групами в самому українському суспільстві (між тими, що орієнтовані на ЄС, та тими, які орієновані на Росію). У цьому контексті першочерговим є не стільки питання толерантності, скільки питання миру, адже практично неможливо вибудовувати простір толерантності у просторі, який зайнятий війною та окупацією. Тільки після остаточного завершення війни, зі встановленням миру з'явиться можливість конструювання простору толерантності.

Ця сукупність проблем, які є лише верхівкою айсберга, бо насправді їх набагато більше, зумовлює нагальну необхідність у посиленні тенденцій політичної толерантності в українському суспільстві, інакше дезінтеграція буде тільки посилюватися, а конфлікти ставатимуть численнішими та більш загрозливими для виживання демократії в Україні.

У зв'язку з цим виникає необхідність поступової реалізації в українському суспільно-політичному просторі життєво важливих механізмів толерантності:

1. Створення майданчиків для промоції «активної» толерантності в освітніх закладах та ЗМІ, адже це ті ключові інформаційні канали, за допомогою яких формується суспільна думка, а також конструюються різноманітні простори взаємодії.

2. Створення освітніх програм та реалізація тренінгів з питань політичної толерантності для державних службовців та політиків, що займають посади різного рівня в органах державної влади та місцевого самоврядування в Україні. Питання толерантності, засвоєння її ключових принципів, є насамперед питанням просвітницьким, що обумовлює використання методів педагогіки та різноманітних навчальних технік. У зв'язку з цим виникає настійлива потреба у розробці та використанні новітніх навчальних підходів та технік упровадження толерантності, які б відповідали реаліям сучасного українського суспільства.

3. Налагодження мирного діалогу між представниками різних ідентичностей українського суспільства, тривала та наполеглива робота на пошуки спільних цілей та орієнтирів, які допоможуть своєю ціннісною значимістю перевершити непорозуміння та протиріччя. У цьому контексті роль «третьої» сторони, яка не є учасником протистояння, і яка включатиме моральних авторитетів із середовища громадянського суспільства (від священиків до публіцистів), буде полягати в тому, щоб абсолютно не заангажовано сприяти широкому цивілізованому діалогу між сторонами протистояння, створивши простір для цього діалогу та слідкуючи за дотриманням правил у цьому просторі.

4. Пошуки найкращих практик політичної толерантності як в українському політичному просторі, так і в досвіді зарубіжної політичної комунікації, що дозволило б кристалізувати та більш унаочнити доцільність, дієвість та вигідність толерантності для широких кіл українського суспільства.

Політична толерантність є однією із важливих сходинок до втілення «активної толерантності» у широкому контексті. Це є той необхідний крок, який для суспільств, що перебувають на стадії транзиту (при чому, транзиту, який затягнувся), здатен, з одного боку, полегшити процеси демократизації, процеси виходу з корупційної моделі існування, а з іншого боку, цей крок стане міцним фундаментом для подальшого формування та функціонування суспільства сталого розвитку. Україна вже давно потребує цього кроку, але вона завжди намагалася зробити його «в другу чергу» – спочатку економічна складова, а потім культурна та ціннісна. У той час, як порядкової черги у цьому питанні бути не може, адже культурно-ціннісна складова (до якої належить і «активна» толерантність) є такою ж важливою для демократизації політичної сфери, як і економічна. «Активна» толерантність вчить різних політичних акторів діяти разом, і тільки після засвоєння цього вчення можлива спільна праця різних груп українського суспільства на вихід із ситуації політичної, економічної, ідентифікаційної та будь-якої іншої кризи. Становлення України як успішної європейської країни неможливе без пробудження її суспільства, яке перебуває у сні соціально-політичної ізоляції, колективної байдужості та зростаючої непримиренності. Звичайно, роль Росії в зростанні цієї непримиренності також чимала, але вона була б значно слабшою, якби сильнішим було українське суспільство. Для цього потрібно робити перші кроки, і вже очевидно, що вони повинні бути просвітницькими.

Таким чином, поступове впровадження в українському суспільно-політичному просторі концепту та практик толерантності сприятиме не тільки посиленню тенденцій до демократії в Україні та її наближенню до кращих європейських зразків, але також дозволить створити ефективний механізм вирішення внутрішніх протиріч та конфліктів. Для сучасного українського суспільства контекст толерантності є не лише однією із потреб чи можливих альтернатив соціального-політичного та культурного розвитку, а скоріше навіть необхідністю, яка обумовлює якість його подальшого існування.

Література

Габермас Ю. Залучення іншого. Студії з політичної теорії / переклад з нім. А. Дахній. Львів: Астролябія, 2006. 416 с.

Ґальтунг Ю., Несс А. Політична етика Ганді / переклад з норв. Н. Іваничук. Львів: Видавництво «Місіонер», 2001. 279 с.

Конфуций. Суждения и беседы / перевод с. кит. П. Попова. Санкт-Петербург: «Издательская Группа «Азбука-классика», 2009. 224 с.

Міл Дж. Ст. Про свободу / переклад з англ. Є. Мірошниченко. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 463 с.

Татаркевич В. Історія філософії: Том 2 / Татаркевич В. Історія філософії: у 3-х т. / перекл. з польської Я. Саноцький, О. Гірний. Львів: Свічадо. Том 2. Філософія Нового часу до 1830 року. 1999. 352 с.

De la etnonimul „rusyn” („rutean”) la cel de „ucrainean”

Mihai Traista / Михайло Трайста

Михайло Трайста. Від етноніма «русин» («руський») до етноніма «українець». *У статті йдеться про перехід етноніма «русин» («рутин») у етнонім «українець». Більше з політичних причин, ніж етнічних, деякі політики уряду Румунії вирішили, що існує русинська та українська меншина, хоча вони одинакові.*

From the ethnonym “Rusyn” (“Ruthenian”) to “Ukrainian”. *The article shows how the ethnonym “Rusyn” (“Ruthenian”) gave way to that of “Ukrainian”. For more political than ethnic reasons, some politicians in the Romanian Government have decided that there is a Ruthenian and a Ukrainian minority, which in fact means the same thing.*

Ключові слова: *русини, рутини, українці, Київська Русь.*

Keywords: *Ruthenians, Russians, Ukrainians, Kievan Russia*

Marea majoritate a oamenilor de rând, ba chiar și o parte dintre istorici, au adoptat larg răspânditul stereotip că rusini (rusyny) au fost întotdeauna doar locuitorii din Ucraina apuseană (vest-ucrainenii). Iar activiștii contemporani ai așa numitului rusinism politic propagă ideea existenței unui popor rusin total diferit de cel ucrainean, bazându-se pe banalul fapt că în Transcaropatia s-a păstrat vechea denumire a ucrainenilor, de „rus'/ rusini”, până aproape de zilele noastre. Însă marea lor problemă este faptul că înainte de a se numi „ucraineni”, toți locuitorii Ucrainenii erau cunoscuți sub denumirea de „rusini” și că acest etnonim provine tocmai din Podniprovea de Mijloc (Serednie Podniprovea – teritoriul de pe valea Niprului care începe la gura Desnei și se termină în preajma insulei Hortyțea). Astfel, etnonimul „rusini” este prima denumire sub care erau cunoscuți ucrainenii.

Etnonimele „rus'” („русь”) și „rusin” apar pentru prima oară în Povestea vremurilor de demult (Повісті временних літ), în care cronicarul Nestor pomenește despre tratativele cneazului Oleg cu Bizanțul din anii 911-912[1].

La început, acest etnonim era folosit doar pentru a-i denumi pe locuitorii din Cnezatul Kievean și pe cei din Pereiaslav, restul locuitorilor țării Vechii Rusii (Давньоруської держави), după cum reiese foarte clar din cronici (letopisețe), erau denumiți astfel doar atunci când intrau în contact cu reprezentanții altor state, având altfel propriile lor denumiri, specifice locurilor în care trăiau, și care au apărut după dispariția vechilor uniuni tribale (plemena), precum polenenii, volâneninii, drevlenii și alții.

---

[1] *Povist vremennîh lit*, http://litopys.org.ua/ukrmova/um72.htm, (consultat la data de 14.11.2017).

Abia spre sfârșitul secolului al XII-lea și începutul celui de-al al XIII-lea etnonimul „rus'/rusin" se extinde pe întreg teritoriul viitorului stat Ucrainean, înlocuindu-le pe celelalte, cum ar fi „cernihivții", „halicienii", „volodymyrții", „volânții" ș.a.

Extinderea etnonimului „rus'/rusin" pe întreg teritoriul viitoarei Ucraine, mărturisește săvârșirea procesului etnogenezei ucrainene, deoarece apariția unui singur etnonim, după cum arată cercetările etnologice, înseamnă apariția unui popor, în cazul nostru - a poporului rusin.

Astfel, etnonimul „rus'/rusin" este folosit pe întreaga perioadă a secolului al XIII-lea, până în secolul al XVIII-lea, după cum reiese din documentele vremii, din Volânia, Halyci și Podniprovia de Mijloc. Acest etnonim îl găsim în aceiași formă veche „rus'/rusin" și în unele opere ucrainene cum ar fi scrierile lui Feodosie Safonovyci, *Хроніка з літописців стародавніх (Cronica letopisețelor străvechi)*, scrisă între anii 1672-167[2], *Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки (Letopisețul colonelului regimentului din Hadeaci Hrihorii Hrabianka)*[3], în Вірші. *Приповісті Посполиті (Poeziile și proverbele polono-lituaniene)*, scrise de Klymentii Zinoviiv (sfârșit sec. XVII – început sec. XVIII)[4], în *Літопис Самовидця (Letopisețul lui Samovydeț*[5]) terminat în anul 1702[6], sau în *Літопис Самійла Величка (Letopisețul lui Samiilo Velyciko)*, încep. sec. al XVIII-lea[7].

La fel și în documentele hatmanilor din acea vreme, Ucraina era numită - „Rus'", iar ucrainenii - „rusini", pe când Rusia era cunoscută ca Moscovia, iar rușii (rosiany) ca „moscoviți", denumirea de „Ucraina" era cunoscută ca un toponim cu sensul de „margine", folosit pentru teritoriile căzăcești, de către cei de dincolo de hotarele vechii Rus'i.

Între secolele XVIII - XIX, elita politică moscovită a Ucrainei înlocuiește oficial etnonimul „rusin" cu „malorosian", forma recunoscută de către secretariatul statului Rus, preschimbată mai târziu în „maloros".

Până la urmă, ucrainenii singuri au introdus în circulație termenul „maloros", deși acesta la început, avea cu totul alt înțeles și provenea din denumirea „Mala Rosia" („Rosia Mică"), care împreună cu denumirea „Velyka Rosia" („Rosia Mare") au fost puse în circulație de către Patriarhatul Constantinopolului în secolul al XIV-lea. Prin comparație cu termenii „Grecia mică" și „Grecia Mare", grecii înțelegeau prin „Rosia Mică" – partea de sud a Rusiei, actuala Ucraină, iar prin „Rosia Mare" – teritoriile de margine și coloniile îndepărtate a Rusiei. Această versiune grecizată împreună cu nou formatul ei etnonim „malorosian", a fost popu-

[2] Феодосій Софонович, Хроніка з літописців стародавніх, http://litopys.org.ua/sofon/sof.htm, (consultat la data de 14.11.2017).

[3] Григорій Граб'янка, Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки, http://litopys.org.ua/grab/hrab.htm, (consultat la data de 18.11.2017).

[4] Климентій Зіновів, Вірші. Приповісті посполиті, http://litopys.org.ua/klyment/kly.htm, (consultat la data de 18.11.2017).

[5] Самовидець – Clarvăzător.

[6] Літопис Самовидця, http://litopys.org.ua/samovyd/sam.htm, (consultat la data de 22.11.2017).

[7] Літопис Самійла Величка, http://litopys.org.ua/old18/old18_33.htm, (consultat la data de 22. 11.2017).

larizată în secolul XVII-lea, de către cărturarii kievieni și preluată mai târziu de cercurile oficiale ruse.

Când a avut loc alipirea teritoriilor de pe malul drept al Niprului la Imperiul Rus, etnonimul „rusin" nu a dispărut dintr-odată (ceea ce mărturisește, folosirea acestuia o lungă perioadă de timp, pe teritoriul Ucrainei de Est). Astfel, prin anii '60 ai secolului XIX, este larg folosit în Podolia, care făcea parte încă din secolul al XVIII-lea din Imperiul Rus. La fel și pe teritoriul Vinniței, îl găsim în culegerea de proverbe, povești și povestiri populare a lui Matei Nomys (Simonov), la fel îl folosește în operele sale binecunoscutul scriitor ucrainean din Podolia, Stepan Rudanskyi.

Tocmai în secolul al XIX-lea se fixează pentru prima dată folosirea acestui etnonim la forma de plural - „rusinii", în regiunile de vest ale Ucrainei (Volâni, Galiția, Bucovina). Denumirea de „rusinii", sub care erau cunoscuți ucrainenii, a rezistat până la sfârșitul, ba chiar până la mijlocul secolului XX, iar, în Transcarpatia, mult mai târziu.

Etnonimul „ucraineni" apare destul de târziu și devine denumirea generală a tuturor rusinilor, aproape sub ochii noștri. Pentru prima dată, acest termen apare spre sfârșitul secolului al XVI-lea în documentele dedicate răscoalei conduse de către Hryhorii Loboda și Severin Nalyvaiko, dar și în documentele care vorbesc despre lupta cu tătarii. În prima jumătate a secolului al XVII-lea, „ucraineni" erau denumiți la soimurile[8] Rzeczpospolitei[9] doar solii care veneau din voievodatele Brațslavului, Cernihivului și Kievului. Acesta încă nu era un etnonim și nici măcar o denumire dată tuturor rusinilor, ci doar locuitorilor din teritoriile mai sus amintite, de-abia mai târziu, pe la jumătatea secolului al XVII-lea, odată cu revoluția căzăcească și cu formarea pe teritoriul Ucrainei a noului stat condus de hatmani, termenul „ucrainean/ ucraineni" începe treptat să se valideze ca denumire etnică a locuitorilor de pe aceste meleaguri, separat de a celor din Podniprovea de Mijloc și a locuitorilor de pe malul stâng al Niprului. În actele administrative și politice ale lui Bogdan Hmelynskyi și ale altor hatmani, apar denumiri ca „poporul ucrainean-malorosian" și „poporul ucrainean".

Termenul de „ucrainean", cu sensul de etnie, îl întâlnim în scrisoarea unei persoane anonime adresată lui Ivan Vyhovskyi în anul 1657, dar și în scrisoarea arhimandritului mănăstirii Novhorod-Severskyi, Myhaylo Lejaskyi, adresată boierului Artamon Matveev în același an (1657). Spre sfârșitul secolului XVII și începutul celui de-al XVIII – lea, etnonimul „ucraineni" este folosit în paralel cu termenii "rus'/ rusin" în letopisețele lui Grigore Hrabianka și Samyilo Velyciko. În secolele XVIII - XIX, termenul „ucraineni" circulă, deocamdată, ca un etnonim regional, după cum reiese și din „Zapisky pro Malorosiy" („Însemnări despre Malorosia") din anul 1798, în care stă scris: „Teritoriul cuprins între râurile Oster (afluent al Desnei) Supoi (Afluent al Niprului) Niprul și Vorskla (alt afluent al Niprului) este

---

[8] Șoim – organul legislativ, unicameral, al Poloniei.

[9] Rzeczpospolita (sau Rzeczpospolita Obojga Narodów) – stat feudal compus din Regatul Polonez și Marele Regat Lituanian din care făceau parte majoritatea teritoriilor actuale a Bilorusiei și Ucrainei.

numit Ucraina, iar locuitorii săi ucraineni".

Începând din prima jumătate a secolului al XIX-lea, elita intelectuală a vremii formată din: Mykhailo Maksymovici, Mykola Kostomarov, Ismail Sreznevskyi, Osyp Bodianskyi, Mihaylo Drahomanov și alții) începe să folosească denumirea de „ucrainenii" ca pe un etnonim național în contrapondere cu înlăturatul (de către autoritățile oficiale ruse de pe teritoriul Nadnipriavșcinei și de pe malul stâng al Niprului) etnonim „rusinii". Astfel, datorită elitei ucrainene, etnonimul „ucraineni" se răspândește treptat pe întregul teritoriu al Ucrainei. Unul din motivele principale ale acceptării de către elita intelectuală ucraineană a etnonimului «ucrainenii» a fost lipsa unei organizări statale, fără de care nu se puteau opune monopolizării de către Rusia a moștenirii Rusiei Kievene. Iar, în același timp, denumirea etnonimică „ucraineni" era foarte reușită deoarece se lega direct de gloriosul trecut al căzăcimii fiind deja utilizată ca etnonim regional. Dar chiar și în aceste condiții, a fost nevoie să treacă o perioadă mai lungă de timp, până a fost validat ca etnonim național. Marele geniu și profet al neamului ucrainean, Taras Hryhorovici Șevcenko, nu-l folosește, spre deosebire de contemporanul său confrate Stepan Rudanskyi care îl utilizează, în paralel, cu etnonimul „rusini". Marea scriitoare Larysa Petrivna Kosaci-Kvitka, deși încă mai folosea etnonimul „rusini" și „poporul rusino-ucrainean", deja utilizează etnonimul „ucrainean", luându-l drept pseudonim, devenind astfel Lesea Ucrainka. Iar printre masele populare conlocuitoare ale Ucrainei, etnonimul „ucraineni" ca și denumire națională se deprinde și mai greu, în Ucraina Centrală și de Est, de abia după încercările de eliberare națională (1917-1920).

În Galiția și Bucovina, etnonimul „ucraineni" începe să se răspândească spre sfârșitul secolului al XIX-lea, odată cu avântul mișcării național-culturale ucrainene, la care au luat parte titanul literaturii ucrainene Ivan Franko, mitropolitul Bisericii Greco-Catolice Ucrainene, Andrei Șeptițkyi, ilustrul istoric Mihaylo Hrușevskyi, iar mai târziu, datorită mișcărilor de eliberare națională a UPA (Armata Revoluționara Ucraineană). În Galiția, înlocuirea etnonimului „rusini" cu etnonimul „ucraineni" întârzie până după cel de-al doilea război mondial, pe când în Transcarpatia etnonimul „rusinii" circulă până la unirea ei cu Ucraina, mai precis până în anul 1944.

Fiind întrebat, într-un interviu „Care este diferența dintre ruteni și ucraineni?", deputatul din partea Uniunii Culturale a Rutenilor din România, Gheorghe Firczsac a răspuns: „Exact aceeași diferență ca între români și francezi. Românii sunt români și francezii sunt francezi. Diferența dintre ruteni și ucraineni, dacă vreți, este aceeași precum cea dintre cehi și slovaci. Rutenii sunt un popor diferit de cel ucrainean"[10].

Comentând răspunsul deputatului rutean, Mircea Radu Iacoban scrie: „Se pare, deci, c-ar fi vorba despre aceeași Mărie cu altă pălărie. Dacă ți-o așezi cu importanța cuvenită pe creștet, intri în Parlament; ajuns acolo, imunitatea îți per-

[10] „Buletinul Divers" nr, 4, 31 martie 2005.

mite să afirmi că între ruteni și ucraineni este „Aceeași diferență ca între români și francezi. Românii sunt români, francezii, francezi... (deputatul rutean G. Firczak)". În virtutea aceleași argumentări, am putea descoperi curând în Parlament și un deputat reprezentând haholii de pe la Izvoarele Sucevei. De ce nu? Între haholi și ucraineni e aceeași deosebire ca între români și spanioli! Dar, se cere aplicat principiul „audiatur et altera pars". Și cum o revistă ruteană (deocamdată) nu există, am înfățișat cu precădere poziția ucrainenilor. Care-s, ruteni. Aceștia fiind, rusini. Adică, ucraineni. Care-s și haholi. Ce încurcătură!"[11]

„Din motive mai mult politice decât etnice, unii oameni din Guvern au decis că există minoritatea ruteana și cea ucraineana, când ele sunt același lucru"[12]. Și totuși cine sunt rutenii?

În Dicționarul explicativ al limbii române există 4 definiții pentru termenul „rutean":

RUTEÁN, -Ă, ruteni, -e, s.m. și f., adj. 1. s.m. și f. Nume care se dădea ucrainenilor din Austro-Ungaria. 2. Adj. Care aparține rutenilor (1), privitor la ruteni. - Din germ. Ruthene.

RUTEÁN s., adj. 1. s. ucrainean, (Mold. și Bucov.) rusnac. 2. adj. rutenesc, ucrainean, (înv.) malo-rosian, malorosienesc.

ruteán s. m., adj. m., pl. ruténi; f. sg. ruteánă, g.-d. art. ruténei, pl. ruténe

RUT//EÁN ~éni m. Nume dat ucrainenilor din fosta Austro-Ungarie. / Ruthene.

Nu încape nici o îndoială că ucrainenii sunt cunoscuți de-a lungul istoriei ca fiind ruteni sau rusini și arareori rusnaci sau malorosieni. Sute de mărturii dovedesc acest lucru, iată și câteva exemple:

Cneazul ucrainean Daniel Romanovici (Danylo Haletkyi, 1201-1264), este cunoscut ca fiind rege rutean: În anul 1259, regele rutean Daniel Romanovici a întemeiat acest oraș pentru fiul său Lev. Distrus de tătari în anul 1261, orașul a fost reconstruit, în 1270, de prințul Lev, care și-a făcut și capitala aici și a devenit Lev I de Galiția. Pentru că a fost unul dintre cele mai importante târguri comerciale, făcând legătura între nordul și vestul Europei cu Constantinopolul, Liovul a fost de nenumărate ori amenințat de numeroase armate, dar a reușit să își păstreze autonomia. În secolul al XVII-lea, Liovul mai era numit și «Orașul călugărilor», datorită nenumăratelor mănăstiri și școli confesionale care se găseau aici"[13].

Un alt document ne prezintă pe podoleni, boiki și huțuli ca fiind ruteni: „Rutenii de lângă Ternopil sunt cunoscuți ca podoleni; cei de la sud de Lemberg[14] ca boiki; cei din Carpații de Est ca huțuli"[15].

---

[11] Mircea Radu Iacoban, *Potcove pentru purici - Dispute*, în „Cronica Română", 15 august 2007.

[12] Ramona Băluțescu, *Pledoarie pentru minoritățile fără reprezentare*, www. timpolis.ro/print, (consultat la data de 22. 11. 2014).

[13] *Liov, orașul-comoară al Ucrainei*, în „Ziarul Lumina", 4 septembrie 2008.

[14] Lemberg - Lvov (germ.)

[15] Élisée Reclus, *Pământul și locuitorii săi*, 1882, p. 119 (paragraf tradus din limba engleză de Marian C. Ghilea).

Dintru-un alt document reiese că la Uniunea de la Brest[16] ucrainenii erau numiți ruteni. Ecleziologiile diferite și o înțelegere diferită a hotărârilor florentine în Sinodul Kievean și la Roma sunt cauzele principale ale eșecului așa-numitei uniri de la Brest. Articolul surprinde aspectele ecleziologice ale unirii de la Brest (1595/96), așa cum au fost ele privite de către cele două părți implicate: rutenii din Regatul Polono-Lituanian și Curia romană. Modelul de uniune – cel al Conciliului de la Ferrara – Florența a fost interpretat în mod diferit la Kiev și la Roma. Pe de o parte, clerul rutean din Mitropolia Kieveană a văzut unirea ca pe o reluare a comuniunii între două comunități despărțite, acceptând autoritatea pontifului roman conform principiului florentin, al primatului papal conferit de tradiție, pe de alta, Roma a adoptat în acest demers viziunea trindentină, văzând Biserica ruteană ca pe un grup de comunități aflate în schismă datorită propriilor erori, a căror corectare a devenit o condiție a unirii. În cadrul aceleiași concepții ecleziologice, Roma a perceput unirea rutenilor ca pe o înglobare a acestor comunități în Biserica latină - percepută ca universală - ceea ce a atras după sine impunerea în noua Biserică unită a autorității directe a pontifului roman, ca autoritate patriarhală. Aceste două viziuni ecleziologice diferite au dus în cele din urmă la unirea Mitropoliei Kievene cu Roma, cu prețul rupturii acesteia de ortodoxie[17].

În opera Cronica lui Anonymus, autorul ei care a scris și istoria troiană și războaiele grecilor (opera sa rămânând cel mai valoros și autentic izvor în dovedirea permanenței și a continuității de locuire a blachilor (blasilor), strămoșii românilor pe meleagurile Pannoniei, Banatului, Transilvaniei și Crișanei), la fel, îi numește pe ucraineni ruteni: Împinși de pecenegi spre vestul Europei, ungurii au ales să cucerească Pannonia, considerând-o pe aceasta ca fosta țară a regelui Attila, din al cărui neam s-ar trage Álmos, tatăl lui Arpad. În drumul lor spre Pannonia, cele „șapte seminții" conduse de Álmos, au trecut prin ținutul rutenilor (Ucraina de astăzi), cucerind cetatea Kyev (Kiev) și regatul rutenilor destul de ușor, deoarece, auzind rutenii că Álmos se trage din neamul regelui Attila, au fost cuprinși de panică și, deși au chemat în ajutor pe cumani (popor de origine turcică înrudiți cu pecenegii), au renunțat destul de repede la luptă și l-au rugat pe ducele Álmos, să facă pace cu ei și să nu fie alungați din Cetatea Kievului, o parte din ruteni fiind luați ostatici și duși de unguri în Pannonia, unde urmașii acestora trăiesc și în zilele noastre în diferite locuri din Ungaria. Sfătuiți și de ducii ruteni, ungurii au descins mai departe spre Pannonia, căci „țara aceasta ar fi foarte bună și acolo curg puhoi cele mai vestite izvoare și râuri ale căror nume ar fi Danubius

[16] Uniunea de la Brest – cunoscută și ca unirea bisericească de la Brest, a avut loc în anul 1596. Prin respectivul act mitropolitul de Kiev și sufraganii săi reuniți în sinodul de la Brest au decis să se pună sub ascultarea scaunului apostolic de la Roma. Astfel a luat ființă Biserica Greco-Catolică Ucraineană. În anul 1596, când regatul polon (situat chiar pe linia de demarcație Răsărit-Apus) se afla la apogeul său, Uniunea de la Brest i-a scos pe credincioșii ortodocși din Polonia de sub influența Patriarhiei Moscovei. Unul dintre promotorii unirii cu Roma, episcopul Iosafat Kuncevic, denigrat de moscoviți, a fost canonizat ca sfânt martir de către Biserica Catolică.

[17] Ernst Gamillscheg, *Centro europeo di studi traci. Noi Traci Mensile*, Spedizione abb. postale Gruppo III 7% - 00187 Roma, Foro Traiano.

(Dunărea), Tyscia (Tisa), Morisius (Mureşul), Crisius (Crişul), Temus (Timişul) şi altele". Dar ţara care se afla între Dunăre şi Tisa era ocupată pe atunci de Kean, marele duce al Bulgariei, bunicul ducelui Salanus aceasta fiind asediată şi cucerită de către armatele lui Arpad, în anul 903, cu toate că ducele Salanus a încercat să le opună rezistenţă cu ajutorul bulgarilor şi al grecilor. Fiind înfrânt, ducele Salanus a cedat ducelui Arpad pământul până râul Souyou (azi, Sajo, afluent de dreapta al Tisei, împreună cu locuitorii săi, ceea ce constituie o dovadă de netăgăduit că acele ţinuturi erau locuite de către români, păstorii lăsaţi acolo de către, după retragerea aureliană din anul 273, fiind, deci, vorba de Pannonia română, locuită de „pastores romanorum" (păstori romani), pentru că, după moartea regelui Attila, ţara Pannoniei a fost transformată într-o păşune în care păşteau turmele romanilor[18].

Petre Ţuţea spunea despre Mihai Eminescu, în totală admiraţie, că era din neam rutean. „Or, rutenii sunt urmaşii unui trib de vikingi răsăriteni. Mihai Eminescu era un sălbatic!"[19]

Mircea Eliade de asemenea îi numeşte pe ucraineni ruteni: „... rutenii s-au coborât de-a lungul Basarabiei şi astăzi mai au foarte puţin să-şi dea mâna cu bulgarii care au suit pe Dunăre"[20].

În anul 1848, rutenii din Galiţia revendicau o parte din Bucovina pentru provincia lor (Galiţia), care ar fi trebuit să devină semi-autonomă în reorganizarea Austriei pe baze federale (planul Palacki). Românii bucovineni de atunci au ştiut să se apere (în Constituanta austriacă de la Kremsier). „Dar rutenii, după războiul cel mare, au găsit un neaşteptat aliat în piloţii orbi ai României care, în loc să lupte pentru revendicările ucrainene dincolo de Nistru (crearea statului-tampon Ucraina) şi-au arătat prietenia faţă de aceşti slavi lăsându-i să se înmulţească peste măsură în Bucovina şi să coboare cât mai jos în Basarabia."[21]

În concluzie, putem observa că nu există un popor rutean, deosebit de cel ucrainean, cum susţin adepţii rusinismului (plătiţi de „Ţarul de la Moscova"), „rutenii" sau „rusinii" nu sunt altceva decât etnonimele istorice al poporului ucrainean, la fel cum „vlah" ori neologismul „valah" este etnonimul istoric al poporului român.

---

[18] *Falsitatea teoriilor privind existenţa unei „terra vacua" la venirea ungurilor în Panonia, în Transilvania, Banat şi Crişana*, în „Crişana" – cotidian independent, editat de Casa de Presă şi Editura „Anotimp S. A" Oradea, 20 iunie 2009.

[19] Titus Filipas, *Eminescu, 62 săgeţi către Voltaire*, http://blogideologic. wordpress.com.

[20] Mircea Eliade, *Piloţii orbi*, articol apărut în „Vremea", nr. 505, 19 septembrie 1937.

[21] Idem.

Frozen Conflicts: Similarities and Dissimilarities Between the Nagorno-Karabakh Conflict and the Situation in Eastern Ukraine (Donbass)

Norbert Lőrincz / Норберт Лорінц

Conflicte înghețate: Neconcordanțe și similitudini în conflictele de la Nagorno-Karabakh, respectiv Ucraina Răsăriteană (Donbas). *Colapsul Uniunii Sovietice are o moștenire foarte periculoasă care continuă să bântuiască securitatea Europei Răsăritene respectiv al Caucazului. Această moștenire o reprezintă lista de "conflicte înghețate" sau "conflicte nerezolvate" așa cum sunt marcate de țările NATO, conflicte care din păcate și în prezent continuă să influențeze în mod negativ deciziile politice luate în legătură cu Federația Rusă. După sfârșitul Războiului Rece, noua născută Federația Rusă a fost pusă într-o situație grea. A fost nevoită să găsească un nou drum în politica s-a externă și cea geopolitică. Îngreunată cu probleme interne Federația Rusă a fost nevoită să observe doar schimbările majore care se petrec în vecinătatea lor în Europa Răsăriteană, Țările Baltice, Caucazul și desigur țările de la Alianța Visegrád (Europa Centrală). În anii 90 majoritatea acestor țări și-au exprimat dorința de a începe procesul de aderare la Comunitățile Europene (astăzi Uniunea Europeană) și aparatul de apărare militară defensivă, umbrela NATO. Aceste mișcări în politică externă a noilor țări independenți rupți din fosta URSS a fost tratată ca un șoc și o lovitură dură pentru noua Federația Rusă, pe care Boris Elțin, cu greutate a gestionat-o. Astfel primul lor mare pas în a stabilii situația de după colapsul și eșecul geopolitic al lor a fost ca să securizeze Ucraina, Caucazul și desigur regiunea Transnistria. Puncte importante de control pentru Federația Rusă în a păstra măcar statutul său de putere regională fiindcă dintr-odată brusc a devenit lumea monopolară pe planul relațiilor internaționale, odată cu dispariția URSS-ului și câștigul de teren a supremației Americane pe plan mondial. Așadar scena a fost creată pentru conflictele înghețate din viitor care încet-încet vor reizbucnii odată cu o Rusia mai puternică și mai asertivă în politica sa externă. Acest articol va examina două din aceste conflicte din era post-Sovietică, mai precis conflictul azer-armean pentru enclava numit, Nagorno-Karabakh respectiv Donbas, conflictul din Ucraina de Est. Studiul va analiza aceste conflicte atât separate și va compara aceste două într-o analiză comparativă în a arăta care sunt evenimentele similare și diferite în conceperea, parcursul și finalul incert și neclar din punct de vedere al viitorului din aceste zone din vecinătatea noastră de tensiune maximă.*

Заморожені конфлікти: подібність та відмінність у конфліктах у Нагірно-Карабаській республіці та на Сході України (Донбас). *Розпад Радянського Союзу має дуже небезпечну спадщину, яка продовжує переслідувати безпеку Східної Європи та Кавказу. Ця спадщина представлена переліком «заморожених конфліктів» або «невирішених конфліктів», позначених країнами НАТО, конфліктів, які, на жаль, і досі продовжують впливати на політичні рішення, прийняті стосовно Російської Федерації. Після закінчення холодної війни новонароджена Російська Федерація потрапила у скрутне становище. Їй довелося знайти новий шлях у зовнішній політиці. Утруднена внутрішніми проблемами, Російська Федерація була змушена спостерігати лише за основними змінами, що відбуваються в їх сусідіві, у Східній Європі, країнах Балтики, на Кавказі і, звичайно, у країнах Вишеградського Альянсу (Центральна Європа). У 90-ті роки більшість із цих країн висловили бажання розпочати процес приєднання до Європейських Співтовариств (сьогодні Європейський Союз) та до НАТО. Ці рухи у зовнішній політиці нових незалежних країн, які відійшли від колишнього СРСР, трактувалися як шок і важкий удар для нової Російській Федерації, з якою Борис Єльцин впорався з труднощами. Таким чином, їх першим великим кроком у встановленні ситуації після геополітичного краху та невдачі було забезпечення України, Кавказу та, звичайно, Придністровського регіону. Це були важливі контрольно-пропускні пункти для Російської Федерації з метою збереження її статусу регіональної держави, тому була створена сцена для майбутніх заморожених конфліктів, які будуть поступово виникати в міру зростання сили Росії. У цій статті розглянуті два з цих конфліктів пострадянської епохи, а саме конфлікт між Азербайджаном та Вірменією для так званого Нагірно-Карабаського анклаву, відповідно Донбасу, конфлікт на Сході України. Дослідження аналізує ці конфлікти окремо і порівняє їх в аналізі, щоб показати, які схожі, але також різні події в концепції, ході та невизначеному майбутньому цих районів максимальної напруженості в нашій близькості.*

Cuvinte cheie: *conflicte înghețate, Nagorno-Karabakh, drept internațional, geopolitică, Ucraina de Est, Crimeea.*

Ключові слова: *заморожені конфлікти, Нагірно-Карабаський анклав, міжнародне право, геополітика, Східна Україна, Крим.*

The collapse of the USSR in 1991, marked the beginning of a long process of destabilization in the region of the former satellite states. A new type of conflict started to appear as the successor states, former Soviet republics, were reborn, these new types of conflicts were soon labeled "frozen conflicts" because of their political and militarized nature.

These new conflicts will popup firstly in the Caucasus region. The areas in question will be consisting of Abkhazia, Nagorno-Karabakh and South Ossetia. Then we move a bit westward to the trans-Dniester region of Transnistria and last

but not least the main focus of this article will be the region of Eastern Ukraine (Donbass area) and Crimea. We will strictly focus in a comparative analysis study between Nagorno-Karabakh and Donbass and show why Crimea is a bit different in its political nature.

The theoretical analysis will consist of describing the two conflicts in detail, after reviewing the short historic of the events that took place, we will analyze how many actors were implicated in this conflict. Then we will see what is the current situation and what are the implications to a possible political solution for the conflict. We will work with this methodological framework. We will shortly present all the "frozen conflicts" but we will only focus in great detail on the comparison between Nagorno-Karabakh and Eastern Ukraine (Donbass).

The Caucasus was always a troubled part of the former USSR and once the power that kept the republics here intact was no more, separatist regions began emerging in the newly born socialist republics. One such territory was in Georgia the small enclave of South Ossetia. The first active phase of the conflict was during January 5 1991 – June 24 1992.[1] Then the second phase of the active state of the conflict came in 2004 from July to August 19.[2] Then finally the third phase was bound to happen, only four years later the story was the same Russia backed South Ossetia to make a move again and on the period of 7-16 August in 2008, the South-Ossetians did exactly as Russia said and had successfully "frozen" the conflict after the intervention by Russian forces.[3]

The next conflict in line is non-other than the Nagorno-Karabakh conflict, that has also had more phases but we can view it as a more "intact" conflict rather than a fragmented one. During 1991-1994, war broke out between Azerbaijan and Armenia, the latter claiming territorial rights over Nagorno-Karabakh eventually becoming a separatist republic backed up by the Russian Federation.[4] In 2016 a new phase of 4 days emerged in the conflict area, this clash lasted from April 1st to April 5th and nowadays is being called the Four-day War or the April War by locals.[5]

We move a bit more westward away from the region of the Caucasus, to the trans-Dniester area, where in the year of 1992 during the timeframe of the 2nd of March and 21st of July, the conflict of Transnistria saw its active state.[6] Russia backed Transnistria the separatist region to escape Moldova's grasp and ever since then, Transnistria is the guarantor for the Russian Federation that any Westerner approach in the Republic of Moldova will fail.

---

[1] Agnia Grigas – Atlantic Council, Dinu Patriciu Eurasia Center, "*Frozen Conflicts – A Tool Kit for US Policymakers*", 2016, p. 2

[2] Idem.

[3] *Ibidem.*

[4] Agnia Grigas – *Frozen Con*flicts, p. 2.

[5] Simão, Licínia, *The Nagorno-Karabakh redux*, European Union Institute for Security Studies, June 2016, *https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/a9d0ccbe-4985-11e6-9c64-01aa75ed71a1/language-en*, last accessed on 27. 04. 2019

[6] Agnia Grigas – *Op. cit*, pp. 2-3.

Now we move back to the Caucasus again, to Georgia, where during the same timeframe the country had to face another separatist region, in the presence of Abkhazia. The separatist region of Abkhazia saw its active state of conflict in two phases. The first phase of Russian backed separatist movements happened during the timeframe of 1992 August 14 – 1993 September 27[7]. The second active phase of the conflict was during the same time period when South-Ossetians decided as well that it is time to separate themselves from Georgia and declare their *de facto* separate republic, within Georgian sovereign territory. This happened during 2008 in the period of the 9th to 12th August, when Russian backed separatists declared their independence from Georgia during a swift 4-day campaign of active warfare[8].

Then we witnessed a pause in this process of creating "frozen conflicts", however in 2014 we shall get yet another to our list of unresolved conflicts. Although analysts to this day argue that should we consider the events of Crimea, Luhansk and Donetsk as the same types of "conflicts" backed by an ever-assertive Russian Federation, whom managed to "declare" a *de facto* independence from Ukraine. The first domino to fall in Ukraine therefore was Crimea during the time period of February 23-March 19, 2014, when as the media called them "little green men" invaded Crimea and assisted in the organizing of the referendum to separate themselves from Ukraine[9]. The conflict in Luhansk and Donetsk started on the 6st of April backed by the Russian Federation and ever since then this status of "frozen conflict" is foreshadowing the region of the self-proclaimed Luhansk people's Republic and the self-proclaimed Donetsk People's Republic[10].

The Nagorno-Karabakh Conflict

Historical background of the conflict dates back until 1920 when the Soviets created the Nagorno-Karabakh Autonomous Region, this was no surprise due to the ethnic composition of the region that is 95% Armenian, within the sovereign territory of Azerbaijan[11]. It is worth noting that under Bolshevik rule this disputed territory witnessed its most stable and peaceful period, because the authoritarian regime kept things in check. Once the Soviet Union started showing its first cracks on its iron curtain it was only a matter of time that in the Caucasus in the sea of "ethnical mosaics" war will eventually erupt due to the fabricated soviet peace solutions that has pledged the population for decades in a stale mate. Consequently, the unsung conflict will soon begin, marking the first important date in this endeavor will be the year of 1988. The Nagorno-Karabakh legislature passed a formal bill to join the Republic of Armenia despite the fact that the territory is *de jure* still part of Azerbaijan. The outbreak of war therefore was imminent and it was only a matter of time that the newly born Russian Federation will see this as a potential

[7] *Ibidem.*
[8] *Ibidem.*
[9] *Ibidem.*
[10] Agnia Grigas, *op. cit*, pp. 2-4.
[11] Council on Foreign Relations, Global Conflict Tracker, https://www.cfr.org/interactives/global-conflict-tracker#!/conflict/nagorno-karabakh-conflict, last accessed on 07.11.2018

opportunity to interfere and guarantee itself at least one stable ally in the Caucasus region. Full scale war erupted in 1991 although previous smaller scale hostilities already began in 1988, it was only in 1991 the war really became total, resulting in more and more casualties and vast waves of emigrations generated by the war. [12] The period between 1991-1994 inherently claimed 20.000 lives and produced over a million refugees, roughly about 350.000 on the Armenian side of the conflict and about 750.000 on the Azerbaijani side, a staggering number in only 4 years.[13]

These numbers are a testimony to the brutality of this conflict and how tense ethnic disputes were and are till this day present in the Caucasus area. By 1993 Armenia had full control of Nagorno-Karabakh's territory and more over it has managed to secure 20% of surrounding Azerbaijani territory as a buffer zone between the two countries.[14] This made situations even worse, but in 1994 a cease-fire was brokered by the Russian Federation, but this sadly was only useful to mitigate the intensity of the conflict. It did not deliver however a political solution for the conflict that has become a frozen one since then, but skirmishes between belligerent parties occur till this day.

From the standpoint of International Law between the two countries there are two key tenets of the 1975 Helsinki Final Act which are the following: territorial integrity and the right to self-determination.[15] Therefore there is no surprise that since 1994, there have been 7,000 instances of recorded ceasefire violations.[16]

The situation in Eastern Ukraine

Firstly, we need to mention that the situation in Crimea is not considered as a frozen conflict by any NATO country. In Crimea the Russian Federation is viewed as an occupier rather than a "peacekeeper" (as the Russian like to call themselves in the area), as it was the case in Transnistria and the two separatist regions of Georgia.[17]

The region of Donbass on the other hand is a completely different story in many ways. The region of Donbas is the classic interpretation of a "frozen conflict" by the Russian Federation's understanding.[18] It also encompasses the strategical usage of the developed situation in this territory by negating sovereign control of the Ukrainian government here and assisting self-proclaimed *ad hoc* administrations, political and military powers to govern the region.

---

[12] The Nagorno-Karabakh Conflict, https://www. csce.gov/international-impact/publications/nagorno-karabakh-conflict?page=1, last accessed on 07.11.2018

[13] *Ibidem.*

[14] The Nagorno-Karabakh Conflict, https://www. csce.gov/international-impact/publications/nagorno-karabakh-conflict?page=1, last accessed on 07.11.2018

[15] Helsinki Commission Report, June 15, 2017, *IN BRIEF The Nagorno-Karabakh Conflict*, Ed. Stacy Hope, Communications Director, U. S Helsinki Commission, p. 1.

[16] Helsinki Commission Report, *op. cit.* p. 2.

[17] Grossman, Erik, Nontraditional War, "*Russia's Frozen Conflicts and the Donbass*", 2018, p. 57, https://ssi. armywarcollege. edu/pubs/parameters/issues/Summer_2018/8_Grossman.pdf, last accessed on 30.04.2019

[18] Idem.

The story of this destabilization process began in 2007, when the EU (European Union) seeing the potential Ukraine has to offer to the European market and economy offered Ukraine the by now famous association agreement.[19] This agreement is one of the first major steps into a long and sometimes twisty road of EU integration procedure. The prospects of the EU-UA agreement remained on the table and in consideration until 2013, despite the fact that Kyiv failed to meet, the demands proposed by the European Union, asking for a wide spread political reform[20].

The elections in Ukraine that brought forward President Petro Poroshenko was a first step in the right direction. The new president, propelled by the Euromaidan protests vowed to fight corruption and democratize the country. Ukraine always had in its history a very bad reputation with power hungry and corrupt oligarchs who in many cases control the country more than their elected leaders and constitutional legislation. Poroshenko however due to the ongoing conflict in the Donbass area and lack of results in the field in the fight against corruption will soon defame himself and so he did because a new president was elected by a landslide.

The new president Volodymyr Zelensky will soon take office and find out how difficult this presidential seat actually is. After His landslide win against his rival Mr. Petro Poroshenko, President Zelensky will inherit the "frozen conflict" of the region of Donbass and the lost territory of Crimea. Zelensky got a little over 73% of votes with a turnout of 62.09% therefore pressure will be big on his shoulders when he takes office to fulfill the vague promises, he has made during his presidential election run. [21] His critics instantly jumped and pointed out that he has no experience in politics and a dangerous time awaits Ukraine because such a president can fall easy prey for the likes of president Putin, who could easily persuade him, to turn the country back to the Russian sphere of influence promising in change a peace deal. This scenario is although highly unlikely due to the simple fact that such a U-turn in Ukraine's policy, will greatly undermine future relations with the European Union and NATO. The two political and military entities diplomatic attaché till this day backs Ukraine's stand against Russian aggression in Donbass and Crimea. Therefore, Zelensky's hand in one way will be forced to continue the policy in this regard of its predecessor Poroshenko. The former president will also remain in politics and will continue its work in these difficult times for Ukraine.

Any sort of moves in any direction will be very difficult in the region because as it may seem the *status quo* in Crimea, Donetsk and Luhansk has settled. Especially in Crimea where a Russian military presence and Russian speaking ethnics were always present. The strategically important naval military base of Russia's

---

[19] *Ibidem.*

[20] *Ibidem.*

[21] Ukraine election: Comedian Zelensky wins presidency by landslide, article: https://www.bbc.com/news/world-europe-48007487, last accessed on 23.04.2019

Black Sea Fleet was never abandoned. The Russian Navy has continued to lease this base due to its strategical value in the region of the Black Sea.

The year of 2014 marks a turning point in the status-quo in the region of Eastern Europe and the beginning of an all-time low point in NATO-Russia relations. In 2014, February Russian Special forces and the Russian Military started the operation to formally take the Peninsula of Crimea from the hands of Ukraine. [22] The next month in march the Crimean Peninsula and its inhabitants witnessed the Russian authorities and pro-Russian conduct the illegal "referendum", this happened on the 16th of March and was widely televised by Western Media outlets, criticizing this event[23]. Only two days after on the 18th of March Russia formally signed the treaty to annex the Crimean Peninsula and its important city of Sevastopol, shocking the international community who only watched things unfold from a distance[24]. The IC (International Community) also heavily rejects the validity and the *de jure* nature of this referendum, unrecognizing the territorial gains won by the aggressive behavior of the Russian Federation.

After a seemingly loss of Crimea on Ukraine's part, Russia turned its attention to the overwhelmingly pro-Russian border oblasts that are the Luhansk and Donetskregions, alsoknown as Donbass. Ever since the collapse of the Soviet Union, there was a strong Russian speaking minority here within the newly born Ukraine, whom have maintained significant cultural and economic ties with Russia.[25]

Comparative analysis:

In many regards the two conflicts although both are entitled as "frozen conflicts" of the new Russian Federation (born after the collapse of the USSR in 1989) cannot be viewed and considered as two sides of the same coin. Fact of the matter is that although every frozen conflict has the same origin and root, yet it is still very dissimilar once you dig deep enough to see the real reasoning for intervention in certain regions by the Russian Federation.

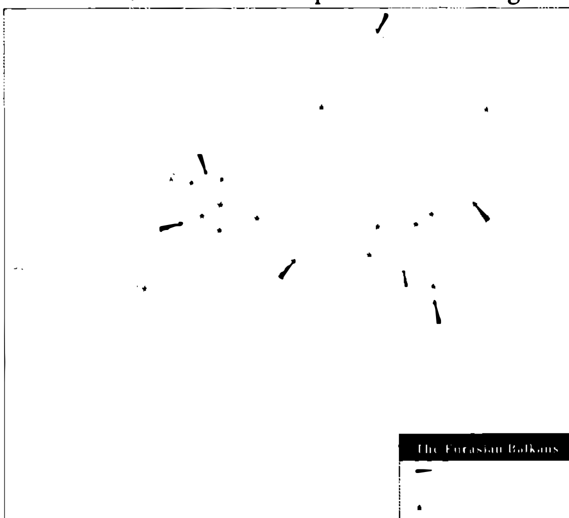
This is no different in our case when we compare the situation in Nagorno-Karabakh with the pending circumstances that the Donbass area has brought us. What I want to say here is that every situation may differ when we analyze frozen conflicts and also it is neglected but there is a very important emphasis to the socio-cultural backgrounds and historical perspectives that has led to the formation of these hot points in the areas that we today see as potential combat zones.

Firstly, we need to distinguish the two conflicts geographically. Nagorno-Karabakh is situated in the Caucasus area of interest of the Russian Federation, while Donbass is the doorway to the heartland of the Russian Federation.

Secondly, we must not forget that both areas are geopolitically important for the Russian Federation's military-security doctrine. Even in the era of the now collapsed USSR, the Russians have always viewed the Caucasus region as

22 Agnia Grigas, *op. cit*, p. 5.
23 *Ibidem.*
24 *Ibidem*, p. 6.
25 *Ibidem.*

an important strategic position to rule in their direct neighborhood. Zbigniew Brzezinski called this region the "Eurasian Balkans", therefore it is no surprise that this is the area where most of the Russian Federation's inducted conflicts are scattered and are being fought on a daily basis.[26] Although Brzezinski may have emphasized the importance of this area too much and its assumptions are vague to a certain point making it easy to stigmatize a certain event that took place in the so called "Eurasian Balkans"[27] (as seen in the attached picture) purely geopolitical and geo-strategical as He viewed it back in the late 90's. We cannot neglect and deny that for Russia these conflicts have such and aspect and value to their grand scale and long-term security policies. Therefore, there is no surprise that this region is also referred to by Brzezinski as the Global Zone of Percolating Violence" or areas of unrest, conflict and violence[28].

But newer studies have shown that these flash points are more complexed and nuanced than what Brzezinski and fellow contemporary security advisers would have ever imagined.

If we directly compare the two conflicts, we can genuinely see that they dissimilarities far outweigh the similarities. Surely major similarities can be that both conflicts (their unresolved condition that is...) are financed and supported politically by the Russian leadership but to say that everything bad that has happened in these regions if violence is solely their fault is a far cry from political realism.

Both Nagorno-Karabakh and Eastern Ukraine have their troubled roots edged in history[29]. In the case of Nagorno-Karabakh the conflict has started way before the Cold War era, more precisely during World War I. when the dispute started over ethnic Armenians and ethnic Azerbaijanis over the disputed enclave. The rooted history here between Armenians and Azerbaijanis go way before of course the events of the first World War, but it is in this period where this ethnic hatred gets a new stage for future flashpoints.

It so happens that Eastern Ukraine's faith is also sealed starting with 1917 once the USSR will slowly but surely take over the whole Eastern Bloc. Lenin will slowly but surely win the red revolution and will immediately start to secure Rus-

[26] Brzezinski, Zbigniew, *The Grand Chessboard*, Basic Books, United States, 1997, pp. 53-56.
[27] Brzezinski, Zbigniew, *op. cit.*, p. 124.
[28] *Ibidem*, p. 53.
[29] To conserve the length of the article we will only touch upon the key comparative points.

sia's western border in order to create buffer states for future conflicts. Unsurprisingly this was all presented as an ideological movement so that the worlds working class will unite under the same flag.

So, as we could see the two frozen conflicts have similar historical roots when it comes to the prologue of the atrocities that will take place in the modern era. The Nagorno-Karabakh conflict saw its most active or main phase of action during the time period of 1988-1994 and since its Russian Federation brokered ceasefire within the Minsk agreement in 1994 it has had over more than 7,000 cases of ceasefire violation around the so-called line of contact[30].

From a statistical standpoint both sides have already suffered enormous amounts of human lives both combatants and civilians alike. Ever since the beginning of hostilities since 1988, for the territorial control of the Nagorno-Karabakh enclave more than an estimate of 40. 000 people have lost their lives on all three sides soldiers and civilians alike. But these numbers may be much higher or lower because there is a very big discrepancy between statistics. It is a problem when we analyze these statistics that we can never be sure of the credibility of the source. Especially if the source is Armenian, then the statistic may vary in their favor. If the source is Azerbaijani or Russian then the results of the casualties, displaced, injured etc. also differ from the official sources. So, the most credible statistical sources come from international observers, like for example the OSCE Minsk Group, who has been tasked for years to put an end to hostilities[31].

In the case of Eastern Ukraine as we mentioned earlier in the article, we will discuss on the Donbass region. The whole situation in Crimea can't really be considered a "frozen conflict" because there quite frankly a forceful takeover took place and that territory now in an *ad hoc* has become territory of the Russian Federation ever since its annexation in March 2014. The UN/EU/NATO all have rejected this act by the Russian Federation and guaranteed Ukraine that they will never acknowledge this move by Moscow. The Russian Federation in 1 months' time has successfully managed to manipulate the happening on the peninsula to implement the new administration on the civilian population living their caught in the crossfire of this geopolitical game of cat and mouse between the two countries.

The situation in Donbass however is very different and it shares more similarities to the Nagorno-Karabakh model of "frozen conflicts". The conflict has erupted "formally" (if we can use this term of formality) on the 6th of April 2014 and it still ongoing. Western observers have quickly identified that in the territory of Luhansk and Donetsk the situation will not be so easy for the Russian Federation to implement a Crimea like solution for the erupted conflict. Here is the line in Eastern Ukraine where the Ukrainians come into direct contact with ethnic Russian speaking minorities living within Ukraine. These minorities have been

[30] Helsinki Commission Report, *IN BRIEF The Nagorno-Karabakh Conflict*, Editor. Stacy Hope, Communications Director, U. S Helsinki Commission, June 15, 2017, p. 2.

[31] See OSCE Minsk Group, official website for more detail and statistics about the conflict: https://www. osce.org/mg, last accessed on 24. 04. 2019

manipulated and to an extent maybe even frightened (I am talking here about the civilian population) to make a stand against the government in Kiev. While ultra-nationalists on both sides both Ukrainian and Russians seized the opportunity to spiral the hostilities into violence at first then to an open conflict and consequently, we were led to a "hybrid war" in Donbass[32].

The diplomatic efforts to stop the conflict have been so far minuscule and ineffective to cease hostilities completely in Donbass. The problem with *hybrid warfare* is that it is very difficult to manage and most of the time the manipulation of the civilian population can be so subtle that Western observers are misled. No wonder that in recent years ever since 2014 with the start of the Euromaidan, Russian propaganda has stepped up their game, preparing the Russian population for the intervention in Eastern Ukraine[33]. Just like in the case of Nagorno-Karabakh both ethnic tensions and informational-propaganda warfare has slowly but steadily led to violence in the Donbas region as well between ethnic Ukrainians and Russians.

Another similarity is also that Eastern Ukraine such as Nagorno-Karabakh is a very vital territory for natural resources which is also fueling the conflict and will ensure that it will contain an unresolved status probably for decades to come. Eastern Ukraine is very rich in fertile farmlands while Nagorno-Karabakh is the

[32] *Hybrid warfare* is a form of armed conflict that is non-conventional, acts of hybrid warfare methods include: propaganda, deception, sabotage and other non-military tactics as well.

[33] For more information about the propaganda warfare that Russia is conducting in Eastern Ukraine, See the following Foreign Policy article: *Russian disinformation distorted reality in Ukraine. Americans should take note*, https://foreignpolicy.com/2019/08/02/russian-disinformation-distorted-reality-in-ukraine-americans-should-take-note-putin-mueller-elections-antisemitism/, last accessed on 2019.04.29

door keeper for a future new pipeline that will traverse the Caucasus from the Caspian Sea[34].

Political pressure is also high by the Russian Federation to maintain this status-quo in the region that currently favors their foreign policy aspirations. Therefore, it is no surprise that the two frozen conflict zones have *ad-hoc* formed, "states" and governments, all three of them are not recognized by international law. The Nagorno-Karabakh Republic (or in Armenian The Republic of Artsakh), Donetsk People's Republic and Luhansk People's Republic are only recognized by the Russian Federation as *de jure* states. Moreover, serious diplomatic ties are also minimal with these breakaway territories, however this may change in the future purely for the simple fact that US Policy makers now examine a more pro-active approach towards these states rather than complete isolation of them, as they were treated at the start of their lifespan. Only other post-soviet era *ad-hoc* states tend to recognize each other diplomatically. We can see these regions marked in red in the special report conducted by the Warsaw Institute, the credit and image source also belong to them[35].

In conclusion we can clearly see both the similarities and also the dissimilarities between the two frozen conflicts[36]. Both Nagorno-Karabakh and Donbas will probably remain unresolved for decades to come. The diplomatic apparatus at the moment of the International Community is not suited yet to persuade a newly assertive and aggressive Russia, who has made an unexpected move to intervene in such an extent in Eastern Ukraine. We saw that the intervention of Russia in such locations is a viable possibility, as it happened in 2008 in the case of Georgia, where Russia stepped in to help the separatist regions of Abkhazia and

[34] Approximate route of the BTC (Baku-Tbilisi-Ceyhan) pipeline, Image Source: Helsinki Commission Report, *IN BRIEF The Nagorno-Karabakh Conflict,* Editor. Stacy Hope, Communications Director, U. S Helsinki Commission, June 15, 2017, pp. 2-4.

[35] Warsaw Institute, Special Report, Author, Jakub Lachert, *Post-Soviet frozen conflicts: A challenge for European Security,* https://warsawinstitute.org/post-soviet-frozen-conflicts-challenge-european-security/, last accessed on 2019.04.25

[36] This research subject is far too complex and vague for us to be able to present it in a short writing like this. Therefore, future revision is more than likely to happen to this subject. Moreover, this is a professional necessity because these conflict areas are forever evolving therefore it is needed to keep track of them and report the new revelations that will occur in the future. These flashpoints are scattered around Eastern Europe and the Caucasus. This will result a heightened attention from us Europeans in order to peacefully provide closure for these regions of violence and modern warfare.

South Ossetia. To an extent in this case Russia said that he is a peace keeping force in the region. But with Crimea and Donbass Russian foreign policy aspirations have reached new heights and has caught many analysts and observer by surprise. What they (the Russians) have done in 2014 is a game changer for the Security of the entire European Union and NATO countries. This intervention by Russia in Eastern Ukraine also delivered the defensive alliance NATO a wakeup call, to step up their game in deterrence and readiness and of course defense spending's on their security. It is also a mistake to analyze the two frozen conflicts purely based on statistics and with factual evidences and expect to have a playbook for future situations. Although Post-Soviet era conflicts are sometimes viewed as an unwanted heritage of the collapse of the Soviet Union (therefore share some similarities in their birth) but there are far more to them, therefore I would advise that all the aspects are examined when we research such a conflict area and treat all of them separately as individual entities.comparative analyses can be performed but it is negligence on our part if we fail to admit that these conflicts are far more complex then what they first seem to be, therefore vigilance is required in each separate case study.

PROBLEMATICA CULTURII MATERIALE
ПРОБЛЕМИ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ

Народний гумор у літературно-художніх антропонімах сатиричних творів Михайла Трайсти

Vehesh Anastasia / Анастасія Вегеш

Umorul popular în antroponimele literar-artistice din opera satirică al lui Mihai Traistă. *Articolul este consacrat studierii antroponimelor literar-artistice din volumele pline de umor „Nu da crezare ochilor tăi" și „Puntea" scrise de Mihai Traistă. Sunt prezentate numele personajelor, este determinat potențialul lor informațional, rolul acestora* în *desfășurarea acțiunii. Se explică faptul că sursa creării numelor personajelor umoristice reprezintă antroponimia tradițională carpato-ucraineană, un umor popular.*

Folk Humor in the Proper Names of the Literary Heroes in the Satirical Works of Mykhailo Traista. *The article is devoted to the study of the proper names of the literary heroes in the humoristic collections «Don't Believe Your Eyes» and «The Footbridge» written by Mihai Traista. It gives the description of the character's names, determines their informational potential and their role in the plot development. It is found that the source for the creation of the character's names is the traditional Carpatho-Ukrainian anthroponimic folk humor.*

Cuvinte cheie: *umor, nume, cromism, antroponim literar - artistic, personaj, prenume, potențial caracteristic.*

Keywords: *humor, name, comic look, proper name of the literary hero, character, surname, characteristic potential.*

Дослідження власних назв у художніх творах сучасних письменників все частіше привертає увагу науковців. Є окремі монографії, наукові розвідки, цікаві спостереження (Н. Бербер, Н. Лісняк, І. Скорук).

Власні назви у художньому творі наповнені інформаційно-стилістичним змістом. Вибір письменниками найменування персонажа залежить від соціального становища, віку та національної належності, а також особливостей характеру, психіки чи навіть зовнішності літературного героя. Літературно-художні антропоніми письменників реалістичного напрямку утворені на ґрунті традиційної антропонімії та за зразком реальних антропонімів, проте вони – результат суб'єктивної авторської творчості. Онімне значення літературно-художніх антропонімів твориться через словесну (енциклопедичну) авторську характеристику денотата-персонажа та через увиразнення базових конотацій (соціальної, національної, регіональної, хронологічної, емоційно-експресивної) реального антропоніма в структурі літературно-художнього антропоніма за рахунок повного або часткового

відновлення його доонімної семантики[1].

Специфічною ознакою українських літературно-художніх антропонімів посттоталітарної доби традиційного напрямку виступає їх функціонально-стилістичне навантаження.

Активна громадянська позиція письменників тісно пов'язана в їх прозових текстах з активною роллю імені, його творчим характером. Кожний автор розуміє процес творення імені по-своєму. Ім'я в контексті літературного твору можна розглядати «не як складову та похідну, а як найпростішу та первісну структуру світосприйняття, що має як онтологічну, так і епістемологічну характеристики»[2].

Власні імена героїв у рамках одного тексту визначають його цілісність та утворюють потужне поле багатозначності його інтерпретації. Письменники-постмодерністи не лише реалістично відтворюють мовний світ соціальних текстів, а й активно працюють, щоб мовними засобами створити постмодерністську карнавальність, яка найбільше позначилась на структурі та онімній семантиці власних назв. Тому-то вивчення літературно-художніх антропонімів постмодерністських текстів Ю. Андруховича, М. Гримич, Л. Дереша, С. Жадана, В. Кожелянка, М. Матіос, І. Роздобудько є актуальною проблемою сучасної антропоніміки.

Прикладом майстерного послуговування літературно-художніми антропонімами є гумористичні твори Михайла Трайсти. Ми вже не раз досліджували функціонування власних назв у творах автора, але у цій статті спробуємо проаналізувати літературно-художні антропоніми його гумористичних творів. Джерелом для дослідження послужили збірки «Не вір очам своїм» та «Кладка».

У сфері гумористичної ономастики короткі жанри особливо популярні. Ю. Карпенко сформулював закономірність: «чим коротший художній текст, тим більшу вагомість у ньому виявляють власні назви, бо то і короткий, і дуже сильний (при майстерному використанні) засіб»[3]. У коротких оповідках-гуморесках М. Трайсти відчувається «сила національних тонкощів і пріоритетів гумору».

Українцям властиве почуття гумору, воно має свої національні особливості. «Дуже складна й трагічна історія, безперервні набіги, навали різного роду загарбників, бездержавність виробили в українській ментальності засоби захисту духовності, свого я, своєї самоідентифікації. Одним із таких могутніх засобів, поряд з відчайдушною хоробрістю – від антів до нащадків

---

[1] Белей Л. Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії. Ужгород, 2002. С. 12.

[2] Горенко О. П. Антропонімічний вимір американського романтизму: Монографія. Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. К.: ТОВ «ПанТот», 2008. С. 116.

[3] Карпенко Ю. О. Козацька специфіка гумористичної ономастики Петра Ребра. Літературна ономастика: зб. статей. Одеса: Астропринт, 2008. С. 186.

запорозьких козаків та воїнів кривавого XX століття, став непереможний гумор. За багатьма переказами українські козаки могли жартувати навіть у тій жахливій ситуації, коли їх турки садовили на палю. Перекази такого роду зігрівали душу, підносили національну гордість і вводили гумор у генну пам'ять українця»[4].

Гумористичні твори М. Трайсти, а особливо власні назви в них, стають не тільки зброєю, але й бальзамом, що «лікує сміхом і захищає українську душу». Гуморески М. Трайсти викликають посмішку, навіть регіт. Автор досягнув ефекту, бо зображуючи комічні події чи ситуації, особливе місце відводить власним назвам. Не випадково Ю. Карпенко зазначав, що «у гуморі та сатирі ономастика є дуже сильним засобом. ...Найпростіший прийом тут – надання персонажам чи географічним об'єктам, установам тощо комічних наймень, пов'язаних із заняттями, прикметами, властивостями денотатів. ...Загалом це нагадує найменування епохи класицизму, зокрема онімінні утворення Д. Фонвізіна»[5]. Притаманні вони були і для епохи соціалізму. Знаходимо ми їх у романі «Юлія» П. Загребельного (Безпонятія, Безлюдний). До цієї групи літературно-художніх антропонімів належать і власні назви персонажів з роману «Стовпотворіння», складовою частиною яких є «стовп»: Держистовп (начальник державної охорони), Стовпотвердюк («головний лікувальник»), Бабостовп («хранитель історичеського значення столиці»), Стовпововк (перший радник), Стовпороб (мер), Стовпаківський (мер), Стовпобух (головний бухгалтер), Давистовп (міністр закордонних справ), Стовпоклей (академік), Стовпонюшинський (прокурор), Бензостовп (відає бензоколонками), Головстовп («розцяцькувач державних стовпів»). Літературно-художні антропоніми у творах Павла Загребельного виступають вагомим мовно-стилістичним засобом зображення пострадянської дійсності. Прикметно, що письменник слушно вбачає причини наших негараздів саме в радянській добі, тому він вдається до використання літературно-художніх антропонімів у дусі псевдосоцреалізму.

Дуже багато літературно-художніх антропонімів такого плану знаходимо у визнаного майстра жанру альтернативної історії, «політичного фентезі» чернівецького письменника В. Кожелянка.

У романі «Котигорошко» голова Верховної Ради Каламутненко, генерал Шаблезуб, хорунжий Кроволюбів, міністр фінансів Капшучник, міністр внутрішніх справ України генерал Кайданюк.

М. Трайста у рубриці «Спогади з «епохи мамалиги» змальовує смішні сцени часів соціалістичної Румунії. Звичайно, і персонажам своїх оповідок дає промовисто смішні найменування. Так, у гуморесці «Справедливий брехун» голову колгоспу «Червона зірка» звати Маковієм Крутилом. І пріз-

[4] Карпенко Ю. О. Ономастична майстерність Богдана Мельничука як гумориста. Літературна ономастика: зб. статей. Одеса: Астропринт, 2008. С. 195.

[5] Карпенко Ю. О. Гумористична ономастика. Літературна ономастика: зб. статей. Одеса: Астропринт, 2008. С. 168.

вище, і ім'я героя мають інформаційне навантаження. Доонімне значення імені Маковій розкривається, бо у перекладі з давньоєврейської мови воно означає «молот, який б'є; який воює»[6]. А персонаж не хоче втратити «своє крісло», він буде боротися за посаду. Автор пише: «Господи, скільки він добивався і скільки натратився, поки зайняв цю посаду!.. Скільки корчаг вина та горілки носив знайомим товаришам, а про курей та качок, сметану і ковбаску, то вже нема що й говорити!.. Тільки він та його Варварка знають ціну крісла голови колгоспу» (с. 64). Прізвище Крутило лиш підтверджує, що він буде крутитися, викручуватися, аби лиш залишитися головою колгоспу. Він навчився обдурювати, замилювати очі, збагачуватися за рахунок інших, виходити сухим із води. За тлумачним словником дізнаємося, що крутило (крутій) – «хитра та спритна у своїх вчинках людина; шахрай, ошуканець. / Нещира у своїх стосунках з іншими людьми особа; лицемір»[7].

Промовистість відчитуємо і у назві секретаря місцевої партійної організації, якого звуть Микитою Мекекалом. Прізвище героя утворене від дієслова мекати, що означає «кричати, видавати звуки, властиві козі, вівці; говорити нерозбірливо»[8]. З тексту дізнаємося, що Микита Мекекало, «який з-позаду товариша Гримайла невинно, наче весняне ягня, дивився на голову колгоспу», асоціюється з твариною.

Найбільше авторських підказок знаходимо до розшифрування літературно-художнього антропоніма Гримайло. Так звали повітового секретаря партії. М. Трайста устами Крутила зазначає, що він «одне знає – гримати та кричати» (с. 65). Доонімне значення прізвища («говорити голосно, підвищеним тоном»[9]) розкривається у тексті гуморески. Підлеглі Гримайла боялися не тільки його присутності, але й згадки про нього: «…бо хто не знає товариша Гримайла?.. Котрий з голів колгоспу не тремтів з переляку, ледь почувши ім'я товариша Гримайла?.. І було чому боятися, бо за шість місяців змінив шістьох голів, ніби в нього такий план, кожного місяця «рубати» по одній голові, недарма перелякані голови колгоспів назвали його «Головорізом»» (с. 65).

Неабияким характеристичним потенціалом наділений літературно-художній антропонім Данило Лопотайло. Неграмотний комуніст Лопотайло любив багато говорити, трохи поспішно, трохи неясно. Його боялися Крутило і Мекекало: «Те, що міг налопотати Лопотайло, могло довести їх до великої біди» (с. 67). Але Лопотайло подавав інформацію так завуальовано, що всі залишилися задоволеними, а Данила назвали найбільшим брехуном села.

У гуморесці «Демократичні вибори» автор глузує над молодими комуністами та сивочолими дідусями, котрі «розуміються на політиці, як вов-

---

[6] Трійняк І. І. Словник українських імен. К.: Довіра, 2005. С. 206.

[7] Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. С. 592.

[8] Там само. С. 657.

[9] Там само. С. 261.

ки на звіздах». Перед читачем постає сільський люд з дотепно підібраними найменуваннями: примарі Іван Когут та Гриць Чеператий, «підхмелений старий Дмитро Примха», Самуїл Смоктало, що тоненьким голосом агітує за Гриця, Петро Довбня, що погрожує кулаками своїм односельчанам, Василь Луцигорох із Солоненької вулиці. Усі літературно-художні антропоніми несуть у собі величезний інформаційний заряд, який скерований на іронічне сприйняття. Так, наприклад, у літературно-художньому антропонімі Петро (камінь, скала) Довбня (великий молот) вдале поєднання сили, адже герой не раз погрожував то зуби вибити, то «бебехи» повідбивати. У назві Василь (цар) Луцигорох відчутний вплив фольклору: напрошується асоціація з царем Горохом.

Подив і сміх викликає найменування Марка Богая з гуморески «Комуністичне ім'я», а ще більше сміється читач над преклонінням героя перед комуністичними вождями. Марко вирішив назвати своїх трьох синів прізвищем секретаря комуністичної партії – Деж. Звичайні християнські імена його не влаштовували. Упертому Маркові (як бугай) нотаріус пропонує вибрати якесь інше комуністичне ім'я з газети. От він і натрапляє на щось подібне до Деж – Бангладеш, даремно, що це назва держави.

Гарні колоритні назви мають Богдан Какайло та Гриць Піпікайло, Федір Попадюк та Іван Сиряник з гуморески «Тета Параска»; Ярема Копито з гуморески «Робочий день старого Яреми Копити»; Петро Мокуш, Павло Когут, Гриць Рипа з гуморески «Як Петро Мокуш та Павло Когут хотіли стати панами».

Дуже вдале поєднання онімів, на наш погляд, є в гуморесці «Хитра видра, та сарна теж не дурна». Автор полюбляє давати своїм персонажам традиційні імена, але часто за якимись ознаками групує їх. Ми звернули увагу, що імена Петро і Павло часто фігурують у текстах. Можливо, є щось у цьому символічне, адже такі імена мали апостоли. Іноді навіть спрацьовує первісне значення імені: Петро порівнюється з грабом (сила, скала). Головні герої гуморески Павло Цебрик і Петро Корито. Як бачимо, спільне є не тільки в іменах, але й у прізвищах. Апелятиви цебрик і корито, які стали прізвищами героїв, мають однакове значення – посудини для різних потреб, у тому числі, для напування чи годування тварин, для помиїв. М. Трайста такими іменами назвав комуністів, які хочуть записати до сільськогосподарського товариства стару Гафічку. Але їм це не вдається, бо «стара кобила» вміє крутити і Цебриком, і Коритом. Вона проганяє їх з хати, як виливає помиї: «Ану, вон мені з хати, помийняки остатні, бо кочергою голови потрощу!» (с. 82).

Секретар місцевої організації Митро Чабрик має теж промовисте наймення. Цей літературно-художній антропонім «пахне» землею і травою. Ім'я Митро (Дмимтро) у перекладі з грецької мови означає землероб[10], а прізвище походить від назви запашної рослини. Сміх уже прихований у

[10] Трійняк І. І. Словник українських імен. К.: Довіра, 2005. С. 107.

тому, що героєві з такою назвою на землі працювати, рослини вирощувати, а він людьми керує.

Загітувати стару Гафічку береться запекла комуністка Аннічка Кудийдеш. Героїня з таким іменем мала бути лагідна, мила, а Аннічка такою була, коли обкручувала Гафічку, брала хитрістю. Але не туди пішла (Кудийдеш) комуністка, бо стара виявилася хитрішою. Тому прізвище Кудийдеш є натяком на те, що йти не треба. Ми також дізнаємося, що Аннічку Кудийдеш «в селі прозвали Анною Паукер за її вірність комуністичній партії» (с. 83). У старої Гафічки прізвище Проданюк, семантика якого, напевно, повністю розкрилась би, коли б стару загітували до колгоспу, тобто продалася б, але цього не сталося. Тому цей онім має протилежний інформаційний заряд.

Автор змальовує типові прояви можновладців, що спотворюють суспільство. Він виводить цілу галерею таких персонажів: перевертнів, нероб, дурисвітів, які засмічують людське середовище, уважають, що вони кращі за інших. М. Трайста не тільки гострим словом змальовує їх, він наділяє їх гумористичними іменами.

Як бачимо, у літературно-художніх антропонімах М. Трайсти – щирий український гумор зі своєю мовою, «своїм духом, своєю ментальністю, своїм опертям на фольклорний, народний фундамент»[11].

У циклі «Напіввигадане» родзинкою гуморесок є соковиті імена мараморошців. У Трайсти звичайні християнські «сільські» імена мають потужний заряд: вони виступають у ролі національно, регіонально, соціально значущих та експресивно-оцінних. Набір імен для героїв традиційний, майже однаковий. Найпопулярнішими є такі імена та їхні варіанти: Андрій, Василь, Гриць (Грицько) Іван, Микола (Николай), Михайло, Олекса (Оле', Олексик), Петро, Федір (Фе, Федур, Федурик, Федько), Юрій (Юра, Юрко, Юрчик); Анна (Аннічка), Василина (Васили', Василинка), Марія (Марі, Марічка) та ін. Серед колоритних виділяються імена Параска, Явдоха, Одотя, Дорофтей.

Характерною ознакою гуморесок М. Трайсти є те, що він вміло виносить назви персонажів у заголовки. Ми знаємо, що найважливішим місцем у творі є його назва, а якщо у ній – ім'я героя, то воно стає «вузловим центром». Посмішку викликають самі назви гуморесок: «Сидір, Хведір та Карпо і футбольні правила», «Лінивий Гаврило та його ангел-хранитель», «Смерть і баба Соломія», «Великодні гулі Івана Дюрія», «Грицько Плитка та Федько Кицька в готелі» («Не вір очам своїм»).

М. Трайста обдумував номінації своїх персонажів і на фонетичному рівні. Автор використовує римовані імена, що є ономастичним засобом комічного. Наприклад: «Ґорбатий Данило та кульгавий Ґаврило», персонажі Панько, Данько та Яцько («Ні сам дідько не впізнає.. »), Штефко з Паньком

---

[11] Карпенко Ю. О. Ономастична майстерність Богдана Мельничука як гумориста. Літературна ономастика: зб. статей. Одеса: Астропринт, 2008. С. 201.

(«Жодне диво не триває більше трьох днів») («Кладка»). Це лиш підтверджує ономастичну спостережливість та гострий гумор М. Трайсти. Такі прийоми ми фіксували у М. Куліша, П. Загребельного та ін.

У текстах М. Трайсти ми не зафіксували тричленної антропонімної моделі ім'я + прізвище + ім'я по батькові. Тільки двочленні моделі ім'я + прізвище, є багато андронімів. Прізвища персонажів – прізвища реальних людей, що в них закладено комізм, – лиш підтвердження того, що виникли вони з апелятивних прізвиськ попередників і мали стосунок до заняття героїв (Звіздарь, Поштарик, Чабришин, Клепа, Плитка), їхньої вдачі, звичок (Дрімух, Зозуляк, Кицька, Коцор), вигляду (Хромий, Багряний), подій у житті (Замерзлий, Трайста, Буряниха, Мачанка). Деякі з прізвищ походять від антропонімів (Дьордій, Клим, Курило, Пинтя, Самуїл). Цікавим є поєднання прізвища та імені у літературно-художньому антропонімі Юрій Дьордьолюк. Ім'я Юрій – розмовний варіант офіційного чоловічого імені Георгій, Дьордій – угорське ім'я від того ж імені Георгій.

У гуморесці «Я почекаю поліцію» промовистими є літературно-художні антропоніми Іван Бугайчук і Василь Баранюк. Прізвища героїв утворені від назв тварин, причому тварин, які характеризуються впертістю. Ці риси переносить автор і на персонажів. «Іван Бугайчук був дуже гордим, заздрісним та хвалькуватим чоловіком. Не дай Бог, щоб хтось у селі мав щось більше, або щось ліпше від нього! Іван згинав дідька вчетверо і добував собі ще більше чи краще з-під землі, але добував-таки» (с. 136). Василь Баранюк був хитрим і теж впертим. Зоонімічного походження також прізвища Кицька, Товкан (кастрований бик[12]), Хортик.

У рубриці «Смішні пригоди вуйка Феріщака» («Не вір очам своїм») та циклі «Нові пригоди вуйка Феріщака» («Кладка») сміємося не тільки над героєм пригод, його мовою, але й смішними назвами, що яскраво вписуються в тексти гуморесок. В образі вуйка Феріщака вимальовується загальний образ простого селянина, котрий навіть у найтяжчих ситуаціях не втрачає почуття гумору: сміється над іншими, над близькими, над собою. Утворена назва від антропоніма Ферій – розмовний варіант імені Федір, що у перекладі з грецької мови означає «дар», «божий дарунок»[13]. А головний герой має дар – уміє потрапляти в комічні пригоди. На наш погляд, у цьому літературно-художньому антропонімі важливу роль відіграє давній слов'янський поліфункціональний суфікс –щак (-ак, -як, -чак), що широко представлений як у загальних, так і у власних особових назвах. Ми маємо патронім від батькового імені. Але цей суфікс найбільш продуктивний у різних категоріях іменника: за діяльністю вуйка Феріщака можна назвати тріщак (багато говорить, тріщить); за внутрішньою ознакою – чудак; за соціальним станом – простак; за місцем проживання – мараморощак; за етнічною ознакою – руснак.

[12] Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник. Львів: Світ, 2005. С. 554.

[13] Трійняк І. І. Словник українських імен. К.: Довіра, 2005. С. 374.

Крім того, що Трайста наділив свого героя умінням багато говорити: він свариться, бурмоче, буркоче, бубнить, кляне, верещить, співає («Вчепився до мене, як реп'ях до собачого хвоста, почекай лиш трішки, я тобі такої заспіваю, що ти душно буде...» (с. 61) «Кладка»), він ще й залучив до його характеристики невербальні засоби. Дуже часто у нього перелякані очі, здивоване обличчя («Феріщак витріщився на болітце зі сметаною...» (с. 19, «Не вір очам своїм»), «Бідний Феріщак випулив на єврея очі і знизив невинно плечима» (с. 68, «Кладка»). Тому виходить, що маємо Міху тріщака, верещака і Міху витріщака. У П. Чучки знаходимо тлумачення прізвища Фіріщак, де автор вказує, що прізвище може походити від угорського апелятива «пила»[14]. Доонімне значення імені розкривається: герой багато говорить, «пиляє». Отже, літературно-художній антропонім Феріщак містять жартівливу, іронічну, насмішкувату характеристику персонажа. У цій назві відчитуємо багато різних ознак, що характеризують героя. Автор вдало поєднав реальні назви з народним гумором.

Натрапляємо на літературно-художні антропоніми, котрі є назвами простих людей. Це імена (Петро, Іван, Ігнат, Юра, Маріка, Ґафія («Не вір очам своїм»), Ілько, Ровза, Остап «Кладка»), прізвища (Косован, Дідик, Товкан, Корінь, Бондарюк («Не вір очам своїм»), Боб'яник, Дзвонка, Росолик, Піндяк, Финяк, Хромий, Гіркий, Василишин, Поштарик, Червоний, Чопик, Реті («Кладка»)), андроніми (Костиха, Феріщакова («Не вір очам своїм»), Бабичариха, Кушнірьова, Фріциха, Штефчиха «Кладка»)). Усі вони характерні для регіону, де відбувається дія. Фіксуємо також регіональні усічені форми звертання: Іва, Васи, Міха («Не вір очам своїм»), Марі, Маріка, Міха, Фе («Кладка»)). Як бачимо, у літературно-художніх антропонімах Трайсти відчутна карпатська автентика, діалектні варіанти.

Відчутними є гумористичні нотки у власних назвах короткої прози з циклу «Не для експорту», що у збірці «Кладка». Вагомим мовностилістичним засобом характеристики героя є інформація, яка закладена в його назві. Так, в оповіданні «Ґаздівська розмова» два головні персонажі названі прізвиськами, що мають стосунок до птахів: Іван Чіріпкало та Ілько Цвірінькало. Цвірінькати (по-українськи) і чіріпкати (з російської мови – чирикать) означає одне і те ж саме: видавати характерні звуки, щебетати. Насправді ці «порядні, чесні та богобоязливі ґазди» вміють добре говорити, використовуючи етикетні форми ввічливості, слова зі здрібніло-пестливими суфіксами, бажаючи здоров'ячка, Божої ласки одне одному. Як пише автор: «А вже коли тобі випала несподівана честь з-поза тину прислухатися до їхньої ґаздівської розмови, то можеш уявити себе одним з найщасливіших людей села. Ну й розмовочка у них – масненька-маснісінька, як каша з салом» (с. 148). Щебетати вони вміють, але думки у них протилежні, чорні, ніяк не вкладаються у поняття порядний, богобоязливий. Виходить, що говорять (щебечуть) вони

[14] Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник. Львів: Світ, 2005. С. 576.

по-християнськи, а думають по-сатанинськи.

З посмішкою сприймається читачем персонаж Чічка з оповідання «Чічка». Справжня назва героя Міцьо Бойко. Але автор пише, що Міців Бойків у селі багато, тому називали героя Міцьо Чічка. «Прозвали його Чічкою не тому, що успадкував кличку з діда-прадіда, а через квіти, які малював на стінах, коли білив хати» (с. 139). Чічка по-місцевому – квітка. Але герой чічкою ще виглядав тому, що отримав перемогу над скупим священиком.

Літературно-художній антропонім Григорій Лопух з оповідки «Причептор, радія та баба Марія» також несе інформаційне навантаження. Ім'я Григорій у перекладі з грецької мови означає «пильнуюю». А Григорій був причептором (збирачем податків), значить пильнував, вишукував. Баба Марія вправно обкрутила Григорія, та так, що він вийшов повним лопухом. Адже лопух у переносному значенні – «некмітлива людина; простак, роззява»[15].

В оповіданні «Для експорту» М. Трайста змальовує двох кумів, яким довелося бути бригадирами. Першим цю посаду обіймав неграмотний Мирон Гусар (від гуска, пастух гусей), а потім – Павло Мочарник (від «той, що живе в мочарі, тобто в багні»[16]). Обох їх поєднують прізвища, бо гуси люблять мочарі.

Вміє М. Трайста закладати комічне у назви своїх персонажів. Не випадково М. Михайлюк у вступній статті до збірки «Не вір очам своїм» написав: «Слово, весела «трайста» мараморощця Михайла Трайсти битком набита заразливим комізмом, автентичним гумором, витоки якого в народній сміхотворності»[17].

Ми знаємо, що «українська антропонімія як одна з форм фіксації досвіду етносу зберігає і передає з покоління в покоління інформацію про природу, закони людської поведінки чи психології, естетичні цінності. Етнокультурна специфіка прізвищ полягає у збереженні певних реалій минулого й сучасного, притаманних національній культурі»[18]. До прізвищ, які містять інформацію про особливості буття народу, належать назви людей за родом діяльності, внутрішніми та зовнішніми ознаками, сімейним станом, етнічною, соціальною чи релігійною ознакою, а також назви міфічних істот.

У М. Трайсти традиційні християнські імена поєднуються з прізвищами, що утворені на ґрунті різноманітних апелятивних найменувань: Данило Білаш, Михайло Косован, Петро Студений, Іван Дереш, Василь Тончі («Кладка» («І народився в серці біль»)); Петро Ковбур, Іван Дроздик, Василь

[15] Велики тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. С. 627.

[16] Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник. Львів: Світ, 2005. С. 400.

[17] Михайлюк М. З веселої трайсти / Трайста М. Не вір очам своїм. Гуморески. Бухарест: Видавництво RCR EDITORIAL, 2009. С. 8.

[18] Булава Н. Ю. Збереження етнокультурної специфіки в апелятивних семантичних патронімах північної Донеччини. Філологічні студії: наук. часопис / гол. ред. В. С. Зубович. Луцьк, 2005. № 3 – 4. С. 137.

Лавиця, Григорій Лопух, Мішка Ботик, Василь Буранюк, Петро Мотиль, Іван Чубуль, Мирон Гусар, Павло Мочарник, Іван Ґоломка, Василь Курдей, Олекса Ковдан, Петро Сепетюк, Іван Буцка, Григорій Туча, Петро Праля, Іван Чорній, Олекса Кушнір, Гаврило Киндюк, Василь Зола, Григорій Вершний, Цилько Бербенишин, Данило Шишкар, Іванко Попадюк («Кладка» («Не для експорту»)). Виділяється також низка прізвищ, в основі яких відчитуються антропоніми: Микола Пинтишин, Григорій Костишин («Кладка» («І народився в серці біль»)); Іван Клим, Петро Финяк, Семен Штефюк, Штефко Василишин («Кладка» («Не для експорту»)).

Як бачимо, для відповідної номінації та характеристики персонажа використовується як загальновживана, так і діалектна лексика з різною семантикою.

Літературно-художні антропоніми творів М. Трайсти відображають основні норми сприйняття світу та людей, загальні тенденції суспільно-політичного, економічного, господарського, побутового культурного розвитку людей, їх залежність від соціальних факторів. Вони втілюють у собі конкретну інформацію про матеріальне й духовне життя регіону, прямо чи опосередковано репрезентують ту роль, яку виконувала людина у суспільстві, відображають її фізичні особливості й моральні якості, демонструють суб'єктивне ставлення людини до людини, людини до світу через почуття та емоції.

Отже, особливості творення та семантичне наповнення літературно-художніх антропонімів творів М. Трайсти не лише виражають текстову та підтекстову інформацію, а й розкривають позицію самого письменника, указують на індивідуальні особливості його художнього мислення, його добродушне ставлення до людини.

Література

Белей Л. Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії. Ужгород, 2002. 176 с.

Булава Н. Ю. Збереження етнокультурної специфіки в апелятивних семантичних патронімах північної Донеччини. Філологічні студії: наук. часопис / гол. ред. В. С. Зубович. Луцьк, 2005. №. 3 – 4. С. 134-141.

Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

Ґоренко О. П. Антропонімічний вимір американського романтизму: Монографія. Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. К.: ТОВ «ПанТот», 2008. 312 с.

Карпенко Ю. О. Гумористична ономастика. Літературна ономастика: зб. статей. Одеса: Астропринт, 2008. С. 167-176.

Карпенко Ю. О. Козацька специфіка гумористичної ономастики Петра Ребра. Літературна ономастика: зб. статей. Одеса: Астропринт, 2008. С. 185-194.

Карпенко Ю. О. Ономастична майстерність Богдана Мельничука як гумориста. Літературна ономастика: зб. статей. Одеса: Астропринт, 2008. С. 194-202.

Михайлюк М. З веселої трайсти / Трайста М. Не вір очам своїм. Гуморески. Бухарест: Видавництво RCR EDITORIAL, 2009. С. 5-8.

Трайста М. Кладка. Коротка проза. Бухарест: Видавництво RCR EDITORIAL, 2010. 172 с.

Трайста М. Не вір очам своїм. Гуморески. Бухарест: Видавництво RCR EDITORIAL, 2009. 194 с.

Трійняк І. І. Словник українських імен. К.: Довіра, 2005. 509 с.

Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник. Львів: Світ, 2005. 704 +XLVIII с.

Інформаційний потенціал літературно-художніх антропонімів у творах Михайла Михайлюка

Oksana Laver / Оксана Лавер

Potențialul informațional al antroponimelor literar-artistice din lucrările lui Mihai Mihailiuc. *Articolul tratează natura, funcțiile stilistice ale antroponimelor literar-artistice* și *importanța lor pentru crearea diversității naționale* și *regionale ale acestora. Obiectul analizei lingvistice au fost numele proprii din lucrările scriitorului ucrainean din România Mihai Mihailiuc.*

The Informational Potential of Literary-Fictional Anthroponyms in the Works of Mykhailo Mykhailiuk. *The article is devoted to the nature, stylistic functions of anthroponyms and their role in the creation of national and regional peculiarities. The proper names in the works of the Ukrainian author from Romania Mihai Mihailiuc are the objective of the linguistic investigation.*

Cuvinte cheie: *variantă dialectică a antroponimului, antroponim literar-artistic, semnificație stilistică, diversitate (particularitate) național-regională, funcție caracteristică.*

Keywords: *dialect variant of the anthroponym, fiction proper name, stylistic value, national and local peculiarities, characteristic function.*

Інформаційний потенціал літературно-художніх антропонімів є ознакою індивідуального стилю письменника. Засобами вираження художньої інформаційності онімів можуть бути мовні одиниці усіх мовних рівнів, вибір мовних засобів для створення промовистих власних назв залежить і від самого письменника, і від оточення, суспільного, територіального, часового, тобто це час, у якому письменник живе і творить. Український літературно-художній ономастичний простір виходить далеко за межі українських кордонів і знайомить читача з колоритними варіантами імен, прізвищ, з прізвиськами, і найбільш важливо, з мовленням українців на етнічних українських землях, хоч і в межах чужої держави. Чуйними і лаконічними рядками змальовує Михайло Михайлюк життя українців у Румунії. Перу визначного поета, прозаїка, відомого критика, журналіста належать твори різних жанрів, у яких майстерним словом охоплено проблематику і морально-етичну, і національну, часто спроектовану на власні назви та їх конотативно-асоціативний потенціал.

Метою нашої роботи стало дослідження природи, структури та функціонально-стилістичних можливостей літературно-художніх антропо-

німів у збірках прозових творів Михайла Михайлюка «Криниця під каменем» та «Заглухлий дзвін».

Мову творів Михайла Михайлюка ще не досліджено. Літературно-художні антропоніми в окремих творах письменника розглянуто у статті А. І. Вегеш «Змістове навантаження літературно-художніх антропонімів малої прози українських письменників Румунії»[1].

Літературні критики небезпідставно наголошують на психологічних засадах прозових творів Михайла Михайлюка: «Виваженість і ваговитість сказаного в окресленні психологічного образу, душевних зрушень в накресленні профілю персонажа, влучність і ощадливість словесного вислову, вміння перенести буденний «трафунок» в художню площину»[2], – констатує ознаки художнього стилю М. Корсюк.

Михайло Михайлюк у своїх оповіданнях намагається охопити життя і світогляд українців у Румунії. Символічно, що прототипами його оповідань стали українці села Руснаки. Руснаки – село в околиці румунського багатонаціонального міста Серет, звідки родом сам письменник. Топонім Руснаки співзвучний з етнонімом руснаки, який є варіантом етноніма русин, руський. Етнонім русь становив собою збірний іменник і, як свідчать літописи та сучасні авторитетні дослідження українських і російських лінгвістів, був первісною назвою земель, які сформували першу українську державу – Київщина, Переяславщина, Чернігівщина. За допомогою сингулятивного суфікса -ин було утворено похідний етнонім русин. Власні назви Русь, русин поширилися з Київщини на всі інші українські етнічні території і навіть на території приєднані до Києва. Етноніми руський – руснак – русин найдовше затримались на західних українських землях, де, на відміну від Наддніпрянщини, вживались у своєму первісному значенні. Викрадення у XVIII ст. назв Русь, руський зумовило утвердження назв Україна, Русь – Україна, русько-український, українець тощо[3]. М. Михайлюк змальовує свою батьківщину, однак у контексті оповідань топонім Руснаки набуває символічного значення – закодована історична пам'ять українського народу і соборність українців, яку, на жаль, можна легко втратити через банальну байдужість.

---

[1] Вегеш А. Змістове навантаження літературно-художніх антропонімів малої прози українських письменників Румунії. *Lucrarile Simpozionului International.* Relatii Romano-ucrainene. Istorie si contemporaneitate.romanian-Ukrainian relations. History and contemporaneity. Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність. Tasnad, 26-28 octombrie 2017. Editory Irina Liuba Horvat. Anastasia Vehesh. Satu Mare: Editura Muzeului Satmarean – Cluj Napoca: Editura Econ Transilvan, 2018. S. 339-346.

[2] Корсюк М. Михайло Михайлюк // Просвіт: антологія короткої української прози з Румунії / Микола Корсюк. Бухарест: RCR Editorial, 2010. Т. 1. С. 5-8.

[3] Дет. див.: Белей Л. «Русинський» сепаратизм націєтворення in vitro. К.: Темпора, 2017. 396 с.; Наконечний Є. П. Украдене ім'я: Чому русини стали українцями / передмова Я. Дашкевича. Львів, 2001. 400 с.; Німчук В. «Кодифікувати» нові літературні мови? Зберегти і захисти українські говори // Українська мова. 2013. № 3. С. 3; Словник української мои: в 11 томах. Том 8, 1977. С. 911 // sum. in.ua/s/rusyn; Шерех Ю. Назва «Русь» //Енциклопедія українознавства: у 2-х т. Мюнхен – Нью-Йорк, 1949. Т. 1. С. 12-16.

Репрезентовано цю проблему в оповіданні «Мої Руснаки не єдині у світі...». Популяризація справжнього значення українського етноніма русин – руснак є особливо актуальною у наші дні, коли за політичним замовленням відбувається його друге викрадення.

Михайло Михайлюк сторінки української культури наповнив численними автобіографічними нарисами про своїх земляків. Це оповідання про різні випадки «трафунки», свідком чи учасником яких свого часу був сам письменник. Літературна критика в оцінці творчості Михайла Михайлюка справедливо одностайна, образи чуттєві, змальовані з теплотою і доброзичливим гумором: «Михайлюкові «трафунки» – своєрідні (повсякчасні) претексти для роздумів-рефлексій над сільською повсякденністю...»; «читати збірку «трафунків» Михайла Михайлюка – це прочитувати характери і долі, одним оком радіти, іншим ронити сльози»[4].

Михайло Трайста у передмові до збірки «Заглухий дзвін» більш розширено конкретизує творчу манеру митця: «Михайло Михайлюк володіє не тільки достатнім терпінням, а й рідкісною майстерністю, з якою він, мов пензлем, змальовує портрети своїх рідних дідів і бабок, батька і матері, односельчан і вчителів, друзів і ровесників, а ці портрети переростають у святі ікони чарівного дитинства і прекрасної молодості, бо людина двічі живе: раз у дитинстві, а вдруге у спогадах про нього»[5].

Такою ж рідкісною майстерністю володіє Михайло Михайлюк і у доборі власних назв персонажів. Антропонімійна система творів М. Михайлюка реалістична, однак у художньому контексті кожне ім'я чи прізвище, чи прізвисько набуває особливої семантики, оживає, «промовляє», стає твором у творі.

Переважна більшість персонажів є носіями демінутивних імен з широким спектром емоційно-оцінних конотацій від емоційно нейтральних до емоційно-експресивних поліцентричних. До емоційно нейтральних можна зарахувати жіночі імена, утворені регресивним та регресивно-суфіксальним способом: Панорця, Марічка («Позичений кіт»), Веронька («Коні мої, коники...»), Анничка («Площі – присілок під самим небом»), Їленка («Ґорівочко з кукілю, як тебе я файно п'ю!»). Деякі демінутивні імена супроводжуються апелятивами, епітетами або посесивними патронімами і паралельно вказують на вік денотата: вуйна Линця («Позичений кіт»), стара Фанця («Загадкові приказки»), Єленка Подюкова («Дві п'єтки»), Домця Мандрикова («Старий Мандрик купує годинник»).

Чоловічі імена-демінутиви є також носіями конотацій емоційно-нейтральних (для українців демінутиви у ролі розмовно-побутових варіантів є типовими): Тодось, Панько («Олень і пиво»), Ілько («Коні мої, коники...»),

[4] Ковач І. Серцем-душею пережите / М. Михайлюк. Криниця під каменем. Бухарест: RCR Editorial, 2008. С. 5-9.

[5] Трайста М. Вікно в душу Буковини / М. Михайлюк. Заглухлий дзвін. Бухарест: RCR Editorial, 2014. С. 6.

Ілаш («Старий Мандрик купує годинник»). Поліцентричними емоційно-експресивними літературно-художніми антропонімами (надалі ЛХА) можна вважати демінутивні варіанти Іванчик та Іванцєтко. ЛХА Іванчик ідентифікує героя, якого автор змальовує і з гумором, і з осудом, і частково із співчуттям. За сюжетом – це сусід оповідача, чоловік працьовитий і добрий, однак має залежність від алкоголю і часто хитрує, щоб добути чарочку безкоштовно: «наш сусід, вуйко Іванчик, високий і худий, але жилавий, був тихий і лагідний, ..., був робучий на господарці..., але любив до полудня випити хоч би «чінзяпу» горівки...» (««Хитрий» вуйко Іванчик»). Демінутивне ім'я Іванцєтко вважається здрібніло-зневажливим. Персонаж із оповідання «Червоні чоботи «пана Івана»» дуже бідний чоловік і трохи несповна розуму. З розвитком сюжету обездолений Іванцєтко перетворюється в «пана Івана». Шанобливу форму М. Михайлюк спочатку використовує у діалогічному мовленні тільки у функції звертання, а наприкінці розповіді пояснює варіанти Іванцєтко і пан Іван: «Він колись господарем був, дві пари волів мав, у червоних чоботях ходив. А погорів і ...» («Червоні чоботи «пана Івана»).

В оповіданні «Ґвалт» автор відтворює сценічну гру іменами, за допомогою якої знайомить читачів з мотивами вибору офіційних емоційно нейтральних варіантів та демінутивних: «Ледь розвиднюється... а на обійсті Костиків уже ґвалт: «то ґаздиня верескливо-розпачливим голосом будить своїх хлопців: Іване! Михайле! Николаю! Юстине! Петре! Доста вже хиріти!.. Чудернацькими здавалися нам оті імена (Іван, Михайло, Николай, Юстин, Петро). Бо ми між собою – по-вуличному. Для нас Іван – Тунько, Михайло – Мікунько, Николай – Кольо, Юстин – Юдзьо, а шмаркач Петро – Петьо» («Ґвалт»).

Офіційні двокомпонентні варіанти «ім'я + прізвище» зазвичай у художній літературі покликані створювати соціально правдиву антропонімійну канву. М. Михайлюк використовує таку формулу для досягнення гротескного ефекту. В оповіданні «Криниця під каменем» таким «солідним» двокомпонентним найменуванням автор називає балакучого дідуся, який постійно хвалиться, як він почистить привалену каменем криницю, щоб не ходити по воду до скупого сусіда: «Баба Марія кінчала кужіль, відкладала веретено і засинала навсидячки, а «пан» Ґеорґій Бойчук, все сипав і сипав із себе словами, і сам дивувався, який з нього господар веледний, а Мандюк одне ніщо зі своєю криницею». В оповіданні «Досвітня зустріч на кладці» двокомпонентним ЛХА Іґнацій Балацький письменник аналогічно називає ще одного балакуна: «...переді мною стояв... колишній молодцюватий житар, котрий за словом не ліз у кишеню».

Демінутивні імена та двокомпонентні власні назви М. Михайлюк інколи використовує для формування ЛХА з конотаціями сарказму і, можливо, частково співчуття, як в оповіданні «Тейко». Бідний сільський парубчак, щоб стати своїм серед однолітків у парубочій компанії, щоб одружитися, мусить виконувати важку роботу. Упродовж розвитку подій письменник

називає його подвійним варіантом – Тейко чи Тейцьо: «Котре з них було пестливе, а котре глузливе? Можливо, і одне, і друге». Під час набору до війська на день Тейко стає Дорохтей Пензар, але оскільки за фізичним станом в армію парубка не взяли, то він знову лише Тейко, чи Тейцьо («Тейко»).

У мовотворчості кожного письменника можна знайти назви, які завдяки конотативно-асоціативному потенціалу формують додатковий зміст, додаткову характеристику персонажа. Вдало підібране прізвище чи прізвисько досить часто є носієм цікавої і колоритної інформації. Характеристично-оцінні власні назви Михайла Михайлюка засвідчують неабиякий мовний смак і обізнаність письменника з національними і регіональними особливостями антропонімікону. Основним джерелом творення інформаційно-оцінних ЛХА для М. Михайлюка стали лексичні ресурси рідної говірки. Наприклад, оповідання «Руснацькі прізвиська», ««Мужицькі» і «панські» прізвища» – це авторські роздуми над сутністю власних назв, які супроводжують людину все життя. «...пишучи новелу чи роман, – констатує М. Михайлюк, – якщо не підібрати хоч би головному персонажу вдале прізвище, яке б не тільки запам'яталося, але й відповідало його «структурі», то твір багато втрачає»[6]. В оповіданні ««Мужицькі» і «панські» прізвища» автор наводить низку прізвищ і умовно поділяє їх на «мужицькі» і «панські», насправді такий поділ соціальною проблематикою не обмежується і має набагато ширший контекст. Оповідання не містить персонажів, а тільки прізвища, які вказують на різні соціальні і національні верстви. «Мужицькі» прізвища є відапелятивними назвами, які статусу прізвища набули через стадію прізвиськ: Дідора, Бамбух, Качалуба, Обух, Чорний, Клепак, Колотило, Бендела, Кость, Гуцул, Гуцуляк, Смоляк, Рачик, Мельник, Сорочук, Коропко. «Це мої краяни та односельці, яких я знав, – розповідає письменник, – і ніхто з них з діда-прадіда серед панів не водився»[7]. Більшість прізвищ є типовими і для Закарпаття: в основному це назви осіб за родом занять, чи іншими ознаками, які зазнали антропонімізації в різний час і за різних обставин. У словнику П. П. Чучки можна знайти етимологію, частотність і географію поширення таких прізвищ та їх варіантів: Дідора – від дідора, дідура «завзятий дідусь» [ЧуЕтСл, с. 138], Мельник – від мельник «мірошник» [ЧуЕтСл, с. 138], Рачик – ймовірно від Рак + -ик за аналогією до Рачок – Рак + -ок [ЧуЕтСл, с. 479], Коропко – ймовірно від Короп + демінутивний суфікс -ко, у етимологічному словнику П. П. Чучки прізвище Короп подано як антропонімізовану назву прісноводної риби короп [ЧуЕтСл, с. 287], Смоляк – від апелятива смоляк, який має такі значення: 1) «назва роду польського війська XVII ст., гуцули так називали польських пушкарів через чорний колір їх мундирів»; 2) закарп. діал. «шмаркач», «смолокур»; 3) укр. діал. «смолисте дерево»; 4) назва риби; 5) похідне від антропоніма Смола + -як [ЧуЕтСл, с. 525]; Сорочук – ймовірно від поширеного на Закарпатті антропоніма Сорока і суфікс

---

[6] Михайлюк М. Заглухлий дзвін. Бухарест: RCR Editorial, 2014. С. 207.

[7] Там само. С. 208.

-ук за аналогією Сорочак, гуц. Сорочєк – від антропоніма Сорока + -ак [ЧуЕтСл, с. 529], Кость – від давнього українського розмовного варіанта імені Кость (офіц. Костянтин), прізвище поширене у багатьох районах Закарпаття [ЧуЕтСл, с. 293], Чорний – від прикметника чорний, прізвище поширене у багатьох районах Закарпаття [ЧуЕтСл, с. 611].

Цікавою знахідкою автора стало прізвище Клепак, доантропонімійна семантика якого пов'язана з різними лексемами на позначення сільськогосподарських робіт. Прізвище Клепак подано лише у словнику прізвищ Чернівеччини[8]. Словник української мови за редакцією Б. Грінченка тлумачить апелятив клепак як «дошка, на якій швець розбиває молотком шкіру»[9]. Точне походження цього прізвища встановити для карпатського регіону важко через омонімічність кореня клеп. Наприклад, П. П. Чучка пояснює однокореневі Клепар – як похідне від укр. діал. клепарь «людина, яка щось клепає», Клепач – від укр. діал. клепач «молоток», або від давньоукраїнського клепач «коваль», Клепа – від застарілого чоловічого імені Клеопа, що з грецької клео – славити, або від дієслова клепати. П. П. Чучка не виключає творення прізвищ Клепа, Клепар, Клепач на основі апелятивів з інших слов'янських мов: слц. klepár – «відлитий металевий дзвінок для худоби», «млин, який при меленні клепає», слн. klepar – «робітник», пол. kleper – «вид їздового коня», серб. -хорв. клепо – «клапатий», «клаповухий», клепар – «бляхар») [ЧуЕтСл, с. 316-317].

Привертає увагу, що більшість прізвищ, наведених М. Михайлюком, містить і історико-етимологічний словник П. П. Чучки, і нормативний словник прізвищ, укладений на матеріалі Чернівеччини: Дідора, Чорний, Кость, Смоляк, Рачик, Мельник, Сорочук; лише у чернівецькому словнику – Гуцул, Гуцуляк, Клепак, Колотило, Обух. Нормативний словозмінно-орфографічний словник через своє призначення не дасть інформації про походження чи доантропонімійну семантику прізвищ, це тільки додатковий доказ приналежності прізвищ до буковинського ареалу. Зв'язок онімів із спорідненою регіональною лексикою засвідчують тлумачні словники української мови та діалектологічні. Наприклад, Обух [СлПрЧрн, с. 254] – обух «тупа важча частина гострого знаряддя (переважно сокири) або зброї, що міститься з протилежного боку від гострої» [Грінч, с. 1564; СУМ, Т. 5, с. 598], Колотило [СлПрЧрн, с. 182] можливо від колотити, каламутити, збивати масло, сваритися, кимсь верховодити, командувати [Грінч, с. 1099], Бамбух – від заст. назви бамбух «шлунок корови» [Грінч, с. 76].

ЛХА Гуцул та Гуцуляк співзвучні з багатьма різними лексемами: прізвище Гуцул [СлПрЧрн, с. 110], етнонім гуцул «житель Гуцульщини» [Грінч, с. 515], гуцули «етнографічна група українців, що живуть у гірських районах

---

[8] Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівеччини). Чернівці: «Букрек», 2002. С. 177.

[9] Словарь української мови / за ред. Б. Грінченка // електронну версію підготував Олександр Оксимець: http://r2u.org.ua/

західних областей України [СУМ, Т. 2, с. 200], прізвище Гуцуляк [СлПрЧрн, с. 110], гуцуляк «маленький гуцульський кінь», «короткий гуцульський кожушок» [Грінч, с. 515], похідне від Гуцул (назва сина за батьком) – Гуцул + -як. Словник прізвищ закарпатських українців також містить цікаві дефініції до цих прізвищ. Глибокі розвідки про походження власних назв Гуцул, Гуцуляк та про етнонім гуцули можна знайти у працях провідних українських мовознавців[10]. Для М. Михайлюка в оповіданні, де автор намагається за допомогою власних назв показати різницю українського і неукраїнського антропоніміконів і водночас української і неукраїнської історії та культури, основним мотивом вибору прізвищ Гуцул, Гуцуляк є значення «житель Гуцульщини», певною мірою у художньому контексті – це слово-символ західноукраїнських земель. В оповіданні «Хата, звідки видно півсвіта» М. Михайлюк змальовує колоритні пейзажі Гуцульщини XX ст.: дивовижний ландшафт майже диких гір перетинає потяг, наповнений дітьми карпатського краю – гуцулами. Оповідання не містить антропонімів, письменник акцентує увагу на контрасті: з одного боку неперевершена краса природи – «звідки півсвіта видко», і з другого – фрагменти урбаністичного побуту – «бетонна коробка міського житла», «зелена зона», «кілька кубометрів забрудненого повітря». Безіменність, або анонімність персонажів компенсується етнонімами: вусатий гуцул, гуцул у гачах і вишитому киптарі. М. Михайлюк лаконічними мазками передає всесвіт, центром якого є люди прості, величні і неповторні.

Джерела походження ЛХА Бендела і Качалуба потребують додаткового пошуку у лексикографічних працях і, можливо, опитування респондентів.

Доантропонімійна семантика твірних основ прізвищ Бамбух, Обух, Клепак, Колотило, Смоляк, Рачик, Мельник, Сорочук, Коропко відображає спектр лексики безпосередньо причетної до господарської діяльності українців Карпат або репрезентує регіональні варіанти назв осіб – Дідора, Гуцул, Гуцуляк, Кость, Чорний. М. Михайлюк в оповіданні вказує на приналежність згаданих прізвищ його близьким і знайомим, але таких назв у автора насправді, мабуть, значно більше. Мотив вибору письменником саме таких прізвищ до кінця не відомий, однак інформаційний потенціал онімів сформував різноманітні метонімічні конотації. «Мужицькі» прізвища в оповіданні М. Михайлюка на підсвідомому рівні формують цілісний образ українського народу, а саме народу-трудівника протягом усієї довгої і часто підневільної історії. Групі національно маркованих прізвищ автор протиставляє прізвища соціально значущі із суфіксами -ович, -евич, -инський, -інський, які, на думку письменника, є панськими, тобто ««гонорові» прізвища з шляхетними відтінком»: Берлінський, Цурканович, Пшеніцький, Ісковичч, Яцикевич, Блазевич, Андрухович. Справді, в ономастиці поширеною є

[10] Див.: Худаш М. Л. До питання походження назви гуцули //Мовознавство. 1984. № 5. С. 57 – 63; До питання походження назв бойки, гуцули, лемки // Народознавчі Зошити. № 3. Львів, 1998. С. 299.; Гуцули // Енциклопедія сучасної України / esu.com.ua / search_articles

думка про те, що утворення із суфіксами -ович, -ич були поширеними серед представників городянства та панівної верстви[11]. Багато українських письменників цю особливість суфіксів на зразок -ович, -евич, -инський в українській літературно-художній антропонімії традиційно використовують для художнього увиразнення суспільно політичних проблем XIX – поч. XX ст. [12]. Доантропонімійна семантика і чужомовне джерело походження твірних основ Іскович – патронім від хорватського чи ін. слов'янського імені на зразок Іско, що з Ісо, Ісай, Ісак, Ісидор [ЧуЕтСл, с. 242], Цурканович – від андроніма Цурканя + ович (пор. Цуканич), Цурканя – дружина Цурка, Цурко від серб. гіпокор. імені Цурко, що з рум. Цура, яке є еквівалентом імені Георг, Блазевич – можливо від прізвища Блаж, що від давньослов. Блаж, або є варіантом прізвища Блажовський, що від східнословацького ойконіма Blažov [ЧуЕтСл, с. 71], а також ненормативні варіанти Пшеніцький, Берлінський свідчать про складні процеси мовної інтерференції на антропонімійному рівні у західноукраїнському регіоні. Прізвища другої групи, завдяки інонаціональній природі твірних основ та соціально значущим суфіксам, також формують метонімійний образ – драматичний образ тих, хто панував на українських землях замість українського народу. Отже, проблему становища українців відповідно до інших сусідніх держав М. Михайлюк відтворює крізь призму власних назв, хоча ЛХА Андрухович та Яцикевич, мабуть, не виконують заплановану автором соціально значущу функцію, бо повністю відповідають фономорфемній структурі українських прізвищ.

Прізвиська в оповіданнях М. Михайлюка також мають народнорозмовне походження. Про традиції творення колоритних сільських прізвиськ автор розповідає в оповіданні «Руснацькі прізвиська»: Качалуба, Бамбух, Бурдейник, Мукосійник, Кіцалойник, Гондар, Гаріґа, Смертник, Тіргерц, Довгий, Гулай, Шміт, Кіцаник, Нюх, Вавжик, Міхуцько, Постолакій, Харіп, Дівчинка, Щур, Курій. Значна частина з них має прозору доантропонімійну семантику і характеризує особливі прикмети персонажа: Бамбух – «шлунок корови», отже, товстий [Грінч, с. 76]; Бурдейник – утворене від бурдей – землянка, людина, що жила або живе у бурдеї [ЗакрГуц, с. 31]; Гондар – ймовірно є місц. варіантом від загальноукраїнського ґонтар – той, хто виготовляє ґонт, або той, хто покриває дах ґонтом [Грінч, с. 523; СУМ, Т. 2, с. 123]; Гаріґа – можливо від гарикнути, гарікливий, тобто «сварливий» [Грінч, с. 418]; Смертник – у контексті творів М. Михайлюка це прізвисько є спадковим і, можливо, свідчить про трагедії, які могли мати місце в родині; Нюх – володар особливого довгого носа; Мукосійник – людина, яка працювала з мукою; Курій – аморальний чоловік, розпусник [Матер, с. 89]; Довгий, Дівчинка, Щур – вказували на зовнішність і риси характеру. Дантропонімійна семантика наведених прізвиськ розкривається у сюжеті відповідних оповідань. ЛХА

[11] Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття. Ужгород, 2008. С. 292-293.

[12] Белей Л. О. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX – XX ст. Ужгород, 1995. С. 48-63.

Черкез фабулою твору не підтверджується, онім демонструє явище лексичної етантіосемії, яка полягає в тому, що первинне доантропонімійне значення ЛХА в процесі розгортання подій заміщується протилежним значенням. Прізвисько Черкез є живорозмовним варіантом апелятива черкес – «загальна назва народностей, які населяли Північний Кавказ» [СУМ, Т. 11, с. 309]. В одноіменому оповіданні так названо головного персонажа. М. Михайлюк приписує появу цього прізвиська австрійським військовим, учасникам першої світової війни, які на фронті стикалися зі справжніми черкесами. Це був дивний і відлюдькуватий чоловік, який мав «смагляве, майже чорне, наче закурене, подзьобане віспою обличчя, м'ясистий, приплюснутий і гачкуватий ніс, маленькі і наче колючі очі справді робили його схожим на загадкового «черкеса»» («Черкез»). У мовленні, яке відтворює М. Михайлюк, лексема черкес, крім основного значення – етнонім, має значення «злий, жахливий, некрасивий». Через свій страхітливий вигляд дядько Черкез дуже страждав, його боялися і з нього глузували підлітки-пастушки, однак в очах чоловіка можна було побачити не злість, а смуток, безпорадність і всепрощення: «Забавляються хлопці, а слова – не камінь, хоть і від них болить» («Черкез»). Прізвиська завжди були важливим компонентом ідентифікації особи, адже мали здатність уточнювати, конкретизувати інформацію про свого носія. «Як бачимо, прізвиська моїх односельчан переважно загадкові, смішні і прикметні, і зовсім мало образливо-сороміцьких»[13], – констатує М. Михайлюк.

Майже всі ЛХА, крім характеристично-оцінної функції, є одночасно національно значущими. По-перше, кожен ЛХА – витвір письменника, але одночасно він є частиною певної національної антропонімійної системи. По-друге, письменник мусить дбати про правдивий національний фон твору, який забезпечується найкраще саме завдяки ЛХА. Крім цього, власні назви здатні виступати символом, або виразником певної національної ідеї, саме такі ЛХА і є національно значущими. М. Михайлюк національну проблему мови порушив за допомогою неукраїнського прізвища Бруно, яке перегукується із всесвітньовідомими іменами Джордано Бруно, Сальтор Бруно та ін. У багатоетнічному Сереті оповідач вітається по-румунськи з другом німцем Бруно і отримує відповідь українською мовою з елементами місцевого діалекту: «А ти шо – по-нашому вже не знаєш?». Багата омонімічність ЛХА Бруно робить цей онім загальноєвропейським національно значущим.

Інформаційно-оцінні ЛХА у творчості М. Михайлюка мають два різновиди – ЛХА з прозорою доантропонімійною семантикою і ЛХА з прихованим, завуальованим доантропонімійним значенням. ЛХА першого різновиду мають здатність безпосередньо вказувати на риси характеру персонажа, називати особливості характеру і давати їм оцінку. Персонаж із прізвищем Мудрак є героєм кількох оповідань, і завжди демонструє виняткову «кміт-

[13] Михайлюк М. Заглухлий дзвін. Бухарест: RCR Editorial, 2014. С. 101.

ливість»: мудрувати – «обманювати, хитрувати» [ЗакрГуц, с. 127]. Мудрак – сільський швець-полатайко без великих статків, зате багатий дітками. ЛХА Мудрак має похідні Мудрачиха – дружина Мудрака, мудрачата – діти Мудрака і своєрідну прикладку живорозмовний апелятив мудрагелик – «хитрун» [ЗакрГуц, с. 126]. Інформаційність ЛХА Мудрак пітверджується розповідями про «мудрі» вчинки героя, наприклад, одного разу швець «замудрагелив» випити ліки повністю, а не по каплях протягом місяця, як запропонував лікар: «Чому мушу мучитися цілий місяць, коли міг би збутися біди відразу?» («Мудрагелик»). ЛХА Гордійчук ідентифікує героя, основні риси якого гордовитість і зазнайство. Характеристичність ЛХА Ґордійчук розкривається і сюжетом оповідання, і прикладкою «маестро» із значенням енантіосемії: Ґордійчук насправді не великий артист, як себе показує, а тільки помічник у театрі, виконавець допоміжних ролей – «відчинить двері, вийде з підносом на сцену, прислужиться чимось примадонні...» («Маестро»).

Складну семантичну структуру мають інформаційно-оцінні ЛХА-імена: Лілик, Андрій, Ізидор. На перший погляд це ніби номінативні назви, однак доантропонімійна семантика цих імен спричинює багато асоціацій, стає невід'ємною частиною художнього образу. Ім'я Лілик ідентифікує хлопчака, малого гуцулика, який попри молодий вік дуже багато знає про рослини і про народні прикмети і повір'я, які з ними пов'язані. Етимологію цього імені сучасні словники не подають, хоча Лілик може бути похідним утворенням, або варіантом чоловічих імен Лесь, Лель; Лелик (від Олександр) [БелейСлДов, с. 67; СкрДзят, с. 84; ТрСлІ, с. 262], Ольо, Алик; Леля, Льолик (від Олег) [БелейСлДов, с. 72; СкрДзят, с. 84; ТрСлІ, с. 260]; Юлик; Люлик (від Юліан) [БелейСлДов, с. 83; СкрДзят, с. 109; ТрСлІ, с. 407]. Словник українських імен І. І. Трійняка фіксує жіноче демінутивне ім'я Лілик від офіційного Лілія, Лілея [ТрСлІ, с. 196]. На нашу думку, ім'я Лілик пов'язане саме із значенням назва квітки – лілія. Наприклад, лісова лілія медоносна і лікувальна рослина, занесена до Червоної книги, а сам герой в оповіданні виступає справжнім юним і прекрасним охоронцем лісу («Площі – присілок під самим небом»). Однак для українського населення околиць Серета (а можливо і для мешканців інших карпатоукраїнських сіл) відома також діалектна назва лилик «кажан». П. П. Чучка наводить два можливі способи виникнення антропоніма Лилик: 1) з укр. діал. лилик «кажан»; 2) на базі південнослов'янського розмовного імені Лиила або Лила, які відповідають повним календарним іменам Илие та Лилиан [ЧуСлІ, с. 219]. У сучасному антропоніміконі українців від офіційного Ілля, Ілько є розмовні варіанти Лілько, Лільо і похідне прізвище Лільченко [ТрСлІ, с. 152]. Яким би мотивом не керувався М. Михайлюк ЛХА Лілик в оповіданні викликає багато асоціацій і органічно доповнює образ молодого гуцуцула, носія стародавніх звичаїв і традицій.

Тісний зв'язок людини з природою М. Михайлюк передає за допомогою імпліцитних антропонімійних засобів. ЛХА Ізидор є іменем напівміфіч-

ного діда з оповідання «Бігли смереки і не спинились». Дід Ізидор доглядає ліс, говорить із смереками, як із живими людьми, закликає їх бути стійкими і незламними: «...не страхайтесь вітрів, відколи світ вам з ними змагатись, бо ви не якісь там буки, клени, тополі чи інша полохлива деревина, яка зрікається свого листя». Ім'я Ізидор словники українських імен подають як рідкісний варіант офіційного імені Сидір. Вибір М. Михайлюком саме варіанта Ізидор, мабуть, зовсім не випадковий. Ім'я Ізидор запозичене свого часу із грецького антропонімікону, де означало дарунок Ісіди (Ізіди), єгипетської богині землеробства [ТрСлІ, с. 336]. Любити природу, опікуватись нею, почуватись невід'ємною частиною цього світу – це справжній дар, благословенний вищими силами. Конотації міфічного і живого природного земного містить ЛХА Ізидор. Схожі конотації закладено ще в одному імені Андрій, грецький відповідник якого має доантропонімійне значення «мужній», «хоробрий» [ТрСлІ, с. 33]. Іменем Андрій автор називає дещо дивного церковного дзвонаря. Дзвонар Андрій вірив у незвичайну силу церковних дзвонів і мав велику мужність дзвонити у найбільшу негоду з вірою, що таким способом може запобігти лихові – відвернути буревій, град («Дзвонар Андрій»).

У мовотворчості М. Михайлюка ім'я Їлько стало символом. Таке ім'я мав батько письменника, що став прототипом головного героя багатьох оповідань, віршів і поеми «Дума про батька»: майстер Їлько, Їлько-мулєр, пан Їлько-мулєр. На основі образу реальної особи М. Михайлюк створює узагальнений та ідеалістичний образ українського селянина-трудівника, майстра і водночас митця у своїй справі: «Хіба не наближався кінець двадцятого сторіччя, а він, змурувавши десятки хат на рідних Руснаках і в сусідніх селах, вибивши сотні кам'яних хрестів, які лісом стоять на цвинтарі, що через дорогу від нашої хати, на цвинтарях близьких і далеких сіл, не покидає своєї мулєрки?» («Вічний тато»). Регіональний типовий для гуцульсько-буковинського регіону варіант Їлько [ТрСлІ, с. 152] контекстуально доповнюється хрононімом Святий Ілія, що надає образу особливої сакральності: Їлько-мулєр не лише талановитий трудівник – він Тато, вічність перед яким безсила: «Для нас тато не був ні молодим, ні старим. Для нас тато був вічним» («Вічний тато»).

Отже, здійснивши лінгвістичний аналіз літературно-художніх антропонімів у збірках М. Михайлюка «Заглухлий дзвін», «Криниця під каменем», можемо зробити наступні висновки: М. Михайлюк, формуючи онімійний простір своїх оповідань, керується правдивими реалістичними власними назвами, які в контексті із номінативних одиниць перетворюються в одиниці художнього мовлення, набувають характеристичних та експресивних функцій. Основною ознакою літературно-художнього антропонімікону М. Михайлюка є використання демінутивних імен з різними емоційно-експресивними конотаціями та інформаційно-оцінних прізвищ і прізвиськ. Важливим і цінним вважаємо використання і популяризацію лексичних засобів діалектного походження, які стали основою формування ЛХА-пріз-

вищ та ЛІХА-прізвиськ. Регіонально марковані ЛІХА –це знакова частина національної мови, діалектне різнобарв'я якої треба берегти. Імена християнських святих у функції ЛІХА демонструють психологізм і глибокий внутрішній світ М. Михайлюка.

Джерела дослідження

Михайлюк М. Криниця під каменем. Бухарест: RCR Editorial, 2008. 184 с.
Михайлюк М. Заглухлий дзвін. Бухарест: RCR Editorial, 2014. 327 с.

Лексикографічні праці

БелейСлДов – Белей Л. О. Ім'я для дитини в українській родині:словник-довідник. Ужгород: Закарпатське крайове товариство «Просвіта», 1993. 116 с.

Грінч – Словарь української мови / за ред. Б. Грінченка // електронну версію підготував Олександр Оксимець: http://r2u.org.ua/

ЗакрГуц – Гуцульські говірки: короткий словник / За ред. Я. Закревської. Львів: Інститут українознавства НАНУ, 1997. 232 с.

Матер – Піпаш Ю. О., Галас Б. К. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області. Ужгород, 2005. 266 с.

СкрДзят – Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей: словник-довідник. К.: Наукова думка, 2005. 334 с. / http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001528

СлПрЧрн – Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівеччини). Чернівці: «Букрек», 2002. 423 с.

СУМ – Словник української мови: в 11томах / АН УРСР Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970-1980.

ТрСлІ – Трійняк І. І. Словник українських імен. К.: Довіра, 2005. 509 с.

ЧуЕтСл – Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. Львів: Світ, 2005. XLVIII, 701 с.

ЧуСлІ – Чучка П. П. Слов'янські особові імена українців: Історико-етимологічний словник. Ужгород: «Ліра», 2011. 430 с.

Література

Белей Л. «Русинський» сепаратизм націєтворення in vitro. К.: Темпора, 2017. 396 с.

Белей Л. О. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX – XX ст. Ужгород, 1995. 119 с.

Вегеш А. Змістове навантаження літературно-художніх антропонімів малої прози українських письменників Румунії. Lucrările Simpozionului Internațional Relații româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate.romanian-Ukrainian relations. History and contemporaneity. Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність. Tășnad, 26-28 octombrie 2017. Editory Irina Liuba Horvat. Anastasia Vehesh. Satu Mare: Editura Muzeului Sătmarean – Cluj Napoca: Editura Ecou Transilvan, 2018. pp. 339-346.

Гуцули // Енциклопедія сучасної України / esu.com.ua / search_articles
Ковач І. Серцем-душею пережите / М. Михайлюк. Криниця під каменем. Бухарест: RCR Editorial, 2008. С. 5-9.
Корсюк М. Михайло Михайлюк // Просвіт: антологія короткої української прози з Румунії / Микола Корсюк. Бухарест: RCR Editorial, 2010. С. 5-8.
Наконечний Є. П. Украдене ім'я: Чому русини стали українцями / передмова Я. Дашкевича. Львів, 2001. 400 с.
Німчук В. «Кодифікувати» нові літературні мови? Зберегти і захистити українські говори // Українська мова. 2013. № 3. С. 3.
Трайста М. Вікно в душу Буковини / М. Михайлюк. Заглухлий дзвін. Бухарест: RCR Editorial, 2014. С. 5-11.
Худаш М. Л. До питання походження назви гуцули //Мовознавство. 1984. № 5. С. 57-63
Худаш М. Л. До питання походження назв бойки, гуцули, лемки // Народознавчі Зошити. № 3. Львів, 1998. С. 299.
Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття. Ужгород, 2008. 671 с.
Шерех Ю. Назва «Русь» // Енциклопедія українознавства: у 2-х т. Мюнхен – Нью-Йорк, 1949. Т. 1. С. 12-16.

Художній світ оповідання Корнелія Регуша «Ложечка»

Oleksandra Ihnatovych / Олександра Ігнатович

Lumea artistică a povestirii lui Corneliu Reguș „Lingurița". În povestirea neo-realistă „Lingurița". *Corneliu Reguș analizează relațiile interpersonale ale comunității rurale care se desfășoară pe fundalul unei situații de fiecare zi. Mama lui Luchian are nevoie urgentă de o linguriță iar femeia își trimite fiul să împumute de la vecini. În consecință, scriitorul descrie în lucrare un conflict „Personal și general"; relațiile părinte-copil; copilul și societate; psihologia băiatului adolescent. Toate aceste componente, până la urmă, duc la înțelegerea modului în care ironia sorții se întrepătrunde în rezolvarea problemelor vieții și cum un om, în simplitatea și naivitatea lui, devine o sursă de acțiuni și intenții inutile pentru ceilalți. Așadar, în povestire, cu ajutorul tematicii, se observă elementul specific subtextual: capacitatea unui individ de a găsi o problemă „pe teren neted" și, prin urmare, să de-a bătăi de cap întregii comunități.*

The Artistic World in the Story by Kornelii Regush «A Little Spoon». *In the story with a neorealist nature "A Little Spoon", Kornelii Rehush discovers interpersonal relations of the rural community that reveal in the background of the everyday situation: Lukiian's mother urgently needed a small spoon, and the woman sends her son to borrow it from her neighbors. Accordingly, the writer writes out in work the conflict "personal and common"; the relationship between parents and child; child and society; the psychology of an adolescent boy. All these components lead, ultimately, to understanding - how the irony of fate entwines into the solution of life issues, and how one human in his simplicity and naivety emerges as a source of unnecessary actions and intentions for others. So with a general storyline and plot, we observe a kind of sub-textual element: the ability of an individual human to find the problem out of the blue and thereby add trouble to the whole community.*

Cuvinte cheie: *lumea artistică, povestire, neo-realism, psihologie, compoziție tematică, general și personal*

Keywords: *artistic world, short story, neorealism, psychologism, plot and composition, common and personal.*

Корнелій Регуш (1940-2002) – відомий український прозаїк, науковець, автор книг «Місяць у ліхтарі», «Білий цвіт гречки», «Кінцева станція», «Ідеальний хрест». Як слушно зауважив літературознавець Микола Корсюк, секрет ідіостилю письменника «*у можливому двоярусному прочитанні: на рівні захоплюючого сюжету, фабули, тобто тексту, коли він сам по собі до-*

статній, і на глибшому підтекстовому, коли текст уже недостатній собі й коли перед нами дійсно розкриваються ніжні сув'язі психологічно-концептуальних вимірів Регушевого письма»[1]. У двотомнику «Просвіт» (антології української короткої прози з Румунії) серед доробку Корнелія Регуша представлене оповідання «*Ложечка*», яке чи не найяскравіше ілюструє оте «двоярусне письмо» літератора.

Оповідання відкриває міжособистісні взаємини сільської громади, які розгортаються на тлі буденної ситуації: матері Лукіяна терміново потрібна ложечка і жінка відправляє сина позичити її у сусідів.

Твір складається з трьох частин. Перша – це своєрідний пролог, в якому знайомимося зі школярем Лукіяном (його плануванням дозвілля на післяобідню пору, необхідністю поєднати свої розваги з обов'язками по господарству, а головне, бажанням пирогів, «*тих, в капустяному листку, печених на плиті*»[2], бо ж після уроків «*ріже голод*»[3]). Друга – власне хід твору, де в експозиції дізнаємося про хворобу молодшої сестрички Лукіяна, про те, що мати запросила лікаря до дитини; зав'язка твору – звичне прохання лікаря, дати йому ложечку, аби міг оглянути горло дівчинки; розвиток дії – похід хлопця за ложечкою; кульмінація – віднайдення ложечки у діда Морцуна; ретардація – шлях Лукіяна додому; розв'язка – повернення хлопця додому з ложечками. Третя частина – епілог, з якого дізнаємося, що мати відвезла сестричку в диспансер, а Лукіян побіг віддавати ложечки, які визичили йому сусіди, але при цьому не може знайти кому належить остання ложечка. Перша і третя частини обрамлюють «хід твору».

Сюжет скомпоновано лінійно; за часом – дія твору розгортається від обіду – до вечора, коли «*з-за Ґораєца появився серпок місяця. І якби не такий вилюстрований, Лукіян запхав би руку в жар, що на найвищу ялицю з-над Ґораєца хтось-то пиріг швиргонув*»[4].

Лукіян – хлопчик, котрий із двома оцінками-«десятками» йде додому зі школи. Він і постає головним героєм твору, носієм події, яка розкриває життя його села, а читач, слідуючи за «квестом» хлопця, забуває до самого фіналу твору про матір, яка дала завдання Лукіяну будь-що-будь здобути ложечку, та й про лікаря, котрий не надав своєму рутинному висловлюванню такої ваги, що її відчула мати хворої дівчинки, а міг, і, найімовірніше, оглянув горло Антонети за допомогою іншого засобу, більш затребуваного в селі, ніж маленька ложечка. Про те, як громада й син прилучилися до пошуків ложечки, мати, напевне, дізнається лише наступного дня, коли сусіди розпитуватимуть її про здоров'я доньки.

---

1 Корсюк М. Корнелій Регуш // Просвіт: Антологія короткої української прози з Румунії: У 2 кн. Кн. 1 / Упорядкув., передмова та дані про авторів М. Корсюка. Бухарест, 2009. С. 378.

2 Регуш К. Ложечка // Просвіт: Антологія короткої української прози з Румунії: У 2 кн. Кн. 1 / Упорядкув., передмова та дані про авторів М. Корсюка. Бухарест, 2009. С. 406.

3 Там само. С. 406.

4 Регуш К. Ложечка // Просвіт: Антологія короткої української прози з Румунії: У 2 кн. Кн. 1 / Упорядкув., передмова та дані про авторів М. Корсюка. Бухарест, 2009. С. 419.

А тим часом Лукіяну, виконуючи завдання матері, довелося контактувати з дорослим світом села і зазнати різних пригод: у Докіци є лише великі ложки; у Савети – зовсім не знайшлося; Василина віднайшла ложечку, але хтось її переламав і черпачок лежав окремо від «хвостика». Залишивши хлопця у хаті слідкувати, аби пироги не пригоріли (« – *Пазь би не згоріли пироги...*»), вона побігла кликнути Іларію, щоб та допомогла з ложечкою. Але Іларія може лише порадити попросити ложечку в Розолі Міхайлової. Ложечка Розолі не придатна для такої делікатної справи, бо вимащена дьогтем. Тож Лукіян подався до Климів, де гуляв на подвір'ї малий Богдан. Хлопчик не зміг допомогти, бо вдома нікого не було, хоч і поласував «*за ложечку*» Лукіяновим пирогом, яким пригостила останнього Василина. Не було ложечки ані в Філіпа, ані в Марії, ані в Донечки, ані в баби Лікерії, ані в її сестри Ілени, ані в Сафти Сав'яну. Ложечка знайшлася у діда-пасічника Морцуна.

Корнелій Регуш звертає увагу читача на те, як Лукіян поспішає (адже лікар чекає): хлопець упрів, добирається до сусідів «*бігцем-бігцем, кладкою через потік*»[5], «*побіг узбіччям*»[6], «*пострибав грудуватою вузькою доріжкою*»[7], «*час батогом підганяв*»[8]. І його поспіх наражається на необхідність вкотре пояснювати селянам ситуацію, допомагати розбирати шухляду, де мала б бути ложечка, перевертати на печі пироги, поки господиня шукає ложечку, вислуховувати довгі невмілі розмови малого Богданка, пасти чужу корівку Флоріку, доки йдуть пошуки ложечки у чергових сусідів. Такі описи затягують оповідь, а водночас дають можливість читачу спостерігати життя усього села в розрізі пообідньої пори.

Наскільки прохання про ложечку несвоєчасне для родин села, ілюструє письменник пошуками Савети, коли та все висипала із шухляди на ліжко і «*почали обоє перебирати: полоники; ложки залізні і ложки дерев'яні; нові блискучі і заїржавлені криві виделки; довгий ніж і коротенькі чепелики; цідильце, тачівка, консервні покришки, корки, клубочок ниток, пластмасова лійка, шило, макогінчик, голубе вушко розбитого горщика, веретено, маленький брусок гострити ножі, великі і малі ґудзики, закам'яніла грінка хліба, терка, картонові коробки із чимось, або, може, порожні, обгорена люлька, шматок гноту, цвяхи, кишеньковий ліхтарик з розбитим оком, бритва, але не ціла – тільки ручка, пляшка без медикаментів, бісквіти, половина ножиць, один патрон, гусяче крило, кусок губки, маленький продірявлений кавуш, в'язочка пір'я і ще щось таке всіляке. На превелике їх диво, ложечка не озивалась*»[9]. І сільські господині відкладають свою нагальну справу, аби вдатися до пошуків, а Лукіян одразу допомагає в їхніх справах, поки вони намагаються віднайти потрібне хлопцеві.

[5] Регуш К. Ложечка // Просвіт: Антологія короткої української прози з Румунії: У 2 кн. Кн. 1 / Упорядкув., передмова та дані про авторів М. Корсюка. Бухарест, 2009. С. 410.
[6] Там само. С. 411.
[7] Там само. С. 412.
[8] Там само. С. 414.
[9] Там само. С. 409.

Ці дії, описані письменником, вражають злагодженістю: кожна людина, до котрої звернувся Лукіян, поспішає на допомогу. Немає байдужих. І дитина, певно, зростає від народження в такому середовищі, бо йде до сусідів цілком відкрито, вступає у дорослі розмови, порається в їхньому господарстві, відчуває соціальну довіру, ідентифікує себе як складову цього людського організму.

Корнелій Регуш змальовує громаду, яка живе цілком узгоджено, готова підтримувати соціальний контакт, здатна до співпраці й співпереживання, доброзичлива. Школяра, котрий виконує материне доручення, сприймають із симпатією й усвідомленням відповідальності, яка лежить на Лукіянові, при цьому пам'ятаючи, що поруч – дитина. Тому частують його пирогами, намагаються якнайкраще порадити: в кого ж таки має бути ложечка, якісь дії виконати самостійно, аби дитина даремно не бігала.

Зусилля Лукіяна – винагороджено. Він знаходить ложечку. Причому – не в жінок (хоча, зазвичай, ложечками в хаті «відають» господині), а в діда Морцуна. У старого теж труднощі з ложечкою, – вона втопилася у десятилітровій банці меду, але чоловік принаймні знає, де шукати таку необхідну річ. І переливає мед у бідон.

Після емоційних реплік жінок: «*Качка би то копла!*»[10], свисту Василини на все село («*запхала в рот чотири пальці, – два в один кут, два в другий, – і свист пролунав на все село*»); крику з кутка в куток Іларії («*кричала, що було у неї шість ложечок, але розтопились. Поклали діти на розпалену плиту, а то були з пластику*»[11]); причитань Розолі («*Покійний мій тато приніс цю ложечку ще з фронту. З війни, тої першої... Спаскудили. Колеса мазять... Ложечку забабрали. Ой-йо-йой!*»[12]); у Сави Марія з тещею всі «*кімнати перебушували*»[13]; у Донечки «*скандал завівся*»[14]; а в діда Морцуна все було статечно і неспішно. Вони вдвох поміркували, як ложечка опинилася на дні банки, «*дивляться і дивуються, дивуються і знову оглядають, яка вона там дуже гарна*»[15]. Єдине застереження від діда: «*Не загуби. Ця ложечка – срібна*»[16].

Щоб ложечка не загубилася, Лукіян поклав її в рот. І ця дія мовби умиротворила його на деякий час, бо поєдналися і радість через те, що знайшлася ложечка, і заспокоєння від смоктання. Адже він зранку нічого не їв. Тричі його пригощали найбажанішим пирогом у капустяному листі, і тричі йому довелося лише слину ковтнути: спочатку він віддав свій пиріг

[10] Регуш К. Ложечка // Просвіт: Антологія короткої української прози з Румунії: У 2 кн. Кн. 1 / Упорядкув., передмова та дані про авторів М. Корсюка. Бухарест, 2009. С. 409.
[11] Там само. С. 411.
[12] Там само. С. 417.
[13] Там само. С. 414.
[14] Там само. С. 414.
[15] Регуш К. Ложечка // Просвіт: Антологія короткої української прози з Румунії: У 2 кн. Кн. 1 / Упорядкув., передмова та дані про авторів М. Корсюка. Бухарест, 2009. С. 415.
[16] Там само. С. 415.

Богданкові, з надією, що малий позичить ложечку, іншим разом Лукіян заховав пиріг у траву й накрив картузом, бо негоже до людей у хату заходити з їжею, і цей пиріг таємничо зник, а востаннє, коли його пригостила Донечка, то «впалений» Грицько «*виправадив його на вулицю, а там смикнув з руки пиріг і втік поза хату. Лише пальці замастилися – як би й не було*»[17]. Пиріг виступає художньою деталлю твору, що означає особисті бажання хлопця, від яких він так чи інакше відмовляється (міг би, наприклад, почекати, поки пиріг вистигне і поласувати ним, а не ховати, щоб не порушити звичаїв села; міг би й Богданкові лише відламати шматочок, як і хотів спочатку), оскільки потрібно виконати головне – принести ложечку. Здається, що така «триразова втрата» пирога й принесла винагороду хлопцю.

Нарешті, з вимріяною ложечкою Лукіян поніся додому. Однак дорогою його перепинила Сафта Сав'яну – вона позичила ложечку в сусіда Поляка і передала Лук'яну: «*Може, дохторові двох потрібно!*»[18]. А далі: «*Летіла вже й баба Лікерія вниз межею, махаючи в руці над головою ложечкою. Так і передала її, мов естафету, Лукіянові*»[19], вона позичила – у кума; Донечка «*чекала на воротах*»[20] зі своєю ложечкою, а Марія віднайшла ложечку в тогорічному повидлі; малий Богданко віддав йому і свою ложечку, і сестри Орисі, а Савета відремонтувала поламану – і з нею перестріла Лукіяна. Тому хлопець «*помчав щасливий стежкою на їх гірку. В кишенях дзенькали залізні ложечки*»[21].

Так виявила себе громада, продемонструвавши необхідну в житті любов до ближнього, і реагуючи на прохання однієї сім'ї, до дитини якої прийшов лікар. Ретардація виписана найбільш зворушливо. Якщо ж розвиток дії в оповіданні відбувається уповільненим темпом (що контрастує з необхідністю швидкості для героя), то ретардація – максимально стисла і йде в унісон із рухом хлопця. Автор передає лише репліки жінок, котрі несуть Лук'янові ложечки.

Образ *ложечки* магістральний у творі й винесений у його назву. Отже, найбільша смислова увага оповідання припадає саме на *ложечку*. Окрім того, що в житті людини атрибут ложки несе символіку «*святості, добробуту і достатку, часто слугувала амулетом чи оберегом*»[22] і цей предмет, безперечно, входить у світ речей села, то *ложечка* не є тим предметом, що беззастережно використовується в кожній хаті, а прохання лікаря її подати вказує на світ речей людей, котрі живуть в інших умовах.

Для селян остаточно не зрозуміла функція *ложечки* – отож вона або тоне в повидлі чи меді, або нею обмазують дьогтем віз, чи вона довго-пре-

[17] Там само. С. 414.
[18] Там само. С. 415.
[19] Там само. С. 416.
[20] Там само. С. 416.
[21] Регуш К. Ложечка // Просвіт: Антологія короткої української прози з Румунії: У 2 кн. Кн. 1 / Упорядкув., передмова та дані про авторів М. Корсюка. Бухарест, 2009. С. 416.
[22] Войтович В. Українська міфологія. К., 2005. С. 285.

довго лежить поламана в шухляді, чи одразу декілька ложечок плавляться на розігрітій печі, і якби не випадок, про *ложечку* ніхто й не згадав би.

Проте вісім ложечок з двох десятків обійсть, які обійшли Лукіян та його сусіди, все ж таки вдалося зібрати. *Ложечка* стала тим предметом, що поєднав на кілька годин життя всієї громади, можливо, у декількох цілях: найперше, потреба допомогти сусідам; по-друге, виконати прохання «дохтора», і третє, показати, що в їхньому селі люди розуміються на речах із різних «світів»: і сільського, і міського.

Для Лукіяна образ *ложечки* набирає ще й іншої ваги: поставити інтереси сестри, сім'ї вище за свої власні. І він справляється з таким завданням: відмовляє собі в їжі, відпочинку, переживає фізичний дискомфорт, бо натер взуттям ноги, щоби якнайшвидше принести додому ложечку, навіть жертвує омріяним пирогом, який уже тримав у руках.

Ясна річ, в оповіданні *ложечка* виступає художньою деталлю в опису ситуації, що й розкриває характери жінок, чоловіків, дітей громади, характер і внутрішній світ школяра-підлітка Лукіяна, характер взаємин селян. *Ложечка* стає тим стрижнем, через який розкривається проблематика оповідання, що лежить у морально-етичній площині і стосується взаємин дитини й соціуму, вибору між індивідуальним і загальним, стосунків між дітьми і батьками.

Цікаво, що «квест» Лукіяна може здаватися нібито й безплідним, бо ж хоча він і здобув ложечки, але приніс їх запізно, вони не придалися (мати відвезла вже Антонету до диспансеру), проте хлопець набув унікальний індивідуальний досвід спілкування й довіри до кола людей, що його оточують. Упродовж усього твору головний герой перебуває у дорозі. І це теж символічно. Дорогу сприймаємо як «місце, де проявляється доля, вдача людини при її зустрічі з людьми...»[23]. У дорозі проявилася і вдача Лукіяна – як дуже доброї дитини, помічної, обов'язкової, працелюбної, готової поступитися своїми інтересами при нагальній потребі. Можна сказати, що він неначе віддзеркалює вдачу усієї громади.

Тож, якщо *ложечку* сприймаємо як символ зовнішньої деталі, бо звертає увагу на зовнішнє, предметне буття людей, то *пиріг*, яким марить протягом усього оповідання герой, – психологічна художня деталь, що показує на бажання дитини, розкриваючи її внутрішній світ: поласувати пирогом (пиріг – не лише символізує їжу, але й звичний для Лукіяна світопорядок, щоденний ритм життя, коли після шкільних трудів слідуватиме розмірене домашнє життя із деякими обов'язками та дитячими розвагами), і пиріг в той самий день він заслужив, як ніхто інший. *Пиріг і ложечка* постають втіленням особистого і загального, між якими вибирає протягом оповідання Лукіян. Його вибір – у бік загального. Вочевидь, совість – це така складова, з якою хлопець не може не рахуватися.

---

[23] Войтович В. Українська міфологія. К., 2005. С. 163.

Удома батьки ще не знають про всі зусилля Лукіяна. Тому мати питає: «*Куди ти, шалапуто, до цього часу телембався?*»[24]. Відповідати і пояснювати щось дитина вже не має сили. Лише показує ложечку. «*Віднеси борзенько. Щоб ти зараз дома був! Шибенику!*»[25] – кричить мати. І Лукіян, спускаючись берегом у село, думає: «*Чия б ця ложечка була?*»[26].

Отже, фінал твору залишається відкритим. Відомо лише, що й удома Лукіянові не вдалося поласувати пирогами. Тому й схожим на пиріг став для нього місяць. Тепер він буде освітлювати хлопцю дорогу, поки той шукатиме господаря ложечки.

Зважаючи на спосіб добору матеріалу та манеру викладу, оповідання Корнелія Регуша «*Ложечка*» тяжіє до стильової течії неореалізму[27]. Адже сюжет у творі розгортається навколо буденної ситуації; до її вирішення прикладаються дитина і простолюд; відповідно в центрі оповіді народний побут та насичення художнього простору побутовими дрібницями; сюжет розвивається динамічно і про колізії не розповідається, а вони показуються, наче занотовуються документально (особливо це виявляється через репліки персонажів); в оповіданні акцентується на промовистих деталях (*ложечка й пиріг*); увага читача фокусується на боротьбі протилежних начал у душі людини (малого Лукіяна); розкриваються особливості характеру хлопця й громади, яка виразно персоніфікується на основі образів (Докіци, Донечки, Марії, Сафати, баби Лікерії, Василини, діда Морцуна та інших), запропонованих автором; письменник в оповіданні вдається до живорозмовної мови; а означена ситуація не має однозначного завершення.

Цікаво, що в основу руху сюжету покладено *пошук*, як колись у відомій неореалістичній італійській кінострічці «*Викрадачі велосипедів*». Певно, доречно буде нагадати й таке: у фільмі відбувається віддзеркалення батьком і сином негативного вчинку, що мав місце у спільноті – крадіжки їхнього велосипеда. І як украли велосипед у них, так батько викрадає велосипед іншого, а син робиться причетним до ситуації. В оповіданні «*Ложечка*» теж наявна ситуація віддзеркалення, але тут йдеться про позитивний досвід взаємодопомоги. Твір К. Регуша показує на зв'язки між людиною і спільнотою, окреслюючи їхню взаємозалежність в добродіянні. Можливо, такі стосунки в середовищі висвітлюють авторський ідеал, віру в людину. Слушно колись підкреслював художник Павло Бедзір: «... мусимо тримати віру. Не лише в себе. У Бога, у доброту ближнього, у нескінченість життя людини, у нагороду, врешті-решт, за всі земні діяння десь там, у вищому вимірі. Та нагорода, або ж її очікування і є тим, що ми всі звемо надією. Для того, щоб вона ніколи не помирала, мусимо мати ще й любов – найвищий прояв людського

---

[24] Регуш К. Ложечка // Просвіт: Антологія короткої української прози з Румунії: У 2 кн. Кн. 1 / Упорядкув., передмова та дані про авторів М. Корсюка. Бухарест, 2009. С. 418.

[25] Там само. С. 419.

[26] Там само.

[27] Літературознавча енциклопедія: У 2 томах Т. 2 / Авт. -уклад. Ю. І. Ковалів. К., 2007. С. 117.

ества»[28]1. Власне, про таку любов ідеться у творі Корнелія Регуша і, художньо демонструючи її у взаєминах малої громади, він вдається до найвищих мистецьких регістрів, вносячи ліричну ноту в оповідь. А ліризація твору – ще одна ознака неореалізму.

Автор твору сповнює оповідання не лише ліризмом, але й огортає іронією, що ілюструє його власний «погляд збоку»[29], і яким підмічається риса характеру персонажа, та, що завжди є незмінною, вияскравлюючись найперше в подіях *із ложечкою*. Так, Антонета при огляді лікаря, котрий їй «*щупав пульс, прикладав стетоскоп до грудей*»[30] – наче б «*терпіла тортури сміливо і гордо*»[31]; мати дівчинки, зі зрозумілим для читача хвилюванням за здоров'я дитини, надає гіперболізованого значення проханню лікаря про «маленьку ложечку», тож «*розклала руки і дзигою крутнулась на п'ятах, мов снувалка навколо своєї осі. Ади, в кухні всіляке начиння, а ложечки... нема! Вибігла збентежена з кімнати...*»[32]. Сповнений іронії вже цитований уривок про вміст Саветиної шухляди, де були «*кишеньковий ліхтарик з розбитим оком, бритва, але не ціла – тільки ручка, пляшка без медикаментів.., половинка ножиць...*»[33], тобто жінка зберагає усякий непотріб, а необхідного – немає. Савета переконана, що ложечка у неї знайдеться, проте хаос у її господарці забирає час на пошуки предмета й приносить розчарування Лукіяну. Усмішку викликає перегукування жінок через городи, їхня багатослівність, причитання, згадки якихось подій, які Лукіяну байдужі і недоречні, повсякчасне зникнення з-під носа героя омріяного пирога. Нанизування іронічних спостережень письменником веде до показу в оповіданні іронії долі, яку відчув на собі Лукіян (завершення твору), коли запізно повернувся додому, а потім віддавав ложечки сусідам, і врешті, одна ложечка виявилася зайвою, і він має її повернути, хоча й не може пригадати кому. А батьки вдома старання сина не оцінили.

Таким чином, в неореалістичному за характером оповіданні «*Ложечка*» Корнелій Регуш на матеріалі, здавалось би, буденної ситуації вимальовує життя всього села, виписуючи: взаємини між дитиною і соціумом; психологію хлопця-підлітка; конфлікт «особисте і загальне» у житті громади й Лукіяна; взаємини між батьками і дитиною в сім'ї. Усі ці складники ведуть, зрештою, до осмислення філософського – як іронія долі вплітається у вирішення життєвих питань, і як одна людина у своїй простоті й наївності постає джерелом зайвих дій і інтенцій для інших. Отож, за загальною фабулою і сюжетом простежуємо своєрідний підтекстовий елемент: вміння окремої людини віднайти проблему «на рівному місці» і втягнути у цей клопіт усю громаду.

---

[28] Сирохман М. Павло Бедзір: графіка, живопис [Текст]: альбом. Ужгород 2018. С. 69.

[29] Літературознавча енциклопедія: У 2 томах Т. 2 / Авт. -уклад. Ю. І. Ковалів. К., 2007. С. 437.

[30] Регуш К. Ложечка // Просвіт: Антологія короткої української прози з Румунії: У 2 кн. Кн. 1 / Упорядкув., передмова та дані про авторів М. Корсюка. Бухарест, 2009. С. 407.

[31] Там само. С. 408.

[32] Там само. С. 408.

[33] Там само. С. 408.

Список використаної літератури

Войтович В. Українська міфологія. К., 2005. 664 с.

Корсюк М. Корнелій Регуш // Просвіт: Антологія короткої української прози з Румунії: У 2 книгах. Кн. 1 / Упорядкув., передмова та дані про авторів М. Корсюка. Бухарест, 2009. С. 377-380.

Літературознавча енциклопедія: У 2 томах. Т. 2 / Авт. -уклад. Ю. І. Ковалів. К., 2007. *624 с.*

Регуш К. Ложечка // Просвіт: Антологія короткої української прози з Румунії: У 2 книгах. Кн. 1 / Упорядкув., передмова та дані про авторів М. Корсюка. Бухарест, 2009. С. 406-419.

Сирохман М. Павло Бедзір: графіка, живопис [Текст]: альбом. Ужгород, 2018. 148 с.

Про участь науковців Ужгородського університету у врегулюванні мовної ситуації на Закарпатті впродовж 2017–2018 рр.

Halyna Shumytska / Ґалина Шумицька

Despre participarea oamenilor de știință ai Universității Naționale din Ujgorod la soluționarea situației lingvistice din Transcarpatia în perioada 2017-2018. *În articol se prezintă măsurile luate de oamenii de știință ale Universității Naționale din Ujgorod, în special personalul științific și pedagogic al departamentelor filologice, dar și al altor facultăți (septembrie 2017), în vederea adoptării proiectului de Lege privind funcționarea limbii ucrainene ca limbă de stat (octombrie 2018) și adoptarea acestuia (25 aprilie 2019). Situația limbii ucrainene ca limbă de stat este subliniată ca fiind în strânsă legătură cu fenomenele socio-politice din regiune, Ucraina și din lume.*

On the Participation of Uzhhorod University Academics in Resolving the Linguistic Situation in Transcarpathia During 2017-2018. *The article deals with the measures implemented by the Uzhhorod National University, the academic and teaching staff of the philological and other departments, in order to resolve the linguistic situation in Transcarpathia since the adoption of the law "On Education" (September 2017), before the adoption of the draft law ensuring the functioning of the Ukrainian as a state language (October 2018) and its approval (April 25, 2019). The environment of the Ukrainian language as a state language is considered in close connection with socio-political phenomena in the region, Ukraine and the world.*

Cuvinte cheie: *limba de stat, limba maternă, situația lingvistică, minoritățile naționale, Legea „Despre educație", Legea privind „Asigurarea funcționării limbii ucrainene ca limbă de stat", Universitatea Națională din Ujgorod.*

Keywords: *state language, native language, linguistic situation, national minorities, "On education" law, "On ensuring the functioning of the Ukrainian as a state language", Uzhgorod National University.*

Події в Україні в ретроспективі з весни 2019 року, позначеної передусім виборами Президента, до вересня 2017-го, коли в Україні було ухвалено новий закон «Про освіту», густо помережені надзвичайною увагою до мовного питання. Ці півтора року воно перебуває на вістрі уваги не лише в самій країні, а й у сусідніх з нею державах, зокрема Угорщині, що навесні 2018 року мала свої парламентські вибори й особливо гостро зреагувала на,

здавалося б, внутрішні суспільно-політичні події в Україні, котра продовжує перебувати у стані війни з РФ. В епіцентрі подій опинилися прикордонні українські території, з-поміж яких і Закарпатська, у яких компактно проживають національні меншини.

Від самого початку виникнення напруги, причиною якої переважно називають статтю 7-му закону «Про освіту», Ужгородський національний університет обрав державницьку позицію, запропонувавши свої майданчики для проведення зустрічей, обговорень, дискусій представників освіти, громадських організацій, владних структур, чиновників тощо. Так, у листопаді 2017 року тут відбулася зустріч міністра освіти і науки України Лілії Гриневич з представниками освітніх установ Закарпаття. Посадовиця звернулася до науковців УжНУ з проханням подумати, як краще організувати вивчення української мови у школах національних громад, а також подякувала за те, що університет узяв на себе лідерство в питанні вдосконалення методики викладання української мови та розробки нових програм і підручників. У грудні цього ж року відбулася подібна зустріч із міністром закордонних справ Павлом Клімкіним, під час якої теж обговорювали мовний аспект українського законодавства.

Тим часом науковці філологічного факультету, відповідаючи на виклики часу, взяли на себе ініціативу в питанні вдосконалення методики викладання української мови для загальноосвітніх закладів з навчанням мовами національних меншин та розробили нові освітні програми, відповідно до яких на філфаку розпочалася підготовка вчителів української мови та літератури для шкіл із угорською та румунською мовами навчання. У такий спосіб виш зреагував на новації Закону України «Про освіту», особливо щодо норм статті 7-ї – про мови викладання в загальноосвітніх навчальних закладах.

Відповідно до ОП «Українська мова і література в закладах загальної середньої освіти з викладанням мовами національних меншин», на обох освітніх рівнях (бакалаврському і магістерському) майбутні вчителі української вивчають практичний курс угорської / румунської мови, опановують етнокультурні особливості народів тощо. Особлива увага зосереджена на методиці викладання української мови й української літератури в закладах освіти з мовами навчання національних меншин, адже українська мова як рідна потребує одного підходу, а українська як нерідна – зовсім іншої методики викладання. До роботи з українськими філологами залучені фахівці з румунської та угорської філології.

До магістратури можуть вступати не лише випускники філфаку, а й бакалаври-нефілологи. Отже, в ужгородському університеті розуміють нагальну потребу у кваліфікованих учителях-україністах для шкіл з угорською і румунською мовами навчання, котрі знатимуть державну мову і володітимуть тією, котра для дітей є рідною, – і взялися таких фахівців готувати. У зв'язку з гіперактуальністю такої спеціалізації Міносвіти збільшило дер-

жавне замовлення на фахівців цього напряму, а ліцензований обсяг до магістратури збільшено на 100 відсотків.

До того ж на філологічному факультеті УжНУ вперше запроваджено подвійну спеціалізацію – «Українська мова і література. Англійська мова і література». Випускники, які отримають дипломи за цією спеціалізацією, матимуть змогу викладати обидві мови – українську й англійську, а також українську та зарубіжну літератури, що значно розширить їхні можливості при працевлаштуванні. Не менш цікавою є й освітня програма «Літературна творчість. Документознавство та інформаційна діяльність», випускники котрої зможуть працювати за сучасними престижними професіями діловода, референта, наукового редактора або займатися літературною творчістю. Вступна кампанія 2018 року показала, що нові освітні програми викликали зацікавлення серед абітурієнтів[1].

Крім того, навесні 2018 року викладачі філологічного факультету та факультету суспільних наук УжНУ розпочали роботу над проектом «Через діалог із нацменшинами – до врегулювання мовної ситуації в Закарпатті» в рамках проекту «Просування реформ в регіони» Інституту економічних досліджень та політичних консультацій у співпраці з «Європейською правдою», що фінансується Європейським Союзом у межах програми «Підтримка громадянського суспільства в Україні» та Міжнародним фондом «Відродження». Спільна діяльність філологів, журналістів й політологів мала на меті організацію діалогу з представниками органів місцевої влади та самоврядування, керівництвом шкіл та інших закладів освіти, учителями, батьками учнів, представниками громадських організацій, місцевих політичних партій, роботодавців тощо через проведення низки глибинних і формалізованих інтерв'ю в місцях компактного проживання представників національних спільнот на Закарпатті за спеціальною методикою ІЕД, а також влаштування на базі Ужгородського університету круглих столів для обговорення специфіки вивчення предметів державною мовою й мовами етноспільнот у школах із мовами навчання національних меншин, інших актуальних питань, пов'язаних з геополітичними та іншими особливостями краю..

Результати роботи засвідчують: переважна частина респондентів, учасників круглих столів має чітке усвідомлення, що громадянин України повинен знати державну мову, однак більшість акцентує на тому, що без економічного підґрунтя, відповідного рівня добробуту громадян сама мова не є стимулом для її вивчення; також робиться акцент на проблемах із методикою викладання української мови в загальноосвітніх закладах. Представники всіх опитаних груп наполягають на тому, що треба докорінно змінювати методику викладання державної мови й викладати цю мову українцям і

[1] На філфаку УжНУ – українська + англійська, угорська, румунська. Філологічний факультет готуватиме фахівців за новими освітніми програмами. Медіацентр УжНУ. URL: http://mediacenter.uzhnu.edu.ua/news/na-filfaku-uzhnu-ukrayinska-anglijska-ugorska-rumunska/2018-08-23-24958 (дата звернення: 02. 05. 2019).

представникам інших етносів по-різному, – тобто як рідну і як нерідну. Відповідно треба готувати й фахівців-білінгвів, полілінгвів, готових працювати в таких умовах, переглядати програми, підручники тощо.

Під час дослідження було помічено, що найрозлогіше й найбільш відкрито висловлювалися представники політичних партій: найчастіше вони висловлювали свою позицію без остраху, охоче підписувалися, називали свої прізвища, імена, казали, від яких партій вони виступають. Натомість найчастіше відмовлялися від бесід керівники навчальних закладів, педагоги, насамперед шкіл із навчанням мовами національних меншин. Особливо виразною ця тенденція стала на другому етапі виконання проекту, тобто з вересня 2018 року. Відмову педагоги пояснювали тим, що, мовляв, хвилюються, аби участь у дослідженні не позначилася негативно на їхній роботі. Особливо їх насторожував аудіозапис глибинних інтерв'ю. Хоч, з іншого боку, засвідчені й випадки, коли респонденти були зовсім не проти, щоб їхні інтерв'ю опублікувати в медіа.

Також зауважено, що деякі батьки учнів шкіл із угорською мовою навчання погодилися на формалізовані інтерв'ю лише після прохання директора.

Представники угорських партій акцентували на порушенні, на їх погляд, прав угорців і не заперечували проти згадування їхніх прізвищ у транскрипті інтерв'ю. З іншого боку, два голови сіл (угорці) відмовилися від розмови через прискіпливу увагу до них силових структур. Ті сільські очільники, що погодилися на інтерв'ю, наполягали на анонімності.

Варто також відзначити відмову від інтерв'ю кількох роботодавців, котрі вважали, що мовне питання до них «жодного стосунку не має». Дослідження показало й те, що найгірше ситуацію знають школярі та студенти – саме представники цієї групи найчастіше не мають власної думки щодо предмета дослідження, покладаються на думку педагогів.

Презентовані широкій громадськості опрацьовані й систематизовані дані формалізованих і глибинних інтерв'ю, результати обговорень під час круглих столів, сподіваємося, стануть корисними для різних цільових груп. Так, виконані дослідження дають важливу інформацію для коригування програм дисциплін і вдосконалення освітньої програми «Українська мова в закладах загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин» на філологічному факультеті Ужгородського національного університету, для оптимізації діяльності Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти під час організації курсів підвищення кваліфікації вчителів української мови та літератури, зокрема й тих, які викладають у школах із мовами навчання національних меншин. Урахування даних дослідження дає також можливість ухвалювати більш виважені рішення під час розробки механізмів імплементації статті 7 Закону України «Про освіту».

Проект, безумовно, сприяв налагодженню діалогу, до якого залучені представники різних етнічних, соціальних, вікових груп населення – знач-

ною мірою з місць компактного проживання національних спільнот.

Проведені круглі столи, під час яких збиралися досвідчені експерти, а також студенти, які працюватимуть в освітній галузі, привернули увагу й медіаспільноти до мовного питання в регіоні, у тому числі й до проблеми маніпулятивного висвітлення цих питань, особливо в період виборів в Україні й у сусідніх із нею державах. Оприлюднені в медіа експертні висновки й надалі викликають інтерес та активні обговорення.

Також проект дав змогу його виконавцям налагодили живе спілкування з представниками закладів освіти з навчанням мовами національних меншин, реальну співпрацю з ними. Частина магістрантів філологічного факультету Ужгородського національного університету (освітньої програми «Українська мова в закладах загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин») завдяки цьому працевлаштувалися у загальноосвітніх закладах із угорською мовою навчання.

За час дослідження керівниця проекту Галина Шумицька у співавторстві з представниками департаменту освіти і науки Закарпатської ОДА, Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти, учителями, які працюють у школах із мовами навчання національних меншин, підготували підручник для учнів 5 класу закладів загальної середньої освіти з навчанням угорською мовою[2]. На формування змісту й концепції цього видання, побудованого на засадах дитиноцентризму та застосуванні компетентнісного підходу відповідно до концепції Нової української школи безпосередньо вплинули результати дослідження в межах проекту.

Як регіональний консультант всеукраїнського експерименту «Формування багатомовності у дітей та учнів: прогресивні європейські ідеї в українському контексті» авторка цих рядків бере участь у навчальних семінарах і тренінгах, що їх МОН України спільно з Офісом Верховного комісара ОБСЄ у справах національних меншин проводить для представників чотирьох областей: Одеської, Запорізької, Чернівецької та Закарпатської. Досвідчені європейські тренери, які працюють за методикою CLIL (Content and Language intergrated Learning) і мають досвід розробки навчальних програм мовного занурення, активно розвінчують міфи, поширені й у нас: нібито навчання іншою мовою знижує якість знань з предметів, мовбито учні мають психологічний дискомфорт під час навчання іншою мовою, начебто батькам важко допомогти дітям у їх навчанні іншою мовою через власне незнання мови, буцімто діти не знають ні рідної, ні державної мови при цьому тощо.

Історичний досвід показує, що програми мовного занурення практикують скрізь, де є актуальними мовні питання: ще у 1965 році занурення у французьку мову практикували в Канаді – в Монреалі (Квебек); у 1987 році

---

2 Українська мова: Підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти з навчанням угорською мовою / Г. В. Шумицька, Т. Д. Гнаткович, О. В. Ківеждій, А. Ю. Лукач, Є. Е. Борисова. Ужгород, 2018. 272 с.

відкрилися класи занурення у шведську мову у Фінляндії; в іспанській Каталонії – у каталонську мову, а також у баскську – на півночі, у Вельсі – у вельську мову, у Шотландії, Ірландії – у кельтську тощо.

На Закарпатті, де педагоги мають свій корисний і цікавий досвід роботи з вивчення другої чи третьої мови, зумовлений історичними, соціальними, демографічними, та й ментальними особливостями краю, до експерименту залучені спеціалізована ЗОШ № 4 із поглибленим вивченням словацької мови Ужгородської міської ради, дошкільний навчальний заклад № 42 Ужгородської міської ради, а також Виноградівська ЗОШ I–III ст. № 3 імені Жиґмонда Перені та Білоцерківська ЗОШ I–III ст.

Проміжкові результати експерименту, відкриття нових освітніх програм в Ужгородському університеті в аспекті підготовки фахівців-полілінгвів, інші важливі заходи показують, що мовна ситуація, зокрема в освітній сфері, може бути цілком спокійно й конструктивно врегульована, що й засвідчують важливі події мовнополітичного характеру весни 2019 року.

Так, 13 березня Кабмін схвалив проект закону «Про повну загальну середню освіту», у якому закладені три моделі впровадження мовної статті закону «Про освіту» з урахуванням висновків Венеціанської комісії, зважаючи на три критерії: перший – вразливість мови, другий – мовне середовище, у якому проживає меншина, і третій – мовна група, до якої належить відповідна мова[3].

У наказі № 399 від 27 березня Міністерство освіти і науки затвердило дорожню карту імплементації мовної статті закону «Про освіту» на 2019–2023 роки[4], що передбачає створення державних стандартів вивчення української мови в школі як рідної та для національних меншин, проведення ЗНО з української із завданнями, складеними відповідно до стандарту для учнів з національних меншин, створення нормативно-правової бази для розробки двомовних підручників, мобільного додатка для перекладу термінології з української на мови національних меншин і навпаки, розроблення онлайн-курсу з вивчення української мови, підготовки інтерактивних підручників з української мови як державної для 5-9 класів тощо.

З 25 березня стартував проект «БомбеЗНО», створений спільно МОН України, Освіторією та GoGlobal за сприяння Фінського проекту підтримки шкільної реформи в Україні: у школах Закарпатської та Чернівецької областей розпочали роботу пришкільні табори з експрес-підготовки до ЗНО з української мови і літератури для випускників шкіл з угорською та

[3] Проект Закону «Про повну загальну середню освіту». Урядовий портал. URL: https://www.kmu.gov.ua/ storage/app/sites/1/17-prezentation-2019/03. 2019/MON-NEW-ZAKON-12-03-2019-2-%D1%84%D1%96%D0%BD_copy.pdf (дата звернення: 30. 03. 2019).

[4] Про затвердження дорожньої карти імплементації статті 7 Закону України «Про освіту» в закладах загальної середньої освіти на 2019-2023 роки. Міністерство освіти і науки України. URL: https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-dorozhnoyi-karti-implementaciyi-statti-7-zakonu-ukrayini-pro-osvitu-v-zakladah-zagalnoyi-serednoyi-osviti-na-2019-2023-roki (дата звернення: 29.03.2019).

румунською мовами навчання[5].

25 квітня народні депутати ухвалили закон № 5670-д «Про забезпечення функціонування української мови як державної», який почали розглядати у другому читанні ще 28 лютого. Документ закріплює норму, що єдиною державною (офіційною) мовою в Україні є українська – і вона обов'язкова для органів державної влади і публічних сфер на всій території держави[6].

Ще чинний Президент Петро Порошенко прокоментував рішення парламенту у Facebook, де зазначив, що ухвалення закону про мову – це справді історичне рішення, яке стоїть поряд із відновленням української армії та здобуттям автокефалії Православною церквою України: «Українська мова – це символ нашого народу, нашої держави та нашої нації. І я вдячний усім, хто брав участь у розробці, підготовці та реалізації мовного закону, народним депутатам – за голоси «за», та всім українцям за підтримку. Це – ще один надважливий крок на шляху нашої ментальної незалежності»[7].

Разом з тим переможець президентських виборів Володимир Зеленський на ухвалення закону відреагував неоднозначно: «Українська мова – єдина державна мова в Україні. Так було, так є і так буде. Щодо цього питання – жодних компромісів. Держава повинна дбати про розвиток української мови, про розширення сфери її вжитку. Це теж безумовно, з цим погоджується все суспільство.

Питання в методах, якими ми втілюємо в життя цей стратегічний курс. Моя принципова позиція – держава має сприяти розвитку української мови шляхом створення стимулів і позитивних прикладів, а не заборон і покарань, ускладненням бюрократичних процедур, множенням кількості чиновників замість їхнього скорочення.

Законопроект про державну мову розглядався під час виборчого циклу, що зробило його заручником політичної риторики. Закон був ухвалений без попереднього достатньо широкого обговорення з громадськістю. До проекту закону було внесено понад 2 тисячі поправок, що свідчить про відсутність згоди щодо окремих його положень навіть у Верховній Раді.

Сьогодні важко спрогнозувати наслідки ухвалення цього закону – остаточний його текст, з урахуванням усіх поправок, наразі недоступний. Після мого вступу на посаду Президента буде зроблений ретельний аналіз цього закону, щоб пересвідчитися, що в ньому дотримані всі конституційні права та інтереси всіх громадян України. За підсумками аналізу реагуватиму

---

[5] Бомбезно: проект для вчителів української мови та літератури. Освіторія. URL: https:// osvitoria. media/ event/bombezno-proekt-dlya-vchyteliv-ukrayinskoyi-movy-ta-literatury (дата звернення: 30. 03. 2019).

[6] Рада ухвалила закон про мову, який розглядали два місяці. Українська правда. URL: https:// www. pravda.com.ua/news/2019/04/25/7213533 (дата звернення: 30. 03. 2019).

[7] Порошенко П. Ухвалення Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Facebook. URL: https://www.facebook.com/petroporoshenko/ posts/1600979176703135 (дата звернення: 7.05.2019).

відповідно до конституційних повноважень Президента України і в інтересах громадян»[8].

Що стосується зовнішньополітичної реакції, то найрізкішу заяву з цього приводу 25 квітня оприлюднили угорські ультраправі: так, керівництво опозиційної партії «Йоббік» вважає законопроект таким, що «не сумісний з європейськими цінностями». Вони закликали чинного президента України Петра Порошенка утриматися від підписання цього «скандального документа», щоб не «таким чином» завершити свою кар'єру на посту глави України. Водночас угорські ультраправі звертаються до переможця президентських перегонів 2019 року Володимира Зеленського зробити все для того, щоб «припинилося відбирання прав національних меншин України»[9].

Щодо закарпатських представників у парламенті, то тільки троє з восьми підтримали мовний закон. А Василь Брензович, голова Товариства угорської культури на Закарпатті і народний депутат Верховної Ради України від «Блоку Петра Порошенка», коментуючи в угорських ЗМІ факт ухвалення закону про українську мову, назвав його таким, «що невигідним чином зачіпає більшу частину населення України». На його думку, законопроект «не придатний до застосування» і що надалі закарпатським угорцям треба готуватися до «захисту своїх прав».

У спільній заяві ГО «Товариство угорської культури Закарпаття» та Демократична спілка угорців України назвали ухвалений Радою документ «дискримінаційним» і таким, «що в основі порушує людські права громадян України на вільне користування рідними мовами, продовжує збільшувати напругу як у внутрішній, так і зовнішній політиці держави»[10].

Зі свого боку голова комітету Верховної ради з питань культури та духовності Микола Княжицький запевнив, що закон про українську мову жодним чином не принижує національні меншини, й обіцяє, що через півроку буде ухвалено закон про захист мов національних меншин та корінних народів[11].

Таким чином, висловлену вище тезу про те, що мовна ситуація в Україні (не лише в освітній сфері) може бути цілком спокійно й конструктивно врегульована, залишаємо як домінантну, усвідомлюючи, проте, специфіку процесів на Закарпатті й важливість комплексних заходів з метою уникнення міжнаціональних непорозумінь в освітньому процесі зокрема.

---

8 Зеленський В. Перед Україною сьогодні стоять серйозні виклики, які ми зможемо подолати лише разом. Facebook. URL: https://www.facebook.com/zelenskiy95/posts/2234555556794808 (дата звернення: 7.05.2019).

9 Плоскіна В. В Угорщині негативно відреагували на закон про українську мову. Радіо Свобода. URL: https://www. radiosvoboda.org/a/29903937.html (дата звернення: 7.05.2019).

10 Фатула Р. Верховна Рада ухвалила закон про мову. Карпатський об'єктив. URL: https://issuu.com/157063/docs/299 (дата звернення: 7.05.2019).

11 Княжицький пообіцяв закон про мови нацменшин за півроку. Укрінформ. URL: https://www. ukrinform.ua/ rubric-polytics/2688954-knazickij-poobicav-zakon-pro-movi-nacmensin-za-pivroku.html (дата звернення: 7.05.2019).

Література

Бомбезно: проект для вчителів української мови та літератури. Освіторія. URL: https://osvitoria.media/event/bombezno-proekt-dlya-vchyteliv-ukrayinskoyi-movy-ta-literatury (дата звернення: 30.03.2019).

Зеленський В. Перед Україною сьогодні стоять серйозні виклики, які ми зможемо подолати лише разом. Facebook. URL: https://www.facebook.com/zelenskiy95/posts/ 2234555556794808 (дата звернення: 7.05.2019).

Княжицький пообіцяв закон про мови нацменшин за півроку. Укрінформ. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/2688954-knazickij-poobicav-zakon-pro-movi-nacmensin-za-pivroku.html (дата звернення: 7.05.2019).

На філфаку УжНУ – українська + англійська, угорська, румунська. Філологічний факультет готуватиме фахівців за новими освітніми програмами. Медіацентр УжНУ. URL: http://mediacenter. uzhnu. edu.ua/news/na-filfaku-uzhnu-ukrayinska-anglijska-ugorska-rumunska/2018-08-23-24958 (дата звернення: 02.05.2019).

Плоскіна В. В Угорщині негативно відреагували на закон про українську мову. Радіо Свобода. URL: https://www.radiosvoboda.org/ a/29903937.html (дата звернення: 7.05.2019).

Порошенко П. Ухвалення Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Facebook. URL: https://www.facebook.com/petroporoshenko/posts/ 1600979176703135 (дата звернення: 7.05.2019).

Про затвердження дорожньої карти імплементації статті 7 Закону України «Про освіту» в закладах загальної середньої освіти на 2019-2023 роки. Міністерство освіти і науки України. URL: https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-dorozhnoyi-karti-implementaciyi-statti-7-zakonu-ukrayini-pro-osvitu-v-zakladah-zagalnoyi-serednoyi-osviti-na-2019-2023-roki (дата звернення: 29. 03. 2019).

Проект Закону «Про повну загальну середню освіту». Урядовий портал. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-prezentation-2019/03.2019/MON-NEW-ZAKON-12-03-2019-2-%D1%84%D1%96%D0%BD_copy.pdf (дата звернення: 30.03.2019).

Рада ухвалила закон про мову, який розглядали два місяці. Українська правда. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2019/04/25/7213533 (дата звернення: 30.03.2019).

Українська мова: Підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти з навчанням угорською мовою / Г. В. Шумицька, Т. Д. Гнаткович, О. В. Ківеждій, А. Ю. Лукач, Є. Е. Борисова. Ужгород, 2018. 272 с.

Фатула Р. Верховна Рада ухвалила закон про мову. Карпатський об'єктив. URL: https://issuu.com/157063/docs/299 (дата звернення: 7.05.2019).

Поетика оповідання «Нуця» Івана Ковача

Talabirchuk Oksana / Оксана Талабірчук

Oksana Talabirchuk. Poetica povestirii „Nuția" al lui Ivan Covaci. *Articolul face obiectul analizei povestirii „Nuția", a scriitorului ucrainean contemporan din România, Ivan Covaci. În narațiune, observăm cadrul particular al majorității subiectelor, care conțin modelul de inițiere: scurta călătorie a fetei, propria ei plecare* și întoarcerea *acasă* în *timpul* și *spațiul unei dimineți, care,* însă, *o actualizează. Articolul tratează utilizarea mijloacelor artistice de* înfățișare *a lumii interioare a experiențelor eroinei, printre care se subliniază psihologismul.*

Poetics of the Narrative "Nutsia" by Ivan Kovach. *For the first time in Ukrainian literature studies, the subject of analysis in the article is the story «Nutsia» by contemporary Ukrainian writer of Romania Ivan Kovach. In the story, we observe a peculiar frame of most plots containing the model of initiation: not a big girl's journey, actually her leaving and return home in time and spatial limits of one morning, which, however, renew her. The article considers the use of artistic means of depicting the inner world of the heroine's experiences, among which psychologism points out.*

Cuvinte cheie: *povestire, dragoste, psihologie.*

Keywords: *story, love, psychologism.*

Як пощастило дівчині в сімнадцять,
в сімнадцять гарних, неповторних літ!
Ти не дивись, що дівчинка сумна ця.
Вона ридає, але все як слід.
Ліна Костенко

Проза письменників українського зарубіжжя сучасного періоду маловідома широкому загалу, зокрема на теренах материкової України, та недосліджена належним чином. Певною мірою незвіданою для науковців та читачів, незважаючи на територіальну близькість, є й українська література Румунії. Тож цілком закономірною постає необхідність ґрунтовного дослідження творчості багатьох письменників українського зарубіжжя, до яких належить і доробок Івана Ковача.

Іван Ковач – український письменник, перекладач, редактор, член Спілки письменників Румунії та України. Дебютував як поет у 1966 році на сторінках часопису «Новий вік» («Вільне слово»). З того часу вийшла друком низка збірок його поезій – «Поезії» (1972 р.), «Рівнодення» (1975 р.), «Зав'язь» (1978 р.), «Диво» (1981 р.), «Життя без ком» (1985), «Остаточ-

ні світанки» (1988 р.)[1]. Як прозаїк автор заявив про себе окремою збіркою новел «Явір, що в полі одинокий» у 1974 році, згодом опублікував повість «Чуга», яка була удостоєна премії Спілки письменників Румунії (1977 р.), та збірку малої прози «Оранжева балада та інші новели» (2006 р.).

Михайло Михайлюк, аналізуючи прозу письменника, слушно зауважив: «*щоб зрозуміти прозу Івана Ковача, навіть захопитися нею, треба неодмінно добре знати його поезію, він бачить дійсність очима поета, у новелах вага ліричної емоції – найголовніша і визначальна з художнього кута зору*»[2]. Це міркування повною мірою простежується і в оповіданні «Нуця», де лірична насиченість тексту виражена емоційною наснаженістю речень, що передають внутрішній стан дівчинки Нуці – трепетне переживання нею першого кохання як осяяння душі.

Тема кохання одна з провідних у світовій літературі та належить до кола т. зв. вічних тем, що розкривають загальнолюдські проблеми, які постають у творах на основі відображеного життєвого матеріалу. Прекрасне почуття кохання приходить до людей у різному віці, проте сильним емоційним переживанням чи навіть потрясінням майже кожної особистості є відчуття першого кохання, яке, як правило, виникає у підлітковому чи юнацькому віці та залишає слід у душі на все життя.

Сюжет оповідання простий та відтворює події невеликого часового проміжку – власне описується лише один світанок із життя Нуці. Дівчина крадькома виходить з будинку, щоб прочитати та заховати у дуплі свій перший любовний лист. Сповнена емоцій, вона повертається додому й хвилюється, щоб мати не помітила її почуттів, не дізналась про її таємницю.

Хронологічний виклад подій розкриває перед читачем складний внутрішній світ переживань героїні, що підсилюється описами природи. На світанку дівчина тихенько виходить з хати і спускається стежиною з гори. Влучною художньою деталлю автор підкреслює час доби: «*Нуця вийшла з хати, поклала на плечі свіжі ранні зорі й пішла придивлятись до горизонту*»[3]. Значне змістовне навантаження у оповіданні має психологізм зображення, за допомогою якого пізнається характер Нуці. Шлях від будинку до дерева сповнений для неї хвилюванням: «*Їй тяжко, неначе все небесне прозріння було для неї тягарем. Зорі наближалися густішими, неспокійними. На горизонті сонце палахкотіло музикою. Колотилися думки і колотилася кров, оминаючи серце*»[4]. Поступово наростаюча напруга оповіді свідчить про те, що дівчина прагне щось приховати, мимовільно складається враження, що вона крадеться, мов злодій. Підтвердженням цього виступає й природа, що ніби змовилась проти неї, намагається завадити дівчині досягти мети: «*Ві-*

[1] Просвіт. Антологія короткої української прози з Румунії. Упоряд., передм., дані про авторів М. Корсюка. Том 2-ий. Бухарест, 2009. С. 216.
[2] Просвіт. Там само. С. 156.
[3] Просвіт. Там само. С. 171.
[4] Там само.

тер підвіває її каштанове волосся, як паруси. Нуцю непокоїть горизонт... Їй здається, що він закарлючився, наче незграбною рукою намальований. ... І раптом небеса задубоніли, закіптюжилися водночас. Одначе, Нуця спускається стежиною далі, як щойно зірвана рожа»[5]. Таким чином, дівчина проходить певну ініціацію, вона повинна здолати ряд перепон, щоб перейти у дорослу вікову групу: «*Нуця зупиняється перестрашена – грізна, осліплююча блискавка перетяла їй шлях, огорнула її полум'ям, як веретено*»[6]. На символічність шляху Нуці як обряду ініціації вказують і її думки: вона пригадує батьківський дім та розповіді матері про колиску, у якій її, тоді ще малу дитину, ніжно заколисував дід. Микола Бердяєв відзначав, що «Таинство любви – выше закона и вне закона, в нем выход из рода и родовой необходимости, в нем начало преображения природы»[7]. Слушність цього міркування простежується і в думках Нуці, які засвідчують, що вона уже виросла та готова вийти з-під опіки рідних. Тож дівчина не лякається ні грому, ні блискавки, бо для неї початок цього дня – чудовий, сповнений незвичайних для неї відчуттів: радість і страх переплітаються із сумом, у думках панує «*щасливе безглуздя*» та «*добрий дур*».

Сюжетно суттєвим чинником твору виступає опис природи, який підсилює напруженість ситуації та водночас дисгармоніює з настроєм Нуці. Природа творить тло, на основі якого відбувається подія: описи розгніваного неба, пориви вітру подібно до різних казок та міфів, створюють ситуацію виникнення рубіжного стану, за яким слідує перехід у новий статус героя, як правило – перетворення з дитини у дорослого. Про те, що головна героїня ще зовсім юна, свідчить і заголовок твору «Нуця», адже це ім'я є варіантом, здрібніло-пестливою формою жіночого імені Ганна, та виражає емоційно-експресивне відношення[8]. Мати, звертаючись до дочки, використовує пестливу форму цього імені Нуцька, що також свідчить про ставлення до неї як дитини.

В оповіданні спостерігаємо своєрідну рамку більшості сюжетів, що містять модель ініціації: невелика подорож дівчини, власне її відхід та повернення додому в часових та просторових межах одного ранку, яка, однак, оновлює її. Внутрішнє піднесення дівчини поступово спадає під впливом незбагненного їй дощу: «*Кирпата Нуця найбільше дорікає погоді. Їй дивно, що нині мусить дощити. Нуця впадає у сум... ненавидить сльоту*»[9].

Художньою деталлю, навколо якої побудований увесь текст, яка є імпульсом до виникнення у душі героїні шквалу переживань, виступає лист.

---

[5] Просвіт. Там само. С. 172.
[6] Там само.
[7] Бердяев Н. Эрос и личность: Философия пола и любви. СПб.: ИздательскийДом «Азбука-классика», 2006. С. 134.
[8] Павелко С. П. Неофіційні жіночі найменування в антропоніміконі Гуцульщини. URL: http://karpenko.in.ua/wp-content/uploads/2013/01/Pavelko6.pdf.
[9] Просвіт. Там само. С. 173.

Навіть не розкриваючи змісту листа, Івану Ковачу вдається за допомогою художнього психологізму передати його настрій та вплив на емоційний стан дівчини. Читач мимоволі здогадується, що лист любовний: «*Нуця виймає із пазухи маленький білий пом'ятий конвертик. Це вона ховала його куди лиш попало від матері. Вона безпорадно зітхає й тремтливими руками, радіючи, майже немилосердно, розриває конверт. Розкладає складеного листка – швиденько перечитує*»[10]. У творах лист, як правило, виступає одним із засобів характеристики персонажа, своєрідною формою його самовираження. У цьому оповіданні сам факт наявності листа окрилює дівчину, стає поворотним моментом її життя. Автор чітко описує реакцію дівчини на його зміст, використовуючи непряму форму психологічного зображення: «*Її погляд і щоки щасливо іскряться, запалюються. У задубілих суглобах стукає кров, розвиваючи артеріальні гаті*»[11]. Нуця ховає лист у дупло дерева, боячись навіть подумати про те, що його хтось знайде.

Згідно з міркуванням М. Бердяева «Любовь – это тайна двух»[12], для Нуці її кохання це також таємниця: «*Нуця не дасть знати про свою тайну. Вона заколише свою казку, обніме її і застогне, навіть заридає, як тому годиться. Нуця ж – душа. Кипляча, заклопотана*»[13]. У цьому описі можемо простежити й таку рису характеру дівчинки як емоційність, що водночас є й ознакою емоційності української душі. Адже як відзначав Є. Онацький, саме українська емоційність може стати творчою силою, яка надає життєздатності та талановитості нашому народові[14]. Радість Нуці затьмарює лише страх бути викритою, вона боїться розповісти про отриманий лист та свої почуття матері. Як відомо, «жінка-мати має особливе значення в ментальності українців»[15], саме вона займається вихованням дітей. В українських сім'ях, так традиційно склалося, не заведено та й інколи неприпустимо було розмовляти про інтимні стосунки, отже недивно, що Нуця страшиться осуду та несхвалення матері: «*Нуця від радощів слізьми обливається. От аби мати лише не побачили... [...] Нуця кидається в хату, наче винувата, особливо переляканa. Аби лиш якось обійшлося...*»[16]. Тож ця ситуація торкається й проблеми взаємин батьків і дітей, а саме морально-етичних питань виховання. Для дівчини важливо зберегти свою цноту, бути хорошою господинею та берегинею домашнього вогнища, на що й натякає автор: «*Нуця пригинається і скаче у двері – безневинна – й недовірливо поглядає на маму*»[17]. Однак хвилю-

---

[10] Просвіт. Там само. С. 172.
[11] Там само.
[12] Бердяев Н. Там само. С. 69.
[13] Просвіт. Там само. С. 172.
[14] Онацький Є. Українська емоційність. Українська душа. URL: http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/1579/file.pdf.
[15] Цимбалістий Б. Родина і душа народу. Українська душа. С. 37. URL: http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/1579/file.pdf.
[16] Просвіт. Там само. С. 173.
[17] Там само. С. 174.

вання дівчини виявляється марним: мати, заклопотана власними справами, не помічає змін у поведінці дочки та, після формального запитання, де вона була, одразу дає їй завдання поратися по господарству. Тож оповідання завершується щасливо, або ж ініціація пройдена успішно: «*Нуця іде мовчки, з клопотом, накопиченим у грудях. Її серце купається в радісних прісних гірських водах. В неї уже справжній любовний лист, а це найголовніше!*»[18].

Отже, Іван Ковач в оповіданні «Нуця» створив художньо-переконливий образ юної дівчини. Крізь призму письменницької суб'єктивності, він осмислив тему першого кохання та розкрив її вплив на становлення персонажа. Використовуючи художню форму психологізму, автор розкрив особливості характеру неповторної людської особистості, зумівши виокремити з типової проблеми любов і переживання зародження почуття.

Література

Бердяев Н. Эрос и личность: Философия пола и любви. СПб.: Издательский Дом «Азбука-классика», 2006. 224 с.

Онацький Є. Українська емоційність. Українська душа. С. 5-12. URL: http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/1579/file.pdf.

Павелко С. П. Неофіційні жіночі найменування в антропоніміконі Гуцульщини. URL: http://karpenko. in.ua/wp-content/uploads/2013/01/Pavelko6.pdf.

Просвіт. Антологія короткої української прози з Румунії. Упоряд., передм., дані про авторів М. Корсюка. Том 2-ий. Бухарест, 2009. С. 153-212.

Українська діаспора: літературні постаті, твори, біобібліографічні відомості. Упорядк. В. А. Просалової. Донецьк: Східний видавничий дім, 2012. С. 216.

Цимбалістий Б. Родина і душа народу. Українська душа. С. 26-43. URL: http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/1579/file.pdf.

[18] Просвіт. Там само. С. 174.

«Нечисті» покійники в народних віруваннях гуцулів Закарпаття (за польовими матеріалами)

Vasil Korol / Василь Король

Morții „necurați" în credințele populare ale huțulilor din Transcarpatia (pe baza materialelor cercetării de teren). *În articol, pe baza materialului etnografic colectat în cadrul unei cercetări de teren realizate de către autor, sunt luate în considerare credințele huțulilor din Transcarpatia, despre morții „necurați". Se atrage atenția asupra necesității unui studiu cuprinzător al credințelor demonologice tradiționale din regiune. Deoarece datorită influenței unui număr de procese de transformare, care au loc în societatea modernă, pot dispărea perioade întregi ale culturii populare tradiționale.*

Sunt arătate locul și rolul în paleta demonologică a regiunii cercetate a personajelor demonice feminine, care sunt înrudite genetic cu fetele care au murit înainte de căsătorie. Se încearcă evidențierea uneia dintre funcțiile de marcare ale personajelor demonice feminine - înlocuirea copilului. Se atrage atenția asupra specificului unei imagini demonice precum Omul Pădurii, sunt cercetate și analizate funcțiile și abilitățile sale specifice.

Se urmărește legătura dintre activarea personajelor demonice menționate și sărbătorile din calendarul popular. Se analizează și se încearcă să se facă o clasificare a ritualurilor de protecție împotriva farmecelor tradiționale și a metodelor de protecție împotriva efectelor nocive ale morților „necurați". Este arătată starea actuală a credințelor populare despre morții „necurați", studiindu-se aspectul areal, efectuarea unei cartografieri a existenței în lexicului tradițional al huțulilor care trăiesc în Transcarpatia, a cuvintelor care se referă la morții „necurați". În general, în credințele populare ale regiunii studiate, aceștia au caracteristici slave comune care sunt specifice zonei carpatice, cu o serie de trăsături specifice locale.

"Nechysti" Dead Men in the folk Beliefs of the Hutsuls of Transcarpathian Region (by field materials). *Based on field ethnographic materials collected by the author, the traditional beliefs in "nechysti" (unclean) dead men at the Hutsuls from the ethno-historical Transcarpathia have been considered. Attention is pointed toward the necessity to have a complex investigation of the traditional demonological beliefs in the mentioned region. This is because of the influences of the transformational processes brought by the modern society, conditions in which entire layers of the traditional folk culture may vanish. The place and role in the demonological palette of the study region of female demonic characters genetically related to girls who died before marriage is considered. An attempt is made to highlight one of the marking functions of female demonic characters - the substitution*

of the child. Attention is drawn to the specifics of such a demonic image as the Chuhaister (Forest man), its key functions and skills being examined. The connection between the activation of designated demonic characters and the holidays of the folk calendar is traced. An attempt is made to classify traditional charms and methods of protection (amulets) against the harmful effects of "unclean" dead. The current state of the life of folk beliefs about "unclean" dead is indicated. An attempt is made to consider the areal aspect, to map the traditional tokens of the Hutsuls living in Transcarpathia with the indication of "unclean" dead. In general, the "unclean" dead in the popular beliefs of the region under study have common Slavic features that are inherent in the Carpathian area with a number of local features.

Cuvinte cheie: *demonologie, huțuli, Transcarpatia, farmece, magie, concepție, credințe, rit, Omul Pădurii*

Keywords: *demonology, Hutsuls, Transcarpathia, amulet, magic, world-view, belief, ritual, Chuhaister.*

Географічні межі. Територіальні межі дослідження охоплюють Закарпатську Гуцульщину, але ми не обмежуємось лише Рахівським районом (окрім сіл Біла Церква, Добрик, Плаюц і Середнє Водяне, де проживають румуни) Закарпатської області, а розширюємо їх на південному сході області за рахунок українських сіл Мараморошського повіту Румунії, де, згідно перепису 2002 року, проживало 34027 українців. Це 14 населених пунктів долини річок Рускови, Вишови та лівобережжя Тиси[1].

Хронологічні межі. У статті розглядається комплекс уявлень та вірувань, що збереглись у народних світоглядно-міфологічних уявленнях середини XIX – початку XXI ст., періоду коли риси традиційної культури знаходили своє відображення у фольклорно-етнографічних матеріалах. Нижня хронологічна межа зумовлена початком фіксації основного етнографічного матеріалу на досліджуваних теренах. Верхня межа, а саме початок XXI ст., обумовлена наявністю сучасних польових матеріалів із Закарпатської Гуцульщини.

Предметом дослідження є традиційні народні вірування, обряди, магічні дії, що пов'язані з нечистими покійниками.

Мета нашого дослідження полягає в тому, щоб базуючись на польових етнографічних матеріалах, зібраних автором серед українців Мараморошського повіту Румунії та в Рахівському районі Закарпатської області, охарактеризувати їх традиційні уявлення про нечистих покійників. На основі наявних джерел проаналізувати народну термінологію, якою маркували таких покійників. Прослідкувати їх певні локальні особливості та виділити ареальні межі побутування на досліджуваній території.

Ці слов'яни розрізняли два види смерті, а відповідно і два види померлих. До першого типу відносили покійників, які померли природньою

[1] Горват Л. Етнокультурний ренесанс українців Мараморошського повіту (Румунія) // Соціально-економічні та етнополітичні зміни в країнах Центральної і Південно-Східної Європи. Ужгород, 1997. С. 207-208.

смертю, від старості. Це «правильні», «чисті», покійники, які ставали опікунами роду. До другого типу відносять тих, які померли «неправильною», «нечистою», смертю. Головною ознакою «неправильної смерті» є те, що померлий не дожив свого віку, і не одружився, не залишив нащадків[2]. До таких відносять мертвонароджених дітей замітчат, або загублених матерями стратчат. До «неправильних» покійників зараховують і всіх тих, хто за життя знався з нечистою силою – босоркані, градобурники, ворожильники. Також до цієї категорії відносять тих, хто був проклятий – чугайстер, або вчинив за життя важкий, смертний гріх, через що душа після смерті не має спокою. Саме з таких покійників, як вірять гуцули Закарпаття, і утворюються упирі, непевні, нучники, лісні, повітрулі, дика баба, та ряд інших демонічних персонажів.

Традиційно в науковій літературі «неправильних» покійників прийнято називати «заложними» чи «ходячими». Цей термін був введений відомим етнографом Д. Зеленіним на початку XX ст. [3], сам термін «заложний», «заложений» буквально означав спосіб поховання, при якому тіло покійника, яке залишалось на землі, закладали, «заложували» гілками. Сам Д. Зеленін до «заложних» мерців відносив: померлих передчасною насильницькою чи нещасною смертю; пропалих безвісті; проклятих батьками; та всіх померлих, які за життя зналися з нечистою силою[4]. Також для позначення «нечистих» покійників сучасна дослідниця Н. Войтович застосовує термін «безпірні», тобто ті, які померли без пори (через недожитий, або пережитий вік)[5]. Але тоді під цю категорію не підпадають такі «ходячі» покійники, які померли «своєю» природною смертю, але померши, не виконали обіцянку, не покаялися за важкий гріх, мали сильну емоційну прив'язаність до родичів: «Непевне, то як мертві показуються, то як грішні дуже. Був піп, шо набрав много гроши на молитву, та не вимолив. А як вмер, та новому попові показувався і просив го вимолитися. Та як той, молодий піп, відмолив, та мертвий не показувався» (с. Росішка)[6]. Тому, на нашу думку, доцільним буде використання саме термінів, «нечисті», «ходячі» покійники.

У говірках гуцулів Закарпаття на позначення «нечистих» покійників, походження яких пов'язане з душами померлих дітей – убитих, нехрещених чи мертвонароджених, нам вдалося зафіксувати такі терміни: страччі, страччи (смт. Ясіня), стратчі (с. Білин), страчча (с. Розтоки), (с. Чорна Тиса), малфинята (смт. Ясіня), замітчата (смт. Великий Бичків, с. Верхнє Водяне), збігленьита (с. Говерла), збіглята (с. Косівська Поляна, с. Кобилецька Поляна,

---

[2] Левкиевская Е. Е. Мифы русского народа. М.: Астель: АСТ, 2006. С. 183.

[3] Зеленин Д. К. Избранные труды: Очерки русской мифологии: Умершие неестественной смертью и русалки; [вступ. Ст.. Н. И. Толстого; підготовка текста, комент., указат. Е. Е. Левкиевской]. М.: Индрик, 1995. С. 41, 45, 49.

[4] Зеленин Д. К. Избранные труды: Очерки русской мифологии... С. 40.

[5] Войтович Н. Народна демонологія Бойківщини. Львів: СПОЛОМ, 2015. С. 71.

[6] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15582/1594, арк. 49.

с. Вишівська Долина (Valea Vişeului), (с. Довге Поле (Câmpulung), (с. Поляни (Poienile de sub Munte), збіглені (с. Костилівка), збіглиї (с. Косівська Поляна), потираня (с. Русково (Ruscova)[7].

На території України для позначення цього розряду «заложних» покійників найбільш поширеним є термін «потерчата», так за народними уявленнями «поторочею» вважали будь-яку померлу нехрещеною дитину[8]. «Стратчата» – це діти, яких мати «стратить», уб'є, а «збігленята» – це діти, яких «згубила» мати, дівчина покритка або ж це дитина, яка «збігне», тобто мертвонароджена дитина – викидень[9]. Сучасні інформатори не вживають різних назв для позначення мертвонародженої та згубленої матір'ю дитини. Так серед Ясінянських та Богданських гуцулів домінує термін стратчата, а серед Великобичківських та Вишівських – збіглята. Спираючись на власні польові матеріали, ми картографували ареали поширення домінуючих лексем на позначення цього демонологічного персонажа (Див. рис. 3.). Причина, чому померлі діти ставали «ходячими» мерцями – це неможливість переходу їхньої душі у інший, потойбічний світ. Такі діти, за традиційними віруваннями гуцулів, мали бути похрещені протягом семи років після їхньої смерті, інакше вони перетворювалися, «переростали» у лісну[10]. Про мотив росту душі померлих дітей після смерті у вигляді рослин згадує також Ю. Яворський[11].

Серед українців Карпат для номінації тих «ходячих» мерців, які походять від дівчат померлих до одруження, існує ціла низка лексем: у лемків східної Словаччини – це перелесниця[12], у бойків – літавиця[13], вітерниця, перелесниця[14], у гуцулів – це мавка, нявка,

---

[7] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15580/1592, арк. 5, 12, 47, 56, Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15755/1706, арк. 3, 25, 29, 86; Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). – 15585/1597, арк. 4, 7, 15; Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). – 15584/1596, арк. 16, 23, 25, 38.

[8] Ігнатенко І. Шлюбно-сімейні стосунки у традиційній культурі українців. Харків, «Клуб сімейного дозвілля». 2017. С. 224.

[9] Там само.

[10] Шухевич В. Гуцульщина: в 5 частинах; передм. А. А. Карпенко; післям. М. С. Глушко; упоряд. О. О. Савчук. (Репринтне видання 1899-1908 рр.). Харків: Видавець Олександр Савчук, 2018. С. 1100.

[11] Яворскій Ю. Из галицко-русских народных поверій // Живая Старина. Санкт-Петербург, 1897. Вып. I. С. 598.

[12] Вархол Н. Народна демонологія українців Словаччини. Свидник. 2017. С. 56.

[13] Войтович Н. Народна демонологія Бойківщини. Львів: СПОЛОМ, 2015. С. 80.

[14] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 5023/574/2, арк. 16; Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 5032/583/2, арк. 9.

лісниці[15]. Власне у гуцулів Закарпаття – це малфа (смт. Ясіня), (с. Чорна Тиса), (с. Лазещина), лісна (с. Поляни (Poienile de sub Munte), (с. Вишівська Долина (Valea Vişeului), (с. Бистрий (Bistra) лісне (с. Русково (Ruscova), красна (с. Говерла), крася (смт. Ясіня), (с. Стебний), бісиця (с. Ділове), нявка (с. Косівська Поляна), (с. Костилівка), мавка (с. Богдан), повітруля (с. Водиця), (смт. Великий Бичків)[16] (Див. рис. 1; 2.). Інформатори пов'язували їхню генезу з жінками, які померли під час пологів, або дівчатами, які померли до одруження: «*Бісицями ставали ті дівчата, які умерли до свальби, авоть жони, які умирали під час родів*» (с. Ділове)[17]. На досліджуваній території зустрічаються згадки такого демоніму як русалка, яких також пов'язували з водною стихією: «Русалка то риба і дівка з волосами. Виділи їх ті що ходять із бокорами та вночи низнаву в кулько часу та виділи русалки, шо сиділи так на краю, коли виділи шо йде бокор, то лиш поскакали у воду. То вони такі як дівки лісні» (с. Кричунів (Crăciuneşti)[18]. Та все ж подібні найменування зустрічаються в одиничних випадках і є не характерними для Карпатського регіону. Як правило, таких «нечистих» покійників, для яких основним локусом є водойма, називають потопцями, утоплениками: «На Івана Купала дівчата тай хлопці збиралися біля річки, там дівки пускали вінки, та чули як кричала дівка у воді, казали шо то утоплениці там кричать» (с. Ділове)[19]; «Потопленник був один, що виходив з води, ходив по хатам. Дівчина одна пішла ся купати та він її затяг. Утопилася там» (с. Верхнє Водяне)[20].

Гуцули Закарпаття для позначення мерців, які «ходять» після смерті, вживають термін непевне: «Непевне якщо іде за людинов, то не можна обертатися, говорити. Непевне у 12 годин ходить під хату і корняє (кличе – К. В.) людину, та не виходити на двір бо забере людину» (с. Луг)[21]; або поночник: «Поночник ходить по хатам, так як і живі люди. Поночниця то померла людина, яка ще якиїсь час ходить по цьому світі. Дорослі в них не вірили, лише

---

[15] Шухевич В. Гуцульщина: в 5 частинах; передм. А. А. Карпенко; післям. М. С. Глушко; упоряд. О. О. Савчук. – (Репринтне видання 1899-1908 рр.). Харків: Видавець Олександр Савчук, 2018. С. 1100-1102.

[16] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15581/1593, арк. 6, 18, 24, 56, 89; Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15580/1592, арк. 9, 11, 18, 31, 78; Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15585/1597, арк. 3, 5, 14, 24.

[17] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15580/1592, арк. 144.

[18] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15585/1597, арк. 37.

[19] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15580/1592, арк. 150.

[20] Там само, арк. 112.

[21] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15582/1594, арк. 105.

як страхи для дітей. Казали «Як не будеш чесний, прийде поночниця та тя забере» (смт. Великий Бичків)[22]. До чоловіка, який після смерті навідував власну дружину, ясінянські гуцули застосовували лексему перелесник: «Тета казала шо в неї тот дома є перелесник. Чоловік у неї умер» (с. Чорна Тиса)[23]. Власне «нечистих» покійників, які покінчили життя самогубством, гуцули називають такими некроміфонімами як повішеник (смт. Великий Бичків, смт. Ясіня), потопелник (с. Богдан), потопленник (с. Верхнє Водяне), утопленик (с. Ділове), той, шо завісився (с. Лазещина)[24]. Незважаючи на те, що з позицій християнства неприроднє припинення життя вважалося смертним гріхом, у гуцулів побутували вірування, за яким така доля є призначена людині під час її народження. Поширеними були уявлення про залежність долі людини від щасливого чи нещасливого часу її народження, від того, під якою зіркою вона народилася[25]: «Тай так кажуть старі люди, що хто під якою планетою народиться, то або упир, або відьма, або злодій, або добрий чоловік та розумний, бо всякі дні є в році, та й всякі люди на світі»[26]. Як зазначає Р. Кирчів, своєрідністю відзначається гуцульська версія давньослов'янського вірування про визначення долі людини «рожаницями», чи як у південних слов'ян, «орісницею». У гуцулів це дванадцять «судців», які збираються тоді, коли народжується людина, і встановлюють, ким їй бути[27]. Та найнебезпечнішим «ходячим» мерцем був саме упир, опирь. Цим терміном гуцули позначали мерця, який уночі виходить з могили і шкодить людям. Найчастіше упир заподіював лихо саме своїм рідним, коханим: «Мав хлопец дівчину, тай возьмили в катун в армію, то давно брали на богато. А дівчина ся залюбила, але хлопец пішов у армію та мусіла ся віддавати хто брав. Но тай уже було весілле уже за другого ся віддавала. Тай раз приїхає тот її наречений, а тот тото був опирь, та вмер десь там в катунах, відтак прилітає на кони, а вна віддаєсьи, тай каже їй: «Ходи зо мнов». «Но та куди, бо я ся віддаю, вже за другого, тебе не було, я мушу віддаватися». «Тікаймо». Тай сіли на конє полетіли, всі ждут, нема тай нема, всі шукают, нема нігде. Прилітає хлопец (упир – К. В.) на цвинтар, тай каже їй лізь на перед у яму» (смт. Ясіня)[28].

У науковій літературі існує близько десятка етимологічних трактувань терміна упир. Основна версія пов'язує семантику цього слова з голов-

[22] Там само, арк. 23.

[23] Архів кабінету етнології історичного факультету УжНУ. Ф. 9. Оп. 12. Оз. 2, арк. 52.

[24] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15581/1593, арк. 25, 63; Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15580/1592, арк. 6, 78, 112, 145.

[25] Архів Інституту народознавства НАН України. Ф. 1, оп. 2, спр. 260: Матеріали наукової експедиції на Гуцульщину, щоденник Кирчів Р. Ф. вересень 1980 р., арк. 11, 37.

[26] Шухевич В. Гуцульщина: в 5 частинах... С. 957.

[27] Кирчів Р. Ф. Світоглядні уявлення і вірування // Гуцульщина: історико-етнографічне дослідження / [відп. ред. Ю. Г. Гошко]. К.: Наукова думка, 1987. С. 244.

[28] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15755/1706, арк. 52.

ними ознаками, якими наділяють упиря, руг – (вогонь, жар) і реконструкція початкового значення як «неспалений» покійник[29]. Спалення тіла упиря як радикальний засіб боротьби проти його шкідницьких дій. Узагалі спалення – це універсальний спосіб знищення та знешкодження небезпечних та небажаних предметів і явищ як у похоронній, так у календарній, оказіональній обрядовості[30].

У традиційних віруваннях гуцулів особливе місце займає чугайстер, генезу якого виводять від проклятого сусідом чоловіка: «*Чугайстером ставав чоловік, якого прокляв сусід*» (с. Ділове)[31]. На його позначення гуцули Закарпаття використовують ряд міфонімів: чугайстер (смт. Ясіня, с. Чорна Тиса, с. Стебний), шугайстер (с. Чорна Тиса, с. Костилівка), лісний (с. Хмелів, с. Костилівка), лісовий чоловік (с. Луг), нучник (с. Верхня Рівна (Ropa de Sus), нічник (с. Ділове), чорнокнижник (с. Білин), сагастрюк (с. Поляни (Poienile de sub Munte), с. Бистрий (Bistra), с. Русково (Ruscova), с. Красний (Crasna)[32] (Див. рис. 4.). Власне походження вишівського сагастрюка респонденти пов'язують із людиною, яка довго живучи відлюдником в лісі, перетворилася на сагастрюка: «Сагастрюк то здичавілий чоловік, там лишився в ліси та здичавів, він їмав лісне та пік на ватри та то лиш і їв» (с. Бистрий (Bistra)[33].

Даний міфологічний персонаж, з властивими йому функціями, відомий винятково українцям Карпат і не зустрічається в інших слов'ян. Так, у бойків його знають під ім'ям путник[34], а в долинян це нучник[35]. Надійної етимології терміна чугайстер не існує, його виводили зі слова чуга (традиційний верхній одяг українців Карпат), чуги (сторожова козацька вежа),

---

[29] Валенцова М. М. Этнолингвистический коментарий к этимологии слова упырь / М. М. Валенцова // Труды института русского языка им. В. В. Виноградова. IV, М. 2015. С. 103.

[30] Виноградова Л. Н. Уничтожение ритуальное // Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-ти томах; под. общей ред.. Н. И. Толстого. М.: Международные отношения, 2012. Т. 5: С (Сказка) Я (Ящерица). С. 371-373.

[31] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15580/1592, арк. 146.

[32] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15755/1706, арк. 57; Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15585/1597, арк. 15, 23, 31; Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15580/1592, арк. 3, 8, 26, 94; Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15583/1595, арк. 24, 61; Бевка О. Словник-пам'ятник. Діалектний словник села Поляни Мараморошського комітату / О. Бевка. Ніредьгаза, 2004. С. 115.

[33] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15584/1596, арк. 43.

[34] Войтович Н. Народна демонологія Бойківщини / Н. Войтович. – Львів: СПОЛОМ, 2015. – С. 102.

[35] Полєк В. Чугайстер: міфічний персонаж народної поезії Карпат. Народна творчість та етнографія. № 2,3 (246-247), Київ. Наукова думка,1994. С. 61.

чуга (опудало) та гайстр (лелека)[36], але всі ці співпадіння не відповідають відомим рисам образу чугайстра. Етимолог М. Юкін повязує міфонім чугайстер із характерною рисою цього демонічного персонажа – його великим зростом. І виводить його від гуцульського «чуга» (вежа «топографічний знак»), та поліського «чуга» (гора без лісу), а другу частину від усіченої форми слов'янського «стрий, стрийко» (дядько по батьківській лінії)[37].

Однією з визначальних ознак демонічного персонажа є його особливі риси зовнішності. Це передусім тілесні аномалії: «Лісне то така як дівка, має одну ногу кінську, одну як у людини» (с. Бистрий (Bistra)[38]; «Каже шо точно така як жона, ніжка у них маленька, пийта вузенька, а перед май широкий» (с. Говерла)[39]; «У лісі батько робив лісорубом, смереки лупив, в то від кори смола, а вони потому ходили, сліди отакі, пальчики маленькі, отака ніжка завелика (показує розмір 10-12 см. – К. В.), пийта і пальці ге усьо на смолі» (с. Луги)[40]; «Упирь має кінські ноги» (с. Кваси)[41]; надто малий, чи високий зріст: «Чугайстер був такий високий» (с. Лазещина)[42], «Чугайстер високий як смерека» (с. Чорна Тиса)[43]; досконала врода: «Красні, мій ньинько казав шю їх видів, каже на переді така жона, шо дуже красна, шю такої нема» (с. Ґоверла)[44]; «Красні то гарні дівчата» (с. Луги)[45]; або потворна зовнішність: «Красні, кишки за ними тяглися» (с. Ділове)[46]. Також універсальною рисою жіночих демонологічних персонажів є довге розпущене волосся[47].

Певні паралелі між зростом чугайстра або нучника: «Нучники були великі як ліс, такі що бук їм під плечі був» (с. Верхня Рівна (Rona de Sus)[48], можемо знайти в білорусів, які вірили, що зріст лісового залежить від лісу, у якому він живе, у великих лісах він велетенський, а відповідно в малих – невеликий[49]. Непевні та упирі приймали і зооморфний образ, передусім коня,

---

[36] Там само. С. 61.

[37] Юкин М. Этимология карпатоукраинского мифонима чугайстер. Studia mytologika Slavika. № 21, 2018. С. 52.

[38] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15584/1596, арк. 46.

[39] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15755/1706, арк. 12.

[40] Там само, арк. 37.

[41] Архів кабінету етнології історичного факультету УжНУ. Ф. 9. Оп. 3. Оз. 9, арк. 19.

[42] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15581/1593, арк. 65.

[43] Архів кабінету етнології історичного факультету УжНУ. Ф. 9. Оп. 12. Оз. 2, арк. 38.

[44] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15755/1706, арк. 14.

[45] Там само, арк. 43.

[46] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15582/1594, арк. 9.

[47] Архів кабінету етнології історичного факультету УжНУ. Ф. 9. Оп. 8. Оз. 3, арк. 33.

[48] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15585/1597, арк. 23.

[49] Богданович Е. А. Пережитки древнего миросозерцания у белоруссов. Гродно, 1895. С. 71.

корови, собаки: «Виділам корову Кайлуци у сусіди йшла пізно додому і вона била рогами шумелиння (стебла кукурудзи – К. В.), та я домі, а мамі кажу: «Вб'є Петраш дівок, бо їх корова в шумелинні рогами, та до рана розмече». А мама каже: «Ти знаєш, шо Петраш продав корову і місяць перед цим, а то непевне» (с. Луг)[50]. Власне непевні могли міняти подобу і з'являтися у вигляді тварин: «Непевне, це мертвяки які приходять до живих, то може бути як свиня, або пес, коза, кінь, курка, ходить так та пужає» (с. Верхня Рівна (Rona de Sus)[51].

Описані тілесні аномалії, такі як відбитки незвичайно малих підошв, які залишають лісні, наявність кінської ноги, відкрите нутро, всі вони пов'язані, з одного боку, з уявленням про походження демонічного персонажа (малі ступні від померлої дитини), а з іншого – вказують на демонічну сутність. Так однією з характерних ознак зовнішності чорта є наявність кінських копит[52]. Власне уявлення про коня як нечисту тварину відобразилося і в способі поховання, який ще на початку XX ст. побутував серед українців Карпат, за яким покійника відвозили на цвинтар, на санях запряжених не конями, а виключно волами[53].

Описи одягу «нечистих» покійників доволі одноманітні, так непевні та упирі показувалися в одязі, у якому їх похоронили: «То мертві вони помежи люди ходили, в якому поховали в такому і приходило» (с. Верхня Рівна (Rona de Sus)[54]. Різняться описи одягу в жіночих демонічних персонажів, які походять від дівчат померлих до одруження. Як правило, це вільно звисаюча сорочка простого покрою, яка була основою традиційного костюму слов'янських жінок. Так, лісним Вишівські гуцули приписували червоні сорочки: «Вони у черлених сорочках ходили, таких вишиваних, такі дівчата із довгим волосьом, казали на неї така як княгиня. Княгиня казали ще на відданицю, таку шо сватають»; «Одягнені були в довгі шати, мали одну ногу кінську, одну людську»; «Лісне ходило в червленій сукни і розплетена» (с. Поляни (Poienile de sub Munte)[55]. Одітим в червоний одяг уявляли і чугайстра Ясінянські гуцули: «Чугайстер був такий високий, був у червоних гачах, босий ходив ціле літо» (с. Лазещина)[56].

---

[50] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15582/1594, арк. 30.

[51] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15585/1597, арк. 27.

[52] Тиводар М. П. Етнографія Закарпаття: Історико-етнографічний нарис. Ужгород: Гражда, 2011. С. 380.

[53] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 5030/ 581/2, арк. 10-11.

[54] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15585/1597, арк. 42.

[55] Там само, арк. 4, 9, 12.

[56] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15581/1593, арк. 65.

У Богданських гуцулів: «Такі красні, весіллє з віночками, в запасках у сорочці, і кажуть, шо у таких білих як фата, такі як пані молода» (с. Луги); «Вни не були одіті, руки мали оброслі, ноги мали оброслі, такі були мало оброслі аби їм не було студьіно» (с. Луги)[57]. Великобичківську повітрулю інформатори описують здебільшого як невидиму, як вітер: «коли вітер віє, то приходить якась жінка, шо у тому вітрові може вас взяти і понести» (с. Ділове)[58]; зрідка зустрічаються описи, у яких повітрулю зображають в одязі: «дівчина в білому, воно всьо в білому» (с. Водиця)[59]; «Повітруля це жона в білому ззаду кишки волосся довге» (смт. Великий Бичків)[60]. Привертає на себе увагу те, що одяг в цього демонологічного персонажа, часто відповідає весільному вбранню дівчини, на що вказують і такі терміни як «пані молода», «княгиня», останнє пов'язано з генезою даного типу демонологічних персонажів.

У низці оповідок йдеться про відсутність одягу, так стратчата були взагалі без одягу, а діставши крижму, символічне вбрання, могли перейти в потойбічний світ. Інколи чугайстра, сагастрюка та малфу також зображали без одягу, відсутність якого компенсувалася густим заростом волосся або шерсті: «Сагастрюк то обичний чоловік, такий зарослий дуже шерстьов» (с. Поляни (Poienile de sub Munte)[61]; «Жінка ткала, а то було місячно, та шось заходить у хату, а та як ткала та віпав човник. А сеся каже: «Подай кумко човник». А ся як подавала човник, ся за руку, а рука волосьина. «Шо сесе, малфа» (смт. Ясіня)[62]. Оголеність приписується народною традицією також сусіднім польським богинкам, частково болгарським вилам, які постають голими, або в прозорих білих сорочках[63].

Характерною ознакою зовнішнього вигляду жіночих демонологічних персонажів є відсутність головного убору, що було неприпустимим у народному строї дівчат, а тим більше жінок, лише зрідка є згадки про вінок із барвінку. Розпущене волосся було не притаманне для дівчат та жінок: «Красна шо пари їй не було, волос мала розпущений як типирь сісі дівки носять. Бо раньше то дівки не носили так, то коси заплітали» (с. Богдан)[64]. У такому вигляді дівчата поставали лише під час весільного обряду покривання голови.

---

57 Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15755/1706, арк. 27.

58 Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15580/1592, арк. 17.

59 Там само, арк. 3.

60 Архів кабінету етнології історичного факультету УжНУ. Ф. 9. Оп. 8. Оз. 3, арк. 33.

61 Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15585/1597, арк. 14.

62 Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15755/1706, арк. 56-57.

63 Krzyzanowski J. Polska bajka ludowa w ukladzie systematycznym. T. 1-2. Wroclaw-Warszawa-Krakyw, 1962-1963. s. 623.

64 Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15755/1706, арк. 73.

Зібраний польовий матеріал дозволяє виділити кілька основних типів зовнішності, які притаманні жіночим демонологічним персонажам:

- красиві молоді дівчата, жінки;
- діти;
- красиві молоді дівчата, жінки, які мають тілесні аномалії;
- старі жінки.

Та все ж на досліджуваній території домінують уявлення, за якими зазначені демонологічні персонажі постають в образі молодих дівчат з деякими тілесними аномаліями. Подібні вірування поширені на більшості території України (за винятком північної та північно-західної зони), де русалок уявляли собі у вигляді молодих дівчат з довгим, часто хвилястим волоссям, яке іноді прикривало їхнє голе тіло[65]. Власне для українського Полісся образ русалки також характерний у подобі старої потворної жінки з тілесними аномаліями, наприклад, гіпертрофованими грудьми[66]. Подібні уявлення про жіночих демонологічних персонажів деякою мірою притаманні лише для Богданських гуцулів[67].

Могли згадані демонологічні персонажі залишатися і невидимим для звичайних людей, та побачити їх можна було, якщо людина народилася першою, або останньою в сім'ї: «може то видіти первак, або найменший» (с. Говерла)[68]. Узагалі здатність бути невидимим у тій або іншій мірі притаманна всім представникам демонічного світу, у той же час ця невидимість характеризує фізичну обмеженість зору людини, яка нездатна бачити цей «інший» світ, який існує поряд. Властивість демонічних персонажів бути невидимими для людського ока, поєднувалось з їх здатністю ставати видимими, при певних обставинах, частіше за все на часових та просторових межах: «Повітрулі ся йграли, їх виділи ввечері, коли заходить сонце, їх виділи до 10 минут» (с. Кобилецька Поляна)[69]; «Малфів можна видіти на зборах на Івана Косийчиного, так вони збираються в спеціальні дни до купи, то такі місця, де на них не може напасти чугайстер» (с. Стебний)[70]. Існували також спеціальні засоби та магічні дії, які дозволяли людині побачити невидиме: «громові тріски то є таке, що дивляться крізь них на красних аби виділи» (с. Говерла)[71].

---

[65] Поріцька О. Українська народна демонологія у загальнослов'янському контексті (ХІХ - поч. ХХ ст.). К, 2004. – С. 119.

[66] Там само. С. 121.

[67] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15755/1706, арк. 29.

[68] Там само, арк. 19.

[69] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15582/1594, арк. 59.

[70] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15579/1591, арк. 24.

[71] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15755/1706, арк. 19.

Однією з ознак, яка притаманна демонологічним персонажам, які походять з «нечистих» покійників є те, що адресатами їхніх шкідницьких дій стають їх близькі, знайомі, родичі. Непевні приходили до будинку, де колись жили: «Називали непевне, та кажуть, шо після смерті уже та душа приходила до себе додому» (с. Костилівка)[72]; покійний чоловік приходить до своєї дружини, коханий до дівчини, з якою мав одружитись: «Легінь помер і ходив до дівки, та посипали попельом, аби видіти, які то сліди буде мати. Та так увиділи, шо мав когутячі ноги» (с. Верхня Рівна (Rona de Sus)[73]. Орнітоморфний образ на досліджуваній території приписували цілому ряду демонічних персонажів, так подекуди навіть чугайстра уявляли в образі птаха: «Чугайстер, то таке як потя, (птах – К. В.) уночи фівкає і на світло приходить. Якщо вийде, то може потяти (с. Білин)[74]. Як зазначає В. Гура, птах особливо часто виступав як образ душі. Наприклад, відома оповідка на Поліссі про те, як «ходячий» покійник витягав із рота сплячих їх душу в образі білої пташки[75].

За уявленням, яке побутує в українців Карпат, жіночі демонічні персонажі могли приходити вночі і ссати груди дітям та підліткам[76]. Так гуцули цю здатність приписували лісній та малфі: «Лісна могла ссати груди дітям, тому прив'язували червону нитку дітям до грудей» (с. Чорна Тиса)[77]; «Лісна бере ся до хлопців і якщо немає жінки, то їмається до нього і ссе за груди. Там Юра жиє, та його як був легіник та пас худобу в полонині, то лісна за груди ссала го. Я прийшла за молоком, дивлюся, а в хлопця груди, як 50 грамові стакани. Та я зробила кукли (ляльки – К. В.) дві, а в середину, там, де голова та часник. Та лісна прийшла, поплювала і пішла. Ті кукли під руки кладуть на ніч» (с. Лазещина)[78]. Застосування ляльок можна віднести до імітативної магії, оскільки вважали, що лісна вже буде ссати ті ляльки, а поєднання з часником, який можна віднести до універсальних оберегів рослинного походження, мало убезпечити людину від подальших шкідницьких дій лісної.

У традиційних уявленнях гуцулів Закарпаття таких жіночих демонологічних персонажів, як повітрулі, лісні, малфи, красні, наділяли здатністю розмовляти людською мовою, завдяки чому вони могли спілкуватися з людьми, співати пісні. Взагалі любов до танців та пісні є однією з їхніх маркувальних ознак. Із такими танцями на галявинах, полонинах також

---

[72] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15580/1592, арк. 56.

[73] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15585/1597, арк. 27.

[74] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15579/1591, арк. 47.

[75] Гура А. В. Птицы // Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-ти томах; под. общей ред. Н. И. Толстого. М.: Международные отношения, 2009. Т. 4: П (Переправа через воду) С (Сито). С. 345.

[76] Войтович Н. Народна демонологія Бойківщини. Львів: СПОЛОМ, 2015. С. 82-83.

[77] Архів кабінету етнології історичного факультету УжНУ. Ф. 9. Оп. 12. Оз. 2, арк. 38.

[78] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15583/1595, арк. 4.

пов'язувалося вірування, що після них залишаються сліди (кола), які довго не заростають травою: «Я чув шо горі Квасним танцювали навкруг, десь там, як іти на Млачин, та таке було коло. Трава як витоптана була, не було трави, іменно як би круг був» (с. Луги)[79]. За місцями, де відбувалися такі танці, як правило, закріплювалася характерна топоніміка: Повітрулин верх, Повітрулин грунь, Ігровища, Розийгри[80]. Свої танці малфа супроводжувала піснею:

«Як би не лук-часник, тай не тото зілля,
Не одна би дівчинонька подруженька моя.
Як би не лук-часник, тай не тото зілля,
Ні одному б легінткові, мамка б не зіграла весілля » (смт. Ясіня)[81].

За матеріалами, які подає М. Маркевич, східнослов'янські аналоги демонічних персонажів співали вже незрозумілою для людей мовою[82]. На досліджуваній території нами зафіксовано близько двох десятків локальний варіантів пісень жіночих демонічних персонажів. Основна ідея, яка їх об'єднує, це згадка рослин-апотропеїв та бажання завадити весіллю, якого так і не відбулося в означених демонічних персонажів.

Гуцули Закарпаття вмінням розмовляти зрозумілою, людською, мовою наділяли більшість демонічних персонажів, генетично пов'язаних з «нечистими» покійниками. Так, стратчатам, які проявляли свою присутність різними звуками, приписували не лише плач: «Я й сама чула два раза тото збігля, не знаю, в кілько годі воно там реве» (с. Луг)[83]; «Стратче верещить Кве, кве, кве і не може найти спокою» (с. Чорна Тиса)[84], але й виголошення прокльонів власним батькам, які прирекли їх душу на такі блукання: «Мій дідо раз йшов, а у нас тут є такий груник, а то каже: «Бо дай моя мамка не прощена, що я хожу не хрещена». Три рази такой сказало. Дідо прийшов додому та й каже, жоно, шо би сесе було? Ну може дитину зігнала, не хрестила, та каже там закопала і то дитинка питає крижму» (с. Лазещина)[85]. Чугайстру також приписували здатність говорити, здебільшого такі розмови відбувалися з вівчарями, лісорубами, до яких він навідувався в колибу: «Люди були в лісі, рубали дерево, і ото колись була колиба. І в колибі они тамка собі но були і ночували, та й лягали спати. Та й приходить великий чоловік – чугайстер. Атакі руки дуже великі були, та й они так шо волосі їм дибом пішло.

[79] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15755/1706, арк. 36.

[80] Архів кабінету етнології історичного факультету УжНУ. - Ф. 9. Оп. 5. Оз. 1, арк. 68; Архів кабінету етнології історичного факультету УжНУ. Ф. 9. Оп. 6. Оз. 3, арк. 7; Архів кабінету етнології історичного факультету УжНУ. Ф. 9. Оп. 12. Оз. 2, арк. 29.

[81] Архів кабінету етнології історичного факультету УжНУ. Ф. 9. Оп. 13. Оз. 7, арк. 25.

[82] Маркевич Н. А. Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія / Упор., вступ. стаття А. П. Пономарьова. К., 1991. С. 115.

[83] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15580/1592, арк. 89.

[84] Архів кабінету етнології історичного факультету УжНУ. Ф. 9. Оп. 12. Оз. 2, арк. 16.

[85] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15581/1593, арк. 63.

Стоїть чоловік над ними, но, над ватров, та й каже: «Я ще грію. Я ще грію» (с. Стебний)[86].

Голос як один з видів звука входить в опозицію звук – мовчання, яка в свою чергу співвідноситься з опозицією життя – смерть. Голос людини, тварини є суттєвою прикметою «цього» світу, у той час як «інший» світ є беззвучний. Цю тезу яскраво ілюструють традиційні гуцульські замовляння, у яких хвороби відсилають у потойбічна, де не чути гавкіт собак, спів птахів: «Заклинаю їх аби пішли за гори, за скали, за берда, де людська нога не ступала, де потьита не долітают, пси не догавкуют, корови не домукуют, вівці не доблііюют, когути не допівают» (с. Розтоки)[87]. Тому перебування демонічних персонажів на «цьому» світі наділяє їх можливістю розмовляти.

З'являлися означені жіночі демонічні персонажі зазвичай по кілька осіб, зрідка поодинці. Серед них існувала і певна ієрархія: «Красні, є між ними одна старша, яка їм розказує» (с. Кваси)[88]. Подібні уявлення існували і в центральній Україні, за якими русалками управляла старша русалка, або ігуменя[89]. У сербів також існувало подібне повір'я, за яким вілами керує старша віла[90], у білорусів це русальна цариця, яку призначає водяник[91].

Цікавою ознакою лісної (в широкому розумінню цього терміна) є її тісний зв'язок з рослинністю. Так повсюдно на досліджуваній території побутує вірування в те, що найгарніші квіти є саме на галявинах, якими опікуються означені демонічні персонажі: «То були такі дівчата красні, мали свої городці із косицями (квітами – К. В.)» (с. Тиса (Tisa)[92]; «Анде на Петросі мають городець, там росте зілля добрівник, так файно пахне» (с. Богдан)[93]. Ще одним свідченням зв'язку лісної з рослинністю є наявність такого атрибута її зовнішності як вінок з барвінку. Часто, як про це йдеться в фольклорних текстах, жіночі демонологічні персонажі з'являються з дикими тваринами, оленями: «Лісні живуть із звірятами. На Маковиці були красні мали городець, косиці там були. Мали розпущене волосся, були голі, говорили із тва-

[86] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15581/1593, арк. 85.

[87] Король В. Лікувальні замовляння із сіл Видричка та Розтоки Рахівського району (за польовими матеріалам)// Науковий збірник Закарпатського музею народної архітектури та побуту. Вип. 4 [Текст] / упоряд.: В. В. Коцан, М. І. Мегела. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2018. С. 324.

[88] Архів кабінету етнології історичного факультету УжНУ. Ф. 9. Оп. 3. Оз. 9, арк. 22.

[89] Милорадович В. Заметки о малорусской демонологии // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. К., 1991. С. 414.

[90] Кулишић Ш. Петровић П. Пантелић Н. Српски митолошки речник. Београд: Издавачко предузеће нолит, 1970. С. 276.

[91] Поріцька О. Українська народна демонологія у загальнослов'янському контексті (XIX - поч. XX ст.). К, 2004. С. 129.

[92] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15584/1596, арк. 9.

[93] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15755/1706, арк. 74.

ринами, олиниці їм були коровами, доїли з них молоко, але могли і од коров молоко забирати» (с. Верхня Рівна (Rona de Sus)[94]. Подібні паралелі можна знайти у південних слов'ян, так болгарських самовил також супроводжували олені, на яких вони могли пересуватися верхи у повітрі[95]. За традиційними білоруськими віруваннями, лісового демонологічного персонажа також супроводжують стада звірів та зграї птахів[96].

Головною рисою стратчат, яка побутує на всій досліджуваній території, був їхній нічний плач і прохання у подорожніх імені: «А я й сама чула два раза тото збігля, не знаю, в кілько годі воно там реве. А чула м раз туй дома та й у тещи. Так реве, а жона бере якусь пеленку ци полотно як ото йде ревати коло хати та каже: «Аж ись хлопець та будь Адам, аж ись дівчина та будь Єва». Та й тото полотно мече на путь і так пак дитина ота умовкне. Оно потом забирає тоту хустинку, лиш не видно як» (с. Луг)[97]; «Уно не хрещене. Оно шукає мнє. Його треба було назвати, та й білу крижму гіє було вергсти через ліве плече і давати йому любе ім'є» (с. Стебний)[98]. Очевидно, що тлумачення даного обряду з позицій християнства, як своєрідний обряд хрещення є відносно пізнім запозиченням. Ми схильні відносити цей обряд до одного ряду з уявленням про те, що проходячи повз поховання «безпірного» покійника, подорожний мав кинути на могилу гілку, камінь, зрештою будь-яку річ. Що було як одним із способів поховання, так і своєрідним відкупом від такого покійника.

Характерною рисою «нечистих» покійників є їхній тісний зв'язок із місцем своєї смерті та місцем поховання. Варто зазначити, що довгий час таких покійників ховали якраз на місці загибелі, оскільки заборонялося переносити таке тіло. Також місцями для поховання самогубців були перехрестя доріг, межі сіл, ліси. Проходячи повз такі могили, їх закидували гілками, камінням: «Розказували як будеш іти де вбило людину, та треба веричи на то місто галузку, аби не пужало, тай мертвий аби за тобов не ходив» (с. Поляни (Poienile de sub Munte)[99]; «Кидають у зарву в лісі, де загинули люди, кидають гілки. Мама казала, що так їх погрібають, щоб їх погребсти» (с. Луг)[100]; «Як ідеш коло такого міста, та мечуть лівов руков, галузку, або камінь» (с. Верхня

[94] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15585/1597, арк. 23-24.

[95] Поріцька О. Українська народна демонологія у загальнослов'янському контексті (XIX - поч. XX ст.) / О. Поріцька. К, 2004. С. 128.

[96] Богданович Е. А. Пережитки древнего миросозерцания у белоруссов. Гродно, 1895. С 79.

[97] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15580/1592, арк. 89.

[98] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15581/1593, арк. 116-117.

[99] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15585/1597, арк. 15.

[100] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15582/1594, арк. 143.

Рівна (Rona de Sus)[101]. Етнографи зафіксували цілу низку описів цього звичаю на території України, Білорусі, Польщі, Литви, Росії[102]. Одним із перших цей звичай описав відомий російський етнограф Д. Зеленін[103]. Найбільш відомим місцем поховання, пов'язаним з раптовою смертю, на території України є священний комплекс Старець, поблизу с. Луково Володимирського району Рівненської області[104].

За традиційними віруваннями, які побутують не лише серед гуцулів Закарпаття, але і є загальнослов'янськими, «нечисті» покійники можуть з'являтися та ходити по землі переважно вночі, вони переслідують людей, проникають в оселю до своїх родичів: «Няньо вийшов коло колиби, а чоловік якийсь вийшов до нього та покликав його і повів ломовльом (місце завалене гілками – К. В.) та верхами та «Поть поть» і так до трьох часу ходив, та духи позад трьох годин ночі не мають сили» (с. Кобилецька Поляна)[105]; «Непевний стукає вночі у вікно, то душі померлих. Сплячого може приліга-ти, та треба молитися» (с. Луг)[106].

До ключових функцій «нечистих» покійників можна віднести їх здатність насилати хвороби: «Мертві потинають (можуть зурочити – К. В.)» (с. Луг)[107]; «А раз кіт (непевний – К. В.) ся хопив за няньом іти і сохнувся (вселився, причепився – К. В.) на няня та ледве відчитали, по бабкам ходили і попи молитви читали» (с. Кобилецька Поляна); «Упир і упириці потинають людей, хворими роблять» (с. Костилівка)[108]. Взагалі будь-який контакт із представниками потойбічного світу для людини був небезпечний і часто загрожував смертю.

Найбільшу активність «ходячі» небіжчики проявляли на межах доби, це схід – захід сонця, полудень та північ: «Непевне якщо іде за людинов, то не можна обертатися, говорити. Непевне у 12 годин ходить під хату і корняє (кличе – К. В.) людину, та не виходити на двір бо забере людину» (с. Луг)[109].

---

[101] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15585/1597, арк. 29.

[102] Bonowska M. Przemianie, Smiere, pogrzeb I zycie pozagrobowe w wyobrazeniach mieszkancow Pomorza Zachodniego na przelomie XIX – XX w. Poznan, 2004. S. 153-161.

[103] Зеленин Д. К. Избранные труды: Очерки русской мифологии: Умершие неестественной смертью и русалки; [вступ. Ст. Н. И. Толстого; підготовка текста, комент., указат. Е. Е. Левкиевской]. М.: Индрик, 1995. С. 88-128.

[104] Нагорнюк О. Урочище Старець поблизу села Луково як приклад трансформації уявлень, пов'язаних із померлими раптовою смертю // Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження у 5 т. / [наук. ред. М. Гримич]. К.: Дуліби, 2015. С. 323-332.

[105] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15580/1592, арк. 121.

[106] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15582/1594, арк. 29.

[107] Архів кабінету етнології історичного факультету УжНУ. Ф. 9. Оп. 1. Оз. 1, арк. 50.

[108] Архів кабінету етнології історичного факультету УжНУ. Ф. 9. Оп. 11. Оз. 3, арк. 26.

[109] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15582/1594, арк. 105.

Подібні часові рубежі, як особливо небезпечні для людини, були притаманні всім слов'янським народам[110]. До поширення годинників добовий час визначався за сходом та заходом сонця на небі, за його висотою над горизонтом, за голосами тварин та птахів (треті півні) і т. п. Так, в народному календарі свято починалося із заходом сонця напередодні самого свята, тоді ж вступали в силу пов'язані з ним приписи та заборони[111]. Саме тому, первісно, особливе значення надавали часу, коли за обрій заходить сонце, і вірили, що тоді відкриті, своєрідні межі між двома світами: «Був няньо легіньом та пушов на вичурки чищанки, змагалися шоби мелай почистити, а двирі були утворині, громада їх було, та зайшов один чоловік (нучник – К. В.) з піпов великов та каже: «Дайте ми вогню». Та скоро із шпора уголь жеби в піпу покласти, взяв вугіль в руку, поклав, затяг раз піпу (люльку – К. В.) і каже: «Ваша днина моя нуч». Та до рана нихто з хіжі не вуходив» (с. Кричунів (Crăciunești)[112].

В українців Карпат популярним є мотив викрадення та зваблення неодружених чоловіків, жіночими демонічними персонажами типу малфа, повітруля, вітерниця, бісиця, перелесниця: «У Лопушанці жив Пластуняк Михайло, він був ще легінем і вівчарив. Коли переганяли вівці через ліс,то він ступив на то місце, де гуляли лісні, і вони забрали його до себе» (смт. Ясіня)[113]; «Та то казали, що як був хлопець в полонині із тваринов та пропав, та ходили шукали, де ся хлопець дів, а вони його забрали із собов красні. Но тай відтак го найшли, но тай уже до церкви на молитву. Поклали віз та на віз го поклали, хлопця того, но тай ідут, а красна ззаду біжить, дітину мала, но так розказували. Пішли до церкви, до під церкви, але вона в церкву не йшла, відтак го оборонили від того» (с. Луги)[114]; «Повітрулі крадуть молодих хлопців» (с. Верхнє Водяне)[115]; «Мене брали, та є таке поле шо ньиньо робив сіно, то було так сонічко файно гріло, такі 12 часів було, полудни та йшли та так хлопче тоти музики грали та так співали шо суть красні тоти. Та слухай я як учув та зачав іти д горі, але то берег та отуй дідо та ня доганьив інак ня брали. Бо я хлопець був, бо то чесних таких брали. Та коли ня здоймив дідо та так ня проводив як до хати. Та такий вітер завіяв, шо пилюк як зібрало та було аж у верху, а то вни зробили» (с. Говерла)[116]. Слід зазначити, що подібні сюжети характерні також для сербської віли, болгарської наві,

[110] Зеленин Д. К. Избранные труды: Очерки русской мифологии... С. 345.

[111] Толстая С. М. Сутки // Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-ти томах; под. общей ред.. Н. И. Толстого. М.: Международные отношения, 2012. Т. 5: С (Сказка) Я (Ящерица). С. 212.

[112] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15585/1597, арк. 31.

[113] Архів кабінету етнології історичного факультету УжНУ. Ф. 9. Оп. 13. Оз. 7, арк. 24.

[114] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15755/1706, арк. 36.

[115] Архів кабінету етнології історичного факультету УжНУ. Ф. 9. Оп. 7. Оз. 14, арк. 14.

[116] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15755/1706, арк. 19-20.

польської богинки. Ймовірно, бажання звабити саме неодруженого чоловіка слід шукати в генезі цього демонологічного персонажа, а саме походження – від дівчат, померлих до одруження.

Діапазон шкідницьких дій був доволі різноманітним, але в основному вони намагалися поміняти людських дітей на своїх, які постійно плачуть, не хочуть їсти, покалічених: «То їхні такі недобрі вони пищать, не хочуть їсти, та вони свойих міняли» (с. Поляни (Poienile de sub Munte)[117]; «Казали старі, що доки дитина не хрещена, та красна може підмінити дитину, та аби вікна закриті в хаті аби світло цілу ніч світило» (с. Ґоверла)[118]; «Дика баба може поміняти дітей до восьмого дня» (с. Чорна Тиса)[119]. Поширеним є також мотив викрадення демонологічним персонажем дитини: «Було раз малого хлопця Павлика лишили на борозді, бо робили в полю, та лісні го забрали. Та зібралися дев'ять жінок удовиць і за ніч оті жінки спряли нитки, наткали полотна, на таких маленьких кроснах, і зшили сорочку і гаті на того хлопця. Та лісні його через три дні повернули. Той одяг чинили з колопні (коноплі – К. В.)» (с. Поляни (Poienile de sub Munte)[120].

Характерним заняттям чугайстра є полювання на жіночих демонічних персонажів типу красна, малфа, лісна: «Тут на полонині був Чугайстер, то люди спали в колибах. Та казали, що в зимі чугайстер приходив і жарив малф та й їв» (с. Лазещина)[121]. Йому приписували своєрідну регулюючу функцію: «Йак би їх не було (чугайстрів – К. В.), то красних тілько биси намножило, шчо винищили би народа»[122].

Серед Ясінянських гуцулів ще подекуди збереглися вірування в те, що малфи карали за виконання роботи в неурочний час: «Була ткаля, що ткала ліжники, верети. Лампи не було, та жінка ткала, а то було місячно, та шось заходить у хату, а та як ткала та віпав човник. А сеся каже: «Подай кумко човник». А ся як подавала човник, ся за руку, а рука волосьина. «Шо сесе, малфа». Сеся з поза верстата вийшла вон, тай каже: «Йой як дуже верещи діти лісові». А сьисьи вібігла: «Де, де, де?». А ся борз до двері, та замкла… А сеся малфа каже: «Обись каже на завтра напрьила 9 веретін та склади на вікно я ся прийду подивлю». Гі на ты, та же тото 9 веретін напрьести повних та то треба пару день прьести но тай тота озьми та упрьила веретено від кіньци до кіньци лиш по трошки, та злагодила таких 9 веретін. Тай тота прийшла

[117] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15585/1597, арк. 4.
[118] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15755/1706, арк. 13.
[119] Архів кабінету етнології історичного факультету УжНУ. Ф. 9. Оп. 12. Оз. 2, арк. 58.
[120] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15585/1597, арк. 19.
[121] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15581/1593, арк. 61.
[122] Панькевич І. Українські говори Підкарпатської Руси і сумежних областей. Прага, 1938. Ч. І: Звучання і морфологія. С. 412.

кума «Ой, каже, якась хитра» (смт. Ясіня)[123]. Ці функції нагадують дії персоніфікованого образу П'ятниці, подекуди на Поліссі їх приписували русалкам та Прикарпатським горкам.

Доволі поширеними є згадки про господарську діяльність жіночих демонічних персонажів. Про гуцульських мавок відомо, що вони можуть прясти вкрадений льон, ткати, з вибіленого полотна шити одяг[124]. Загалом викрадання від людей різних речей, хатнього начиння приписували також ясінянському чугайстру та вишівському сагастрюку: «Чугайстер міг вкрасти з хати те, що йому було потрібно, миски...» (с. Чорна Тиса)[125]; «Сагастрюки ходили вночі та крадучи» (с. Поляни (Poienile de sub Munte)[126]. Одним із улюблених занять, які Вишівські гуцули приписували лісним, була їхня пристрасть до ткання: «Лісні ткали на кроснах. У лісі мали такі кросенка, то де смерека має три верхи, з одного дерева є три вершини, та під тим деревом кросна мають лісні. Мущини, які робили у лісі та як находили такі кросна та сікли їх сокирами» (с. Поляни (Poienile de sub Munte)[127]. Зрідка зустрічаються згадки, що русалки, мавки займаються пранням білизни[128]. Та все ж це більш характерно для польської та східнословацької богинки, які після заходу сонця починали прати свою білизну і виявляли себе характерними звуками[129].

Незважаючи на низку негативних функцій згаданих нами, демонологічні персонажі типу малфа, лісна, повітруля, мали ряд виразних позитивних рис. До тих, хто дотримувався правил поведінки в їх локусі, вони ставились прихильно. Гуцули знання про властивості цілющих рослин, замовляння, пов'язували з наукою, здобутою від лісних: «Розказували давні люди, то давно було, їмилася лісна до хлопця, та жила з ним, навчила го примови всякі, ходила з ним, а він вже хотівся ї позбути. Порадили го люди так, купити два чоботи на одну ногу, і дати їй вбутися, бо вона боса ходила. Та так як вона ся вбула, та він від неї втік, бо не мала моци» (с. Лазещина). Вони могли допомагати вівчарям: «Якщо лісниця полюбить вівчаря, то буде

[123] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15755/1706, арк. 56-57.

[124] Поріцька О. Українська народна демонологія у загальнослов'янському контексті (XIX - поч. XX ст.) / О. Поріцька. К, 2004. С. 147.

[125] Архів кабінету етнології історичного факультету УжНУ. Ф. 9. Оп. 12. Оз. 2, арк. 40.

[126] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15585/1597, арк. 17.

[127] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15585/1597, арк. 4-5.

[128] Гнатюк В. М. Останки перед християнського релігійного світогляду наших предків // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія; упоряд., прим. та біографічні нариси А. П. Пономарьова, Т. В. Косміної, О. О. Боряк. К.: Либідь, 1991. С. 394.

[129] Санникова О. В. Усачева В. В. Богинка // Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-ти томах; под. общей ред.. Н. И. Толстого. М.: Международные отношения, 1995. Т. 1: А – Г. С. 216; Вархол Н. Жінка-демон в народному повір'ї українців східної Словаччини // Науковий збірник музею української культури у Свиднику № 10. Відділ української літератури у Пряшеві, 1982. С. 276.

допомагати йому стерегти вівці» (с. Чорна Тиса)[130]; віддячували мисливцям за допомогу: «Мій прадід давно ішов на полювання та розказували це точно істинно так було. Та каже йшлисьмо та так дитина реве, шо просто но дитячий плач, а дідо мали пушку з собов, но карабін що ішли стріляти. Та каже ми як ся вчинили, а то красна дитина така колисочка зроблена із зруба якесь таке вчинено. І каже один другому, бо старі люде, не кивай руками, ай тим оружієм розколисали тай пішли. Тай їх перестає жінка, каже що ви хочете що ви мені дитину розколисали, що не плаче, каже ми нічого не беремо, я каже не хочу за пусто, дала їм у такому лопухови як ремен, дала жовтого масла олениці. Олениці вни мали, доїли олениці і вто масло і каже від коли жию такого масла не видів, та це правда була. Та боялися спершу їсти це масло що хто знає яке але я каже перехрестив посолив тай ми каже їли» (с. Богдан)[131]; «Мисливець, у якого була палиця-пушка, пішов у ліс і чує плач дитини, на дереві висить колиска, в якій плаче дитина, і він тією палицею заколисав дитину, прибігає лісна і каже я даю тобі дійницю оленячого молока і дозволяю застрелити будь-яку звірку в лісі» (смт. Ясіня)[132]. Оскільки їх улюбленим заняттям були співи і танці: «вони танці встроюють в опівночі, в самі опівночі на полонині. Та так красно співають» (с. Богдан)[133], то і ставлення до хорошого музиканта було в них доброзичливе: «Жолобчук Миколай грав на сопілці та коло нього красні танцьовали, крутилися у вітрови» (с. Луг)[134]. Померлим родичам також приписували ряд позитивних функцій, це виконання певних господарських робіт, покійна мати могла доглядати за своєю малолітньою дитиною: «Померла жінка, ходила до дітини вночи, як Сонце заходило, так колиска починала ходити. Рік руно її годувала і мила. Рано встануть, дітина чиста, сита» (с. Водиця)[135].

В Богданських гуцулів, навіть поширене уявлення про те, що найкращим музикантом стане той, хто витримає випробування красних на горі Петрос. Подібні функції справедливої допомоги, обдаровування людей і покарання за неправду, характерні також для сербських віл[136] та чеських лісних панн[137].

За традиційними віруваннями українців Карпат, для людини та освоєного нею простору, потенційним джерелом небезпеки, проти якої

[130] Архів кабінету етнології історичного факультету УжНУ. Ф. 9. Оп. 12. Оз. 2, арк. 38.

[131] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15755/1706, арк. 86.

[132] Архів кабінету етнології історичного факультету УжНУ. Ф. 9. Оп. 13. Оз. 7, арк. 28.

[133] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15755/1706, арк. 85.

[134] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15582/1594, арк. 101.

[135] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15580/1592, арк. 117.

[136] Кулишић Ш. Петровић П. Пантелић Н. Српски митолошки речник. Београд: Издавачко предузеће нолит, 1970. С. 77.

[137] Koštal J. Lesni panny// Česky Lid. Vol. 10. No. 3, 1901. pp. S. 205.

застосовувались обереги, були демонологічні персонажі. Традиційно в науці виокремлюють обереги ритуальні, хронологічні та оказіональні. Необхідність в оберегах зростала у випадку, коли людина переходила за межу освоєного людиною простору (ліс), перебувала в маргінальних «нечистих місцях» (кладовище, перехрестя), а також в небезпечні часові періоди (опівночі, опівдні, поминальні дні). Необхідність в оберегах також ритуально закріплена в обрядах «перехідного» періоду (народження, весілля, смерть), коли людина, яка перебуває в «порубіжному» стані, піддається підвищеній небезпеці, і в силу свого стану є джерелом небезпеки для інших[138]. Існувала ціла низка оберегів, які мала убезпечити новонароджену дитину від підміни, та заподіяння шкоди нечистою силою. Вірування в те, що жіночі демонічні персонажі типу вітерниця, лісна, повітруля, дика баба можуть підмінити дитину, широко побутують серед українців Карпат[139].

У всіх слов'ян породіллю та новонароджену дитину вважали нечистими до хрещення та церковного виводу. Вірили, що саме в післяродовий період вони найбільше підлягали впливу різних демонічних сил та недуг. Саме тому з охоронною метою застосовували апотропейні рослини, клали під ліжко різні предмети, які народна уява наділяла охоронними властивостями. Так аби лісна не поміняла дитину: «Дитину, коли брали в поле та обкладали бичками (гілки освяченої верби на Вербну неділю – К. В.), аби не підмінили лісні. Коли уповивали та ставили тим'ян, ложку, що нею мішали куліш і ще клали мітлу у колиску» (с. Поляни (Poienile de sub Munte)[140]. В окремих випадках вірили, що лісна могла поміняти навіть хрещених дітей. Якщо таке відбувалося, то існували ряд заходів аби змусити демонічного персонажа повернути дитину. Для цього 9 вдовиць пряли, ткали і шили за одну ніч сорочку для вкраденої дитини[141]. Такого підмінка розпізнавали по тому, що він постійно був голодним: «Впозерали шо підмінок з молока смитану збирав, та так догадалися, шо то лісна поміняла. Та пішли до бабки що всяке знала баяти, та вона їх порадила, та зробили так, зібрали галузя з уської хащі і зробили ватру і хотіли кинути то малоє у піч, та прибігла лісна та кинула їх дітину, а свою забрала» (с. Поляни (Poienile de sub Munte)[142]. Спосіб повернення дитини, який пов'язаний з вогнем та піччю, має доволі чіткий

[138] Толстой Н. И. Обереги // Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-ти томах; под. общей ред.. Н. И. Толстого. М.: Международные отношения, 2004. Т. 3: К (Круг) – П (Перепелка). С. 443.

[139] Богатырев П. Магические действия, обряды и верования Закарпатья. Вопросы теории народного искусства. М., 1971. С. 252; Вархол Н. Народна демонологія українців Словаччини. Свидник. 2017. С. 61; Войтович Н. Народна демонологія Бойківщини. Львів: СПОЛОМ, 2015. С. 105.

[140] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15585/1597, арк. 9.

[141] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15585/1597, арк. 19.

[142] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15585/1597, арк. 18.

зв'язок з потойбічним світом. Схожий варіант зафіксувала також Н. Вархол серед українців східної Словаччини[143]. Слід зазначити, що найчастіше таке викрадення відбувалося через недотримання певних правил поведінки.

Аби розпізнати підмінка, на Закарпатті використовували і шкаралупи з яйця, з їх допомогою проводили спеціальний обряд. Такий обміняник не росте, погано їсть, лише лежить, не хоче говорити: «Котра дитина нечитава, не може ни сидіти, ни говорити, та кажуть що ї вітерниця підвіяла. Із тов дитинов роблять так, що мати тої дитини покладе дві скарлуці (шкаралупи. – К. В.) із яйця у пец і каже: «То я своїй дівці (сину) на свальбу положила гонці (горці – К. В.)». Сама піде на двір і позерає у дірку стіни або двірі. Як дітина поміняна вітерницьов, та тота дітина устане та піде позерати тоти гонці і повість: «Ой, ой які мені моя мати гонці положила варити на свальбу». А по тому піде собі на то місто, де лежить. Кидь не підміняна вітерницьов та не киває ся із міста. З таким дітваком, що не позерає у пец на скаралуші, роблять так, що возьмут тоту дітину на то місто, де мечут смітя. Принесут такоє корито, що у нім місят на паску і прикриют ним дітину. Тогди беруть мітлу, що метеся хижа, бють дітину мітлов, прикривають знов і приговорюють: «Возьми свій, верни мій. Де твій дітвак підміняний?» Коли вітер повіє дітина переміниться у читаву (здорову – К. В.)»[144]. Подібний обряд, зафіксований і серед бойків Івано-Франківської обл., наводить Н. Войтович: «Казали, що десь на печи клали огинь, яйце розбивали тим однолітком (прутиком ліщини, який виріс за один рік. – Н. В.): дірочки такі робили ним, воду туда лляли. Потім вона приходила і питала: «Що ти робиш?» – «Їсти варю». «А де ти виділа, щоби в яйци їсти варили?» – «А де ти виділа, аби літавиця мою дітину забрала?» – і вертала дітину»[145]. У обох ритуалах яскраво вираженим є ефект здивування – універсальний обереговий засіб проти «нечистих» покійників. Таким же оберегом, який ґрунтувався на ефекті здивування, намагалися позбутись відвідин «ходячих» покійників: «Легінь помер і ходив до дівки, та посипали попельом, аби видіти які то сліди буде мати. Та так увиділи шо мав когутячі ноги. Та порадилися з жонами такими, що знають, та наговорили, аби напряли великий клубок ниток. Як він прийшов та хотів аби йшла з ним на темітюв (цвинтар – К. В.) і відправу робила і скакала в яму, і з клубка нитку доки розмотала та вона додому прийшла. На другий вечір порадили її аби з ним так говорила шо іде на свальбу. Та як він прийшов та вона каже: «Що на свальбу йде», а він ся питає: «Хто ся оддає», а вона: «Кум куму бере», а мертвий: «Не може бути». Тоді вона йому каже: «Брат сестру бере», тай він знову: «Не може бути». Тоді вона каже: «І те щоб мертвий до живих ходив не може бути», та так його збулися, що він пропав» (с. Верхня

143 Вархол Н. Народна демонологія українців Словаччини. Свидник. 2017. С. 64.

144 Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 5023/574/2, арк. 16.

145 Войтович Н. Народна демонологія Бойківщини. Львів: СПОЛОМ, 2015. С. 106.

Рівна (Rona de Sus)[146].

Такі «підмінені» діти зазвичай були дійсно психічно та фізично відсталі, здеформовані діти, народження яких було незрозуміле людині. Для первісної людини народження скалічених дітей було загадковим, оповитим тайною, внаслідок чого могло виникнути уявлення про підміну дітей жіночими демонічними персонажами.

Під час весілля також застосовували ряд оберегових дій, аби убезпечити жениха від шкідницьких дій жіночих демонічних персонажів. Бо, як говорилося вище, саме категорія неодружених чоловіків, а особливо тих, хто ще не мав статевих стосунків, була найбільш вразливою. Так, під час весілля, своєрідним оберегом жениха були два дружби, які його всюди супроводжували: «Коли весілля, молодий не може сам іти без того, так розказували, беруть два дружби та молодого в середину, бо красні могли брати, а як є дружби, охорона, та не візьме із того» (с. Богдан)[147]. Дане вірування якраз пов'язано з генезою жіночих демонічних персонажів, які померли до одруження, і таким чином, прагнуть здобути собі нареченого.

В якості оберега використовували також вербальні формули, найчастіше замовляння. Одними із найбільш поширених та універсальних вербальних оберегів є канонічні та апокрифічні молитви, які адаптовані народною традицією для апотропейних цілей, часто служили своєрідними амулетами, талісманами і зберігались вдома[148]. Серед вербальних оберегів також поширеними є короткі формули – примовляння. Зазвичай їх застосовували у випадках, коли виникала необхідність негайно запобігти небезпеці: «Красні, забирали легінчука, а оби не могли забрати, то треба казати: «Красні, красно грають, а до мене моци не мають» (с. Верхня Рівна (Rona de Sus)[149]. З цією метою застосовували і цитати з святого письма: «Якщо зустрівся із непевним, то треба казати: «Всякоє диханіє да хвалит Господа» (с. Луг)[150]. Застосовували і повноцінні замовляння, аби відігнати від себе малфу: «Я тебе заклинаю, гірі, каміня та й гада в Раю. Та й ті відсилаю, за моря ті відправляю – там тобі роботу даю: пісок збирати, каміння перебирати. Там іди втихай, хрещеному (ім'я) покій дай» (с. Лазещина)[151]. Також замовляння поєднували з предметами та діями для оберегів будинку, господарства: «Щоб нечиста

[146] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15585/1597, арк. 27.

[147] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15755/1706, арк. 87.

[148] Король В. Усна і писемна традиції апокрифічних молитов українців Закарпаття // Етніка Карпат: Науковий щорічник / Шеф-редактор Роман Офіцинський. Ужгород: Гражда, 2016. С. 18-26.

[149] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15585/1597, арк. 27.

[150] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15582/1594, арк. 29-30.

[151] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15581/1593, арк. 101.

сила не зайшла у хату кладуть 4 яйця по кутах будинку, осикою обкладають навхрест вікна, двері, малюють хрестик із зовнішньої сторони дверей своєю кров'ю з пальця, і промовляють:

Коло мого двора кам'яна гора,
Терновий огень, тернова вода.
Хто буде йти коло мого двора,
У огни згорит, у воді ся втопит,
На кул осиновий ся стокне, на нуж ся сколе.
Пресята Діва стоїть у воротіх,
У черлених чоботіх,
Лихе стинає добре приганяє» (смт. Великий Бичків)[152].

Щоб вберегтися від демонічних істот, робили також своєрідні амулети-ладанки: «Аби ніякий нечистий не мав моци до людини, би ворожіння не бралися. Треба зібрати з зернята пшениці, яка би була свячена хоть 9-12 раз, води свяченої 2-3 каплі, тоже аби була свячена декілька раз, чистого срібла (ртуть – К. В.), ладан, нитка з попівських риз, се залити воском і потім носити біля себе на шиї у мішочку» (с. Луг)[153].

Для того, аби прогнати «нечистого» покійника, позбутися його впливу використовували вінчаний одяг, обручку: «Коли переганяли вівці через ліс, то леґінь ступив на то місце, де гуляли лісні, і вони забрали його до себе. Тільки через два роки рідні почали замічати, що хтось приходить до їхнього оборога, але лісні далі його не пускали і рідні не могли його повернути. Тоді мама почала звертатись до різних людей і вони підказали, що треба зробити. Вони під сокотили, коли він ще раз прийде до оборога, підкрались і натягли на нього вінчану сорочку. Тільки після цього його лісні відпустили» (смт. Ясіня)[154]. Всі слов'яни особливо берегли вінчаний одяг, та наділяли його рядом магічних функцій, так серби махаючи таким одягом на грозові хмари аби зупинити град, відрізаним куском матерії, з вінчаної сорочки поляки перев'язували рани, які важко загоюються[155]. Також вдягали одяг на виворіт: «Та вівчарі аби могли лісне відігнати та дрантя (одяг – К. В.) вівертали на собі та три раз обходили кошару» (с. Поляни (Poienile de sub Munte)[156]; «Щоб вберегтися від нечистих треба носити якусь одежу навиворіт» (смт. Великий Бичків).[157]; постоли взували задом на перед: «Та ще розказували, шо вкрали були красні легіньи, та все втікав від них, а вони його все догонять, та задом

[152] Архів кабінету етнології історичного факультету УжНУ. Ф. 9. Оп. 8. Оз. 1, арк. 46.
[153] Архів кабінету етнології історичного факультету УжНУ. Ф. 9. Оп. 1. Оз. 1, арк. 56.
[154] Архів кабінету етнології історичного факультету УжНУ. Ф. 9. Оп. 13. Оз. 7, арк. 24.
[155] Толстая С. М. Венчальные предметы // Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-ти томах; под. общей ред.. Н. И. Толстого. М.: Международные отношения, 1995. Т. 1: А – Г. С. 326.
[156] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15585/1597, арк. 12.
[157] Архів кабінету етнології історичного факультету УжНУ. Ф. 9. Оп. 8. Оз. 1, арк. 48.

на перед обув постоли та так втік» (с. Богдан)[158]. Вивертання одягу як оберіг від нечистої сили, зурочення відомий більшості слов'ян[159].

Існували способи, як позбавити лісну сили і так втекти: «Розказували давні люди, то давно було, їмилася лісна до хлопця, та жила з ним, а він вже хотівся ї позбути. Порадили го люди так, купити два чоботи на одну ногу, і дати їй вбутися, бо вона боса ходила. Та так як вона ся вбула, та він від неї втік, бо не мала моци» (с. Лазещина)[160]. Подібні вірування, як впіймати в червоний чобіт дику бабу, побутували і серед українців східної Словаччини[161], у старий черевик ловили дівожону поляки[162].

Широко використовувалися апотропейні функції ряду рослин: «Дівчина повітруля її зустрів і ходив із нею легінь, а її ніхто не видів, та тішилися з нею. Вна все йому розказувала, а він худ від неї. Та йшли до Лазещини радитися, та розумна жінка порадила, що треба випитати в повітрулі про зілля, яке може розлучити, та так випитав і так розійшлися з повітрулею» (с. Росішка)[163]; «То тимян із собою носили, аби не бралися до людей. Тимян іще клали на угля та обкурювали обістя» (с. Поляни (Poienile de sub Munte)[164]; «Лісні, аби від них берегтисі, та брали із собою тимян і бички, або ще оті прутики, такий малий кусочок прутика шо кладуть на паску як замішене тісто» (с. Поляни (Poienile de sub Munte)[165]; «Аби не брали дітей та клали бички (освячена гілка із вербної неділі – К. В.) колю дитини» (с. Поляни (Poienile de sub Munte)[166]. Особливе значення надавалося виду, кольору, запаху рослини, так різкий смак та запах часнику був універсальним оберегом практично від будь-якої демонічної істоти, про що яскраво свідчить таке замовляння: «Як не можуть взяти віди, чарівниці, вітерниці, лісові і мештериці, і дикі жони, і хованиці, від часнику гіркоти...» (с. Ділове)[167]. Одним із найсильніших охоронних засобів у Карпатах, як і в усій Україні, вважається мак-самосій. Таким маком обсипали подвір'я, «обходили» хату: «Щоб захиститися,

---

[158] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15755/1706, арк. 75.

[159] Левкиевская Е. Е. Мифы русского народа. М.: Астель: АСТ, 2006. 288.

[160] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15583/1595, арк. 4.

[161] Вархол Н. Народна демонологія українців Словаччини. Свидник. 2017. С. 59.

[162] Виноградова Л. Н. Толстая С. М. Обувь // Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-ти томах; под. общей ред.. Н. И. Толстого. М.: Международные отношения, 2004. Т. 3: К (Круг) – П (Перепелка). С. 479.

[163] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15582/1594, арк. 41.

[164] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15585/1597, арк. 7.

[165] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15585/1597, арк. 10.

[166] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15585/1597, арк. 18.

[167] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15580/1592, арк. 148.

обсипали подвір'я маком, щоб мертві душі не приходили, а раз мак визбирали. Закопували щось свячене коло воріт, щоб не мали моци» (с. Чорна Тиса)[168]. Апотропейні функції маку ґрунтувалися на вірі в те, що нечисть не може подолати певний простір, засипаний маковими зернятами. Клали мак і в могилу нечистим покійникам аби завадити їм виходити з могили: «Оби не вставав із могили, треба аби хтось із рідних посипав на могилі біля хреста мак самосівку і казати: «Маєш роботу (назвати ім'я дводушника). Як сий мак не мош узбирати, так бис не мав моци ходити межи людьми » (смт. Великий Бичків)[169]. Для попередження, небезпечного «ходіння» покійників, розсипали мак у будинку померлого[170]. Під час похоронної процесії мак кидали по всій дорозі від дому до кладовища, мотивуючи це тим, що покійний, якщо встане з могили, то не зможе приходити до живих, бо змушений буде всю дорогу збирати мак[171].

Окрім маку-самосію, обереговими функціями наділяли такі рослини як тоя, одолєн-зілля (валеріана). Як зазначає В. Шухевич, від шкідницького впливу лісної обмивали людину та обкурювали одолєн-зіллям, та зрад-зіллям[172]. Доволі значний перелік рослин апотропеїв містять пісні жіночих демонічних персонажів: «Як би не лук-часник, та гільтяйське зілля, не в одного легіника не було би весілля» (с. Ґоверла)[173]; «Як би не лук чеснок, та не роман зілля, не одна би мамка не робила синкови весілля. Як би не лук чеснок і не тота тоя, не одна би дівчинонька товаришка моя» (с. Чорна Тиса)[174]. Подібні пісні приписують також русалкам на Поліссі: «Як би мені не часник, полин та холодна м'ята, тут би була тобі хата»[175].

У народному календарі особливе місце займає шанування днів тижня п'ятниці, середи та понеділка. За традиційними віруваннями, які побутують у гуцулів, з цими днями пов'язано ряд заборон на жіночу роботу: «Стірати кажуть, що ні, хліб пекти ні»[176], та дотримання посту. Персоніфікований образ п'ятниці відомий усім слов'янам і часто ототожнюється з образом Пара-

[168] Архів кабінету етнології історичного факультету УжНУ. Ф. 9. Оп. 12. Оз. 2, арк. 15.
[169] Архів кабінету етнології історичного факультету УжНУ. Ф. 9. Оп. 8. Оз. 1, арк. 50.
[170] Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника. Фонд Я. Головацького, спр. 725, П. 49, арк. 14.
[171] Усачева В. В. Мак // Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-ти томах; под. общей ред. Н. И. Толстого. М.: Международные отношения, 2004. Т. 3: К (Круг) – П (Перепелка). С. 170.
[172] Шухевич В. Гуцульщина: в 5 частинах; передм. А. А. Карпенко; післям. М. С. Глушко; упоряд. О. О. Савчук. (Репринтне видання 1899 – 1908 рр.). Харків: Видавець Олександр Савчук, 2018. С. 1101.
[173] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15755/1706, арк. 12.
[174] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15579/1591, арк. 55.
[175] Чебанюк О. Ю. Календарно-обрядові пісні. К.: Дніпро, 1987. С. 117.
[176] Конопка В. З народної духовної культури українців Буковинської Гуцульщини: матеріали польових етнографічних досліджень. Народознавчі зошити. №3 (135), 2017. С. 732.

скеви П'ятниці, Богородиці, або з Долею[177]. Так слідування строгому посту в ці дні могло відкрити для людини її долю, або послужити оберегом у тяжку хвилину: «У баби помер чоловік, а перед смертю попросив аби вона сама ладила опривидя і нікого не кликала. Та до хати зайшли три жінки сіли на лавицю і сидять. Коло півночі одна каже: «Я Понеділок». Друга: «Я Середа». Третя: «Я П'ятниця». І тут її покійний чоловік почав підніматися. А П'ятниця каже: «Ньє не вставай». І так рукою, аби лігав. Та так баба зрозуміла, що то в її покійного чоловіка вселився нечистий і хотів її задушити» (с. Косівська Поляна)[178]. Та слід зазначити, що більш поширеним, у традиційних уявленнях українців Закарпаття, все ж є понеділок в образі діда з бородою, який, разом з тим, оберігав від раптової смерті того, хто не вживав скоромного («порзного») в цей день[179].

Проходячи повз могилу «заложних» покійників, аби убезпечитися від їх потенційно шкідливого впливу, кидали на місце поховання або загибелі гілки, каміння, що деякою мірою має паралелі з киданням полотна для стратчат: «як будеш іти де вбило людину, та треба веричи на то місто галузку, аби не пужало, тай мертвий аби за тобов не ходив» (с. Поляни (Poienile de sub Munte)[180]; «там є могила, у лісі. Давно чоловік помер, а у село його не могли довезти, та похоронили у лісі. От так дорога іде у плай, а там могила така обгорожена. А там як ідеш, та треба покласти кусок хліба, коли проходиш та помолити. Сусід розказував, як ішли у Кобилевську Поляну, та казав чоловіку, шо іщов з ним, що треба кусок хліба покласти, а тот повів, що не треба. Та ходили там потом начинь пів день. А сяк підут та усе ся вернуть, та такоє таге би їх водило. А тот каже що нам треба було тот всьо зробити. Як они обряд сись виконали, то тоди їх і відпустило» (с. Косівська Поляна)[181].

Висновки. Таким чином, проаналізувавши зазначене вище, можемо дійти висновку, що «нечистими» покійниками ставали ті, хто помер не доживши віку, і тому «ходили», використовуючи свою життєву енергію, або через довге життя «пережили» свій вік і забирали життєву силу в інших.

Причини того, чому в нинішній час не зустрічають жіночих демонічних персонажів типу повітрулі, красні, лісні, або чому ці зустрічі стали доволі рідкісними, інформатори пояснюють по-різному: «То тепер лісних не є, давно не чути, бо люди йшли в бутин (ліс – К. В.) з возами і торбов, а тепер із машинами, тай пилами та розігнали лісних. Зараз лісні по пяцах а

[177] Толстой Н. И. Пятница // Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-ти томах; под. общей ред. Н. И. Толстого. М.: Международные отношения, 2009. Т. 4: П (Переправа через воду) С (Сито). С. 383.

[178] Архів кабінету етнології історичного факультету УжНУ. Ф. 9. Оп. 5. Оз. 2, арк. 56-57.

[179] Тиводар М. П. Етнографія Закарпаття: Історико-етнографічний нарис. Ужгород: Гражда, 2011. С. 374.

[180] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15585/1597, арк. 15.

[181] Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15580/1592, арк. 43.

у лісі вже немає» (с. Поляни (Poienile de sub Munte)[182]; «А тепер кажуть, що ліс полічений та не ходять. Може і тепер ходять, але ми недостойні тото видіти» (с. Говерла)[183]; «як була война та тота война була усюди по лісах, поза кождов смереков був солдат, та як пропало тото та вже нема, ні непевного, ні чугайстрів ні ніякої біди» (смт. Ясіня)[184]; «та казали, що доти будуть красні, поки світ не буде обмотаний нитками, тай поки земля не буде переміряна» (с. Луги)[185]; «то колись по воздуху літали, а тепер пішло у люди, ви не видете, які люди ненависні» (с. Говерла)[186]; «як в тій старій легенді, що доки залізний павук не обснує світ, та вни ходили, но тепер уже не ходять» (с. Бребоя)[187]; «то розказують, що в той час зимльи не була обміряна, геодезії не було, а відтак, як прийшла геодезія, обміряли та типирь лиш видиме по телевізору» (с. Говерла)[188]; «Вони смерековий ліс любили, жили по смерековому лісу, ходили по смерековому лісу. Вони є, лиш ми вже недостойні їх видіти, вони вже по селу ходять не по лісу» (с. Луги)[189]. Подібні пояснення інформаторів ілюструють також матеріали Н. Вархол із східної Словаччини, що перелесниці не появляються бо їх хтось прокляв, внаслідок чого вони безслідно пропали або відпливли в інше місце[190].

Проаналізовані нами матеріали дозволяють зрозуміти, як причини ходіння «нечистих» покійників, так і мотиви ряду їх функцій та дій. Їх усіх вважали, певною мірою, неповноцінними членами соціуму, бо вони померли, так і не подолавши певні символічні етапи людського життя, такі переломні моменти, як куштування дитиною материнського молока, обряд весілля, правильне поховання. Лише пройшовши ці етапи, з дотриманням ряду правил, душа покійника могла перейти в розряд «чистих». Саме тому страччата при зустрічі з людиною просять собі крижму, ім'я (символічний обряд хрещення), сюди, як більш архаїчний варіант, можна віднести і мотив ссання лісними грудей: «Лісна могла ссати груди дітям» (с. Чорна Тиса)[191]; повітрулі – красні, викрадають незаміжніх чоловіків, і живуть з ними статевим життям, що можна віднести до символічного весілля; покійники, які померли без дотримання правил похоронної обрядовості, або й взагалі залишились без поховання, просять від зустрічного аби той провів для них похорон. Сюди можемо зарахувати і мотив викрадання, або підміни дітей, бо

182 Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15585/1597, арк. 12.

183 Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15755/1706, арк. 19.

184 Там само, арк. 57.

185 Там само, арк. 43.

186 Там само, арк. 3.

187 Там само, арк. 4.

188 Там само, арк. 24.

189 Там само, арк. 28.

190 Вархол Н. Народна демонологія українців Словаччини. Свидник. 2017. С. 58.

191 Архів кабінету етнології історичного факультету УжНУ. Ф. 9. Оп. 12. Оз. 2, арк. 38.

власне народження дитини для дівчини також було своєрідною ініціацією, вона ставала жінкою, повноцінним членом громади.

Література

Архів кабінету етнології історичного факультету УжНУ. Ф. 9. Оп. 1. Оз. 1, арк. 45-67 (Польові етнографічні матеріали до теми «Народна медицина та демонологія», зібрані в с. Луг Рахівського р- ну Закарпатської обл.).

Архів кабінету етнології історичного факультету УжНУ. Ф. 9. Оп. 3. Оз. 9, арк. 1-32 (Польові етнографічні матеріали до теми «Народна демонологія», зібрані в с. Кваси Рахівського р- ну Закарпатської обл.).

Архів кабінету етнології історичного факультету УжНУ. Ф. 9. Оп. 5. Оз. 2, арк. 1-74 (Польові етнографічні матеріали до теми «Народна демонологія», зібрані в с. Косівська Поляна Рахівського р- ну Закарпатської обл.).

Архів кабінету етнології історичного факультету УжНУ. Ф. 9. Оп. 6. Оз. 3, арк. 1- 34 (Польові етнографічні матеріали до теми «Народна демонологія», зібрані в с. Великий Бичків Рахівського р- ну Закарпатської обл.).

Архів кабінету етнології історичного факультету УжНУ. Ф. 9. Оп. 7. Оз. 14, арк. 1- 14 (Польові етнографічні матеріали до теми «Демонологія», зібрані в с. Верхнє Водяне Рахівського р- ну Закарпатської обл.).

Архів кабінету етнології історичного факультету УжНУ. Ф. 9. Оп. 8. Оз. 1, арк. 44-60 (Польові етнографічні матеріали до теми «Демонологія», зібрані в смт. Великий Бичків Рахівського р-ну Закарпатської обл.).

Архів кабінету етнології історичного факультету УжНУ. - Ф. 9. Оп. 11. Оз. 3, арк. 1-27 (Польові етнографічні матеріали до теми «Народна демонологія», зібрані в с. Костилівка Рахівського р- ну Закарпатської обл.).

Архів кабінету етнології історичного факультету УжНУ. Ф. 9. Оп. 12. Оз. 2, арк. 1-59 (Польові етнографічні матеріали до теми «Народна демонологія», зібрані в с. Чорна Тиса Рахівського р- ну Закарпатської обл.).

Архів кабінету етнології історичного факультету УжНУ. Ф. 9. Оп. 13. Оз. 7, арк. 1-56 (Польові етнографічні матеріали до теми «Народна демонологія», зібрані в с. м. т. Ясіня Рахівського р- ну Закарпатської обл.).

Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 5030/ 581/2, арк. 1-16 (Польові матеріали до теми «Похорон і упирі», зафіксовані в Воловецькому р-ні Закарпатської обл.).

Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15580/1592, арк. 1-156 (Польові матеріали до теми «Народна демонологія та народна магія», зафіксовані в Рахівському р-ні Закарпатської обл.).

Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15581/1593, арк. 1-137 (Польові матеріали до теми «Народна демонологія та народна магія», зафіксовані в Рахівському р-ні Закарпатської обл.).

Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15582/1594, арк. 1-143 (Польові матеріали до теми «Народна демонологія та народна магія», зафіксовані в Рахівському р-ні Закарпатської обл.).

Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15583/1595, арк. 1-79 (Польові матеріали до теми «Народна демонологія та народна магія», зафіксовані в Рахівському р-ні Закарпатської обл.).

Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). – 15584/1596, арк. 1-53 (Польові матеріали до теми "Народна демонологія та народна магія", зафіксовані в Марамороському повіті Румунії).

Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15585/1597, арк. 1-46 (Польові матеріали до теми «Народна демонологія та народна магія», зафіксовані в Марамороському повіті Румунії).

Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради. (КЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ). 15755/1706, арк. 1-98 (Польові матеріали до теми «Народна демонологія та народна магія», зафіксовані в Рахівському р-ні Закарпатської обл.).

Архів Інституту народознавства НАН України. Ф. 1, оп. 2, спр. 260: Матеріали наукової експедиції на Гуцульщину, щоденник Кирчів Р. Ф. вересень 1980 р., 129 арк.

Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника. Фонд Я. Головацького, спр. 725, П. 49, 46 арк.

Бевка О. Словник-пам'ятник. Діалектний словник села Поляни Мараморського комітату / О. Бевка. Нíредьгаза, 2004. 178 с.

Богатырев П. Магические действия, обряды и верования Закарпатья. Вопросы теории народного искусства. М., 1971. С. 167-296.

Вархол Н. Народна демонологія українців Словаччини. Свидник. 2017. 448 с.

Войтович Н. Народна демонологія Бойківщини. Львів: СПОЛОМ, 2015. 228 с.

Ґорват Л. В. Соціально-економічний, політичний і культурний розвиток українців Мароморощини (Румунія) в 1918-1945 рр. / Л. В. Горват. Ужгород: УжДУ, 1998. 170 с.

Гнатюк В. М. Останки перед християнського релігійного світогляду наших предків // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія; упоряд., прим. та біографічні нариси А. П. Пономарьова, Т. В. Косміної, О. О. Боряк. К.: Либідь, 1991. С. 383-406.

Гура А. В. Птицы // Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-ти томах; под. общей ред.. Н. И. Толстого. М.: Международные отношения, 2009. Т. 4: П (Переправа через воду) – С (Сито). С. 345-347.

Виноградова Л. Н. Уничтожение ритуальное. Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-ти томах; под. общей ред. Н. И. Толстого. М.: Международные отношения, 2012. Т. 5: С (Сказка) – Я (Ящерица). С. 371-373.

Зеленин Д. К. Избранные труды: Очерки русской мифологии: Умершие неестественной смертью и русалки / Д. К. Зеленин; [вступ. ст. Н. И. Толстого; підготовка текста, комент., указат. Е. Е. Левкиевской]. М.: Индрик, 1995. 432 с.

Кирчів Р. Ф. Світоглядні уявлення і вірування. Гуцульщина: історико-етнографічне дослідження / [відп. ред. Ю. Г. Гошко]. К.: Наукова думка, 1987. С. 243-260.

Кулишић Ш. Петровић П. Пантелић Н. Српски митолошки речник. Београд: Издавачко предузеће нолит, 1970. 328 с.

Конопка В. З народної духовної культури українців Буковинської Гуцульщини: матеріали польових етнографічних досліджень. Народознавчі зошити. №3 (135), 2017. С. 731-736.

Король В. Лікувальні замовляння із сіл Видричка та Розтоки Рахівського району (за польовими матеріалам). Науковий збірник Закарпатського музею народної архітектури та побуту. Вип. 4 [Текст] упоряд.: В. В. Коцан, М. І. Мегела. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2018. С. 321-326.

Король В. Усна і писемна традиції апокрифічних молитов українців Закарпаття // Етніка Карпат: Науковий щорічник / Шеф-редактор Роман Офіцинський. Ужгород: Гражда, 2016. С. 18-26.

Панькевич І. Українські говори Підкарпатської Руси і сумежних областей. Прага, 1938. Ч. І: Звучання і морфологія. 549 с.

Поріцька О. Українська народна демонологія у загальнослов'янському контексті (XIX - поч. XX ст.) / О. Поріцька. К, 2004. 180 с.

Полєк В. Чугайстер: міфічний персонаж народної поезії Карпат. Народна творчість та етнографія. № 2,3 (246-247), Київ. Наукова думка,1994. С. 53-65.

Санникова О. В., Усачева В. В. Богинка // Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-ти томах; под. общей ред. Н. И. Толстого. М.: Международные отношения, 1995. Т. 1: А – Г. С. 215-217.

Тиводар М. П. Етнографія Закарпаття: Історико-етнографічний нарис. Ужгород: Гражда, 2011. 416 с.: іл.

Толстая С. М. Венчальные предметы // Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-ти томах; под. общей ред. Н. И. Толстого. М.: Международные отношения, 1995. Т. 1: А – Г. С. 325-326.

Ююкин М. Этимология карпатоукраинского мифонима чугайстер. Studia mytologika Slavika. № 21, 2018. С. 51-57.

Шухевич В. Гуцульщина: в 5 частинах; передм. А. А. Карпенко; післям. М. С. Глушко; упоряд. О. О. Савчук. (Репринтне видання 1899 – 1908 рр.). Харків: Видавець Олександр Савчук, 2018. 1218, [10] с., [294 іл.].

Bonowska M. Przemianie, Smiere, pogrzeb I zycie pozagrobowe w wyobrazeniach mieszkancow Pomorza Zachodniego na przelomie XIX – XX w. Poznan, 2004. S. 153-161.

Koštal J. Lesni pannу/ J. Koštal// Česky Lid. Vol. 10. No. 3, 1901. pp. 205-207.

Krzyzanowski J. Polska bajka ludowa w ukladzie systematycznym. T. 1-2. Wroclaw-Warszawa-Krakyw, 1962-1963. 1098 s.

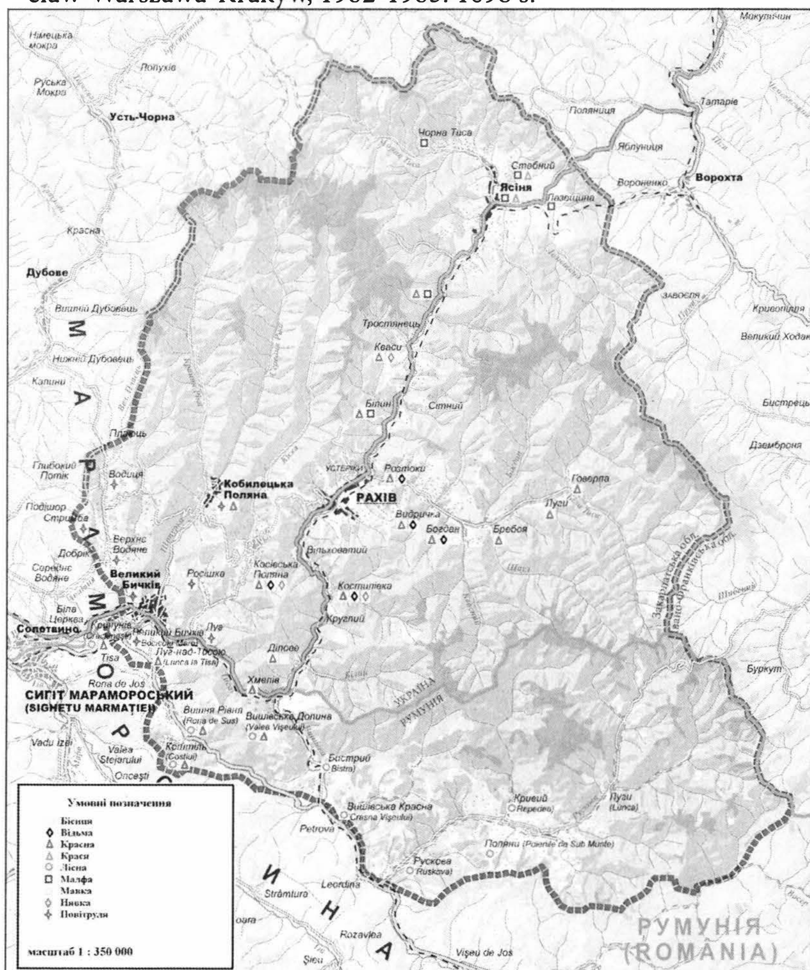

Рис 1. Ареал побутування демонімів на позначення жіночих демонічних персонажів (типу лісна, красна, повітруля…).

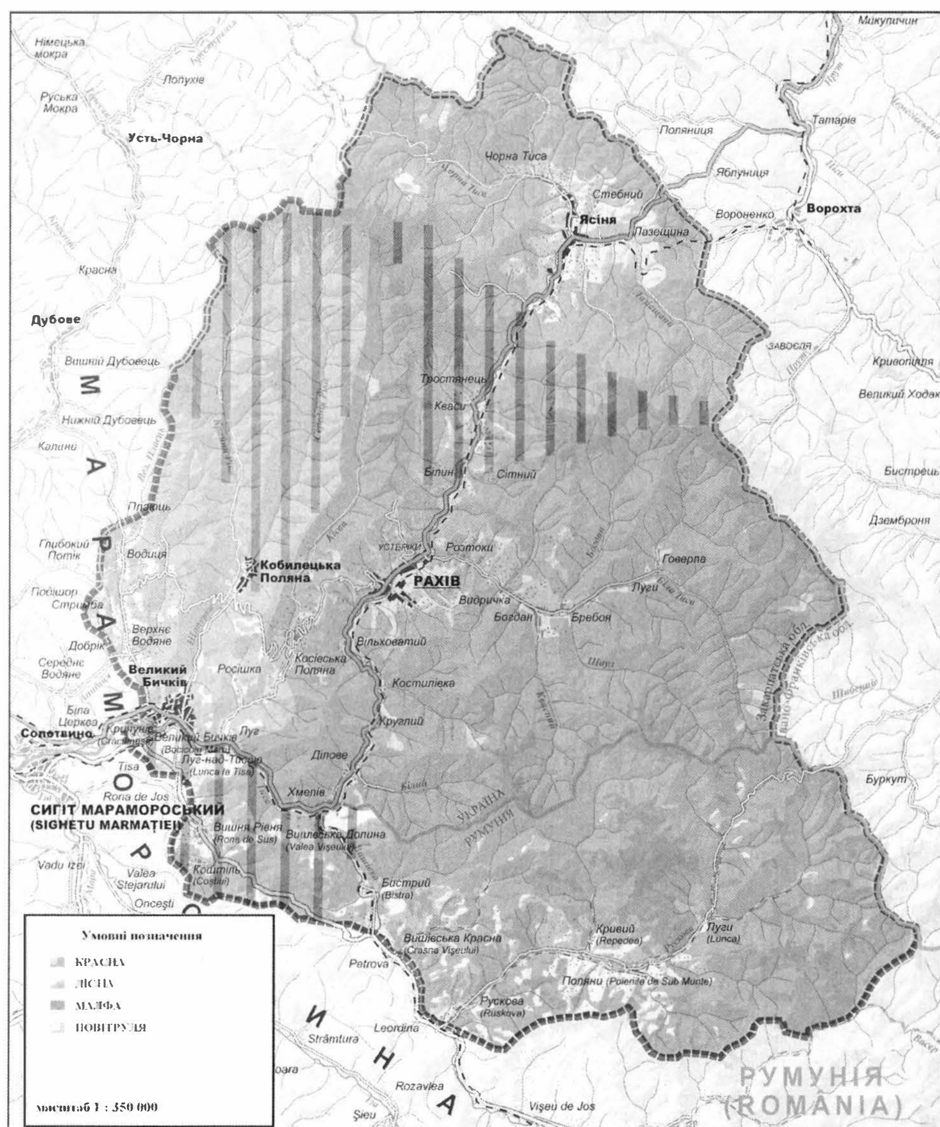

Рис 2. Ареал поширення домінуючих лексем на позначення жіночих демонічних персонажів (типу лісна, красна, повітруля...).

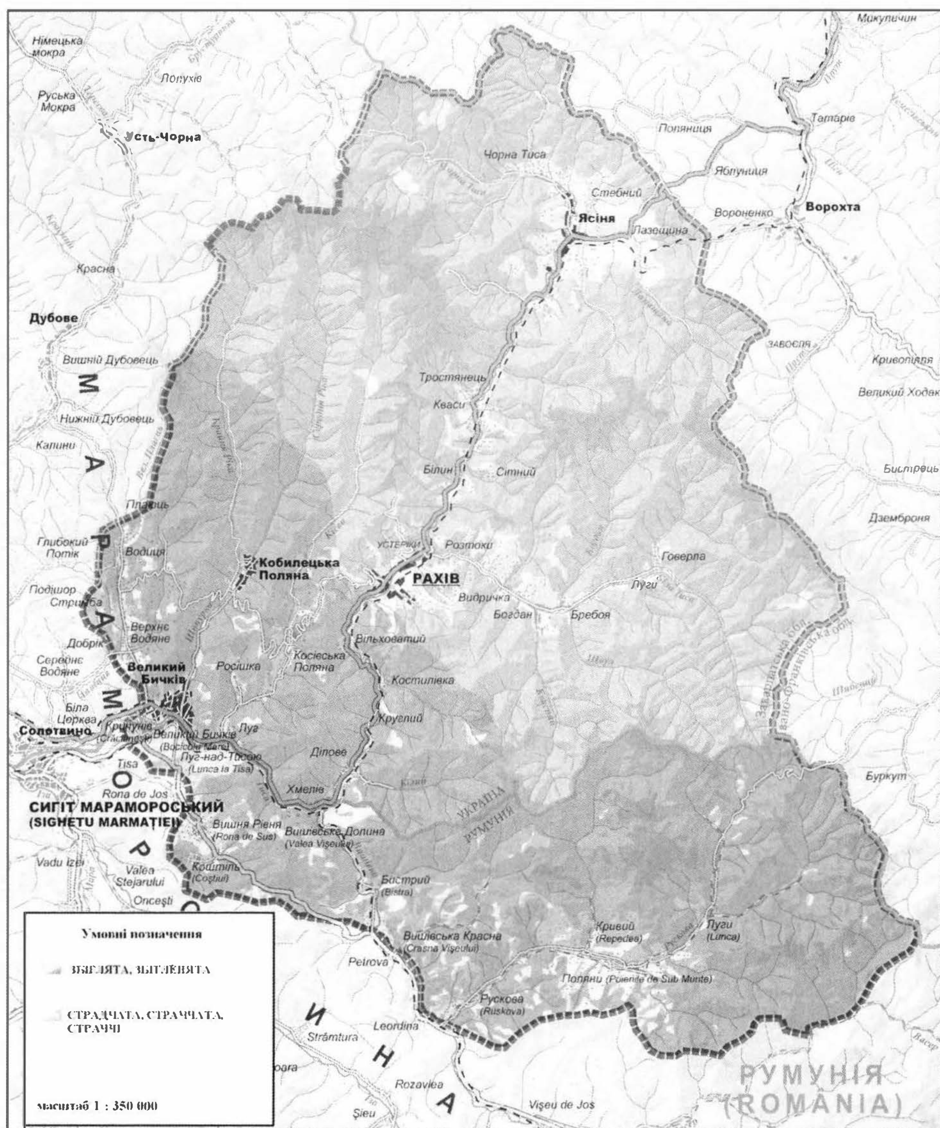

Рис. 3. Ареальні межі поширення домінуючих лексем для позначення демонічних персонажів (потерчат).

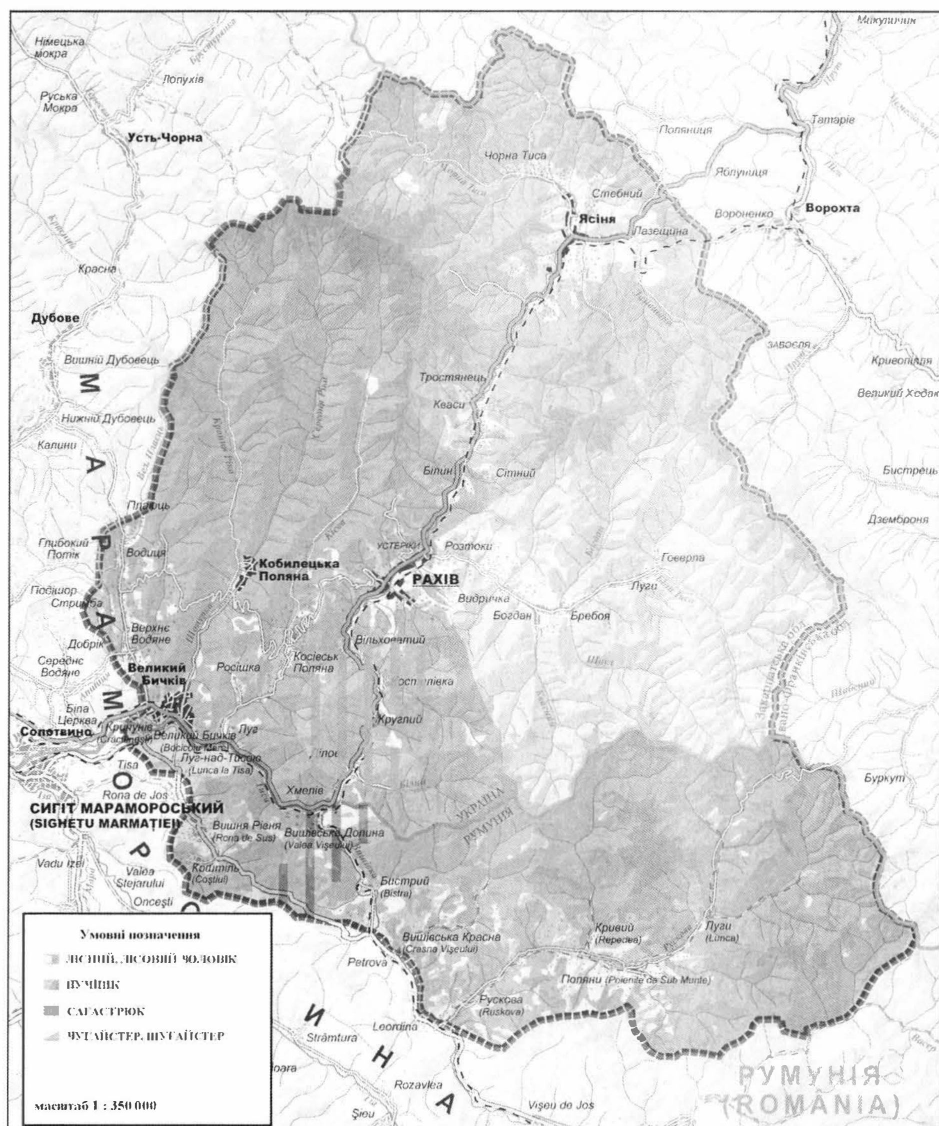

Рис. 4. Ареальні межі поширення домінуючих лексем для позначення демонічних персонажів, об'єднаних мотивом знищення (лісної, красної, повітрулі, малфи).

Ікони на склі в експозиції Закарпатського музею народної архітектури та побуту

Mariana Mehela / Мар'яна Мегела

Icoanele pe sticlă din expozițiile Muzeului de Arhitectură și Viață Populară a regiunii Transcarpatia. *Articolul prezentă icoanele pe sticlă din colecția iconografică a muzeului, originea și depozitarea acestora, principalele centre și direcții de apariție a artei picturii pe sticlă și apariția acesteia pe pământurile ucrainene.*

Icons on Glass from the Exposition of the Transcarpathian Museum of Folk Architecture and Life. *The article reports about the icons on glass from the museum iconographic collection, their origin and storage being reported. The main centers for the direction of the art of painting on glass and its appearance on the Ukrainian lands are also highlighted.*

Cuvinte cheie: *colecție muzeală, pictură pe sticlă, icoane pe sticlă, gama de culori, subiecte multidimensionale.*

Keywords: *museum collection, painting on glass, icons on glass, color scale, multidimensional subjects.*

Народний іконопис на склі – це масштабний розвиток хатньої ікони, феномен якого полягав у перетворенні наслідувального мистецтва в самостійне художнє явище. Малярство на склі – це давня техніка декорування скла, яка існує впродовж 2000 років.

Хатній образ – це релігійне зображення, призначене для сакралізації житла, виконане в дусі регіональних етномистецьких традицій. Твір народного майстра відрізнявся від церковних ікон «алегоричністю» – віддаленістю від канонічного релігійного сюжету.

Живописна техніка малювання на склі має давні традиції як у професійному, так і в народному мистецтві, сягаючи корінням часів Візантії та Риму. У центральній Європі розвиток цього виду живопису припадає на XVII – XVIII ст. у зв'язку з розвитком виробництва гутного скла.

Встановлено, що до середини XVIII ст. розвиток малярства на склі проходив у напрямах кольорової графіки, станкових картин, ремісничо-міських творів.

Втрата зацікавлення до картин на склі заможного населення та покращення купівельної спроможності селян призвели до зміни виробників і споживачів. У другій половині XVIII ст. малярі пристосували техніку для виготовлення ікон, призначених для сільського покупця. Малярство на склі

переросло в народний іконопис на склі[1].

Дослідники різних країн підтвердили здогади, що осередки народного малярства ніколи не розвивались строго в межах однієї держави. Тому географічний та етнічний принципи дослідження недостатні. У зв'язку із цим започатковано поділ творів на групи, які об'єднували б регіональні центри за спільними або подібними характеристиками. У результаті цього склалась класифікація:

- західна група – твори із Сілезії, польського Прикарпаття, Чехословаччини, Австрії, Німеччини, Югославії;
- східна – малярство румунське, буковинське, покутське;
- північна – польські твори, що не походять безпосередньо від сілезьких та львівських. Третя група, у якій свідомо виділений польський ареал, на думку багатьох дослідників, стилістично пов'язана із словацьким малярством. Тому артефакти цих країн доцільно розглядати разом.

Українська дослідниця Оксана Тріска доводить, що при проведенні класифікації необхідно керуватись комплексом факторів: генезис, тематика і засоби художньої виразності, етнічна приналежність як фактор градації в середині групи. Враховуючи їх, прийнято виділяти такі центри:

- західні – Баварія, Австрія, Чехія, Сілезія, Моравія;
- центральні – Словаччина та Польща;
- східні – осередки Румунії та України[2].

Саме через румунські осередки іконопису на склі це мистецтво потрапило на терени Західної України, зокрема в Закарпаття, де знайшло сприятливий ґрунт для швидкого і продуктивного розвитку.

Техніка малярства на склі належить до унікальних, коли щоразу виконується нове зображення, яке не може бути ідентичним до попереднього. Зображення творилося безпосередньо на площині, вірніше завдяки її прозорості зі зворотного боку скляної пластини. Завдяки гладкій поверхні скла, контури зображень були пластичними, динамічними, розкутими. Таким чином, нанесення контурів зображень у малярстві передбачало широкі виражальні можливості.

Контурна лінія у малярстві на склі не завжди відігравала головну формотворчу роль і часом зводилася лише до «утримання» локального кольору в межах однієї площини. Контурами визначалися межі зображень, формувалася архітектоніка твору. Контур в ікономалярстві на склі – тонкий, «живий» і динамічний. Він відокремлював локальні площини кольору, увиразнював між ними контраст. Особливістю контуру є сприймання його з близької відстані, у той час як на віддалі він, не підсилений широкою лінією, перестає бути помітним[3].

---

[1] Ікони на склі. Реферат. URL: http: // www. refine.org.ua

[2] Тріска О. О. Народна ікона на склі другої половини XVIII – XIX століття: європейський контекст. Автореферат. Івано-Франківськ, 2009. 16 с. URL: https://otherreferats.allbest.ru

[3] Шпак О. Народна гравюра та ікона на склі: універсальне й специфічне. Мистецтвознав-

Важливим формотворчим засобом у цьому жанрі виступає колір, що виконує чисто декоративну роль. Від особливостей колористичного й тонального розташування локально забарвлених площин залежала композиційна структура твору, його художній лад. Сміливі, контрастні зіставлення яскравих, чистих кольорів надають іконам на склі особливих декоративних якостей, темні або світлі силуети, контрастуючи з фоном, створюють враження аплікативності.

Колорит ікон на склі переважає барвами теплої колірної гами, насамперед червоної. Червоний колір нерідко виступає домінуючим. Важлива роль належить білому, що застосовується обмежено (для відтворення обличчя, тіла людини, рідше для зображення тварин). Як найсвітліший у колірній палітрі ікони він відіграє роль тонального акценту, а позначаючи обличчя святих, – виступає смисловим та композиційним центром твору.

Окремої уваги заслуговує орнамент, де виробились різні типи та композиційні структури геометричних і рослинних орнаментів. Більшість ікон цього жанру характеризуються розмаїтістю стилізованих рослинних форм, відтворених на одязі зображуваних осіб. Поряд з лінією, площиною та кольором орнамент виступає повноцінним засобом виразності, що зумовлює значну декоративність творів[4].

Мальовані ікони на склі вирізняються особливостями композиційної структури стосовно фронтальності й репрезентативності постатей, їх симетричного розташування, постав і жестів. Малярі використовували одно, дво- та багатофігурні композиції. Характерним для української ікони на склі було одночасне зображення на одній площині декількох, не пов'язаних іконографічно, образів та сюжетів. Часто траплялася композиційна схема із зображенням Розп'яття посередині та святими обабіч. Спосіб зображення на одній площині скла двох, трьох, чотирьох і більше сюжетів, ймовірно, зумовлений смаками замовників та покупців, котрі хотіли бачити в одній іконі відразу декілька святих – заступників і патронів[5].

Іконографія українського народного малярства функціонувала в чітких сюжетних «межах». Лейтмотивом Господнього циклу є Розп'яття з пристоячими. З празникового ряду фігурує Різдво Христове. Найбільше варіантів збереглось з Богородичних ікон. Це Богородиця Одігітрія, Богородиця Неустанної Помочі, Коронування Марії, Богородиця Годувальниця, Покров Богородиці. Знаковою постаттю агіографічних сюжетів є Св. Миколай. У репертуарі народних малярів часто зустрічалися Юрій Змієборець, Св. Варвара, Пророк Ілля, Апостоли Петро й Павло, Св. Іван Непомук, Три Святителі[6].

До ікон не тільки молилися, перед ними здійснювали важливі обрядові дії. Під образами сідали до вечері на Святвечір і до свяченого на Велик-

ство. Львів, 2004. С. 66-67.

[4] Там само. С. 68-71.

[5] Там само. С. 72.

[6] Тріска О. О. Народна ікона на склі другої половини XVIII – XIX століття: європейський контекст. Автореферат. Івано-Франківськ, 2009. 16 с. URL: https://otherreferats. allbest.ru

день. Тут було місце молодого з молодою після церковного шлюбу, на лаві під образами укладали покійника, виряджаючи його в останню дорогу. За образи клали пучок або вінок колосків, що залишився від обжинок, лікувальне зілля, ставили свячену воду, переховували документи, але ні в якому разі не гроші, які вважалися спокусою диявола. Образом благословляли у рекрути, на чумацтво, його дарували при народженні дитини. З часом живопис українських майстрів адаптувався й набув самобутніх рис. Ікони на склі, написані без дотримання церковних приписів, пов'язувалися не тільки з релігією, а й з народним побутом та естетичними уподобаннями і призначалися для інтер'єрів сільських хат. Нерідко такі ікони називають народною картиною на склі.

Органічним компонентом творчого процесу народного майстра виступає техніка виконання, бо живопис на склі має свою специфіку у технології та методі малювання. Художня особливість українського живопису на склі проявляється яскравим колоритом, багатою декоративністю, площинністю зображення. Арсенал зображувальних засобів при цьому мінімальний: графічна лінія, обмежена палітра локальних кольорів – червоного і чорного, білого та синього, жовтого та зеленого. Прикметною стилістичною ознакою українського живопису на склі є лінійна розробка площини. Прямі і хвилясті лінії, вільно покладені за формою, створюють м'який плавний контур, який окреслює силуети фігури, риси обличчя, виявляє основне, характерне без зайвих деталей. Ритм ліній оживляє локальні кольори площини, декоративно збагачує композицію. Така манера письма нагадує розпис малярів на скринях чи кольорові розписи на кахлях.

Дивовижний талант творців із народу на повну силу виявився у відчутті кольорів та умінні скупою палітрою надати образові звучання. Прозоре скло завжди зберігало легкість і дзвінкість барв, ставало ще яскравішим у поєднанні з посрібленою чи позолоченою фольгою.

Майстри розписів на склі володіли мовою декору та образу, тому робота з-під їхніх рук народжувалася швидко, задум втілювався в ту чи іншу форму природно і легко, по-мистецьки переконливо і правдиво. Особливість такої техніки полягала в тому, що картина малювалася з одного боку, а сприйняття йшло з іншого боку, тому художнику треба було володіти специфічним «кінематографічним» відчуттям.

Від вправної руки майстра, знання ним усіх «таємниць» приготування скла та барвників залежала якість живописної роботи. Народні картинки виконувалися в основному на тонкому гутному склі. Перед початком малювання поверхню скла очищали. Інколи скло ґрунтували тонким шаром желатину для кращого сполучення темперної чи олійної фарби з його поверхнею. Насамперед наносився контурний рисунок пером або пензлем. Після висихання контурів прокладали елементи декору, складки одягу, дрібні деталі. Далі художник заповнював контур елементів кольоровими плямами, поступово розфарбовуючи картину від світлих до темних тонів. Скло

ставало неначе розкреслене смугами. Після висихання контурів прокладали елементи декору, складки одягу, дрібні деталі. А простір між цими смугами крапками, лініями й штрихами заповнювався рівно прокладеними площинами олійних фарб тих кольорів, які митець собі намітив.

Наприкінці роботи наносили сусальне золото чи фольгу. Основними кольорами були чорний, білий, червоний, синій та жовтий. З фабричних фарб вживали цинкову, білу, ультрамарин, англійську червону, умбру зелену, пруську синю, швейцарську зелену, сажу. Для позолочення брали бронзу з «коностом» (оліфою).

Ікону на склі покривали олійною фарбою та заклеювали відповідні місця фольгою. Фон в композиціях був часто золотий. Блискотливе мерехтіння поверхні, покритої цим металом або його імітацією, символізувало світло та чистоту. На лицьовому боці поставала дзеркальна композиція. Саме в техніці живопису на склі майстри досягли захоплюючого ефекту.

Характерним для них є яскравий колорит, багата декоративність, визначальна роль лінії у творенні образу, заповнення тла мотивами рослинного походження: тюльпанами, ліліями, дзвіночками, рожами.

Малювали такі ікони не ченці, а прості селяни. У селі завжди зустрічаються художньо обдаровані люди, що їх спільнота вважає за митців. Технологія створення ікон на склі була дуже простою, а тому її можна було вивчити. Інколи на склі навіть не малювали, а просто наклеювали певну репродукцію. Секрети скляних ікон унаслідувалися від батька до сина, адже це було сімейною справою. Подекуди постаті, обличчя святих малювали чоловіки, а жінки та діти дописували тло, квіти, вбрання. Почасти скляні ікони купували у крамницях, приносили до хати, і згодом ікона ставала дорогою, намоленою річчю, оберегом домівки[7].

Характерною рисою народних ікон була наївна щирість і безпосередність у змалюванні образу. Малярі-самоуки вміли передати у тому чи іншому сюжеті найбільш суттєве і типове без зайвих подробиць. Хатні ікони не мали великих розмірів. Митці з народу були наділені відчуттям кольору і вмінням скупими виражальними засобами наповнити свої твори глибиною почуттів і мажорним ладом. Популярністю і пошаною, як і в попередні віки, користувалися святі, канонічні діяння яких тісно перепліталися з народними обрядами, з вірою у силу їх земного заступництва.

З часом у сільських хатах скромні дерев'яні різьблені ікони стали замінюватися яскравими багатоколірними картинами релігійного змісту, написаними на склі. Не дотримуючись вимог церковних приписів, такі ікони зазвичай займали місце не в храмі, а призначались для інтер'єру сільського житла. Або висіли у скромних придорожніх каплицях. Відрізняючись помітною декоративністю, вони вносили до напівтемного житла живий блиск скла

[7] Владімірова Ксенія. Вікна в небо. Інтерв'ю з Г. Кузьменко-Кузнецовою. Київ. Грудень 12, 2005 р. URL: http://kut.org.ua

і яскраву кольоровість, притаманну народному естетичному уподобанню[8].

Органічним компонентом творчого процесу народного майстра виступає технологічне виконання. Цей вид живопису мав свою специфіку у технологічних методах малювання.

В основному традиційну живописну композицію будували на обмеженій палітрі кольорів – червоною, зеленою або синьою. Пливкі й переливчасті форми гутного скла посилювали ошатність ікони. Деякі місця, наприклад, круглі німби навколо голів, викладали жовтою або білою блискучою фольгою.

Хоч ікони на склі мали значні деформації й умовності, характерні для наївного мистецтва, але в них є дві прекрасні й бездоганні речі: чуття декоративності й чуття пропорцій. Виразними силуетними лінійними, дзвінкими фарбами досягалося змістовного і разом з тим святкового декоративного образу. На відміну від вітража ці малюнки зазвичай не були розраховані на просвічування природним або штучним світлом. Скло розписували непрозорими фарбами. На лицьовому боці поставала дзеркальна композиція. У цій техніці народні майстри досягли захоплюючого ефекту.

Важливу роль у мистецтві відіграє орнамент, що був не просто малюнком, а наповнений символами, які позначали певні сприйняття навколишнього світу. Хвиляста лінія була символом води, кружок представляв собою сонячний знак – силу, яка дарувала життя. Хрест нерідко був оберегом, який протистояв темним силам зла. Мак – символ сну, череп – символ смерті, сова – символ мудрості. Орнамент з подібними знаками придавав речі особливий зміст.

Майже у всіх древніх культурах орнаменти включали в себе подібні символи, які несли в собі глибокий зміст. Їх форми коливалися в залежності від культури або країни. У деяких випадках до суті такої символіки докопатися не важко. В інших – знаки охороняють свою таємницю.

Проте людство дорослішало і часи віри в містичне значення древніх символів і в їх реальну силу проходило. Вони стали перетворюватись в елементи оздоблення, декору. Деякі символи нам добре знайомі і ми використовуємо їх.

Живопис на склі виступає яскравою сторінкою образотворчого фольклору, що живиться багатими мистецькими традиціями минулих віків. У малюванні на склі відбилися естетичні смаки народу, реалії побуту, соціальні мотиви, розуміння явищ навколишнього світу. Тут органічно поєдналися казка і правда, фантазія і реальність[9].

У колекції іконографії Закарпатського музею народної архітектури та побуту зберігаються й ікони на склі, як пам'ять про мистецтво, що мало розквіт в минулому. Серед них можна назвати ікони «Ісус розп'ятий на хре-

---

[8] Малярство на склі та іконопис Гуцульщини. Реферат. URL: http: // www.refine.org.ua

[9] Тріска О. О. Народна ікона на склі другої половини XVIII – XIX століття: европейський контекст. Автореферат. Івано-Франківськ, 2009. 16 с. URL: https://otherreferats.allbest.ru

сті»[10] та «Розп'яття Ісуса»[11] (46х36 см, 46х36 см), що експонуються в хаті з с. Середнє Водяне Рахівського району. Знайдені вони в тому ж таки селі в листопаді 1969 року й закуплені від О. Й. Гузо Написані на початку XX ст., являють собою розпис на склі, виконаний олійними фарбами. Це народний примітив, однак не позбавлений талановитості майстра. Методом нанесення кольорових фарб (блідо-рожевих) зображено Ісуса Христа, розіп'ятого на хресті. Контури тіла і рук окреслені фарбою цегляного кольору, що надає їм м'якості. Біля поперечок хреста два букети з декоративних квітів. Усі фігури пронизані смутком і в них видно покору, не видно страждань на зображуваному Христі. По боках, внизу зображено Діву Марію та Марію-Магдалину. Богородиця зображена у синьому мафорії і червоній туніці з кинджалом, який, очевидно, уособлює страждання, біль, що пронизує материнське серце при вигляді розіп'ятого сина. Фон білий. Внизу, на задньому плані, очевидно, будівлі Єрусалиму. Лінія горизонту чітко окреслена, салатово-жовтого кольору.

Ікона «Діва Марія з немовлям» (46х38 см) експонується в садибі-гражді з с. Стебний Рахівського району. Знайдена в с. Чорна Тиса Рахівського району у вересні 1971 року, закуплена від В. Д. Кравчука. Ікона виконана на початку XX ст., складається з дерев'яної рамки, скла та паперу. На іконі зображено Діву Марію з немовлям на руках. Малюнок виконаний на чорному фоні. Контур теж нанесено чорною лінією. Ікона належить пензлю народного маляра. Лики і руки виконані блідо-рожевою фарбою. Обличчя Марії з чорними бровами, великими виразними світлими очима з довгими віями і пухкими вишневими устами, сповненими смутку і покори. Погляд трохи схиленої голови. Погляд Ісуса звернутий не як звичайно до матері, а вбік. Єдине, що пов'язує фігури – руки одна в одній. Одяг Марії – темно-червоний (вишневий) з гірчично-оранжевим кольором. Мафорій – темний з цятками. Німб над головою намальований жовтим кольором. На німбах контуром наведені корони. Сорочка немовляти намальована білою фарбою[12].

Ікона «Ісус Христос зі святими» (23х29 см) експонується в хаті з с. Середнє Водяне Рахівського району. Знайдена в с. Хижа Виноградівського району в липні 1974 року. Закуплена від жительки села М. Ю. Пруниці. Написана на початку XX ст., ручного виробництва. Належить до типу так званих «народних ікон», авторами яких були майстри-самоуки. Фігури, лики, виконані з порушенням анатомічних пропорцій, що видає пензель народного живописця. Поєднання символічних синьо-червоних кольорів (одяг, хрест) контрастують з сіруватим тлом, ликами і тілом Христа. Німби позолочені. Зображено поширений сюжет «Розп'яття». У центрі Ісус Христос із пристоячими фігурами Марії та Іоанна. Ікона у дерев'яній рамі. Була невід'ємною

[10] Фонди КЗ «Закарпатський музей народної архітектури та побуту» ЗОР (далі – Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР Е) 1753/4/4135/4. Ікона на склі «Ісус розп'ятий на хресті».

[11] Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР Е 1753/5/4135/5. Ікона на склі «Розп'яття».

[12] Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР Е 2719/4570. Ікона на склі «Діва Марія з немовлям».

частиною інтер'єру селянського житла XIX – початку XX ст[13].

Ікона «Свята Трійця» (34х28,5 см) зберігається у фондах. Знайдена в с. Сокирниця Хустського району в грудні 1976 року й закуплена від жителя села Х. Ю. Сабадош (Стеблівка). У її виготовленні використано папір, фотографія, скло мальоване. Ікона виконана на початку XX ст. На ній зображено вісім великих квіток («руж») і чотири менші, виконані червоною та оранжевою масляними фарбами. Проміжок між квітами замальовано в зелений колір. У центрі знаходиться незафарбований прямокутник (12х17,5 см), у який вміщена зафотографована ікона «Свята Трійця». Постаті Бога Отця і Ісуса Христа подані в сидячому положенні. Права рука першого піднята у благословляючому жесті, у лівій тримає скіпетр. У руках у Ісуса – Євангеліє. Над ними, вверху, зображений символ Святого Духа у вигляді голуба. Одяг на фігурах розфарбований. Рамка дерев'яна, зафарбована коричневою масляною фарбою[14].

Ікона «Розп'яття» (30х25 см) зберігається в фондах, знайдена в с. Сокирниця Хустського району в грудні 1976 року. Закуплена від Х. Ю. Сабадош У її виготовленні використано дерев'яну рамку, скло, папір, фотографію. Ікона виконана на початку XX ст. На ній зображено вісім великих троянд і чотири менші квітки, намальовані червоною та оранжевою фарбами. Проміжок між квітами зафарбовано в зелений колір. Тло – темно-зелене. У центрі знаходиться незафарбований прямокутник (8,5х11,5 см), під яким розміщена зафотографована ікона «Розп'яття». Це традиційне зображення розп'яття з двома фігурами обабіч. Зліва – Богородиця, справа – Іоанн Богослов. Рамка дерев'яна, зафарбована коричневою масляною фарбою[15].

У фондах музею міститься ще одна ікона «Розп'яття», закуплена у того ж власника[16].

Ікони на склі – феномен української національної культури. У них збережено дух віків, генетичну пам'ять і частку душі народу. Шедеври, часто безіменних творців, випромінюють, здавалось би, геть наївні, майже дитячі – образи святих. Оглядаючи їх, ми відчуваємо якусь особливу силу. Нічого дивного, адже народні малярі творили свої ікони серцем. Викладаючи в них свій духовний світ, своє відчуття Бога і оглядаючись, хіба, на смаки відчуття й уподобання свого оточення та глибокі усталені іконописні традиції свого краю.

Іконографічний зміст образів на склі більше пов'язаний з народним світоглядом та фольклором, ніж з церковною догматикою. Народні майстри мало розумілись на церковній іконографії, але вони вміли своїми творами як найкраще донести до простих людей найглибшу суть християнства[17].

---

[13] Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР Е 4705/1575. Ікона на склі «Ісус Христос з святими».

[14] Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР Е 5787/1944. Ікона на склі «Свята Трійця».

[15] Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР Е 5788/1945. Ікона на склі «Розп'яття».

[16] Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР Е 5789/1946. Ікона на склі «Розп'яття».

[17] Іконопис на склі. URL: http: // motanka.kiev.ua

Між тим у художній культурі ікона на склі відігравала значну роль, будучи впродовж довгого часу важливим компонентом інтер'єру житла. Вона не втрачала свого значення ще довго після того, як в кінці XIX ст. місто стало нав'язувати сільській місцевості дешеву, «небющуся», що підкупала своєю ілюзорністю літографію. Пізніше, у спробі об'єднати декоративну яскравість живопису з натуралізмом друкованого зображення, майстри стали наклеювати на скло невеликі репродукції культового змісту, обрамляючи їх прикрашеними фольгою розписами квіткових мотивів[18].

Ікона – це насамперед містичні ворота у потойбічний світ. Вона відкриває нам світ Небесний. Реальність ікони не збігається з реальністю зображеного. В іконі усе повинно бути сконцентроване на духовному змісті, зібране в суцільну єдність – земля, рослини, тварини, тобто все, що є співучасником преображення людини, має бути єдиним і цілісним. Найголовніше в іконі – трактування образу, дотримання Священного Писання. Будь-яке зображення Святого в іконі, написане під впливом Духа, продовжує жити своїм життям.

Література

Владімірова Ксенія. Вікна в небо. Інтерв'ю з Г. Кузьменко-Кузнецовою. Київ. Грудень 12, 2005 р. URL: http://kut.org.ua

Гоберман Д. Искусство гуцулов. Москва: «Советский художник», 1980. 213 с.

Ікони на склі. Реферат. URL: http: // www.refine.org.ua

Іконопис на склі. URL: http: // motanka.kiev.ua

Малярство на склі та іконопис Гуцульщини. Реферат. URL: http: // www.refine.org.ua

Осадча О. Образ-ікона української хати. URL: http://artisthelen.com/publications/obraz-ikona-ukrajinskoji-haty

Тріска О. О. Народна ікона на склі другої половини XVIII – XIX століття: європейський контекст. Автореферат. Івано-Франківськ, 2009. 16 с. URL: https://otherreferats. allbest.ru

Фонди КЗ «Закарпатський музей народної архітектури та побуту» ЗОР (далі – Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР Е) 1753/4/4135/4. Ікона на склі «Ісус розп'ятий на хресті».

Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР Е 1753/5/4135/5. Ікона на склі «Розп'яття».

Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР Е 2719/4570. Ікона на склі «Діва Марія з немовлям».

Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР Е 4705/1575. Ікона на склі «Ісус Христос з святими».

Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР Е 5787/1944. Ікона на склі «Свята Трійця».

Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР Е 5788/1945. Ікона на склі «Розп'яття».

Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР Е 5789/1946. Ікона на склі «Розп'яття».

Шпак О. Народна гравюра та ікона на склі: універсальне й специфічне. Мистецтвознавство. Львів, 2004. С. 63-76.

---

[18] Ґоберман Д. Искусство гуцулов. Москва: «Советский художник», 1980. С. 46.

Рис. 1. Ікона «Розп'яття Ісуса», с. Середнє Водяне, Рахівський район.

Рис. 2. Ікона «Вознесіння», с. Довге, Іршавський район.

Рис. 3. Ікона «Ісус розп'ятий на хресті», с. Середнє Водяне, Рахівський район.

Рис. 4. Ікона «Ісус Христос з святими», с. Хижа, Виноградівський район.

Рис. 5. Ікона «Богоматір», м. Ужгород.

Українсько-румунські та румунсько-українські відносини у світлі журналу «Батава»

Volodymyr Antofiychuk / Володимир Антофійчук

Relațiile ucraineano-române și româno-ucrainene reflectate în paginile revistei „Batava". *Articolul analizează semnificația istorică, culturală și politică a revistei Batava și editarea acesteia la București de către Dmitri Dontsov începând din ianuarie până în noiembrie 1941. Apariția revistei este interpretată în contextul activităților culturale și sociale ale emigrării politice ucrainene în România în perioada interbelică. Este prezentată tema centrală a publicației Batava - problema organizării politice, economice și culturale a societății ucrainene. Este subliniat rolul revistei în evidențierea vieții socio-politice și culturale a României. Este remarcată importanța revistei în monitorizarea publicațiilor autorilor români despre istoria și realitățile Ucrainei din acea perioadă.*

Ukrainian-Romanian and Romanian-Ukrainian Relations in the View of the magazine "Batava". *The article analyzes the historical, cultural and political significance of the "Batava" magazine, published by Dmytro Dontsov in Bucharest from January to November 1941. The publication of the periodical is interpreted in the context of the cultural and public activities of the Ukrainian political emigrants on the territory of Romania during the interwar period. The article reveals the central themes of the publications in "Batava", dealing with the problems of the political, economic and cultural organization of the Ukrainian society. The author emphasizes the crucial role of the magazine in depicting the socio-political and cultural life in Romania. Special attention is payed to the importance of the periodical in monitoring Romanian authors' publications about the Ukrainian history and the realities of that time.*

Cuvinte cheie: *Batava, revista, Dmytro Dontsov, tradiționalism național, emigrație politică ucraineană.*

Keywords: *"Batava", magazine, Dmytro Dontsov, national traditionalism, Ukrainian political emigration.*

Про український журнал «Батава», що виходив у Бухаресті з січня по листопад 1941 р. за редагування Дмитра Донцова (1883-1973), на сьогодні в довідковій і науковій літературі міститься небагато інформації, а примірники самого часопису давно вже стали бібліографічною рідкістю.

Довідкова література, відповідно до своїх жанрових вимог, подає надто скупі й поверхові відомості про журнал «Батава». Так, «Енциклопедія Українознавства», видана Науковим Товариством ім. Шевченка в 1955

-1984 рр., та «Енциклопедія Сучасної України», започаткована 2001 р., обмежилися стислими загальними даними про час і місце виходу журналу та переліком його основних статей. До того ж у першому виданні помилково вказано, що «Батава» – літературно-суспільний часопис, тоді як, за редакторським визначенням, це «журнал національного традиціоналізму», який публікував переважно статті філософсько-політологічного змісту. Ширше історію заснування журналу та проблематику деяких його матеріалів аналізують праці Михайла Сосновського[1], Олега Багана[2] й, особливо, Олександра Маслака[3]. Щоправда, у них здебільшого йдеться про основні ідеї політичної філософії – положення «національного традиціоналізму», – які на той час розвивали Дмитро Донцов та інші автори «Батави», а загальний зміст часопису, його значення в житті української громади Румунії та інших країн і досі залишається на периферії наукових досліджень.

Отже, чому саме Бухарест, чому саме Дмитро Донцов і, врешті, чому саме «Батава»?

Після Першої світової війни і поразки Української Народної Республіки в Бухаресті та інших містах Румунії притулок знайшли військові й політичні емігранти з України, які розгорнули активну культурно-громадську діяльність, про що неодноразово писали паризький журнал «Тризуб» (1925 -1940 рр.) та чернівецькі газети міжвоєнного періоду. Зокрема, функціонували: Громадсько-Допомоговий Комітет Української Еміграції в Румунії, Союз Українок-Еміґранток, Товариство Українських Вояків у Румунії, Українське Співоче Товариство «Дума», Українське Ощадно-Позичкове Товариство «Згода», Комітет імені Симона Петлюри в Румунії, Союз Українських Хліборобів у Бухаресті, товариство «Зоря», Українське Культурно-Спортивне Товариство «Буковина» та ін. У міжвоєнний час українську еміграцію Румунії представляли офіцери вищих чинів, дипломати, науковці, журналісти, літератори, діячі мистецтв, учителі. Серед них – Гнат Порохівський, Костянтин Мацієвич, Василь Трепке, Ніна Трепке, Дмитро Івашина (псевдонім – Геродот), Микола Бойченко, Ілько Гаврилюк та ін.

У 1930 – 1941 рр. у Бухаресті проживала родина Юрія та Наталії Русових. Глава сімейства, син діячів українського національного відродження другої половини XIX – початку XX ст. Олександра та Софії Русових, очолював кафедру іхтіології Національного зоотехнічного інституту в Бухаресті. Крім праць з іхтіології, Юрій Русов (1895-1961) писав статті на філософські й літературні теми, серед найвідоміших із них – «Матеріяли до національ-дер-

[1] Сосновський М. Дмитро Донцов – політичний портрет: З історії розвитку ідеології українського націоналізму. Нью-Йорк-Торонто: Trident International, Inc., 1974. 418 с.

[2] Баган О. Ідеолог національної величі. Донцов Д. Хрестом і мечем: Твори. Тернопіль: Рада, 2010. С. 4-36.

[3] Маслак О. «Національний традиціоналізм» – політична філософія кола бухарестської «Батави» (пролегомени до реконструкції основних ідей). Гілея: Науковий вісник: Зб. наук. праць. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки. 2011. Вип. 52. С. 456-462.

жавництва» (1941), «Душа народу і дух нації» (1948) та ін. Наталія Русова (дівоче прізвище – Геркен) (1897-1989) – журналістка й художниця, здійснила оформлення інтер'єру помешкань короля Румунії. Як і чоловік, вона глибоко вивчала філософію та історію України.

Юрій і Наталія Русови приятелювали із Дмитром Донцовим. Тому, коли їхній друг, колишній головний редактор «Літературно-Наукового Вістника» (1922-1932) і «Вістника» (1933-1939), опинився у скрутній ситуації, спричиненій політичними переслідуваннями польських і німецьких властей, вони запропонували йому переїхати до Бухареста, відносно спокійного європейського міста із потужною українською еміграційною елітою, де можна було би розпочати нову видавничу справу. Дмитро Донцов відгукнувся на запрошення і прибув до румунської столиці десь у другій половині 1940 р.

На час прибуття до Бухареста Дмитро Донцов уже мав величезний досвід журналіста й видавця, блискучого публіциста й далекоглядного політичного мислителя. Редаговані ним «Літературно-Науковий Вістник» і «Вістник» мали чітку мету – «вирвати нашу (українську. – В. А.) національну ідею з хаосу, в якім вона грозить згинути, очистити її від сміття й болота, дати їй яскравий виразний зміст, зробити з неї стяг, коло якого гуртувалася б ціла нація»[4]. Головне завдання українського національного руху, за Дмитром Донцовим, – «змагання до найвищої форми самоозначення нації, щоби ціла нація могла в повнім об'ємі виступати як самостійний, ні від кого незалежний чинник. <...> Хочемо бути не об'єктом, але суб'єктом історії»[5].

Право на національне самовизначення України Дмитро Донцов наполегливо відстоював у боротьбі проти російської залежності – чи то політичної, чи то культурної. Ще в липні 1913 р., виступаючи на Другому студентському з'їзді у Львові з рефератом «Сучасне політичне положення нації і наші завдання, він сформулював тези, надзвичайно актуальні і сьогодні: «смертельна загроза для України з боку Росії», «Росія – найнебезпечніший ворог України», «Росія без України – не наддержава, не повноцінна імперія», «Росія – загроза для європейських норм життя» тощо.

Загалом ідеологічний пафос політичних, літературно-критичних і культурологічних виступів Дмитра Донцова має гостре антиросійське спрямування. Характерна в цьому плані стаття «Росія чи Европа? (До літературної суперечки)» (1929), у якій обґрунтовується важливість європейського вибору України. Йдеться не тільки про культурний, а й політичний вектор України. «На чиїй творчости – Европи чи Росії – маємо виховувати молодь? В круг яких ідей маємо вводити нові покоління – російський чи європейський?»[6]– ось коло питань «величезної ваги», що їх ставить автор у центр

---

[4] Баган О. Ідеолог національної величі. Донцов Д. Хрестом і мечем: Твори. Тернопіль: Рада, 2010. С. 30.

[5] Там само, с. 3-4, 5.

[6] Донцов Д. Росія чи Европа? (До літературної суперечки). Літературно-Науковий Вістник. 1929. Кн. 1. Т. XCIII. Січень. С. 62.

віртуальної полеміки, по один бік якої – культурні традиції Заходу («окциденту»), а по інший – російська література.

У своїх аргументах Дмитро Донцов спирався на широкий культурологічний контекст, міркування багатьох мислителів різних часів і народів, у такий спосіб підводячи до висновку: супроти Європи Росія була провінцією, «а її література – провінційна література», «глибокі ідеї і глибину змісту відбиває лише суспільність з напруженим, барвистим і різнорідним життям», а «Росія не була такою суспільністю»[7]. У Росії, за спостереженням Петра Чаадаєва, на яке покликається Дмитро Донцов, не склалося жодної нової ідеї, яка б спричинила загальносвітовий людський поступ. «Та й як могла вона якусь ідею дати?», – запитує автор статті і відповідає: «Носієм всякої ідеї є свобідна індивідуальність. Свобідна індивідуальність була на Заході, але Росія не знала її. <...> Тому-то на Заході витворився тип незалежної людини, в Росії ж, як каже Бакунін, – тип «раба і деспота» водночас»[8]. Саме такий тип – тип москаля, хамовитого, агресивного, ласого на чуже, складає тип народу-плебея, «який ненавидить усіх сильних і все сильне»[9]. Ось чому усією пристрасністю свого виступу, опертого на логіку фактів та історико-культурний контекст, Дмитро Донцов наполегливо доводить необхідність орієнтації української літератури на культурні цінності Заходу, що було одним із завдань його глобальної програми відродження України як самобутньої прадавньої цивілізації.

Суто культурні програмні цілі Дмитро Донцов як проникливий мислитель аргументовано переводив у площину політичних завдань. При цьому він вдавався до переконливих зіставлень, запозичених з історичного досвіду народів, у минулому поневолених Російською імперією: «...Якраз ті малі чи великі – все одно – землі відділилися від Росії і створили свої держави, в яких культури були зовсім чужі російській: Фінляндія, балтійські держави, Польща... Україна, де змагалися за впливи на нашу душу Захід і Схід, лишилася при Росії з карикатурою замість «власної хати»[10]. З цієї критичної ситуації, у якій опинилася Україна, Дмитро Донцов запропонував єдино правильний вихід: «Не визволимося політично, поки не визволимося духово. Поки не відчепимо від себе слизьких лап того спрута, що зветься культурою Сходу, і який забиває в нас самий нерв життя, охоту до нього. Не визволимося політично, поки не відродимося духово на ґрунті культури великих народів Окциденту...»[11]. На жаль, рішуче і своєчасно ступити на цей шлях виявилося непосильним завданням для українських політиків.

Заявлені у статті «Росія чи Европа? (До літературної суперечки)» програмні цілі культурно-політичного відродження України Дмитро Дон-

---

[7] Там само, с. 63-64.
[8] Там само, с. 64.
[9] Там само, с. 69.
[10] Там само, с. 79.
[11] Там само.

цов разом з іншими авторами-однодумцями розвивав на сторінках журналу «Батава». Центральною темою публікацій часопису стала проблема національного традиціоналізму, тобто політична, економічна й культурна організація українського суспільства передусім на досвіді князівської України-Русі та Козаччини, на збереженні духу старовини, який увіходив у людську свідомість найціннішим скарбом – безмежною любов'ю до волі, християнської віри і рідної землі, виховував стійкість і витривалість перед життєвими випробуваннями. «Час появи «Батави», – відзначає відомий сучасний дослідник Олег Баган, – можна визначити як етапний момент в еволюції ідеології Д. Донцова: відтепер у ній посилюються елементи консерватизму – релігійна містика, постійні апелювання до історії, культ аристократизму, герметизування від розкладових впливів сучасності, ідеалізм. Це була та концепція мислення, яка привела до наступної великої і значущої книжки – до «Духу нашої давнини» (1944)»[12].

Як засвідчують вихідні дані, журнал «Батава» пройшов відповідні юридичні процедури в 1940 р. і був зареєстрований за номером 133/940. Редактор і директор видання – Л. Киселиця. Редакція знаходилася за адресою: вул. Плевней, 96, Бухарест.

Назва журналу відповідала духу старовини: батава – особливий порядок шикування козаків для відбиття атаки ворожого війська[13]. У такому ж культурологічному та історіософському планах побудована й емблема. Першу сторінку обкладинки прикрашав малюнок, який складався із двох компонентів: шаблі та «глобуса» із козацьким хрестом на вершині – символу держави. Починаючи з четвертого числа, остання сторінка обкладинки містила ще одну, ускладнену композицію емблеми: перехрещені шабля й гетьманська булава, а поміж ними – розгорнута книжка й символ держави. Підкреслювала зображення стрічка із латиномовним написом: «DEUS, PATRIA, DUX (БОҐ, БАТЬКІВЩИНА, ВОЖДЬ)». За тлумаченням Олександра Маслака, «в контексті українського політичного дискурсу першої половини XX ст. це слововживання означало певний синтез гетьмансько-консервативної та націоналістично-вождистської течій політичної думки»[14]. Загалом геральдична конструкція «Батави» відбивала, на думку дослідника, «елементи

[12] Баган О. Ідеолог національної величі. Донцов Д. Хрестом і мечем: Твори. Тернопіль: Рада, 2010. С. 30.

[13] Див.: Батовий стрій (козаки ще казали: «стати в батаву») – порядок шикування бійців-піхотинців для оборони козацьких позицій. До батового строю вдавалися під час навальних атак ворожого війська. Стрільці утворювали три шеренги і починали вести невпинний вогонь по атакуючих. Стрільці першої шеренги, зробивши стріл, відступали углиб табору, друга шеренга займала позицію першої, місце другої – третя. Поки відстрілювалася друга, а потім і третя шеренги, козаки першої встигали підготувати зброю для чергового стрілу. Так, шеренга за шеренгою, велася невпинна стрільба (Українське козацтво: Мала енциклопедія. Вид. 2-е, доп. і переробл. Київ: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2006. С. 31).

[14] Маслак О. «Національний традиціоналізм» – політична філософія кола бухарестської «Батави» (пролегомени до реконструкції основних ідей). Гілея: Науковий вісник: Зб. наук. праць. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки. 2011. Вип. 52. С. 459.

«ідеологічного кредо» часопису, з виразними апеляціями до загальнохристиянського монархічного та суто українського гетьманського принципу»[15].

Через скромні фінансові можливості перше число журналу «Батава» тиражувалося на циклостилі. Після звернення до різних еміграційних організацій редакція отримала певну фінансову допомогу і змогла перейти на друк. Але й тут виникла технічна проблема, яку так і не вдалося розв'язати: неможливо було знайти шрифт із літерами ґ, є, ї. Тому замість них друкували відповідно г, э, і, що, зрозуміло, утруднювало читання.

Журнал побачив світ усього сімома випусками невеликого обсягу – від 18 до 32 сторінок формату 230 на 152 мм. Однак він став важливим етапом не тільки у творчій біографії Дмитра Донцова, а й у розвитку української філософсько-політологічної думки в її боротьбі за побудову незалежної України.

Крім Дмитра Донцова, Юрія Русова, Наталії Геркен-Русової та Тетяни Княгиницької-Душенко, на сторінках «Батави» виступало ще кілька авторів, які підписувалися криптонімами. На жаль, не всі з них вдалося розшифрувати.

Чітко й послідовно з числа в число «Батава» розгортала пропаганду ідей традиціоналізму-волюнтаризму, про що, зосібна, свідчать такі статті: «Правляча каста», «Ґоловні прикмети провідної касти», «Каста – не партія» Дмитра Донцова, «Матеріяли до національ-державництва» Юрія Русова, «Про псів негідних», «Про касту кавалєрів і його гаспидів», «Про лірику просторів і героїзм провідної касти» Наталії Геркен-Русової та ін. Ключовими у них стали поняття «каста», «провідна верства», тобто ті ідеї, які свого часу активно пропагував «Вістник». Не будемо зупинятися на змісті цих публікацій «Батави», позаяк основні їх положення проаналізовано у відзначених вище працях Михайла Сосновського, Олега Багана та Олександра Маслака. Додамо лише, що філософсько-політичні положення основних статей журналу розгорнулися згодом у книгах «Дух нашої давнини» (1944) Дмитра Донцова, «Душа народу і дух нації» (1948) Юрія Русова та «Героїчний театр» (1957) Наталії Геркен-Русової.

Крім філософсько-політичних статей, «Батава» подавала різні інформаційні матеріали, які не тільки урізноманітнювали її зміст, а й були важливим орієнтиром у поглядах читачів на різні події. Часопис прагнув всебічно висвітлювати суспільно-політичне й культурне життя Румунії. Так, у його другому числі містилися відгуки на статтю професора Юрія Братяну «Зовнішня політика Карла I», у якій ішлося про епохальну для Румунії війну за незалежність 1877-1878 рр. На прем'єру фільму «Альказар», що відбулася за участі посла Іспанії в Бухаресті, відгукнулася у своєму дописі Наталія Геркен-Русова.

Як багатообіцяючу подію, сприйняла «Батава» повідомлення, яке прозвучало українською мовою по бухарестському радіо увечері 27 черв-

[15] Там само.

ня 1941 р. Йдеться про заклик до всіх українців «стати одностайно в ряди борців проти комунізму», щоби разом із Німеччиною та її союзниками – Румунією і Фінляндією – «розтрощити потвору, котра душила й визискувала Україну, як і всі інші нації, що підступом і силою опинилися в межах московської червоної імперії». Уперше по румунському радіо прозвучала українська мова, так само, як уперше чи після довгої перерви в румунській пресі з'явилося чимало статей, які «належно оцінювали велику політичну вагу України в Східній Европі»[16]. У цей же час і з цих же причин у Бухаресті з'явилося ще одне українське періодичне видання – газета «Життя», яку редагував Ілько Гаврилюк.

Справді, у той час столична преса Румунії присвячувала Україні чимало матеріалів. «Батава» здійснювала їх систематичний моніторинг. У своєму п'ятому числі вона подала стислий огляд статей «Ukraina» Гр. Костандаке («Veacul XX»), «Importanța strategica a României» В. Рудяну («Acțiunea») та «Ceva despre Ukraina» Т. Ришкану («Unirea»), у яких ішлося, зокрема, про стратегічне значення Румунії для України та України для Румунії[17]. Щоправда, Гр. Костандаке ставив під знак питання «політичну дозрілість» української нації, але й стверджував, що «українська проблема акцентується чимраз більше»[18].

Особливо редакція журналу відзначила статтю Теодора Ришкану, присвятивши їй, окрім згадки в огляді, ще й замітку. Такої уваги румунський публіцист удостоївся не тільки тому, що похвально відгукнувся про «Батаву», яка, на його думку, висвітлює культурні, політичні та економічні проблеми української нації. Україну він сприйняв як окрему націю під пануванням Московщини («Sub dominațiaMoscovei»), згадавши антиукраїнську політику Петра I та Катерини II, а Переяславську умову витлумачив як персональну унію, подібну до пізнішої унії фінляндського князівства. Однак «казан українського націоналізму клекотів завше», попри політику наступників Петра і Катерини; «завше існувало українське питання... Україна завше була для бувшої Росії, чим була Ірландія для Великої Британії». Наостанок Теодор Ришкану запевнив, що матиме нагоду ще не раз звернутися до порушуваного ним «великого питання»[19]. Редакція з великим захопленням сприйняла статтю Т. Ришкану, автор якої порушив актуальну проблему і з повним знанням справи та з великою відвагою витлумачив її.

Автори «Батави» настійно вишукували такі факти, які б розкривали історичні зв'язки Румунії та України. Найкрасномовніше цю тезу підтверджує стаття «Про касту кавалєрів і його гаспидів» авторства Наталії Геркен-Русової, в якій простежено написи на іконах і надмогильних плитах із монастирів, заснованих козацькою братією із Задунайської Січі. Їх авторка

[16] Див.: Українська акція в Румунії. Батава. 1941. № 6. С. 14.
[17] Див.: Бог Арес і Наша Країна. Батава. 1941. № 5. С. 1-2.
[18] Там само, с. 1.
[19] Див.: З пресового фільму. Батава. 1941. № 5. С. 18.

трактує як "цікаві приписи староукраїнської лицарської моралі»[20].

За повідомленнями журналу, щоправда, нечисленними й лаконічними, складається певне враження про життя української еміграції в Румунії. У другому-третьому числі вміщено своєрідний звіт, інформативно найбільший у порівнянні з іншими аналогічними публікаціями, про діяльність «Громади Українських Емігрантів у Бухаресті» за 1940 р. Робота об'єднання велася за трьома основними напрямками: допомога бідним членам «Громади», піклування про дітей, культурно-освітня праця. Зрозуміло, найбільше уваги приділялося дітям. Їм надавалася фінансова допомога із Фонду ім. Софії Русової, організовувалися екскурсії на озера біля Бухареста, щонеділі провадилися курси малювання, французької і німецької мов. Дорослі відвідували курси водіїв, слухали лекції на різні теми, які читали Д. Донцов, Ю. Русов, Т. Княгиницька, М. Харавюк, М. Бойченко, Д. Бережний та ін. При «Громаді» діяла бібліотека.

Вихід журналу «Батава» швидко набував розголосу в пресі різних країн і ставав авторитетним періодичним виданням. Уже перший його номер привернув увагу газети «Голос», яка виходила в Німеччині. Відзначалося, що «Батава» підтримує ідеї і традиції «Заграви», «Літературно-Наукового Вістника», «Вістника», які виходили у Львові під редакцією Дмитра Донцова[21]. В іншому випуску ця ж газета повідомляла про вихід окремим відбитком праці Юрія Русова «Матеріяли до національ-державництва»: «В низці статей розглядає автор ідеологію українських політичних напрямків й угрупувань, вибираючи із них ознаки державотворчого думання, що спільні всім українцям»[22]. Схвально про «Батаву» відізвалася румунська «Unirea», про що вже мовилося вище. Лаконічні повідомлення про вихід журналу і його зміст вміщували газети «Львівські вісті»[23], «Вінницькі вісті»[24] та ін. А часопис «Український вісник» (Берлін) передрукував статтю «Об'єднуватися чи роз'єднуватися» з 2-3-го числа «Батави»[25]. І раптом стається неочікуване – «Батава» припиняє свій вихід, а Дмитро Донцов та Юрій і Наталія Русови виїжджають за межі Румунії. Олег Баган пояснює цей факт зміною політики Німеччини стосовно України. «Спочатку, – пише він, – журнал ще виражав якусь підтримку Німеччині, яка проголосила війну зі світовим комунізмом, ідею «Нового порядку», який передбачав реалізацію ряду принципів європейського консерватизму, а також новий переділ Європи, її «версальських» кордонів, за якими України просто не існувало. <…> Коли ж у червні 1941

---

[20] Геркен-Русова Н. Про касту кавалєрів і його гаспидів. Батава. 1941. № 2-3. С. 17.

[21] Див.: З літератури, мистецтва й науки. Голос: Часопис для українців у Німеччині. 1941. 10 – 20 квіт. Ч. 8-9 (30-31). С. 7.

[22] З літератури, мистецтва й науки. Голос: Часопис для українців у Німеччині. 1941. 30 жовт. Ч. 23. С. 4.

[23] Див.: Культурна хроніка. Літературні журнали. Львівські вісті. 1942. 1-2 лют. Ч. 21 (145). С. 5.

[24] Див.: Українська преса. Вінницькі вісті. 1942. 8 лют. № 11 (53). С. 6.

[25] Див.: Український вісник: Орган українського національного об'єднання. 1941. 10 черв. Ч. 14-15 (60-61). С. 4.

р. Німеччина відмовилася підтримати самостійницькі домагання українців, Д. Донцов припинив видання, розчарований її планами. Надалі він підтримував ідею збройної боротьби націоналістичного руху, ОУН проти III Райху»[26]. З таким висновком можна погодитися лише почасти, адже рішучий і наполегливий Дмитро Донцов міг просто змінити акцент програми часопису й надалі на його сторінках пропагувати свої ідеї. До того ж «Батава» ще продовжувала виходити до жовтня-листопада 1941 р. Сподіваємося, що подальші дослідження дадуть конкретнішу відповідь на це питання.

Заслуга журналу «Батава» не тільки в тому, що він висвітлював українсько-румунські та румунсько-українські відносини, а й у тому, що він їх підтримував, розвивав і урізноманітнював у складний і напружений період міжнародного політичного життя, зумовленого подіями Другої світової війни.

Література

Баган О. Ідеолог національної величі. Донцов Д. Хрестом і мечем: Твори. Тернопіль: Рада, 2010. С. 31.

Бог Арес і Наша Країна. Батава. 1941. № 5. С. 1-2.

Геркен-Русова Н. Про касту кавалєрів і його гаспидів. Батава. 1941. № 2-3. С. 17-22.

Донцов Д. Головні прикмети провідної касти. Батава. 1941. № 2-3. С. 1-8.

Донцов Д. Каста – не партія. Батава. 1941. № 5. С. 2-7.

Донцов Д. Росія чи Европа? (До літературної суперечки). Літературно-Науковий Вістник. 1929. Кн. 1. Т. XCLIII. Січень. С. 62-79.

З життя української еміграції в Румунії. Батава. 1941. № 2-3. С. 31-32.

З літератури, мистецтва й науки. Ґолос: Часопис для українців у Німеччині. 1941. 10 – 20 квіт. Ч. 8-9 (30-31). С. 7.

З літератури, мистецтва й науки. Ґолос: Часопис для українців у Німеччині. 1941. 30 жовт. Ч. 23. С. 4.

З пресового фільму. Батава. 1941. № 5. С. 18.

Культурна хроніка. Літературні журнали. Львівські вісті. 1942. 1-2 лют. Ч. 21 (145). С. 5.

Маслак О. «Національний традиціоналізм» – політична філософія кола бухарестської «Батави» (пролегомени до реконструкції основних ідей). Гілея: Науковий вісник: Зб. наук. праць. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки. 2011. Вип. 52. С. 459.

Сосновський М. Дмитро Донцов – політичний портрет: З історії розвитку ідеології українського націоналізму. Нью-Йорк-Торонто: Trident International, Inc., 1974. 418 с.

Українська акція в Румунії. Батава. 1941. № 6. С. 14.

Українська преса. Вінницькі вісті. 1942. 8 лют. № 11 (53). С. 6.

[26] Баган О. Ідеолог національної величі. Донцов Д. Хрестом і мечем: Твори. Тернопіль: Рада, 2010. С. 31.

Традиційний народний одяг українсько-румунського етнічного порубіжжя (на прикладі сіл Хижа, Черна, Новоселиця Виноградівського району Закарпатської області)

Vasyl Kotsan / Василь Коцан

Costumul popular tradițional din zona etnică transfrontalieră ucraineano-română (studiu de caz: satele Hyzha, Cherna, Novoselytsea, raionul Vynogradiv, regiunea Transcarpatia). *În articol, pe baza cercetărilor etnografice de teren, a materialelor de arhivă și a literaturii disponibile, se realizează o analiză cuprinzătoare a îmbrăcămintei populare tradiționale din zonele etnice transfrontaliere ucraineano-române, studiu de caz: satele Hizha, Cherna, Novoselytsea, raionul Vynogradiv, regiunea Transcarpatia).*

Autorul prezintă caracteristicile generale ale costumului popular al grupului etnografic al dolenenilor și o descriere detaliată a îmbrăcămintei din zona locală, cum ar fi dolenenii din Korolevo.componența portului popular tradițional atât pentru femei, cât și pentru bărbați sunt descrise separat.

Accentul se pune pe particularitățile croielii și pe variantele de decorare a cămășilor, fustelor și șorțurilor (pindileelor), pantalonilor, laibărelor, a pieptănăturii, pălăriilor și încălțămintei.

Articolul oferă o scurtă descriere a elementelor complementare ale portului popular. Costumul popular în această regiune a fost influențat de contactele populației locale, cu români și ucraineni. Portul popular a dolenenilor din Korolevo, Transcarpatia este caracterizat de unitatea tipologică. Schimbări semnificative în designul și decorarea uneia sau a altei componente a îmbrăcămintei au avut loc la sfârșitul secolului XIX-începutul secolului XX. În anii 20-40 ai secolului XX devin vizibile influențele modei urbane.

Traditional Folk Clothes from the Ukrainian-Romanian Ethnic Borderlands (case study: the Villages of Hyzha, Cherna and Novoselytsia, Vynohradiv District, Transcarpathian Region). *In this article, based on field ethnography, archival materials and the available literature, a comprehensive analysis of the traditional national dress on the Ukrainian-Romanian ethnic borderlands was carried out using as a case study the villages of Hija, Cherna and Novselytsia from the Vynohradiv district of the Transcarpathian region. The author presents the general features of the folk costume of the ethnographic group of Dolinians and a detailed description of the clothing of such a local group, as the Dolinians of Korolevo. The components of women's and men's clothing are separately described. The main attention is paid to the features of cut and the variants of the decoration of shirts, skirts and aprons, trousers, shoulder straps and*

outerwear, hairstyles, hats and shoes. The article gives a brief description of the complementary elements of folk clothing. The formation of the national clothes of this region was influenced by the contacts of the local population with the Romanians and the Ukrainians. The clothing of the Dolinians of Korolevo from the Transcarpathian region is characterized by typological unity. Significant changes in the cut and finish of one or another component of the dress occurred in the late 19- early 20th century. In the 20's and 40's of the 20th century the influences of urban fashions are becoming noticeable.

Cuvinte cheie: *doleneni, port popular, cămașă, fustă, șorț, pantaloni, curele, laibăre, pălării (clopuri), pantofi, bijuterii, croială, decorare, broderie.*

Keywords: *Dolinians, national costume, shirt, skirt, apron, trousers, belts, sleeveless jackets, jackets, huts, hats, shoes, jewelry, cut, decoration, embroidery.*

Особливості проживання долинян у різноманітних господарсько-географічних поясах річкових долин середньогір'я, низькогір'я, передгір'я і рівнини, їх адміністративна підпорядкованість конкретним комітатським та окружним центрам, етноісторичні особливості формування населення кожної з річкових долин, правовий і господарський статус жителів конкретних сіл, вплив сусідів та інші чинники наклали свій відбиток на їх традиційну культуру[1]. В етнографічній групі долинян виділяються локально-територіальні осередки (етнографічні райони) мараморських, боржавських, ужанських і перечинсько-березнянських долинян. Їх етноісторичний та господарсько-культурний розвиток позначився на особливостях традиційного народного одягу місцевого населення.

Основною сировиною для виготовлення одягу долинян було домоткане конопляне або лляне полотно, сукно ручного прядіння з овечої вовни, вироблені овечі шкірки. Усі види домотканих полотен проходили загальновідомі завершальні процеси обробки. При цьому вони ставали м'якішими, еластичнішими. Виготовленням полотна займалися переважно жінки та дівчата у вільний від сільськогосподарських робіт час. Від якості сировини, її належної обробки значною мірою залежали особливості майбутнього одягу. Готові волокна конопли повивали на кужіль, використовуючи при прядінні веретено, а з кінця XIX ст. – механічні прялки із ножним приводом. Кількість

Рис. 1. Жителі села Хижа Виноградівського району у традиційному народному вбранні.

[1] Тиводар М. П. Етнографія Закарпаття: Історико-етнографічний нарис. Ужгород: Гражда, 2011. С. 68.

скручування ниток, рівномірність їх товщини зумовлювали структуру майбутньої тканини. Готові нитки вибілювали («золили»), прали і висушували на сонці або морозі. Упродовж літа та зими цей процес повторювався кілька разів. Вибілені нитки називали «біль», «білизна», «білька». Ними вишивали одяг, часто комбінуючи із сірими невибіленими нитками. У селах Тересвянської, Боржавської долини та селах Хижа, Черна, Новоселиця Виноградівського району побутував критерій оцінки дівчини («одданиці») на її вміння тонко прясти білу нитку, готувати придане. У народній пісні про це співалось:

Не виспалась наша дівочка,
Усю ніч не спала, біль сукала,
По горі ходила, біль білила,
Та до теї белі говорила:
Ой, беле ж моя, тонесенька,
Кому, ти, будеш вірнесенька?
Чи я тебе, беле, не білила?
Чи я тебе, беле, не золила?
Я над тобою, беле, сиділа,
І всю Петрівочку просиділа.
А я тебе, беле, шануватиму,
На великий празник одіватиму[2].

При вишиванні могли використовувати й невідбілені конопляні, лляні, нитки із зеленуватим відтінком. Їх за спеціальним рецептом натирали воском («воскували»). Тугі еластичні воскові нитки рельєфніше виділяли орнаментальні мотиви на фоні тканини. У другій половині XIX – першій половині XX ст. для фарбування ниток використовували кору вільхи, дуба, ягоди, бузину, цибулиння, отримуючи коричневі, сірі, зелені, червоні нитки. Деколи нитки змочували гарячою водою, у яку додавали попіл із спаленої соломи гречки, отримуючи світло-вохристі («пшеничні») нитки. На початку XX ст. нитки фарбували у сажі, яка утворювалась при згоранні жиру у каганцях. У результаті отримували нитки чорного, дещо нерівномірного по всій довжині, кольору. Поширеним було вишивання ручнопряденими нитками із овечої вовни. Для таких ниток підбирались найкращі волокна вовни білого, сірого, чорного кольорів.

Після закінчення обробки сировини починався процес підготовки матеріалу для ткання. Найпоширенішими були три техніки ткацтва – «просте», «перебиране» і «чинувате». Тканини із найпростішим полотняним переплетенням виготовляли на кроснах у дві «ничильниці» з двома підніжками («понужами»). Чинувате полотно із дрібними орнаментами у вигляді скісних зигзагоподібних ліній ткали у чотири «ничильниці» з чотирма «по-

[2] Характерні особливості та іноетнічні впливи в народному вбранні королевських долинян (села Хижа, Черна, Новоселиця Виноградівського району) кінця XIX – першої половини XX ст. Польові матеріали автора. Зошит № 6. 2010 р. 10 с.

нужами». На Тячівщині орнаментальні мотиви «чинуватих» полотен називали «коцки», «гребінь», «дашки», «коліщатко», на Березнянщині – «папороть», «бджола», «жаб'ячі очі», «жуки», на Іршавщині – «у смерічку», «на квітки», «на вилки», на Перечинщині – «на прути», на Хустщині – «в очка». Конопляну пряжу при тканні слід було час від часу змащувати звареною із кукурудзяної муки рідкою масою («утеркою»), щоб бердо краще рухалось по основі. Виткане на кроснах полотно звивали у сувій («звуй») і поливали гарячою водою («окропом»), сушили на сонці і приступали до кроєння одягу[3],[4].

Для виготовлення одягу долиняни використовували й вовну. З білої вовни ткали сукно, яке використовували для пошиття чоловічого і жіночого верхнього одягу. Суміш білої та чорної вовни давала сукно сірого кольору, з якого переважно шили одяг бідні селяни. Чорне сукно використовували для пошиття чоловічих штанів і піджаків («рекликів»).

У кінці XIX ст. долиняни почали використовувати привозні бавовняні, шовкові, металеві нитки, бісер. На початку XX ст. поряд із конопляними та вовняними нитками у народному ткацтві використовувалась і фабрична бавовняна пряжа («памут»), яка була значно тонша і м'якша від пряжі, виготовленої в домашніх умовах. Її використовували при тканні святкового одягу. На початку XX ст. промислові товари ставали набагато дешевшими. Цьому сприяло поширення цехів та фабрик по виготовленню того чи іншого елемента вбрання або його окремої складової. Одним із найпоширеніших був ткацький промисел. Жителі сіл Невицьке, Кам'яниця, Ярок, Гута Ужанського комітату виготовляли для продажу за рік до 2 тис. метрів домотканого полотна, 350 гунь. Важлива роль у ткацькому промислі належала Арданівській фабриці, де працювало 30 робітниць. Майстерні по виготовленню в'язаних виробів у с. Сільце щороку перероблювали 20 ц пряжі, з якої виготовлялось понад 10 тисяч пар шкарпеток («штримфлів»). Значного поширення набуло вишивання жіночого плаття, чоловічих сорочок, краваток, хустинок, скатертей, наволочок вартістю щороку в 24-30 тис. крон. У с. Перечин налагоджувалось виробництво мережива. У Нижніх Реметах та Береговому діяли фабрики, де виготовляли штучні квіти і вінки. Вироби цих фабрик у 1910 р. оцінювались у 35-80 тис. крон[5],[6],[7],[8].

---

[3] Дивко К. Художнє ткацтво і вишивка с. Велика Уголька Тячівського району: реферат. Архів лабораторії етнології фольклористики та краєзнавства Ужгородського національного університету. Ужгород: УжДУ, 1968. С. 6-7.

[4] Коцан В. В. Народний одяг українців пониззя р. Тереблі кінця XIX – першої половини XX ст. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2007. Вип. 19. С. 119.

[5] Ілько В. І. Закарпатське село на початку XX ст. (1990-1919 рр.).. Львів: Видавництво Львівського університету, 1973. С. 59.

[6] Коломиец И. Г. Социально-экономическое отношение и общественное движение в Закарпатье во второй половине XIX ст. Томск: Издательство Томского ун-та, 1962. Т. II. 358 с.

[7] Рыбаков Б. А. Ремесло древней Руси. М.: Изд-во Академия Наук СССР, 1948. С. 188.

[8] Шульга І. Г. Соціально-економічні відносини і класова боротьба на Закарпатті в кінці XVIII – першій половині XIX ст. Львів: В-во Львів. у-ту, 1965. С. 114.

Не дивлячись на специфічні умови розвитку економіки Закарпаття, домашнє виробництво полотна, сукна, обробка шкіри зберігались і надалі. Домашнє ткацтво задовольняло потреби селянської сім'ї. Виготовленням одягу займалися майже у кожному господарстві. Навіть у середині XX ст. серед долинян зустрічались ті чи інші складові традиційної народної ноші, виготовлені із сировини домашнього виробництва.

Сорочка, як найдавніший вид шитого одягу, є одним із найголовніших елементів при виділенні локальних типів народного вбрання. Вона засвідчує вік, стать, сімейний стан, вид занять свого власника. Розміщення вишивки на сорочках, орнаментальні мотиви та їх композиція тісно пов'язані із загальним кроєм та оздобленням сорочки[9],[10],[11],[12].

Рис. 2. Дівчата у традиційному народному вбранні.

Жіночі сорочки королевських долинян за кроєм та оздобленням схожі до «волоських» жіночих сорочок сіл поріччя Тересви. Локально-територіальна група королевських долинян проживала у селах лівобережжя р. Тиси від села Велятино Хустського району до села Хижа та його околиць Виноградівського району. На формування матеріальної культури даного регіону впливали контакти місцевого населення із румунами та змадяризованими русинами-українцями. Найповніше місцеві відмінності проявились у традиційному народному вбранні.

З середини XIX ст. під впливом сусідніх румунських областей (Сату Маре, Бая Маре) тут поширились жіночі сорочки з прямокутним вирізом горловини. Побутували два види таких сорочок: довгі з підточками та короткі. Довгі сорочки («свити») королевських долинян із прямокутною вставкою («пусликом»), довгими, широкими рукавами шили із відбіленого домотканого полотна. Їх крій складався із двох частин: верхньої («стану», «вершка») (35-40 см) та нижньої («подолку», «свити») (60-65 см), з'єднаних

---

[9] Антонович Є. А. Декоративно-прикладне мистецтво: посібник: [для студ. вищ. навч. закл]/ Є. А. Антонович, Р. В. Захарчук-Чугай, М. Є. Станкевич. Львів: Світ, 1992. С. 122.

[10] Білецька В. Українські сорочки, їх типи, еволюція і орнаментація. Матеріали до українсько-руської етнології й антропології / Наукове товариство ім. Т. Шевченка. Львів, 1929. Т. XXI-XXII. С. 44.

[11] Коцан В. В. «А льон цвіте синьо-синьо» (план-сценарій етнографічного дійства) / В. В. Коцан, Е. А. Чанцева, К. Й. Лошак. Архів Закарпатського музею народної архітектури та побуту. Ужгород: ЗМНАП, 2009. С. 4.

[12] Симоненко И. Ф. Быт населения Закарпатской области (по материалам экспедиции 1945-1947 гг.). Советская этнография. 1948. № 1. С. 74.

Рис. 3. Довга жіноча сорочка («свита»). Село Черна Виноградівського району. Початок XX ст.

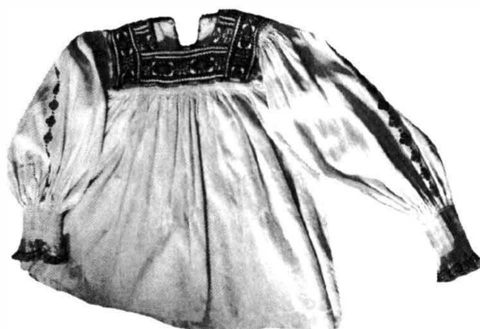

Рис. 4. Коротка жіноча сорочка. Село Хижа Виноградівського району. 20-ті рр. XX ст.

вишиваним поясом завширшки 5-6 см. «Стан» кроїли із двох піл, зшитих по боках. Верхню частину пілок збирали у дрібні складки на 5-8 ниток, до яких пришивали прямокутну вставку («пуслик») із круглим вирізом горловини, що на передній полі переходив у глибокий розріз (15-20 см). Сорочки мали вузенькі (1-2 см) коміри-стійки. З перших десятиріч XX ст. до горловини довгих сорочок почали пришивати відкидний комір. На дівочих «свитах» під відкидний комір пришивали червону стрічку («челленицю»). Характерною особливістю крою довгих жіночих сорочок з сіл Хижа, Черна, Новоселиця був бічний поздовжній розріз з лівої сторони на рівні пояса. Завдяки дрібним складкам верхньої (під «пусликом») та нижньої (над поясом) частин «вершка» сорочки, полотно між ними збиралось у широкі (5-8 см) загинки («перегинки»). Рукави на сорочках були довгими (46-50 см), призібраними у нижній частині у дрібні складки, до яких пришивали манжети шириною 3-5 см. Вишивкою оздоблювали контури коміра, «пуслика», пояс, нижню частину подолка та манжети. Орнаментальна композиція мала вигляд вузьких (2-5 см) смуг геометризованого чи квітково-рослинного орнаменту, обрамлених дрібними геометричними фігурами. Контури орнаментальних композицій декорували рубцюванням та різноманітними обмітувальними швами. Основними мотивами виступали квітки, трикутники, ромбики, квадратики, ламані лінії («кривулі»), «вазони».

З перших десятиріч XX ст. у королевських долинян поширились короткі жіночі сорочки, кроєні з двох піл відбіленого конопляного домотканого полотна або комбінованих конопляно-бавовняних тканин. Пілки зшивали простим швом. Прямокутну вставку («пуслик», «пруслик») з вирізом для горловини, як і манжети («зап'ясники»), кроїли з окремого шматка полотна, оздоблювали вишивкою й пришивали до стану сорочки. Перед тим як пришивати «пуслик» та манжети, верхню частину пілок та нижню частину рукавів збирали («морщили») у дрібні складки на 8-10 ниток. Рукави на со-

рочках були довгими, широкими із ромбовидними вставками («ластками»). Розріз на сорочці робили ззаду[13]. На сорочках дівчат 12-15-річного віку та матерів-годувальниць глибокий (20-25 см) розріз робили на передній полі і застібували на металеві кнопки («патенти»). Обабіч нього вишивали три широкі (3 см) смуги, орнаментальна композиція вишивки яких повторювала орнамент на «пуслику». Під цими смугами вишивали вузеньку (0,5-1 см) смужку, внутрішню площину якої заповнювали дрібними геометричними фігурами.

Буденні сорочки королевських долинян декорувались вузькими орнаментальними смугами. Вишивали ручнопряденими вовняними та конопляними нитками («коциками»), сплетеними шнурками («суканками»), а з початку XX ст. ще й шовковими, срібними нитками, бісером, стрічками. Для вишивки жіночих сорочок королевських долинян кінця XIX – першої половини XX ст. було характерне поєднання багатьох технік. Найпоширенішою була низина («низь»), якою вишивали складні орнаментальні мотиви: ромби з прямими виступаючими кутами («кнєгиньковi ромбики»), ромби із загнутими під прямим кутом ріжками («пекурівки»), ряди із виступаючих зубчиків («ріжки»).

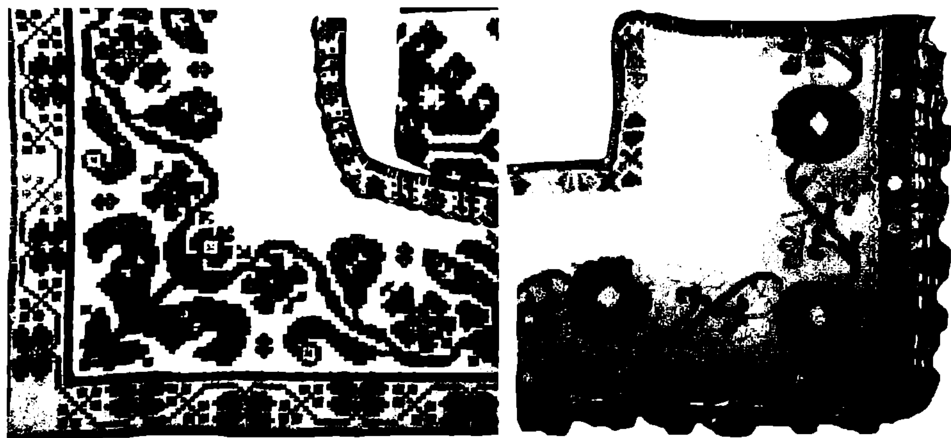

Рис. 5. Оздоблення вишивкою прямокутної вставки («пуслика») жіночих сорочок королевських долинян.

Найпишніше оздоблювали прямокутну вставку («пуслик»). Орнамент на неї наносився по всьому периметру рядочком («за шориком»). Це могла бути щільна вишивка стрічкового орнаменту або симетрична композиція як геометричного, так і рослинного орнаменту. Саму ж горловину оздоблювали вузенькою смужечкою («ошийником») з ламаних ліній («кривульок»), ромбиків, трикутників, що виконувались технікою «набирування», «косої гладі» та обмітувались петельним швом. Уже безпосередньо на сорочці «пуслик» оздоблювали багатим різнокольоровим мереживом.

[13] Висіцька Т.Ф. Велятино: [*історико-етнографічний* нарис]. Ужгород: Закарпаття, 2000. С. 231.

У 20-40-х рр. XX ст. контури прямокутного вирізу горловини оздоблювали рубцюванням. Інколи його оздоблювали облямівкою дрібного геометричного чи квітково-рослинного орнаменту[14],[15]. На рукавах вишивку розміщували по всій довжині. Верхню частину («плечики») декорували вишитими смугами геометризованого чи квітково-рослинного орнаменту, а манжети – вузькими смугами геометричного чи геометризованого квітково-рослинного орнаменту, рубцюванням та різноманітними швами. Посередині рукава вишивали поздовжній рядок ромбиків або квітів («партицю», «партичку»).

Характерною рисою вишивки королевських долинян було використання ниток різних кольорів. Для вишивок даного регіону характерні п'ять варіантів колориту. У першому домінували чорні барви з вкрапленнями жовтих, білих, синіх та рожевих, у другому – червоно-чорні з вкрапленнями жовтих, синіх, зелених, у третьому – синьо-коричнево-зелені кольори при відсутності чорного, у четвертому – коричневі з вкрапленнями синього, зеленого, червоного, жовтого, у п'ятому – жовто-зелено-фіолетові з вкрапленнями червоного та синього.

З 30-х рр. XX ст. у селах Хижа, Черна, Новоселиця поширились жіночі блузки («блузи», «свити») завдовжки 90-92 см. Шили їх із трьох піл фабричної квітчастої матерії. Прямокутний виріз горловини переходив у розріз, що застібувався на чотири ґудзики. Навколо вирізу горловини нашивали кокетку, декоровану червоними, жовтими атласними стрічками та фабричною червоною мережкою («чіпкою»). На рівні талії «блузу» оздоблювали червоною атласною стрічкою. Зустрічались стрічки, оздоблені вишивкою геометричних мотивів. Така стрічка імітувала пояс. У народі її називали «поясницею», «поперечницею». На передніх пілках, під «поясницею», пришивали дві маленькі кишені. Матерія на передніх пілках, спинці та у нижній частині рукавів збиралась у дрібні загинки («защипи»). Низ «блузи» та рукавів декорували чорною фабричною мережкою («чіпкою») та рожевою хвилястою стрічкою. До блузи підшивали широку спідницю («подолок»).

Поясним жіночим вбранням долинян Закарпаття у XIX – першій половині XX ст. були спідниці, фартухи та пояси. У різних районах у залежності від локальних відмінностей крою, матеріалу для виготовлення, способу оздоблення поясний одяг мав різні назви: спідниці – «фартухи», «подолоки», «свити», «сукні», «кабати», «сукмани»; фартухи – «плати», «приплати», «катрани», «шурци», «платяники»; пояси – «паси», «пасини», «перізки», «силянки», «окрайки», «тканки».

У XIX ст. спідниці та фартухи шили із домотканого конопляного чи лляного полотна, а на початку XX ст. – з фабричних тканин. Часто спідниці

---

[14] Коцан В. В. Іноетнічні запозичання та їх вплив на формування народного одягу долинян Мараморощини. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2008. Вип. 20. С. 190.

[15] Коцан В. В. Народний костюм румунського населення Закарпаття кінця XIX – початку XX ст. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Ужгород: Видавництво УжНУ «Ґоверла», 2008. Вип. 21. С. 146-147.

шили з одного, зігнутого навпіл по ширині шматка відбіленого полотна або кількох полотнищ. Між передніми пілками вставляли полотнище з іншої тканини, поверх якого одягали фартух. Зшиті полотнища призбирувалися зверху і пришивалися до пояса із зав'язками. У середині XIX ст. розріз робили спереду, а наприкінці XIX – на початку XX ст. – збоку. Кількість полотнищ залежала від призначення спідниці, місцевих традицій, соціального становища жінки. Заможні жінки одягали спідниці з п'яти-шести піл, у той час як бідніші шили їх значно вужчими. З появою фабричних матеріалів змінився й крій та оздоблення фартухів. Їх, як і спідниці, почали шити з атласу, ситцю, різнокольорових вовняних тканин. Іноді спідниці та фартухи шили із однотипних тканин. Святкові фартухи прикрашалися вишивкою. Стан жінки підперезували тканими або в'язаними поясами, орнамент, композиція та колорит яких завжди узгоджувались з іншими компонентами одягу. Молоді дівчата носили пояси яскравіших кольорів, багатше орнаментовані, а жінки похилого віку – значно скромніші.

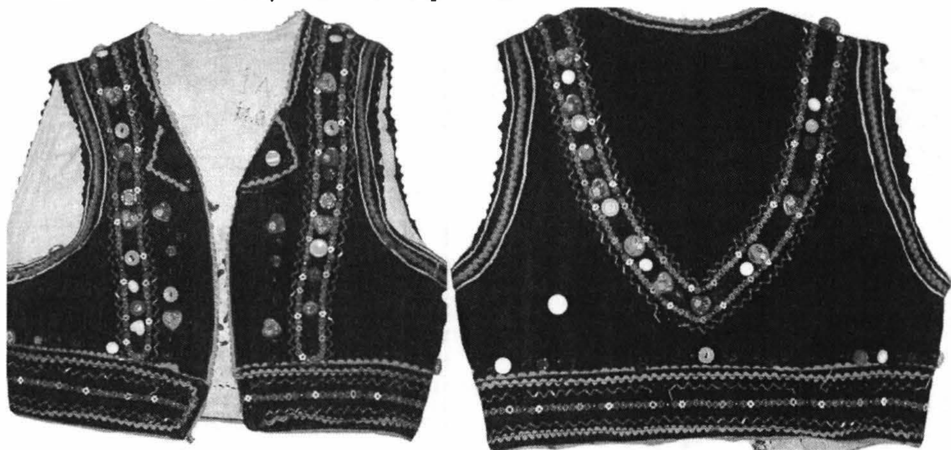

Рис. 6. Спідниця («подолок», «свита»). Село Хижа Виноградівського району. Домоткане полотно, вишивка. 30-ті рр. XX ст

У селах Хижа, Новоселиця, Черна Виноградівського району як у XIX, так і у першій половині XX ст. поверх сорочки жінки одягали спідницю («подолок», «свиту») з домотканого полотна. Розріз робили спереду, а на талії призбирували («морщили») у збірки на 9 ниток. Поверх «морщення» пришивали пояс, виготовлений з окремого шматка полотна. Наприкінці XIX – на початку XX ст. пояс оздоблювали одноколірною вишивкою геометричних орнаментів, виконаною техніками «пасування», «перебирання». З початку XX ст. вишивку на поясах почали поєднувати з мережкою та різнокольоровим гачкованням. У нижній частині спідниці вишивали стилізовані квіти поєднані у «орнамент-бігунець». Низ «подолка» оздоблювали гачкованим білим мереживом («чіпками з бибами», «ґорґолованими чіпками»). З початку XX ст. спідниці ще оздоблювали поперечними складками («гайтанами»), стрічками з вишивкою («жінор») або білою ажурною мережкою («стикилиш»).

Поверх спідниці одягали фартух («плат»). До кінця XIX ст. його шили з домотканого конопляного чи лляного полотна. Наприкінці XIX – на початку XX ст. почали використовувати різноманітні за якістю, кольором та оздобленням фабричні («англійовані») тканини, прикрашені мереживом та різнокольоровими шовковими стрічками («пантликами»). Декоративний ручний шов, а пізніше машинна строчка виконували технологічну функцію і водночас створювали художній ефект.

У XIX – на початку XX ст. жінки підперезувалися тканим поясом з фарбованих («фештувалованих») вовняних ниток червоного, зеленого чи коричневого кольорів. У селах Хижа, Новоселиця, Черна Виноградівського району пояси не набули широкого поширення. Уже наприкінці XIX ст. потреба у їх носінні зникає, оскільки до морщення верхньої частини спідниць пришивали широкі вишивані пояси.

У середині 20-х рр. XX ст. у селах Хижа, Новоселиця, Черна на Виноградівщині та в с. Велятино на Хустщині поширюються жіночі пояси, плетені на спеціальному станку із різнокольорового бісеру («пацьорок»). Їх довжина сягала до 1 м, а ширина – від 3 до 7 см. Зав'язували пояси спереду за допомогою двох-трьох ґудзиків («гомбиць») білого, синього, жовтого кольору та петель із плетених шнурочків. З однієї сторони пояси підшивали домотканим полотном. Найчастіше зустрічались пояси із рослинною орнаментикою у вигляді стилізованої галузки з квітів («косиць»), які обрамляли дрібними трикутниками та квадратиками[16]. У селах Гудя, Веряця, Теково Виноградівського району у 30-40-х рр. XX ст. побутували довгі (120-130 см), широкі (4-5 см) жіночі пояси, виготовлені із різнокольорового бісеру методом нанизування. До поздовжніх країв поясів пришивали стрічки («ленти») із бордової, черво

Рис. 7. Безрукавка («лайбик», «камізелька»). Село Хижа Виноградівського району. Оксамитова матерія, бісер, різнокольорові ґудзики, вишивка. 30-ті рр. XX ст.

[16] Характерні особливості та іноетнічні впливи в народному вбранні королевських долинян (села Хижа, Черна, Новоселиця Виноградівського району) кінця XIX – першої половини XX ст. Польові матеріали автора. Зошит № 6. 2010 р. С. 4.

ної, зеленої атласної матерії, за допомогою яких пояс зав'язувався збоку на талії. На відміну від плетених поясів, у нанизуваних переважали геометричні орнаменти. Найпоширенішою орнаментальною композицією виступали викладені в ряд ромби, внутрішню площину яких заповнювали розетами. Допоміжними орнаментальними мотивами були трикутники або «кривулі».

Плечовий одяг. У XIX – першій половині XX ст. у долинян Закарпаття побутували дві основні форми жіночого плечового одягу – з рукавами та без рукавів. Виготовляли їх з хутра, домотканого полотна, сукна чи фабричних тканин. Еволюція крою йшла від зшивання прямокутних шматків тканини до поступового додавання підкроєних деталей, які створювали одяг за фігурою людини й робили його зручнішим та різноманітнішим.

Специфіка плечового одягу долинян Закарпаття яскраво відображується в його регіональних особливостях. На початку 20-х рр. XX ст. масового поширення набувають різноманітні фабричні тканини, які використовували для пошиття безрукавок («камізельок», «лайбиків»), що одягались поверх сорочки.

На початку 30-х рр. XX ст. жіночий традиційний плечовий безрукавний одяг долинян почали оздоблювати бісером. Долинянки Виноградівського району поверх сорочки також одягали коротку (33-38 см), вузеньку безрукавку («лайбик», «камізельку»). Шили її з трьох піл чорної чи темно-коричневої оксамитової тканини («велюру») з глибокими рукавними проймами. До нижнього краю вирізу горловини пришивали клапани («завертки») трикутної форми, які імітували відкидний («закочений») комір. До нижньої частини «лайбика» пришивали «партицю», «поділ», «долішницю», контури якої оздоблювали декоративними різнокольоровими зубчиками, а її внутрішню площину – фабричними мережками («пантликами») червоного або рожевого кольорів, викладеними у формі хвилястих ліній. Такими мережками декорували й контури горловини, рукавних пройм та передніх пілок. Із виворітного боку «лайбик» підшивали домотканим полотном або фабричною матерією. Застібували безрукавку виготовленими вручну петлями та ґудзиками («вушками на гомби») або покупними металевими гачками («зачіпками», «капчами»). Характерною ознакою місцевих «лайбиків» було пишне оздоблення («сомбування») їх зовнішньої поверхні різними кольоровими стрічками («лєнтами»), металевими пластинами, бісером («пацьорками»), ґудзиками («гомбами»). Завдяки їм формувались як геометричні, так і рослинні орнаменти. Найхарактернішими мотивами орнаментальної композиції були одинарні або подвійні галузки різнокольорових квіток («пацьорковий ряд», «трондоли») з дрібного бісеру. На спині «трондоли» набирали вигляду видовженого трикутника. Обрамленням «пацьоркового ряду» виступали ламані лінії («кривулі») з видовженого стеклярусу білого, зеленого, синього кольорів та дрібного червоного бісеру. Внутрішню площину подвійних «пацьоркових рядів» заповнювали різними за формою та

розмірами ґудзиками («гомбами»)[17]. Подібні безрукавки зустрічались й у лемків Великоберезнянщини. До етнографічно розмежувальних рис відносимо розміри «лайбиків». Лемківські безрукавки набагато довші (70-78 см) за хижанські (33-38 см). На відміну від хижанських, лемківські безрукавки, крім бісеру, оздоблювали вишивкою рослинного характеру, виконаною технікою «гладь».

Верхній одягг долинян не вирізнявся різноманітністю. У XIX ст. єдиним верхнім одягом як жінок, так і чоловіків була гуня. Наприкінці XIX – на початку XX ст. поширились сукняні куртки («уйоші», «вуйоші»).

Жіночі гуні відрізнялись від чоловічих лише розмірами. Довжина жіночих гунь сягала від 60-62 до 95-100 см, а чоловічих – від 70-75 до 110-115 см. Поширеними були два варіанти крою долинянських гунь. В обох випадках стан гуні зшивали з двох пілок. При першому варіанті крою верхня пола, зігнута навпіл по довжині, формувала верхню частину стану та довгі (75-80 см) рукави. Поздовжні краї нижньої поли (150×60 см) загинались всередину, у результаті чого гуня не мала бічних швів, а її ширина по низу сягала 68-70 см. При другому варіанті крою гунь між верхньою і нижньою пілками як спереду, так і ззаду вшивали вузькі (25-30 см) пілки-вставки («поперечниці»).

Білі гуні з довгим ворсом («коцмами», «коцмолами») побутували у селах Хижа, Черна, Новоселиця Виноградівського району. Тут гуні ткали на кроснах або купляли готові. Навколо шиї та вздовж розрізу гуню обшивали, щоб не торочилась. Зав'язувалась гуня біля шиї двома білими вовняними шнурками («оцінками»). Гуні не промокали від дощу, вода стікала по «коцмолах». Найчастіше зустрічались гуні нижче колін[18],[19].

Наприкінці XIX – на початку XX ст. гуні поступово почали витіснятись куртками («уйошами», «вуйошами») з ущільненого домотканого сукна білого, сірого, чорного кольору. Жіночі та чоловічі «уйоші» мали однаковий крій. Їх кроїли з трьох піл: суцільної спинки та двох передніх пілок. Куртки мали вузенький стоячий комірець з чорного сукна, одну-дві пришивні кишені на передніх пілках. Передні поли «уйошів» не застібувались. Протягом перших десятиріч XX ст. крій та оздоблення сукняних курток вдосконалювались. Майже по всій території розселення долинян поширились «уйоші» міського крою, характерною особливістю яких були відкидний комір, декоративні пояски і клапани на спині та рукавах, застібування на два-три ґудзики, різноманітні декоративні нашивки з різнокольорового сукна.

Поряд із загальними особливостями сукняні куртки долинян Закарпаття мали і ряд специфічних рис, характерних для тієї чи іншої групи сіл.

---

[17] Бендас С. Монографія села Вел. Копані. Літературна неділя. Унгвар, 1943. Рочник III. С. 12.

[18] Характерні особливості та іноетнічні впливи в народному вбранні королевських долинян (села Хижа, Черна, Новоселиця Виноградівського району) кінця XIX – першої половини XX ст. Польові матеріали автора. Зошит № 6. 2010 р. С. 5.

[19] Грибанич І. Народний одяг українців сіл Хижа, Новоселиця, Черна Виноградівського району. Календар «Просвіти» на 1995 рік. Ужгород: МПП «Гражда», 1995. С. 185.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. у селах Хижа, Черна, Новоселиця Виноградівського району верхнім плечовим вбранням як жінок, так і чоловіків були сукняні куртки («уйоші», «москвичі»). Виготовляли їх з білого, рідше сірого сукна. Комір, поли, низ рукавів обрамляли темним фабричним сукном та плетеними шнурами («горголовками»)[20].

На початку 20-х рр. XX ст. у королевських долинян поширились куртки («уйоші», «беличі») з чорного оксамиту («велюру»), які уже наприкінці 20-х – на початку 30-х рр. повністю витіснили сукняні куртки. Крій «беличів» складався із шести піл: двох передніх та чотирьох задніх. Куртка мала відкидний («закочуваний») комір, довгі цільнокроєні рукави. На передніх пілках робили дві прорізні кишені («жеби»). У нижній частині спинки та на стику двох середніх пілок робили дві зустрічні складки («фавди», «фавдовий защип»). Відкидний комір, передні пілки, низ рукавів, подол піджака, контури кишень та «фавдового защипу» оздоблювали широкими (4-6 см) смужками чорного ягнячого хутра, обабіч якого нашивали різнокольорові декоративні ґудзики («гомби»). Такі куртки побутували й у сусідніх румунських повітах Сату Маре, Бая Маре та їх околицях. Румунські куртки виготовляли з чорного оксамиту, передні пілки та спинку оздоблювали різнокольоровими плетеними шнурочками («шнурівками»), вишивкою та різноманітними мережками[21],[22],[23].

Зачіски та головні убори. Однією з основних складових традиційного жіночого вбрання долинян Закарпаття були головні убори. На їх розвиток впливали соціально-економічні фактори, географічні та кліматичні умови, історичний розвиток річкових долин, світоглядні уявлення та традиції. Різноманітністю форм та елементів декору виділялись дівочі головні убори, характерною особливістю яких було те, що маківка голови завжди залишалась відкритою. Тому й форма головного убору мала вінкоподібний вигляд. Вінки завжди оздоблювали волічковими уплітками, намистинами, монетами, дзеркальцями, листками барвінку, штучними квітами. Великою різноманітністю форм і оздоблень відзначались весільні головні убори дівчат. Повсюдно у долинян заміжнім жінкам не можна було ходити з відкритою головою. Невід'ємною частиною головного убору заміжньої жінки у долинян були чепці та хустки. Протягом XIX – у першій половині XX ст. традиційні жіночі головні убори долинянок виявляли ряд локальних особливостей.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. у селах Хижа, Новоселиця, Черна Виноградівського району найпоширенішою дівочою зачіскою було заплі-

---

[20] Характерні особливості та іноетнічні впливи в народному вбранні королевських долинян (села Хижа, Черна, Новоселиця Виноградівського району) кінця XIX – першої половини XX ст. Польові матеріали автора. Зошит № 6. 2010 р. С. 5.

[21] Кожолянко Я. І. Буковинський традиційний одяг. Чернівці: Саскатун, 1994. С. 132.

[22] Костишина М.В. Український народний костюм Північної Буковини. Чернівці: Рута, 1996. С. 32.

[23] Федорчук О. С. Бісер в оздобленні Буковинської народної ноші: типологічні особливості (польові розвідки 2007-2008 рр.). Вісник харківської державної академії дизайну і мистецтв. 2009. № 8. С. 160.

тання волосся у дві коси, вплітаючи в них стрічки («пантлики», «волочки», «петянки») червоного, синього, білого, зеленого кольорів. Заміжні жінки заплітали волосся у широку косу, яку змащували маслом і викладали («вкладували») її на голові «шориком». Дівчата ходили у вінках, які виготовляли із дроту, обшитого полотном. Вінки оздоблювали різноколірним бісером, круглими дзеркальцями, квітами. До церкви та на свята дівчата одягали високі вінки, зроблені з товстої косиці. Такі самі вінки мали й одданиці[24],[25].

Заміжні жінки голову покривали хусткою («ширінкою», «англійкою») квадратної форми (76×76 см, 78×78 см), яку купували в «рондьошів». У молодих жінок вона була яскравого синього, блакитного, рожевого кольорів. Характерною їх особливістю є те, що краї хустки по периметру оздоблювались однотонною блакитною чи рожевою смугою («покрайницею»), а середину – рослинним орнаментом. Старші жінки одягали чорні, темно-червоні «ширінки» з рослинним орнаментом. Часто зображувались червоні яблука, сині сливи, грона винограду та зелене листя.

Прикраси. Яскравим та художньо-виразним доповненням до комплекту жіночого вбрання долинян виступали нашийні, нагрудні та вушні прикраси. Особливо виділялися нагрудні прикраси, що складалися з кількох компонентів, гармонійно поєднаних між собою. Найбільш простим і давнім способом виготовлення прикрас було нанизування. Від техніки нанизування («силяння») і виникла сама назва виробу – «силянка». Для повсякденного костюму призначалися вузькі, з простим узором «силянки», а святкові були широкими, орнамент їх був багатшим. Другий спосіб виготовлення прикрас з бісеру – ткання, яке нагадує просте полотняне переплетіння. Орнаментальна композиція складалась з геометричних та рослинних мотивів. У кольоровій гамі гармонійно поєднувались рожевий, блакитний, червоний, жовтий, білий кольори. Для фону найчастіше використовували білий бісер.

На початку 20-х рр. XX ст. у королевських долинян найпоширенішими були різнокольорові вузькі (2 см) бісерні силянки («баршун», «баршон»). Бісер нанизували на 3-9 бавовняних ниток. Орнаментальна композиція складалась із ромба з ріжками та скісного хреста, що послідовно чергувались. Завершувався «баршон» смужками із різнокольорового бісеру. Кінці смужок скручували у шнурочки, за допомогою яких прикрасу зав'язували на шиї. Зрідка до шнурочків пришивали кольорові стрічки («пантлики»). Силянки носили як дівчата, так і жінки старшого віку. Дівчата та молоді жінки у 30-40-х рр. XX ст. носили різнокольорові скляні намиста («пацьорки»). Вони являли собою 6-8 низок «пацьорок» із дутого скла («стеклярусу»), які зв'язували на кінцях. Першу низку робили із дрібних різнокольорових «пацьорок», другу – із дрібних та середніх, а інші – з великих, іноді подвій-

---

[24] Характерні особливості та іноетнічні впливи в народному вбранні королевських долинян (села Хижа, Черна, Новоселиця Виноградівського району) кінця XIX – першої половини XX ст. Польові матеріали автора. Зошит № 6. 2010 р. С. 6.

[25] Тарнай М. Щось про Гудю. Наш родный край. 1937. Рочник XV. Число 10. С. 190-191.

них. У кольоровій гамі переважав сріблястий, золотистий та зеленуватий кольори.

Взуття. У XIX – на початку XX ст. основним видом взуття долинянок Закарпаття були постоли («лапті», «бочкори»). Скрізь їх виготовляли з волової, кінської, рідше коров'ячої та свинячої шкіри. Для жіночих постолів бралася світліша шкіра, ніж для чоловічих. Розмір взуття скрізь визначався однаково – п'ядцю. Мірка для дорослої людини переважно становила ширину – п'ядь, у довжину – півтори. Процес виготовлення постолів був таким самим як у інших етнографічних груп українців Закарпаття[26]. Перш ніж одягнути постоли, ноги обвивали прямокутним шматком конопляного або сукняного полотна («онучами», «обуванцями», «фосеклями») і обмотували білими шнурками, мотузками («волоками», «надтоками») чи полотняними зав'язками («паворозами»), які проходили через чотири дірки («остроки») постолів. У 20-30-х рр. XX ст. почали плести вовняні шкарпетки («капці», «штримфлі») білого, сірого, чорного кольорів, які одягали як жінки, так і чоловіки.

Ще навіть у 20-40-х рр. XX ст. поширеним видом взуття у долинян були «дерев'янки» та «личаки» з кори дерева або з соломи. Улітку, випасаючи худобу, дерли кору з береста шириною десь у три пальці. Дерти треба було знизу від кореня догори. Здерту кору замочували у воду і прямо із сирої виплітали постоли («личаки»)[27].

Шите взуття у порівнянні із стягнутим характеризується складністю крою, різноманітністю конструктивних елементів, а у зв'язку з цим більшою міцністю і зручністю. Суттєвою рисою зшитого взуття є окремо викроєна підошва. У долинянок Закарпаття серед шитого взуття побутували чоботи («бокончі», «ранцоші») та черевики («топанки»). Для селян чоботи завжди були мірилом достатку, тому вони намагались придбати хоча б святкові. Чоботи готували у придане донькам, у деяких районах Закарпаття на весіллі зять дарував чоботи тещі. Однак далеко не у всіх верств населення чоботи мали широке побутування. І пояснювалось це не так поширеністю постолів чи личаків, як дороговизною чобіт. У бідніших сім'ях дуже часто на всіх була одна пара чобіт. Шили чоботи з добре виробленої чорної шкіри. Найкращою вважалась шкіра річних телят. Першим етапом у процесі виготовлення чобіт було зняття мірки. Від точності і правильності цієї операції в значній мірі залежали зручність у використанні, форма, зовнішній вигляд чобіт. Кожну деталь викроювали з окремої частини шкіри, розташовуючи її у певному положенні, щоб уникнути деформування готового виробу. Важливим було

---

[26] Горинь Г. Й. Шкіряні промисли західних областей України (друга половина XIX – початок XX ст.). К.: Наукова думка, 1986. С. 39-40.

[27] Звіт про відрядження наукових співробітників Закарпатського музею народної архітектури та побуту О. І. Годам та О. В. Мегели у села Плоске, Павлово, Родниківка та Родникова Гута Свалявського району. Архів Закарпатського музею народної архітектури та побуту. Ужгород: ЗМНАП, 1988. С. 4.

кріплення підошви. Оздоблення чобіт здійснювалось або одночасно з пошиттям, або по готовому виробу.

На початку XX ст. у всіх локально-територіальних груп долинян Закарпаття поширились так звані «чіжми з лубами», «закачувані», «ранцовані» чоботи». Вони виділялись дуже твердою халявою, яка у верхній частині була футрована, втроє складеною підкладкою з домотканого полотна. Нижня частина халяв («шийка») була м'якою, без підкладки. Форму халявам надавали у вогкому вигляді на дошці («правилі») з вбитими клинцями. Після цього зшивали разом з передком, твердим задником, підошвою і каблуком. Для зміцнення низу між устілкою і підошвою вставляли два металеві дроти. При ношенні такого чобота тверда частина халяви зсувалась на м'яку і лягала на передок[28].

Чоловічий одяг долинян Закарпаття за кроєм та оздобленням своїх складових більш-менш однаковий. У його основі були сорочки кількох різновидів, майже однаковий поясний одяг («гаті», «холошні», «череси»), плечовий («лайбик», «бунда», «пуслик», «жилет») та верхній плечовий («уйош», «гуня», «петек») одяг, взуття і головні убори.

Сорочки. Найдавнішим різновидом чоловічої сорочки з домотканого полотна у долинян Закарпаття була коротка сорочка, що у хлопців ледве сягала пупка, а в старших чоловіків – пояса. Шили такі сорочки з трьох пілок з вузьким стоячим коміpцем. З-поміж коротких сорочок виділялись широкі святкові чи весільні сорочки («лайдані») з дуже широкими рукавами, поширені в селах басейну річок Тересви, Тереблі, Ріки, Боржави.

Рис. 8. Чоловік у традиційному народному вбранні. Село Хижа Виноградівського району. Початок XX ст. Фото С. К. Маковського.

[28] Горинь Г. Й. Шкіряні промисли західних областей України (друга половина XIX – початок XX ст.). К.: Наукова думка, 1986. С. 39-40.

З кінця XIX – на початку XX ст. повсюдно у долинян Закарпаття набули поширення чоловічі сорочки з трьох піл, з вузьким стоячим коміром, неглибоким розрізом пазухи, відносно не широкими рукавами, збираними у плечиках та біля манжет. Протягом 20-30-х рр. XX ст. у долинян поширились чоловічі сорочки міського крою. Вони були не широкими, інколи навіть приталеними, довгими, нижче пояса і заправлялись у штани. Довгі вузькі рукави завершувались манжетами, глибокий розріз пазухи застібували ґудзиками, а виріз горловини завершували відкидним комірцем.

У селах Хижа, Черна, Новоселиця Виноградівського району у другій половині XIX – першій половині XX ст. основу чоловічого костюма складала довга (70-75 см) сорочка прямого крою, виготовлена з домотканого лляного полотна. Шили її з суцільного шматка полотна без плечових швів, з вузьким коміром-стійкою («плиці», «ошийником»), довгими, широкими, цільнокроєними рукавами з ромбовидною вставкою («кутиком», «ласкою»). Вишивкою геометризованих рослинних чи рослинних орнаментів реалістичних форм оздоблювали комір, плечову частину, манжети та низ сорочки. Допоміжним елементом оздоблення була в'язана мережка зі стебелевим швом на краях. У кольоровій гамі вишивки чоловічих сорочок виділялись чотири варіанти колориту з переважанням чорних, червоно-чорних, синьо-коричнево-зелених та коричневих барв.

Рис. 9. Чоловіча сорочка. Село Хижа Виноградівського району. Домоткане полотно, вишивка. 20-ті рр. XX ст.

З масовим поширенням по всій території Закарпаття у 20-30-х рр. XX ст. чоловічих сорочок, за кроєм наближених до міських, виокремити етноідентифікуючі ознаки та етнографічно розмежувальні риси стає неможливо. Повсюдно сорочки були не широкими чи відносно широкими, інколи навіть приталеними, довгими, нижче пояса і заправлялись у штани. Довгі вузькі рукави завершувались манжетами, глибокий розріз пазухи застібували ґудзиками, а до круглого вирізу горловини пришивали відкидний комір. Такі сорочки вишивались багатобарвним геометричним чи стилізованим орнаментом по уставках, що пришивались до комірця, розрізу пазухи і манжет.

Поясним вбранням долинян Закарпаття були літні конопляні чи лляні штани («гаті», «нагавиці») та зимові сукняні штани («холошні») білого, рідше чорного чи сірого кольорів. У другій половині XIX – першій половині XX ст. у тереблеріцьких долинян літні штани («гаті») шили з двох піл домотканого полотна, що із зовнішнього боку з'єднувалися ручним мереженим або машинним швом. Ширина однієї штанини мала відповідати довжині постолів. Штанини з'єднувались між собою за допомогою ромбовидно-

го чи квадратного «клина». Довжина гатей мала бути такою, щоб стряпки («ройти») злегка торкались поверхні постолів. На талії гаті закріплювалися за допомогою шнура («гачника»), сплетеного із 6-ти клочаних ниток, і втягнутого в «розпорку», утворену загинанням верхнього краю гатей. Низ штанин прикрашали вишивкою, виконаною білими нитками техніками «лічильна гладь», «низина», «вирізування». Наприкінці XIX – на початку XX ст. переважав геометричний орнамент у вигляді ромбів та скісних хрестів, що ритмічно повторювались, а з 20-х рр. XX ст. – рослинний у вигляді галузки з квіток та малих листочків. Крім вишивки, гаті оздоблювали декоративними швами, мережками («цірками») та стряпками. На деяких штанах над вишивкою робили 5-10 загинок («гайташиків»). Ґаті були досить широкими. Обвід штанини досягав 100-130 см. Такий тип штанів відносився до святкового, весільного одягу. У будні чоловіки носили штани без стряпок («ройтів»). Лише зрідка низ штанин оздоблювали «дірчастим» швом. Буденні штани носили на випуск, або прив'язували до ноги шкіряними мотузками («обуванками»), що продовжувались від постолів. Поверх гатей заможні чоловіки («газди») одягали фартух («плат») із домотканого або купованого темного полотна[29].

У селах Черна, Новоселиця, Хижа Виноградівського району та в їх околицях чоловіки одягали широкі «гаті» з трьох пілок білого домотканого полотна. Довжина «гатей» розрахована до щиколотки. Ширина однієї штанини сягала 100-130 см. З цього приводу Ю. Жаткович зазначав, що «гаті» «в південній смузі, особливо близького до угорців, дуже широкі, рямлені, стряпкасті і такі короткі, що коліна видно, і тому їх «чорноколінниками» прозивають». У поясі штани кріпились втягнутим в широкий рубець («загинку») шнурком («гачником»), сплетеним вручну із різнокольорових ниток, рідше повісма або «миканиці». Нижню частину «гатей» оздоблювали вишивкою, викладеною у дві орнаментальні смуги («портиси», «ланцюжки», «віночки»). «Ланцюжки» шириною 3-4 см розміщували по низу штанин. Вони мали вигляд стилізованої галузки з квіток, стебел та листочків. Під «ланцюжком» вишивали стрічку («доріжку», «шнурочок») з трикутників, ромбів, простих швів. На відстані 35-45 см від «ланцюжка» вишивали ще одну вузьку (1 см) смугу («портис»), яка складалась з дрібних різнокольорових ромбиків. Святкові штани жонатих чоловіків та чоловіків старшого віку між «портисом» та «ланцюжком»

Рис. 10. Чоловічі шатни («гаті»). Село Новоселиця Виноградівського району. Домоткане полотно, вишивка. 20-ті рр. XX ст.

[29] Характерні особливості та іноетнічні впливи в народному вбранні королевських долинян (села Хижа, Черна, Новоселиця Виноградівського району) кінця XIX – першої половини XX ст. Польові матеріали автора. Зошит № 6. 2010 р. С. 7.

декорували горизонтальними загинками («защипами»), хлопчачі та парубочі – вузькою (2-3 см) смужкою («красицьов») із червоної фабричної матерії, на яку нашивали мережку («чіпку») ручної роботи або фабричного виробництва. Внизу штанини оздоблювали бахромою («стряпками», «білими ройтами»)[30].

У холодний період літа чи весни поверх гатей одягали штани з цупкого домотканого клочаного полотна, а зимою – білі сукняні штани («холошні»). Штанини зшивались з 2-х піл або ж із однієї з «клином». Довжина «холошнів» мала бути такою, щоб їх нижні кінці торкалися постолів. Прикріплювалися штанини до широкого пасу, що утворював задню спинку. Укріплювали холошні шкіряним поясом («ременем») в одну пряжку. Для втягування ременя в штани спереду робили два прорізи, поруч з якими вшивалися дві кишені. На деяких холошнях ззаду, з правого боку, був розріз для кишені, що пришивалась із внутрішнього боку. З'єднувальні шви оздоблювали чорними або темно-синіми полотняними смужками. Обкати штанин обробляли машинним швом. Повсякденні штани були білими або фарбувались («дубились») у відварі кори вільхи.

Майже повсюдно у долинян в XIX – у першій половині XX ст. у комплект чоловічого вбрання входив шкіряний пояс («черес») на три-чотири пряжки. Виготовляли його з обробленої («варжованої») волової шкіри. Найчастіше зустрічались жовто-коричневі пояси. Ширина пояса сягала 25-30 см, а довжина повинна була опоясувати власника череса. Крій та оздоблення долинянських «чересів» схожі до гуцульських «римінів»[31]. Наприкінці 30-х рр. XX ст. у селах Хижа, Новоселиця, Черна Виноградівського району чоловіки почали носити святкові шкіряні пояси («риміні»), зовнішню поверхню яких оздоблювали дрібним різнокольоровим бісером. Орнамент мав вигляд стилізованої галузки з квіток, стебел та листочків. Обрамляючу функцію виконували дрібні трикутники. Такі пояси носили молоді хлопці на великі свята. Застібувались вони за допомогою металевої застібки («капчі»).

Плечовий одяг. У XIX – першій половині XX ст. у долинян Закарпаття побутував чоловічий плечовий безрукавний одяг з домотканого полотна, хутра, сукна та фабричних матерій. На відміну від жіночого, чоловічий плечовий одяг не виділяється великою різноманітністю, менше збережений. Специфіка плечового одягу долинян яскраво відображається в його регіональних особливостях. Для тієї чи іншої локально-територіальної групи долинян характерним був плечовий одяг, виготовлений з різних матеріалів. У XIX – на початку XX ст. у долинян побутували чоловічі безрукавки з відбіленого домотканого полотна. Найтиповіші взірці збереглись у боржавських і королевських долинян та у с. Велятино Хустського району. Тут були поши-

---

30 Там само. С. 8.

31 Содомора Х. Типологія металевих прикрас та шкіряних доповнень до традиційного чоловічого одягу в Українських Карпатах кінця XIX – початку XX ст. Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. 2009. № 11. С. 129.

рені святкові чоловічі безрукавки («лайбики») з трьох піл вибіленого лляного домотканого полотна. Передні пілки мали дві прорізні кишені та трикутну нижню частину. Застібувалась безрукавка на 5-6 білих ґудзиків. Передні пілки місцевих «лайбиків» оздоблювали вишивкою, виконаною техніками «низина», «вирізування» та «обмітування». Орнаментальна композиція складалась із ромбів та восьмикутник зірок («звізд», «зорь»). Оздоблені лайбики чоловіки одягали на весілля та великі свята поверх сорочки.

Верхній одяг. У XIX – першій половині XX ст. чоловічим, як і жіночим, верхнім одягом були гуні та сукняні куртки («уйоші», «вуйоші», «реклики»). Чоловічі гуні від жіночих відрізнялись лише розмірами, вони були довшими за жіночі.

Зачіски і головні убори. Наприкінці XIX – на початку XX ст. старші чоловіки носили довге волосся, лише трохи підрізаючи його. Воно мало сягати до плечей. Молоді чоловіки та парубки підстригались коротко. Розчісували волосся гребінцем з волових рогів, роблячи проділ посередині голови. Від проділу волосся чесали вліво і вправо, закладаючи за вуха[32].

У другій половині XIX – першій половині XX ст. традиційним літнім чоловічим головним убором долинян був чорний, сірий, темно-синій чи зелений фетровий капелюх («клебаня», «крисаня»). Капелюхи оздоблювали пір'ям тетерева («гатки»), гірського орла, сойки, пучками («дудочками») з шерсті дикого кабана. Легіні прикрашали шапки квіткою («розмарінком»), на яку нав'язували китички із вовняних кольорових ниток. У селах Хижа, Черна, Новоселиця Виноградівського району фетрові капелюхи («крейти») оздоблювали квітами, фарбованою різнокольоровою травою («павою»), оксамитом («баршуном»). Дівчата робили хлопцям прикраси із бісеру («трондоли»), які чіпляли на правий бік капелюха».

Улітку, крім «крисань», долиняни одягали солом'яні шапки («соломнянки»). Плели їх жінки із житньої соломи, яка після пропарювання у гарячій воді ставала еластичною і піддавалась плетінню. Щоб капелюхи довго носились, їх «засмолювали», тобто опускали у гарячу смолу. Засмолена «соломнянка» вагою до 2 кг не промокала, була теплішою[33].

Взимку чоловіки на голову одягали шапку («кучму», «ковпак», «ушанку») зі шкіри білих або чорних молодих ягнят, козенят.

Взуття. У XIX – на початку XX ст. традиційним видом чоловічого взуття долинян Закарпаття були постоли з твердої волової шкіри. Їх крій та моріщення такі ж, як і жіночих. Перед постолів був заокруглений, стягнутий ремінцем вздовж великого пальця. На ноги одягали прямокутні шматки домотканого полотна («капці», «платянки»). Зимою на ноги навивали сукняні

[32] Щоденник етнографічної практики студентки 1-го курсу історичного факультету УжНУ Д. В. Андрійцьо, проведеної у с. Нижнє Селище Хустського району. Архів лабораторії етнології, фольклористики та краєзнавства Ужгородського національного університету.

[33] Ілько В. І. Закарпатське село на початку XX ст. (1990-1919 рр.). Львів: Видавництво Львівського університету, 1973. С. 123.

онучі. Прив'язували постоли до ніг шкіряними мотузками («обуванками»). Інколи на постоли наносили тиснений орнамент[34].

Улітку часто ходили босими. Наприкінці 20-х рр. XX ст. у долинян Закарпаття поширились довбані «дерев'яники», що виготовлялись з суцільного шматка дерева. Часто дерев'яники носили протягом цілого року, оскільки вони довго носились, але були не зручними. Про ходіння у дерев'яниках селяни говорили: «От деревляникув дуже знали быти мозолі». У 40-х рр. XX ст. форма дерев'яників удосконалилась. До дерев'яної підошви пришивали шкіру або домоткане сукно. Такий вид взуття був значно зручнішим[35],[36].

У 20-40-х рр. XX ст. хлопці («легіні»), молоді і старші чоловіки у святкові дні одягали шкіряні чоботи («чижми») з фарбованої у чорний колір шкіри. Чоботи шили майстри («чізмарі»). За кроєм та оздобленням вони були однакові по всьому Закарпаттю. Для виготовлення чобіт знімали з ноги мірки, за якими робили колодку. Найкращою сировиною для виготовлення чобіт вважалась кінська шкіра, найгіршою – свиняча, бо вона пропускала воду і швидко розмокала, взимку мерзли ноги. Гострим ножем викроювали зі шкіри верхню частину чобіт, розмочували її у воді і прибивали до колодки. Коли шкіра висихала, її знімали з колодки й пришивали до неї підошву. Для пошиття чоботар використовував велику голку («шило»), якою проколював дірочки. При зшиванні деталей чобіт використовувались міцні просмолені нитки («дратва»). Коли підошва вже пришита, приступали до формування задньої частини («п'яти», «шарок») та каблука. Халяви з внутрішнього боку підшивались домотканим полотном. Зверху чоботи оздоблювали сплетеними у «косичку» ремінцями, закрученими по спіралі. До чобіт більш горді легіні прикріплювали шпори («шаркантьови»), щоб за ними дзвеніло. До верхньої частини халяв пришивали шкіряну петлю («вушко»), за допомогою якої чоботи вішали на жердку[37].

Доповнення до одягу. Здавна суттєвим доповнюючим компонентом щоденного і святкового одягу долинян були сумки. На відміну від гуцульських, долинянські бесаги шили не з клітчастого, а з однотонного білого домотканого полотна. З нього виготовляли різноманітні за формою і величиною перекидні сумки господарського призначення, великі («чередарські») і малі (дитячі) «тайстри» та чоловічі «тайстрини». У селах долини р. Тереблі побутували сакви («бесаги») для перенесення на плечах різних вантажів.

---

[34] Патрус-Карпатський А. М. Нове у побуті та культурі гірського села. Нартодна творчість та етнографія. 1966. № 2. С. 94.

[35] Традиційне народне вбрання, народні ремесла та промисли, фольклор боржавських та іршавських долинян (села Довге, Кушниця, Імстичево, Білки, Осій, Ільниця, Малий та Великий Раковець Іршавського району та с. Керецьки Свалявського району) кінця XIX – першої половини XX ст. Польові матеріали автора. Зошит № 1. 2000, 2009-2010 рр. 44 с.

[36] Піцура Т. Архаїчні назви взуття в українських карпатських говорах. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Філологія. Ужгород: Говерла, 2008. Вип. 18. С. 75.

[37] Твоя країна – Україна: Енциклопедія українського народознавства / [уклад. Н. Д. Кусайкіна]. Харків: ВД «Школа», 2009. С. 430.

Як «бесаги», так і великі тайстри використовувалися для перенесення їжі та інших речей на велику відстань від дому: на роботу або в поле. Малі дитячі тайстрини використовувались як шкільні сумки для зошитів, книжок та іншого шкільного приладдя. Чоловічі тайстрини були теж невеликі, білого кольору, інколи з вишитими мотивами і закривались перекидною частиною полотна. У цих тайстринах старші чоловіки носили люльку («піпу»), кресало, ніж та цілий ряд інших предметів необхідних чоловікові у роботі.

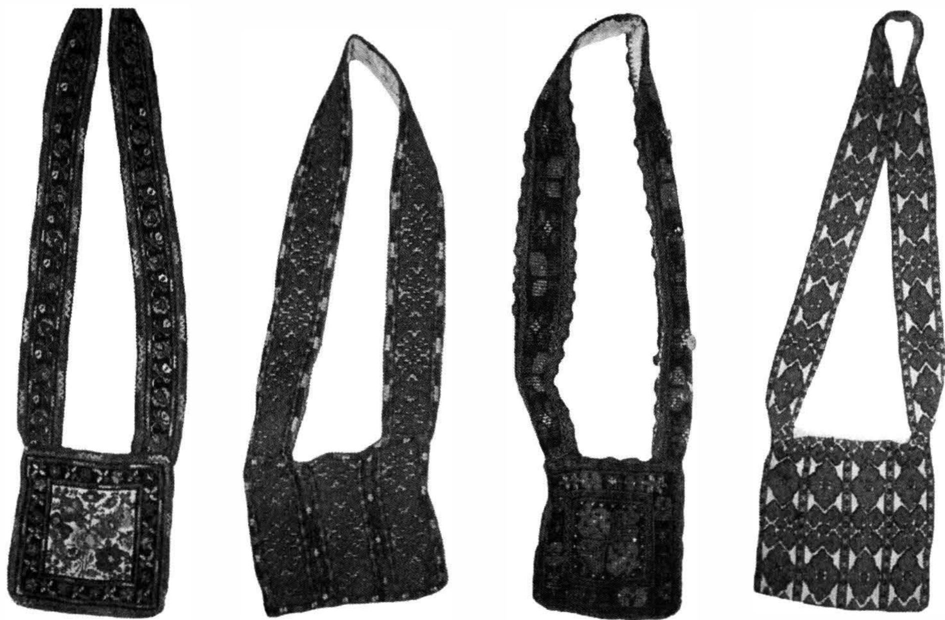

Рис. 11. Чоловічі сумки («тайстри»). Села Хижа, Черна, Новоселиця Виноградівського району. Домоткане полотно, вишивка. 20-ті рр. XX ст.

Наприкінці XIX – першій половині XX ст. у селах Хижа, Черна, Новоселиця Виноградівського району обов'язковим атрибутом чоловічого народного вбрання була маленька сумка («тайстра») з домотканого полотна. До неї пришивали довгий (1 м) поясок, який перекидали через плече. «Тайстру» оздоблювали яскравим тканим або вишиваним орнаментом. Посередині пояска вишивали ромби, обрамлені вузькими смугами («партичками») та мережками («чіпками»). На деяких сумках по краях поясків вишивали стилізовану галузку з квітів, бутонів, стебел та листочків. Такий же орнамент наносили по краях самої тайстрини. Посередині ж вишивали великі в стилізовано-рослинні композиції, обрамлені ромбами, трикутниками чи хрестами. Такі сумки носили, одягаючи через плече («під мишку»). Чоловіки у тайстрі носили люльку, тютюн, сигарети, носову хустку, кресало і т. ін.

Отже, основні територіальні особливості традиційного народного одягу долинян сформувались у першій половині XIX ст. Протягом другої половини XIX – початку XX ст. вони розвинулись у місцеві (локальні) комплекси, у тому числі королевський.

Не дивлячись на поширення кількох комплексів народного строю та значну кількість місцевих локальних особливостей, традиційний народний одяг долинян Закарпаття характеризується типологічною єдністю. Помітні зміни у крої та оздобленні того чи іншого компоненту вбрання відбувались наприкінці XIX – на початку XX ст. У 20-40-х рр. XX ст. помітними стають впливи міської моди.

Література

Антонович Є. А. Декоративно-прикладне мистецтво: посібник: [для студ. вищ. навч. закл] / Є. А. Антонович, Р. В. Захарчук-Чугай, М. Є. Станкевич. Львів: Світ, 1992. 272 с.

Бендас С. Монографія села Вел. Копані. Літературна неділя. Унгвар, 1943. Рочник III. С. 12.

Білецька В. Українські сорочки, їх типи, еволюція і орнаментація. Матеріали до українсько-руської етнології й антропології / Наукове товариство ім. Т. Шевченка. Львів, 1929. Т. XXI-XXII. С. 43-109.

Висіцька Т. Ф. Велятино: [історико-етнографічний нарис]. Ужгород: Закарпаття, 2000. 436 с.

Горинь Г. Й. Шкіряні промисли західних областей України (друга половина XIX – початок XX ст.). К.: Наукова думка, 1986. 96 с.

Грибанич І. Народний одяг українців сіл Хижа, Новоселиця, Черна Виноградівського району. Календар «Просвіти» на 1995 рік. Ужгород: МГП «Гражда», 1995. С. 185-186.

Дивко К. Художнє ткацтво і вишивка с. Велика Уголька Тячівського району: реферат. Архів лабораторії етнології фольклористики та краєзнавства Ужгородського національного університету. Ужгород: УжДУ, 1968. 17 с.

Звіт про відрядження наукових співробітників Закарпатського музею народної архітектури та побуту О. І. Ґодам та О. В. Мегели у села Плоске, Павлово, Родниківка та Родникова Гута Свалявського району. Архів Закарпатського музею народної архітектури та побуту. Ужгород: ЗМНАП, 1988. 11 с.

Ілько В. І. Закарпатське село на початку XX ст. (1990-1919 рр.). Львів: Видавництво Львівського університету, 1973. 180 с.

Кожолянко Я. І. Буковинський традиційний одяг. Чернівці: Саскатун, 1994. 262 с.: іл.

Коломиец И. Г. Социально-экономическое отношение и общественное движение в Закарпатье во второй половине XIX ст. Томск: Издательство Томского ун-та, 1962. Т. II. 358 с.

Костишина М. В. Український народний костюм Північної Буковини. Чернівці: Рута, 1996. 192 с.

Коцан В. В. «А льон цвіте синьо-синьо» (план-сценарій етнографічного дійства) / В. В. Коцан, Е. А. Чанцева, К. Й. Лошак. Архів Закарпатського музею народної архітектури та побуту. Ужгород: ЗМНАП, 2009. 6 с.

Коцан В. В. Іноетнічні запозичання та їх вплив на формування народного одягу долинян Мараморощини. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Ужгород: Видавництво УжНУ «Ґоверла», 2008. Вип. 20. С. 188-198.

Коцан В. В. Народний костюм румунського населення Закарпаття кінця XIX – початку XX ст. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Ужгород: Видавництво УжНУ «Ґоверла», 2008. Вип. 21. С. 144-154.

Коцан В. В. Народний одяг українців пониззя р. Тереблі кінця XIX – першої половини XX ст. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Ужгород: Видавництво УжНУ «Ґоверла», 2007. Вип. 19. С. 118-127.

Патрус-Карпатський А. М. Нове у побуті та культурі гірського села. Народна творчість та етнографія. 1966. № 2. С. 93-95.

Піцура Т. Архаїчні назви взуття в українських карпатських говорах. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Філологія. Ужгород: Ґоверла, 2008. Вип. 18. С. 75-80.

Рыбаков Б. А. Ремесло древней Руси. М.: Изд-во Академия Наук СССР, 1948. 321 с.

Симоненко И. Ф. Быт населения Закарпатской области (по материалам экспедиции 1945-1947 гг.). Советская этнография. 1948. № 1. С. 63-89.

Содомора Х. Типологія металевих прикрас та шкіряних доповнень до традиційного чоловічого одягу в Українських Карпатах кінця XIX – початку XX ст. Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. 2009. № 11. С. 121-133.

Тарнай М. Щось про Гудю. Наш родный край. 1937. Рочник XV. Число 10. С. 190-191.

Твоя країна – Україна: Енциклопедія українського народознавства / [уклад. Н. Д. Кусайкіна]. Харків: ВД «Школа», 2009. 496 с.: іл.

Тиводар М. П. Етнографія Закарпаття: Історико-етнографічний нарис. Ужгород: Гражда, 2011. 416 с.: іл.

Традиційне народне вбрання, народні ремесла та промисли, фольклор боржавських та іршавських долинян (села Довге, Кушниця, Імстичево, Білки, Осій, Ільниця, Малий та Великий Раковець Іршавського району та с. Керецьки Свалявського району) кінця XIX – першої половини XX ст. Польові матеріали автора. Зошит № 1. 2000, 2009-2010 рр. 44 с.

Федорчук О. С. Бісер в оздобленні Буковинської народної ноші: типологічні особливості (польові розвідки 2007-2008 рр.). Вісник харківської державної академії дизайну і мистецтв. 2009. № 8. С. 149-162.

Характерні особливості та іноетнічні впливи в народному вбранні королевських долинян (села Хижа, Черна, Новоселиця Виноградівського району) кінця XIX – першої половини XX ст. Польові матеріали автора.

Зошит № 6. 2010 р. 10 с.
Шульга І. Г. Соціально-економічні відносини і класова боротьба на Закарпатті в кінці XVIII – першій половині XIX ст. Львів: В-во Львів. у-ту, 1965. 319 с.
Щоденник етнографічної практики студентки 1-го курсу історичного факультету УжНУ Д. В. Андрійцьо, проведеної у с. Нижнє Селище Хустського району. Архів лабораторії етнології, фольклористики та краєзнавства Ужгородського національного університету.

Українська антропонімія в загальноєвропейському контексті[1]

Світлана Пахомова / Svitlana Pakhomova

Antroponimia ucraineană în contextul pan-european. *Articolul evidențiază particularitățile tipologice și specifce ale antroponimiei ucrainene. Este evidențiat rolul antroponimelor în sistemele terminologice. Sunt descrise normele de utilizare a patronimului în limba ucraineană modernă. Autorul discută cu susținătorii punctului de vedere privind necesitatea eliminării patronimicului din documentele oficiale ale ucrainenilor. Pe baza diferitelor argumente, în articol, este argumentată poziția despre faptul că patronimul este rezultatul dezvoltării propriului sistem antropologic și nu al influenței limbii ruse.*

The Ukrainian Anthroponymy in European Context. *The article covers the typological and specific features of the Ukrainian anthroponymy. The role of anthroponyms in terminological systems is highlighted. The rules of use of the name in the modern Ukrainian language are described. The author discusses with the supporters of the removal of the patronymic name from official documents of Ukrainians. Based on various arguments, the author argues that the patronymic is the result of the development of its own anthroposystem, and not the influence of the Russian language.*

Cuvinte cheie: *termeni cu componentă antroponimică, patronim, formulă antroponimică, norma antroponimică.*

Keywords: *terms with anthroponymic component, patronymic, anthroponymic formula, anthroponymic norm.*

Антропонімна лексика виконує в мові важливу функцію – номінації, індивідуалізації й ідентифікації денотата. Водночас вона є важливим словотвірним ресурсом, що виявляється в значних можливостях твірних основ власних назв осіб продукувати: загальну лексику (макінтош, галіфе, сілует, рентген, дизель, джоуль, ньютон, ампер, кольт, маузер, наган, браунінг, вінчестер, монтекристо, калашніков, кравчучка, толстовка тощо); фразеологізми (не вмер Данило – болячка задавила; Кузьма Дем'яну рідний Федір; на тобі, Гавриле, що мені не миле; парочка – Мартин і Одарочка); наукові терміни різних галузей.

Зокрема, значну частину спеціальної лексики становлять медичні терміни з антропонімічних компонентом, які вживаються в різних євро-

[1] Text je súčasťou riešenia grantovéhom projektu MŠ SR KEGA č. 004PU-4/2017, *Latinsko-slovensko-poľská anatomická terminológia ako moderná lexikografická príručka v profesijnom vzdelávaní.*

пейських і світових мовах. Передусім це клінічні терміни – назви хвороб, симптомів, синдромів за іменем лікарів, які відкрили хворобу або метод її лікування: хвороба Боткіна, хвороба Крістмаса, хвороба Леттерера-Сиве, Геркулеса хвороба, Аддисонова хвороба, Базедова хвороба, хвороба Бехтерева, хвороба Шагаса, хвороба Паркінсона, синдром Клода Бернара, синдром Дегоса, синдром Рейно, симптом Бельського, синдром Філатова, набряк Квінке, метод Образцова, метод Фіка тощо; анатомічні терміни: Врісберга хрящ, Гете кістка, Ґольджі клітини, Грубера зв'язка, Лушки мигдалина, Морганієв шлуночок, Руже оболонка, Рюнша м'яз, Шарнєєво волокно, Пєхліна залоза; фармакологічні терміни: мікстура Бехтерева, мазь Вишневського, мазь Вількінсонова, Ґлауберова сіль, розчин Люголя, бальзам Шостаковського та ін.

Але найактивніше власні особові імена виступають мотивантом для назв інших ономастичних класів: топонімів (передусім ойконімів – Іванівці, Станіслав, Дрогобич, Дубриничі, Ярославль, Борислав, Кропивницький та ін.) та антропонімів різних категорій –прізвищ, андронімів, імен по батькові.

Останніми роками в українському суспільстві точиться дискусія щодо імен по батькові. Зокрема, поширюється думка про те, що ім'я по батькові внесено в українську антропонімію ззовні, що це прояв російського впливу на українську антропонімію. Прихильники такого погляду користуються такими аргументами: по-перше, тому що назва по батькові є в росіян, це мовляв радянський рудимент, від якого треба позбавитися; по друге, до приєднання до Радянського Союзу в паспортах у громадян Західної України не було запису імені по батькові; по-третє, по селах людей не називали по батькові.

Якщо коротко реагувати на ці аргументи то, по-перше, росіяни мають не тільки по батькові, але ще ім'я і прізвище, та невже на цій же підставі українцям варто відмовитися і від цих антропонімів? По-друге, українські землі протягом історії входили до складу різних державних утворень, де діяли усталені там відповідні антропонімічні норми. По-третє, як і інші антропонімічні одиниці, ім'я по батькові має певні закономірності у використанні, які пов'язані зі стилем мовлення, ситуацією і т. д. Ми ж говоримо про присутність чи неприсутність патронімічної назви з суфіксом *-ич* у складі офіційного іменування українців. Що ж стосується діалектної ономастики, то в різних регіонах України патронімічна назва утворюється за допомогою різних суфіксів, не тільки -ич/-ович, але й *-ко, -ок, -енко, -ик, -чик, -ак, -чак, -ук, -чук, -ець, -инець, -ів, -еня* та ін.

Аналіз тих статей, де формулюється позиція про запозиченість імені по батькові, дозволяє помітити, що їх автори, як правило, посилаються на окремі вислови відомих українських письменників. Наприклад, згадують Юрія Яновського, який у листі М. Хвильовому писав: «Дорогий товаришу Миколо (не вживаю отчества, бо воно в українців чуже й недоцільне. Воно повелося з часів «тішайшого царя», з часів Петра І...»[2]. Однак протилеж-

[2] Медвідь-Пахомова С. М. Опозиція «своє/чуже» в дзеркалі антропосистеми //Linguistica

ні за змістом судження таких само авторитетних співвітчизників вони не наводять. Дозволимо собі нагадати фрагмент одного з приватних листів П. О. Куліша: «Високоповажний добродію Михайло… та й не знаю, як Вас величати по отчеству; а в нас, у Русі, ще й за боянівських часів вич значило чоловіка значного»[3].

Прибічники скасування імені по батькові посилаються на європейську традицію. Але ж Європа є різноманітною в різних проявах, у тому числі й у сфері власних імен. Зокрема, дотепер в офіційному іменуванні ісландців немає прізвища, вони користуються формулою особове ім'я + назва по батькові і дуже гордяться власною своєрідністю. У паспортах заміжніх угорок відсутнє особове ім'я – наводиться лише похідне від прізвища і власного імені чоловіка. У болгар в офіційній назві присутнє ім'я по батькові, оформлене суфіксом ов, у заміжніх болгарок змінюється не лише прізвище за чоловіком, але й патронімічна назва.

Ми переконані, що при вирішенні дискусійних проблем потрібно спиратися на різні за походженням і обсягом джерела, а тому спробуємо розглянути вказане питання, враховуючи різні аргументи.

1. Якщо визнавати Київ центром України, а державу Київська Русь її історичною попередницею, то не можна не звертати увагу на тогочасний антропонімічний узус та традиції іменування особи, зафіксовані в пам'ятках домонгольського періоду: у літописній «Повісті временних літ», у «Слові о полку Ігоревім», у графіті Софії Київської, у київському героїчному епосі. Незважаючи на те, що складені іменування в текстах згаданих джерел перебувають на периферії антропосистеми, усе ж переважає між ними дволексемна формула особове ім'я + патронім: Гурята Роговичь [ИЛ, 224, 1096], Бѣловолодъ Просовичь [ИЛ, 645, 1185], Добрыня Судиславичь [Туп., 129, 1186], Завидъ Дмитровичь [Туп., 154, 1128], Всеславъ Микоуличь [ИЛ, 620, 1180], Полюдь Къснятиничь [Туп., 313, 1140], Иванъ Жирославичь [ИЛ, 191, 1078], Мьстиславъ Давыдовичь [ИЛ, 655, 1187], Кснятинъ Сѣрославичь [ИЛ, 509, 1160], Фома Ратиборичь [ИЛ, 284, 1116], Василько Ярополчичь [ИЛ, 525, 1165], Володимерко Володаревичь [ИЛ, 308, 1141]. А обов'язковим компонентом трилексемних антропоформул також був патронім: Станислава Доброго Тудъковича [ИЛ, 298, 1136], Иванъ Ростиславичь, рекомыи Берладникъ [ИЛ, 519, 1162], Стополкъ Гюргевичь Туровьскии [ИЛ, 521, 1162], Стослава Всеволодича Черниговського [ИЛ, 571, 1174], сь Ярославомь со Изяславичемь с Кыевськимь [ИЛ, 579, 1174], Всеволодъ Мьстиславичь Кыевскыи [ИЛ, 741, 1224]. Відтопонімні назви у складі наведених іменувань виразно промовляють самі за себе. В усіх староукраїнських пам'ятках, датованих періодом до впливу Московської Русі, складені іменування з патронімом на -ич/-ович у кількісному плані переважають над іншими антропоформулами.

---

slavica: Ювілейний збірник на пошану Ірини Михайлівни Железняк. Київ: Кий, 2002. С. 96-103.

[3] Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані / підред. Ю. Луцького; передм. Ю. Шевельова. Нью-Йорк; Торонто: Укр. вільна акад. наук у США, 1984. С. 283.

2. Дослідження антропонімійно насичених староукраїнських пам'яток пізнішого періоду з теренів, які не входили до територій впливу Московської Русі, підтверджує, що патроніми на -ич були типовим засобом ідентифікації українців і, на відміну від аналогічних російських іменувань, не мали соціально-майнових обмежень при називанні особи. В українських документах високий статус особи виражався її ідентифікацією трикомпонентними формулами. Це також промовляє на користь незапозиченості таких іменувань, адже в різних мовах антропонімічні форми, що були вживані серед аристократії, з часом поширювалися на все населення. Л. Т. Масенко належить до тих, хто вважає сучасну офіційну формулу іменування особи результатом російського впливу на Лівобережну Україну[4]. Звернімо увагу на найзахідніші землі України – на Закарпаття та Гуцульщину. Авторитетний знавець закарпатської антропонімії П. П. Чучка писав, що в допрізвищевий період (в середині XVI та в XVII ст.) іменування з суфіксом -ович по Закарпаттю сягали 40, а в деяких верховинських селах навіть 50 відсотків додаткових до імені назв[5]. Дослідниця гуцульської історичної антропонімії Б. Б. Близнюк, говорячи про XV-XVI ст., відзначає, що «найбільш поширеною на Гуцульщині в досліджуваний період виступає модель християнське ім'я+ патронім на *-ович (-евич)*»[6].

Наше дослідження староукраїнських писемних пам'яток переконує, що на різних теренах України упродовж значного історичного періоду формули з патронімічною назвою на -ич, у тому числі й трикомпонентні, належали до найуживаніших[7], наприклад: Иванъ Мискевич Крупчанка (АКЖ, 1583-1584), Богушу Федоровичу Корецкому (ККПС XVI), Коробка Игнат Кондратович (УГ XV), Семен Жадановичъ Лучъникъ (ОЧЗ 1552) та ін. Л. Л. Гумецька відносить патроніми на *-ич* до найпоширеніших особових назв української актової мови XIV-XV ст.[8], Р. Й. Керста робить аналогічний висновок на підставі української антропонімії XVI ст. [9]. Уведення в науковий обіг нових публікацій староукраїнських писемних пам'яток підтверджує, що антропоформула особове ім'я + патронім на *-ич/-ович*, яка не мала жодних соціальних обмежень у використанні, належала до найпоширеніших.

3. Сучасний стан антропонімії фіксує протилежну картину. У жодній області України прізвища на -ич не належать до уживаних. Указана прізвище-

[4] Масенко Л. Т. Українські імена і прізвища. Київ, 1990. С. 17-18.

[5] Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник. Львів: Світ, 2005. С. XXXVI.

[6] Близнюк Б. Б. Моделі іменування особи на Гуцульщині в писемних пам'ятках XV-XVI ст. Наукові записки. Серія: Мовознавство. Ономастика. Ч. 2. Тернопіль, 2003. Вип. І. С. 11.

[7] Пахомова С. М. Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2014. С. 171-200.

[8] Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV-XV ст. Київ: АН УРСР, 1958. С. 9.

[9] Керста Р. Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування. Київ: Наукова думка, 1984. С. 18.

ва модель фіксується лише в Західній Україні, але й там не є продуктивною. Виняток складає лише Закарпаття, де прізвища на -ич утворюють третій за продуктивністю тип: «із загальної кількості 10 тисяч прізвищ 650 припадає на утворення на -ич»[10], прізвища на *-ович/-евич* «серед закарпатських українців у наші дні становить 2,7 відсотка, а в селах басейну р. Латориця – до 5 відсотків»[11]. Загалом ці дані збігаються з висновками Ю. К. Редька – 9,27 %[12], у підрахунках якого прізвища з формантом -ич та -ович не розділяються по окремих групах.

Чим же можна пояснити, що найпоширеніша у минулому патронімічна модель не стала стандартним прізвищем українців? Відповідь на це запитання також знаходимо в історичній площині. На різних теренах України патронім з формантом *-ич/-ович* конкурував з іншими, переважно з патронімом на *-енко*. Патронімічні назви могли утворюватися від будь-якої з власних назв батька – не тільки від особового імені, але й від індивідуального або сімейного прізвиська. Очевидно, в період становлення прізвища як антропонімічної категорії відбулася функціональна диференціація патронімічних формантів: суф. -енко у переважній більшості закріпився як прізвищевий формант, тоді як суф. -ич/-ович став граматичним знаком імені по батькові.

4. У давній період надзвичайно поширеним був звичай ідентифікації особи за допомогою однієї патронімічної назви, напр.: а ты брате Двдвичь, а я Олговичь [ИЛ, 444, 1151], выгнаша Новгородци Изяславича [ИЛ, 468, 1154], приде к нему Мьстиславичь [ИЛ, 484, 1156], рекл҄ъ бо бяше Всеволодичь [ИЛ, 523, 1164], аще ми не выдасте Романовичю[ИЛ, 718, 1202].

Рефлекси такої номінації особи як відгомін минулих традицій фіксуються й у текстах билин: А тут таковой Всеславьевич (Билини, с. 10), Живучись-то Романович состарился, Да состарился Романович, переставился (Билини, с. 60), Ты вези-ка мого сына Ивановича потихохоньку, помалехоньку (Билини, с. 226), Хвастают два милые братца Петровичи, Два милые братца Збродовичи (Билини, с. 279), Ай же ты, царица Панталовна (Билини, с. 18), говорила царица Азвяковна (Билини, с. 11), Стала княгиня Апраксевна его уговаривати (Билини, с. 314).

Ці та подібні їм приклади, зафіксовані у період до XIII ст., дозволяють нам не погодитися з твердженням С. К. Богдан, яка пише: «Неприродньо, не по-українськи звучить також часто вживане, на жаль, серед освітян *"Олександрівно!"*, *"Петрович!"*<…>Така традиція звертання здавна властива російській мові і, очевидно, не варто без потреби поспішати переймати її»[13].

---

[10] Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник. Львів: Світ, 2005. С. XXXIII.

[11] Чучка П. П. Там само. С. XXXVI.

[12] Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища. Київ: Радянська школа, 1966. С. 206.

[13] Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. Київ: Рідна мова, 1998. С. 93.

Ні, це не російська і не українська, а, безперечно, праслов'янська традиція називання людини. Ця патронімічна назва з формантом -ич(і) у плюральній формі стала антропонімічним прототипом продуктивної моделі творення найдавніших слов'янських топонімів. Їх стратиграфічне дослідження з урахуванням археологічних даних дозволяє «констатувати помітний уже з середини І тисячоліття н. е. безперечний зв'язок розвитку зони ареалу найдавніших слов'янських топонімів, у тому числі й топонімів на -ичі, з найдавнішою територією заселення слов'ян»[14] та реконструювати територію праслов'янської батьківщини, яка, відповідно до усталеної в сучасній науці думці, була розташована між середньою течією Дніпра на сході та басейнами Вісли і Одри на заході. У цьому контексті надзвичайно важливим є висновок О. А. Купчинського, автора монографії «Найдавніші слов'янські топоніми України як джерело історико-географічних досліджень», який пише: «Вивчення назв на -ичів діахронному плані свідчить про те, що загальнослов'янський ареал цих назв охоплює східнослов'янські території, південносхідною зоною якого є українські землі»[15]. Отже, теза про те, що назва по батькові на -ич прийшла до українців зі сходу – від росіян, суперечить даним історичної географії, топоніміки та археології.

5. При дослідженні долі імен по батькові на -ич важливим джерелом виступають пам'ятки епістолярного жанру. Приватні листи – це не офіційна, а довільна форма письмового спілкування, і якщо в офіційному стилі мовець відчуває тиск обов'язковості певних норм, то при написанні приватних листів він має волю у виборі тих чи інших варіантів, у тому числі й антропонімічних. І якщо назва по батькові – це справді нав'язаний російською мовою тип іменування, логічно, що ми не знайдемо його у приватних листах. Проте в листуванні української шляхти при звертанні використовується формула ім'я + по батькові, тільки після якої вже записується «модний» у XVIII ст. тип звертання титул + прізвищева назва: Михайлу Степановичу, достойнопочтенному гспдну бунчуковому товарищу, высокомлстивому гсдрю моему, Шираю почтенно [ПЛ 1756], Василій Андреевичъ гспднъ Гудовичъ [ПЛ 1758], Алексѣю Василиевичу гспдну Хрущеву [ПЛ 1758], благородному господину сотнику яблуновскому Алексію Тихоновичу господину Чернѣцкому [ПЛ 1761]. Спеціальному вивченню етикетних звертань у приватних листах українських письменників присвятила свою надзвичайно цікаву і змістовну статтю Н. Журавльова[16]. На багатому фактичному матеріалі дослідниця переконливо продемонструвала, що П. О. Куліш, Т. Г. Шевченко, М. М. Коцюбинський, Панас Мирний, І. С. Нечуй-Левицький, М. П. Ста-

[14] Купчинський О. А. Найдавніші слов'янські топоніми України як джерело історико-географічних досліджень. Київ: Наукова думка, 1981. С. 162.

[15] Купчинський О. А. Найдавніші слов'янські топоніми України як джерело історико-географічних досліджень. Київ: Наукова думка, 1981. С. 217.

[16] Журавльова Н. Про величання на ім'я по баткові у листах письменників XIX – поч. XX ст. Наукові записки. Серія: Мовознавство. Тернопіль, 2003. Вип. І. С. 40-45.

рицький, М. Л. Кропивницький та інші майстри українського слова в приватних листах при звертанні послуговувалися етикетною формулою особове ім'я + по батькові. У листуванні письменників Галичини ця формула зустрічається зрідка, але це підтверджується висновком І. І. Огієнка, який вважав, що «головно під польським впливом в Україну потрохи заходить чужий звичай не вживати назов по батькові. Але цей звичай поширився тільки в Галичині, у Великій Україні він мало відомий»[17].

6. При з'ясуванні історії патронімів на -ич не можна нехтувати творами усної народної творчості. Досліджуючи давню антропонімію, треба враховувати, що «свідомість людини архаїчної культури прагне мати цілісну картину світу, зведення до якої окремих явищ розуміється як пояснення цих явищ. <... > Ця особливість дає можливість за пережитками різних заборон, за залишками давньої магії, гадання тощо відновлювати ті раціональні знання, що невіддільні в архаїчному мисленні людини від релігійно-міфологічних елементів»[18].

Розширюючи джерельну базу дослідження історичної української антропонімії за рахунок героїчного епосу, маємо на меті вивчити особливості вживання патронімічних назв у билинах. У зв'язку з цим виникають два запитання:

1) чи можна розглядати билини як джерело вивчення саме української антропонімії, адже загальновідомо, що твори цього народно-епічного жанру були відомі переважно в записах, зроблених у XIX ст. на території російської півночі;

2) чи можна використовувати матеріали фольклорної ономастики як аргумент при вивченні антропосистеми давнього періоду.

Шукаючи відповідь на перше запитання, нагадаємо тезу Михайла Грушевського про те, що великоруські билини «колись теж пішли на північ з наших дружинних центрів»[19]. Дмитро Чижевський вважає, що назва билини була вигадана в 19 ст. і що народ використовує термін старини. Він пише: «Це епічні пісні, які були відкриті наукою в 19 ст. на російській півночі, але які дожили й до наших днів майже на всій території, зайнятій росіянами. «Старини» – це пісні про «богатирів», великою мірою пов'язані з Києвом та князем «Володимиром Красним Сонечком». <... > Постає питання, звідки до старин потрапили згадки про стару Україну. Тепер старин немає ні на Україні, ні в Білорусі. Але маємо докази того, що теми їх старі та що в країні свого постання, на Україні, вони зникли лише в 16-17 ст., витіснені новим типом епосу, «думами»[20]. Наведені аргументи дають підставу розглядати

[17] Митрополит Іларіон. Назви по батькові. Наша літературна мова. Як писати й говорити по-літературному. Мовні нариси. Вінніпег: Наша культура, 1958. С. 248-249.
[18] Попович М. В. Мировоззрение древних славян. Киев: Наук. думка, 1985. С. 12.
[19] Грушевський М. С. Історія української літератури: В 6 т. 9 кн. Т. 1. Київ: Либідь, 1993. С. 127.
[20] Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). Тернопіль: Презент, 1994. С. 123.

фольклорний матеріал давнього періоду як важливе додаткове джерело вивчення української антропонімії давнього періоду, і черпати з них матеріал для спостереження над давньою українською антропонімією нам дозволяють кілька обставин:

а) тематика цих творів: билини пов'язані з Києвом як стольним градом – центром молодої держави Київська Русь;

б) місце створення билин: різні області Київської Русі; про це промовляють і топонімічні одиниці – гідроніми Почайна, Дніпро, урбаноніми Київ, Чернігів, мікротопонім Сорочинське поле тощо;

в) час створення билин київського циклу визначається спеціалістамиРРрр у межах X - у межах X–XIII ст.; учені вважають, що «епос виникає у період розкладу родового устрою» і «при своєму виникненні тісно пов'язаний з міфологією»[21]. На цьому ґрунті Київська Русь створила новий епос – зі своїми специфічними сюжетами, улюбленими героями і яскраво вираженою ідеологією народного патріотизму в умовах боротьби з чужоземцями;

г) той факт, що структура іменування героїв билин не суперечить тогочасній системі іменування осіб, які зафіксовані в давньоруських літописах та «Слові о полку Ігоревім», створених у той же період.

Ю. М. Лотман відзначав, що «необхідно розрізнювати в усій сумі фактів, данних історику культури, теоретично реконструйовану систему (мову даної культури) і реалізацію цієї культури в масі внесистемного матеріалу (її мовлення). Таким чином, весь матеріал історії культури може розглядатися з точки зору певної змістової інформації і з точки зору системи соціальних кодів, які дозволяють цю інформацію виражати в певних знаках»[22]. Антропонімію можна інтерпретувати як сукупність знаків, як своєрідний культурний текст, головним завданням дослідника є визначення кодової структури, аналогічної тій, якою користувалися створювачі даного культурного тексту[23].

Так, фольклорний матеріал героїчного епосу свідчить, що своєрідним антропонімічним культурним кодом у східних слов'ян була патронімічна назва. Вона несла в собі інформацію кількох рівнів, вказуючи, насамперед, на власну назву батька, а також концентрувала відомості про родину, до якої належить особа, виконуючи водночас етикетну функцію:

Говорит Владимир таковы слова:
«Ты откудошный, дородный добрый молодец,
Ты с какой земли да из какой орды?
Ты какого отца да ты есть, матери,
Ты с какого будешь роду племени,

[21] Былины. В 2-х томах. / Подготовка текста, вступительная статья и комментарии В. Я. Проппа и Б. Н. Путилова. Т. 1. М.: ГИХЛ, 1958. С. XXX-XXXI.

[22] Лотман Ю. М. К проблеме типологии культуры. Труды по знаковым системам, III. Ученые записки Тартуского гос. ун-та. Вып. 198. Тарту, 1967. С. 31.

[23] Юркенас Ю. Основы балтийской и славянской антропонимики. Вильнюс, 2003. С. 47.

А ведь как тебя да именем зовут,
Удалого звеличают по отчеству?
А по имечку тебе ведь можно место дать,
По отчеству тебя пожаловать». *(с. 138)*

«Вы откудошни, дородны добры молодцы,
Вы с какой земли да из какой орды,
Вы какого есть отца да й матери,
Да какого вы роду-племени,
Еще как вас, удалых, именем зовут,
Удальих величают по отчеству?» *(с. 95)*

«Ох ты гой еси, дородный добрый молодец!
Как тея честным именем зовут,
Как тея величают по отчеству?»
«Меня именем зовут – Илейкой,
А величают – сын Иванович» *(с. 129)*
А и сам тут Змей почал бранити его,
Больно пеняти:
«Не хочу я звати Добрынею,
Не хочу величати Никитичем,
Называю те детиною деревенщиною,
<Деревенщиною> и засельщиною» *(с. 71)*

І. В. Єфименко на багатому фольклорному матеріалі переконливо доводить, що патронімічна назва на -ич є автентичним способом номінації східних слов'ян[24].

7. Непрямим свідченням того, що ім'я по батькові здавна притаманне українській мові і культурі, є той факт, що носії української мови глибоко розуміють норми уживання цієї назви. Українець завжди відрізнить назву по батькові від омонімічного прізвища на -ич, він ніколи не поставить таке іменування після прізвища або перед особовим іменем. У цьому контексті цікаво спостерігати, як з іменем по батькові поводять себе іноземці (носії слов'янських мов), яким цей антропонімійний звичай не притаманний. У статті «За завісою»[25] про Україну наводиться розмова словацьких журналістів із заступником мера міста Мукачева. Автори називають цю посадову особу назвою по батькові (без імені), лише пізніше наводячи в тексті прізвище, і це сприймається дещо комічно. Подібних прикладів фіксуємо чимало[26].

Водночас є свідчення того, що в румунській/молдавській мові внаслідок контактів з українською (і російською) мовою залишився виразний антропонімійний слід. Він виражається не тільки в наявності номенів *sin, brat,*

[24] Єфименко І. В. Про традиції називання по батькові в східних слов'ян. *Linguistica slavica*: Ювілейний збірник на пошану Ірини Михайлівни Желєзняк. Київ: Кий, 2002. С. 33-48.
[25] Bán, A., Majchrák, J. Zaoponou. In: Týzden. 1. - 2. týždeň. 7. januára 2008. S. 12-19.
[26] Пахомова С. М. Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2014. С. 11.

zet, які в допрізвищевий період входили до складу антропонімних формул, а пізніше пережили процес онімізації і увійшли до класу прівищ. Після 1800 р. молдавський антропонімійний пейзаж збагатився патронімами і прізвищами слов'янського походження, у тому числі з суфіксом -ович, що відповідає румунському -еску. Висока продуктивність цього суфікса підтверджується тим, що він приєднувався не лише до слов'янських, але й до румунських імен, наприклад Албович, Барбулович, Буникович, Лупович, Сандалович, Темпович, Чуперкович, Янкулович та ін[27].

Отже, різні аргументи – історичні, географічні, топонімічні, епістолярні, фольклорні, власне антропонімічні, а також відомості з етногенезу слов'ян та міграційних рухів – дозволяють стверджувати, що ім'я по батькові у складі офіційної формули іменування українців – це не результат російського впливу, а наслідок тривалої еволюції власне української антропосистеми від праслов'янського періоду до сучасного стану.

Література

Близнюк Б. Б. Моделі іменування особи на Гуцульщині в писемних пам'ятках XV-XVI ст. Наукові записки. Серія: Мовознавство. Ономастика. Ч. 2. Тернопіль, 2003. Вип. I. С. 10-13.

Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. Київ: Рідна мова, 1998. 436 с.

Бурч Ю. Молдавская антропонимия славянского происхождения (конец XVIII – начало XIX вв.).*romanoslavica*, № 38. Бухарест, 2002. С. 87-92.

Былины. В 2-х томах. / Подготовка текста, вступительная статья и комментарии В. Я. Проппа и Б. Н. Путилова. Т. 1. М.: ГИХЛ, 1958. 564 с.

Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані / підред. Ю. Луцького; передм. Ю. Шевельова. Нью-Йорк; Торонто: Укр. вільна акад. наук у США, 1984. 326 с.

Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV-XV ст. Київ: АН УРСР, 1958. 298 с.

Журавльова Н. Про величання на ім'я по батькові у листах письменників XIX – поч. XX ст. Наукові записки. Серія: Мовознавство. Тернопіль, 2003. Вип. I. С. 40-45.

Грушевський М. С. Історія української літератури: В 6 т. 9 кн. Т. 1. Київ: Либідь, 1993. 392 с.

Єфименко І. В. Про традиції називання по батькові в східних слов'ян. *Linguisticaslavica:* Ювілейний збірник на пошану Ірини Михайлівни Желєзняк. Київ: Кий, 2002. С. 33-48.

Керста Р. Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування. Київ: Наукова думка, 1984. 152 с.

Купчинський О. А. Найдавніші слов'янські топоніми України як джерело історико-географічних досліджень (Географічні назви на -ичі). Київ:

[27] Бурч Ю. Молдавская антропонимия славянского происхождения (конец XVIII– начало XIX вв.).*romanoslavica*, № 38. Бухарест, 2002. С. 8990.

Наук. думка, 1981. 252 с.
Лотман Ю. М. К проблеме типологии культуры. Труды по знаковым системам, III. Ученые записки Тартуского гос. ун-та. Вып. 198. Тарту, 1967. С. 30-38.
Масенко Л. Т. Українські імена і прізвища. Київ, 1990. 48 с.
Медвідь-Пахомова С. М. Опозиція «своє/чуже» в дзеркалі антропосистеми. *Linguisticaslavica:* Ювілейний збірник на пошану Ірини Михайлівни Железняк. Київ: Кий, 2002. С. 96-103.
Митрополит Іларіон. Назви по батькові. Наша літературна мова. Як писати й говорити по-літературному. Мовні нариси. Вінніпег: Наша культура, 1958. С. 248-249.
Пахомова С. М. Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2014. 344 с.
Попович М. В. Мировоззрение древних славян. Киев: Наук. думка, 1985. 168 с.
Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища. Київ: Радянська школа, 1966. 216 с.
Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). Тернопіль: Презент, 1994. 480 с.
Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник. Львів: Світ, 2005. 704+XLVIII.
Юркенас Ю. Основы балтийской и славянской антропонимики. Вильнюс, 2003. 196 с.
Bán, A., Majchrák, J. Zaoponou. In: Týždeň. 1. - 2. týždeň. 7. januára 2008. S. 12-19.

Перелік скорочень використаних джерел

АКЖ – Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582-1588 рр.). / Підгот. до вид. М. К. Бойчук. Київ: Наукова думка, 1965. 189 с.
АрхЮЗР – Архив Юго-Западной России, издаваемый временной Комиссией по разбору древних актов. Киев, 1859-1914.
Былины – Былины. В 2-х томах. / Подготовка текста, вступительная статья и комментарии В. Я. Проппа и Б. Н. Путилова. Т. 1. М.: ГИХЛ, 1958. 564 с.
ИЛ– Полное собрание русских летописей. Т. 2: Ипатьевская летопись. М.: Изд-во вост. лит., 1962. 938 с.
ККПС – Книга Київського підкоморного суду (1584-1644) / Відпов. ред. В. В. Німчук. Київ: Наук. думка, 1991. 344 с.
ЛРК – Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст.: Збірник актових документів / Підгот. до вид. О. М. Маштабей та ін. Київ: Наукова думка, 1986. 222 с.
ОЧЗ– Описание Чернобыльского замка 1552 г. АрхЮЗР. Ч. 7, т. 1. С. 587-592.
Туп. – Тупиков Н. М. Словарь древнерусских личных собственных имен. СПб, 1903. 861 с.
УГ XV – Українські грамоти XV ст. / Підгот. тексту, вступ. ст. і комент. В. М. Русанівського. Київ: Наук. думка, 1965. 162 с.

Motive românești reflectate în opera scriitorului ucrainean Iurii Fedkovici

Roman Petrașuc / Роман Петрашук

Відображення румунської тематики у творчості українського письменника Юрія Федьковича. *Письменник І. Федькович зміг дуже легко інтегрувати у свою творчість український фольклор. Отже, вплив народної пісні, розмовної мови, анекдотів та оповідань виявляється в його літературній творчості. Стаття фіксує деякі аспекти, пов'язані з румунською тематикою творчості письменника, який з великою майстерністю описує реалії життя того часу, історичне минуле Стефана чел Маре (Стефана Великого) та враження про Молдову. Ю. Федькович, без сумніву, залишаються однією з найоригінальніших літературних постасей в українській літературі, реалістично викладаючи, уперше, гуцульску тему, яку продовжували такі письменники, як: О. Кобилянська, М. Черемшина, М. Коцюбинський, О. Маковей, С. Яричевський та ін.*

The Romanian themes mirrored in the works of the Ukrainian writer Yuriy Fedkovych. *The writer Yuriy Fedkovych found it very easy to integrate the Ukrainian folklore into his work, thus the influence of the folk songs, spoken language, of various anecdotes and stories is constantly encountered in his literary works. The given paper deals with some aspects of the Romanian themes as reflected in this Ukrainian writer's creation, which skillfully depicts the realities of the life at that time, the historical past of Stephen the Great as well as different impressions about Moldavia. Yuriy Fedkovych remains, beyond all doubt, one of the leading literary figures in the Ukrainian literature, due to the fact that he is the first one to depict, in a fairly realistic manner, the lifestyle and culture of the Hutsuls, a tradition which was continued by several writers such as: Olha Kobylianska, Marko Cheremshyna, Mykhailo Kotsiubynsky, Osyp Makovei and many others.*

Ключові слова: *поезія, революція, споруда, літературна іпостася, стилістичні особливості, особистості, Ясси, романтичний реквізит*

Keywords: *poetry, revolutionary, edifice, literary stances, stylistic features, personalities, Jassy, Romantic props*

Iașiul, capitală a Moldovei timp de 3 secole (1564-1862) cu viteji conducători ca Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul, Alexandru Lăpușneanu, Vasile Lupu, așezat în NE țării pe cele șapte coline (Cetățuia, Galata, Copou, Bucium, Șorogani, Repedea și Breazu) reprezintă pentru noi și astăzi un important centru istoric și cultural.

Fiind un centru universitar important, întâlnim personalități remarcabile care s-au format și și-au lăsat amprenta de-a lungul istoriei: Varlaam, Dosoftei, cronicarii Grigore Ureche și Miron Costin, Ion Neculce, Dimitrie Cantemir, Mihail Kogălniceanu, Al. Ioan Cuza, Vasile Alecsandri, Titu Maiorescu, Ion Creangă, Mihail Sadoveanu, Nicolae Iorga, Costache Negruzzi, Emil Racoviță, Mihai Eminescu, Gheorghe Asachi etc.

Mitropolitul Petru Movilă a păstrat strânse legături cu Moldova și Țara Românească. Astfel, în 1635 a înființat la Câmpulung prima tipografie, iar în 1640 cu sprijinul lui Vasile Lupu a fost înființată la Iași prima școală superioară Academia slavo-greacă și latină. La insistențele domnitorului Vasile Lupu, Petru Movilă a delegat pentru Academia de la Iași profesori în frunte cu renumitul profesor, rectorul Colegiului de la Kiev Sofronie Poceațki. În 1649 a trimis în Moldova și tipografia împreună cu celebrul meșter-gravor Ilie.

De remarcat faptul că aceste legături și multiple interferențe s-au păstrat până astazi. Mulți scriitori ucraineni (bucovineni), în operele lor, amintesc adesea de locurile pe care le-au vizitat. Astfel, pe lângă scriitori ca Olga Kobileanska, Mykola Ceremșyna, Mihailo Koțiubynski, Osip Makovei, Silvester Iarycevski care au dezvoltat linia tematicii huțule în operele sale, contribuind la diversificarea tematică a literaturii ucrainene, și scriitorul Iurie Fedkovici se adresează acestor subiecte, redând în tonuri realiste diverse imagini și ipostaze, fiind, una dintre figurile marcante a literaturii ucrainene.

Iurii Fedkovici – poet, prozator, dramaturg și publicist, s-a născut în localitatea Storonți-Putilov la 8 august 1834 în familia lui Adalbert Hordynski de Fedkovici, polonez la origine căsătorit cu Ana, fiica unui preot ortodox, pe nume Hanițki. Școala primară a făcut-o în particular. Își continuă studiile la școala germană din Cernăuți, iar în 1849 se reîntoarce în satul natal. Întrucât fratele lui mai mare, Ivan Dașkevici care participase la mișcările revoluționare din 1849 sub conducerea lui Lukian Kobelețea pentru a scăpa de represiuni se retrage în Moldova, Iuri, deși abia împlinise 14 ani, îl urmează pe fratele său vitreg și se stabilește și el în Moldova, pentru început la Iași, ulterior la Neamț. La Iași a stat o vreme la inginerul Ciuntuleac, iar mai târziu pentru efectuarea stagiului de practicant se stabilește la farmacistul Brendemir în Târgu Neamț. Timpul petrecut în Moldova se dovedește rodnic din punct de vedere intelectual – el citește mult, diversificându-și cunoștințele în literatură și folclor. Tot aici își începe cariera literară, scriind mai multe poezii, debutând cu cele în limba germană.

Întorcându-se la Cernăuți, în 1852 se înrolează în armata austriacă. În 1862 apare prima culegere de poezii la Lviv cu titlul „*Poeziile Lui Iosef Fedkovici*", iar peste câțiva ani, la Kiev, în 1876 apare primul volum de proză, intitulat simplu „*Povestirile lui Osip Fedkovici*".

Tot atunci își împlinește și un alt vis și devine pentru o perioadă – redactor șef al ziarului ucrainean „Bucovina" cu sediul la Cernăuți. Încetul cu încetul starea lui de sănătate începe să se înrăutățească și Iuri Fedkovici se stinge din viață în urma unei hemoragii abdominale în anul 1888.

Petrecându-și o bună parte din viața sa, în Moldova și-n Ardeal, Fedkovici își concretizează impresiile sale despre aceste meleaguri în creația literară. Astfel, în 1862 apare poezia „*O noapte la Iași*" (Ніч у Ясах). Este o creație de sorginte romantică în care apar maiestuoasele siluete ale unor cunoscute edificii, cum ar fi – Mănăstirea Golia și Palatul Domnesc, readucând în actualitate atmosfera de altădată a Iașilor. Cu bogate detalii ornamentale, poezia este foarte sugestivă în ansamblul ei. Iată cum apare descris chipul mănăstirii Golia:

O noapte la Iași
„*Aleile-s* ***liniștite****, piețele nu-s* ***gălăgioase,***
Sub lumina lunii, acoperișurile devin ***argintii,***
Ai crede că se apleacă smerit copiii,
în fața mamei lor iubite, Sfânta Golie.

Iar ea, apăsată de atâta aur și cu fisuri,
Strălucesc pereții de piatra, ard lumânările,
Luminează în fața icoanei Mariei,
Iar în altar călugării citesc zi și noapte".

Iar în zare se conturează silueta Palatului Domnesc:
„*Acolo mai departe se vede cetatea domnească,*
E ***tristă ca o văduvă,***
Roua a umezit ***obrajii ei de marmură,***
Și plânge amarnic, la a câta pierdere?".

(traducerea ne aparține)

Avem evident o poezie romantică, cu descrieri ample și sugestive, cu comparații multiple și epitete contrastante (*liniștit – gălăgios; apăsată de atâta aur* și *cu fisuri,*). Orașul și edificiile sale monumentale întruchipează mai mult decât simple construcții, sunt personaje maiestoase, siluete frumos conturate între cele două simboluri romantice – cer și pământ. Misterul existenței, sensul infinit al Universului pot fi dezvăluite mai ales prin aceste simboluri de piatră care își înalță semeț spre cer *obrajii de marmură,* și prin prezența lor stăruitoare în timp ne vorbesc despre istorie. Atmosfera solemnă, dar cotidiană a poeziei, comparațiile construite antitetic, dramatismul emanând din erodarea monumentelor sub amenințarea timpului (se specifică – *cu fisuri*), tabloul cu funcție de remember, toate astea sunt elemente de recuzită romantică ce potențează climatul evocator al poeziei.

Un timp (aproape 10 ani) scriitorul ucrainean și-l va petrece la Cernăuți și mai apoi în Ardeal (între timp efectuând și stagiul militar), cunoscând îndeaproape realitățile locurilor, mentalitățile și particularitățile arhitecturale. În 1863 Iuri Fedkovici scrie nuvela „Ștefan *Slavici*" (Штефан Славич) în care descrie evenimente reale petrecute într-un sat românesc de lângă Turda, o iubire nefericită dintre un soldat ucrainean și o tânără fată româncă.

Iată cum descrie scriitorul orașul Turda:

„*Turda, nu era un orășel prea mare, în schimb era frumos și vesel, și arăta ca o cunună de flori. Pe deal trona biserica cu cele trei cupole, străzile erau largi și*

curate, case albe acoperite cu șindrilă, oameni plăcuți și sinceri, fetele precum desenate, iar la periferie se întindeau dealuri verzi cu vița-de-vie. Iar Zoița, sora flăcăului Manole era descrisă astfel: „A intrat fata cu vinul, plânsă toată precum acel trandafir sălbatic în roua de dimineață. Frumoasă, frumoasă precum desenată...“ (Fedkovici, 1985, p. 283, 289).

Povestea are un final tragic. De dorul fetei, Ștefan dezertează. Este prins de jandarmi și predat la unitate. După o discuție cu Fedkovici, (ca de rămas bun) soldatul Ștefan se sinucide în postul de gardă. Interesant că în această nuvelă, autorul introduce și câteva cuvinte românești ca: *flăcău, poftim, văleu, lei* etc. Autorul cunoștea limba română întrucât purtase mereu discuții cu sătenii.

Tot în acel an apare poemul *„Lukian Kobylyțea“* (Лук'ян Кобилиця) în care este reliefată situația poporului din acele timpuri și important este că apar referiri și la vremea lui Ștefan cel Mare:

«А вна собі молоденька,
Як у траві чічка,
У батенька у Стефана»
....
Як колись-то було
На волоській Буковині?
Було, та менуло!.

Un alt poem interesant, care a apărut în anul 1866 *„Valahul“* (Волошен) aduce în centrul discuției o poveste de dragoste dintre un băiat român Manole (orfan) și fiica unor bogătași ucraineni. Întrucât averea constituia un element important, părinții fetei au sacrificat această iubire din considerente materiale, silindu-și fiica să se mărite cu un om bogat. Eroul principal, Manole, zdrobit de durere și golit de sentimentul iubirii care-i dădea sens vieții, nu mai are putere să continue singur și alege să moară. Imaginea pustiului sufletesc este proiectată de autor în toată dimensiunea ei și în profunzimea tragică a trăirilor personajului în clipele de criză sufletească.

În nuvela *„Safat Zineci“* (Сафат Зінич) acțiunea se petrece în Banat, într-un sat etmic de sârbi. Autorul împreună cu tânărul militar Safat au fost repartizați la o familie din sat. Femeia era văduvă, bogată cândva, iar acum ajunsă la bătrânețe își ducea traiul de pe o zi pe alta. Singura alinare pe care o mai avea – era fata ei, Marta. Cei doi militari trăiau foarte bine, familia fiind ospitalieră:

„La vădană trăiam ca acasă. Și pentru noi era pâinea întreagă iar sarea nimeni nu ascundea de pe masă...“ (Fedkovici, *op. cit.*, p. 297).

Marta fiind tinerică s-a îndrăgostit de un băiat Ianko din sat, cu care s-a și logodit. După un timp băiatul a plecat să facă negoț peste Dunăre și a uitat de ea. Marta primind vestea că logodnicul ei se va însura cu alta se sinucide. Safat Zineci, care o simpatiza pe Marta s-a dus la nunta din sat și l-a împușcat pe mirele Ianko. Pentru fapta săvârșită a primit 10 ani de temniță. Povestea în sine este una destul de nesofisticată, dar cu multe implicații sociale și psihologice. Autorul a pus însă în acest poem freamătul intenselor zbuciumări ale eroilor săi și o viață mistuită de

flacăra unui ideal moral lipsit de luciditate, ce apare cumva iluzoriu, pendulând dramatic între zădărnicie și speranță.

Majoritatea eroilor lui Fedkovici au aceeași soartă tristă, ei făcând parte din tipologia eroilor pasivi, care se supun destinului, dar sentimentali și cu trăiri puternice. Cu toate acestea, personajul lui Fedkovici este conceput în subsidiar ca fiind esența permanenței naționale, păstrătorul culturii și limbii, al tradițiilor și aspirațiilor poporului ucrainean, într-o epocă în care se încerca destrămarea integrității naționale.

Creația lui Fedkovici poate fi împărțită în două părți: cea de tinerețe, bazată mai mult pe folclor și cea de a doua, considerată de maturitate, vădit influențată de poetica lui Șevcenko. Aceasta se datorează cu precădere autorității depline pe care o deținea, printre intelectualii de atunci, universul poetic al lui Șevcenko.

Fedkovici este unul dintre primii scriitori care s-a îndreptat spre opera lui Shakespeare, transpunând celebra comedie *„Taming of the shrew“* (Приборкання непокірливої// Îmbrățișarea răului) în *„Cum îndreptau cazacilor coarnele“* (Як козакам роги виправляли) și lăsând o traducere a celebrei drame „Hamlet“. Au fost primele încercări, după cum spunea și criticul literar Ivan Franko *„Fedkovici a fost primul care a încercat să spargă gheața...“*. (Julenski, *Istoria Literaturii ucrainene,* p. 228).

Traducerile au o importanță de pionierat, nefiind însă prea reușite, întrucât erau efectuate din limba germană, iar lexicul utilizat era cumva neadecvat, fiind preluat din folclor.

O mare influență asupra prozatorului Fedkovici au avut creațiile scriitorilor din estul Ucrainei, Hrehori Kvitka-Osnoveanenko și Marko Vovciok. El a reușit să dea viață personajelor și episoadelor epice prin crearea unor particularități stilistice personale. Scriitorul ucrainean a implementat o interpretare originală și dinamică pentru descrierea unor episoade din viața cotidiană sau a unor evenimente istorice cu ajutorul invariantelor, accentuând în construcția acestora propria viziune asupra lumii, conturând diferite situații psihologice și trăsături ale personajelor. Cea mai înaltă categorie morală în operele lui Fedkovici era codul onoarei. Puterea iubirii, care prin personajul central poate duce la escaladarea unui conflict între rude, prieteni, cunoscuți... etc. Iar la el, codul cavalerismului, în principiu, rămâne intangibil. Pe lângă multitudinea temelor abordate în creația literară (tema militarului (recrutului); a religiei; a iubiri neîmpărtășite, a dreptății, ispitei, a eroului marginal și altele) I. Fedkovici, fără doar și poate, rămâne una dintre cele mai originale figuri literare în cadrul literaturii ucrainene, punctând în mod realist tematica huțulă, care a fost apoi preluată și continuată de scriitori ca: O. Kobyleanska, M. Ceremșyna, M. Koțiubynski, O. Makovei, S. Iarycevski și alții.

Bibliografie:

Федькович Ю., Поетичні, прозові і драматичні твори. Листи, Київ, Наукова думка, 1985

Федькович Ю., Поезії, Київ, Радянський письменник, 1963

Laszlo-Kuțiuk M., *Exotica limitrofă,* București, Ed. Kriterion, 1997

Жулинський М. Г., Історія української літератури XIX ст., книга друга, Київ, Либідь, 2006

Мильничук Б. І., Письменники Буковини другої половини XIX – першої половини XX століття, Частина 1, Чернівці, Вид-во Прут, 2001

Яценко М. Т., Історія української літератури XIX ст., книга друга, Київ, Либідь, 1996

Influenta limbii române asupra lexicului limbii ucrainene

Natalia Burduzha / Наталія Бурдужа

Вплив румунської мови на українську лексику. *Питання про вплив румунської мови на українську мову хвилює лінгвістів вже не одне століття. Порівняльний метод був використаний для вивчення румунських позик: лінгвістичні дані були ідентифіковані з посиланням на їх пряму одноманітність та їх територіальне розповсюдження, з огляду на його походження, зону відліку та способи введення словникового запасу. Значна кількість слів з румунською етимологією з усіх сфер діяльності в областях, позначених на картах, які ми намалювали на основі спеціалізованих досліджень, поширені на відносно великій території. Цікавим фактом є те, що деякі з цих слів зберегли своє первісне значення, а інші змінилися семантично. Певні діалектні слова набули популярності і були прийняті літературною мовою. Дослідження показує, що румунські лексичні позики мають нерівномірне поширення в українській мові.*

The Romanian Influence on the Ukrainian Language. *The problem of the Romanian influence on the Ukrainian language has interested linguists for a more than a century. A comparative method has been used to study Romanian borrowings: the language data have been identified with reference to their direct etymon, and its territorial distribution, with a view to accounting for its origin, its reference area, its ways of getting into the vocabulary. A significant number of words with Romanian etymons, from all fields of activity, from the areas marked in the maps I have drawn based on authorized works, spread over a relatively large territory. Interesting fact is that, some of these words kept their original meaning, others have changed semantically. Some dialectal words acquired a popular character and were accepted in time in the literary language. The study shows that Romanian lexical borrowings have an uneven spread in the Ukrainian language.*

Ключові слова: *румунські лексичні позики, порівняльний метод, семантика, етимологія*

Keywords: *Romanian lexical loans, comparative method, semantics, etymology*

Motto: *„Noi nu suntem stăpânii limbei,*
ci limba e stăpâna noastră."
Mihai Eminescu

Relațiile dintre poporul român și poporul ucrainean sunt vechi și intense, datorită vecinătății și unei istorii comune. Aceste relații sunt la nivel popular și la nivel cult. Sunt relații multiple, complexe, de natură culturală, de schimbul de cultură materială, dar și de natură lingvistică. Ambele țări au avut contacte îndelungate care au adus influențe binefăcătoare cât a culturii ucrainene, atât și a culturii românești. Limbile fiind entități care nu se schimbă foarte mult, dar nici nu rămân intacte. Una din cauzele schimbării lingvistice este interferența. Aceste contacte au loc din punct de vedere social fie prin simbioză, fie prin vecinătate sau la nivel cultural prin actul traducerii. Contactul între aceste limbi, neînrudite genetic, a apărut datorită schimburilor comerciale și schimbului de meseriași. Influența românească asupra limbii ucrainene s-a manifestat cu deosebire în lexic, fiind compartimentul cel mai deschis al limbii. Unele cuvinte sunt foarte importante și de aceea sunt frecvent folosite. Termeni care denumesc realități de care omul s-a lovit și se lovește, în permanență, în viața de zi cu zi.

„Existența în limba romînă a atîtor cuvinte împrumutate din alte limbi dovedește un fapt important: cuvintele călătoresc. Nu sînt granițe, nu sînt distanțe îndeajuns de mari ca să stăvilească, aceste „călătorii", prin care numele unor obiecte, importante pentru civilizație, nume de plante și animale, de produse industriale și invenții tehnice, de obiecte de îmbrăcăminte și alimente etc. pot să treacă de la un popor la altul, din țară în țară sau chiar să facă ocolul pămîntului.

Cuvintele călătoresc în primul rînd o dată cu populația din limba căreia fac parte... În al doilea rînd, cuvintele călătoresc împreună cu obiectele pe care le denumesc."[1]

Problema contactului lingvistic între două limbi genealogic neînrudite, reprezintă o temă majoră de maximă actualitate. Poziționarea geografică, a facilitat numeroasele împrumuturi lingvistice în ambele direcții. Având relații strânse, Ucraina și România, de-a lungul timpului, urmând cursul firesc al evoluției limbii ucrainene a primit numeroase cuvinte din limba română, îmbogățind astfel vocabularul. Contactul lingvistic se resimte cel mai intens la nivel lexical. Aceste cuvinte au pătruns datorită statutului social, politic și istoric. Este remarcabil faptul că, studierea problematicii socio-lingvistice române din Ucraina a început în secolul al XIX-lea, însă acest subiect încă nu a fost pe deplin studiat. Problema studierii influenței românești asupra limbii ucrainene s-a aflat permanent în atenția cercetătorilor, preocupările acestora fiind reflectate în lucrări remarcabile. Ca o necesitate limba ucraineană a preluat multe cuvinte din română, în cea mai mare parte, pe cale directă și parțial prin intermediul căii indirecte. Prin urmare, vechimea influențelor românești asupra limbii ucrainene poate fi plasată cu certitudine după primele contacte dintre cele două popoare vecine. Se știe că lexicul, prin natura lui, are mereu o aptitudine sporită de a pătrunde în sistemul străin, în cazul de față, în cel ucrainean. Cuvintele românești s-au adaptat regulilor limbii ucrainene, suferind diferite schimbări.

---

[1] Stati, Sorin, *Cuvinte romînești- o poveste a vorbelor*, 1964, p. 42.

O parte din lista alfabetică a împrumuturilor

aвата < rom. *Avat*	1. lenjerie; 2. pește răpitor de apă dulce	ESUM, 1982: 41
алеута < rom. *alăută, lăută*	instrument muzical cu coarde	ESUM, 1982: 60
алтиця/алтіца < rom. *altiță*	1. căptușeală la subsuoara cămășilor; 2. porțiune ornamentată prin alesături sau cusături în partea de sus a mânecilor iilor	ESUM, 1982: 62. Robciuc, 1996: 72. idem, 1999: 187. Popescu, 2007: 5 Golovaci, 2012: 220. Vrabie: 1967, 128; Mihaela-Delia Anton (căs. Martineac): 2011, 203
аретій < rom. *Arete*	berbec (nescopit)	ESUM, 1982: 83. Robciuc, 1996: 73. Golovaci, 2012: 221. Vrabie: 1967, 128. Șarovolischii, 1929: 54
бадя < rom. *Badea*	1. frate mai mare; 2. soț al surorii (mai mari); 3. termen de adresare către un bărbat mai în vârstă sau către un străin; 4. formă de adresare către o persoană necunoscută, străină mai în vârstă	ESUM, 1982: 112. Robciuc, 1996: 77 Golovaci, 2012: 222. Popescu, 2007: 5-6
балмуш, бануш < rom. *balmoș, balmuș*	1. mămăligă pregătită cu smântână; 2. un fel de terci	ESUM, 1982: 128. Robciuc, 1996: 80-81. Vrabie: 1967, 130. Golovaci, 2012: 223
балта < rom. *Baltă*	1. noroi apos; 2. vale mlăștinoasă; 3. o întindere mai mare de apă stătătoare; 4. heleșteu; 5. loc mocirlos	ESUM, 1982: 128. Robciuc, 1996: 81. idem, 1999: 188. Șarovolischii, 1929: 58. Vrabie: 1967, 130. Golovaci, 2012: 223
баталев < rom. *Bătălău*	1. bătător (pentru unt); 2. mâtcă; 3. vas în care se alege untul; 4. putinei; 5. băț cu care se prepară cașul; 6. făcăleț (pentru mestecat mămăliga); 7. meliță; 8. limba meliței; 9. obiect de bătut cânepa pentru prima dată	Robciuc, 1996: 83. idem, 1999: 189. Popescu, 2007: 6-7. Șarovolischii, 1929: 54. Vrabie, 1967: 131. Golovaci, 2012: 224. Petrovici, 1938-1941: 345

вагаш < rom. *vagaș*, var. a lui *făgaș*	1. drum pe care merg oile la păscut pe munte; 2. pădure care urmează să fie defrișată; 3. vale, prăpastie, groapă; 4. pădurice între ogoare	ESUM, 1982: 318. Golovaci, 2012: 234. Robciuc, 1996: 237. Vrabie, 1967: 178
вакар(ь) < rom. *Văcar*	1. păstor de vite cornute; 2. păstor care păzește vacile satului	ESUM, 1982: 321. Golovaci, 2012: 235. Popescu, 2007: 21. Robciuc, 1996: 237-238; Șarovolischii, 1929: 55. Vrabie, 1967: 178
вам*(а)* < rom. *Vamă*	taxă care se plătește pentru înlesnirea de a vinde pe piață; impozit pentru marfa importată	ESUM, 1982: 327. Robciuc, 1996: 239
ватуйка < rom. *vătui, vătuie*	1. țap tânăr; 2. capră de un an; 3. oaie care pentru prima oară a fătat	ESUM, 1982: 340
галагода < rom. *gologoț*	Cartofi	ESUM, 1982: 456
гарам < rom. *Haram*	1. (col., înv.) vite; 2. (rar, peior.) vită, animal; 3. (fig.) bucănos; neîndemânatic, stângaci; 4. (înjur.) turbat, furios	ESUM, 1982: 470. Popescu, 2007: 14-15. Robciuc, 1996: 140-141
гард < rom. *Gard*	1. împletitură de nuiele întrebuințată la prinsul peștilor; 2. îngrăditură în apă pentru prins pește; 3. zăgaz, stăvilar; 4. cherhana	ESUM, 1982: 473. Robciuc, 1996: 128-129. Șarovolischii, 1929: 57. Vrabie, 1967: 144
гергелиця, гергалиця, гиргилиця < rom. *Gărgăriță*	(zool.) gărgăriță, insecta *Calandra granaria*	ESUM, 1982: 498. Golovaci, 2012: 241. Robciuc, 1996: 131. idem, 1999: 197. Vrabie, 1967: 145
демикат*(и)* < rom. *dumica*	a rupe	ESUM, 1985: 30. Robciuc, 1996: 114. Vrabie, 1967: 139
демнати < rom. Îndemna	1. a invita la masă; 2. a îmbărbăta; 3. a îmboldi	ESUM, 1985: 31. Robciuc, 1996: 113-114. Vrabie, 1967: 139
джок < rom. *Joc*	un fel de dans	ESUM, 1985: 53. Golovaci, 2012: 246. Vrabie, 1967: 141

дзер < rom. *zer (zăr)*	1. zer din lapte de vacă sau de oaie; 2. zer provenit din lapte de oaie și rămas după a doua separare a brânzei de vaci; 3. zer; 4. zeamă care rămâne deasupra laptelui acru; 5. lapte acru; 6. lichid produs de ugerul vacii înainte de a făta; 7. boală a ugerului vacii care provoacă acrirea laptelui; 8. lichid galben-verzui care se separă din lapte, după coagulare	ESUM, 1985: 57-58. Golovaci, 2012: 245. Robciuc, 1996: 117. idem, 1999: 199. Popescu, 2007: 13. Vrabie, 1967: 140. Șarovolischii, 1929: 61
жавра < rom. *Javră*	câine (rău)	ESUM, 1985: 184. Golovaci, 2012: 247. Robciuc, 1996: 247. Vrabie, 1967: 180
жентиця < rom. *jintiță*	1. zer din orice fel de lapte (de oaie sau de vacă); 2. zer din lapte de oaie (fiert sau nefiert); 3. lichid rezultat din lapte acru închegat; 4. lichid alb care rămâne după facerea urdei de oi	ESUM, 1985: 193. Golovaci, 2012: 248. Popescu, 2007: 16. Robciuc, 1996: 247. idem, 1999: 200. Vrabie, 1967: 181
жентовати < rom. *a jintui*	1. a freca brânza încă o dată, spre a elimina tot zerul; 2. (fig.) a mâna întreagă turmă de oi de ici colo, fără nici un rost	Vrabie, 1967: 181
Журат < rom. *Jurat*	Judecător	ESUM, 1985: 210. Robciuc, 1996: 248. Vrabie, 1967: 181
згарда < rom. *zgardă*	1. salbă de monede de argint sau de metal la gâtul fetelor; 2. bărbia (salba) oii și a vacii; 3. cureaua de la gâtul câinelui; un fel de salbă din monede sau criuciulițe; 4. șirag format din monede vechi	Golovaci, 2012: 248. Robciuc, 1996: 245. Vrabie, 1967: 180. Popescu, 2007: 22. Șarovolischii, 1929: 57. Lobiuc, 1971: 40
згура < rom. *Zgură*	zgură (în pipe, coșuri etc.)	ESUM, 1985: 254. Golovaci, 2012: 248. Robciuc, 1996: 245-246. idem, 1999: 204. Vrabie, 1967: 180

зестра, зястра < rom. *Zestre*	Zestre	ESUM, 1985: 261. Robciuc, 1996: 245. idem, 1999: 204. Vrabie, 1967: 180. Șarovolischii, 1929: 55
змагулити < rom. *Măguli*	1. a prosti, a înșela; 2. a scoate din minți; 3. a seduce	ESUM, 1985: 268. Vrabie, 1967: 180
ізвор(и) (у) < rom. *Izvor*	1. locul unde apa iese din pământ, izvor; 2. vale; râpă, pârâu (de munte)	Robciuc, 1996: 146-147. Golovaci, 2012: 249. Popescu, 2007: 16
ілік < rom. *Ilic*	pieptar țărănesc fără mâneci; ilic	Robciuc, 1996: 146. Golovaci, 2012: 249
їмаш, імаш < rom. *imaș*	pășune, locul unde pasc vitele; luncă, izlaz, imaș	Robciuc, 1996: 146. idem, 1999: 205. Golovaci, 2012: 249. Popescu, 2007: 16
ініма < rom. *Inimă*	inima carului	Robciuc, 1996: 146.
калкаторя < rom. *Călcătoare*	instrument cu care se calcă strugurii	ESUM, 1985: 353. Robciuc, 1996: 150
капестра < rom. *Căpăstru*	Căpăstru	ESUM, 1985: 370. Golovaci, 2012: 251. Robciuc, 1996: 151-152. Vrabie, 1967: 152. Șarovolischii, 1929: 55
капуш(а) < rom. *căpușă*	(zool.) căpușă (insecta *Melophagus ovinus*)	ESUM, 1985: 379-380. Golovaci, 2012: 251. Robciuc, 1996: 152. Vrabie, 1967: 152-153. Șarovolischii, 1929: 61. Lobiuc, 1971: 38
карауша < rom. *cărăușie*	1. căruță mare cu care se cară poveri; 2. camion	ESUM, 1985: 387. Golovaci, 2012: 251. Robciuc, 1996: 152. idem, 1999: 208. Vrabie, 1967: 153. Șarovolischii, 1929: 55
лаба < rom. *Labă*	1. labă de animal; 2. (fam. și depr.) mână, picior; 3. piciorul de la mobila de lemn	ESUM, 1989: 173. Robciuc, 1996: 172. idem, 1999: 212
лавути < rom. *Lăută*	(pl.) lăută, vioară	ESUM, 1989: 178. Robciuc, 1996: 173. Vrabie, 1967: 159
лада < rom. *Ladă*	ladă pentru păstrat haine, rufe etc.	ESUM, 1989: 181. Golovaci, 2012: 258. Robciuc, 1996: 172

латир < rom. *Alături*	Alături	ESUM, 1989: 201. Robciuc, 1996: 173
магала < rom. *Mahala*	Mahala	ESUM, 1989: 351. Golovaci, 2012: 260. Robciuc, 1996: 177-178. Vrabie, 1967: 159
магар, магарь < rom. *măgar*	1. măgar; 2. epitet batjocoritor pentru un om obraznic sau prost; huligan	ESUM, 1989: 351. Golovaci, 2012: 260-261. Robciuc, 1996: 177. idem, 1999: 213. Popescu, 2007: 17
магура < rom. *Măgura*	munte înalt	ESUM, 1989: 356. Golovaci, 2012: 261. Robciuc, 1996: 177. Vrabie, 1967: 159. Popescu, 2007: 17. Șarovolischii, 1929: 56
мазгуляти < rom. *mâzgăli*	a murdări	ESUM, 1989: 359. Robciuc, 1996: 182
нанашко < rom. *nănaș*	1. naș (de botez); 2. naș (de cununie)	ESUM, 2003: 36. Golovaci, 2012: 267. Robciuc, 1996: 193-194
нанашка < rom. *nănașă*	1. nașă (de botez); 2. nașă (de cununie)	Golovaci, 2012: 267. Robciuc, 1996: 192-193. Popescu, 2007: 18. Vrabie, 1967: 163-164
нафраніца < rom. *năframă*	ștergar (împodobit cu cusături) care se pune deasupra geamului într-o caă țărănească	ESUM, 2003: 51. Robciuc, 1996: 192
невістулька < rom. *Nevăstuică*	planta *Chrysanthenum leucanthenum*	Robciuc, 1996: 195
оберка < rom. *obărșă*	1. gaură; 2. semn la urechea oii	ESUM, 2003: 128
облєт < rom. *Obleț (oblete)*	(zool.) pește care înoată aproape de suprafața apei	ESUM, 2003: 136. Robciuc, 1996: 197
облін < rom. *Oblon*	Jaluzele	ESUM, 2003: 137
Оглінда < rom. *Oglindă*	Oglindă	Golovaci, 2012: 268
Пазити < rom. *a păzi*	1. a păzi, a supraveghea; 2. a avea grijă (de cineva sau de ceva)	Popescu, 2007: 23. Robciuc, 1996: 202. idem, 1999: 216

паларія, пелеріє < rom. *Pălărie*	Pălărie	ESUM, 2003: 260. Golovaci, 2012: 269. Robciuc, 1996: 199. Popescu, 2007: 18
панаджин < rom. *paragină*	moștenire constând din teren agricol	ESUM, 2003: 274. Robciuc, 1996: 199
панталони < rom. *pantaloni*	Pantaloni	Robciuc, 1996: 199. idem, 1999: 216
раваш, реваш < rom. *răvaș*	1. crestătură; 2. socoteala pe un băț crestat a oilor sau a laptelui muls la stână; 3. socoteala lemnelor tăiate, a zilelor lucrate etc.; 4. scrisoare, bilet; 5. (înv.) invitație, chemare	ESUM, 2006: 10. Golovaci, 2012: 277. Robciuc, 1996: 212. Vrabie, 1967: 169. Popescu, 2007: 19
раква < rom. *Raclă*	vas de lemn făcut la strung în care se păstrează untul	Robciuc, 1996: 212
риндзя, ринза, риндза < rom. *Rânză*	1. stomac; 2. stomac de vițel sau miel din care se prepară chiagul; 3. un soi de brânză preparată în stomac de miel sau de vițel tânăr	ESUM, 2006: 78. Golovaci, 2012: 278. Robciuc, 1996: 214-215. idem, 1999: 220. Vrabie, 1967: 170
рипа < rom. *Râpă*	1. râpă; 2. mai înalt, mai abrupt; 3. surpătură de teren; 4. hârtop; 5. surpătură de teren	ESUM, 2006: 79. Golovaci, 2012: 278. Robciuc, 1996: 215. idem, 1999: 220. Vrabie, 1967: 170
сака < rom. *Saca*	Saca	ESUM, 2006: 165. Vrabie, 1967: 170
саламур, саламура < rom. *salamură (saramură)*	zeamă sărată cu care se servește peștele fiert	ESUM, 2006: 167. Robciuc, 1996: 216
салаш < rom. *Sălaș*	1. sălaș; 2. stână	ESUM, 2006: 168. Golovaci, 2012: 279. Vrabie, 1967: 170
салба < rom. *Salbă*	1. salbă; 2. partea îmbrăcăminții femeilor	ESUM, 2006: 168. Golovaci, 2012: 279. Robciuc, 1996: 216. Vrabie, 1967: 170
тава < rom. *Tavă*	vas de metal întrebuințat în bucătărie pentru copt aluaturi	ESUM, 2006: 500-501. Robciuc, 1996: 229

тайстра < rom. *Traistă*	1. traistă; 2. sac cu grăunțe ce se atârnă de gâtul calului	ESUM, 2006: 504. Golovaci, 2012: 285-286. Popescu, 2007: 20. Robciuc, 1996: 228. idem, 1999: 223. Vrabie, 1967: 175
токан, токана < rom. *tocan (tocană)*	Mămăligă	ESUM, 2006: 591. Golovaci, 2012: 287. Robciuc, 1996: 230. Vrabie, 1967: 176
токма < rom. *Tocmi*	1. învoială de vânzare-cumpărare; 2. înțelegere, învoială; 3.complot (cârdășie); 4. împăcare; 5. cuvânt de onoare	ESUM, 2006: 591-592. Golovaci, 2012: 287. Robciuc, 1996: 230. idem, 1999: 224
уйма < rom. *Uimă*	Buboi	Robciuc, 1996: 235
ура < rom. *Ură*	1. mânie, invidie; 2. răutate	Robciuc, 1996: 235. Vrabie, 1967: 177
урда (вурда) < rom. *urdă* (Răspândit în multe graiuri)	1. brânză care se obține prin fierberea zerului (din lapte de oaie); 2. lapte închegat; 3. zer gras (din lapte de oaie din care nu s-a preparat cașul); 4. brânză de calitate inferioară; 5. borhot din sămânță de cânepă sau de mac, pentru colțunași sau plăcinte; 6. brânză dulce de oi	Golovaci, 2012: 290. Robciuc, 1996: 235. idem, 1999: 226. Vrabie, 1967: 177
Уретро, уритно < rom. *urât*	e urât, e plictisitor, trist	Robciuc, 1996: 236. idem, 1999: 226. Popescu, 2007: 24. Vrabie, 1967: 177
Фальца, фалець < rom. *falce*	falce (unitate agrară de suprafață, astăzi ieșită din uz)	ESUM, 2002: 69. Golovaci, 2012: 291. Robciuc, 1996: 120. idem, 1999: 226. Popescu, 2007: 13. Vrabie, 1967: 141
фамілія < rom. *familie (formă învechită)*	soț, soție și copiii lor	Robciuc, 1996: 120-121. idem, 1999: 226
фацарний < rom. *fățarnic*	1. jalnic; 2. descurcăreț; 3. încăpățânat; 4. hoțoman, rău	Robciuc, 1996: 120. Vrabie, 1967: 141. Șarovolischii, 1929: 56-57

фечор < rom. *Fecior*	1. copil mic (fără deosebire de sex); 2. fiu; 3. (înv.) slugă, servitor	Robciuc, 1996: 121
хараман < rom. *Haramin*	minciună, invenție	ESUM, 2012: 157
хвасія < rom. *fașă (fașie)*	fâșie (tăiată) de piele	Vrabie, 1967: 180
хвицати < rom. *Fâțâi*	a bate cu unul sau cu ambele picioare din spate	ESUM, 2012: 166
хергев < rom. *Hârdău*	oală în care se fierbe mămăliga sau sarmalele	Robciuc, 1996: 141. Vrabie, 1967: 148
цап < rom. țap	1. (zool.) masculul caprei; țap; 2. (fig. iron.) epitet dat unui om cu voce neplăcută, falsă; 3. (fig. iron.) bărbos, bătrân; 4. capră de tăiat lemne; 5. ½ litru	ESUM, 2012: 227. Robciuc, 1996: 104. Vrabie, 1967: 136. Popescu, 2007: 21. Șarovolischii, 1929: 60
Цамбал < rom. țambal	instrument muzical	Popescu, 2007: 21
цапар < rom. țăpoi	unealtă destinată pentru transportul unor cantități mai mici de fân	ESUM, 2012: 227. Robciuc, 1996: 104
цара < rom. țară	1. țară străină; 2. țară; ținut; 3. (cu valoare de numeral) mult, multă, mulți, multe	ESUM, 2012: 228. Golovaci, 2012: 296. Robciuc, 1996: 104. Vrabie, 1967: 136. Popescu, 2007: 21. Șarovolischii, 1929: 57
ча < rom. *Cea*	strigăt cu care se mână boii (vacile) spre dreapta; cea	ESUM, 2012: 273. Robciuc, 1996: 108. idem, 1999: 228
чабер < rom. *Cimbru*	(planta *Sutureja hortensis*) cimbru	Șarovolischii, 1929: 60
чара < rom. *Ceaun*	Tigaie	ESUM, 2012: 281
чафирка < rom. șopârlă	(zool.) șopârlă	ESUM, 2012: 285
шанець, шаніц < rom. șanț	șanț	Robciuc, 1996: 224. idem, 1999: 229
шарлатан < rom. șarlatan	zdrențăros, coate-goale	Robciuc, 1996: 224

швора, свора, сфора < rom. *Sfoară*	1. șnur împletit; 2. funie; 3. sfoară de undiță, din păr ald de cal; 4. o plantă înaltă și cu vârful ascuțit, pe plaiurile muntoase	Robciuc, 1996: 227, Vrabie, 1967: 172, 173, 174
шервет, шерват < rom. șervet	1. ștergar folosit ca ornament; 2. eșarfă cusută; 3. basma, care se poartă la gât	ESUM, 2012: 407; Robciuc, 1996: 224
ярич < rom. *Arici*	Arici	ESUM, 2012: 551. Golovaci, 2012: 300. Vrabie, 1967: 148-151

Sunt cuvinte care se referă la realități din cele mai diverse domenii de activitate, care definesc viața socio-economică și spirituală a omului (omul, viața materială, afectivă și de familie, agricultura, creșterea vitelor etc.). Acest studiu reprezintă nu doar o importanță lingvistică, dar și una cultural-istorică. Prin cercetarea și interpretarea unui material cât mai bogat se poate stabili pe deplin aportul populației românești la îmbogățirea patrimoniului lingvistic și cultural al ucrainenilor.

Influența exercitată asupra limbii ucrainene este una din cele mai importante influențe, care a avut loc în condițiile unei conviețuiri îndelungate și probabil a unei migrări a poporului român pe teritoriul ucrainean, care apoi cu siguranță, a fost asimilat. Aceste împrumuturi lexicale datorită contactului îndelungat, ne oferă o imagine sugestivă asupra domeniilor, proporțiilor și caracterului relațiilor materiale și spirituale dintre popoarele învecinate. Împrumuturile românești constituie elemente, care ne arată o altă parte, în ceea ce privește raportul lingvistic dintre aceste două popoare.

„Relațiile de bună vecinătate și, uneori, de intimă conviețuire cu populația românească prin intermediul pieții, al serviciului militar, al administrației de stat și al sistemului mass-media explică pătrunderea în lexicul graiurilor a numeroase împrumuturi din vocabularul limbii române... ”[2]

Bibliografie

Етимологічний словник української мови, (ESUM) Наукова думка (том 1-6), Київ, 1982.

Головач, Ніколетта, Лексичні румунізми в українській мові на діалектному та літературному рівнях (Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук), Чернівці, 2012.

Petrovici, Emil, *Note slavo-române II*, Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul", 1938-1941.

Попеску, Іван, Румунські елементи в українській мові, Чернівці, видавництво Рута, 2007.

[2] *Romanoslavica XLI*, 2006, p. 241.

Robciuc, Ion, *Raporturile lingvistice româno-ucrainene, Elemente românești în ucraineană,* Editura Mustang, București, 1996.
Robciuc, Ion, *Studii și Articole*, Editura Mustang, București, 1999.
Romanoslavica XLI, Editura Universității din București, 2006.
Stati, Sorin, *Cuvinte romînești – o poveste a vorbelor*, Editura Științifică, București, 1964.
Шаровольский, Іван, Румунські запозичені слова в українській мові, Київ, 1929.
Vrabie, Emil, *Influența limbii române asupra limbii ucrainene* (morfologie și lexic; cu 4 hărți în text), RSL, XIV, 1967.

Психологічне підґрунтя культу предків в українській та румунській міфології

Оксана Тиховська / Tykhovska Oksana

Contextul psihologic al cultului străbunilor în mitologia ucraineană și în cea românească. *În articol este analizat istoricul psihologic al ritualurilor asociate cu cultul strămoșilor. Se pune accent pe specificul acestor ceremonii în rândul ucrainenilor și al românilor și se disting caracteristici comune și distincte. Majoritatea elementelor riturilor sunt similare, deși există și o anumită specificitate națională (tipuri de victime, mese la mormintele morților, jocuri de divertisment în apropierea morților). Articolul tratează particularitățile specifice sâmbetelor „fără suflet" – sărbători asociate cu cultul strămoșilor, precum și conceptele timpului sacru și tabuuri-le care au fost respectate în anumite zile ale calendarului în onoarea morților. Obiectul studiului a fost lucrarea etnografului Fedir Potushnyak „Rămășițe ale cultului ancestral" (1943), care nu a fost studiat și care reflectă nivelul viziunii mitologice al ucrainenilor la mijlocul secolului XX.*

The psychological basis of the ancestor cult in Ukrainian and Romanian mythology. *In this article, the psychological basis of rituals connected with the ancestor cult is analyzed. The specifics of these rituals, their common and distinctive features in what concerns the Ukrainian and Romanian people, are emphasized. Most of the elements of ritual activity are common, though there are some national specifics too (variety of sacrifices, dinners at the graves, games near the deceased, etc). In this article we present the features of the Saturdays "without soul" – a holiday connected with the ancestor cult, and also the notion of sacral time and the taboos which were followed in certain days for the revering of the deceased. The object of the research is F. Potushnyak's paper "The remains of ancestor cult" (1943), which was never studied and reflects the level of the mythological outlook of Ukrainians in the middle of the 20th century.*

Cuvinte cheie: *suflet, cult ancestral, sâmbetele „fără suflet" sacrificiu, ritual calendaristic, folclor românesc, mitologie ucraineană.*

Keywords: *soul, ancestor cult, Saturdays "without soul", sacrifice, calendar system of rites, Romanian folklore, Ukrainian mythology, F. Potushnyak.*

Культ предків у світовій міфології тісно пов'язаний з уявленням про безсмертність душі людини. Віра у безперервне, трансцендентне існування душі стала основою ритуалів та народних оповідей, пов'язаних з поховальною обрядовістю, календарними святами, обрядами жертвоприношення, покладанням квітів та страв на могили, звичаєм називати нащадків іменами

предків. Вірування і ритуали, пов'язані з культом померлих, були об'єктом дослідження багатьох вчених. Серед них можна згадати М. Костомарова, Ф. Потушняка, В. Войтовича, Е. Тайлора, С. Токарева, Р. Вулкенеску, А. Олтяну, та ін. М. Костомаров простежив реалізацію народних уявлень про дотичність світу живих і світу мертвих у календарній обрядовості слов'ян, зазначивши: «свята на честь померлих, що весною збігаються зі святами оновлення природи, узливання і молитви за померлих підтверджують, що слав'яни мали уявлення про загробне життя [...] У давнину на поминках лили вино на могилу і залишали страви, впевнені, що все це дістанеться небіжчикові»[1]. Такий ритуал утверджував думку про існування подібних потреб у споживанні їжі та напоїв і в мертвих, і в живих. Крім цього, М. Костомаров акцентував на особливостях трактування нашими предками календарних дат, їх співвідношенні з циклами природи. Відтак, весна асоціювалася не тільки з «воскресінням» природи, але й – з новим народженням померлих предків, що виявлялося у ритуальному закликанні небіжчиків до життя: «У перші дні свята весни існував звичай закликати померлих; це відбувалося тоді, коли святкувалось воскресіння природи, перемога Свентовита над мороком і знищенням, й, вірогідно, ґрунтувалося на віруванні, що добро нарешті назавжди переможе смерть і поверне мертвих до життя»[2].

За спостереженням Ф. Потушняка, «культ предків становить важливий ступінь у релігійному і соціальному розвитку людської спільноти»[3], на його основі починає формуватися релігійний світогляд. Водночас необхідно розмежовувати поняття душа померлого і культ предків, бо це різні речі. «У першому випадку відіграє роль страх перед духом померлого, котрому приписується надприродна сила [...], а у другому випадку – повага до мертвого, віднесення його в ряди істот небесних, сила яких може винагороджувати чи карати. [...] «Вшанування предків», починається лише тоді, коли перший ряд, тобто погребальні обряди закінчилися»[4], – зазначав Ф. Потушняк. Згідно з народними уявленнями, після смерті людини душа продовжує своє існування, але вже в іншому вияві. Померлі предки продовжують бути частиною життя живих родичів, можуть допомагати їм, а можуть і шкодити. Саме тому вшанування померлих є частиною ритуальної традиції багатьох народів.

Праслов'яни вірили, що душі померлих потрапляють у світ Нави (підземний світ, де існують безтілесні образи) й здатні об'єктивуватися у світі Яви (світі живих людей) під час календарних свят. Власне, саме ця віра стала основою культу предків. Витоки цього культу, на думку В. Артюха, «у виділенні в слов'янському роді вікової групи старійшин. Їх вшановування в земному житті потім переносилось і на поклоніння їм після смерті. Залишки

---

1 Костомаров М. Слав'янська міфологія. К.: ФОП Стебляк О. М., 2014. С. 92.
2 Костомаров М. Слав'янська міфологія. С. 93-94.
3 Потушнякъ Ф. Останки культу предковъ. Литературна недѣля. Унгваръ, 1943. Роч. III. С. 198.
4 Там само. С. 199.

цієї форми культу могли зберегтись у відомому образі Чура (Цура, Щура). Що Чур-Щур був першопредком видно із такого слова, як «пращур». Натяки на його існування до цього часу відчуваються у таких висловах, як «цур мене, пек мене!», «не цураймося!», «цур тобі!», черезчур, чурбан»[5].

Л. Нідерле наголошував на подібності серед слов'янських народів ритуалів, що мали на меті вшанувати предків, акцентуючи водночас на відмінності їх назв. Вчений згадує про поминальні трапези, які відбувалися «на другий, третій, сьомий, дев'ятий, двадцятий і сороковий день після смерті, а потім через півроку та рік. [...] Зазвичай три або чотири дні в році присвячуються загалом поминанню душ померлих, котрі на Балканах називаються «задушниця», у Західній Русі – радуниця, в Білорусії – поминальна субота «дзяди», поруч з місцевими «хаутура, хавтура»; у Росії – «батьківські суботи», «навій», «навський день», «великдень», «семик», в Україні – «гробки», «могилки»[6].

Чітко окреслив специфіку культу предків східнороманського населення Буковини А. Мойсей, який відзначив: «поминання покійників спрямоване на те, щоби полегшити їх посмертне існування і забезпечити всім необхідним у потойбічному світі (їжею, водою, світлом, теплом) протягом усього календарного циклу»[7]. Дослідник виокремив комплекс ритуальних елементів, пов'язаних з культом предків: «роздавання помани; страв, спеціально призначених для покійника, і дійств аналогічного характеру; відвідування могил; поминок; ритуальних вогнів (свічок, багать); заборон у поминальні дні; поминального деревця»[8]. М. Костомаров в межах весняної календарної обрядовості розглянув свято «красна гірка», яке «називали також радуницею, або проводами чи могилками. Після веселих ігор ходили на могили або до тих пам'яток, де стояли на стовпах посудини з попелом померлих, приносили туди страви і напої, здійснювали узливання на честь небіжчиків, а жінки в жалісливих піснях згадували достоїнства померлих. Потім справляли тризну або поминки, урочистий бенкет, на якому пили-їли запрошені й непрошені, все на честь покійних»[9]. Прах небіжчиків зберігали в посуді, де раніше тримали зерно, очевидно, не випадково. Душа в уяві наших давніх предків метафорично сприймалася як зерно життя, як основа проявленого фізичного існування, що мала відродитися з попелу в іншому просторі й часі.

Весна асоціювалася в міфах світу з пробудженням природи, ростом рослин, а, отже, з новим народженням. Засівання й проростання зерна на-

---

[5] Слов'янські вірування. Писемні джерела до вивчення курсу «Релігієзнавство» для студентів гуманітарного факультету денної форми навчання / Укладач В. О. Артюх. Суми: Вид-во СумДУ, 2009. С. 11.

[6] Нидерле Л. Быт в культуре древних славян. Москва: Вече, 2013. С. 105.

[7] Мойсей А. Вірування та ритуали, пов'язані з культом померлих у народному календарі східнороманського населення Буковини. Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. 2010. Т. 1. С. 202.

[8] Там само. С. 202.

[9] Костомаров М. Слав'янська міфологія. К.: ФОП Стебляк О. М., 2014. С. 109-110.

весні символічно прирівнювалось до нового народження мертвих у потойбічному світі. На думку М. -Л. фон Франц, культ мертвих тісно пов'язаний з образами квітів, котрі «символізували психічну тайну смерті і воскресіння. Звичай покладання квітів на могилу під час похорону, безумовно, символізує не тільки вшанування померлого, але й несвідому «магію воскресіння», тобто відродження померлих у новому житті. Мандала у формі вінка з квітів також є усобленням цього символу»[10]. Таким чином, квітка на могилі усоблює позагробне існування душі, можливо, постає проявом справжньої краси людської душі, невидимої під час земного буденного життя. На думку К. -Г. Юнга, структура мандали складається з квіткових одиниць Самості, і в цьому ракурсі квітка є повільно дозріваючим внутрішнім ядром і сукупністю, котра розкривається душею після смерті.

Вшанування померлих включало в себе й символіку боротьби – відразу після смерті душа людини в потойбіччі, згідно з народними уявленнями, перебувала у стані вагання, вона змушена була обирати між спогадами і сумом за втраченим життям та прагненням адаптуватися до іншої форми існування. Очевидно, внаслідок цього виник ритуал, який візуалізував внутрішню боротьбу, яка нібито тривала в душі покійника. Як зазначив М. Костомаров, під час радуниці («могилок», «красної гірки») між юнаками відбувалася «боротьба й змагання, як в давнину у Греків, про що свідчить «Іліада». Ці богатирські ігри присвячувались померлим. Саме тому тризна в лексиконі Памви Беринди тлумачиться як поєдинок»[11]. Можливо, змагання, що відбувалося між чоловіками, мало й інше значення – воно могло символізувати боротьбу душі померлого зі смертю та перемогу над нею. Вислідом цієї перемоги ставала радість, яка починала панувати серед присутніх, про що згадує М. Костомаров: «Поминки закінчувалися радісними піснями і танцями, що називалося закликати мертвих, тобто закликати їх до життя і надії на воскресіння. Козьма Празький оповідає, що у Чехії влаштовували язичницькі ігри для заспокоєння померлих, потім тривожили їх (тобто закликали…) і, надягаючи маски, закінчували поминки весело і галасливо»[12]. Учасники тризни, одягаючи маски, метафорично засвідчували свою причетність до потойбічного світу й візуалізували шлях померлого в інший простір та його вливання в групу померлих предків (маска символізувала інший спосіб буття душі). Смерть сприймалася як перехід душі в інший, досконаліший світ.

Культ предків пов'язаний з вірою в безсмертя душі, що зумовило появу звичаю називати нащадків іменами померлих родичів. Українці вірили, що можливим є «втілення душі померлого в когось з нащадків. Коли хтось помре зі старших, то новонародженого після нього обов'язково називають його іменем (Також буває, що імена померлих дітей дають дітям народжених

[10] Франц М. -Л. фон. О снах и смерти (Traum und Tod. Was uns die Traume Sterbender sagen). Клуб Касталия, 2015 [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www. klex.ru/ia6

[11] Костомаров М. Слав'янська міфологія. К.: ФОП Стебляк О. М., 2014. С. 109-110.

[12] Костомаров М. Слав'янська міфологія. К.: ФОП Стебляк О. М., 2014. С. 110.

після них) [...] Є образою для предків, коли їх хресне ім'я не носить хтось з тих, котрі після них народилися»[13]. Ф. Потушняк, аналізуючи народні вірування Закарпаття в 40-х роках ХХ століття, наголошував, що міфічно-релігійні оповіді про переселення душі померлого у внуків чи родичів, названих на його честь, втратилися. Відголоски вірувань про можливість реінкарнації душі в межах роду збереглися у суб'єктивних спостереженнях селян: нащадок, отримавши ім'я предка, успадковує його риси зовнішності чи характеру. Також суголосність народних вірувань Закарпаття з будистським вченням про колесо сансари простежується в повір'ях про можливість переселення душ негідних людей в тварин («Злих людей душа може і в звіра перейти»[14]) та приречення їх на вічне блукання на межі світів (уявлення про домовиків та русалок).

Невід'ємним атрибутом культу предків є молитва за померлими, вона вважається своєрідною даниною їх пам'яті, жертвоприношенням на їх честь – «коли живі моляться за померлих, їм ведеться. А коли вони про мертвого не турбуються, їм перестає таланити, а по-друге, це гріх»[15]. Відтак молитва за душу померлого сприймається народною уявою як позитивне явище і для мертвого родича, і для його нащадка, котрий виголошує цю словесну формулу. Нею укріплюється зв'язок між поколіннями, зберігається родова пам'ять, ніби посилюється енергетика роду й розширюються можливості померлих допомагати живим родичам. Згідно з народними віруваннями Закарпаття, «мертві – це напівбожества. Вони можуть посилати добро (гаразд), і зло (біду) на своїх ближніх за вшанування їх або за зневагу до них, коли їм не вдається отримати те, що їм належить»[16]. Коли ж померлий родич був не доброчесним, грішним за життя, він потребує допомоги з боку живих нащадків і може з'являтися в їх сновидіннях з наріканням на власну долю або ж говорить, що «йому вони щось винні. Наприклад, з'явиться у сні обдертим, чорним (що символізує страждання), бідним, або просто скаже «дай мені половину з того, що маєш». Коли мертвого пам'ятають: моляться за нього, дають жертву і под., він тішиться, а коли про нього забувають, він засмучується й нарікає, що про нього забули ті, що ще живуть тепер)»[17]. З психологічної точки зору, у такий спосіб утверджується ідея безсмертя й родової пам'яті, душа померлого нібито здатна переживати, відчувати радість і біль, як і жива людина. Водночас душа небіжчика не постає самодостатньою, не ототожнюється з божеством чи з ідеальною особистістю – на неї не проектується архетип Самості. Вона ніби продовжує перебувати в процесі становлення (адаптації до потойбічного світу) і потребує допомоги живих родичів, які стають їй у нагоді виконуючи поминальні ритуали та виголошуючи заупокійні молитви. «Той, кого за добрі діла люди згадують після

[13] Потушнякъ Ф. Останки культу предковъ. Литературна недѣля. Унгваръ, 1943. Роч. III. С. 202.
[14] Потушнякъ Ф. Останки культу предковъ. Литературна недѣля. Унгваръ, 1943. Роч. III. С. 202.
[15] Там само. С. 200.
[16] Потушнякъ Ф. Останки культу предковъ. Литературна недѣля. Унгваръ, 1943. Роч. III. С. 200.
[17] Там само. С. 200.

смерті (про мертвих говорять завжди з додатком «прощен би»), легко почувається в гробі; кого проклинають – рухається, обертається, бо кості його рухають, клянуть («не мають супокою»). Тому дуже нещасливі по смерті ті, котрі не лишили по собі ніякого потомства, бо нема кому за них старатися, їх споминати – давати їм те, що їм належить»[18]. Відтак, народні вірування акцентують на концепті пам'яті, культ предків обумовлюється прагненням нащадків зберегти зв'язок з померлими родичами. Згадуючи про померлих та вшановуючи їх різними обрядодіями, нащадки метафорично продовжують їм життя – пам'ять живих стає запорукою існування небіжчиків у потойбіччі.

В українців з культом померлих предків пов'язаний звичай давати милостиню жебракам та проводити парастаси, це мало метафорично забезпечити спокій померлому родичу у потойбіччі – «щоб йому було добре і на тім світі»[19]. Тут жебрак, бідний, обездолений, який отримує дарунок, постає посередником між родичами й померлим, «відіграє майже ту саму роль, що й посередники у розвинутих формах обрядодій, такі як вогонь, жрець, посвячена тварина і подібне. – Тим більше, що старець, жебрак, винятки з роду, вони є уособленням чогось святого (на них показується «рука Божа» або демонічна)»[20].

Так само обов'язковою складовою поминальної обрядовості під час календарних свят вважалися пожертви й в середовищі румунів Буковини. За спостереженням А. Мойсея, важливе значення мали обрядові страви «для померлого, помана його символічному «заступнику»[21]. Таким «заступником» померлого румуни вважали першого зустрічного, бідняка, жебрака, каліку, якому давалася милостиня. «Дотримання згаданої регламентації мало запобігти поверненню небіжчика і, водночас, полегшити його потойбічне життя. Помани, які роздають румуни Буковини по померлих родичах, відрізняються залежно від календарного свята і регіону»[22]. Отже, такі вірування українців і румунів свідчать про часткове сприймання небіжчика як ворога, котрий може нашкодити живим. І щоб знешкодити загрозу із потойбіччя, слід було здійснити психологічне перенесення – добра справа, котру необхідно було зробити для небіжчика, переадресовувалася людям, які перебувають за межею стандартів суспільного життя – метафорично теж живуть у «потойбіччі» (але соціальному), оскільки обділені можливостями, доступними для більшості (жебрак, каліка...).

Ф. Потушняк згадує про свято «хавтуров», яке ще по-іншому називали «задушною» і «пам'ятною» суботою або «задушницею», котра в гуцулів,

---

[18] Потушнякъ Ф. Останки культу предковъ. Литературна недѣля. Унгваръ, 1943. Роч. III. С. 200.
[19] Потушнякъ Ф. Жертва в народном віруваню Літературна недѣля. Роч. Ш. Унгваръ,, 1943. С. 140.
[20] Потушнякъ Ф. Жертва в народном віруваню Літературна недѣля. Роч. Ш. Унгваръ, 1943. С. 140.
[21] Мойсей А. Вірування та ритуали, пов'язані з культом померлих у народному календарі східнороманського населення Буковини. Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. 2010. Т. 1. С. 202.
[22] Там само. С. 202.

які «родинні зв'язки дуже поважають, відбувається чотири рази протягом року. Того дня печуть спеціальні калачі (кукуци) звані «хавтури», які несуть до церкви і роздають жебракам – за померлими»[23]. Той день вважається святковим, має на меті вшанування померлих родичів через ритуальне перенесення свого доброго ставлення до родичів-небіжчиків на чужих, обділених долею людей. «Вдома палять свічки. Також виносять на цвинтар хавтури і роздають бідним. Справляють для бідних «обіди»... Ті обіди можуть відбуватися у днину або увечері. При тім жони одкінчують панахиду. Саму панахиду і свічки, які тоді горять, роздають бідним»[24]. Очевидно, цей обряд має і психологічно-терапевтичне значення, оскільки супроводжується магічними словесними формулами (замовляннями, примівками), в яких утверджується прагнення людини до щасливого, гармонійного життя за умови виконання релігійно-етичних приписів стосовно померлих предків. Виголошували, наприклад, таке замовляння: «Най Бог прийме за померішими душечками, най дасть їм одпущеніє гріхів, а нам здоров'я, живот,.. »[25].

Існували певні табу для жінок, пов'язані з поминальними днями: «В задушні суботи варять лише пісні страви, не прядуть, не золять, не шиють, не мелють і под. [...] Бо коли золити, прясти, ткати і под. у ці дні, то таке робиться на тім світі із мертвими... А потім, коли така особа помре, то і її будуть так мучити, як вона робила в ці свята»[26]. Обмеження в поминальні суботи накладалися й на працю чоловіків, їм не можна було рубати дерев, займатися столярством тощо. Таким чином, розмежовувалося духовне і матеріальне, сакральне й буденне вважалися несумісними площинами. Здійснення ритуалів вшанування предків передбачало ряд заборон на дії, що забезпечували матеріальний аспект життя, оскільки вся увага людей мала бути зосереджена на духовних цінностях, на встановленні метафізичного зв'язку з покійними предками. «Задушна» субота належала до площини сакрального часу, а, отже, всі вчинки, здійснені людиною в цей день, метафорично зумовлювали її подальшу долю, «запрограмовували» успіх або невдачу.

Ф. Потушняк зазначив, що на Закарпатті задушних субот («задушниць») було чотири (інколи – сім) – «ярня, літня, осіння, зимушня, які нічим не відрізняються одна від одної у своїй основі»[27]. У ці дні особливого значення набуває молитва за померлими, особливо за тими, що часто сняться, або недавно покинули світ живих. «Строго держать їх ті, у котрих хтось помер у тому році. Взагалі задушна субота є важливим днем, тоді не можна співати, сміятися і под. Страви варяться сухі, пісні або дотримуються і строгого посту»[28], який набуває значення спокути за гріхи померлих родичів. Матеріальні цінності витісняються духовними, відмова від того, що приносить

[23] Потушнякъ Ф. Останки культу предковъ. Литературна недѣля. Унгваръ, 1943. Роч. III. С. 201.
[24] Там само. С. 201.
[25] Потушнякъ Ф. Останки культу предковъ. Литературна недѣля. Унгваръ, 1943. Роч. III С. 201.
[26] Там само. С. 201.
[27] Там само. С. 201.
[28] Там само. С. 202.

задоволення у повсякденному житті, дає змогу метафорично побувати на місці небіжчика, відчути те, що відчуває він.

А. Мойсей, аналізуючи вірування східнороманського населення Буковини, виявив існування подібних народних вірувань серед румунів і молдаван, які справляють по три-шість поминальних днів на рік. «Так, у Магалі Новоселицького району дотримували такі поминальні дні: суботи перед та під час Великого посту, «Проводи» – тиждень після Великодня, субота перед Трійцею, тиждень до св. Дмитра, Йордан та ін. »[29]. Варто погодитися із спостереженням А. Мойсея, який, здійснивши порівняльний аналіз календарної поминальної обрядовості східно-романського та українського населення Буковини, констатував, що «у багатьох випадках календарні дати, до яких приурочені поминальні дійства, збігаються. Крім того, як засвідчують наявні джерельні матеріали, в румунів і молдаван характерна дещо більша кількість поминальних днів у році»[30], ніж в українців.

Культ предків тісно пов'язаний з календарними святами. Зокрема, під час різдвяної вечері згадують мертвих, «бо так треба», згадують їх під час молитви. «Частина страви з вечері лишається до третього дня; зливають страви у мищину і лишають на столі або на вікні – для померлого. Для того, хто помер у цьому році, деколи також ставлять на стіл страву під час вечері, коли за ним сумують»[31]. Згідно з народними повір'ями, мертві приходять у різдвяну ніч на землю з того світу і перебувають між своїми рідними під час Різдва, в цей період «мертвих пускають додому, щоб вони веселилися зі своїми в рідному їм кутку»[32]. Таким чином, культ предків переплітається з космогонічними міфами, які пов'язують зі святом Різдва ідею народження нового циклу у житті Всесвіту, природи, людини. Різдвяна ніч сприймається як своєрідний рубікон між минулим, попереднім життям і новим, яке тільки-но розпочинається, вона уявляється часо-просторовою площиною, на якій можуть зустрітися живі та мертві, чим і зумовлена поява вище згаданих обрядів.

Подібні вірування про відвідування душами померлих їх родичів збереглись і в румунів. За спостереженням А. Мойсея, «для підтримки на тому світі померлих їжею та питвом румуни і молдавани Буковини в певні календарні свята залишали на столі ритуальні страви. Вірили, що випарами чи запахом від них будуть харчуватись душі пращурів. Так, на Святвечір повелось не прибирати зі столу калач та склянку води»[33]. Водночас є серед румунських звичаїв і специфічні, зокрема, «у с. Валя Кузьмин після святве-

[29] Мойсей А. Вірування та ритуали, пов'язані з культом померлих у народному календарі східнороманського населення Буковини. С. 200.
[30] Мойсей А. Вірування та ритуали, пов'язані з культом померлих у народному календарі східнороманського населення Буковини. С. 202.
[31] Потушнякъ Ф. Останки культу предковъ. Литературна недѣля. Унгваръ, 1943. Роч. III. С. 201.
[32] Там само. С. 201.
[33] Мойсей А. Вірування та ритуали, пов'язані з культом померлих у народному календарі східнороманського населення Буковини. С. 204.

чірньої трапези господиня перевертала догори дном усі миски, аби душі предків не залазили до них. Рештки їжі, після того, як пролежали всю ніч на столі, наступного дня подрібнювали та викидали птахам, вірячи, що влітку ті не будуть шкодити врожаю»[34]. Уявлення про те, що душі померлих можуть позалазити до мисок, свідчить про часткове занепадання культу предків, втрату сакральності, приземлення образу предка, аж до асиміляції його з образом птаха, якому господиня кидала залишки різдвяної вечері. Крім того, відомо, що душа у фольклорі часто асоціюється з пташкою. За спостереженням М. Маєрчик, існує значна територіальна «поширеність вірувань, у яких душу уявляють птахом або птаха пов'язують із топосами душі й місця перебування душ ненароджених і померлих, куди ті відходять або звідки приходять»[35]. Таким чином, в ритуалі відбувається заміщення – годування душ померлих предків під час різдвяної вечері продовжується вранці годуванням птахів, в образах яких об'єктивуються небіжчики.

А. Мойсей згадує про вшанування померлих на Овіденії та Страсний четвер. Румуни і молдавани Буковини у прилеглих до Чернівців селах напередодні Овіденії залишали «на ніч миску з водою для «пильнування». До миски приліплювали свічку, запалювали та «пильнували». Опівночі, людина, яка це робила, била 100 поклонів»[36]. Поклони в сакральний час (опівночі), з точки зору міфологічного світогляду, мали бути особливо ефективними – душі предків отримували гідне вшанування з боку живих через метафоричне використання 3-х найпотужніших меж між світом живих і мертвих (вогню, води, рубіжного часу). «У Страсний четвер господарі розпалювали зі сміття вогнище, біля нього ставили стілець, на який клали відро з водою та кухоль. Вірили, що душі померлих зігріватимуться біля ватри та втамують спрагу»[37]. Відтак, небіжчик уявлявся гостем, до якого ставилися з належною повагою, він метафорично був «врятований» від холоду і спраги, які в реальному житті могли стати причиною смерті. Тож згаданий ритуал мав засвідчити глибоку турботу живих про мертвих і водночас убезпечити нащадків від гніву померлих предків.

У міфології українців великодня обрядовість теж пов'язана з культом предків. Зокрема, великодній понеділок містить обряди, «що прямо відносяться до вшанування предків. У деяких місцевостях зберігся звичай справляти гостини на гробах (Гірська Гуцульщина). Крім того, подекуди звикли закопувати в гробах померлих окрайці з паски (село Чирч), качати на гробах писані яйця, а дітвора там з ними бавиться... »[38]. За спостережен-

---

[34] Там само. С. 204.

[35] Маєрчик М. Ритуал і тіло. Структурно-семантичний аналіз українських обрядів родинного циклу. К.: Критика, 2011. С. 220.

[36] Мойсей А. Вірування та ритуали, пов'язані з культом померлих у народному календарі східнороманського населення Буковини. С. 204.

[37] Там само. С. 204.

[38] Потушнякъ Ф. Останки культу предковъ. Литературна недѣля. Унгваръ, 1943. Роч. III. С. 201.

ням Ф. Потушняка, ігри з писанками на цвинтарі є залишком давнього обряду й має на меті вшанування предків. Оскільки писанки тісно пов'язані з космогонічними міфами про створення світу з яйця (золотого зародка), тож ігри з писанками на могилі та закопування їх в могили, очевидно, символізують створення нового «індивідуального» світу для померлого – тобто ідею нового народження в новій якості в потойбіччі. А окрайці паски, закопані на могилі, метафорично прилучають небіжчика до ідеї перевродження після смерті, подібно до того, які відбувається перевродження сонця навесні (збільшується яскравість, інтенсивність сонячного світла й тривалість дня), адже великодня паска випікалася язичниками з метою вшанування сонця, підсилення його енергії, була його символом.

Отже, культ предків займав значне місце в ритуальній традиції українців і румунів, більшість елементів обрядодій є подібними, хоча певна національна специфіка теж має місце (різновиди жертв, обіди на могилах померлих, ігри-розваги біля померлого...). З психологічної точки зору, всі вище згадані ритуали об'єднує 1) прагнення людини утвердити ідею безсмертя душі, безконечності життя, 2) бажання усунути страх перед смертю та перед ображеними небіжчиками, 3) виконати свій морально-етичний обов'язок, належним чином ушанувавши померлих предків, допомігши їм почуватися комфортно в потойбіччі, і отримати за це належну винагороду – щасливе й гармонійне життя, не затьмарене бідами.

Література

Костомаров М. Слов'янська міфологія. К.: ФОП Стебляк О. М., 2014. С. 98-113.

Маєрчик М. Ритуал і тіло. Структурно-семантичний аналіз українських обрядів родинного циклу. К.: Критика, 2011. 325с.

Мойсей А. Вірування та ритуали, пов'язані з культом померлих у народному календарі східнороманського населення Буковини. Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. 2010. Т. 1. С. 196-210.

Нидерле Л. Быт в культуре древних славян. Москва: Вече, 2013. 288с.

Слов'янські вірування. Писемні джерела до вивчення курсу «Релігієзнавство» для студентів гуманітарного факультету денної форми навчання / Укладач В. О. Артюх. Суми: Вид-во СумДУ, 2009. 126 с.

Потушнякъ Ф. Жертва в народном вірованю Літературна недѣля. Річник Ш. Унгваръ, 1943. С. 138-140.

Потушнякъ Ф. Останки культу предковъ. Литературна недѣля. Унгваръ, 1943. Роч. III. С. 198-202.

Франц М. -Л. фон. О снах и смерти (Traum und Tod. Was uns die Traume Sterbender sagen). Клуб Касталия, 2015 [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www. klex.ru/ia6

Nume de familie ale ucrainenilor şi nume de familie ucrainene în cadrul sistemului antroponimic al ucrainenilor din Maramureş

Ioan Herbil / Іван Гербіл

Прізвища українців та українські прізвища в антропонімічній системі українців Мараморощини. *У цій статті, ґрунтуючись на спеціальних антропонімічних дослідженнях, починаючи з розмежування понять «прізвища українців» та «українські прізвища» (здійсненого відомим мовознавцем П. П. Чучкою), ми демонструємо, що присутність у певний період в українському середовищі імен румунського походження (і не тільки) не повинно розглядатися як доказ того, що даний населений пункт спочатку був заселений румунами. З представленого дослідження видно, що значна кількість румунських прізвищ увійшла в антропонімічну систему українців Мараморощини протягом останніх трьох-чотирьох десятиліть минулого століття.*

Family Names of Ukrainians and Ukrainian Family Names in the Anthroponimical System of Ukrainians in Maramureş. *On the basis of some particular anthroponimical studies and taking into account the fact that the delimitation of the two basic concepts of „family names of Ukrainians" and „Ukrainian family names" was already carried out by the famous linguist P. P. Chuchka, in our study we prove that the presence of some names of Romanian origin (and not only) in the Ukrainian linguistic environment should not be seen as a proof that supports the idea that the respective place was initially inhabited by Romanians. Out of the facts presented, one can notice that a large number of Romanian family names entered the anthroponimical system of Ukrainians in Maramureş during the last three or four decades of the last century.*

Ключові слова: *антропонімічна система, прізвище, «прізвища українців», «українські прізвища», українці Мараморощини, Верхня Рівня, Кричунів, Луг над Тисою.*

Keywords: *anthroponimical system, family name, „family names of Ukrainians", „Ukrainian family names", Ukrainians in Maramureş, Rona de Sus, Crăciuneşti, Lunca la Tisa.*

Orice nume de familie constituie o unitate lingvistică a limbii din care face parte, independent, atât de originea respectivei denumiri (din punct de vedere etnolingvistic), cât și de apartenența etnică a purtătorului acesteia. În același timp, dacă un nume de persoană (fie el nume de botez sau de familie) face parte din sistemul antroponimic ucrainean sau românesc nu înseamnă că el este, din punctul

de vedere al originii, un nume de familie ucrainean sau românesc. Chiar și atunci când purtătorii numelor de familie străine devin ucraineni (se integrează într-o comunitate majoritar ucraineană), numele lor de familie nu trebuie considerate ca fiind lexeme ucrainene. Fie că aceste denumiri continuă să păstreze structura etimologică, fie o pierd, „ele nu contenesc să fie în limba ucraineană niște unități lingvistice străine”[1].

Pentru a evita confuziile terminologice, P. P. Čučka propune delimitarea noțiunilor *nume de familie ale ucrainenilor* și *nume de familie ucrainene*. Astfel, noțiunea *nume de familie ale ucrainenilor* este pusă în opoziție cu „numele de familie purtate de către cei care nu sunt ucraineni”, iar noțiunea *nume de familie ucrainene* este opusă „numelor de familie străine” sau „numelor de familie împrumutate”[2]. Criteriul de bază al departajării *numelor de familie ale ucrainenilor* de *numele de familie ale neucrainenilor* îl reprezintă apartenența etnică a purtătorilor acestora, în timp ce diferențierea dintre *nume de familie ucrainene* și *nume de familie străine* (*neucrainene*) este, pentru un onomastic, de natură lingvistică, etimologică.

În acest caz, categoriei *nume de familie ale ucrainenilor* îi aparțin toate numele de familie, fără excepție, purtate de către persoanele care, din punct de vedere etnic, sunt ucraineni. Asta înseamnă că, pe lângă numele de familie de origine ucraineană, acestei grupe îi aparțin și cele străine, create de către vorbitorii altor limbi (ca de exemplu[3]: rom. *Albu*, *Cenușe*, *Cerb*, *Morar*, *Olaru*, *Robu*, *Sfâșie*; magh. *Chereches*[4], *Fazakas*, *Kis*, *Kormos*, *Naghi*, *Oros*, *Regoș*; germ. *Hanțig*, *Herbil*, *Holczberger*, *Rudolf*, *Szeibert*), dacă purtătorii acestora aparțin minorității ucrainene, indiferent de originea strămoșilor lor. Categoriei *nume de familie ucrainene* îi aparțin cele apărute pe teren lingvistic ucrainean, adică prin metode și mijloace de formare a cuvintelor proprii limbii ucrainene, având la bază cuvinte ucrainene. Acest fapt arată că, în afară de „cuvintele ucrainene dintotdeauna” (ca de exemplu: *Bilan*, *Cramar*, *Colopelnic*, *Cuth*, *Dubec*, *Hamor*, *Hașciar*, *Malear*, *Tcaci*, *Zola* etc.), acestei categorii de nume de familie îi aparțin și cele care reprezintă vechile împrumuturi ce au fost adaptate la limba ucraineană (*Husar*, *Lucaci*, *Tamaș*), chiar și atunci când arealul funcționării acelor împrumuturi era limitat (*Covaci*, *Logoș*), având la bază apelative sau teme ucrainene de origine românească, maghiară, germană, polonă, slovacă, sârbă etc. De asemenea, *numelor de familie ucrainene* le aparțin toate acele nume de familie ucrainene care au fost derivate de la cuvinte (lexeme) străine, dar cu ajutorul mijloacelor de formare a cuvintelor specifice lim-

---

[1] P. P. Čučka, *Prizvyšča zakarpats'kych ukrajinciv: Istoryko-etymolohičnyj slovnyk*, „Svit”, Lviv, 2005, p. XV.

[2] *Ibidem*.

[3] Exemplele din acest articol fac parte din sistemele antroponimice ale localităților maramureșene cu populație majoritar ucraineană: Rona de Sus, Crăciunești și Lunca la Tisa. Menționăm că în cele trei sate graiul ucrainean vorbit de localnici aparține tipului transcarpatic.

[4] Redăm, întocmai, formele existente în documentele oficiale ale ucrainenilor din cele trei sisteme antroponimice cercetate.

bii ucrainene[5] (*Albiciuc*, *Anuțiac*, *Neamciuc*, *Onujec*).

Menționăm faptul că purtătorii numelor de familie ucrainene sunt, astăzi, ca și în trecut, nu doar ucraineni. Ele sunt răspândite și între români sau maghiari, mai ales în acele zone ale țării noastre unde, cândva, locuiau ucraineni, în special în Maramureș, Moldova, dar și în alte regiuni ale României (Banat, Dobrogea). Ele au trecut, am afirma noi, prin *filtrul* împrumuturilor, adică s-au adaptat fonetic și morfologic, devenind cuvinte ce, azi, fac parte din lexicul limbii române. În acest caz, numele de familie ale ucrainenilor din România sunt parte integrantă a, dacă putem spune așa, macrosistemului antroponimic românesc, ele fiind, astfel, nume de familie românești.

Majoritatea numelor de familie, proprii sistemelor oficiale de denominație personală din cele trei localități (210 în Rona de Sus, 217 în Crăciunești, 127 în Lunca la Tisa), sunt, după cum se va putea observa din analiza acestora, de origine ucraineană, având la bază apelative sau nume de botez ucrainene ori fiind formate cu sufixe specifice sistemului antroponimic ucrainean (*Bobriuc*, *Boiciuc*, *Bodnariuc*, *Corjuc*, *Cramar*, *Cvașciuc*, *Grijac*, *Holovciuc*, *Lauriuc*, *Lazarciuc*, *Malear*, *Malearciuc*, *Marușceac*, *Popovici*, *Prodaniuc*, *Romaniuc*, *Semeniuc*, *Șmuleac*, *Țifrac* etc.)[6]. Alături de numele de familie ucrainene, există și nume românești, maghiare, germane etc. De exemplu, în Rona de Sus, pe lângă cele ucrainene, există și nume de familie a căror origine este românească (*Ardelean*, *Frasin*, *Mihnea*, *Oprișan*, *Traista* etc.), fapt care i-a determinat pe S. Bodzei și Șt. Vișovan să afirme că, aici, ca și în celelalte sate ucrainene din Maramureș, înainte existau români „... lucru dovedit de o serie de documente istorice și confirmat de datele toponimice și antroponimice referitoare la ele. Conform acelorași date, ucrainenii (rutenii) s-au așezat în valea Tisei prin secolele XIV-XVII, găsind aici o populație românească compactă. Între aceste două populații începe un intens proces de asimilație, în urma căruia, acolo unde au rămas în inferioritate numerică, românii au fost asimilați, lăsând însă puternice urme în onomastica localităților, devenite cu vremea, ucrainene. În satele în care numărul ucrainenilor veniți a fost mic, ei au fost repede asimilați de către populația românească"[7]. Este evident faptul că diversitatea mare a numelor de familie în sistemul antroponimic din Rona de Sus (ca și din celelalte sate ucrainene, mai ales din Crăciunești și Lunca la Tisa, unde am întreprins anchete) este și ea o mărturie a unei mișcări de populație ce s-a petrecut aici, însă *când*, dar mai ales *felul cum a avut loc* este greu de precizat. Luăm ca exemplu numele de familie *Oprișan*[8], despre care autorii articolului sus-menționat afirmă că a existat pe teritoriul localității de care ne ocupăm înainte de venirea ucrainenilor.

---

[5] P. P. Čučka, *op. cit.*, p. XVI.

[6] Vezi frecvența numelor de familie din sistemul antroponimic al Ronei de Sus (și din celelalte două localități) în tabelul privind statistica numelor de familie.

[7] S. Bodzei și Șt. Vișovan, *Considerații asupra sistemului popular de denominație personală la români și ucraineni*, în „Studii și articole", vol. II, Baia Mare, 1973, p. 58.

[8] Numele *Oprișan* este unul românesc, așa cum apare înregistrat la Iorgu Iordan, *Dicționar al numelor de familie românești*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983, p. 344.

Facem precizarea că acest nume nu a existat în sat la începutul secolului al XIX-lea, iar strămoșii celor care, astăzi, trăiesc în Rona de Sus și poartă acest nume de familie sunt veniți - conform documentelor și după spusele informatorilor - din Ucraina Transcarpatică și Galiția.

Referitor la existența, în sistemul antroponomic al localității menționate, atât a acestui nume de familie, cât și a celorlalte „nume românești", trebuie făcută următoarea precizare: nume de familie de acest tip puteau să fi pătruns în sistemul oficial de denominație personală din Rona de Sus (precum și în celelalte sate ucrainene din Maramureș) după venirea ucrainenilor în aceste regiuni, iar existența lor nu trebuie neapărat considerată ca o mărturie a faptului că, în trecut, populația din zonă era una românească[9]. Nu contestăm ideea că, înaintea venirii ucrainenilor, aici, puteau exista români, însă prezența, în respectivele sisteme antroponimice, a unor astfel de nume nu constituie o mărturie în acest sens. Ca dovadă, întâlnim unele nume românești intrate recent (de aprox. 30-40 de ani) în sistemul antroponimic din Rona de Sus, ca urmare a unor căsătorii mixte, adică dintre o ucraineancă și un român sau un purtător de nume românesc, ca de exemplu: *Albeanu*, *Bârsan*, *Bîrlea*, *Butean*, *Cocârca*, *Dumitru*, *Fânaru*, *Lazăr*, *Lușcan*, *Mureșan*, *Moiș*, *Puiu*, *Turda*, *Vraja* etc. În consecință, nu putem vorbi cu certitudine despre „un strat vechi românesc al antroponimiei" în Rona de Sus, pe baza existenței unor astfel de nume de familie, așa cum s-a încercat și în ceea ce privește micro toponimia din aceeași localitate[10]. Situație identică se înregistrează și în celelalte localități cu populație ucraineană.

Astfel, în urma unor anchete speciale realizate în localitățile Rona de Sus, Crăciunești și Lunca la Tisa, am descoperit nume de familie care, în urmă cu aproximativ cinci decenii, nu existau în sistemele antroponimice ale acestor localități (fie ele nume românești, maghiare, germane sau ucrainene). Apariția lor în inventarul numelor de familie actual are la bază numeroase cauze, purtătorii lor fiind: fetele căsătorite cu feciorii din alte zone ale țării; copiii rămași în urma unor astfel de căsătorii (așa se explică de ce unele nume de familie sunt înregistrate o singură dată, căci, în urma divorțului, mama respectivului copil renunțase la numele soțului); copiii din flori (recunoscuți de tatăl acestora, dar care cresc în localitatea originară a mamei); profesorii, învățătorii, doctorii, medicii veterinari, polițiștii

[9] S. Bodzei și Șt. Vișovan subliniază existența unor „nume a căror origine este incontestabil românească și care pledează implicit în favoarea ideii că aici existau înainte români" (cf. S. Bodzei și Șt. Vișovan, *loc. cit.)*. Oare am fi îndreptățiți să afirmăm că frecvența mare a numelui de familie *Ulici*, în sistemul antroponimic al Ronei de Jos (ce poate fi o continuare a etnonimului *ulici*, persoană ce aparținea tribului omonim, strămoșii huțulilor), constituie o dovadă că protoucrainenii s-au stabilit în această localitate în timpul Rusiei Kievene? Puțin probabil. (Vezi ultima notă a articolului.)

[10] Cf. E. Janitsek și Șt. Vișovan, *Stratul vechi românesc al toponimiei din Rona de Sus (jud. Maramureș)*, în „Cercetări de lingvistică", XIX, nr. 2, Cluj-Napoca, 1969, p. 101-107. La o analiză mai atentă a microtoponimelor de aici, se poate observa că multe dintre ele, considerate ca fiind de origine românească, sunt pseudoromânești (cf. Ioan Herbil, *Studii de dialectologie și toponimie ucraineană din România*, Editura Casa Cărții de Știință, Editura RCR Editorial, Cluj-Napoca – București, 2018, p. 239-327).

experții financiari ce au primit repartiție în aceste localități și soldații în termen care și-au satisfăcut serviciul militar la Unitatea de grăniceri din municipiul Sighetu Marmației (în urma *patrulării pe fâșia de pe graniță*, care străbate localitățile în cauză) și au rămas în respectivele sate etc.

Aceste nume de familie le-am împărțit, conform criteriului originii purtătorilor acestora, în: *a) veniți din localități cu populație românească, maghiară sau alta decât cea ucraineană* și *b) veniți din localități cu populație ucraineană (sau majoritar ucraineană).*

Înainte de a le prezenta, trebuie să semnalăm faptul că locuitorii din Rona de Sus le zic celor veniți din alte zone ale țării, adică purtătorilor respectivelor nume, *prъišélc'i* (ucr. dial. „cei care au venit din altă parte"), iar cei din Crăciunești și Lunca la Tisa îi numesc cu ucr. *zájšli* „cei care au intrat" sau cu ucr. dial. *vin'itúri* (<rom. *a veni*); cf.rom. *zânituri*; *venetici*.

Prezentăm, în continuare, lista numelor de familie în cauză (în paranteză, indicăm localitatea, județul, regiunea României – acolo unde nu am găsit informații exacte – și, în câteva cazuri, țara):

Rona de Sus:

a): *Albeanu* (Rona de Jos), *Almași* (Ocna-Șugatag), *Belea* (Bistrița-Năsăud), *Bârsan* (Petrova și Oncești), *Bîrlea* (Cornești), *Bledea* (Sarasău), *Botiș* (Rona de Jos), *Bud* (Deva), *Butean* (Rona de Jos), *Călușer* (Oltenia), *Cocârca* (Leordina), *Creangă* (Sighetu Marmației), *Dan* (Săliștea de Sus), *David* (Rona de Jos), *Doda* (Vișeu de Jos), *Draghi* (Sarasău), *Dumitru* (Rona de Jos), *Fânaru* (Botoșani), *Hanțig* (Vișeu de Sus), *Jebril* (Liban), *Lantos* (Sighetu Marmației), *Lazăr* (Mediaș), *Lușcan* (Ieud), *Mureșan* (Baia Mare), *Moiș* (Sighetu Marmației), *Puiu* (Botoșani), *Răileanu* (Botoșani), *Turda* (Săpânța), *Ulici* (Rona de Jos), Vraja (Dragomirești);

b): *Anuțiac* (Lunca la Tisa), *Bucurici* (Poienile de sub Munte), *Bumbar* (Ruscova), *Crauciuc* (Crăciunești), *Drașcaba* (Remeți), *Duciuc* (Bistra), *Dzabeniuc* (Lunca la Tisa), *Firișteac* (Remeți), *Iurcuț* (Valea Vișeului), *Logoș* (Valea Vișeului), *Lupșac* (Valea Vișeului), *Miculaiciuc* (Poienile de sub Munte).

Crăciunești:

a): *Andrei* (Moldova), *Apan* (Remeți), *Barbu* (Oltenia), *Bilașco* (Petrova), *Boghean* (Suceava), *Boicu* (Suceava), *Borlean* (Iași), *Boțoc* (Reșița), *Bucureanu* (Moldova), *Chindriș* (Petrova), *Codrea* (Rona de Jos), *Cristea* (Sighetu Marmației), *Donat* (Bocicoiu Mare), *Dragomir* (Ferești), *Dunca* (Ieud), *Ferne* (Satu Mare), *Gârjoábă* (Tîrgu-Jiu), *Herbil* (Valea Vișeului), *Holczberger* (Germania), *Ivanici* (Săpânța), *Luțuc* (Suceava), *Morar* (Breb), *Oprea* (Bîrlad, Moldova), *Pok* (Câmpulung la Tisa), *Richard* (Tisa), *Roman* (Remeți), *Rudolf* (Rona de Jos), *Sav* (Ieud), Țiplea (Sighetu Marmației), *Sabadoș* (Rona de Jos), *Timiș* (Borșa), *Ulici* (Rona de Jos);

b): *Anuțiac* (Lunca la Tisa), *Bilaniuc* (Poienile de sub Munte), *Bobriuc* (Lunca la Tisa), *Bodnariuc* (Valea Vișeului), *Canius* (Valea Vișeului), *Cauni* (Poienile de sub Munte), *Cîmpan* (Ruscova), *Clempușac* (Lunca la Tisa), *Cobel* (Ucraina), *Colopelnic* (Remeți), *Corsiuc* (Lunca la Tisa), *Drimuș* (Rona de Sus), *Duciuc* (Crasna Vișeului), *Firișteac* (Lunca la Tisa), *Glavațchi* (Valea Vișeului), *Godenciuc*

(Bistra), *Goteciuc* (Rona de Sus), *Grijac* (Rona de Sus), *Harasem* (Crasna Vișeului), *Havreliac* (Lunca la Tisa), *Hera* (Rona de Sus), *Holocici* (Lunca la Tisa), *Holovciuc* (Lunca la Tisa), *Iftimiciuc* (Cârlibaba), *Iurcuț* (Valea Vișeului), *Korenyuk* (Bistra), *Laver* (Repedea și Poienile de sub Munte), *Lavița* (Rona de sus), *Leta* (Remeți), *Logoș* (Valea Vișeului), *Lupșac* (Valea Vișeului), *Marciuc* (Lunca la Tisa), *Meisaros* (Lunca la Tisa), *Miculaiciuc* (Poienile de sub Munte), *Morocsilla* (Crasna Vișeului), *Onuțac* (Lunca la Tisa), *Ostaș* (Apșa de Sus, Ucraina), *Pauliuc* (Lunca la Tisa), *Petrovai* (Petrova), *Pituleac* (Valea Vișeului), *Romaniuc* (Rona de Sus), *Rusnac* (Rona de Jos), *Semeniuc* (Rona de Sus), Șmuliac (Lunca la Tisa), *Surduc* (Valea Vișeului), *Szalka* (Poienile de sub Munte), *Tcaci* (Remeți), *Tecan* (Tisa), Țifrac (Rona de Sus).

Lunca la Tisa:

a): *Aldea* (Vișeu de Jos), *Arba* (Vadu Izei), *Balan* (Roman), *Bercsa* (Bocicoiu Mare), *Bococi* (Sighetu Marmației), *Borlescu* (Iași), *Buțan* (Sălaj), *Cântea* (Sălaj, Satu Mare), *Ciuria* (Galați), *Clemcovici* (regiunea Ivano-Frankivsk, Ucraina), *Costea* (Tisa), *Dascălu* (Vișeu de Sus), *Glodean* (Călinești, Văleni), *Moiș* (Tisa), *Neculai* (Piatra-Neamț), *Roman-Cozma* (Moldova), *Sicoie* (Alba), *Toth* (Miercurea-Ciuc), Țicală (Dargomirești), *Ulici* (Rona de Jos[11]), *Ungureanu* (Neamț);

b): *Beuca* (Repedea), *Bilici* (Ruscova), *Caleniuc* (Bistra), *Czifrac* (Rona de Sus), *Dobroțchi* (Valea Vișeului), *Gherlan* (Crăciunești), *Kosztanyuk* (Valea Vișeului), *Maftei* (Poienile de sub Munte), *Onujec* (Bistra), *Oprișan* (Rona de Sus), *Spivaliuc* (Valea Vișeului), *Zelenciuc* (Bistra), *Zola* (Rona de Sus).

Din cele prezentate, reiese clar că existența unor nume de familie românești în sistemul antroponimic al localităților cu populație majoritar ucraineană nu poate fi, fără o atestare documentară înainte de secolul al XIV-lea, considerată o dovadă că respectivele nume sunt o moștenire lăsată de populația românească de dinaintea veacului menționat. Rezultatele cercetării sincronice a numelor de familie coroborate cu o analiza diacronică imediată constituie un argument de necontestat că, în ultima jumătate de secol, multe nume românești au pătruns în antroponimia ucrainenilor maramureșeni.

Ca anexă, prezentăm:

Statistica numelor de familie după origine

Numele de familie (după origine)	**Rona de Sus**		**Crăciunești**		**Lunca la Tisa**	
	Nr. numelor de fam.	Nr. de pers. (în procente)	Nr. numelor de fam.	Nr. de pers. (în procente)	Nr. numelor de fam.	Nr. de pers. (în procente)
Ucrainene	114	82,68 %	123	67,25 %	72	78,04 %
Românești	74	13,71 %	58	16,95 %	37	14,89 %
Maghiare	17	2,8 %	29	13,59 %	15	6,2 %
„Străine”	5	0,81 %	7	2,21 %	3	0,87 %

[11] Cu toate că este un nume ucrainean, *Ulici* are cea mai mare frecvență (dintre toate localitățile din zonă) în Rona de Jos (comună cu populație românească), și, ca urmare, mulți dintre ucraineni îl consideră ca fiind un nume românesc.

Bibliografia:

Čučka, P. P., *Prizvyšča zakarpats'kych ukrajinciv: Istoryko-etymolohičnyj slovnyk*, „Svit", Lviv, 2005.

Bodzei, S. și Vișovan, Șt., *Considerații asupra sistemului popular de denominație personală la români* și *ucraineni*, în „Studii și articole", vol. II, Baia Mare, 1973, p. 57-63.

Janitsek, E. și Vișovan, ȘT., *Stratul vechi românesc al toponimiei din Rona de Sus (jud. Maramureș)*, în „Cercetări de lingvistică", XIX, nr. 2, Cluj-Napoca, 1969, p. 101-107.

Herbil, Ioan, *Studii de dialectologie* și *toponimie ucraineană din România*, Editura Casa Cărții de Știință, Editura RCR Editorial, Cluj-Napoca, București, 2018.

Iordan, Iorgu, *Dicționar al numelor de familie românești*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983.

Obiceiuri, datini și tradiții legate de sărbătorile religioase de iarnă la ucrainenii din Rona de Sus, județul Maramureș

Petrețchi Geta / Джета Петрецькі

Звичаї та традиції українців села Вишня Рівня Мараморосько-го повіту пов'язані із зимовими релігійними святами. *У статті представлені зимові звичаї та традиції українців з українського села Вишня Рівня, які поважають старовинний календар (Юліанський), починаючи зі свята Святого Андрія та закінчуючи Йорданом. Традиції – це найцінніший скарб, який залишили наші предки, і ми зобов'язані дарувати його своїм нащадкам, а український танець, пісня та народний костюм – наша візитна картка у світі.*

Customs and Traditions Related to Winter Religious Holidays at the Ukrainians from Rona de Sus, Maramureș County. *The article presents the customs and traditions of the Ukrainians from the Ukrainian village Rona de Sus, who respect the old-style (Julian) calendar, starting with the feast of St. Andrew and ending with the Epiphany. Traditions represent the most precious treasure left to us by our ancestors and we have the duty to leave it to our descendants and the Ukrainian dance, song and costume represent our business card in the world.*

Ключові слова: *зимові звичаї, традиції українців, український танець*

Keywords: *winter customs, traditions of Ukrainians, Ukrainian dance*

Obiceiul cuprinde niște reguli nescrise care, aplicate îndelung și continuu, sunt considerate ca având forță juridică. Ca sinonim are termen de cutumă.

Pe teritoriul unei țări, unei zone sau a localității, norme de drept nescrise, transmise din generație în generație de-a lungul istoriei, a formării unei etnii, a unui popor într-un teritoriu determinat, obiceiurile au început să fie transformate de puterea de stat în norme scrise în măsura în care conținutul lor corespundea intereselor comunității.

Dacă un obicei, o datină rezistă mai multe secole, ele devin tradiție. Termenul provine din limba latină *tradiția=transmitere* și cuprinde ansamblul de concepții, obiceiuri, credințe, datini care se statornicesc istoricește în cadrul unor grupuri sociale-popoare, națiuni și care se transmit din generație în generație. De aici fac parte valorile cultural estetice și etice, creația artiștilor și a oamenilor de seamă a acelei comunități.

Tradiția cultivă respectul față de înaintașii noștri care trebuie să fie continuată și ridicată pe un plan superior în interesul păstrării„rădăcinilor" noastre sociale care ne definesc.

Cu cât o tradiție mai veche este păstrată în prezent, cu atât valoarea ei sporește și identitatea noastră este mai stabilă în timp.

Sfârșitul anului calendaristic și începutul Noului An sunt marcate prin mai multe sărbători religioase ale ucrainenilor care respectă calendarul de stil vechi, calendarul Iulian.

Astfel, după terminarea muncilor de toamnă intrăm în șirul sărbătorilor de iarnă. Pe data de 13 decembrie, ucrainenii își sărbătoresc patronul spiritual, pe Sf. Andrei care a creștinat lumea slavă.

Noaptea din ajunul Sf. Andrei este destinată unor obiceiuri, poate antecreștine care să asigure protecție oamenilor, animalelor și gospodăriilor. Țăranii ucraineni le-au pus sub oblăduirea acestui sfânt, tocmai pentru că ele trebuie garantate de autoritatea și puterea sa. Cea mai mare sărbătoare de la începutul iernii este Sf. Nicolae - 19 decembrie. Pentru această sărbătoare oamenii se pregătesc în mod deosebit prin aranjarea casei, cadorisirea copiilor, pregătirea bucatelor special și-i cântă lui Sf. Nicolae un cântec în limba ucraineană care spune că:

„Cine îl iubește pe Sf. Nicolae,
Cine îi slujește lui,
Celui Sf. Nicolae
Îl ajută în orice ceas,
Nicolae, Nicolae.

Oricine aleargă la dânsul,
Și-l cheamă întru ajutor.
El din orice necaz va ieșii teafăr,
Îi va ocroti trupul și sufletul.
Nicolae, Nicolae.

Nicolae, roagă-te pentru noi,
Te rugăm cu lacrimi.
Noi te vom cânta sincer,
Numele tău vom proslăvi
În veci. În veci."

Urmează sărbătoarea Sf. Ana care corespunde cu solstițiul de iarnă - 21 decembrie. În seara de dinainte mamele spală copiii, fetelor le tund vârfurile pletelor spunând„ cum crește ziua începând cu mâine, așa să-ți crească părul și corpul". Toate doamnele și domnișoarele cu nume de Ana sunt felicitate, vizitate de rude și li se dau daruri.

Cea mai însemnată sărbătoare de iarnă este Crăciunul. După Sf. Nicolae se începe să se colinde la biserică și să se pregătească formația de colindători numită„Koleada"(Irozii-Viflaimul), unde băieții de diferite vârste se adună în casa unuia dintre ei sau la casa parohială și încep repetițiile scenetei.

Distribuția se păstrează aceeași mai mulți ani: 2 îngeri-băieți mai tineri, 4 păstori, 3 regi, 1 suflet curat, 1 moș și 1 jid. În toate cele trei zile de Crăciun ei umblă din casă-n casă vestind nașterea Domnului prezentând sceneta respectivă.

Pentru această sărbătoare creștină toate familiile se pregătesc în mod special. Mai întâi: cei care nu sunt acasă, caută să vină, mai ales dacă sunt în altă țară, pentru că aceasta este sărbătoarea familiei unite. Cel mai important moment din toată sărbătoarea este„Cina Sfântă” din ajunul sărbătorii (Crăciunului). Gospodinele pregătesc 12 feluri de mâncare, toate de post și mai ales să fie gătite din produsele obținute în gospodărie proprie: fasolea, ciuperci, grâu, bob, cartofi, porumb. Se prepară feluri de mâncare: picantă, condimentată și dulce.

Astfel: ciorba de ciuperci, ciulama de ciuperci, fasolea păstăi cu usturoi, fasolea cu prune, varză călită, bob fiert cu ulei și usturoi, colivă, porumb fiert, gomboți cu nucă, clătite cu gem sau varză, salată de cartofi, pește prăjit, grâul fiert cu miere.

Casa este împodobită cu ramuri de brad (nu toți fac pom de iarnă); pe masă se pune otava (fân) pentru că Isus Hristos s-a născut în fân, picioarele mesei se leagă cu un lanț pentru ca familia să fie unită tot anul următor. Înainte de cină, capul familiei împreună cu toți cei prezenți rostesc în cor rugăciunea„Tatăl Nostru” și amintesc pe toți cei plecați din această lume ca Dumnezeu să le dea și lor odihnă și pace veșnică. De cum se face seara, copii pornesc să colinde- mai întâi pe la rude și apoi pe la ceilalți vecini și cunoscuți. Pe la orele 11 seara toți cei mari se duc la Biserică pentru a asista la slujbă și apoi în toate cele trei zile de sărbătoare se umbla la Biserică, iar seara la colindat. Aceste trei zile de sărbătoare ale Crăciunului aduc liniște și pace în casele oamenilor.

Pe data de 13 ianuarie se sărbătorește Anul Nou după calendarul Iulian. Dacă este ziua de post (miercuri, vineri) se pregătesc mâncăruri de post ca și la Crăciun. De Anul Nou oamenii manifestă toată recunoștința pământului, animalelor domestice - ca și sursa existenței noastre. Oamenii dovedesc cultul pentru animale, crezând că în această noapte ele „vorbesc”

Pentru a le mulțumi, le dau mai întâi acea otavă de pe masa ce a fost pusă pe masa din seara de Crăciun, iar apoi hrană destulă și apă pentru că animalele nu-și pot lua hrana decât ce primesc.

Pentru a cunoaște dacă toți membrii familiei vor trăi anul următor, se pune pe mai (cu care se pranică hainele în apă curgătoare), cărbuni aprinși în ordinea vârstei celor din familie. A cui cărbune rămâne întreg, el va trăi, dacă se face cenușă, va muri.

Fetele ies afară și ascultă din ce parte a satului aud lătratul câinelui, din acea parte va veni pețitorul.

Dacă primul grup de urători vor fi băieți, vaca va făta un tăuraș, dacă vor fi fetele, vaca va făta junincă.

În ajunul Anului Nou nu este bine să dai ceva din casă ci numai să primești. Să cauți să nu împrumuți nimic.

În seara de ajunul Botezului Domnului, 18 ianuarie după ce toată ziua credincioșii au petrecut în post, se așază la masă unde se servește mâncarea tot de post, de regulă 2-3 feluri.

A doua zi la Praznicul Botezului Domnului, 19 ianuarie, după Sf. Litur-

ghie, credincioșii participă la Sfințirea mare a apei, unde dacă este gheață pe apă se pregătește spărgându-se gheața în forma Sf. Cruci pentru a se putea oficia aceasta așa cum se cuvine. După ce au așteptat sosirea preotului cu lumânarea pe la casele lor (la sfințirea caselor) și după ce au condus preotul prin curte, cel mai în vârstă cu lumânarea aprinsă mai ocolește grajdul și chiar anexele gospodărești.

Tradițiile reprezintă cel mai de preț tezaur lăsat de strămoșii noștri și avem datoria de a-l lăsa moștenire urmașilor noștri iar dansul ucrainean, cântecul și portul, reprezintă cartea noastră de vizită în lume.

Milka
Солодких
Milka
УКРАЇНИ

Particularități ale învățării limbii ucrainene de către studenții români

Cristina Silaghi / Крістіна Сілагі

Особливості вивчення української мови румунськими студентами. *У нашій статті ми спробуємо висвітлити деякі особливості вивчення української мови румунськими студентами. Ми представимо найпоширеніші помилки, які допускають студенти в процесі вивчення української мови як іноземної.*

Particularities of the Ukrainian Language Learning by the Romanian Students. *In this article we aim to highlight some particularities of the Ukrainian language learning by Romanian students, a process that take place under artificial linguistic contact. We will present some of the most common language mistakes that students makes when they constructing statements in Ukrainian at the initial stage of bilingualism.*

Ключові слова: *українська мова, практичний курс, лінгвістична інтерференція, граматика.*

Keywords: *Ukrainian language, practical course, linguistic interference, grammar.*

1. La Facultatea de Litere din cadrul Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, în cadrul Departamentului de Limbi și literaturi slave, studenții au posibilitatea să studieze limba ucraineană începând de la nivelul zero, la secția de Limba și literatura ucraineană. Acest lucru presupune intrarea în contact cu o limbă nouă, dintr-o altă familie de limbi (limbi slave), o limbă ce prezintă numeroase trăsături distinctive în comparație cu limba maternă (româna), care aparține familiei de limbi romanice.

2. În articolul nostru, vom încerca să evidențiem câteva particularități ale învățării limbii ucrainene de către studenții români, pornind de la specificul desfășurării acestui proces. Vom avea în vedere faptul că studierea unei limbi străine presupune aducerea în situația de contact lingvistic a două sisteme lingvistice diferite, care sunt utilizate alternativ de către unul și același vorbitor.

3. Învățarea limbii în cadrul cursurilor practice de limba ucraineană se desfășoară în condițiile unui *contact lingvistic artificial*, proces care prezintă câteva elemente particularizante, cum ar fi:

- scopul nemijlocit al acestui proces este învățarea altei limbi;
- întreaga atenție a vorbitorului este concentrată, de la bun început, pe însușirea corectă a limbii străine, spre deosebire de contactul lingvistic natural, în care greșelile de limbă care nu afectează înțelegerea reciprocă sunt tolerate de vorbitori;

• se realizează în prezența unui personal calificat, utilizând manuale special alcătuite, precum și diferite mijloace tehnice;

• în condițiile **contactului lingvistic artificial**, influența limbii materne asupra limbii care se învață joacă un rol esențial.

Astfel, în etapa inițială de bilingvism, sistemul lingvistic al limbii care se învață este supus unei puternice presiuni din partea limbii materne a vorbitorului. Rezultatul acestei influențe îl reprezintă apariția fenomenului *interferenței lingvistice*[1], care presupune încălcarea normelor unei limbi A sub influența unei limbi B. Producerea interferenței este favorizată de faptul că bilingvul construiește structurile din limba a doua prin prisma normelor specifice primei limbi, considerând corecte toate enunțurile care nu încalcă regulile din limba maternă.

În cazul concret despre care discutăm acum, studentul care învață limba ucraineană construiește, de obicei, enunțurile în limba română, iar, apoi, le traduce în limba ucraineană. Cele două limbi aduse în situația de contact lingvistic, româna și ucraineana, aparțin unor grupe diferite de limbi (limba română este o limbă romanică, iar ucraineana este o limbă slavă) și ele se disting, la nivelul tuturor subsistemelor limbii (fonetic, morfologic, sintactic) prin absența sau prezența unor elemente specifice.

3. 1. La nivel *fonetic*, pornim de la premisa că limbile ce intră în contact lingvistic se deosebesc prin inventarul de foneme și variante fonetice. Din această cauză, „fonemele sau sunetele care nu există decât într-unul din cele două sisteme sunt adaptate la sistemul limbii receptoare. "[2]. Din punct de vedere fonetic, printre dificultățile cu care se confruntă studenții noștri putem menționa:

• Rostirea sunetului ucrainean x, un sunet fricativ velar care se deosebește de *h*-ul fricativ glotal din limba română. Astfel, vom întâlni pronunțarea *hlib* în loc de *chlib*. În această situație, li se atrage atenția studenților că, în limba română, există cuvinte de origine slavă care conțin acest sunet, cum ar fi *stih*, *duh* sau se dă ca exemplu cuvântul *yaht*, în care sunetul *h* se rostește ca *x*-ul ucrainean.

• Nepalatalizarea consoanelor ucrainene situate înaintea vocalei *i*. Astfel, studenții rostesc, de exemplu, *nikoly* în loc de *n'ikoly*.

Trebuie menționat faptul că, în limba română, fenomenul palatalizării se întâlnește numai în anumite graiuri și, de aceea, nu este cunoscut de toți vorbitorii, în timp ce, în limba ucraineană, palatalizarea este un fenomen prezent la nivelul întregii limbi.

3. 2. La nivel *morfologic*, se pot observa, în vorbirea studenților români, abateri de la sistemul limbii ucrainene, determinate de anumite particularități ale diferitelor părți de vorbire. Din punct de vedere psiholingvistic, greșeala gramaticală reprezintă o eroare în acțiuni și operații cu material gramatical care apare

---

[1] Vezi U. Weinreich, *Contacte lingvistice*, (trad. în limba rusă), Kiev, 1979, p. 22, unde interferența lingvistică este definită drept „acele cazuri de abatere de la normele oricărei limbi care apar în vorbirea indivizilor bilingvi ca rezultat al faptului că aceştia cunosc mai mult de o limbă, adică în urma contactului lingvistic".

[2] Sala, M., *Limbi în contact*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1997, p. 59.

în procesul vorbirii, ducând la încălcarea normelor și regulilor gramaticale. Vom aduce, în acest sens, câteva exemple observate în cadrul orelor de curs practic:

• Insuficienta diferențiere a cazurilor Acuzativ și Locativ în limba ucraineană, în structuri referitoare la *loc* și la *direcție*. Această dificultate provine din faptul că, în limba română, locul și direcția se exprimă cu ajutorul unui singur caz – Acuzativul. Astfel, întâlnim enunțuri construite incorect precum: Вона була на факультет. în loc de Вона була на факультеті., Я була в аптеку. în loc de Я була в аптеці.

• Utilizarea greșită a formei de Nominativ la substantivele feminine, la numărul singular, în locul formei corecte de Acuzativ, în structuri cu verbe tranzitive: Я читаю книга. în loc de Я читаю книгу. Alegerea eronată a formei cazuale este determinată, în acest caz, de faptul că, în limba română, la cazurile Nominativ și Acuzativ, substantivele feminine au aceeași desinență.

• Utilizarea greșită a formei de Nominativ în locul formei de Acuzativ ce coincide cu Genitivul, în cazul substantivelor masculine animate după verbe tranzitive: Діти люблять батько. în loc de Діти люблять батька.

• Utilizarea eronată a formei de Nominativ sau Acuzativ în locul formei de Genitiv în structuri cu verbe la formă negativă: Я не читаю книга. în loc de Я не читаю книги.

• Utilizarea prepoziției з în structuri în care aceasta lipsește în limba ucraineană: Я пишу з олівцем. în loc de Я пишу олівцем. după modelul din limba română *Eu scriu* ***cu creionul***.

• Utilizarea prepoziției в în locul prepoziției на în structuri precum в факультет, в екскурсію, в пошту în loc de на факультет, на екскурсію, на пошту.

• Asocierea eronată a unor forme pronominale posesive de masculin sau feminin în locul formelor corecte de neutru în structuri precum мій вікно, мій дерево, моя море. în loc de моє вікно, моє дерево, моє море. Aceste structuri se construiesc sub presiunea sistemului lingvistic al limbii materne, în care neutrul nu are forme proprii, cum se întâmplă în limba ucraineană (în limba română, neutrul se construiește cu forme de masculin și feminin, pe când în limba ucraineană substantivele, pronumele și adjectivele au forme specifice pentru genul neutru).

• Utilizarea greșită a formelor de caz Nominativ în locul formelor corecte de caz Genitiv după cuvintele багато, мало, скільки în structuri precum У кімнаті багато книги. în loc de У кімнаті багато книг., На столі мало фрукти. în loc de На столі мало фруктів.

• Insuficienta diferențiere a formelor verbale perfective și imperfective: Я буду написати лист. în loc de Я напишу лист., Він уже читав роман. în loc de Він уже прочитав роман. În acest caz, dificultatea însușirii acestei categorii morfologice decurge din faptul că, în sistemul limbii române, nu există aspect verbal și, astfel, studenții nu simt, lingvistic vorbind, diferența pe care o implică folosirea unei forme de aspect perfectiv în locul uneia imperfective.

• Conjugarea greșită la timpul prezent a unor verbe imperfective ce conțin

sufixul

–ва la forma de infinitiv, sufix ce dispare în conjugarea la timpul prezent. Astfel, întâlnim forme precum даваю în loc de даю, купуваю în loc de купую, малюваю în loc de малюю.

• Modificarea recțiunii verbale în cazul unor verbe precum подзвонити, допомагати, радити, care în limba ucraineană cer cazul Dativ, iar în limba română cer cazul Acuzativ. Astfel, studenții construiesc enunțuri de tipul Я подзвоню тебе. în loc de Я подзвоню тобі., Вони допомагають старуху перейти вулицю. în loc de Вони допомагають старусі перейти вулицю, Він порадив нас відвідати музей. în loc de Він порадив нам відвідати музей.

• Utilizarea unor verbe care în limba ucraineană sunt nereflexive la formă reflexivă, ca de exemplu гратися în loc de грати într-un context precum: Діти граються *у* футбол. în loc de Діти грають *у* футбол.

• Dificultăți deosebite se întâlnesc în cazul învățării verbelor de mișcare în limba ucraineană. Astfel, studenții vor prefera utilizarea verbului unidirecțional іти în locul verbului pluridirecțional ходити în structuri precum: Я щодня йду на факультет. în loc de Я щодня ходжу на факультет.

• Utilizarea formei de viitor compus în locul viitorului simplu în cazul verbelor perfective: Він буде написати завдання. în loc de Він напише завдання. Acest lucru se datorează faptului că în limba română nu există această categorie gramaticală și viitorul se formează analitic.

• Utilizarea verbului мати în construcția Скільки маєш років? în locul formei cu cazul Dativ Скільки тобі років? După modelul din limba maternă *Câți ani **ai**?*

4. Exemplele prezentate mai sus ne permit să subliniem faptul că, în condițiile învățării artificiale a unei limbi, în etapa inițială a bilingvismului, interferența lingvistică este unilaterală și se produce dinspre limba maternă spre limba care se învață. Trebuie menționat că diferitele tipuri de greșeli de limbă făcute de către studenții începători depind de nivelul cunoștințelor lor. Experiența noastră în predarea cursurilor practice de limba ucraineană evidențiază apariția unor dificultăți deosebite în folosirea și înțelegerea categoriei cazurilor la studenții români. Acest lucru este în strânsă legătură cu utilizarea prepozițiilor și cu recțiunea verbală, care, de asemenea, pune mari probleme studenților. Pentru depășirea acestor dificultăți, se recomandă învățarea regulilor elementare de folosire a fiecărui caz în parte și utilizarea unui număr cât mai mare și cât mai variat de exerciții practice care să permită consolidarea cunoștințelor teoretice care vizează această categorie gramaticală.

Bibliografie

Sala, M., *Limbi în contact*, Editura Enciclopedică, București, 1997.

Weireich, U., *Contacte lingvistice* (traducere din limba rusă de Ju. A. Zhluktenko), Veshcha shkola, Kiev, 1979.

Жлуктенко, Ю. А., Мовні контакти. Проблеми інтерлінгвістики, Видавництво Київського Університету, 1966.

Biserica Greco-Catolică „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil” din Peleș

Imola Kiss / Імола Кіш

Греко-католицька церква «Святі Архангели Михаїл та Гавриїл» з Пелеша. *Греко-католицька церква села Пелеш, комуна Лазурі повіту Сату Маре, присвячена «Святим Архангелам Михаїлу та Гавриїлу» – пам'ятка історії, що займає 267 місце у списку історичних пам'яток повіту Сату Маре, яка має код SM-II-mB-05343 і розташована на головній вулиці під номером 154. Назва села Пелеш має слов'янське походження, означає «місце без рослинності, пустеля». Перша документальна згадка поселення датується 1334 р., коли згадується в папському реєстрі десятини, що належить Угочанському протопопіату під юрисдикцією Трансильванії. Її церква, присвячена святому (королю) Стефану, сплачувала десятину у 7 дюмів через священика Домініка. Нинішня церква розташована в центрі населеного пункту із західним фасадом, що виходить на головну вулицю, відступаючи у бік від вирівнювання вулиці. Церква має специфічний склад для культових споруд, побудованих у XIX столітті в цій місцевості, що мають поздовжню вісь у напрямку схід-захід, а апсида розташована на сході. Стиль,у якому побудована культова споруда, - еклектичний, що домінує над елементами бароко з точки зору планіметрії, форми даху вежі, а також неокласичного стилю через декоративні елементи, через пілястри, які прикрашають західний фасад, або ритмують зовнішні стіни корабля та апсиди. Церква – однонефне спорудження, з напівкруглою апсидою, вужчою за неф. Як особливість греко-католицьких кам'яних церков, побудованих у цей період, відзначається присутністю кліросу, названого в протоколах, що містяться в архівах парафії - лава. Греко-католицькі кам'яні церкви, споруджені починаючи з XVIII ст., відрізняються від церков латинського обряду (обидві є з однією нефою з вежею на західному фасаді) тим, що греко-католицьким бракує ризниці, але в східній частині від корабля, як на півдні, так і на північній стіні, додано бічну апсиду або іноді вони з'являються у вигляді ніш. Слід згадати збережену ікону старого іконостасу, одна з Царських Ікон, що зображують Божу Матір «Одигітрія») (Супроводниця). Також було відмічено, що по обидва боки шиї Мадонни та збоку немовлята Ісуса було знайдено два отвори, що вказує на те, що ікону оздоблювали, «прикрашали» бісером, характерним «чудотворним іконам», будучи колишньою обітницею, принесеною Богородиці. Церковна споруда в Пелеші – це монументальна споруда, її стрункий силует відзначається здалеку,*

домінуючи висотою Сатумарську рівнину. Церква в Пелеші – одна з найкрасивіших, найцінніших і найпрезентабельніших греко-католицьких культових споруд повіту Сату Маре.

The Greek Catholic Church "Saints Archangels Michael and Gabriel" in Peleş. *The Greek-Catholic church in Peleș village, Lazuri commune, Satu Mare county, dedicated to the "Saints Archangels Michael and Gavriil" is a historical monument, occupying position 267 on the List of Historical Monuments of Satu Mare county, having the code SM-II-mB-05343 and is located on the main street, number 154. The name of the locality Peleș is of Slavic origin, meaning a place without vegetation. The first documentary attestation of the settlement dates from 1334, when it is mentioned in the Register of Papal Tithes, belonging to the Protopopiate of Ugocea under the jurisdiction of the Bishopric of Transylvania. The church, dedicated to the Saint (King) Stephen, paid a tithing of 7 groschens through its priest, Dominic. The current church is located in the center of the village, with the western façade facing the main street, in retreat from the street alignment. The church has a specific composition for the places of worship erected in the 19th century in this area, having the longitudinal axis on the east-west direction, with the apse located towards the east. The style in which the church was erected is eclectic, dominating the baroque elements in terms of planimetry and shape of the roof of the tower, but also the neoclassical style through the decorative elements, through the pilasters that adorn the western façade and the exterior walls of the nave and the apse. The church is a single-nave construction, with a semicircular apse, narrower than the nave. The Greek-Catholic stone churches erected since the 18th century are different from those of Latin rite (both with a single nave and tower on the western façade), in that the Greek-Catholic ones lack the sacristy, and in the part to the east of the nave, in both the southern and the northern walls, a lateral apse was added or sometimes niches. The most valuable piece of the interior is the iconostasis, which fills the entire triumphal arch, separating the apse from the nave. It is also worth remembering an icon kept from the old iconostasis, representing St Mary Hodegetria. The ecclesiastical edifice in Peleș is a monumental construction, its slender silhouette being noted from distance, dominating by its height the sorrounding fields. The church in Peleș is one of the most beautiful, most valuable and most representative Greek-Catholic places of worship in Satu Mare County.*

Ключові слова: *Церква, Пелеш, пам'ятник, Іконостас, Румунський*

Keywords: *Church, Peleș, Monument, Iconostasis, Romanians*

Biserica greco-catolică din satul Peleș, comuna Lazuri, județul Satu Mare, închinată „*Sfinţilor Arhangheli Mihail și Gavriil*" constituie monument istoric, ocupând poziția 267 de pe Lista Monumentelor Istorice a județului Satu Mare, având codul SM-II-m-B-05343, fiind situată pe strada Principală, numărul 154.

Denumirea localității Peleș este de origine slavă, însemnând „loc lipsit de vegetație, pustiu". Prima atestare documentară a așezării datează din anul 1334, când este pomenită în Registrul de dijme papale, aparținând Protopopiatului de

Ugocea, aflată sub jurisdicția Episcopiei Ardealului. Biserica ei închinată Sfântului (Rege) Ștefan plătea o dijmă de 7 groși prin preotul Dominic[1].

Începând cu anul 1357, cei mai de seamă proprietari sunt nobilii Peleskei, strămoșii familiei Bekcsi, deveniți mai apoi Becsky, care vor juca un rol determinant în istoria localității, dar și a bisericii[2]. În localitatea pustiită de războaiele purtate împotriva turcilor, familia Becsky la începutul secolului al XVIII-lea, a colonizat o populație de origine slavă, ucraieni (consemnați în documente ca ruteni), care cu timpul s-au maghiarizat.

Conform tradiției, înainte de ultima invazie tătară (1717), satul se afla la circa un sfert de ceas de vatra actuală, în direcția orașului Satu Mare[3].

În anul 1734, documentele menționează existența la Peleș, alături de biserica greco-catolică construită din lemn, a ruinelor unei alte biserici construite din piatră, fără acoperiș, dar având un turn în stare bună, identificată mai târziu cu ruinele bisericii medievale din localitatea învecinată Zajta, aflată acum pe teritoriul Ungariei[4].

Un izvor documentar deosebit de prețios pentru istoricul bisericilor îl constituie Conscripțiile realizate de-a lungul secolului al XVIII-lea, când, în anul 1733, în vederea înființării unui fond pentru „Cassa parochorum", s-a dispus trecerea în revistă a tuturor parohiilor catolice, aici fiind incluse, bineînțeles, și cele de rit greco-catolic. Aceste conscripții reprezintă izvoare istorice deosebit de importante, deoarece conțin și descrieri ale bisericilor parohiilor menționate. Conform Conscripției din anul 1741, biserica este din lemn, fiind ridicată în 1703, necesitând reparații (erecta ab Anno 1703... Ecclesiae structura est Lignea antiqua, reparatione indiget)[5]. În anul 1747, conform conscripției, la Peleș biserica din lemn fusese de curând învelită cu șindrilă, fiind menționat și numele patronului, familia nobiliară Becsky, dar și a preotului paroh, Ignatius Kentus[6].

Cu ocazia vizitației canonice din 1750 (până în anul 1912, parohia greco-catolică din Peleș a aparținut de Episcopia de Muncaci), se consemnează că preotul paroh era tot Ignatius Kentus, dar biserica din lemn acoperită cu șindrilă apare deja, în stare mediocră. Se menționează de asemenea că lăcașul de cult are un turn

[1] Lestyán Ferenc, *Megszentelt kövek. A középkori Erdélyi Püspökség templomai – Középkori plébániák a Királyhágón túl és a Bánátban, A Nagyváradi* és *Temesvári (Csanádi) Püspökség területén,* Gyulafehérvár, 2000.

[2] Németh Péter, *A középkori Szatmár megye települései a 15. század elejéig,* Nyiregyháza, 2008, pp. 222-223.

[3] Mizsér Lajos, *Szatmár vármegye Pesty Frigyes 1864-1866* évi *helynévtárában-A Szabolcs-Szatmár – Bereg Megyei Levéltár Kiadványai II, in* „Közlemények 24 – Szamosközi járás", Nyiregyháza, 2001, pp. 337-338.

[4] Acta cassae Parochorum, Egri Egyházmegye 1-2 füzet Abora-Zsukó, *(A Művészettörténeti Dokumentációs Központ Forráskiadványai,* V., Budapest, 1969, p. 286.

[5] Végseö Tamás-Terdik Szilveszter-Simon Katalin, *Források a magyarországi görögkatolikus parókiák történetéhez. Az egri egyházmegye területén szolgáló görögkatolikus papok 1741.* évi *javadalom-összeírása, in* „Collectanea Athanasiana", vol. V., Nyiregyháza, 2014, p. 303.

[6] Ember Győző, *A munkácsi görög katolikus püspökség lelkészségeinek 1747. évi összeírása,* in „Regnum-Egyháztörténeti Évkönyv", 1944-1947, vol. VI., Budapest, 1947, p. 104.

de dimensiuni reduse și că interiorul este împodobit cu imagini pictate,probabil fresce[7]. În anul 1775, biserica este considerată ca fiind veche, necesitând reparații urgente. În 1784, biserica din Peleș era deja în stare de ruină, trecând 50 de ani de la ultimele reparații, când a fost refăcut acoperișul din șindrilă, subliniindu-se necesitatea stringentă a construirii unui nou edificiu ecleziastic[8]. Următoarea informație datează din anul 1792, când în catalogul anual al parohiilor din Dieceza Greco-Catolică de Muncaci legat de parohia din Peleș nu este menționat decât numele preotului Vacat, sunt enumerate filiile, dar fără să apară vreo informație despre biserică[9].

Noua conscripție a parohiilor greco-catolice a Episcopiei de Muncaci, din anul 1806, menționează, din nou, parohia din Peleș, care, cu cele șase filii (Gacsály – Ungaria, Lazuri, Pelișor, Tisztaberek–Ungaria, Rozsály–Ungaria), era a doua ca număr de suflete greco-catolice după orașul Satu Mare. Aflăm și numele preotului paroh, Teodor Prodan[10].

Pentru o succintă reconstituire și descriere a vechii biserici, cea din lemn a parohiei greco-catolice din Peleș, un izvor deosebit de prețios este inventarul preotului paroh local Zsiga László, datând din anul 1818, mai ales că arhivele nu dispun de alte informații legate de acest vechi lăcaș de cult. Conform inventarului, biserica era înzestrată cu un turn care adăpostea două clopote de mici dimensiuni, aceasta fiind compartimentată conform tradiției în partea destinată femeilor și în cea a bărbaților. Nava era despărțită de absidă printr-un iconostas ce avea doar două uși. De aici, putem deduce că biserica avea dimensiuni deosebit de reduse[11]. Iconostasul cu două uși este deja o raritate în secolul al XVIII-lea, fiind caracteristic mai ales celui precedent[12]. În construcția bisericii din lemn din Peleș, cu siguranță a fost urmat modelul celor din Maramureș și Ugocea, cu navă dreptunghiulară și absidă patrulateră sau poligonală, cu turnul înălțat în partea apuseană.

Actuala biserică este amplasată în centrul localității, cu fațada vestică îndreptată spre strada Principală, în retragere față de aliniamentul stradal. Biserica dispune de o compoziție specifică lăcașurilor de cult ridicate în secolul al XIX-lea din această zonă, având axa longitudinală în direcția est-vest, cu absida situată spre est.

În deceniul doi al secolului al XIX-lea, ridicarea unui nou lăcaș de cult la Peleș devine iminentă, datorită stării deteriorate a bisericii de lemn. Înălțarea unei biserici noi a fost, ani de-a rândul, amânată din cauza lipsei mijloacelor materia-

---

[7] Terdik Szilveszter – Bara Júlia, *Válogatás a történeti Szabolcs és Szatmár vármegye görög -és római katolikus szakrális emlékeiből*, Nyiregyháza, 2014, p. 161.

[8] *Ibidem.*

[9] Bendász István-Koi István, *A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészségeinek 1792. évi katalógusa*, Nyiregyháza, 1994, p. 85.

[10] Udvari István (redactor), *A Munkácsi Görögkatolikus püspökség lelkészségeinek 1806.* évi összeírása, Nyiregyháza, 1994, p. 128.

[11] Terdik Szilveszter – Pallai Béla, *Szent Mihály és Gábor arkangyalok templom Nagypeleske, Nagypeleske*, 2006, pp. 52-56.

[12] Puskás Bernadett, Ikonosztázionjaink *hagyománya I. A középkori ikonosztázionok a Kárpátok vidékén (XV-XV. század)*, în „Athanasiana", 5, (1997), pp. 115-126.

le și a condițiilor istorice și politice neprielnice. Pentru reconstituirea fazelor de construcție și a împrejurărilor ridicării noului lăcaș de cult, dispunem de izvoare istorice deosebit de valoroase și interesante aflate în păstrarea parohiei greco-catolice din Peleș, și anume, procese verbale întocmite de doi preoți parohi în timpul desfășurării lucrărilor de construcție[13]. Acestea, conform proceselor verbale, au fost începute în timpul păstoririi parohului Zsiga László, în primăvara anului 1821, când, la 20 mai, protopopul de Satu Mare, Beőthy Demeter, deplasându-se la Peleș împreună cu meșterul constructor, s-a înțeles cu enoriașii în plata a 1500 florini renani și 16 câble de grâu pentru ridicarea unui nou lăcaș de cult, de data aceasta, din cărămidă. La 21 mai, a fost marcat locul bisericii, la 23 mai, au fost începute lucrările de săpare a fundației, iar, la 24 mai 1821, a fost așezată piatra de temelie, în cadrul unei festivități solemne, când protopopul de Satu Mare Beőthy Demeter, întors cu fața către răsărit, a și sfințit-o așezând și un text explicativ în fundație. Este cunoscut și numele meșterului constructor, Friedrich Eckenberger[14]. Acesta a ridicat noul lăcaș de cult în jurul vechii biserici din lemn. În procesul verbal apare consemnat faptul că fundațiile săpate pentru noul edificiu ecleziastic erau deosebit de adânci. Inițial, au fost folosite 150. 000 de cărămizi, care s-au dovedit a fi insuficiente, urmând să fie continuată producerea lor de către localnici sub supravegherea meșterului cărămidar Bakos György, într-un loc donat de cel mai de seamă proprietar al localității, Becsky Ignácz, parcela aflându-se pe partea dreaptă a drumului ce ducea spre Pelișor. Lemnele necesare arderii cărămizilor au fost asigurate de Maróti Pál, însă datorită iminenței lucrărilor agricole de sezon, nu au fost tăiați suficienți arbori, astfel calitatea cărămizilor nu a fost la nivelul cerințelor, producând mari pagube enoriașilor. Insuficiența cantității varului a creat de asemenea probleme, împiedicând desfășurarea normală a lucrărilor de construcție. În anul 1823, lucrările la ridicarea bisericii s-au limitat doar la transportarea cărămizii pe locul viitoarei biserici, când și cantitatea varului s-a dovedit a fi insuficientă. Pe când s-a asigurat varul necesar continuării lucrărilor, venise toamna, condițiile meteo nefiind favorabile construcției. Astfel s-a amânat până în primăvara anului 1824.

Lucrările de construcție au fost reluate la 17 mai 1824, când zece zidari au muncit timp de două săptămâni cu atâta sârguință și dăruire, încât pentru a treia săptămână n-au rămas suficiente cărămizi decât pentru munca a cinci zidari. Atunci din nou au rămas fără materiale de construcție. În anul 1825, a fost procurat varul, iar în 1826, au fost realizate 50. 000 de cărămizi. În timpul păstoririi preotului paroh Zsiga László (Basilius), construcția bisericii a ajuns până la înălțimea ferestrelor. Începând cu anul 1828, lucrările de construcție au continuat sub directa supraveghere a părintelui Palkovits János[15]. În același an, datorită condițiilor meteo nefavorabile, fiind un an cu ploi abundente, au fost confecționate doar 46. 000 de cărămizi. Lucrările de construcție au fost reluate la 23 iunie 1829. Învingând

[13] Terdik Szilveszter - *Pallai Béla, op. cit.*, pp. 57-78.

[14] *Ibidem*, p. 60

[15] *Ibidem*, p. 61.

lipsa banilor și alte impedimente ivite (trunchiuri de brad –100 de bucăți – pentru schele transportate de la Hust pe Tisa, apoi cu căruțele), spre sfârșitul toamnei, zidurile bisericii au fost înălțate. Lipsea doar acoperișul. Dar turnul nu s-a putut înălța odată cu zidurile, din cauza lipsei varului și a cărămizii. Așa a trecut iarna anului 1829, slujbele religioase ținându-se în vechea biserică din lemn aflată în incinta zidurilor noului edificiu ecleziastic.

Anul următor, 1830, a fost deosebit de important pentru demersurile făcute în vederea realizării acoperișului bisericii, procurarea materialului lemnos, unde rolul determinant l-a avut curatorul Zunga István, care de la începerea lucrărilor de construcție a supravegheat întreaga activitate. A fost angajat un dulgher de la Satu Mare, în persoana lui Martin Braun[16]. Acesta s-a și tocmit pentru realizarea acoperișului bisericii, dar nu și a turnului. În anul 1830, biserica a fost acoperită cu excepția turnului, mai exact nava, absida (altarul), klirosul sau strana cum e denumită în procesul verbal și chiar și crucea a fost înălțată pe biserică. În 1831, resursele financiare s-au terminat, lucrările fiind, din nou, oprite. Nobilul Becsky Ignácz, cel mai de seamă proprietar de pământ din Peleș, după terminarea aratului din vara anului 1831, a renunțat la o parte din dijma ce i se datora, aceasta fiind donată pentru continuarea lucrărilor de construcție a bisericii. Donațiile au continuat și din partea enoriașilor. În primăvara anului 1832, din banii rezultați din vânzarea grâului au fost cumpărate scânduri din stejar pentru uși și ferestre. Din localitatea învecinată Zajta, au fost angajați doi meșteri tâmplari: Krisztian Henszler și Johann Ebenhart, care, într-un timp relativ scurt, au confecționat 2 uși și rame pentru 11 ferestre mari și 3 mai mici. După ce partea lemnoasă a fost terminată, fusese angajat meșterul Boda Tamás, geamgiu, care a montat sticla procurată de la Săliștea, de la sticlăria conților Károlyi, lucrare terminată până la sfârșitul lunii iulie a anului 1832. La 28 august 1832, cu ocazia sărbătorii Schimbarea la Față, în prezența protopopului Papp Gergely și cu permisia nobilului Becsky Ignácz, după ultima slujba religioasă ținută în biserica de lemn, toate obiectele de cult au fost mutate în cadrul unei procesiuni religioase, în capela aflată în curtea nobiliară. Începând cu această dată, toate slujbele liturgice au fost ținute în capelă. Vechea biserică din lemn a fost demontată în câteva zile, materialul lemnos fiind vândut tâmplarilor din Zajta, care au lucrat înainte la biserică. Procesul verbal menționează, cu uimire, că în timpul lucrărilor de demolare, nici în fundație, nici între ziduri nu a fost găsit nici un izvor scris care să menționeze anul construcției bisericii din lemn. Când noua biserică a fost golită de materialul lemnos rezultat din demolare, un zidar trimis de la Satu Mare de către meșterul Friedrich Eckenberger (Eggenberger) a montat ferestrele și ușile. A urmat instalarea scheletului iconostasului. Icoanele au fost așezate la locul lor sub directa îndrumare a preotului paroh Palkovits János. Au fost făcute ultimele retușuri, fiind vopsite ușile, la ferestrele turnului fiind montate jaluzele.

Sfințirea bisericii a avut loc la 25 octombrie 1832, în cadrul unei ceremonii

[16] *Ibidem*, p. 63.

solemne, în prezența unor înalte fețe bisericești și a unor mari demnitari ai vremii[17].

Cu toate că a fost sfințită, biserica greco-catolică din Peleș nu era terminată la aceea dată. Asemenea multor biserici construite de-a lungul istoriei, turnul a fost terminat ultimul.

Edificiul ecleziastic a fost sfințit definitiv la 20 noiembrie 1836, de sărbătoarea Sfinților Arhangheli Mihail și Gavriil, ziua hramului bisericii, după calendarul de rit vechi.

Crucea de pe turn nu a fost montată decât la 12 august 1838, după care a fost executată învelitoare din șindrilă a coifului. Biserica a fost finisată abia după mai mulți ani, iar cumpărarea unui nou iconostas a trebuit să mai aștepte, mult mai stringentă fiind construcția unei noi case parohiale. Doar în anul 1841, lucrările de construcție ale bisericii din Peleș au fost finalizate. În 1859, a fost înlocuită șindrila coifului cu acoperiș din tablă[18].

Edificiul ecleziastic din Peleș este o construcție monumentală, silueta sa zveltă fiind remarcată de la distanță, dominând prin înălțime șesul sătmărean.

Stilul în care a fost ridicat lăcașul de cult este eclectic, dominând elementele de baroc în ceea ce privește planimetria, forma acoperișului turnului, dar fiind prezent și stilul neoclasic prin elementele decorative, prin pilaștrii ce împodobesc fațada vestică, ori ritmează pereții exteriori ai navei și absidei.

Biserica greco-catolică din Peleș are o planimetrie specifică stilului baroc, caracteristică bisericilor din piatră ale acestei religii, ridicate în secolul al XIX-lea în Transilvania și nu numai.

Lăcașul de cult este o construcție cu o singură navă, cu absida semicirculară, mai îngustă decât nava. Ca o particularitate a bisericilor greco-catolice din piatră ridicate în această perioadă se remarcă prezența ***klirosului***, denumit, în procesele verbale mai sus amintite, ***strană***. Bisericile greco-catolice din piatră ridicate începând cu secolul al XVIII-lea, se deosebesc de cele de rit latin (ambele având o singură navă și turn pe fațada vestică), prin faptul că la cele greco-catolice lipsește sacristia, dar în partea de răsărit a navei atât în peretele sudic, cât și în cel nordic fiind adăugată câte o absidă laterală sau uneori acestea apar sub forma unor nișe. Ele mai poartă și denumirea de strană, care este un cuvânt de origine slavă, ceea ce înseamnă „margine”, în context marginea bisericii, unde stau cântăreții sau clerul care nu slujește. De-a lungul istoriei, au fost construite strane pe ambele părți ale bisericii. Această practică a fost folosită în Catedrala imperială bizantină Sfânta Sofia din Constantinopol, a cărei practică liturgică a devenit standard pentru toate bisericile care au urmat ritul bizantin. Unii cercetători însă sunt de părere că originea klirosului nu este nici în prezent pe deplin lămurită și se presupune că modelul a fost preluat de la bisericile mănăstirilor de pe muntele Athos, de unde s-a transmis prin bisericile din Muntenia și Moldova, ajungând în Transilvania în secolul al XVI-lea. Trebuie menționat un exemplu demn de urmat pentru zona noastră în ceea ce privește construirea klirosului, oferit de biserica greco-catolică „Maica

[17] *Ibidem*, pp. 66-69.

[18] Terdik Szilveszter - *Bara Júlia*, *op. cit.*, p. 166.

Domnului Înlăcrimată" din Máriapócs (Ungaria), parte componentă a Mănăstirii Bazilitane „Vasile cel Mare", cu toate că acolo klirosul îndeplinește rolul unor altare secundare. Trebuie consemnată prezența klirosului și la biserica greco-catolică „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil" din Carei, terminată în 1739, probabil opera aceluiași Nicodemus Liczky, proiectantul bisericii din Máriapócs. În cazul bisericii din Carei, klirosul îndeplinește funcția inițială pentru care a fost proiectat[19].

În Arhiva Episcopiei de Muncaci s-a păstrat planul bisericii din Peleș datând din anul 1821, a fațadei vestice și a unei secțiuni[20] (fig. 1). Starea de conservare a acestui proiect este destul de slabă, păstrând urmele unui incendiu, și fiind destul de murdar, sugerează faptul că acesta a fost folosit în timpul construcției bisericii. Planul este alcătuit după tradiția bisericilor greco-catolice ridicate de-a lungul secolului al XIX-lea.

Compoziția fațadei este dominată de turnul patrulater robust, cu două etaje, ridicat în axa centrală. Soclul nu prea înalt, care înconjoară întreaga biserică se termină cu o mică retragere.comparând proiectul fațadei din 1821 cu cea actuală a bisericii din Peleș, constatăm că acesta a respectat planul, aproape, în totalitate. Diferențele sunt puține, modificările survenind la turn, datorate, probabil, lipsei mijloacelor financiare. Primul etaj al turnului, conform planului din 1821, ar fi trebuit să fie luminat de o fereastră rotundă, însă aceasta a căpătat un ancadrament semicircular. Totodată, la acest etaj, s-a renunțat și la pilaștri. Observăm că din planul inițial n-a fost construit nici frontonul triunghiular, optându-se pentru unul arcuit, specific barocului târziu, dominant, în cursul secolului, în această zonă. Al doilea etaj al turnului respectă, cu strictețe, planul din 1821. Deasupra ferestrei cu ancadrament semicircular, conform planului, peretele este penetrat de un gol circular, însă pe fațada bisericii din Peleș acesta s-a materializat printr-o fereastră rotundă oarbă – care împunge cornișa turnului – probabil în speranța montării ulterioare al unui orologiu. Turnul este încoronat de un coif din tablă de formă barocă care se continuă cu un turn lanternă ce susține crucea dublă (fig. 2).

Fațada este marcată de un rezalit central, împărțind-o astfel în trei registre străjuite la capete de pilaștri aplatizați cu capiteluri dorice.

Accesul în lăcașul de cult se face atât printr-un portal de pe fațada vestică, situat în mijlocul rezalitului, sub turn, cât și printr-o ușă de acces ce străpunge peretele sudic al navei, ambele regăsindu-se pe proiectul datând din 1821. Porticul de acces actual, situat pe fațadă, reprezintă o nefericită adăugare contemporană. Un portic identic străjuiește și intrarea de pe fațada sudică (fig. 3). Această intrare, conform tradiției bizantine conduce spre „biserica bărbaților", aflată în partea estică, cea a „femeilor", situându-se în tindă.

Atât peretele nordic, cât și cel sudic al navei, este străpuns de ferestre – trei la număr de fiecare parte – cu ancadramente semicirculare, specifice stilului baroc, prevăzute cu chenare din simple platbande din tencuială, respectând planul

---

[19] Terdik Szilveszter, *„... a mostani világnak izlése, és a rítusnak módja szerint" Adatok a magyarországi görög katolikusok művészetéhez,* în „Athanasiana I. Studia", vol. 5. Nyiregyháza, 2011, p. 18.
[20] Terdik Szilveszter – *Bara Júlia, op. cit.*, p. 160.

din 1821 păstrat la Arhiva Episcopiei de la Muncaci (fig. 4). Decorația exterioară este foarte simplă și se concretizează printr-o dublă profilatură în zona cornișei. Pilaștrii cu capiteluri dorice, identici cu cei ai fațadei, ritmează pereții navei, străjuind de-o parte și alta ferestrele. Nava are un acoperiș în două ape din țiglă ceramică (fig. 5). Klirosurile sunt luminate de ferestre circulare ușor turtite (fig. 6). Acestea sunt încununate cu coifuri hexagonale din tablă, având în vârfuri câte o cruce dublă (fig. 7).

Absida, decroșată este mai joasă și mai îngustă decât nava și are închidere semicirculară, fiind luminată lateral de două ferestre cu ancadramente semicirculare identice cu ale navei și cu o fereastră circulară în extremitatea estică. Acoperișul este tot din tablă, asemănător cu cel al klirosurilor. Decorația se concretizează în profilatura dublă a cornișei și în pilaștrii identici cu ai navei, situați între cele trei ferestre (fig. 8).

Biserica greco-catolică din Peleș închinată „Sfinților Arhangheli Mihail și Gavriil", are interiorul bogat decorat, specific edificiilor de cult catolice de rit bizantin ridicate la începutul secolului al XIX-lea.

Dacă accesul în lăcașul de cult se face prin portalul situat pe latura vestică, pătrundem în pronaosul de dimensiuni reduse, de unde pe o scară în spirală aflată în partea de nord-vest se poate ajunge în turn, dar și în tribuna de vest construită abia în anul 1863, aceasta fiind susținută de coloane cu capitel ionic (fig. 9). Nici bisericile greco-catolice ridicate în cursul secolului al XVIII-lea, nici cele construite în prima jumătate a secolului următor nu erau prevăzute cu tribune, deoarece atunci locul cantorului era în klirosul de lângă iconostas[21].

Nava bisericii este boltită. Cele patru bolți ale velei sunt susținute de arce care se sprijină pe pilaștri plați cu capiteluri cu ornamente geometrice (fig. 10). Klirosurile sunt acoperite cu semicupole (fig. 11). Același mod a fost folosit și pentru absidă (fig. 12). Nava este despărțită de absidă printr-un arc triumfal semicircular (fig. 13).

Inițial, pereții interiori ai bisericii nu erau decorați cu picturi, fiind doar văruiți. Pentru pictarea pereților, în luna noiembrie a anului 1906, firma care a confecționat iconostasul a cerut 2400 de coroane, din care jumătate era pentru pictura ornamentală, iar cealaltă jumătate pentru realizarea celor patru imagini de mari dimensiuni destinate bolților. Însă, această ofertă a fost respinsă, probabil datorită lipsei de bani[22]. De-abia în anul 1927, se va face o nouă ofertă pentru pictarea pereților de către renumitul pictor sătmărean, Tóth Gyula[23], care dorea să

[21] Terdik Szilveszter - Pallai Béla, *op.* cit., pp. 26-27.

[22] *Ibidem*, p. 27.

[23] Tóth Gyula (1891-1970) - recunoscut pictor sătmărean, cu studii la Colonia de pictură de la Baia Mare (1910) sub îndrumarea directă a lui Réti István şi Ferency Károly; urmate de studii la Academia Regală Bavareză (1911-1914 şi 1921-1923) sub îndrumarea artiştilor Karl Raupp şi Angelo Jank. În anul 1918, deschide, pentru o scurtă perioadă, o şcoală de pictură în oraşul natal (Satu Mare), împreună cu pictorul Litteczky Endre. În anul 1922, pictează la Baia Sprie împreună cu Aurel Pop şi Litteczky Endre. În anul 1924, face o călătorie de studii la Paris, unde anul următor expune la Salon d'Automne. În acelaşi an expune şi la Budapesta şi München. Operele lui Tóth Gyula sunt păstrate în

execute zece scene religioase pictate în ulei pe pereții bisericii din Peleș. Este foarte posibil că aceste picturi să se păstrează încă pe pereții lăcașului de cult din Peleș, însă fiind repictate de mai multe ori, și-au pierdut valoarea artistică (fig. 14, 15, 16, 17). Trebuie remarcat faptul că aceste imagini religioase sunt de factură catolică. Pe două dintre imaginile de pe boltă, este consemnat anul execuției: „Sfânta Treime"–1982, o parte din semnătură fiind indescifrabilă, însă se poate vedea clar numele Prof. Mureșan Aurel, probabil pictorul care a reîmprospătat imaginea sau este posibil să fie chiar cel care a executat-o, deoarece lucrarea originală din anul 1927 putea fi deja distrusă. „Schimbarea la Față a Domnului" este de asemenea semnată, unde este consemnat același nume, Mureșan, alături de anul 1983, dar, de data aceasta, apare cuvântul „pictor" și numele donatorului: „Filia Lazuri", care probabil a suportat cheltuielile. Deci aceste două lucrări sau cel puțin ultima NU poate fi opera lui Tóth Gyula.

Cea mai valoroasă piesă a interiorului este iconostasul, care umple întregul arc triumfal, despărțind nava de absidă. La descrierea fazelor de construcție, am pomenit faptul că, inițial, a fost refolosit iconostasul bisericii din lemn, ceea ce era o practică frecventă în aceea perioadă, datorită faptului că lucrările de construcție au secătuit resursele de obicei limitate ale comunităților religioase. Din vechiul iconostas, documentele pomenesc cele patru icoane împărătești, ușile împărătești și cele diaconești. Iconostasul vechii biserici din lemn însă este posibil să nu se fi limitat doar la cele enumerate mai sus, deoarece la vechile biserici maramureșene, chiar și la cele, bihorene s-a mai întâlnit realizarea picturii pe arhitravă (grinda orizontală ce despărțea nava de altar) a unor icoane ale catapetesmei, sau chiar a unui registru întreg[24].

Pentru a avea o imagine despre vechiul iconostas al bisericii din lemn, care fusese folosit până la începutul secolului XX, când a fost înlocuit cu cel actual, putem analiza icoana descoperită de părintele Pallai Béla în podul bisericii. Această icoană este una dintre Icoanele Împărătești, reprezentând-o pe Maica Domnului Hodighitria (Îndrumătoarea) (fig. 18). Aceasta este pictată în tempera pe suport din lemn. Hodighitria este tipul iconografic în care Fecioara Maria ține Pruncul pe brațul stâng și arată spre El. Fecioara Maria arată calea, care este Hristos, Ea prezentându-se și ca un simbol al Bisericii care-i călăuzește pe creștini, prin veacuri, spre Hristos. În cazul icoanei din Peleș, Iisus ține în mâna stângă un glob, spre deosebire de tipul obișnuit, unde ține un sul de hârtie, simbolizând Evanghelia. Este vorba de forma simplificată a globului cruciger, în cazul nostru crucea lipsind sau fiind ascunsă sub mantia Pruncului. Acest simbol creștin a fost utilizat, ca

---

mai multe muzee din țară și de peste hotare. Lucrările sale se află în numeroase colecții particulare din țară și străinătate. Pictura religioasă nu i-a fost străină, reușind s-o aducă la un înalt nivel artistic. Astfel de lucrări executate de pictorul Tóth Gyula pot fi văzute la Catedrala „Înălțarea Domnului" din Satu Mare: *Buna Vestire, Nașterea lui Iisus, Fuga* în *Egipt, Sfânta Familie*. La Palatul Episcopal de la Satu Mare, se păstrează *Portretul episcopului Meszlényi Gyula*, una dintre cele mai reușite picturi executate de artist. La biserica romano-catolică din localitatea sătmăreană Dara, se păstrează fresce realizate de către acesta.

[24] Terdik Szilveszter – Pallai Béla, *op. cit.*, p. 28.

însemn regal pentru încoronare de-a lungul timpului, în iconografie însemnând stăpânirea lui Iisus Hristos asupra lumii. La Peleș, globul este parabola oii pierdute, o aluzie la micimea globului terestru[25].

Pe icoana de la Peleș, Maica Domnului este reprezentată cu capul acoperit cu un maforion (mantie largă de formă trapezoidală care acoperă capul, umerii și brațele), ce-i cade pe umeri în falduri lejere, dând naștere unui joc de umbre și lumini. Maforionul are culoarea roșie, simbolizând nașterea, suferința și sfințenia astfel obținută. Culoarea albastră a tunicii simbolizează curățenia deplină a Preasfintei Fecioare. Pictorul dă dovadă de cunoștințe anatomice, având în vedere modul în care pune în evidență umărul drept. Maria este fixată într-un ușor profil spre stânga. Fața are forma unui oval ușor prelungit, epiderma fiind de un ocru cu reflexe roșiatice în partea inferioară, datorate vecinătății maforionului. Cu mâna dreaptă, Fecioara „arată calea”, purtând Pruncul pe brațul stâng. Această icoană reliefează Dumnezeirea Pruncului. Pruncul Iisus este reprezentat cu mâna dreaptă ridicată în semn de binecuvântare. Icoana realizată în cursul secolului al XVIII-lea poartă amprenta barocului, fiind contemporană cu vechea biserică din lemn. Specific acestui stil artistic, fețele Mariei și a Pruncului Iisus reflectă sentimente umane, o nețărmurită dragoste maternă, iar blândețea expresiei Pruncului este înduioșătoare. Erminia bizantină nu este decât în parte respectată, cum ar fi așezarea în pagină, deoarece suflul laic își dispută întâietatea. Cămașa lui Iisus strânsă la gât fără guler, de un alb cu reflexe de gri-albăstrui ne duce cu gândul la portul popular. Personajele se profilează pe un fundal auriu fitomorf, bogat în motive vegetale stilizate, de factură barocă, care au luat naștere prin incizia suprafeței grunduite. Nimburile sunt trasate cu compasul. În aureola lui Iisus, în jurul Capului Său, sunt trei litere grecești dispuse în semnul Sfintei Cruci. În partea dreaptă este litera „*O*” (omicron), deasupra capului este litera „*ω*” (omega), iar în stânga Mântuitorului, este litera „*μ*”. Aceste litere formează expresia *Oωμ*, pe care o întâlnim în textul grecesc al Vechiului Testament, în cartea Ieșirii, capitolul 3, versetul 14. Ea se traduce prin „*Cel ce este*”. Este o aluzie la episodul în care Dumnezeu îl trimite pe Moise să scoată poporul evreu din robia egipteană: Zis-a iarăși Moise către Dumnezeu: „Iată, eu mă voi duce la fiii lui Israel și le voi zice: Dumnezeul părinților voștri m-a trimis la voi... Dar de-mi vor zice: Cum Îl cheamă, ce să le spun?”. Atunci, Dumnezeu a răspuns lui Moise: „*Eu sunt Cel ce sunt*” (Ieșirea 3, 13-14). Pictorul a așezat aceste litere în interiorul aureolei ca pe un mijloc de mărturisire a dumnezeirii lui Iisus. Pe un cartuș alungit de culoarea albastră, pictat pe fundal, a fost consemnată prescurtarea numelui grecesc a Preacuratei și al Pruncului. Partea superioară a icoanei este încadrată într-o ramă cu închidere semicirculară, închisă într-un cadru dreptunghiular. De-o parte și alta a arcului ramei interioare, iconarul a așezat câte o floare aurie cu șase petale. Părțile laterale ale ramei sunt decorate cu două coloane traforate, bogat ornamentate cu motivul viței de vie alternând cu frunze stilizate specifice barocului târziu, vița de vie, fiind un simbol al

[25] Paul Evdokimov, *Arta icoanei - O teologie a frumuseții*, București, 1993, p. 97.

Mântuitorului. Calitatea artistică a icoanei este incontestabilă, asemănări întâlnim la icoanele de la Apateu, provenite tot de la vechiul iconostas al bisericii satului de pe malul Someșului, aflate acum în colecția Muzeului Județean Satu Mare. În bisericile fostei Episcopii de Muncaci, găsim mai multe icoane care prezintă similitudini cu cea care s-a mai păstrat de la vechiul iconostas din Peleș. Multe dintre aceste icoane sunt păstrate la Nyiregyháza, în Colecția de Artă Ecleziastică Greco – Catolică. Numele pictorului nu a fost încă identificat. Icoana descoperită în anul 2010 în podul edificiului ecleziastic, se afla într-o stare de conservare foarte slabă, cu stratul de pictură desprins pe alocuri, cu o parte din rama sculptată lipsă. A fost remarcat însă faptul că, de o parte și alta a gâtului Madonei dar și al Pruncului, au fost descoperite câte două orificii, ceea ce denotă faptul că icoana a fost împodobită, „înfrumusețată" cu șiraguri de mărgele, caracteristice „icoanelor făcătoare de minuni", fiind un *ex voto* adus Născătoarei de Dumnezeu. Icoana a fost restaurată la Budapesta, în Laboratorul de Restaurare a Universității de Artă, de Seres Tamás. Există similitudini între Hodighitria descoperită la Peleș și o icoană reprezentându-l pe Sfântul Nicolae, aflată într-o colecție particulară de la Budapesta, provenită din localitatea Nagydobos – din fostul Comitat Sătmar – situată aproape de Peleș. Este foarte posibil ca și această icoană să fi fost parte componentă a iconostasului din Peleș, deoarece în vara anului 1907, când noul iconostas a fost montat, icoanele celui vechi au fost depozitate sub turn, de unde pentru a nu mai ocupa loc, au fost scoase la licitație. Era nevoie de bani pentru plata noului iconostas. În arhiva parohiei din Peleș, s-a păstrat numele cumpărătorilor, dar fără a fi consemnate icoanele vândute, și numărul lor. Însă nu și-au achitat toți datoriile, deoarece suma totală obținută nu corespunde cu cea scontată[26]. Acest fapt a contribuit la întârzierea plății noului iconostas.

Trebuie menționat faptul că pentru a ajusta vechiul iconostas la dimensiunile noii biserici, au fost făcute anumite adăugiri: registrul Apostolilor (12 la număr), o icoană reprezentându-l pe Iisus Mare Arhiereu și Icoana Răstignirii Domnului, așezată deasupra. Acestea au fost pictate pe pânză de Mihai Prozna, fiind de o calitate artistică îndoielnică. În arhiva parohiei, s-a consemnat că același Mihai Prozna a aurit și ușile împărătești. De rama icoanei lui Iisus, în partea superioară, a fost atașată o cruce din metal, avându-i de-o parte și alta pe Maica Domnului și pe Ioan Evanghelistul, executați din același material, și acestea opere ale lui Mihai Prozna. Respectivele obiecte de cult, completări ale vechiului iconostas, au fost păstrate în podul bisericii[27]. În anul 1863, a fost cumpărată vopsea pentru iconostas, probabil pentru repictarea scheletului. În inventarul, întocmit în anul 1870, legat de iconostas se consemnează că „este alcătuit din picturi învechite lipsite de gust"[28]. În anul 1891, iconostasul a fost îmbogățit cu patru picturi noi, dar din păcate nu s-a notat ce reprezentau noile icoane.

[26] Terdik Szilveszter – Pallai Béla, *op. cit.*, p. 31.
[27] *Ibidem.*
[28] *Ibidem.*, p. 32.

Noua biserică trebuia dotată cu un iconostas pe măsura dimensiunii și stilului ei. Astfel, la ședința Consiliului Parohial din 4 noiembrie 1906, s-a hotărât înlocuirea vechiului iconostas. Din inițiativa și contribuția financiară a enoriașilor emigrați în America, s-a strâns o sumă considerabilă: 2500 de coroane. Totuși unele familii s-au angajat să finanțeze singure pictarea unor icoane.

În urma analizei mai multor oferte, a fost acceptată cea a firmei „Rétay și Benedek", care era o întreprindere industrială de artă bisericească din Budapesta. În arhiva parohiei bisericii greco-catolice din Peleș, se păstrează o întreagă corespondență dintre întreprinderea de artă bisericească budapestană și protopopul greco-catolic Matyaczkó György. De exemplu, în cea datată din 26 iunie 1913, firma mulțumește protopopului pentru scrisoare, care este totodată și o comandă pentru iconostas. Firma îl asigură pe înaltul prelat că altarul (iconostasul) va fi imediat dat în lucru, dar, totodată, își exprimă rugămintea să-i fie retrimis proiectul pe baza căruia doresc să lucreze, pentru a respecta întocmai cele stabilite anterior. Altarul (iconostasul) poate fi executat în patru săptămâni, asigurându-l totodată pe protopop de înalta calitate a lucrării. Tot firma „Rétay și Benedek" se angajează să asigure transportul, ceea ce, în mod excepțional, se va face pe gratis. Solicitând trimiterea planului color, întreprinderea de artă bisericească promite protopopului servicii conștiincioase și exacte. La înțelegerea dintre firma executantă și parohia greco-catolică din Peleș, reprezentată de protopopul Matyaczkó György, a fost adăugată următoarea clauză: „Imaginea devoțională (icoana) reprezentând-o pe Sfânta Fecioară Maria, în urma unei restaurări adecvate să fie inclusă în noul iconostas, iar firma să preia ușile împărătești ale vechiului iconostas, pentru suma de 300 de coroane"[29]. Această clauză inclusă subliniază importanța pentru comunitatea din Peleș a icoanei descrise mai sus, ce-o reprezintă pe Maica Domnului Hodighitria, care a fost considerată o icoană făcătoare de minuni. Firma „Rétay și Benedek" a fost reprezentată prin „domnul Rill", care, până la urmă, a fost de acord să lase și din prețul stabilit 300 de coroane, astfel, în loc de 3900 de coroane, comunitatea avea de plătit doar 3300 de coroane. S-au înțeles și asupra faptului că, imediat după montarea iconostasului, enoriașii vor plăti 2000 de coroane, restul va fi achitat fără dobândă, până în data de 30 septembrie 1907. Dar în cazul în care plata întârzie până anul următor (1908), dobânda va fi de 6%[30]. Iconostasul a fost achitat în întregime doar în anul 1915 (fig. 19).

Noul iconostas a fost terminat abia peste două luni și montat după Vechiul Calendar în Ajunul Crăciunului. Iconostasul are înălțimea de șapte metri și o lățime de 6,5 metri. Este interesant faptul că acea clauză privind reașezarea icoanei Maicii Domnului avându-l în brațe pe Pruncul Iisus nu a fost respectată întocmai, deoarece a fost așezată o icoană reprezentând-o pe Născătoarea lui Dumnezeu deasupra ușilor împărătești, însă icoana fiind una nouă, nu cea veche restaurată. Icoana originală NU a fost restaurată, ea a fost depusă în podul bisericii, descoperită ulterior, în 2010 de părintele Pallai Béla. Enigma încă nu a fost dezle-

[29] *Ibidem.*, pp. 32-33.

[30] *Ibidem.*, p. 33.

gată în ceea ce privește soarta icoanei făcătoare de minuni de-a lungul secolului XX, cum a ajuns în podul lăcașului de cult, dacă a fost dusă sau nu la Budapesta pentru restaurare de firma „Rétay și Benedek". Dacă da, atunci de ce s-a renunțat la restaurarea ei? Pentru iconostasele bisericilor greco-catolice executate în aceea vreme, cel aflat la biserica de la Máriapócs a constituit un model demn de urmat. De aceea, și în cazul iconostasului bisericii greco-catolice de la Peleș, icoana Maicii Domnului cu Pruncul Iisus în brațe este așezată într-un loc central, deasupra ușilor împărătești[31].

Iconostasul definit de Pavel Florenski ca fiind „hotarul dintre lumea văzută și cea nevăzută"[32], reprezintă piesa de o valoare incontestabilă din interiorul bisericii parohiale din Peleș. Iconostasul arată desfășurată pe verticală imaginea Bisericii, căile Domnului în istoria mântuirii omului. Catapeteasma bisericii din Peleș respectă tradiția, având toate registrele (fig. 20, 21).

Primul registru privit de la stânga spre dreapta, cuprinde următoarele icoane: icoana reprezentându-l pe Sfântul Nicolae, ușile diaconești, cea din stânga având în centru icoana Sfântului Uriel, Lumina Lui Dumnezeu. Este urmată de icoana Maicii Domnului avându-l în brațe pe Pruncul Iisus. Ușile împărătești sunt împodobite cu icoane care-i reprezintă pe cei patru Evangheliști: Matei, Ioan, Marcu și Luca. Icoana următoare îl reprezintă pe Iisus Învățătorul (fig. 22). Ușa diaconească din dreapta are în centru icoana Sfântului Arhanghel Mihail și este urmată de o icoană ce-l reprezintă pe același arhanghel. Cele patru icoane ale primului registru sunt străjuite de-o parte și alta de câte o coloană adosată cu capitel ionic. Atât ușile diaconești, cât și cele împărătești sunt împodobite cu sculpturi realizate artistic, traforate, reprezentând motive vegetale stilizate, aurite abundent. Icoanele acestor uși au formă ovală. Cele patru icoane ale primului registru au închidere semicirculară.

Al doilea registru este compus din icoanele Praznicelor Împărătești (Bunavestire, Nașterea Maicii Domnului, Intrarea Maicii Domnului în Biserică, Rusaliile – Pogorârea Sfântului Duh, Adormirea Maicii Domnului, Schimbarea la Față, central icoana Maicii Domnului cu Pruncul Iisus, Înălțarea Domnului, Sfintele Paști – Învierea Domnului, Boboteaza – Epifania, Fuga în Egipt, Întâlnirea lui Hristos cu Simeon, Crăciunul – Nașterea Domnului), dar, aici, locul Cinei de Taină din centru este ocupat de mai sus amintita icoană a Maicii Domnului, asemenea iconostasului din Máriapócs. Icoanele Prăznicar sunt despărțite între ele tot prin coloane adosate cu capitel ionic, având și ele partea superioară semicirculară. Deasupra lor, scheletul iconostasului este ornamentat cu motive vegetale aurite stilizate, specifice stilului baroc.

Cel de-al treilea registru este cel al Sfinților Apostoli (Sfântul Andrei, Sfântul Bartolomeu, Sfântul Iacob, Sfântul Matei Evanghelistul, Sfântul Petru, Sfântul

[31] Terdik Szilveszter, *A pócsi szűzanya kegyképének másolatai*, A máriapócsi kegykép harmadik könnyezésének centenáriuma alkalmából rendezett nemzetközi konferencia anyaga, szerkesztette Iváncsó István, Nyiregyháza, 2005, pp. 49-61.

[32] Pavel Florenski, *Iconostasul*, București, 2009, p. 212.

Paul, Sfântul Marcu Evanghelistul, Sfântul Ioan, Sfântul Toma, Sfântul Simon Zilotul, Sfântul Luca Evanghelistul), având în centru icoana lui Iisus Mare Arhiereu, ținând în mâna stângă globul cruciger, iar cu dreapta binecuvântând. Icoanele Apostolilor sunt delimitate de stâlpi auriți canelați, iar ornamentele sculptate de deasupra sunt mai simple.

Proorocii Vechiului Testament (Isaia, Oseia, Zaharia, Daniel, Moise, Agheu, Samuil, Ieremia, Aron, regele David, Miheia, Ezechiel) sunt dispuși în două registre, în icoane de formă ovală încadrate pe un fundal ornamental traforat, bogat aurit. Deasupra icoanei ce-l reprezintă pe Iisus Mare Arhiereu, se află o Răstignire încadrată de icoana Maicii Domnului și de cea a Sfântului Apostol Ioan. Acesta nu este considerat un registru de sine-stătător. Întregul iconostas este impunător, monumental, de factură barocă, atât în ceea ce privește ornamentica, cât și stilul în care au fost pictate icoanele.

Trebuie prezentată în câteva cuvinte firma *„Rétay și Benedek”*, care a executat iconostasul bisericii din Peleș, fiind prima întreprindere de artă bisericească din această zonă. Firma a fost cumpărată la 18 august 1894 de Rétay Béla și Benedek Lajos. În 1897, apare oficial sub denumirea de „Rétay și Benedek”. Cu timpul, a devenit cea mai de succes întreprindere de acest gen, editând și o revistă de specialitate denumită *„Egyházi Műipar”* (Industria Artistică Bisericească), în care publicau cei mai de seamă specialiști din acest domeniu. Revista avea totodată, rol de reclamă pentru firmă, unde apăreau proiectele și lucrările finalizate de aceștia[33]. Întreprinderea avea un *atelier de sculptură*, angajând artiști de renume din aceea perioadă, care executau lucrări destinate nu numai catolicilor și greco-catolicilor, dar și ortodocșilor, cu stilul specific acestei confesiuni[34]. De asemenea, dispunea de un *atelier de pictură*, lucrând, în special, pentru credincioșii greco-catolici, executând, mai ales iconostase[35]. Stilul în care erau realizate icoanele depindea de comanditar. În cazul celor de factură ortodoxă, meșterii dădeau dovadă de cunoașterea erminiei picturii bizantine, mai ales în cazul icoanelor împărătești. Primul iconostas a fost realizat de firma „Rétay și Benedek” în anul 1895. Între anii 1900-1913 firma a executat 100 de iconostase noi, fără să fie amintite cele restaurate sau refăcute prin refolosirea icoanelor vechi, cu adăugirile din partea firmei. Nu se cunoaște, deocamdată, numărul lor exact, mai ales după încetarea apariției revistei „Egyházi Műipar”, unde erau totdeauna consemnate realizările firmei36. Nu trebuie omis nici *atelierul de broderie*, unde lucrau în special femei[37]. Întreprinderea executa orice lucrare legată de arta religioasă, începând cu crucile de pe turnurile bisericilor, la tot felul de obiecte de cult: prapori, sfeșnice, până la

[33] Terdik Szilveszter, *Kitűnő munka, kiváló versenyképesség* és *nagybantermelés. Rétay* és *Benedek egyházi műiparintézete*, în „Fons” (Forráskutatás ésTörténeti Segédtudományok), XV, nr. 3. din 2008, p. 334.
[34] *Ibidem.*, p. 338.
[35] *Ibidem.*, p. 343.
[36] *Ibidem.*, p. 343.
[37] *Ibidem.*, p. 341.

coperţile cărţilor religioase, după mottoul „cât mai mult, cât mai ieftin". Dădeau dovadă de un simţ economic ieşit din comun: grupul ţintă erau greco-catolicii din nord estul Imperiului Austro-Ungar, ai căror rude au emigrat la cumpăna secolelor XIX-XX, în America. Cunoscând puterea financiară a acestor comunităţi, executau în serie iconostase de un înalt nivel artistic. Pentru a atrage clienţi, acceptau includerea vechilor icoane sau erau dispuşi să negocieze, lăsând din preţ, ca în cazul iconostasului din Peleş.

Tot de firma „Rétay şi Benedek" este legată icoana altarului principal. Părintele Matyaczkó György, în anul 1913, a comandat de la ei şi altarul principal, fiind mulţumit atât de calitatea lucrărilor, cât şi de preţul iconostasului. În locul vechii icoane a altarului principal, ce-l reprezenta pe Sfântul Mihail, provenit cel mai probabil de la vechea biserică din lemn, a fost aleasă o pictură executată de un artist născut la Peleş, Zeller Mihály (1859-1921)[38]. Lucrarea executată, în anul 1889, la Viena, o reprezintă pe Maica Domnului cu Pruncul Iisus în braţe, având drept model renumita Madonă a artistului baroc spaniol Bartolomé Esteban Murillo (1617-1682), realizată în anul 1638. Pictura lui Zeller, a fost trimisă, în anul 1913, la firma „Rétay şi Benedek" pentru a fi curăţată. A fost prevăzută cu o ramă nouă corespunzătoare locului pe care urma să-l ocupe şi pentru a putea fi fixată sub baldachinul confecţionat de firmă, devenind una dintre cele mai frumoase şi valoroase piese ale interiorului bisericii din Peleş (fig. 23).

Nu putem încheia descrierea interiorului bisericii greco-catolice din Peleş, fără a menţiona amvonul care datează din anul 1863. Acesta este caracterizat prin simplitate, distingându-se coroana amvonului cu tablele legii, având în vârf crucea. Candelabrele din navă, în număr de trei, sunt de asemenea frumoase, două fiind confecţionate din cupru şi unul cel în stil neobaroc, din lemn. Toate sunt datate din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Biserica din Peleş constituie una dintre cele mai frumoase, mai valoroase şi mai reprezentative lăcaşuri de cult greco-catolice din judeţ.

Bibliografie

Lestyán Ferenc, *Megszentelt kövek. A középkori Erdélyi Püspökség templomai – Középkori plébániák a Királyhágón túl* és *a Bánátban, A Nagyváradi* és *Temesvári (Csanádi) Püspökség területén,* Gyulafehérvár, 2000.

Németh Péter, *A középkori Szatmár megye települései a 15. század elejéig,* Nyiregyháza, 2008.

Mizsér Lajos, *Szatmár vármegye Pesty Frigyes 1864-1866* évi *helynévtárában-A Szabolcs-Szatmár –Bereg Megyei Levéltár Kiadványai II,* in „Közlemények 24 – Szamosközi járás", Nyiregyháza, 2001.

Acta cassae Parochorum, *Egri Egyházmegye 1-2 füzet Abora-Zsukó, (A Művészet-*

[38] Zeller Mihály, artist plastic născut la Peleş, în anul 1859, studii la Institutul de Artă Plastică din Budapesta, apoi la München şi Berlin. În anul 1903 a frecventat şi cursurile Coloniei de Pictură de la Baia Mare. Realizează excursii de studii la Paris. Participă la mai multe expoziţii colective, printre care şi la Satu Mare, în anul 1908. A executat mai ales peisaje, dar şi portrete, realizate cu un deosebit simţ artistic. Trece în nefiinţă în anul 1921.

történeti Dokumentációs Központ Forráskiadványai, V, Budapest, 1969.

Végseő Tamás-Terdik Szilveszter-Simon Katalin, *Források a magyarországi görögkatolikus parókiák történetéhez. Az egri egyházmegye területén szolgáló görögkatolikus papok 1741. évi javadalom-összeírása*, in „Collectanea Athanasiana", vol. V, Nyiregyháza, 2014.

Ember Győző, A munkácsi görög katolikus püspökség lelkészségeinek 1747. évi összeírása, in „Regnum-Egyháztörténeti Évkönyv" 1944-1947, vol. VI., Budapest, 1947.

Terdik Szilveszter – Bara Júlia, *Válogatás a történeti Szabolcs* és *Szatmár vármegye görög* -és *római katolikus szakrális emlékeiből*, Nyiregyháza, 2014.

Bendász István-Koi István, *A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészségeinek 1792.* évi *katalógusa*, Nyiregyháza, 1994.

Udvari István (redactor), *A Munkácsi Görögkatolikus püspökség lelkészségeinek 1806* évi összeírása, Nyiregyháza, 1994.

Terdik Szilveszter – Pallai Béla, *Szent Mihály* és *Gábor arkangyalok templom Nagypeleske*, Nagypeleske, 2006.

Puskás Bernadett, *Ikonosztázionjaink hagyománya I. A középkori ikonosztázionok a Kárpátok vidékén (XV-XV. század)*, în „Athanasiana", 5, (1997).

Terdik Szilveszter, *„... a mostani világnak izlése,* és *a rítusnak módja szerint" Adatok a magyarországi görög katolikusok művészetéhez*, în „Athanasiana I. Studia", vol. 5, Nyiregyháza, 2011.

Paul Evdokimov, *Arta icoanei - O teologie a frumuseții*, București, 1993, p. 97.

Terdik Szilveszter, *A pócsi szűzanya kegyképének másolatai, A máriapócsi kegykép harmadik könnyezésének centenáriuma alkalmából rendezett nemzetközi konferencia anyaga, szerkesztette Iváncsó István*, Nyíregyháza, 2005.

Pavel Florenski, *Iconostasul*, București, 2009.

Terdik Szilveszter, *Kitűnő munka, kiváló versenyképesség* és *nagybantermelés. Rétay* és *Benedek egyházi műiparintézete*, în „Fons" (Forráskutatás ésTörténeti Segédtudományok), XV, nr. 3, din 2008.

lom első tervrajza (DAZO fond 151. opisz 8. no 33.)

Primul proiect al bisericii greco-catolice din Peleș (Arhiva Episcopiei de Muncaci)

Fațada vestică a bisericii din Peleș

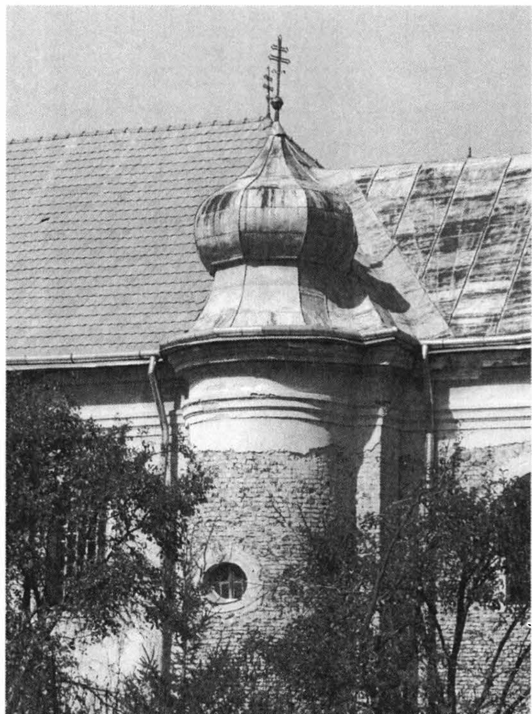
Accesul de pe fațada sudică

Peretele sudic al navei, cu porticul din fața ușii de acces

Klirosul luminat de fereastra circulară

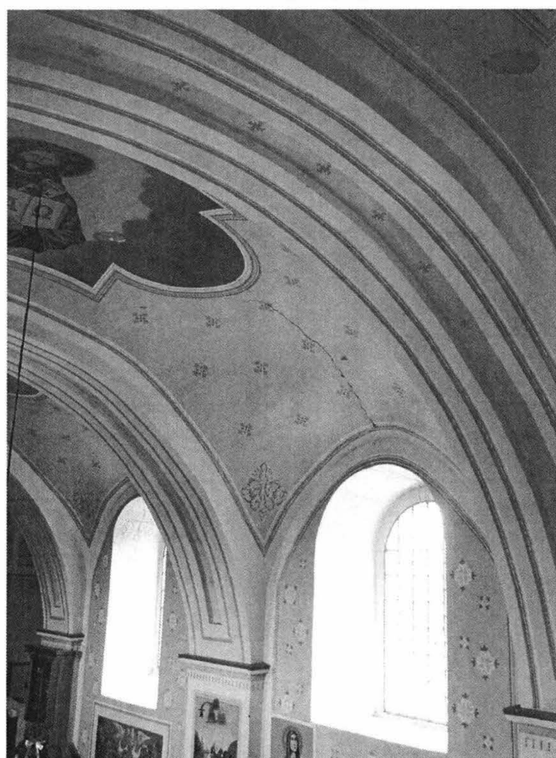
Nava cu acoperiș în două ape

Coif hexagonal din tablă al klirosului, având în vârf crucea dublă

Absida bisericii

Tribuna de vest construită în 1863

Nava boltită

Semicupola klirosului

Semicupola absidei

Arcul triumfal semicircular

Pictura bolții, reprezentându-l pe Iisus – „Alfa și Omega – Începutul și Sfârșitul"

Pictura bolții, reprezentând „Sfânta Treime" – 1982.

Pictura bolții, reprezentând „Vălul Veronicăi"

Pictura bolții reprezentând „Schimbarea la Față a Domnului" – 1983.

Icoana Maicii Domnului Hodighitria din Peleș

Iconostasul bisericii greco-catolice din Peleș

RÉTAY ÉS BENEDEK

EGYHÁZI RUHÁK SZEREK

TÁRSULATI EGYHÁZI LOBOGÓK

ÉS ZÁSZLÓK GYÁRA

SAJÁT MŰHIMZŐ INTÉZET

RAKTÁR ÉS IRODA: BUDAPESTEN

BELVÁROS IV VÁCZI UTCZA 59

MISERUHA ÉS LOBOGÓ KÉSZITŐ MŰHELY:

IV SOPHAZ UTCZA 8

OLTÁRÉPITŐ ÉS MŰFARAGÓ MŰINTÉZET

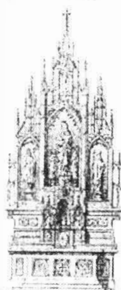
VIII LUIZA UTCZA 7

KITŰNŐ MUNKA

A MILLENNIUMI NAGYÉREMMEL kitüntetve

RÉTBEN BUDAPEST

TELEFON SZÁM 721

OLTÁR ÉS SZÓSZÉK ÉPITÉSZETI valamint SZOBOR FARAGÁSZATI MŰTERMEK

TULAJDONOSOK

Rétay és Benedek

Budapest 1915, dec. 21.

Főtisztelendő

Matyaczkó György g.kath.esp.lelkész urnak

[illegible]

Véve Főtisztelendő úr nagybecsű sorait, van szerencsénk teljes tisztelettel tudatni, hogy az utalványozott

K 100.-

hálás köszönetünk nyilvánítása mellett megkaptuk, mely összeggel az oltár ára teljesen ki van egyenlítve. A 15.- koronát, mely a kisegítőnek lett fizetve, töröltük a számláról.

Midőn további nagybecsű pártfogását kérjük, boldog és örömteljes ünnepeket kívánunk s vagyunk mély tisztelettel és nagyrabecsüléssel Főtisztelendő urnak

alázatos szolgái

Scrisoarea firmei „Rétay și Benedek” adresată protopopului Matyaczkó György, 1915.

Iconostasul bisericii greco-catolice din Peleș - detaliu

Iconostasul bisericii greco-catolice din Peleș – primul registru – Iisus Învățător

Icoana altarului – opera pictorului Zeller Mihály

Icoana Maicii Domnului restaurată

Confluențe socio-culturale româno-ucrainene. Rolul comunității evreiești. Despre cimitirul iudaic

Felicia Florica Grigorescu / Фелічія Флоріка Грігореску

Румунсько-українське соціокультурне зближення. Роль єврейської громади. Про єврейське кладовище. *Переписи населення XX століття Румунії та України, а також сусідніх регіонів демонструють таку ж тенденцію експоненційного зростання єврейського населення у перші чотири десятиліття та різкого зменшення в наступні шість. Ця демографічна еволюція знайшла відображення в основних спорудах іудаїзму: синагогах та кладовищах. По всьому згаданому регіону є свідки історії євреїв, їхніх незліченних побудованих синагог, а також кладовищ, що виникали майже в кожному населеному пункті. Окрім оздоблення деяких декоративних елементів нових мистецьких течій, мистецтво європейських євреїв зберігає ідентичну матрицю символів, сформовану тисячоліттями: таблиці закону, менору, благословення коханімів, дерева життя, крони оливкового листя, леви та облицьовані олені, які були найбільш поширеними. Знаходимо в цих поєднаних орнаментальних мотивах, характерних для єврейського мистецтва, чітко окреслений еклектично-єврейський стиль. У діаспорі три тисячоліття євреї носили ці символи своєї батьківщини разом з надією відновити свій Храм.*

Romanian-Ukrainian Socio-Cultural Confluences. The Role of the Jewish Community. About the Jewish Cemetery. *Population censuses in the twentieth century, in Romania and Ukraine, and neighboring regions alike, show a similar tendency of exponential growth of the Jewish population in the first four decades and a sharp decrease in the next six. This demographic evolution was reflected in the situation of the main institutions of Judaism: the synagogue and the cemetery. Across the entire mentioned region, witnesses of the history of the Jews are the countless synagogues built as well as the cemeteries spread almost in each locality. In addition to adopting some decorative elements of the new European artistic currents, the art of the European Jews preserves their identity matrix of symbols constituted over the millennia, most widespread being the tables of the law, the menorah, the blessing of the Kohanim, the pitchers of the Levites, the tree of life, the crowns of olive leaves and the lions and deer disposed face to face. We find in these combinations of ornamental motifs, what is characteristic of Jewish art, the well-defined eclectic Jewish style. In a three-millennium diaspora, the Jews wore these symbols of their country of origin, along with the hope of rebuilding their Temple.*

Ключові слова: *кладовище, надгробний пам'ятник, символ, еклектично-єврейський стиль, архітектура, храм.*

Keywords: *cemetery, funerary monument, symbol, eclectic-Jewish style, architecture, temple*

Prezența unor comunități evreiești timp de peste două secole în Europa Centrală și de Est, creșterea continuă a numărului acestora, dar și dezvoltarea celor existente, au lăsat urme vizibile până în secolul al XXI-lea, atât în arhitectură, prin sinagogi, cât și prin miile de cimitire evreiești. Dezvoltarea exponențială din perioada 1850 - 1935 a acestora, corespunde perioadei de maximă prosperitate a comunităților, determinată de emanciparea evreilor din a doua jumătate a secolului al XIX-lea până în ajunul tragicelor evenimente ale Holocaustului.

Datele statistice cunoscute din conscrieri - o primă conscriere a fost cea a împăratului Leopold datând din 1698 - sau din arhivele unor biserici creștine, despre numărul evreilor au servit ca bază de impozitare a populației. La începutul secolului al XVIII-lea aceste conscrieri se înmulțesc, dar datele din aceste documente se referă doar la capii de familie[1], deci numărul evreilor se poate doar estima în funcție de mărimea medie[2] a unei familii evreiești din perioada la care se referă înregistrarea.

Recensămintele populației din secolul al XX-lea, din România și Ucraina, dar deopotrivă și din regiunile apropiate, evidențiază o aceeași tendință de creștere exponențială a populației evreiești în primele patru decenii și o scădere abruptă în următoarele șase.

O analiză comparată a situației demografice a numărului populației evreiești, pe baza recensămintelor populației din 1926 în Ucraina și din 1930 în România, evidențiază următoarea situație:

Nr. crt.	Țara	Total populație	Evrei	Evrei în total populație
1.	România	18.057.028	728115	4.03 %
2.	Ucraina	29.019.747	1574391	5.42 %

Observăm că datele statistice privind ponderea populației evreiești în totalul populației celor două țări, este foarte apropiată, în perioade istorice apropiate.

Analiza datelor recensămintelor perioadei la care se referă studiul, respectiv 1850 - 1935, relevă următoarele concluzii:

- zona selectată este una locuită de populație evreiască (sau cult mozaic) în perioada 1850 - 1935;
- numărul populației evreiești a cunoscut un permanent proces de creștere, ajungând să reprezinte procente semnificative în totalul populației din localitățile unde s-au stabilit;
- dinamica creșterii numărului populației evreiești evidențiază că această creștere nu ar fi putut avea loc pe cale exclusiv naturală, deci se datorează

[1] Téreza Mózes, *Evreii din Oradea*, Ed. Hasefer, 1997, p. 21.

[2] *Ibidem*, pp. 21-22, ...în acea vreme o familie se aprecia a fi formată din cinci membri...

unor imigrări;
- populația evreiască s-a stabilit și a trăit de-a lungul întregii perioade atât în mediul rural, cât si în cel urban;
- spre sfârșitul secolului al XIX-lea numărul populației evreiești urbane cunoaște o creștere mai puternică;
- creșterea numărului populației evreiești urbane, nu este urmarea unei migrații masive din mediul rural spre cel urban, care avea loc, dar nu la acest nivel, ci mai degrabă a opțiunii noilor imigranți de a se stabili în orașe. Paralel cu imigrarea urbană are loc, în continuare, și o imigrare rurală, dar de dimensiuni mult mai reduse;
- se înregistrează și scăderi de populație evreiască în unele localități rurale, datorate mai ales migrației spre mediul urban sau spre localități ce ofereau oportunități economice.
- creșterea numărului populației evreiești a fost influențată permanent și de nivelul de toleranță al populației băștinașe, în condițiile în care în regiuni apropiate sau mai îndepărtate au avut loc pogromuri împotriva evreilor până la începutul secolului al XX-lea.

Această evoluție demografică s-a reflectat în situația principalelor instituții ale iudaismului: sinagoga și cimitirul. În întreaga regiune menționată sunt martore ale istoriei evreilor, nenumăratele sinagogi construite, precum și cimitirele răspândite în multe localități.

Există o unanimitate în discursul criticii de artă europene, în ceea ce privește problematica artei iudaice, istoriografia acestui segment fiind considerată încă nu numai modestă, dar și foarte *tânără*. Schőner Alfred, în prefața lucrării *A pokol Traktátusa képekben,* precizează că... *cercetarea artelor plastice evreiești pornește în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea.* Dominique Jarrasé[3] plasează debutul istoriografiei evreiești, undeva prin secolul al XIX-lea.

În abordarea problematicii istoriografiei artei iudaice, trebuie menționat faptul că o lungă perioadă, evreii, ei înșiși nu au fost preocupați, sau, li s-a interzis să-și scrie sau să-și descrie arhitectura. interdicția biblică a chipului cioplit fiind de multe ori văzută drept cauză a acestei situații. Evreii purtau cuvântul lui Dumnezeu în inima lor, spațiul în care acesta era rostit fiind mai puțin important[4].

Observațiile privitoare la începuturile istoriografiei artei iudaice, menționate anterior, considerăm că sunt confirmate de tipul de studii apărute în diferite centre de cercetare. O succintă trecere în revistă a bibliografiei referitoare la arta cimitirului evreiesc evidențiază apariția unor lucrări referitoare fie la un cimitir[5],

---

[3] Dominique Jarrassé, expert în patrimoniu evreiesc, profesor de artă contemporană la Universitatea din Bordeaux, unul din cei mai cunoscuți critici ai artei iudaice, numărându-se printre întemeietorii istoriografiei artei evreiești.

[4] Ines Müller, *A Rumbach Sebestyén utcai zsinagóga, Otto Wagner fiatalkori főmüve Budapesten,* Löcker Verlag Wien, MFA Judaisztikai Kutatócsoport, Budapest 1993, p. 11, p. 13.

[5] S. Sanie, Silviu, *Dăinuire prin piatră. Monumentele cimitirului medieval de la Siret,* Ed. Hasefer, București, 2000.

la cimitire dintr-o zonă restrânsă ca arie[6] sau cel mult, la cimitirele evreiești ale unei țări[7]. Desigur, apariția lor este foarte importantă, logică din punct de vedere cronologic și o considerăm realmente ca fiind temelia a ceea ce ar fi necesar să se întâmple, apariția unor sinteze în acest domeniu al artei. Aceste sinteze ale artei iudaice ar aduce argumente consistente pentru definirea mai completă a ceea ce am numit: eclectism iudaic.

Evoluția istorică pusă sub spectrul permisivității economico-sociale a autorităților statale, pe de o parte, și dimensiunile și starea socială a comunităților evreiești pe de alta, au determinat în principal tipologiile generale ale cimitirelor evreiești, pe care le clasificăm în cimitire rurale, de obicei mai puțin spectaculoase ca dimensiune și realizare artistică a stelei funerare și cimitire urbane, a căror stele funerare se transformă uneori în adevărate monumente exuberante.

Saltul cantitativ al numărului populației evreiești a fost un evident rezultat al imigrărilor prin valuri succesive de evrei noi sosiți. Aceștia au adus cu ei simbiozele culturale ale istoriei lor zbuciumate, începând cu cele mai vechi tradiții pe care nu au dorit să le abandoneze, până la cele mai recente influențe, puternic narative, ale emancipării[8]. Acest complex amalgam cultural, etnic, temporal și spațial este evident și în cea mai importantă, după unii autori, instituție a iudaismului: cimitirul.

Forma monumentelor funerare, deși de o diversitate ce cu greu permite o clasificare a acestora, păstrează totuși caracteristici comune în spații foarte largi, care o individualizează în raport cu monumentele funerare creștine, europene.

Forma celei mai răspândite pietre funerare atât din cimitirele evreiești din România, cât și a celor din Ucraina (dar și din Cehia, Slovacia, Ungaria, Moldova, Poloni, Rusia etc.) este forma TEMPLU, prezentând lateral două colonete deasupra cărora este așezat un fronton (Fig. 1). Dinamica și expresivitatea monumentelor de acest tip este dată atât de diversitatea formei colonetelor, care pot fi: duble, circulare, spiralate, cu ornamente incizate sau în relief sau prismatice, cât și de cea a frontoanelor: în unghi ascuțit, rotunde, în arc frânt, în unghi deschis, combinații sau suprapuneri ale acestora, cu urechiușe laterale, etc. Pe lângă forma templu există o mare diversitate de alte forme, foarte frecvente fiind coloanele (Fig. 8).

Monumentele prezintă aceeași distribuție spațială pe suprafața lor, respectiv datele de identificare ale decedatului în partea superioară a monumentului, de obicei introduse într-un decor, uneori mai sobru, alteori foarte bogat și epitaful în partea inferioară a monumentului, care la rândul său este așezat pe un soclu.

[6] Erdélyi Lajos, *Az élők háza. Régi zsidó temetők művészete*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980. Menționăm și lucrarea lui Randolph L. Braham, *Az észak-erdélyi holokaszt* földrajzi enciklopédiája, Budapest Park Kiadó, Cluj-Napoca Koinónia, 2008, care deși nu are ca subiect principal cimitirul iudaic, oferă foarte multe informații privitoare la datările cimitirelor, a tradițiilor și organizațiilor legate de acestea, din regiunea pe care o supune cercetării.

[7] Krajewska, Monika, *A tribe of stones: Jewish Cemeteries in Poland*, Polish Scientific Publishes LTD, Warsaw, 1993.

[8] L. Scott Lerner, *The Narrating Architecture of Emancipation*, http://online. sfsu. edu/kmillet/lerner. pdf.

Fig. 1. Forma *templu* a monumentului funerar (Satu Mare)

Fig. 2. Monument funerar dublu cu simbolul *binecuvântarea cohanimilor* și *menoră* (Satu Mare)

Epitaful, de obicei scris în limba ebraică, poate prezenta un decor de încadrare al textului, dar mult mai simplu. Dacă motivele ornamentale care pot fi vegetate, animale, geometrice sau chiar trimiteri simbolice la destinul decedatului, ceea ce nu lipsește nici unei stele funerare dintru cimitir evreiesc, oricât de modestă ar fi, este este simbolul apartenenței la iudaism. Acesta este diferit pentru femei, la care predominantă este menora, și pentru bărbați la care poate fi steaua lui David sau simboluri care amintesc de rolul în sinagogă al acestora: căni sau candele ritualice, tablele legii, sau binecuvântarea cohanimilor în cazul rabinilor (Fig. 2). Ar intra tot la simbolurile identitare și animalele sau plantele specifice țării de origine a evreilor, (Fig. 6) cum ar fi de exemplu rodia. Acestea sunt elemente care compun matricea simbolică ce definește ceea ce am numit, eclectismul iudaic în arta evreiască[9]. Oricâte preluări, prelucrări sau adaptări cunoaște manifestarea artistică, atât în arhitectura sinagogii, cât și în decorul monumentului funerar, există o constantă: semnul apartenenței la iudaism.

Spre deosebire de alte cimitire, cele evreiești se caracterizează în toate ariile, printr-o ordine și orientare stabilite atât de mițve, cât și de tradiții locale, strict

[9] vezi: Felicia Grigorescu, *Forme de artă în cimitire evreiești din nord-vestul României*, Editura Muzeului Sătmărean, 2013, *Cimitirul ortodox evreiesc de la Satu Mare*, în Satu Mare – Studii și comunicări, XXII-XXIV/II, seria Istorie. Etnografie. Artă, 2005-2007, p. 313.

respectate, care pot diferi de la o zonă la alta. Este vorba despre, alinierea mormintelor, uneori separarea zonelor între bărbați și femei, numerotarea aleilor (Fig. 3) - impusă de dimensiunile cimitirelor mari, urbane, rezervarea locurilor onorifice pentru erudiți sau rabini, prezența unor capele (Fig. 4), fie funerare fie necesare ritualurilor de înmormântare, separarea spre periferia cimitirului a sinucigașilor, a apostaților sau a neevreilor.

Cimitirul este considerat de evrei un loc impur fapt pentru care rabinii nu intrau în incinta lui, dar puteau privi la mormintele apropiaților prin ferestre amplasate în zidul de împrejmuire (Fig. 5).

Fig. 3. Numerotarea aleilor în cimitir (Satu Mare)

Fig. 4. Capele funerare (Satu Mare)

Fig. 5. Ferestre în împrejmuirea cimitirului ortodox (Satu Mare)

Fig. 6. Decor cu rodie (Satu Mare)

Ceea ce caracterizează prezentul, atât al cimitirelor românești, cât și al celor ucrainene este nevoia urgentă de protejare și în măsura în care este posibil, restaurare. Aceste monumente, uneori modeste, alteori grandioase, sunt supuse eroziunii timpului, al intemperiilor uneori chiar a acțiunilor de vandalizare. Ca martore ale istoriei, s-ar impune ca ele să fie protejate. De multe ori acest lucru se întâmplă prin grija urmașilor, fie prin înlocuirea monumentului funerar, fie print-o intervenție care păstrează vechiul monument (Fig. 7).

Fig. 7. Formă de conservare a unui monument funerar în Cimitirul evreiesc (Satu Mare)

Fig. 8. Monument funerar în formă de coloană (Satu Mare)

Bibliografie

Biblia sau Sfânta Scriptură, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1988

****Biblia sau Sfânta scriptură*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune a Bisericii Ortodoxe Române, București, 2001, Ediție Jubiliară

Institutul Central de Statistică, *Recensământul General al Populației României din 29 decembrie 1930*

Braham Randolph L. *Az észak-erdélyi holokaszt* földrajzi enciklopédiája, Budapest Park Kiadó, Cluj –Napoca Koinónia, 2008

Erdélyi Lajos, *Az élők háza. Régi zsidó temetők művészete*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980.

Felicia Grigorescu, *Forme de artă în cimitire evreiești din nord-vestul României*, Editura Muzeului Sătmărean, 2013, *Cimitirul ortodox evreiesc de la Satu Mare*, în Satu Mare - Studii și comunicări, XXII-XXIV/II, seria Istorie. Etnografie. Artă, 2005-2007, p. 313

Jarrassé Dominique, *Existe-t-il un art juif ?*, Ed. Adam Biro, Paris, 2006

Krajewska Monika, *A tribe of stones: Jewish Cemeteries in Poland*, Polish Scientific Publishes LTD, Warsaw, 1993

L. Scott Lerner, *The Narrating Architecture of Emancipation*, http://online. sfsu. edu/kmillet/lerner.pdf.

Mózes Téreza, *Evreii din Oradea*, Ed. Hasefer, 1997

Müller Ines, *A Rumbach Sebestyén utcai zsinagóga, Otto Wagner fiatalkori főműve Budapesten*, Löcker Verlag Wien, MFA Judaisztikai

S. Sanie, Silviu, *Dăinuire prin piatră. Monumentele cimitirului medieval de la Siret*, Ed. Hasefer, București, 2000.

RECENZII /РЕЦЕНЗІЇ / REVIEWS

Нова монографія про князя Федора Корятовича
Федака С. Д. «Ми, Федір Корятович, з ласки Божої князь із Мункача ...»: історичний нарис. Ужгород: Карпати, 2017. 136 с., іл.

Хоча постать подільського князя Федора Корятовича постійно привертала увагу дослідників, проте сьогодні важко сказати, що ми все знаємо про цю неординарну особистість. Навіть на сторінках багатотомної «Енциклопедії історії України» (Т. 5. К., 2008) надибуємо на лаконічні висловлювання автора статті «Коріятовичі»: «Шостий син Коріята Федір Коріятович був у 1388-94 останнім володарем Подільського князівства ... Наприкінці 1394 Василь разом із братом Федором змушений був шукати пристаниціа в Угорщині, яке вони отримали на території комітату Берегове (Закарпатська Україна) ...» (с. 159-160). Проігнорував цю постать відомий австрійський історик Еріх Цьольнер на сторінках своєї ґрунтовної праці «Історія Австрії» (Львів, 2001). Досить скупу інформацію знаходимо в одній із науково-популярних праць П. Р. Магочія: «Корятович – литовський князь з Поділля, який був запрошений угорським королем управляти замком Мукачево і навколишніми землями, що включали кілька русинських сіл. Як титулований «пан Мукачева» Корятович вважався одним із найважливіших національних лідерів карпаторусинів» (Народ нізвідки. Ілюстрована історія карпаторусинів. Ужгород, 2006. с. 43). У «Короткій історії Угорщини» (редактор та упорядник українського видання Іштван Удварі. Ніредьгаза, 1997) та в «Історії України» П. Р. Магочія (К., 2007) Федір Корятович узагалі не згадується. В. Задорожний та Ю. Кундрат зробили стислий аналіз окремих легенд про князя (Курс історії української культури (IX- початок XXI ст.). Ужгород, 2009).

У деякій мірі «крига скресла», коли відомий український історик Йосип Кобаль надрукував статтю «Федір Корятович у світлі нових джерел» (Карпатика. Вип. 32. Ужгород, 2005). Увівши до наукового обігу до цього невідомі угорські джерела, дослідник підсумував: «Це була дійсно масштабна історична постать, але не лише регіонального, закарпатського, а загальнодержавного угорського рівня, яка належала до найвищого суспільного прошарку Угорського королівства, займала посаду наджупана кількох комітатів, а це вимагало глибоких юридичних знань та володіння кількома мовами: латинською, угорською, руською (українською), належала до найближчого оточення короля Сигізмунда, жила при його дворі, брала участь у тогочасній міжнародній політиці». Член-кореспондент НАН України, великий патріот історії Закарпаття і України загалом В. Німчук, напередодні від-

значення ювілею князя, закликав: «... Справою честі закарпатців є відзначення на державному рівні 600-ліття від часу смерті Ф. Корятовича. Треба організувати розповіді про нього в різноманітних закладах освіти, провести наукові конференції у вишах, насамперед в УжНУ... Поколінням, що навчалися в радянські та пострадянські часи, про нього, на жаль, майже нічого не відомо. Відзначивши 600-річчя смерті Ф. Корятовича, не тільки віддамо належне видатному діячеві історії та духовності Закарпаття й Пряшівщини, а й поширимо про нього знання серед людей, а це сприятиме глибшому усвідомленню генетичної єдності закарпатців з українцями інших регіонів» (Срібна Земля. 2014. 29 вересня). На жаль, тоді до цього заклику визначного українського вченого не прислухалися.

Те, до чого повинні були долучитися чиновники, науковці та вчителі, зробив відомий український історик, доктор історичних наук, професор Ужгородського національного університету Сергій Федака, який у 2017 році видав монографію «Ми, Федір Корятович, з ласки Божої князь із Мункача ...». Цією книгою видавництво «Карпати» започаткувало унікальну серію видань «Постаті».

«Корятович, безперечно, набагато реальніший, ніж Лаборець, – відзначає автор, – але порівняно з Ференцем II його постать значно розмитіша, туманніша, прихована серпанком часу. Це ім'я знає кожний закарпатець, але мало хто може сказати щось конкретне про даного князя» (с. 4). Аналізуючи Грамоту Корятовича Мукачівському монастирю, написану латинською мовою готичними буквами на пергаменті, Сергій Федака констатує: «... Першими словами у тій грамоті було – «Ми, Федір Корятович ...» То ж, дещо утрируючи, можна сказати, що вся закарпатська історіографія, почалася з одного слова, і слово те було «Корятович» (с. 6). Автор рецензованої праці ґрунтовно проаналізував чи не всі джерела та літературу, які побачили світ до цього часу. М. Стрийковський, М. Лучкай, І. Базилович, А. Ґодинка, Ю. Жаткович, О. Петров, В. Пачовський, О. Бадан, Е. Недзельський, Ф. Тихий, О. Мицюк, О. Копитчак, І. Сенько, Ю. Данилець, В. Пронін, О. Шматко, В. Пагиря, Л. Войтович, С. Макарчик, М. Возняк, Я. Дашкевич, Ф. Шабульдо, В. Ґоряйнов, В. Німчук, М. Троян, Й. Кобаль, Л. Контлер, О. Мазурок, Д. Данилюк, О. Однороженко, О. Філіппов, В. Разгулов, О. Ткачук-Ферков, М. Тімков, І. Шинкар, О. Білецька, автори колективних монографій «История Венгрии» та «Нариси історії Закарпаття» ... Сергій Федака не обминув своєю увагою десятки збірників історичних легенд, творів поетів і письменників, художніх фільмів про Федора Корятовича...

Однак повернемось до славнозвісної Грамоти Корятовича: «... Спроби узгодити грамоту і численні інші письмові джерела призвели до питання: як довго перебував Корятович на Закарпатті? Від цього питання досить швидко відбрунькувалися пару похідних: скільки разів Корятович приходив на Закарпаття і скільки взагалі було Федорів Корятовичів – один-єдиний чи два різних? Якщо перше з цих двох питань і досі підлягає обговоренню, то з

другим на сьогодні уже більш-менш все зрозуміло» (с. 15). Зважений і ґрунтовний аналіз джерел дозволив С. Федаці підсумувати: «Ґоворити про двох різних Федорів Корятовичів можна хіба що у тому сенсі, що єдиний історичний Федір Корятович (бл. 1345-1415) породив з часом у народній пам'яті та історіографічній традиції досить відмінний від себе міфологізований образ...» (с. 21).

Письмові джерела більш-менш впевнено називають Юрія, Олександра, Костянтина, Федора і Василя Корятовичів. Герб Корятовичів описується як червоний щит, розділений по горизонталі, у верхньому полі – вершник (емблема «Погоня»), у нижньому – фігура на кшталт латинської літери ігрек (Y), перехрещена посередині, вона впирається у скобу з загнутими кінцями; праворуч від цієї емблеми – шестикутна зірка, а зліва – півмісяць (Курч). Щит увінчаний князівським шоломом і короною. Нашоломник: три страусових пера. Намет на щиті червоний, підкладений сріблом (с. 27). На сторінках монографії С. Федаки також йдеться про монету, яку карбував Федір Корятович (1388-1393). «Відома його унікальна монета, – пише вчений, – денарій із зображенням особистого княжого знака Федора – подвійного хреста з розсіченими кінцями, який проростає з фігури, схожої на літеру «М». На іншому боці монети Федора під короною зображені дві готичні літери: «С» та «О», які більшість дослідників пов'язують з карбуванням монети в Кам'янці – «Camenec» латиною» (с. 46).

Головним джерелом біографічних даних про братів Корятовичів є так звані литовсько-руські або західноукраїнські літописи. У період з 1345 до 1351 р., після смерті князя Коріата, втративши Новогрудське (Новгород-Литовське) князівство та політичні впливи в Литві і шукаючи нові підвладні території, русько-литовські князі Корятовичі – брати Юрій, Олександр, Костянтин, Борис та Федір прийшли на Поділля. Поява нових князів на Поділлі не викликала протистояння – навпаки, їх вважали захисниками краю від татар. Влада Корятовичів на Поділлі тривала з 40-х по 90-ті роки XIV ст. Вони намагалися реорганізувати адміністративну структуру Поділля, де боярська еліта складалася переважно з русинів (українців) і незначної частини польської шляхти. Необхідно погодитися із висновком С. Федаки, що «правління братів Корятовичів ... перетворило одне з периферійних князівств Великого князівства Литовського на самостійне державне утворення з суверенною зовнішньою та внутрішньою політикою» (с, 31). Спочатку столицею Подільського князівства був Смотрич, згодом Кам'янець, який від Корятовичів отримав право на самоврядування.

Поділлям правили по черзі всі старші Корятовичі. Після смерті старших братів Подільським князівством почав правити молодший брат Федір. Коли після смерті Ольгерда в Литві став правити його син Ягайло і небіж Вітовт, то під зверхність Вітовта було віддано й Поділля. Федір Корятович не погодився з таким рішенням... Наприкінці 1394 року Василь із братом Федором змушений був шукати пристанища в Угорщині, яке вони й отримали

на території комітату Берег. 1 липня 1403 р. у м. Грубешеві (нині Польща) Василь видав грамоту, якою обіцяв королю польському і великому князю литовському Владиславу II Ягайлу ніколи більше не виступати проти нього (с. 33-34).

Якщо Поділля за братів Корятовичів і особливо Федора стало одним з найбільш урбанізованих регіонів з-поміж усіх українських земель, то на цьому тлі Угорське королівство, куди судилося перебратися князеві, суттєво програвало. Навіть столична Буда на зламі XIV-XV ст. налічувала усього 8 тис. населення, де всі знали один одного в обличчя. А про міста прикордонні попри усі їхні гучні титули не доводилося і говорити! Унгвар і Мункач (Ужгород і Мукачево) тоді були типовими аграрними містечками на пару сотень чоловік, що жили з навколишніх виноградників, городів і дібров, де випасалися свині (с. 49). Посилаючись на «Західноруський, або білоруський літопис», С. Федака пише про тюремні поневіряння та втечу із в'язниці Федора Корятовича: «Отже, Корятович був 1393 р. розгромлений у битві військами Вітовта, полонений, перебував деякий час у в'язниці Вільнюса, звідки йому вдалося втекти, виявивши при цьому незвичайні хитрість і кмітливість. Одного разу, коли князь уже зовсім занепав духом і змирився зі своєю долею, до нього несподівано прийшла допомога. Глибоко відданий Корятовичу слуга зумів проникнути до темниці. Князь помінявся з ним одягом і, ризикуючи життям, зміг, не звернувши на себе уваги, пройти весь шлях від дверей камери до тюремної брами. На вулиці його вже чекали засідлані коні, а у приміському лісі – жінка, слуги і невеликий загін дружинників, що не полишили свого повелителя. Часу на роздуми не було, тому Корятович гайнув до Угорщини до свого давнього союзника і свояка – короля Сигізмунда. Той гостинно прийняв вигнанця, але військової допомоги надавати йому не зміг, так як сам був зайнятий безперервною боротьбою з баронською вольницею. Замість цього король Сигізмунд запропонував Корятовичу залишитися в його країні назавжди як васал угорської корони. Князь Федір прийняв цю пропозицію (інших варіантів все одно не було) і 1396 р. отримав у ленне володіння Мукачівську домінію» (с. 50-51). Федір Корятович став головним намісником короля у наших краях.

Твердження про те, що князь Корятович прийшов на Закарпаття із 40 тисячами своїх співвітчизників, дослідники вважали певним перебільшенням. С. Федака поділяє думку О. Мицюка: «Коли 40 тис., про які говориться у народних переказах, перевести на родини – що є річчю природною за переселень – і полічити на родину пересічно 5-6 душ, то вийде 7-8 тис. родин – кількість, яка вже не здається так перебільшеною ... Особливо ж як взяти за увагу, що діяльність Коріятовича в Угорській Русі продовжувалася кілька десятиліть» (с. 60). Аналогічні думки трапляються на сторінках збірників «Ходили опришки» (1983) та «Як то давно було» (2003). Наприклад, коли Федір Корятович край «заселяв русинами», Копинове поле обжили дві родини, які й започаткували село. Із переселенцями Корятовича пов'язані

заснування сіл Арданово в сучасному Іршавському районі та Студений – у Міжгірському.

Найперша згадка про Корятовича в угорських актових джерелах міститься в грамоті короля Сигізмунда від 8 лютого 1396 р. А від 28 травня 1396 р. збереглася грамота палатина Угорщини Леуштака Ілошваї, де йдеться про один судовий процес. У розділі «На турецькому фронті» С. Федака пише про підтримку «бандеріума» Корятовича антитурецької політики Сигізмунда. «Чимало рицарського війська загинуло, – твердить історик, – решта потрапила до полону. Серед останніх був і Корятович, якого в Угорщині вважали загиблим. Певний час Мукачівським замком управляв його брат Василь, що теж носив титул Подільського князя. Остання грамота, що згадує Василя як володаря Мукачівської домінії, походить з лютого 1398 р., а перша грамота, де знов фігурує Федір Корятович, датується 25 березня 1401 р… (с. 67). У 1402 р. Федір Корятович знову перейшов на Поділля, сподіваючись відновити свої права. Однак ця спроба не увінчалася успіхом.

У розділі «Розбудова Мукачева» Сергій Федака наводить безліч фактів про величезний внесок князя в посилення обороноздатності міста. «За Корятовича замок був практично непереможною фортецею. – наголошує вчений. – Товщина його мурів сягала п'яти метрів. До 164 гармат додавався великий боєзапас ядер, каміння і шістдесят бочок пороху. Чотири яруси підвалів набиті рибою, м'ясом, крупами, а також сіллю. Корятович докорінно перебудував фортецю з огляду на нові європейські віяння у фортифікаційному мистецтві» (с. 78). Йдеться також про «обитель духу» – заснування Миколаївського монастиря під Мукачевом. Також 1411 р. і аж до 1415 р. Корятович стає ішаном Мараморосього комітату та володарем Хустського замку (с. 88). Цікавий фактичний матеріал міститься в розділах монографії С. Федаки «Судові баталії» (с. 89-93), «Королівське Євангеліє» (с. 94-96), «Церковно-дипломатичний форум» (с. 96-99).

Можна припускати, що одразу після обрання папи, Корятович повернувся на Закарпаття. У грамоті Сигізмунда від 15 грудня 1415 р. згадується вже «колишній подільський князь Федір». А у грамоті від 1 листопада 1416 р. Лелеський конвент забороняє вдові і донькам князя захоплювати орні землі, ліси, луги й інші угіддя с. Баркасово. У літературі утвердилася думка, наче Ф. Корятовича було поховано у церкві Мукачівського монастиря. Сергій Федака поділяє припущення, висловлене Й. Кобалем, що «останки князя і досі спочивають у крипті Берегівського римо-католицького храму і можуть бути виявлені в результаті археологічних досліджень» (с. 100). Завершують монографію автора розділи, у яких проводяться паралелі тогочасної епохи з сучасністю – «Битва за Корятовича» (с. 103-120), «Чеський і радянський роман з минулим» (с. 121-126), «В українському дзеркалі» (с. 127-132).

На глибоке переконання Сергія Федаки – Федір Корятович – одна з найбільш контраверсійних постатей нашої історії. Контраверсійна не тому, що сам князь був таким вже суперечливим, а тому що кожний автор нама-

гався виліпити з нього щось своє – як правило, не схоже на попередників. Для Закарпаття Федір Корятович став символом того, що «свої там за горами – не чужі», що руський етнос по цей бік Карпат постійно підживлювався переселенцями з Галичини, Волині, Поділля і ще дальших українських теренів (с. 133). Сергій Федака добре усвідомлює, що його книга не поставила останню крапку в життєписі видатного князя. На його думку, даний нарис – «один з проміжних підсумків вивчення цієї, безсумнівно, титанічної фігури». Тим більше, що попереду – переклад і видання всіх 57 латинських грамот про Корятовича, понад 104 тисячі грамот за період 1000-1526 рр. Разом з тим, маємо всі підстави стверджувати, що на сьогодні рецензована монографія є найповнішим і найкращим життєписом князя Федора Корятовича, «з ласки Божої князя Мункача…».

Микола Вегеш / Vehesh Mykola
(Ужгород, Україна)

Митрополит Андрей Шептицький: державний діяч і людина. Басараб В. Державотворча концепція та національно-патріотичні ідеї митро-полита Андрея Шептицького. – Ужгород: «Гражда», 2019. – 232 с.

Починаючи з середини 90-х років, коли в Україні завдяки титанічній роботі архівістів, перш за все Оксани Ґайової та Андрія Кравчука, один за одним почали видаватися великі за обсягом і належним чином опрацьовані томи пастирських послань, меморандумів і листів митрополита. На сьогодні опубліковані майже всі без винятку пастирські послання, зокрема і спільні, митрополита, що суттєво полегшило роботу дослідників життя і творчої спадщини Андрея Шептицького, завдяки якому Ґаличина на початку XX століття «стала бастіоном українства». Протягом останніх двох десятиліть видано кілька ґрунтовних монографій та сотні статей. Українськими істориками, педагогами і правниками захищені десятки кандидатських дисертацій. Незважаючи на такий значний прогрес у дослідженні шептицькознавства, ще залишаються належним чином не висвітленими чимало аспектів багатогранної діяльності митрополита Андрея Шептицького.

У цьому ракурсі, безперечно, заслуговує на увагу вихід у світ монографії Володимира Басараба «Державотворча концепція та національно-патріотичні ідеї митрополита Андрея Шептицького» (Ужгород: Гражда, 2019. – 232 с.). У монографії детально проаналізовано 62 документи, які засвідчують чітку громадянсько-патріотичну позицію й, за словами автора, «політичну компетентність» Андрея Шептицького, котрий усе своє життя був розсудливим дипломатом, тверезо оцінював історичні обставини й зовнішню політику держав, що здійснювали вплив на життя української нації. Проаналізовані пастирські послання, листи, меморандуми та інші документи дали змогу вченому простежити еволюцію державотворчих ідей Ґалицького митрополита, побачити його не тільки як видатного церковного діяча, але й як дипломата, здатного приймати важливі, складні, подекуди компромісні рішення заради блага свого народу (с. 169).

У першому розділі – «Стан висвітлення теми в науковій літературі, джерела та методологія дослідження» – автор детально і об'єктивно проаналізував майже всі основні публікації українських і зарубіжних дослідників, які вивчали винятково державотворчу складову поглядів митрополита. На сторінках монографії ґрунтовно проаналізовані праці В. Лаби, С. Барана, Р. Тожецького, Є. Небесняка, О. Барана, І. Лисяка-Рудницького, Л. Цегельського, Р. Головина, А. Базилевича, К. Королевського, М. Вавжонека, Л. Гузара, Я. Свинцука, Я. Заборовського, О. Красівського, С. Онищука, В. Сергій-

чука, А. Боляновського, М. Гайковського, Л. Гентош, О. Лисенка, В. Марчука та багатьох інших. Окремо автор аналізує дисертаційні дослідження (Я. Біласа, Л. Крупи, Н. Прокоп, Г. Гладкої тощо), у яких відкрито нові сторінки в церковній, громадсько-політичній, просвітницькій та меценатській праці митрополита. Необхідно погодитись із твердженням автора монографії, що «наукові дослідження українських істориків, які з'явилися з часу проголошення України в 1991 році, спростовують упереджені думки радянських учених про діяльність А. Шептицького» (с. 19). Загалом огляд історіографії є змістовним і неупередженим. Підхід автора до оцінки попередньої історіографії є суто академічним, без уживання ярликів стосовно публікацій радянських вчених В. Добричева, К. Дмитрука, А. Шиша, що нерідко супроводжувало дослідження сучасних істориків. Хоча в окремих місцях трапляються вислови «історики-комуністи», «радянська псевдонаука» (с. 6).

У першому розділі В. Басараб аналізує джерельну базу дослідження, насамперед фундаментальні матеріали документів, які свого часу опубліковані О. Гайовою та А. Кравчуком. Усі вищеназвані документи дослідник поділив на окремі групи, притримуючись проблемно-хронологічного принципу. Автор відзначив, що його монографія ґрунтується в основному на аналітичному та порівняльному методах дослідження. «Відштовхуючись від згаданих вище видань матеріалів та документів, пов'язаних з висвітленням діяльності А. Шептицького, ми отримали змогу конструктивно й всебічно осмислити громадсько-політичні та державницькі погляди Галицького митрополита. Звертатися до першоджерел, які були вже передруковані у цих виданнях, на нашу думку, було не доцільним, оскільки праця упорядників архівних матеріалів мала на меті зробити їх доступними для науковців, створити своєрідну базу для нових досліджень» (с. 26). На цьому неодноразово наголошували О. Ґайова та А. Кравчук. Разом з тим, у додатках до монографії В. Басараб помістив фотокопії документів із фондів Центрального Державного історичного архіву України у Львові (ф. 358), які стосуються діяльності А. Шептицького.

У другому розділі – «Державотворча концепція митрополита Андрея Шептицького у світлі його пастирських послань, листів та меморандумів» – висвітлюються як теоретичні моделі, так і екуменічна діяльність митрополита. В. Басараб аналізує листи і послання А. Шептицького, які хронологічно охоплюють досить значний проміжок часу – від 2 серпня 1899 р., тобто від пастирського послання ще станиславівського єпископа до 10 червня 1943 р., коли Архиєрейський собор прийняв декрет «Про єдність». Саме такий значний проміжок часу дозволив автору простежити державотворчі ідеї А. Шептицького в історичному контексті. Автор монографії наводить безліч міркувань і висловлювань митрополита про бачення ним патріотизму, особливостей національного самовизначення, неприпустимості маніпулювання історичними фактами, толерантність стосовно різних політичних партій та угрупувань. Йдеться про позицію А. Шептицького напередодні та під час

Першої світової війни, останні роки царизму та розпад Російської імперії, арешт митрополита та його звільнення Тимчасовим урядом. Багато місця В. Басараб відводить історичним процесам 1917-1921 рр., тобто періоду існування ЗУНР і УНР. Дослідник переконливо доводить, що протягом всього цього періоду А. Шептицький відстоював прагнення українців до створення власної суверенної держави і наголошував, що майбутнє державницьке об'єднання українців має бути надконфесійним. Саме тому кінцевою метою процесу вітчизняного державотворення має стати досягнення політичної та релігійної єдності (с. 44). Цікавими видаються міркування А. Шептицького про відновлення козацьких традицій, певну модернізацію устрою Запорізької Січі з метою зміцнення духу українців та відновлення історичної пам'яті (с. 36).

Аналізуючи теоретичні моделі державотворення у пастирських посланнях і листах митрополита, В. Басараб стверджує, що національним ідеалом для А. Шептицького завжди була держава, котрою керують мудрі політики, здатні на самозречення, принесення власних амбіцій у жертву розквіту держави, де панує християнський патріотизм та єдність. Але такою свідомою може бути влада тільки в тій країні, де більшість населення живе за євангельськими законами, має добру освіту й чітку громадянську позицію. Коли зміниться свідомість більшості громадян, іншою стане влада й рівень життя в державі (с. 58-59). Коли читаєш Шептицького, здається, що йдеться про сучасну Україну. Такі паралелі В. Басараб проводить неодноразово. Екуменічну діяльність А. Шептицького В. Басараб розглянув через призму фактору національно-духовного відродження України (с. 59-82).

У третьому розділі монографії В. Басараба – «Митрополит А. Шептицький як духовний провідник українського національного відродження» – аналізується надзвичайно складний період в історії України 30-40-х років, коли зміцніла радянська диктатура в СРСР, а згодом двічі (1939-1941 рр. та 1944 р.) українці Галичини відчули на собі весь руйнівний характер «золотого вересня». Руйнівну сутність комуністичної ідеології А. Шептицький детально висвітлив у посланнях «Пересторога перед комунізмом» та «Передмові до послання іспанських єпископів». Митрополит дуже добре знав історію Росії ще з часів утворення імперії. Причому його знання не обмежувалися винятково теорією. Він неодноразово бував у Росії (інколи нелегально), був добре відомий серед прогресивної російської інтелігенції (В. Соловйов), врешті-решт, перебував у російських тюрмах. Дуже швидко він мав можливість переконатися в тому, що великої різниці між політикою російського царизму та більшовицькою диктатурою не існує. Митрополит Андрей чітко усвідомлював ілюзорність обіцянок комуністів, які насправді відмовилися від демократичних методів діяльності і створили державу, у якій маленька меншість поневолює величезну більшість. А. Шептицький застерігав Європу перед небезпекою більшовизму, оскільки ця ідеологія передбачала жорстоку диктатуру (с. 123).

Монографію В. Басараба завершує розділ «Церковно-державницька позиція А. Шептицького у ставленні до польської шовіністичної політики та фашизму» (с. 127-168). Автор значну увагу приділив осмисленню причин українсько-польського протистояння 1918-1944 років у посланнях А. Шептицького, намагався обґрунтувати концепцію незалежності України в роки Другої світової війни, відверто засудивши політику Гітлера. Хоча митрополит схвально зустрів прихід військ вермахту в Галичину, однак доволі швидко переконався, що нацизм нічим не відрізняється від більшовизму і засудив гітлерівську ідеологію, яка суперечила християнській моралі – спочатку як служитель церкви, а потім (1942 р.) як державний діяч. Сьогодні відомо, що А. Шептицький не сприйняв політику Гітлера щодо масового знищення євреїв, особисто брав участь у переховуванні їх лідерів. Андрей Шептицький приходить до висновку, що нацисти продовжували справу більшовиків – так само знущалися над українцями, подекуди навіть більше, і є справжніми ворогами та катами України. Українці і гітлерівці спиралися на цілком відмінні ідеології, оскільки націоналізм і нацизм не є синонімічними поняттями. Галичани прагнули жити в незалежній Україні, а нацисти намагалися використати будь-який народ (і українців у тому числі) для досягнення власної мети (с. 159). Йдеться в монографії В. Басараба про взаємовідносини А. Шептицького і розколотої на той час ОУН, про ставлення митрополита до проголошення Акту відновлення української державності 30 червня 1941 р., про створення дивізії «Галичина», про ставлення до УПА.

Вихід у світ монографії В. Басараба «Державотворча концепція та національно-патріотичні ідеї митрополита Андрея Шептицького» треба розцінювати як нове слово в сучасній українській історіографії. Актуальність цього дослідження зумовлена необхідністю осмислення державотворчих, суспільно-громадських та ідеологічних міркувань А. Шептицького. Багато роздумів Галицького митрополита перегукуються з реаліями сучасної України, торкаються проблем державотворення, єдності українського народу на рівні духовному, суспільному, політичному. Митрополит Андрей у численних промовах наголошував на необхідності побудови нової України на засадах християнської моралі та патріотизму. «Християнин може і повинен бути патріотом, – закликав А. Шептицький, – але його патріотизм не може бути ненавистю і ані не сміє накладати обов'язки, противні вірі ... Любіть всі своє, свого тримайтеся і про своє дбайте, але стережіться ненависти, бо ненависть – це почуття нехристиянське. Стережіться і між собою ненависти і роздору, зайвої партійности; зосереджуймо свої сили, бо сили розділені завжди є слабими. Кожне царство, що розділилося на два собі ворожі табори, змарніє, всяке місто, а навіть дім, де є роздвоєння, не встоїть...». Важко заперечити актуальність цих слів митрополита Андрея Шептицького.

Irina Liuba Horvat / Ірина Люба Горват
(Сату Маре, Румунія)

Date despre autori
Відомості про авторів

Антофійчук Володимир, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

Antofiychuk Volodymyr, prof. univ. dr., șeful Catedrei Literaturii Ucrainene, Universitatea Națională din Cernăuți „Iurii Fedkovici", Cernăuți, Ucraina

Бурдужа Наталія, аспірантка другого курсу, Філологічного факультету, Ясського Університету „Александру Іоан Куза", Румунія

Burduja Natalia, Drd. Anul II, Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iași, România

Василишин Христина, асистент кафедри екологічної економіки, кандидат економічних наук. Національний лісотехнічний університет України, Львів, Україна, e-mail: kvasylyshyn@nltu. edu.ua

Vasylyshyn Khrystyna, asistent dr., Catedra de Economie Ecologică, Universitatea Națională de Silvicultură a Ucrainei, Lviv, Ucraina

Василь Коцан, кандидат історичних наук, директор Закарпатського музею народної архітектури та побуту, доцент кафедри археології, етнології та культурології Ужгородського національного університету, Україна

Vasyl Kotsan, lector univ. dr., Catedra de arheologie, etnologie și culturologie, Universitatea Națională din Ujgorod, Ucraina, directorul Muzeului de Arhitectură și Civilizație Populară a regiunii Transcarpatia, Ujgorod, Україна

Вегеш Анастасія, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, Ужгородський національний університет, Україна

Vehesh Anastasia, lector univ. dr., Catedra de Limba Ucraineană, Universitatea Națională din Ujgorod, Ucraina

Вегеш Ігор, кандидат політичних наук, доцент кафедри політології і державного управління, Ужгородський національний університет, Україна

Vehesh Ihor, dr, lector. univ. – Catedra de politologie și administrație publică, Universitatea Națională din Ujgorod, Ucraina

Вегеш Микола, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри політології і державного управління, Ужгородський національний університет, Україна

Vehesh Mykola, prof. univ. dr., șeful Catedrei de Științe Politice și Administrație Publică, Universitatea Națională din Ujgorod, Ucraina

Винярська Мар'яна, здобувач кафедри екологічної економіки. Національний лісотехнічний університет України, Львів, Україна

Vyniarska Maryana, cercetător științific, Catedra de Economie Ecologică, Universitatea Națională de Silvicultură a Ucrainei, Lviv, Ucraina

Віктор Кічера, кандидат історичних наук, доцент кафедри модерної історії України та зарубіжних країн, Ужгородський національний університет, Ужгород, Україна

Viktor Kicera, lector univ. dr., Catedra de Istorie Modernă a Ucrainei, Universitatea Națională din Ujgorod, Ucraina

Вовканич Іван, доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій, Ужгородський національний університет, Україна

Vovkanych Ivan, prof. univ. dr., Catedra de Studii Internaționale și Comunicare Publică, Universitatea Națională din Ujgorod, Ucraina

Габрин Петро, магістр політології, лектор інтегрованої сертифікатної програми «Ромські студії в УжНУ», Ужгород, Україна

Gabrin Petro, masterand în științe politice, lector în cadrul programului integrat „Studiile rromilor", Universitatea Națională din Ujgorod, Ucraina

Грігореску Фелічія Флоріка, кандидат історичних наук. куратор I A, Повітовий музей Сату Маре

Grigorescu Felicia Florica, muzeograf I A dr., Muzeul Județean Satu Mare, România

Гакман Сергій, кандидат історичних наук, доцент, заступник директора Чернівецького регіонального центру перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ та організацій; віце-президент Благодійного фонду «Суспільні ресурси та ініціативи»

Hakman Serhiy, lector univ. dr., director adjunct al Centrului Regional Cernăuți de Reconversie și Pregătire Profesională a reprezentanților autorităților publice, administrațiilor locale, întreprinderilor de stat, instituțiilor și organizațiilor, vice-președinte al Fondului de caritate „Resurse și inițiative publice"

Herbil Ioan, lector univ. dr., Departamentul de limbi și literaturi slave, Facultatea de Litere, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, România

Гербіл Іван, доктор філологічних наук, доцент Відділу слов'янських мов та літератур, Філологічний факультет, Клузький університет імені Бабеша–Бояї, Румунія

Horvat Irina Liuba, dr., șef Secția de Artă, Muzeul Județean Satu Mare, România

Горват Ірина Люба, кандидат історичних наук, завідувач Відділу Мистецтва Повітового музею Сату Маре, Румунія

Данилець Юрій, кандидат історичних наук, доцент кафедри археології, етнології та культурології, Ужгородський національний університет, Ужгород, Україна

Danylets Yuriy, lector univ. dr., Catedra de Arheologie, Etnologie și Culturologie, Universitatea Națională din Ujgorod, Ucraina

Добржанський Олександр, доктор історичних наук, професор, декан факультету історії, політології та міжнародних відносин, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

Dobrzhanskyi Oleksandr, prof. univ. dr., decanul Facultății de Istorie, Științe Politice și Relații Internaționale, Universitatea Națională din Cernăuți „Iurii Fedkovici", Cernăuți, Ucraina

Дубовіч Іон, завідувач кафедри екологічної економіки, кандидат географічних наук, спеціаліст з міжнародного права, доцент, член-кореспондент Лісівничої академії наук України. Національний лісотехнічний університет України, Львів, Україна

Dubovici Ion, conf. univ. dr., Șef Catedra de Economia Mediului, specialist în drept internațional, lector univ., membru corespondent al Academiei Forestiere de Științe din Ucraina, Universitatea Națională de Silvicultură a Ucrainei, Lviv, Ucraina

Зінько Ігор, кандидат економічних наук, доцент кафедри країнознавства і міжнародного туризму факультету міжнародних відносин, Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

Zinko Ihor, conf. univ. dr., Catedra de Studii Geografice și Turism International, Universitatea Națională "Ivan Franko" din Lviv, Ucraina.

Ігнатович Олександра, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури, член Національної спілки письменників України, Ужгородський національний університет, Україна

Ignatovych Oleksandra, conf. univ. dr., Catedra de literatură ucraineană, membru al Uniunii Naționale a Scriitorilor din Ucraina, Universitatea Națională din Cernăuți „Iurii Fedkovici", Cernăuți, Ucraina

Kiss Imola, dr., consilier la Direcția Județeană pentru Cultură Satu Mare, România

Кіш Імола, доктор історичних наук, радник Повітового управління культури Сату Маре, Румунія

Колодій Маріанна, старший викладач кафедри політології і державного управління, Ужгородський національний університет, Україна

Kolodiy Marianna, lector, Catedra de Științe Politice și Administrație Publică, Universitatea Națională din Ujgorod, Ucraina

Купар Діана, кандидат історичних наук, викладач кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій, Ужгородський національний університет, Ужгород, Україна

Kupar Diana, conf. univ. dr., Catedra de Studii Internaționale și Comunicare Publică, Universitatea Națională din Ujgorod, Ucraina

Лавер Оксана, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, Ужгородський національний університет, Україна

Laver Oksana, conf. univ. dr., Catedra Limbii Ucrainene, Universitatea Națională din Ujgorod, Ucraina

Лесюк Галина, аспірант кафедри екологічної економіки. Національний лісотехнічний університет України, Львів, Україна

Lesiuk Halyna, drd., Catedra de Economie Ecologică, Universitatea Națională de Silvicultură a Ucrainei, Lviv, Ucraina

Lőrincz Norbert, muzeograf, Muzeul Județean Satu Mare, România, drd., Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj Napoca, Facultatea de Istorie și Filosofie, România

Лорінц Норберт, куратор, Повітовий музей Сату Маре, Румунія, докторант Історико-філософського факультету Клузького університету імені Бабеша–Боя̈ї, Румунія

Мегела Мар'яна, заступник директора по науково-освітній роботі Закарпатського музею народної архітектури та побуту, Ужгород, Україна.

Mehela Mariana, director adjunct, Departamentul de cercetare științifică și educațională a Muzeului de Arhitectură și Civilizație Populară a regiunii Transcarpatia, Ujgorod, Ucraina

Мушинка Микола, доктор філологічних наук, професор, іноземний член НАН України, Пряшів, Словаччина

Mušinka, Mykola, prof. univ dr., membru străin al Academiei Naționale de Științe al Ucrainei, Prešov, Slovacia

Онищук Оксана, доцент кафедри країнознавства і міжнародного туризму факультету міжнародних відносин, кандидат політичних наук. Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна.

Onyshchuk Oksana, conf. univ. dr., Catedra de Geografie și Turism Internațional, Universitatea Națională de Silvicultură a Ucrainei, Lviv, Ucraina

Остапець Юрій, доктор політичних наук, професор, декан факультету суспільних наук, Ужгородський національний університет, Україна

Ostapets Yuriy, prof. univ. dr., decan, Facultatea de Științe Sociale, Universitatea Națională din Ujgorod, Ucraina.

Остич Людмила, аспірантка, Ужгородський національний університет, Україна

Ostych Ludmila, drd., Universitatea Națională din Ujgorod, Ucraina

Пахомова Світлана, доктор філологічних наук, професор кафедри україністики, Пряшівський університет, Пряшів, Словацька Республіка

Pakhomova Svitlana, prof. univ. dr., Catedra de Studii Ucrainene, Universitatea din Prešov, Slovacia

Petreșuc Roman, conf. univ. dr., Facultatea de Limbi Străine și Literatură, Universitatea din București, România

Петрашук Роман, лектор д-р, Факультет іноземних мов та літератур, Бухарестський університет, Румунія

Geta Petrețchi, profesor de muzică la Școala Gimnazială Rona de Sus, Sighetu Marmației, jud. Maramureș, România

Джета Петрецькі, вчитель музики у середній школі Рона де Сус, м. Сігету Мармацієйб, повіт Марамуреш, Румунія

Пішта Вадим, аспірант кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права юридичного факультету Ужгородського національного університету, Україна

Pishta Vadym, conf. univ. dr., Catedra de Drept administrativ, Financiar și Informațional, Universitatea Națională din Ujgorod, Ucraina

Прохненко Ігор, кандидат історичних наук, доцент кафедри археології, етнології та культурології, Ужгородський національний університет, Ужгород, Україна

Prokhnenko Ihor, conf. univ. dr., Catedra de Arheologie, Etnologie și Culturologie, Universitatea Națională din Ujgorod, Ucraina

Свєженцева Оксана, кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій, начальник відділу міжнародних зв'язків, Ужгородський національний університет, Ужгород, Україна

Svezhentseva Oksana, conf. univ. dr., Catedra de Studii Internaționale și Comunicații Publice, Universitatea Națională din Ujgorod, Ucraina

Талабірчук Оксана, кандидат філологічних наук, ст. викладач кафедри угорської філології, Ужгородський національний університет, Ужгород, Україна

Talabirchuk Oksana, conf. univ. dr., Cadedra de Filologie Maghiară, Universitatea Națională din Ujgorod, Ucraina

Тиховська Оксана, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури, Ужгородський національний університет, Україна

Tykhovska Oksana, conf. univ. dr., Catedra de Literatură Ucraineană, Universitatea Națională din Ujgorod, Ucraina

Тодоров Ігор, доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій, Ужгородський національний університет, Ужгород, Україна

Todorov Ihor, conf. univ. dr., Catedra de Studii Internaționale și Comunicații Publice, Universitatea Națională din Ujgorod, Ucraina

Токар Маріан, кандидат історичних наук, доцент кафедри політології і державного управління, Ужгородський національний університет, Україна

Tokar Marian, conf. univ. dr., Catedra de Studii Internaționale și Comunicare Publică, Universitatea Națională din Ujgorod, Ucraina

Traista Hafia Mihai, drd., Universitatea din București, membru al Uniunii Scriitorilor din România, membru al Uniunii Naționale a Scriitorilor din Ucraina, membru al Uniunii Ziariștilor Profesioniști din România, România

Трайста Гафія Михайло, докторант Бухарестського університету, член Спілки письменників Румунії, член Національної спілки письменників України, член Спілки професійних журналістів Румунії, Румунія

Федунь Олександра, кандидат географічних наук, доцент кафедри країнознавства і міжнародного туризму факультету міжнародних відносин, Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

Fedun Olexandra, conf. univ. dr., Catedra de Geografie și Turism Internațional, Universitatea Națională „Ivano-Franko" din Lviv, Ucraina

Фомічева Тетяна, аспірант кафедри екологічної економіки. Національний лісотехнічний університет України, вул. генерала Чупринки

Fomicheva Tatiana, drd., Catedra de Economie Ecologică, Universitatea Națională de Silvicultură a Ucrainei, Lviv, Ucraina

Шніцер Ігор, кандидат історичних наук, доцент кафедри модерної історії України та зарубіжних країн, Ужгородський національний університет, Україна

Shnitser Ihor, conf. univ. dr., Catedra de Istoria Modernă a Ucrainei, Universitatea Națională din Ujgorod, Ucraina

Шумицька Галина, кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики, Ужгородський національний університет», Ужгород, Україна

Shumytska Halyna, conf. univ. dr., Catedra de Jurnalism, Universitatea Națională din Ujgorod, Ucraina